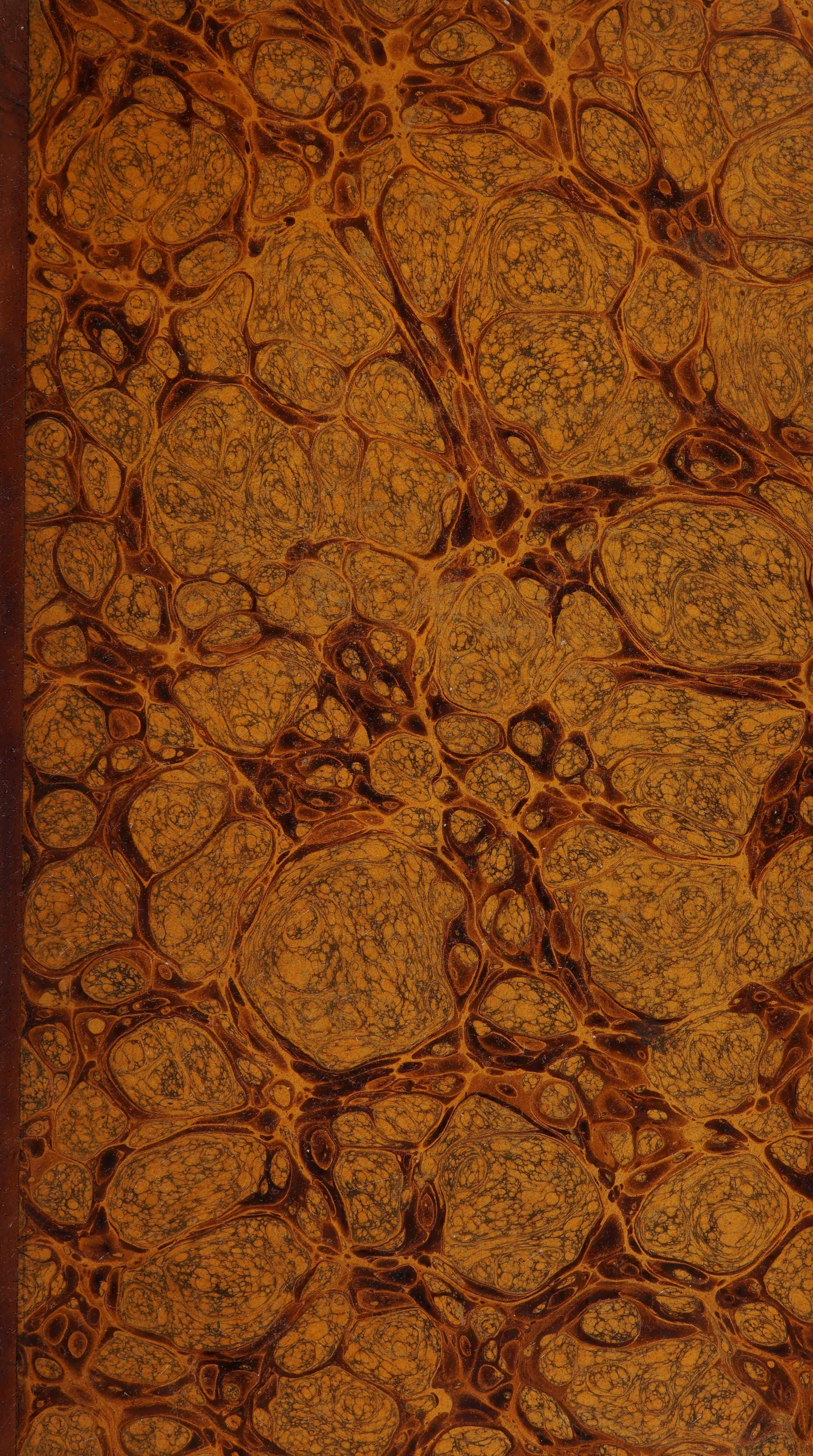
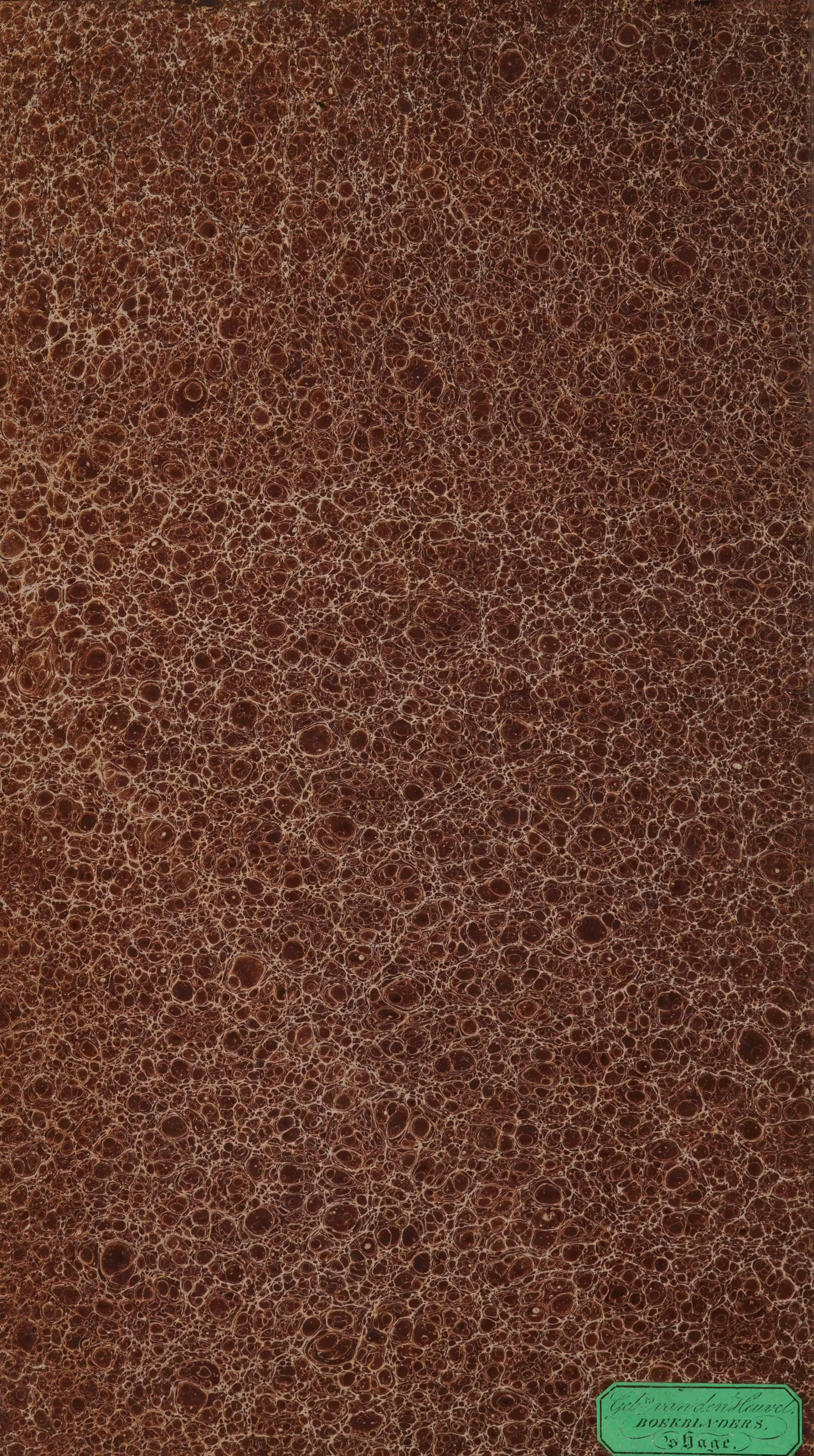
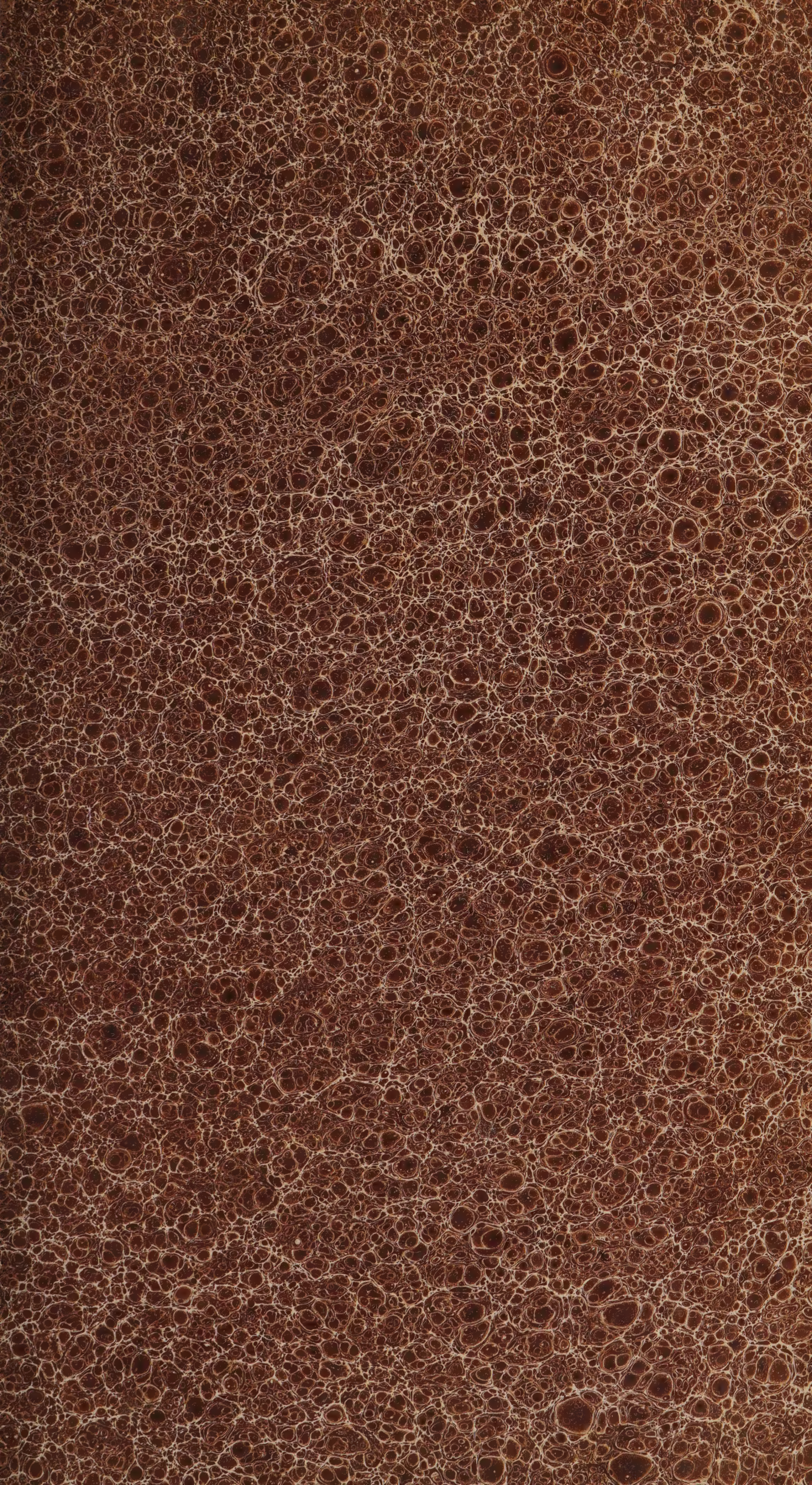

Gebrs van den Heuvel,
BOEKBINDERS,
's Hage.

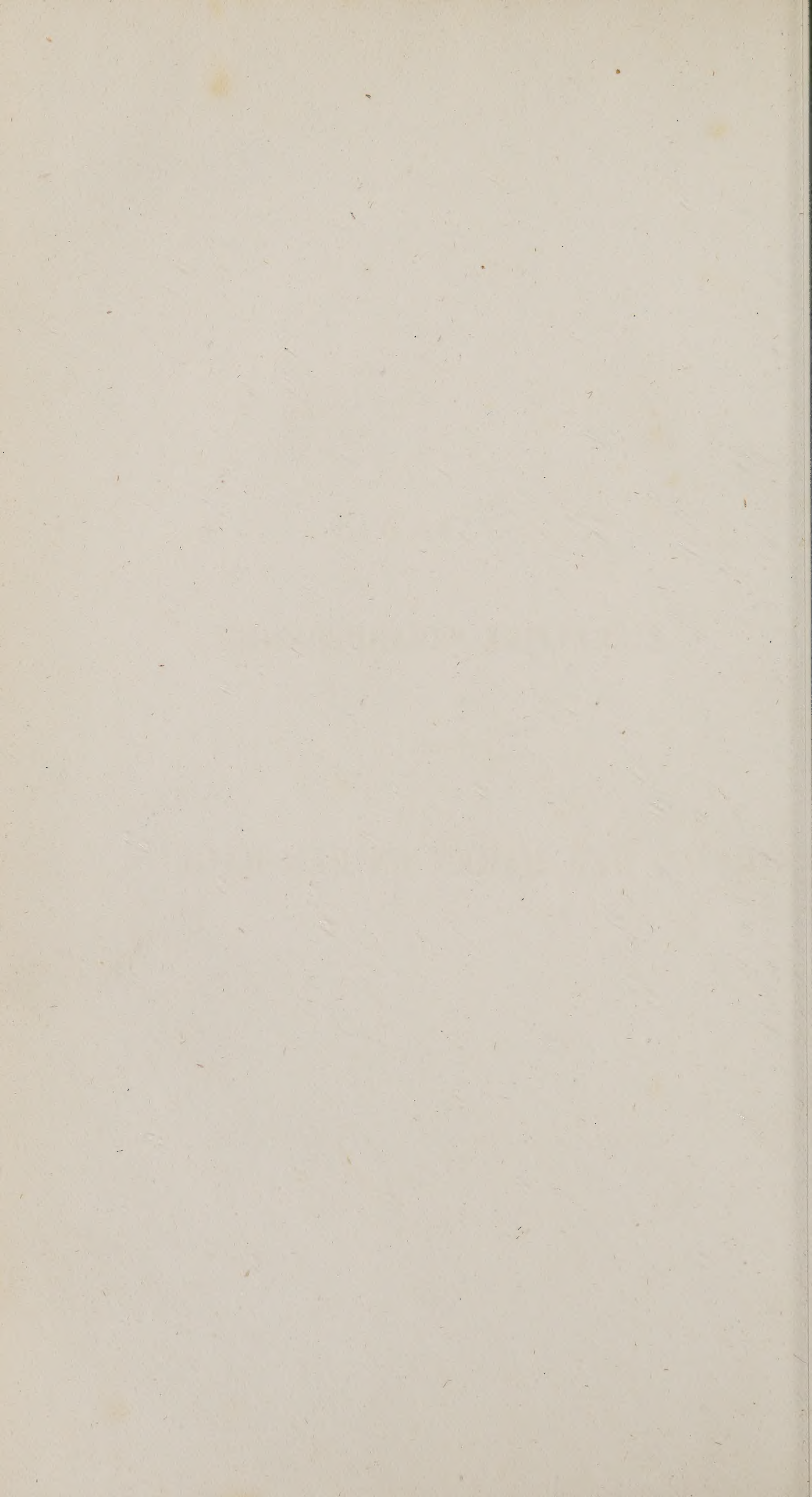

DE

ZIEKELIJKE VERANDERINGEN

DER

HUID, DER HAREN EN DER NAGELS.

DE

ZIEKELIJKE VERANDERINGEN

DER

HUID, DER HAREN EN DER NAGELS.

DE ZIEKELIJKE VERANDERINGEN DER HUID, DER HAREN EN DER NAGELS,

NOSOLOGISCH EN THERAPEUTISCH BESCHOUWD

DOOR

C. H. FUCHS,

HOOGLEERAAR TE GÖTTINGEN.

UIT HET HOOGDUITSCH VERTAALD

DOOR

W. D. T. VAN WERKHOVEN,

HEELMEESTER TE AMSTERDAM.

ONDER MEDEWERKING VAN, EN MET EENEN ATLAS VERMEERDERD

DOOR

Dr. F. W. NOLTE.

Citius emergit veritas ex errore, quam ex confusione.

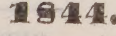
Baco, *De form. calid.* Aphorism. X.

Derde Deel.

LEYDEN,

H. W. HAZENBERG en COMP.

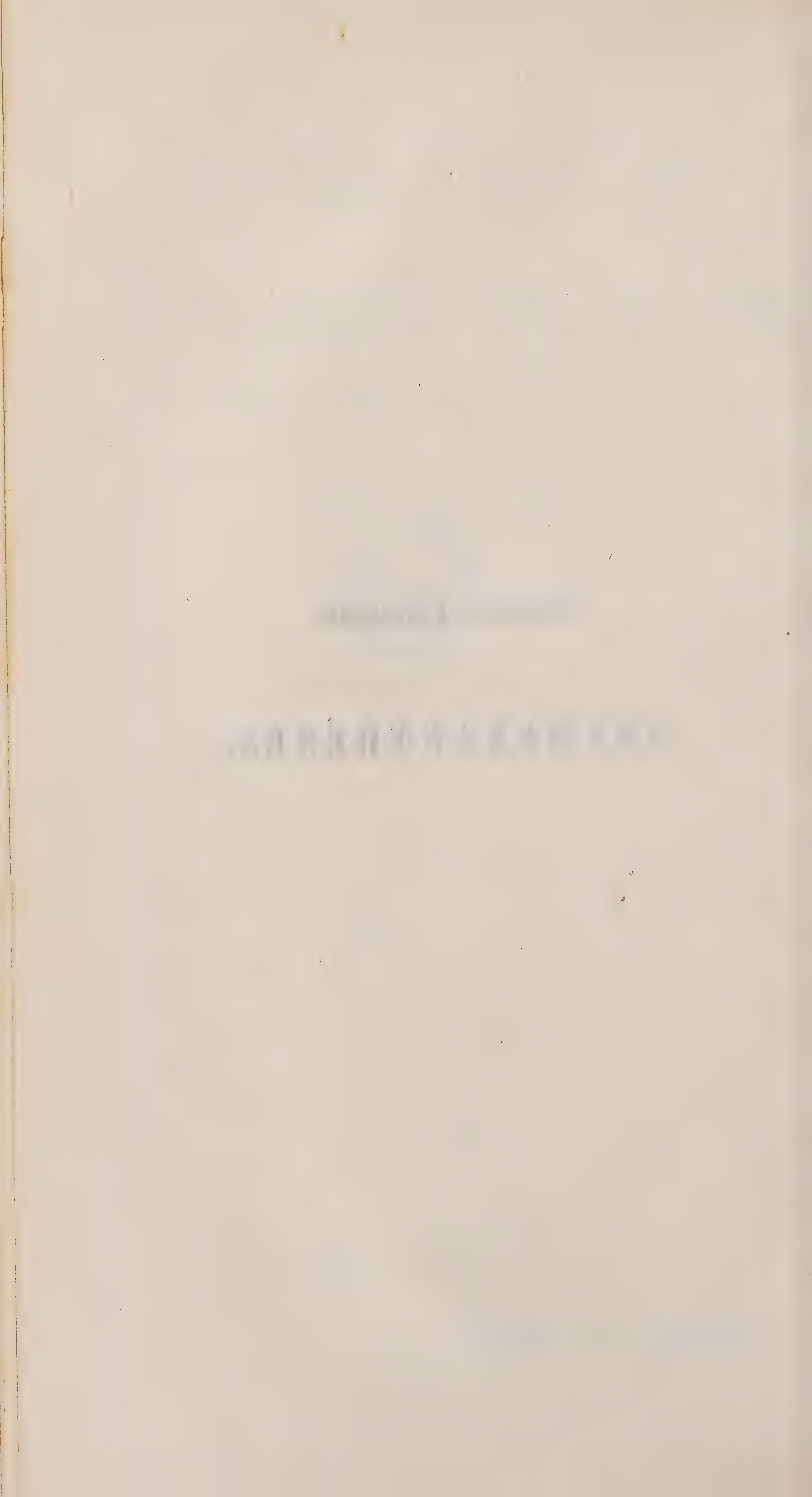

1844.

GEDRUKT BIJ J. G. LA LAU.

DERDE KLASSE.

DERMEXANTHESES.

Derde Klasse. Dermexantheses.

Huidbloesems.

De Exanthemata acuta, febrilia, de febres exanthematicae, eruptivae, de koortsachtige uitslag van vroegere geneeskundigen komen vrij naauwkeurig overeen met mijne Klasse der Dermexantheses in het algemeen, ofschoon ik noch in het acute beloop, noch in het aanwezig zijn der koorts het uitsluitende, pathognomonische onderscheidingskenteeken der tot deze Klasse behoorende vormen zie, en in het bijzonder menige huidaandoening tot deze Klasse reken, welke men vroeger niet tot de acute Exanthemata gebragt heeft. Daarentegen heb ik bij de Dermatonoses en Dermapostases over ziektevormen gesproken, welke door Burserius, Frank en anderen werden gerekend tot den koortsachtigen uitslag te behooren. Datgene echter wat door Willan, Bateman enz. met den naam van Exanthemata bestempeld werd, namelijk oppervlakkige, roode vlekken van verschillende gedaante en onregelmatig over het ligchaam verspreid, welke tusschenruimten van natuurlijk gekleurde huid tusschen zich open laten en in afbladering der opperhuid eindigen, in één woord de maculae rubrae van Plenk, deze, zeg ik, komen met mijne Dermexantheses in het geheel niet overeen. De kenmerken van deze Klasse zijn, evenmin

als die van de beide eerste afdeelingen, op eene eenzijdige wijze naar het uiterlijke opgegeven, maar op diepere, meer wezentlijke kenteekenen gegrond en huidbloesems verschijnen niet slechts in de gedaante van vlekken, maar ook als bobbels, knopjes, blaasjes, blaren en puisten.

Kenmerken.

1. Het uitgangspunt en de oorspronkelijke zitplaats der ziekte is, bij een vrijwillig ontstaan, en gewoonlijk zelfs bij een ontstaan door besmetting van de onderhavige ziekten, niet de uitwendige huid, en de Dermexantheses zijn, even als de Dermapostases, slechts secundaire, deuteropathische veranderingen der huid en geene ware idiopathische huidziekten.

2. Het oorspronkelijke lijden, de inwendige oorzaak van de secundaire huidverandering, is echter niet, gelijk bij de ziektevormen van de tweede Klasse, een der dyscrasische ziekteprocessen en zij berusten niet, zooals de Dermapostases, op duidelijke nederzetting van eigenaardige stoffen uit het bloed in de huid; maar zij staan in eenen noodzakelijken zamenhang met die ziekelijke processen op de inwendige, slijm-, wei- en vezelachtige vliezen, welke, gewoonlijk door verhoudingen in den dampkring voortgebragt, in de epidemische zamenstelling den toon plegen te voeren en tot welke de meeste volksziekten behooren. Zij zijn de terugkaatsing (Reflex) van deze aandoeningen van inwendige vliezen op de uitwendige huid, de meerdere volmaking, de bloesem dezer ziekteprocessen.

3. Er zijn, naar de verscheidenheid der oorzaken en der lijdende inwendige vliezen, verscheidene ziekteprocessen, welke de gemelde eigenschappen bezitten en Dermexantheses te voorschijn kunnen roepen, zoo als het rheumatische, catarrhale, gastrisch-erysipelateuse en typheuse proces, welke alle hunne huidbloesems voortbrengen; doch geen van deze ziekteprocessen is

noodzakelijk met merkbare veranderingen der huid verbonden; in talrijke tot dezelve behoorende vormen en gevallen bepaalt de ziekte zich tot haar uitgangspunt, tot de inwendige vliezen, en altijd moet de ziekte eenen hoogeren graad van ontwikkeling verkregen hebben, alvorens zij Dermexantheses te voorschijn roept. Dit blijkt uit de geschiedenis der ziekten; er hebben rheumatische, catarrhale, gastrische aandoeningen enz. bestaan, lang voor dat de met dezelve overeenkomende huidziekten voorkwamen, en nu nog ziet men de genoemde ziekteprocessen voornamelijk dan hunne exanthematische vormen voortbrengen, wanneer zij in de ziektezamenstelling (Krankheitsconstitution) de overhand hebben, buitengewoon talrijk zijn, met eene groote verscheidenheid van vorm verschijnen of wanneer zij, zich tot één ziekte vereenigende, in dezelve als besmettelijk willen optreden. Onder zulke verhoudingen openbaart zich, zoo als het schijnt, in hen de strekking om zich, even als hoogere vormingen, door zaden, door besmetting voort te planten, en ten behoeve hiervan brengen zij op de, naar het licht en de lucht toegekeerde oppervlakte des ligchaams, vruchten, bloesems, Dermexantheses voort. Reeds de Ouden schijnen gedoeld te hebben op de overeenkomst tusschen de bloesems der planten en het exanthematischworden der ziekten, toen zij de huidveranderingen Ἐξανθήματα, efflorescentiae noemden, en wij zullen nog gelegenheid hebben, over menige overeenkomst van beide te spreken.

4. Daar de uitwendige huid geenszins de oorspronkelijke zitplaats der ziekte is, wordt de verschijning der Dermexantheses, bij een plotselijk ontstaan, en zelfs in de meeste der door besmetting ontstane gevallen, voorafgegaan door voorteekenen, Prodromi, welke echter niet, even als die der Dermapostases, eene langwijlige verandering in de massa der vochten en eene afscheiding van bijzondere stoffen in verschillende orga-

nen en weefsels aanduiden, maar zich gewoonlijk als tamelijk levendig ontwikkelde en door koorts vergezelde rheumatische, catarrhale, gastrische, of typheuse aandoeningen der inwendige vliezen voordoen. Deze voorteekenen duren bij de verschillende ziektevormen, nu eens langer, dan korter, in het algemeen echter minder lang, dan bij de Dermapostases; en even als de plant, bevorens zij bloesem draagt, eenen bepaalden leeftijd, eene zekere vorming moet verkregen hebben, is ook de duurzaamheid van het tijdperk der voorteekens, bij de meeste Dermexantheses bepaald en de huidaandoeningen vertoonen zich altijd op de Acme van die toevallen, welke hunne Prodromi uitmaken.

5. Omstreeks dezen tijd echter (in het tijdperk van uitbotting) breken de huidbloesems ook met geweld en gewoonlijk eensklaps uit, ontwikkelen zich sneller en met minder vertragingen, dan de aandoeningen der beide eerste Klassen, tot hunne volle grootte en beslaan menigvuldiger, en bij de volkomene vormen bijna altijd, de huid van het geheele ligchaam.

6. De veranderingen, welke door de Dermexantheses in de huid veroorzaakt worden, verschillen naar de ziekteprocessen, tot welke zij behooren; zij zijn bij de rheumatische en catarrhale anders, dan bij de erysipelateuse en typheuse huidbloesems; ja, haar proces kan, naar deszelfs verschillende ontwikkeling en qualitative wijziging, verscheidene, in de uitwendige gedaante zeer verschillende Dermexantheses te voorschijn roepen, zoo als ook de verschillende tot eenen grondtypus, eene natuurlijke Familie behoorende planten, verschillende bloesems voortbrengen en hiernaar in Geslachten, soorten en variëteiten verdeeld worden. Deze veranderingen hebben echter altijd, in de eerste plaats, betrekking op het bloedleven der huid, en alle Dermexantheses zijn, even als de ziekteprocessen, uit welke zij voortkomen, Haematonoses, bloedziekten volgens Schönlein.

7. Bij alle hiertoe behoorende ziektevormen stijgt het plantaardige leven der huid op eene ziekelijke wijze; zijne levenswerkdadigheid vermeerdert, zijn warmtegraad wordt verhoogd en er heeft meer toevoer van bloed naar hetzelve plaats. Oorspronkelijk hebben deze veranderingen slechts tot de bovenste lagen der lederhuid betrekking en slechts bij betrekkelijk weinige vormen worden later ook de diepere lagen der uitwendige bekleedselen door de ziekte aangetast. De vermeerderde toevoer van bloed naar de huid kondigt zich door roodheid aan, welke, op verschillende wijze geschakeerd, bij verscheidene vormen over eene grootere uitgestrektheid of over het geheele ligchaam verspreid is, bij de meeste echter tusschenruimten van de gezonde huid open laat en verschillende gedaanten en vlekken vormt. Men heeft ook in deze roodheid, in de vermeerderde warmte, in de sterkere levenswerkdadigheid van de huid, verschijnselen, welke zich in meerdere of mindere mate bij alle Dermexantheses voordoen, ook de kenteekenen van ontsteking willen zien; doch het verdwijnen der roodheid onder den vingerdruk, het geheele beloop, de andere uitgangen enz. wederleggen ligtelijk deze meening, hoezeer ook in enkele gevallen de exanthematische toevoer van bloed (congestio) zich tot eene ontsteking kan verheffen.

8. De ontwikkeling van deze roodheid der huid, de uitbreking der Dermexantheses, is met in het oog loopende, bij de verschillende ziekteprocessen met onderscheidene, tegennatuurlijke gesteldheden in de dierlijke electriciteit verbonden, zoo als die bij de ziektevormen der andere Klassen niet voorkomen. Bij verscheidene Familiën, voornamelijk bij de Erysipelatoses en de Typhoses, vertoont zich de electriciteit buitengewoon vermeerderd; bij andere, bij de Rheumatoses, en welligt ook bij de Catarrhoses, is zij in het oog loopend verminderd, en ontbreekt zelfs wel geheel.

9. Dikwijls zijn de huidbloesems, voornamelijk de

hooger ontwikkelde, vergezeld van eenen eigenaardigen, dikwijls zeer sterken reuk, uit welken een fijn reukvermogen niet zelden hunne natuur kan bepalen. Deze verschijning herinnert aan den sterkeren reuk, welke, in de planten- en dierenwereld, bij de, tot de bevruchting behoorende deelen pleegt voor te komen.

10. De afscheiding van de, door Dermexantheses aangetaste plaatsen der huid is altijd ziekelijk veranderd. Dikwijls is zij beperkt en onderdrukt en dan maken de genoemde roode vlekken het geheele Exanthema uit en blijft hetzelve effen en droog; dikwijls echter wordt zij ook vermeerderd; onder de opperhuid scheiden zich alsdan vloeistoffen af, welke haar van de lederhuid losmaken en de uitslag verheft zich, wordt vochtig en ontwikkelt zich tot soortgelijke organische vormingen, als bij de andere Klassen voorkomen, voornamelijk tot blaasjes en blaren, zeldzamer tot knopjes en puisten. Niets duidt aan, dat deze vochten stoffen bevatten, welke, zooals bij de Dermapostases, reeds in andere deelen gevormd, aan de huid slechts ter afscheiding worden medegedeeld; maar in dezelve vertoont zich, welligt in zamenhang met de electrische verhoudingen in de huid, eene scherpere chemische zelfstandigheid, dan in de voortbrengselen van de beide eerste Klassen; bij de eene Familie legt de inhoud der blaasjes enz. duidelijk eene zure, bij de andere, eene sterke, kalische geaardheid aan den dag. Eene naauwkeurigere scheikundige ontleding van deze vloeistoffen is echter nog niet ondernomen.

11. Zoo als reeds blijkt uit haren invloed op de ziekte-processen, waar zij op gegrond zijn, zijn de Dermexantheses zeer dikwijls besmettelijk; even als echter niet elke bloesem werkelijk zaad zal dragen, zijn ook niet alle ziekte-bloesems op de huid besmettelijk en vele hunner schijnen nog niet dien graad van ontwikkeling bereikt te hebben, welke tot voortbrenging eener smet-

stof noodig is; vele andere schijnen die ontwikkeling slechts onder bijzonder begunstigende omstandigheden te erlangen. Er zijn ziektevormen, welke altijd besmettelijk zijn, zoo als mazelen, roodvonk, Petechialtyphus enz.; andere, welke het slechts somtijds zijn, zoo als Erysipelas, Varicella, Miliaria enz., en nog andere, voor wier besmettelijkheid geene zekere daadzaken voorhanden zijn, zoo als Rheumatokelis, Urticaria, Zoster enz. Evenwel schijnt de te voorschijntreding eener Dermexanthesis altijd eene strekking tot zaadvoortbrenging aan te duiden en de tijd zal leeren, of die vormen, welke nu nog zelden of nooit besmetten, niet door den tijd bestendig besmettelijke ziekten zullen worden. Bij eene andere gelegenheid hoop ik breedvoeriger aan te toonen, dat de besmettingen der Dermexantheses zich wezentlijk van die der Dermapostases onderscheiden; dat zij niet door aanraking, maar voornamelijk door de lucht, op eenigen afstand, op gezonde personen overgaan; dat zij veel menigvuldiger op de inwendige vliezen (de slijmvliezen), dan in de lederhuid voorkomen; dat de ziekte, welke zij voortbrengen, gewoonlijk met hetzelfde tijdperk der voorteekenen begint, welke de plotselijk ontstaande aankondigt en dat, bij de volmaakter ontwikkelde, werkelijk en altijd besmettelijke ziektevormen, het éénmaal aangetast zijn, de vatbaarheid voor de smetstof meer of minder doet verdwijnen.

12. Het beloop der Dermexantheses is gewoonlijk acuut. Dikwijls en voornamelijk bij de minder ontwikkelde ziektevormen, matigen zich, bij het uitbreken der huidveranderingen, alle toevallen der inwendige aandoening of verdwijnen zelfs wel geheel; de uitslag is kritisch voor hare grondaandoening en terwijl hij de tijdperken van het ontkiemen, het bloeijen en het afsterven in korten tijd doorloopt, maakt hij in een kort tijdsverloop een einde aan de geheele ziekte. Dikwijls echter blijven de voorteekenen, de verschijnselen van het inwendige ca-

tarrhale, gastrische of typheuse lijden, ook nevens de huidaandoening voortduren en nemen eerst eene beslissende wending, wanneer de Dermexanthesis begint te verdwijnen; ja bij verscheidene vormen, bijvoorbeeld, bij den Petechiaaltyphus, eerst eenen geruimen tijd na derzelver verdwijning. In alle gevallen echter brengen belemmeringen in het beloop der huidbloesems veelal hernieuwing en verergering der inwendige toevallen te weeg en geene andere huidaandoeningen zijn van eene zoo vlugtige natuur en zoo zeer tot weder instorting en tot verplaatsingen geneigd, als de Dermexantheses.

13. De meeste ziektevormen van deze Klasse hebben eenen bepaalden duur, doorloopen hunne verschillende tijdperken in eenen bepaalden tijd en zijn cyclische ziekten, welke, voor dat haar tijd daar is, niet kunnen worden opgeheven, zonder nadeel voor het aangedane voorwerp. Deze eigenschap bezitten de sterker ontwikkelde Geslachten en Soorten in eenen hoogeren graad, dan de minder ontwikkelde, en niet slechts hebben, zoo als bij verscheidene Dermatonoses, de enkele huidveranderingen, maar de geheele ziekten hare zekere tijdsbepalingen, welke echter, naar de onderscheidene vormen, verschillen.

14. Ook de aard van en de wijze, waarop de Dermexantheses eindigen, verschilt naar gelang der Familiën, Geslachten en Soorten. In het algemeen kan slechts aangemerkt worden, dat de effene, drooge Exanthemata, gewoonlijk met afschilfering der opperhuid, de zich verheffende, vochtige daarentegen, door uitdrooging (exsiccatio) wegsterven en dat de neiging tot verzwering, zoo als die bij de Dermapostases zoo menigvuldig voorkomt, slechts aan zeer weinige der hiertoe behoorende ziektevormen waargenomen wordt. Wanneer het oorspronkelijke lijden der Dermexantheses de aandoening der inwendige vliezen niet reeds door de uitbotting beslist, zoo vertoont zich, gewoonlijk gelijktijdig met de verdwijning van den uitslag, de krisis voor gemelde aan-

doening, welke naar de onderscheidene ziekteprocessen verschilt.

15. Hoezeer de deelneming van het geheele vaatstelsel, de koorts, ook niet, zoo als velen meenen, wezentlijk tot de daarstelling der Dermexantheses noodzakelijk is, maar in enkele gevallen ook uit koortslooze rheumatische en gastrische aandoeningen huidbloesems ontkiemen, zoo zijn toch verreweg de meeste onderhavige vormen en gevallen koortsachtig, en men kan de prikkeling van het geheele vatenstelsel als een tamelijk bestendig kenteeken der hier bedoelde ziekten beschouwen. Deze koorts behoort echter niet tot de huidveranderingen, maar tot het wortelproces der Dermexantheses; zij vertoont zich voornamelijk in het tijdperk der voorteekenen duidelijk, openbaart zich met de uitbotting, wanneer deze kritisch voor de ziekte der inwendige vliezen is, en blijft slechts dan tot aan het verdwijnen van den uitslag bestaan, wanneer ook de rheumatische, catarrhale en dergelijke toevallen zoo lang blijven voortduren. De koorts kan het drievoudige karakter van terugwerking dragen. Zij is echter bij de meeste ziektevormen, wanneer dezelve hun beloop zonder zamenstellingen, op eene onbelemmerde, regelmatige wijze volbrengen, erethisch. Eene etterkoorts, welke in de laatste tijdperken der Dermapostases zoo menigvuldig voorkomt, wordt hier slechts bij zeer weinige ziektevormen aangetroffen. Aan verscheidene Familiën en Geslachten neemt ook het zenuwstelsel, nu eens in enkele van deszelfs deelen, dan in deszelfs geheel, een meer of minder levendig aandeel, zoo als bij de rangschikking der enkele vormen zal aangetoond worden.

Erkenning.

Uit deze verhandeling zal blijken, dat de Dermexantheses niet slechts naar hare inwendige strekking, maar ook in hare uitwendige verschijning, menigvuldig van de ziektevormen der beide eerste Klassen afwijken. Zij on-

derscheiden zich hoofdzakelijk door de volgende kenteekenen:

a. Van de Dermatonoses.

1. Bij de eenvoudige huidziekten lijdt de huid primair, en gewoonlijk alleen; de Dermexantheses daarentegen zijn secundaire huidveranderingen, en haar ontstaan wordt steeds voorafgegaan door verschijnselen, door kenteekenen eener meestal koortsachtige, rheumatische, catarrhale, erysipelateuse of typheuse aandoening der inwendige vliezen, en zoodanige verschijnselen vergezellen haar dikwijls in haar geheele beloop.

2. Er zijn Dermatonoses, die op het bestaan des bloeds, andere, die op dat der zenuwen, en weder andere, welke op de zelfstandigheid en de gedaante der huid betrekking hebben; daarentegen dragen alle ziektevormen van mijne derde Klasse het kenmerk der Haematonoses.

3. De Dermexantheses verspreiden zich veel menigvuldiger over de oppervlakte van het geheele ligchaam, dan de eenvoudige huidziekten.

4. Overeenkomsten met de dierlijke electriciteit, eigenaardige reuk en zoo bepaalde chemische tegenstellingen enz. als bij de huidbloesems voorkomen, zijn aan de Dermatonoses vreemd.

5. De meerderheid der eenvoudige huidziekten heeft een meer chronisch beloop dan de Dermexantheses, en terwijl deze gewoonlijk in ééns, met ééne uitbotting, in een kort tijdsverloop, verschijnen, ontwikkelen zich gene gewoonlijk langzamerhand en hebben talrijke nakomende verschijnselen; zij gaan voor- en achteruit enz.

6. Bij de ziektevormen van de derde Klasse heeft er veel menigvuldiger koorts plaats, dan bij die van de eerste, en terwijl zij bij de eerste Klasse steeds een gevolg is van de plaatselijke prikkeling der huid, enz., en daardoor gewoonlijk later dan de huidverandering verschijnt, zoo behoort zij, bij de derde, tot het wortelproces der

ziekte en vergezelt reeds de voorteekenen der Dermexantheses.

7. Huidbloesems zijn van eene veel vlugtigere natuur, dan idiopathische ziekten; zij zijn ook veel meer dan deze tot instorting, tot stofverplaatsingen geneigd.

8. De Dermexantheses zijn cyclische ziekten; zij doorloopen gewoonlijk verscheidene tijdperken en eindigen in eenen bepaalden tijd; bij de Dermatonoses integendeel heeft wel somwijlen de enkele huidverandering, doch nimmer de geheele ziekte eenen bepaalden duur.

9. Dermatonoses zijn nimmer, Dermexantheses zeer dikwijls besmettelijk.

b. Van de dermapostases.

1. Even als de huidbloesems worden ook de nederzettingen in de huid door voorteekens voorafgegaan; deze bestaan echter bij de laatste uit de meestal chronische toevallen eener veranderde vermenging der vochten, bij de eerste uit de kenteekenen van een gewoonlijk acuut lijden der inwendige vliezen.

2. De ziektevormen van beide Klassen verschijnen als secundaire huidveranderingen, hoewel, wat de Dermexantheses betreft, toch meestal na eene bepaalde duurzaamheid der voorteekenen, snel en plotselijk; de Dermapostases integendeel na een onbepaald tijdsverloop, langzamerhand, en van tijd tot tijd.

3. Even als zulks met de Dermapostases het geval is, blijven ook niet zelden, benevens de huidbloesems, de verschijnselen van het wortelproces voortduren, hoezeer in andere gevallen de uitslag zich kritisch voor de inwendige aandoening toont; nimmer echter hebben er, nevens de Dermexantheses, nederzettingen plaats van overeenkomstige stoffen in andere deelen, zoo als die voor, benevens en na de Dermapostases bijna altijd voorkomen.

4. De veranderingen, welke door de huidbloesems in de uitwendige bekleedselen veroorzaakt worden, ver-

spreiden zich nog menigvuldiger over groote oppervlakten en over het geheele ligchaam, dan die der Dermapostases; daarentegen dringen zij minder diep in het weefsel der huid door, bepalen zich bijna altijd tot de bovenste lagen der lederhuid en hebben niet die bepaalde neiging tot verstoring, welke bij het meerendeel der Dermapostases wordt waargenomen. De meeste Dermexantheses doen zich voor als vlekken, blaasjes of blazen; onder de nederzettingen in de huid komen meestal puistachtige en tuberculeuse vormen voor.

5. Eigenaardige, in andere organen of in het bloed vooraf gevormde, en in de huid slechts nedergezette stoffen, zoo als die bij de Dermapostases deels aan te wijzen, deels te veronderstellen zijn, komen bij de huidbloesems niet voor; hare voortbrengselen schijnen slechts afzonderingen der huid te zijn; daarentegen zijn de nederzettingen in de huid, over het algemeen, met geringere levenswerkdadigheid, met minder verhoogden warmtegraad, met minder kenbare scheikundige tegenstellingen en niet met zulke electrische overeenkomsten verbonden, als de Dermexantheses. Bij de eerste is de lederhuid meer lijdende; bij de laatste bevindt zij zich steeds in verhoogde levenswerkdadigheid.

6. Dermapostases verloopen bijna altijd chronisch, Dermexantheses integendeel bijna bestendig acuut, en verreweg het meerendeel van de vormen en gevallen van deze laatste worden door koorts vergezeld, terwijl de nederzettingen in de huid voor het grootste gedeelte, zonder koorts verloopen of slechts in hare latere tijdperken febris hectica te voorschijn roepen.

7. Bij de ziektevormen van de tweede Klasse hebben noch de enkele huidveranderingen, noch de ziekten in haar geheel eenen bepaalden duur; de Dermexantheses integendeel eindigen gewoonlijk binnen eenen bepaalden tijd.

8. Al wordt eene Dermapostasis ook tot genezing ge-

bragt, zoo is daarmede gewoonlijk nog geen afsterven van het ziekteprocess verbonden; deze zet zich in andere deelen voort en na korteren of langeren tijd kan ook de huidverandering wederkeeren. Wanneer daarentegen eene Dermexanthesis haar normaal einde bereikt, zoo sterft bijna altijd met haar ook het wortelproces af, en instortingen, bij de Dermapostases zoo menigvuldig zijn bij de Dermexantheses betrekkelijk zeldzaamen komen slechts bij weinige vormen voor. Wordt echter de ontwikkeling van eene Dermexanthesis voor den tijd gestoord en op eene gewelddadige wijze afgebroken, zoo kan zij, even goed als de Dermapostases, en zelfs nog spoediger, zich verplaatsen.

9. Hoezeer ook talrijke ziektevormen van de Dermapostases, even als van de Dermexantheses, besmettelijk zijn, zoo schijnt er toch een in het oogloopend verschil tusschen beider besmettingen te bestaan. Dermapostases deelen zich slechts door aanraking, Dermexantheses voornamelijk door de lucht mede; gene plaatsen zich meestal in de huid; deze gewoonlijk in de slijmvliezen; de eerste wortelen zonder, de tweede met voorteekenen en terwijl de ziekteprocessen, welke nederzettingen in de huid te weeg brengen, gewoonlijk eene grootere vatbaarheid voor nieuwe besmetting achterlaten, tasten de meeste sterker ontwikkelde huidbloesems, zelden tweemaal in het leven denzelfden persoon aan.

Verspreiding, Mededeeling, Zamenstelling.

Het werd reeds gemeld, dat Dermexantheses zich menigvuldiger over de geheele huid verspreiden, dan de onderdeelen van de eerste Klasse; doch ook onder haar bestaan minder ontwikkelde Geslachten en Soorten, welke zich slechts tot enkele plaatsen der huid bepalen. Deze Geslachten schijnen gewoonlijk aan bepaalde deelen des ligchaams en zelfs somtijds aan bepaalde gedaanten gebonden te zijn en ook die ziektevormen, welke de geheele huid innemen, hebben hunne bepaalde ontkiemings-

plaatsen, aan welke zij zich strenger houden dan de Dermatonoses en Dermapostases en van welke uitgaande zij zich gewoonlijk, volgens den zamenhang, over het overige ligchaam verspreiden.

Eigenlijk ontstaan alle hiertoe behoorende huidveranderingen uit de slijm- en weivliezen door mededeeling en somtijds ziet men, dat de verschijning der Dermexantheses door dergelijke veranderingen, als die der uitwendige bekleedselen zijn, op de inwendige, voornamelijk op de weivliezen, voorafgegaan worden, bij voorbeeld de mazelen door aan mazelen gelijkende vlekken op het slijmvlies van den mond. Dikwijls echter ontstaan zulke veranderingen der slijmvliezen ook daardoor, dat de uitslag, volgens den zamenhang der huid, op de aangrenzende slijmvliezen verder gaat. Eene veel grootere mededeelingskracht intusschen vertoonen de Dermexantheses, wanneer zij, wat bij hare grootere vlugtigheid ligtelijk geschiedt, in haar beloop belemmerd en vande huid teruggestooten worden; zij verplaatsen zich dan — sprongsgewijze — op de verschillendste en gewigtigste inwendige organen en brengen in dezelve menigvuldige, gevaarlijke ziekten voort.

Ook de vatbaarheid van de ziektevormen dezer Klasse om zich zamen te stellen is niet gering; zij ondergaan, zoo als in de afzonderlijke behandeling gezegd zal worden, menigvuldige verbindingen met ontstekingen, Typhoïden, Neurospasmen enz. Daarentegen zijn er echter ook ziektevormen, met welke zij zich niet gaarne in hetzelfde voorwerp vereenigen en de meeste harer verschoonen personen, welke aan verouderde Eczematoses of Dermapostases lijden meer, dan andere of doen, wanneer zij zulke personen aantasten, hunne vroegere huidaandoening of slechts tijdelijk of voor altijd verdwijnen.

Oorzaken.

De Dermexantheses ontwikkelen zich nu eens vrijwillig, dan weder ontstaan zij door besmetting.

Er zijn Geslachten, welke slechts op de eerste en andere, welke alleen op de tweede wijze voortgebragt worden; de meeste ziektevormen echter, zijn voor beide wijzen van ontstaan geschikt. De kinderlijke en jongelingsleeftijd en eene vaatrijke, weeke huid, zoo als dit voornamelijk bij bloedrijke gestellen voorkomt, stellen eene voorbeschiktheid tot beide soorten van ontstaan daar; doch ook andere leeftijden en gestellen zijn voor dezelve niet geheel onvatbaar.

Wat het vrijwillige ontstaan der Dermexantheses aanbelangt, zoo werd reeds aangemerkt, dat hare naaste oorzaak een bepaald lijden der inwendige weefsels, een rheumatisch, catarrhaal, gastrisch-erysipelateus of typheus ziekteproces is en het blijve ons voor de behandeling der enkele Familiën over, om de eerste oorzaken dezer verschillende ziekteprocessen naauwkeuriger te beschouwen. Hunne hoofdbron is de dampkring, en daar veranderingen van denzelven altijd op de geheele bevolking werken, zoo geven de genoemde ziekteprocessen gaarne den toon in de epidemische zamenstelling aan en vertoonen zich de tot dezelve behoorende ziektevormen, meer dan andere, gaarne als besmettelijke ziekten. Onder zulke verhoudingen ontwikkelen zich, zoo als reeds aangemerkt is geworden, vooral de overeenkomstige Dermexantheses dikwijls op den grond van het voortdurende ziekteproces of van de, als besmettelijke ziekte heerschende aandoening. Niet altijd echter is dit het geval, en de ziekte-zamenstelling kan rheumatisch, catarrhaal enz. zijn, zonder dat er rheumatische of catarrhale Exanthemata voorkomen en niet alle epidemisch heerschende vormen van die ziektefamiliën zijn van eenen exanthematischen aard. Er moeten daarom nog andere kenteekenen zijn, van welke het vooral afhangt, of het rheumatische, catarrhale, gastrische of typheuse ziekteproces zich met of zonder Dermexantheses ontwikkelt; deze kenteekenen kennen wij echter op verre na zoo naauwkeurig

nog niet als zulks wenschelijk ware. Intusschen schijnen dienaangaande de volgende punten van invloed te zijn:

1. Het jaargetijde. De lente begunstigt de ziektebloesems op de huid meer, dan andere jaargetijden. Na de lente schijnt de herfst het verschijnen van exanthematische ziektevormen het meest te bevorderen.

2. De uitwendige warmtegraad. In het algemeen bevordert warmte en verhindert koude de vorming der Dermexantheses. Men ziet daarom in warme luchtstreken en jaren, bij het voortdurend warm houden en eene verhittende behandeling, talrijker vormen en gevallen van mijne derde Klasse, dan onder tegenovergestelde verhoudingen. Hierop bestaan echter uitzonderingen en verscheidene huidbloesems schijnen, even als de ziekteprocessen, op welke zij wortelen, aan eene hooge of middelbare breedte der heete luchtstreken de voorkeur te geven.

3. De genius epidemicus. Wanneer het heerschende algemeene karakter van terugwerking het erethische is, of tot het torpide overhelt, zijn de Dermexantheses in het algemeen menigvuldiger, dan bij een synochaal genius morborum.

4. De voorafgaande ziekten. De ondervinding leert, dat, wanneer de strekking tot vorming van eenig Exanthema eenmaal duidelijk wordt, dezelve ook bij eene veranderde zamenstelling der ziekte nog gaarne blijft bestaan; dat er jaren en nog langere tijdruimten zijn, in welke men de verschillendste Dermexantheses kan waarnemen en andere tijdperken, in welke zij zich bijna in het geheel niet voordoen, en dat pokken en mazelen, mazelen en roodvonk enz., hoezeer tot andere ziekteprocessen behoorende, elkander gaarne opvolgen of nevens elkander verloopen. Verscheidene van de tot deze Klasse behoorende aandoeningen komen echter ook veelal benevens en na bepaalde ziekten voor, welke gewoonlijk zonder huidveranderingen verloopen, doch bij welke, met de

huidbloesems, overeenkomstige veranderingen op de slijmvliezen plaats grijpen: zoo als mazelen, benevens en na Pertussis, Petechiaaltyphus in vereeniging met Dysenteria enz.

5. Een bepaalde tijdelijke cyclus. Men beweert, bij verscheidene hooger ontwikkelde, besmettelijke Dermexantheses opgemerkt te hebben, dat zij dezelfde streken slechts in bepaalde, gelijkmatige tusschenpoozingen bezoeken, zoo als pokken, mazelen en roodvonk. Deze opgave behoeft echter nog bevestiging, en in geen geval gaat deze tijdelijke wet zoo bestendig door, of zijn deze tusschenruimten zoo bestendig, als verscheidene schrijvers ons willen doen gelooven.

Wanneer echter, door deze en dergelijke teekenen begunstigd, de strekking om huidbloesems, Exanthematische vormen voort te brengen, zich in eene der genoemde ziektezamenstellingen kenbaar maakt, zoo kondigt zij zich toch niet altijd met denzelfden graad van hevigheid aan, en voornamelijk vertoonen zich de hooger ontwikkelde zelfstandige en besmettelijke vormen niet dadelijk, maar gewoonlijk eerst de minder ontwikkelde, niet aanstekende Exanthemata, welke dikwijls andere, tot hetzelfde ziekteproces behoorende ziektevormen, als zoogenaamde symptomatische en kritische uitslag vergezellen, en eerst langzamerhand, met de verdere ontwikkeling der gesteldheid eene inwendige zelfstandigheid en grootere onafhankelijkheid van andere ziektevormen erlangen, in hooger ontwikkelde Dermexantheses overgaan, en besmettelijk worden. De aard en de wijze van deze vorming, de opklimmende reeks der ziektevormen, aan welke deze of gene epidemische en besmettelijke vorm van uitslag zijne verschijning te danken heeft, zullen bij de behandeling der enkele ziektevormen en Familiën naauwkeuriger aangewezen worden.

Zoo als reeds aangemerkt werd, ontstaan niet alle huidbloesems door besmetting, en er zijn ziektevormen,

welke slechts somwijlen, en andere, welke altijd aanstekend zijn. Hoe sterker ontwikkeld, hoe zelfstandiger eene Dermexanthesis is, des te zekerder en bestendiger deelt zij zich door zaden mede. In minder volkomene vormen echter, welke gewoonlijk niet besmettelijk zijn, schijnt de besmettelijkheid door epidemisch voorkomen, hoogeren warmtegraad en torpiden Genius morborum bevorderd en veroorzaakt te worden. Het schijnt, over het algemeen, voor de besmettelijkheid van geen belang te zijn, of eene Dermexanthesis effen of verheven, droog of vochtig is; mazelen, roodvonk, petechiaalkoorts deelen zich even zoo goed mede als pokken: want de besmettelijkheid der huidbloesems hecht zich niet alleen, zoo als die der Dermapostases op de, van de lederhuid afgescheidene, druipbare vloeistoffen, maar ook op de gasvormige uitwaseming der geheele huid en waarschijnlijk van het geheele ligchaam; zij deelt zich daarom, zoo als gezegd is, ook op eenen afstand en niet alleen door aanraking mede. Bij die besmettelijke ziektevormen, welke druipbare vloeistoffen, in blaasjes of puisten, afzonderen, bevatten ook, wel is waar, deze het ziektezaad, en de pokken en soortgelijke ziektevormen kunnen overgeënt worden; doch die gevallen uitgezonderd, in welke zij opzettelijk overgebragt worden, steken ook deze menigvuldiger door de uitwaseming, dan door hunnen inhoud aan.

Wanneer smetstoffen der Dermexantheses in eene gasvormige gedaante, op eenigen afstand, overgebragt worden, hechten zij altijd op de slijmvliezen, niet op de uitwendige huid, en daardoor vertoonen zich, na eenig ontwikkelingstijdperk, hetwelk voor de enkele ziektevormen van verschillenden duur, meestal echter tamelijk vast bepaald is, ook de eerste kenteekenen der uit haar ontkiemende ziekte, op de inwendige vliezen; de door besmetting ontstaande Dermexantheses beginnen met dezelfde voorteekenen, welke de vrijwillig ontstaande voor-

afgaan. Wij zullen bij de enkele Familiën zien, dat sommige het slijmvlies der ademhalings-, en anderen dat der spijsverteringswerktuigen tot ontkiemingsplaats hebben.

Wordt daarentegen de besmetting door den vloeibaren inhoud der blaasjes of puisten aan een gezond voorwerp medegedeeld, zoo hecht dezelve wel is waar, aan de plaats, langs welke zij ingebragt is, voornamelijk aan de uitwendige huid, en er ontstaan oorspronkelijke blaasjes en pokken; doch ook in deze gevallen vertoonen zich meestal, na een korter of langer tijdsverloop, de, aan den ziektevorm eigene toevallen van een inwendig lijden en eerst ten gevolge en gedurende deze voorafgaande verschijnselen volgt de algemeene uitbotting der Dermexantheses.

De eigenlijke natuur der smetstoffen van de huidbloesems is nog niet bepaaldelijk aangetoond, doch met Stark, Jahn, Eisenmann enz. moeten wij dezelve, even als alle ware smetstoffen, in den vollen zin des woords, voor zaden, voor stoffelijke en levende kiemen houden, welke den tegennatuurlijken levensvorm, de ziekte, aan welke zij hun aanzijn verschuldigd zijn, op eenen vruchtbaren grond overplanten. Wel is waar, heeft men bij de Dermexantheses niet, zoo als bij verscheidene Dermapostases, microscopische dieren en plantaardige stoffen in de huid ontdekt, en zelfs de kleine bolletjes welke Sacco in de door vaccinatie voortgebragte lympha, en Jahn in den etter der pokken zag, zijn wel waarschijnlijk geene zaadkorrels der koepokken en Variolae, maar etterligchaampjes zonder vrije beweging geweest, zoo als Sacco in dezelve meende waar te nemen en zoo als zij ook in niet besmettelijke, ziekelijke afscheidingen voorkomen; doch wat tot nog toe, niettegenstaande de verdienstelijke pogingen van Henle, Gluge en anderen niet gevonden is, kan door latere onderzoekingen worden ontdekt, en al gelukte het ook nimmer, de levendige ziektekiemen van de pokken, van het roodvonk, van de

mazelen enz. in de besmettelijke afscheiddingsstoffen en in de uitwaseming van de aan genoemde ziekten lijdenden zigtbaar te maken en dezelve, niettegenstaande de groote onderlinge overeenkomst van alle protorganische vormingen bepaaldelijk te onderscheiden, zoo zouden wij evenwel aan haar bestaan moeten gelooven, daar juist deze besmettingen in derzelver geheele ontwikkeling, uitbreiding en wijze van werking, de grootste overeenkomst met de zaden van normale werktuigen aan den dag leggen, doordien, voornamelijk in derzelver betrekking tot uitwendigen invloed, de meeste bewijzen te vinden zijn voor een zelfstandig leven der besmettingsstoffen en hoofdzakelijk bij deze besmettingen de gelijkvormigheid van het besmettingsproces met dat der voortbrenging het duidelijkst in de oogen valt. Deze punten verder uit te breiden zoude mij te ver afleiden; ook zoude zulks, na de bekende werken van Stark, Jahn en anderen, overbodig zijn; doch voorzeker heeft het denkbeeld, dat besmetting eene voortbrenging door levendige zaden is, meer, dat voor hetzelve spreekt en dat tot opheldering van dit duistere punt bijdraagt, dan dat men de besmetting enkel door prikkeling, door gelijkmaking en wederinplanting, door een galvanisch, magnetisch, electrisch of chemisch proces zoekt te verklaren. Alle deze krachten kunnen wel, zoo als zulks welligt bij de voortbrenging het geval is, ook bij de besmetting meer of minder werkzaam zijn, doch geene harer op zich zelve, noch alle vereenigd, kunnen de gezamentlijke verschijnselen derzelve verklaren.

Zuren, welke den alkalischen aard der meeste besmettelijke vloeistoffen, en Kaliën, welke de zuren van anderen onzijdig maken, doen ook derzelver aanstekingskracht verdwijnen; doch ten onregte zoude men hieruit afleiden, dat het wezen der smetstof in deze chemische voorwerpen te vinden is. Ook de niet besmettelijke afgescheidene stoffen van verscheidene Dermexantheses

hebben eene kalische of zure terugwerking, en niet slechts die werkingen, welke de houders der smetstof onzijdig maken, maar ook de koude, de electriciteit, het galvanismus, het Sublimaat, het Kreosot en, in het kort, elke invloed, welke aan het leven van mindere organen, aan de kiem der zaden enz. vijandig zijn, verzwakken, verplaatsen en vernietigen de besmettingen. Daarentegen wordt haar werkingsvermogen, naar het schijnt, door alle uitwendige magten, als warmte, vochtigheid, met organische uitwasemingen bezwangerde lucht en dergelijken verhoogd, welke ook der ontkieming der planten, der vorming van vele dieren enz. bevorderlijk zijn. Ik zal, bij de beschouwing der enkele besmettingen, meer uitvoerig op deze verhoudingen terugkomen.

Dat de meeste der besmettelijke Dermexantheses de eigenschap hebben, om denzelfden persoon slechts éénmaal in het leven aan te tasten, werd reeds aangemerkt; te vergeefs echter heeft men trachten te ontvouwen, waarin de grond van deze eigenschap gelegen zij.

Voorkomen.

Waarom de Dermexantheses meestal in menigte epidemisch en somtijds ook endemisch voorkomen, wordt verklaard uit den aard en de wijze, waarop zij zich vrijwillig vormen en uit de gemakkelijke mededeelbaarheid van hare niet aan aanraking gebondene smetstof. Overigens zijn verscheidene, voornamelijk niet besmettelijke ziektevormen, ook sporadisch.

Beloop, Duur, Uitgang.

De hiertoe behoorende ziektevormen hebben, zoo als gezegd werd, bijna altijd een acuut beloop en leggen hunne verschillende tijdperken, dat der voorteekenen, der uitbotting, van den bloei en van het afsterven, gewoonlijk in bepaalde tijdruimten af; dat is: zij hebben eenen bepaalden duur. Evenwel kunnen zich, uit hoofde van de afhankelijkheid der huidbloesems van hun

wortelproces en wegens hunne groote gevoeligheid voor uitwendigen invloed, menigvuldige belemmeringen in de regelmatigheid van het beloop voordoen en zulks door in- en uitwendige oorzaken; het is in dit opzigt, dat men regelmatige en onregelmatige Exanthemata onderscheiden heeft. Er zijn abortive, vroeg en laat rijpe, verminkte en bovenmatig ontwikkelde vormen der Dermexantheses, even als die in het gebied der normale ligchamen voorkomen.

De mogelijke uitgangen zijn in het algemeen de volgende:

1. In volkomene genezing. Wanneer Dermexantheses, zonder zamenstellingen aan te gaan, regelmatig en met een erethisch, goedaardig karakter verloopen, zoo eindigen zij, na den haar voorgeschrevenen cyclus afgelegd te hebben, gewoonlijk van zelve en zonder eenige hulp der kunst; wat bij de Dermapostases uitzondering is, geldt bij haar als regel. Echter worden ook zij slechts tot nadeel van den zieke voor den gezetten tijd door de kunst verdreven. Wanneer de genezing nabij is, verwelkt de huidbloesem, de roodheid verbleekt, de, zich onder de opperhuid afzonderende vloeistoffen verdroogen en meestal schilfert de opperhuid af; gelijktijdig ondergaan het wortelproces en de koorts daar, waar dezelve benevens de huidverandering bleven bestaan en niet reeds door de uitbotting tot een beslissend einde kwamen, de met dezelve overeenkomstige krisis. Het is opmerkenswaardig, dat, bij de besmettelijke vormen, de smetstof juist in dit tijdperk van verwelking, hetwelk toch nog tot het ziekteproces behoort en bij de onderscheidene ziektevormen natuurlijk verschillend gewijzigd wordt, het krachtigst schijnt te werken. Instortingen, welke bij de ziektevormen der twee eerste Klassen zoo menigvuldig zijn, worden bij de meeste Dermexantheses zelden en bij vele nimmer waargenomen.

2. In gedeeltelijke genezing. Ook na de ziekten van deze Klasse blijven er niet zelden verscheidene stoornissen in de verrigtingen terug, welke echter zelden uit de huidverandering, maar meestal van het inwendige lijden, de zamenstellingen enz. ontspringen en naar de enkele Geslachten en soorten zeer verschillend zijn. Slechts weinige vormen laten op de huid sporen, meer of minder diepe likteekens, terug.

3. In andere ziekten. Wanneer de Dermexantheses, uit welke oorzaken ook, in hare vrije ontwikkeling naar buiten worden belemmerd, voor den bepaalden tijd van de huid verdreven, of in hare krises gestoord worden, zoo verplaatsen zij zich gaarne en gaan tot andere ziekten over. Onderscheidene derzelve eindigen echter in verschillende aandoeningen en omtrent hare naziekten valt in het algemeen slechts aan te merken, dat inwendige uitstortingen van water, ontstekingen en Typhoides vooral menigvuldig voorkomen.

4. In den dood. Het doodelijke uiteinde kan voornamelijk bij de hooger ontwikkelde Dermexantheses op zeer verschillende wijzen en in alle tijdperken der ziekte voorkomen. Hetzelve volgt somtijds reeds in het tijdperk der voorafgaande verschijnselen of der uitbotting, door de hevigheid der inwendige ziekte en der (torpide) koorts of door plotselinge verlamming van het sterk opgewekte zenuwstelsel. De dood ontstaat voorts niet zelden door zamenstellingen of door het terugtreden van den uitslag in het tijdperk van den bloei, en vele zieken bezwijken eerst in het tijdperk van de krisis of bij de naziekten.

Voorzegging.

Ofschoon alle hiertoe behoorende ziektevormen, onder gunstige omstandigheden, zonder behulp der kunst, in volkomene genezing kunnen eindigen, zoo bestaat er toch bij de Dermexantheses, voornamelijk bij derzelver sterker ontwikkelde ziektevormen, een grooter en drin-

gender gevaar, dan bij de beide eerste Klassen. Het acute en dikwijls zeer hevige grondlijden van gewigtige inwendige vliezen, de levendige deelneming van het geheele zenuwstelsel, welke niet zelden van het erethische karakter afwijkt, de aandoening van het zenuwstelsel, welke zich bij vele vormen en in vele gevallen vertoont, de groote vlugtigheid van den uitslag en de nadeelige gevolgen, welke elke belemmering van hetzelve, elke onregelmatigheid van deszelfs beloop gewoonlijk heeft, de menigvuldige en dikwijls zoo gevaarlijke zamenstellingen en naziekten: dit alles kan oorzaak zijn, dat dezelfde ziekte, welke nu eens zeer goedaardig verloopt, in andere gevallen eene uiterst kwaadaardige, vernielende aandoening worden kan, en daarom moeten, bij de voorzegging, behalve het verschil van het ziekteproces en den vorm, behalve de gesteldheid van den zieke, behalve de aanleidende oorzaken, de epidemische zamenstelling enz. voornamelijk ook de bovengenoemde omstandigheden in aanmerking genomen worden.

Behandeling.

Even als de Dermapostases ontkiemen ook de Dermexantheses uit eene inwendige oorzaak en gewoonlijk is dit het geval zelfs daar, waar zij door besmetting ontstaan zijn. Bij haar moest men zich dus ook de geneeswijze, voornamelijk der inwendige ziekte, de aandoening der wei- en slijmvliezen, tot hoofddoel stellen. Daarbij mag echter niet vergeten worden, dat de hier ter plaatse behoorende ziektevormen, volgens hunne natuur, cyclische aandoeningen zijn, welke, eenmaal gevormd zijnde, voor den gezetten tijd niet zonder nadeel voor den zieke kunnen worden opgeheven en die, wanneer zij hare verschillende tijdperken ongestoord en regelmatig doorloopen hebben, van zelve in genezing eindigen. Eene regtstreeks tegen de ziekte gerigte behandeling is daarom niet noodig; eene te zeer inwerkende, omstemmende behandeling kan niet anders, dan nadeel te weeg brengen,

en in erethische, regelmatige en niet kwaadaardige gevallen, levert eene toeziende behandeling, het terughouden van alles, wat schadelijk is en het beloop storen kan, de gunstigste uitkomsten op. Slechts daar, waar de ziekte van haar normaal beloop en erethisch karakter afwijkt, waar zij door, gevaarlijke toevallige verschijnselen of andere ziekten vergezeld wordt, waar stoornissen hare ontwikkeling bedreigen of reeds aangevangen hebben, waar de krisis op den gestelden tijd niet volgen wil enz., slechts daar is eene meer werkdadige hulp der kunst noodig en moet het synochale karakter tot het erethische verlaagd en het torpide tot hetzelve verhoogd worden; slechts daar moet het beloop geregeld worden; slechts daar moeten zamenstellingen en bedenkelijke verschijnselen bestreden, de krisis bevorderd en geleid, en, in één woord, zulk eene behandeling ondernomen worden, als door de omstandigheden vereischt wordt. Deze meer symptomatische geneeswijze wordt echter niet slechts naar de verschillende Familien en Geslachten, maar zelfs naar de Variëteiten en gevallen, zoo verschillend gewijzigd, dat het onmogelijk is, algemeene bepalingen voor dezelve vast te stellen; men houde slechts altijd in het oog, dat het niet hare taak is, de natuur vooruit te loopen, maar dezelve te ondersteunen; dat zij aan de ziekte niet op eene geweldadige wijze een einde maken, maar slechts de hindernissen wegruimen moet, welke zich aan de pogingen tot genezing aan het organismus in den weg stellen. De huidveranderingen vorderen doorgaans geene bijzondere behandeling; men behoeft van dezelve slechts al datgene af te wenden, wat hare vorming hinderlijk zoude kunnen zijn of dezelve plotselijk zoude kunnen verdrijven. Slechts daar, waar zij buitengewoon vlugtig zijn, waar hare plotselijk verdwijning met al derzelver slechte gevolgen te vreezen staat, mag men zich van meer regtstreeksche middelen bedienen om dezelve op de huid te behouden en daar, waar zij werkelijk voor den tijd

verdwenen zijn, moet men alles beproeven om haar weder te voorschijn te roepen. Overigens verschillen ook de middelen, waarvan men zich, tot de vervulling van deze aanwijzigingen bedient, naar de verschillende vormen, en daarom moet de opgave van die middelen, zoowel als de rangschikking van die geneeswijzen, door welke aan de aanwijzing voor de oorzaken en aan de aanwijzingen der zoo verschillende uitgangen voldaan wordt, voor de bijzondere behandeling bewaard blijven.

Verdeeling.

Het werd reeds vermeld, dat er vier ziekteprocessen zijn, namelijk het rheumatische, catarrhale, erysipelateuse en het typheuse proces, welke huidbloesems voortbrengen, en hiernaar wordt deze Klasse in vier Familien verdeeld. Ik zal de genoemde processen, voornamelijk met betrekking tot de huid, trachten te beschrijven. Verscheidene van die processen brengen betrekkelijk zeldzaam Dermexantheses voort en wij zullen slechts weinige vormen bij dezelve te beschrijven hebben; andere daarentegen brengen talrijke, en in ontwikkeling, uitwendig voorkomen enz. zeer verschillende huidbloesems te weeg, welke zich naar, met die der Dermatonoses en Dermapostases overeenkomstige, beginselen, tot Geslachten, Soorten en Variëteiten rangschikken, doch zich, bij alle verscheidenheid, evenwel, door het gemeenschappelijke wortelproces en menigvuldige overeenkomsten in de uitwendige verschijningen, als leden van eene natuurlijke Familie doen kennen. De aan de enkele ziekteprocessen toe te wijden hoofdstukken zullen dus van zeer ongelijken omvang moeten zijn.

Eenentwintigste Familie. Rheumatoses.

Rheumatische Huidbloesems.

In het algemeen komt aan Schönlein de eer toe, van meer bepaald, dan de Geneeskundigen vóór hem, den zamenhang aangewezen te hebben, in welken de verschillende, onder den naam van acute Exanthemata vereenigde huidveranderingen tot zekere ziekteprocessen staan; ook hij heeft den rheumatischeu aard van bepaaldë huidbloesems het eerst erkend, hoezeer ook verscheidene schrijvers van vroegeren tijd dezelve voorondersteld en aangewezen mogen hebben.

Kenmerken.

1. De zitplaats van het rheumatische ziekteproces is in de fibreuse deelen; de spieren, zenuwen en banden worden het eerst door hetzelve bezocht; weivliezen en het celweefsel worden slechts op eene bijkomende wijze in de ziekte betrokken, en in andere weefsels en organen wortelt het proces, als zoodanig, nimmer.

2. De bloedmassa is in de lijdende deelen nu eens meer, dan minder aanmerkelijk vermeerderd; de bloedmenging schijnt echter niet veranderd te zijn. De overvulling van bloed kondigt zich in verschillende vormen en gevallen in eenen zeer verschillenden graad aan; nu eens met een

meer actief, dan met een meer passief karakter; somtijds is de warmtegraad op eene in het oog loopende wijze verhoogd, den omvang der lijdende spieren enz. zelfs eenigzins vermeerderd, en bij de lijken bevindt men, dat dezelve eene levendige roode kleur, vermeerderde digtheid en opzwelling aantoonen. Dikwijls echter ook is van deze kenteekenen geen spoor te bemerken en de spieren vertoonen zich bruinrood, broos, met water doormengd enz. Men dwaalde dus zeer, toen men het Rheumatismus als verwant of gelijkvormig met de ontsteking der fibreuse organen beschouwde; het is echter nog niet uitgemaakt of hetzelve in ontsteking kan overgaan.

3. Het zenuwstelsel van het lijdende orgaan vertoont zich altijd meer of minder aangedaan. Oorspronkelijk is deszelfs prikkelbaarheid verhoogd en zulks wordt kennelijk door eene hevige, borende en vreeselijke pijn, welke minder door uitwendige drukking, dan door de werking der lijdende deelen en door beweging vermeerderd wordt, dikwijls tusschenpoozingen heeft en eene groote afhankelijkheid van de electriciteit en de vochtigheid der lucht aan den dag legt, zoodat veranderingen hierin, in rheumatisch aangedane deelen, duidelijk gevoeld worden. Later ontstaat er niet zelden, ter plaatse der overprikkeling, uitputting en, in stede van de pijn, verdooving en verlamming.

4. Er zijn Rheumatoses, in welke het lijden der vaten, en andere, in welke het lijden der zenuwen de overhand heeft (Rheumatismi vasculosi et nervosi); niet zelden echter bestaan er, benevens eene levendige opwekking der vaten, hevige, van het zenuwstelsel uitgaande toevallen.

5. Geen ander ziekteproces overtreft het rheumatische in vlugtigheid en verwisselt menigvuldiger en gemakkelijker van zitplaats. Het onderscheidt zich daardoor wezentlijk van de standvastige, niet tot verplaatsing geneigde ontsteking.

6. Nu eens beperkt zich de rheumatische aandoening tot enkele fibreuse deelen, dan weder worden talrijke en zelfs alle spieren, gewrichtsvliezen enz. hetzij gezamentlijk of de eene na de andere aangetast; er zijn plaatselijke en meer algemeene Rheumatoses. Bij eene verdere uitbreiding, acuut beloop en voortdurend lijden der vaten, zijn de rheumatische aandoeningen, hetzij dan dat zij vlugtig of standvastig zijn, dikwijls van koorts vergezeld, en zulke, meer algemeene koortsachtige ziektevormen heeft men ook rheumatische koortsen genoemd. Het is voornamelijk bij deze, dat ook de weivliezen en het celweefsel lijden en zich dikwijls in eenen toestand van prikkeling bevinden, die somtijds in eene uitstorting van water eindigt en op de weivliezen hier en daar in ontsteking overgaat.

7. De rheumatische aandoeningen vormen zich steeds in de huid door het vatten van koude en door vochtigheid, en de afscheiding van dit orgaan wordt hier dus gewoonlijk beperkt. Bij algemeene koortsachtige, hooger ontwikkelde Rheumatoses echter, ontdekt men in de huid eene eigenaardige, tegennatuurlijke gesteldheid met betrekking tot de dierlijke electriciteit; de gevoeligste electrometers vertoonen geen spoor van terugwerking, terwijl de ligchaamsoppervlakte van gezonde personen toch altijd in sterkeren of zachteren graad electriciteit ontwikkelt. Het zal door verdere waarnemingen moeten bevestigd worden of, zoo als Schönlein meent, de huid van conductor tot isolator wordt, of zij de electriciteit in zich behoudt en of zij de bron van de uitstorting van water is, hetwelk zich bij acute Rheumatoses dikwijls in het celweefsel vormt.

8. Welligt staat het met deze eigenaardige verhouding der dierlijke electriciteit in verband, dat de afscheiding der huid, welke in gewone gevallen beperkt en onderdrukt is, juist in zulke sterker ontwikkelde gevallen somwijlen vermeerderd en zelfs overvloedig wordt, en dat zij

in zoo verre in hoedanigheid verandert, als haar zure inhoud buitengewoon sterk wordt. Of het in het zweet bevatte zuur, even als in de natuurlijke afscheiding der huid, melkzuur of, zoo als de reuk doet vermoeden, azijnzuur is, is nog niet beslist. Overigens is de afscheiding der huid niet het eenige voortbrengsel, dat, bij meer hevige Rheumatoses, bovenmatig zuur wordt; ook de pis kleurt het lakmoespapier sterker rood, dan in den natuurlijken toestand en heeft dikwijls rijkelijke en roode bezinksels, welke uit piszuren en derzelver verbindingen bestaan.

9. Die Rheumatoses, bij welke de genoemde tegennatuurlijke gesteldheid en rijkelijke zure afscheiding der huid plaats heeft, hebben eene sterke neiging om Dermexantheses te vormen, die nevens en op dezelve ontspruiten en, nu eens als derzelver kenteekenen, dan weder als derzelver krisis verschijnen. Waar echter zulke Rheumatoses in de constitutio morbi de bovenhand hebben, ontstaan dezelfde ziektevormen, welke men somwijlennevens de Rheumatoses, als symptomatischen of kritischen uitslag ziet, ook als zelfstandige rheumatische Dermexantheses en zij breiden zich somtijds zelfs tot groote Epidemiën uit.

10. De Rheumatische huidbloesems hebben de volgende gemeenschappelijke kenteekenen.

a. Zij worden bestendig voorafgegaan door de verschijnselen van eene meestal koortsachtige en acute, nu eens vaste, dan losse verkoudheid, welke gewoonlijk ver over het ligchaam verspreid is. De duur van dit tijdperk der voorteekenen is bij de meeste vormen tamelijk onbepaald.

b. Zij vertoonen zich altijd met eene vermeerderde en in hoedanigheid veranderde, zeer zure huidafscheiding en met eenen walgelijk zuren, garstigen reuk.

c. Zij zijn van alle Dermexantheses het minst ontwikkeld, zoo als blijkt, gedeeltelijk uit hun menigvuldig voor-

komen in vereeniging met andere rheumatische ziektevormen als symptomatischen uitslag, gedeeltelijk uit hunne gedaante, welke die van kleine knopjes en blaasjes is, gedeeltelijk uit hun beloop, dat niet met dezelfde naauwkeurigheid, als zulks bij de volgende Familiën het geval is, aan eenen bepaalden tijd gebonden, in eene uitbotting vereenigd en scherp in tijdperken afgedeeld is.

d. Wanneer hunne kleine vruchten eenen zekeren inhoud hebben, zoo heeft deze duidelijk eene zure terugwerking.

e. Het zenuwstelsel neemt in dezelve een levendig aandeel, zelfs meer dan in de meeste andere Dermexantheses en de bewegingsspieren, wier werking bij het rheumatische proces in het algemeen het meeste lijdt, vertoonen ook bij hen de meeste en bestendigste belemmeringen.

f. Zij zijn van eene zoo vlugtige natuur, als het ziekteproces, waartoe zij behooren; zij worden ligtelijk van de huid verdreven en verplaatsen zich naar dezelfde organen, welke door niet exanthematische rheumatische aandoeningen aangetast worden.

g. Zij bezitten eene geringere besmettingskracht, dan de meeste andere Dermexantheses en kunnen, waarschijnlijk alle, meer dan éénmaal in het leven voorkomen.

11. Wanneer de Rheumatoses der huid in het beloop van andere verschijnen, dan vertoonen zij zich menigvuldiger slechts als verschijnsel, dan in eene kritische beteekenis en ook bij hare meer zelfstandige idiopathische verschijning verdwijnen de verschijnselen van het wortelproces, welke hare voorteekenen uitmaken, betrekkelijk zelden volkomen, maar blijven gewoonlijk, of gematigd of in hare vroegere hevigheid, benevens de huidverandering, voortbestaan, ja men ziet dezelve somtijds zelfs toenemen en op deelen overgaan, welke vroeger niet aangetast waren.

12. Menigvuldiger dan bij andere Dermexantheses,

blijft bij de rheumatische het inwendige wortelproces nog voortduren, nadat de huidaandoening reeds normaal verloopen is, en zij brengt alsdan of herhaalde uitbottingen voort, of maakt zich op eene andere wijze kenbaar. Deze verschijning, welke aan de exanthematische vormen van andere ziekteprocessen bijna geheel vreemd is, getuigt, even als de geheele verhouding der Rheumatoses, voor derzelver geringe ontwikkeling en zelfstandigheid, in vergelijking met andere Dermexantheses.

Deelneming van het geheele organismus.

Eenvoudige Rheumatismi verloopen nu eens met, dan zonder koorts; dezulke integendeel, welke van Dermexantheses vergezeld gaan, zijn, in verre weg de meeste gevallen, koortsachtig en het tijdperk der voorteekens van de idiopathische Rheumatoses verloopt bestendig met eene algemeene terugwerking der vaten. Deze koorts kan het drievoudige karakter hebben; doch het schijnt, dat huidbloesems zich ligter vormen, wanneer de overgang van Erethismus tot Torpor is, dan wanneer dezelve tot het synochale over helt. Somtijds eindigt de koorts met de uitbotting door eene krisis; dikwijls echter duurt zij, gedurende het geheele beloop der Dermexantheses, voort, of keert van tijd tot tijd in vernieuwde en toenemende aanvallen terug, welke dan dikwijls de voorboden van nieuwe uitbottingen zijn. Slechts zelden verschijnen de rheumatische Dermexantheses als kenteekenen of krises van koortslooze Rheumatoses.

Even als het geheele vaatstelsel, neemt ook het zenuwstelsel niet zelden in deszelfs geheel, aandeel aan de Rheumatoses. Men ziet somtijds derzelver uitbotting, menigvuldiger echter belemmeringen in haar beloop, van stuiptrekkingen, onmagt en dergelijke verschijnselen van eenen zenuwachtigen aard vergezeld gaan.

Verspreiding en mededeeling.

Het werd reeds gemeld, dat het rheumatische proces

zich nu eens over enkele fibreuse deelen, dan weder zeer ver verspreidt, en dat de exanthematische ziektevormen meestal tot de meer algemeene Rheumatoses kunnen gerekend worden en met rheumatische aandoening van talrijke deelen verbonden zijn. De huidveranderingen verspreiden zich echter ook gewoonlijk over het geheele ligchaam; slechts het aangezigt, waaraan vele andere Dermexantheses zoo gaarne verschijnen, wordt door verscheidene, hier ter plaatse behoorende vormen, bijna altijd verschoond. De enkele Geslachten en Soorten hebben hunne tamelijk bepaalde ontkiemingsplaatsen, van welke zij zich naar den zamenhang verder uitbreiden. Zij bevinden zich gewoonlijk in de nabijheid van de, bij voorkeur door het wortelproces aangetast wordende deelen en komen dus, menigvuldiger dan bij andere Familiën het geval is, aan de ledematen voor.

Of zich werkelijk bij de Rheumatoses, zoo als velen bij den gierstuitslag meenen opgemerkt te hebben, op de wei- en slijmvliezen, met de huidveranderingen overeenkomende vormingen vertoonen, en alzoo eene mededeeling van den uitslag in eene onveranderde gedaante voorkomt, moet nog door verdere nasporingen bevestigd worden. Zeker is het intusschen, dat de rheumatische huidbloesems, even als het geheele ziekteproces, waartoe zij behooren, van eenen zeer vlugtigen aard zijn, ligtelijk van de huid verdreven worden en dan Metastases met Metaschematismus naar de meest verschillende organen kunnen daarstellen. Hun mededeelingsvermogen is daarom altijd groot, wanneer de organen, op welke zij overgaan, ook niet weder door eenigen uitslag, maar door andere ziekten aangetast worden. Bij de uitgangen zullen deze Metastases breedvoeriger behandeld worden.

Zamenstelling.

Het rheumatische ziekteproces verbindt zich met talrijke andere ziekelijke processen, welke nu meer, dan

minder innig zijn. Dezelfde schadelijke invloed kan in de spieren Rheumatismus en op de slijmvliezen Catarrhus voortbrengen; niet zelden heeft er ontsteking der naburige weivliezen, der klieren, der parenchymateuse organen enz. benevens een rheumatisch lijden van vezelachtige deelen plaats; dikwijls verloopen de zoogenaamde rheumatische koortsen met gastrische kenteekenen en, wanneer de epidemische of endemische gesteldheid de Rheumatische is, zoo wordt zulks, niet alleen door het menigvuldige voorkomen van eigenlijke Rheumatoses, maar ook daardoor kenbaar, dat bijna alle zich voordoende ziekten, voornamelijk de acute, eenigen rheumatischen grondslag in zich bevatten. Onder zekere verhoudingen kunnen echter deze zamenstellingen, deze rheumatisch-catarrhale ziekten, zoowel rheumatische ontstekingen, gastrisch-rheumatische aandoeningen enz. als eenvoudige koortsachtige Rheumatismi voortbrengen, Dermexantheses (namelijk Miliaria), en daardoor ziet men deze, bij eene sterk ontwikkelde rheumatische gesteldheid, niet slechts in verbinding met enkel rheumatische ziektevormen, maar met menigvuldige andere ziekten uitbreken, op welke de heerschende gesteldheid haren invloed uitoefent. Deze verschijning, dit groote zamenstellingsvermogen der Rheumatoses heeft de dwaling te weeg gebragt, dat deze Exanthemata (in het bijzonder den gierstuitslag) in het geheel niets wezentlijks hadden en in de meest verschillende aandoeningen (koortsen) konden overgaan.

Oorzaken.

Personen met eene weeke, rijkelijk afscheidende huid, jonge lieden, vrouwen, voornamelijk kraamvrouwen, kinderen van arthragreuse voorwerpen enz. zijn, meer dan anderen, voor Rheumatoses in het algemeen voorbeschikt. De uitwendige oorzaken, waardoor zij bevorderd worden, zijn: eene eigenaardige luchtsgesteldheid, spoedige verwisseling van warmtegraad, in het

bijzonder van warmte tot koude, en een vochtige, met vrij water bezwangerde dampkring. Hare aanleidende oorzaak is steeds verkouding, voornamelijk door togt of natheid veroorzaakt. Op onze poolshoogte hebben zij voornamelijk in den naherfst dikwijls plaats en de constitutio annua van dit jaargetijde is de rheumatische; deze gesteldheid kan echter ook des zomers na onweder of in andere jaargetijden, door plotselijke weêrsverandering, invallen en somwijlen, wanneer de overeenkomstige gesteldheid der lucht langer aanhoudt, wanneer de winter warm en vochtig, of de zomer rijk aan onweder is, verheft zij zich zelfs tot eene constitutio stationaria; zoo had zulks in het veertigste jaar der vorige eeuw, bij eenen torpiden genius morborum, en in de jaren 1818 tot 22 onder de heerschappij van het ontstekingachtige terugwerkingskarakter plaats. In lage waterrijke streken, voornamelijk in de zoodanige, wier ingeslotene ligging het wegwaaijen der opstijgende waterdampen moeijelijk maakt, is zij niet zelden endemisch.

Al deze oorzaken nogtans zijn niet voldoende, om rheumatische Dermexantheses voort te brengen; zij hebben niet altijd plaats, wanneer de Rheumatische gesteldheid dáár is, en terwijl eenvoudige verkoudheden overal zeer gewone ziekten zijn, behooren de Rheumatoses niet tot de talrijkste huidbloesems; er zijn vele plaatsen, waar zij zeer zelden voorkomen en dikwijls worden zij, gedurende eene lange reeks van jaren, niet waargenomen. Er moeten daarom nog zekere invloeden zijn, welke in den persoon en in de constitutio morbi het Rheuma bepalen om exanthematisch te worden. Wij kennen deze invloeden nog niet naauwkeurig, doch het schijnt, dat, in dit opzigt, behalve de boven opgegevene oorzaken, welke de Dermexantheses in het algemeen bevorderen, nog de volgende bijzonderheden haren invloed uitoefenen.

a. Zekere electrische gesteldheden van de

lucht. Menigvuldige onweders, nevelen en dergelijke, met de electriciteit der lucht in verband staande, luchtverschijnselen, begunstigen de vorming der Rheumatoses, doch wij kunnen niet bepaaldelijk opgeven, welke tegennatuurlijke gesteldheden der electriciteit dezelve in het bijzonder begunstigen.

b. Eigenaardige plaatselijke verhoudingen. Er zijn streken, in welke de anderzins vrij zeldzame Rheumatoses ongemeen talrijk voorkomen, en in der daad endemisch zijn. Deze streken moeten dus eenen plaatselijk invloed verbergen, die het ook aan andere plaatsen voorkomende rheumatische ziekteproces bestemt, om huidbloesems voort te brengen. Het zoude echter moeijelijk zijn, met naauwkeurigheid te bepalen, waarom b. v. Miliaria in verscheidene streken van Franken, Wurtemberg, aan den Elzas, in Picardië enz. zoo menigvuldig, en in andere, dikwijls nabijgelegene landstreken, zoo zeldzaam is.

c. Miasmatische invloeden. Bij de enkele ziektevormen zullen wij hierop terugkomen, dat, ten minste voor het ontstaan van velen, bedorven uitvloeijingen, het moeras- en hospitaalmiasma, niet zonder gewigt zijn.

d. Eene te warme verhouding en verhittende diaphoretische behandeling. Het kan niet zoo geheel met zekerheid bepaald worden, of, waar aanleg en oorzaak aanwezig zijn, de kunstmatige verhooging der reeds in de huid bestaande werking, de vorming der rheumatische, even als der andere Dermexantheses bevordert, doch, voorzeker heeft men zich vergist, wanneer men verscheidene Rheumatoses, voornamelijk den gierstuitslag, als enkele kunstvoortbrengselen beschouwde; nimmer zal een Diaphoreticum en dgl., ware Miliaria voortbrengen, wanneer het rheumatische grondlijden ontbreekt, en dikwijls ontstaat deze ziekte ook bij eene verkoelende behandeling en zonder

dat eenig verhittend, zweetdrijvend geneesmiddel aangewend wordt.

Wanneer door den invloed van deze en dergelijke oorzaken, in het rheumatische proces zich de neiging openbaart, om Dermexantheses te vormen, hetgeen, in sommige gevallen, kennelijk wordt door de genoemde tegennatuurlijke gesteldheden der dierlijke electriciteit en qualitative veranderingen der huidafscheiding, maar in de gesteldheid der ziekte door het voorkomen van deze verschijningen in talrijke vormen en gevallen, zoo kunnen de Rheumatoses zich in vereeniging met menigvuldige aandoeningen, welke Rheumatische grondstoffen in zich bevatten, somtijds met kritische beteekenis, doch menigvuldiger als verschijnselen voordoen en men ziet dezelve niet slechts nevens eenvoudige Rheumatismi, maar ook in het beloop van de door verkouding ontstane ontstekingen van het borst- en buikvlies, der zoogenaamde rheumatisch-catarrhale koortsen, ja, bij eene zich sterk voordoende gesteldheid, zelfs benevens Gastricismus, wisselkoortsen, Typhus en andere ziekten van zulke tijden ontstaan. Te gelijker tijd of spoedig daarna echter, ontwikkelen zij zich dikwijls als meer zelfstandige ziektevormen, welke na dergelijken schadelijken invloed, even als de anders eenvoudige Rheumatoses, zich met hunne eigenaardige voorteekenen vertoonen en hun beloop, onafhankelijk van eenige andere ziekte, volbrengen.

De Rheumatoses van onze streken brengen slechts zelden en onder bijzonder begunstigende omstandigheden eene s m e t s t o f voort en bewijzen ook hierdoor, dat zij minder ontwikkeld en zelfstandig, dan de Dermexantheses van andere ziekteprocessen zijn. In Amerika daarentegen, heeft zich, voor korten tijd, een hiertoe behoorende ziektevorm als eene uitgebreide besmettelijke ziekte vertoond, aan welken, door bijna alle waarnemers, het besmettingsvermogen werd toegekend. De besmettingen

dezer Familie hebben overigens in het algemeen dezelfde eigenschappen, als die der huidbloesems; alleenlijk schijnt het éénmaal aan Rheumatoses geleden te hebben, den terugkeer derzelve niet te verhoeden. Wij zullen, bij de enkele vormen, de vereischten van derzelver besmettelijkheid, de gesteldheid van hunne smetstoffen enz. naauwkeuriger leeren kennen.

Voorkomen en algemeene verbreiding.

Het zal uit de opmerkingen over de oorzaken blijken, dat Rheumatoses zeldzaam sporadisch, meestal in menigte, als leden der epidemische of endemische gesteldheid of als ware Epidemiën en Endemiën voorkomen. Epidemisch heerschen zij, bij voorkeur, gaarne in den herfst, somwijlen echter ook in andere jaargetijden; endemisch integendeel zijn zij in vele waterrijke, nevelachtige, moerassige streken.

Wat hare algemeene verbreiding aangaat, zoo schijnen zij, wel is waar, zoo als de Rheumatismi in het algemeen, in de gematigde luchtstreken het menigvuldigst te zijn, doch ook in de keerkringen en op hooge breedten zijn zij niet vreemd. De geographische lengte heeft op dezelve wel geenen bijzonderen invloed, maar men heeft toch eenen vorm (Plantaria), tot nu toe, alleen in de nieuwe wereld zien heerschen. Van meer belang is welligt de meerdere of mindere hooge ligging der landen en de meeste streken, in welke de Rheumatoses menigvuldig waargenomen worden, zijn laag gelegene landstreken.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het werd reeds aangemerkt, dat, terwijl Rheumatismi in het algemeen, hun beloop nu eens acuut, dan weder chronisch volbrengen, die, welke in vereeniging met Rheumatoses voorkomen en deze Dermexantheses zelve, meestal tot de acute ziekten behooren. Overigens zijn de hiertoe behoorende ziektevormen, voornamelijk wanneer zij als symptomatische uitslag verschijnen, noch in hunne enkele tijdperken, noch in hun geheel beloop, zoo

bepaaldelijk aan zekere tijdruimten gebonden, als de meeste andere huidbloesems; zij zijn onderhevig aan dikwijls herhaalde uitbottingen, komen veelal op nieuw te voorschijn en vertoonen in het algemeen in hun beloop zoo veel weifelends en onregelmatigs, dat hun duur gewoonlijk onbepaald is en zich somwijlen tot over de grenzen der acute ziekten uitstrekt.

De mogelijke uitgangen der Rheumatoses zijn:

1. In volkomene genezing. Deze heeft plaats wanneer de huidbloesems verwelken en afschilferen, de electriciteit en afscheiding der huid hare normale gesteldheid aannemen en het rheumatische grondlijden, door duidelijke krisis, bezinksels in de pis enz. eindigt; wanneer het niet, zoo als zelden het geval is, reeds door de uitbotting der Dermexantheses opgeheven wierd. Deze uitgang volgt, zoo als reeds gezegd werd, niet met dezelfde naauwkeurigheid op bepaalde dagen, als bij vele andere vormen dezer Klasse, hoezeer ook de zevendaagsche periode de bovenhand schijnt te hebben. Verscheidene vormen laten neiging tot wederinstorting terug.

2. In gedeeltelijke genezing. Niet altijd is met het verwelken der Dermexantheses de terugkeer van volmaakte gezondheid verbonden, hoezeer dat verwelken ook op den normalen tijd, ongehinderd en onder bepaalde verschijnselen plaats heeft. Dikwijls blijven er, voor eenen langeren of korteren tijd, menigvuldige rheumatische aandoeningen van fibreuse deelen, belemmeringen in de bij voorkeur aangetaste zenuwdeelen, ziekten der weivliezen, welke mede in de aandoening waren betrokken geworden, terug.

3. In andere ziekten. De groote vlugtigheid der Rheumatoses en hare gevoeligheid voor uitwendigen invloed, voornamelijk voor koude, zijn oorzaak, dat verplaatsingen van dezelve menigvuldiger voorkomen, dan men gewoonlijk, bij de meeste andere Exanthema-

tische processen ziet. De huidverandering verdwijnt voor den tijd en plotseling, en in derzelver plaats vormen zich menigvuldige inwendige ziekten. Somtijds komen slechts de rheumatische toevallen in de spieren van het willekeurige beweegtoestel, en de gewrichtsbanden enz. naar die mate sterker te voorschijn, als de uitslag beperkt wordt; dikwijls worden echter ook onwillekeurige spierachtige deelen, zoo als het hart, de darmen enz. aangetast. Bijna nog meer, dan naar fibreuse deelen, wendt zich echter de Metastasis, ten minste bij verscheidene ziektevormen, naar de weivliezen, op welke het ziekteproces nu eens in eene acute uitstorting van water (Hydrochysis), dan eens in ontsteking verandert. Het borstvlies, het hartezakje, het buikvlies, de weiachtige bekleedselen der hersenen en het ruggemerg worden aangedaan; ja, somtijds schijnen de rheumatische Dermexantheses onmiddelbaar op de centraalorganen van het zenuwstelsel zelf om te dwalen. Daar zich door de stofverplaatsingen van de verschillende Geslachten en Soorten der Rheumatoses ook verschillende ziekten vormen, zal van dezen uitgang, bij de behandeling der enkele vormen, breedvoeriger gesproken worden.

4. In den dood. Niet zelden eindigen de hiertoe behoorende ziekten met den dood, en deze kan in verschillende tijdperken en op verschillende wijzen volgen. Men ziet denzelven somtijds reeds ten tijde van de uitbotting, door plotselijke uitputting van het, op eene hevige wijze mede in de ziekte betrokken zenuwstelsel; men ziet hem in het verdere beloop, door torpide of synochale koorts en hier en daar ook wel door de niet zeldzame zamenstellingen met andere inwendige aandoeningen, ontstekingen enz. volgen. Het meest echter brengen de Rheumatoses den dood aan, door haar terugtreden, nu eens snel, door verlamming der hersenen, van het ruggemerg, van het hart enz., dan weder langzamer, onder de verschijnselen van uitstorting van wa-

ter, van de ontsteking enz., in inwendige gewigtige organen.

Voorzegging.

Terwijl het rheumatische ziekteproces, in het algemeen, een der minder gevaarlijke is, zijn de groote vlugtigheid der rheumatische huidbloesems en de dikwijls zeer bedenkelijke toevallen en ziekten van gewigtige organen, welke door hunne metastases te voorschijn geroepen worden, gewoonlijk oorzaak van eene twijfelachtige voorzegging, en enkele hunner behooren tot de ergste Dermexantheses. Bijna altijd zijn zij eene ongewenschte verschijning in het beloop van andere Rheumatismi en met dezelve verwante ziekten, en, als idiopathische ziektevormen, vorderen zij steeds, van de zijde van den geneesheer en van die des lijders, grootere omzigtigheid, dan de niet exanthematische Rheumatismi. Men behoort, met betrekking tot de voorzegging, voornamelijk op de volgende omstandigheden acht te geven:

1. Den vorm. Er zijn, zoo als wij later zullen hooren, tamelijk onschadelijke en zeer gevaarlijke Geslachten.

2. Of de rheumatische aandoening zich kritisch, als verschijnsel of als eene zelfstandige ziekte voordoet. Het is in het algemeen het gunstigst gesteld, wanneer een hiertoe behoorend Exanthema, omstreeks het einde eener andere rheumatische aandoening, met nalating van alle verschijnselen uitbreekt, doch daarom mag men nog niet met zekerheid op eenen gelukkigen uitgang rekenen; ook een kritisch gierstuitslag kan weder instorting en spoedig den dood veroorzaken. In elk geval zijn echter de symptomatische en idiopathische Rheumatoses gevaarlijker en de eerste doen, namelijk wanneer zij buitendien reeds van gevaarlijke ziekten vergezeld zijn, voor de laatsten in kwaadaardigheid niet onder.

3. De hevigheid, den duur en het karakter der koorts. Hoe heviger en aanhoudender de koorts, voornamelijk na eene reeds gevolgde uitbotting is, hoe beslissender zij tot het synochale of torpide karakter overhelt, des te erger is de voorzegging.

4. De deelneming van het zenuwstelsel. Hoe meer het zenuwstelsel, voornamélijk in deszelfs centraaldeelen, schijnt aangedaan te zijn, des te bedenkelijker is de ziekte.

5. De gesteldheid der huidverandering. Een rijkelijk ontwikkelde, levendig gekleurde uitslag is, over het algemeen, wenschelijker, dan een Exanthema, dat zich slechts weinig en nu eens hier, dan daar vertoont, bleek en zonder bloedtoevoer is en eene groote neiging tot weder instorting aan den dag legt.

6. De regelmatigheid in het beloop. Hoe minder de ziekte aan bepaalde tijdperken en tijdruimten gebonden is, hoe veranderlijker alle toevallen, hoe menigvuldiger de naziekten, hoe onzekerder de kenteekenen van het wortelproces zijn, des te grooter is het gevaar.

7. De zamenstellingen. Hebben deze betrekking op de rheumatische aandoeningen van gewigtige inwendige weefsels, welke het leven bedreigen, zoo wordt de voorzegging natuurlijk dubbel ongunstig.

8. De uitgangen. Wanneer Rheumatische Dermexantheses terugtreden, zoo is dit altijd een slecht teeken, hoewel de Metastases van enkele vormen gevaarlijker, dan die van andere Rheumatoses zijn, en er veel aan gelegen ligt, welke organen het zijn, tot welke het ziekteproces zich wendt.

Behandeling.

Daar het, zoo als gezegd is, nimmer wenschelijk is, dat Rheumatismi en met dezelve verwante vormen door Dermexantheses vergezeld worden, zoo is, wanneer de ziektegesteldheid derzelver vorming, voornamelijk

die der ergere soorten begunstigt, of wanneer zich, in enkele gevallen, derzelver voorteekens vertoonen, bij de behandeling van zulke ziekten, met welke Rheumatoses zich gaarne vereenigen, een voorbehoedende behandeling raadzaam. Men moet alles, wat derzelver ontstaan zoude kunnen veroorzaken of bevorderen, voornamelijk te groote warmte en de aanwending van verhittende, zweetdrijvende middelen vermijden en, zoo lang zulks zonder nadeel voor den lijder geschieden kan, mag men zelfs, door de huidafscheiding beperkende middelen, de uitbotting tegenwerken. Wanneer Rheumatoses epidemisch heerschen, zoo moet de Prophylaxis zich zelfs tot gezonden uitstrekken; zij moeten allen nadeeligen invloed, waardoor zij in de ziekte zouden kunnen vervallen, van zich afhouden en, wanneer er zich eene smetstof ontwikkelt, zoo moet dezelve verstoord, vermeden en, wanneer het reeds op anderen is overgegaan, het ontkiemen verhinderd en de smetstof uit het organismus verwijderd worden. Endemische ziektevormen van deze Familie echter kunnen welligt, door vernietiging van plaatselijke oorzaken, opgeheven of verminderd worden. Op welke wijze aan deze verschillende deelen der aanwijzing voor de oorzaken moet worden beantwoord, zal bij de enkele Geslachten vermeld worden.

Wanneer eene rheumatische aandoening zich echter eenmaal ontwikkeld heeft, dan kan aan eene terughouding of verbreking van haar beloop niet meer gedacht worden; belemmeringen van derzelver vrije ontwikkeling op de huid zijn nadeelig en niet zelden doodelijk voor den lijder. De ziekte-aanwijzing vangt nu aan in werking te komen en vordert vóór alles, eene ongestoorde uitbotting en bevestiging van den uitslag op de huid. De eerste bevordere men slechts daar, waar de natuur op zich zelve te kort schiet; daarentegen is het, bij de groote vlugtigheid der rheumatische Der-

mexantheses, gewoonlijk noodig, op eene meer of minder werkdadige wijze te handelen, om dezelve op de huid te houden. Bij verscheidene vormen bewijzen, in dit opzigt, meerdere warmte en zachtere Diaphoretica goede diensten; bij andere daarentegen is, zoo als wij bij de behandeling van den gierstuitslag zullen zien, eene zoodanige behandeling verderfelijk en moeten geheel andere middelen aangewend worden, ten einde het weder naar binnen treden van den uitslag te verhoeden. Dat alle nadeelige invloed, welke, zoo als verkouding en wat dit meer zij, het beloop kunnen belemmeren, met zorg geweerd moet worden, spreekt van zelf. Eene andere behandeling vereischt de uitslag als zoodanig, niet; daarentegen moet de geneesheer zijne geheele opmerkzaamheid vestigen op het inwendige wortelproces, op de koorts, op de aandoening van het zenuwstelsel en de zamenstellingen, welke voorhanden mogten zijn. Wanneer het inwendige lijden het eenvoudige rheumatische karakter draagt, dan mag de geneesheer aan hetzelve niet door eene inwerkende behandeling een einde trachten te maken, hetgeen hem toch niet gelukken zoude; hij moet op eene meer toeziende wijze dit karakter behouden en onbelemmerd laten werken, tot dat, met de huidverandering, ook het wortelproces een einde neemt. Wanneer echter gewigtigere deelen in de ziekte betrokken worden, zoo moet hij deze door eene afleidende behandeling trachten vrij te maken en, wanneer, er benevens der rheumatische aandoening, ontstekingen van inwendige gewigtige deelen, Typhoses, Typhoïdes, wisselkoortsen, Gastricismi enz. bestaan, zoo behoort hij deze zamenstellingen, overeenkomstig derzelver aard, doch bestendig de Dermexanthesis in aanmerking nemende, tegen te gaan en zoo mogelijk te vernietigen. Op dezelfde wijze moet men met de haar vergezellende koorts te werk gaan; de opgave is niet, de ziekte van koorts te ontdoen, hetgeen de kunst niet ver-

mag; maar de algemeene terugwerking der vaten moet slechts op het erethische karakter vastgehouden, en, wanneer zij van hetzelve afwijkt, nu eens door eene meer antiphlogistische, dan door eene opwekkende geneeswijze, tot hetzelve terug gevoerd worden. Voor het overige vorderen, bij verscheidene vormen, zoowel de ontstekingwerende, als de aanwending der prikkelende middelen, groote voorzigtigheid. Voor de bovenmatige opwekking van het zenuwstelsel, zoo als die zich dikwijls voordoet, zijn, in het algemeen, de sedative en epispastische, voor deszelfs Torpor, die ook somwijlen voorkomt, de opwekkende geneesmiddelen geschikt; doch ook in dit opzigt moet ik naar de beschouwing der verschillende Geslachten verwijzen.

De aanwijzingen voor de uitgangen veranderen naar gelang van dezelve, en in het algemeen kan slechts worden aangemerkt, dat de krisis geleid moet worden en dat hare stoornis dezelfde nadeelige gevolgen heeft, als de belemmering der aandoening in het tijdperk van den bloei. Zelfs weder herstellenden moeten met zorg behoed worden, daar instortingen menigvuldig zijn en naziekten zich dikwerf eerst laat vertoonen. Terugblijvende aandoeningen worden overeenkomstig haren aard behandeld. Wanneer echter de uitslag weder naar binnen trekt, zoo moet alles aangewend worden om denzelven op nieuw op de huid te voorschijn te roepen, terwijl ik later de, naar de verscheidenheid van den vorm, aangewezene middelen zal opgeven. Dikwijls echter zijn alle pogingen vruchteloos en sterven de zieken zoo spoedig, dat aan eene behandeling van de door de stofverplaatsing ontstane ziekten niet kan gedacht worden. Waar integendeel de dood niet het onmiddelbaar gevolg van het naar binnen slaan is, moeten de aandoeningen, door hetzelve ontstaan, volgens de regelen, welke de Geneeskunde, in dat opzigt, voorschrijft, doch met gesta-

dige inachtneming van de wijze van ontstaan, behandeld worden.

V e r d e e l i n g.

Er zijn drie Geslachten van rheumatische Dermexantheses: Miliaria, Rheumatokelis en Plantaria, welke, zoowel door de gedaante der huidverandering als door het beloop en de vergezellende toevallen, van elkander onderscheiden zijn. De beide eersten komen bij ons voor; maar het derde werd, voor zoo ver mij bekend is, slechts éénmaal, in het jaar 1827 tot 28 als eene groote bijna naar Influenza gelijkendeEpidemie in Midden-Amerika waargenomen. Slechts het eeerste Geslacht, het meest ontwikkelde, gevaarlijkste en het menigvuldigst voorkomende van alle, heeft verschillende soorten en varieteiten. Bij de anderen vervalt het Geslacht in geene verdere onder-afdeelingen.

I. Geslacht. Miliaria.

De Gierstuitslag.

E t y m o l o g i e. Van milium, gierst. De duitsche benaming Friesel, stamt af van Fries (baai), eene grove, op hare oppervlakte ruwe wolstof.

S y n o n y m e n. Morbus s. febris miliaris, purpura sec. XVII. — Sudamina maligna var. — Cerchnasmus Ploucquet. — Die Frieseln; der Friesel; das Frieselfieber, das Schweisfieber. — Millet, miliaire, suette miliaire. — Miliary eruption. — Miarola, migliarina.

Welligt was de gierstuitslag den Ouden reeds bekend. In de geschriften van Hippocrates (voornamelijk Epid. 1. sect. 3 p. 413 en II sect. 3 p. 445 ed. Kühn.) en in Aetius, Actuarius enz. worden plaatsen gevonden, welke op genoemden uitslag betrekking kunnen hebben en

welke Triller (Opusc. II) met groote vlijt heeft verzameld. De *τρηχίσματα κεγχρώδεα* en *ἐξανθήματα ἐρυθρὰ, στρογγύλα, σμικρὰ οἷον ἴονθοι* van Hippocrates zouden even goed Psydracia hidroa of simplex, Phlyctaenosis en dergelijke geweest kunnen zijn en de *μώλωπες ἐμψερεῖς τοῖς ἀπὸ κωνώπων δήγμασιν*, van welke Aetius (Tetrabibl. II. serm. 1. c. 129) spreekt, hebben meer gelijkenis met de bobbels van Urticaria, dan met de blaasjes van Miliaria. Doch al moest onder die soorten van uitslag ook de gierstuitslag verstaan worden, zoo is het toch zeker, dat dezelve slechts van eenen symptomatischen aard was: want wij vinden van denzelven slechts, in vereeniging met andere ziekten, melding gemaakt. Wij vinden dergelijke plaatsen ook bij de Arabieren en de Kavarsija van Avicenna komt, ten minste wat den naam aangaat (van kavars, gierst), naauwkeurig met onze Miliaria overeen; doch van eenen zelfstandigen, op zich zelven epidemischen gierstuitslag berigten zij en de geneeskundigen na hen, tot aan de 16de eeuw, ons even weinig, als de Grieken en Romeinen. Eerst met en na het engelsche zweet schijnt onze ziekte eenen hoogeren trap van ontwikkeling bereikt te hebben. Deze vreeselijke smetziekte, welke het eerst in 1480 onder de Turken van Rhodus geheerscht moet hebben, vervolgens in 1485, 1506, 1517 en 1528 Engeland bezocht en in 1529 de Nederlanden, Duitschland, de Scandinavische rijken en een deel van Rusland doortrok en in 1551 nogmaals in Engeland uitbrak, was, zoo als wij later zullen zien, naauw aan de Miliaria verwant en somwijlen met uitbottingen van gierstuitslag verbonden. Naauwelijks was zij echter voorbij, of Ingrassias, Forest, Crato, Fonseca en iets later Prosper Martianus, Piso, Baillou en vele anderen deelen ons talrijke opmerkingen en beschouwingen mede, in welke de Miliaria als idiopathische, zelfstandige gierstuitslag niet te erkennen is. Wel is waar werd zij dikwijls onder den naam van Purpura, met de petechiaalkoortsen verward,

welke aan het einde van de 16de en in het begin der 17de eeuw op eene zeer uitgebreide schaal heerschten en met welke zij, volgens de schriften van Roboretus, Coyttarus, Riverius, Neucrantz enz. somwijlen schijnt zamengegaan te hebben, doch reeds in 1558 zag Foësius te Metz, in 1621 Rhumelius in Boven-Beijeren, in 1629 Heers te Luik, in 1630 Riverius te Grenoble en in 1631 te Montpellier, epidemiën van exanthematische koorts, welke naar alle waarschijnlijkheid, niet anders dan gierstuitslag waren. Nog menigvuldiger werden deze besmettelijke aandoeningen in de laatste helft der 17de en in de eerste helft der 18de eeuw; zij heerschten in de verschillendste streken van Duitschland (Hoppe, Welsch, Trumphius, Wagner, Burkart, Salzmann, Seip en anderen), in Zwitserland (Roncalli), in Opper-Italie (de Augustinis, Allioni, Fantoni), in Frankrijk (Bellot, Marteau, Malonin, Lepecq, Quesnay en anderen), in Engeland en Schotland (Sydenham, Hamilton, Sibbald en Huxham), in Zweden (Schulz) enz. Zij vertoonden zich zelfs in de nieuwe-wereld, alwaar zij, door Douglas, gedurende de Influenza van 1732 te Boston waargenomen werden. Omstreeks het midden der vorige eeuw echter werd de gierstuitslag, ten minste op de meeste plaatsen, weder zeldzamer en men ving aan te twijfelen, of er in het geheel wel een idiopathische gierstuitslag bestond, of dezelve niet altijd een voortbrengsel van de diaphoretische methode ware enz. Daar men de eenvoudige Sudamina, den scharlakengierstuitslag en menigen anderen blaasvormigen uitslag, niet scherp genoeg van de ware Miliaria onderscheidde, en daar deze voornamelijk, als een zelfstandige vorm, op vele plaatsen in der daad eene zeer zeldzame ziekte werd, ontstonden vele verkeerde begrippen, welke zich gedeeltelijk tot nog toe staande gehouden hebben. In eenige streken van Duitschland evenwel, in Franken, Wurtemberg en den Elzas, in Picardië, in Languedoc, in Lombardije

en Piemont enz. kent men den gierstuitslag maar al te wel en weet, dat dezelve een Exanthema sui generis is, hetwelk, wel is waar, door andere (Rheumatische) ziekten vergezeld wordt, doch dikwijls ook zelfstandig, in kleinere of grootere epidemiën te voorschijn komt; men verstaat aldaar de kunst, om Miliaria van andere dergelijke vormen te erkennen en vreest dezelve meer, dan de scharlakenkoorts en de pokken. In zulk eene streek, in Wurzburg en deszelfs omstreken, heb ook ik den gierstuitslag leeren kennen.

Kenmerken.

Na twijfelachtige Rheumatische pijnen met levendige deelneming van het zenuwstelsel en gelijktijdige aandoening der weivliezen, nu eens meer van de borst, dan meer van den buik, breekt over het geheele ligchaam een overvloedig zuur en bedorven riëkend zweet uit, dat het lakmoespapier sterk rood kleurt, en bijna aan alle deelen vormen zich kleine, op zich zelven staande, weinig jeukende blaasjes, wier inhoud zuur terugwerkt en die, bij een gunstig beloop, na eenige dagen troebel worden, verdroogen zonder te barsten en zemelvormig afschilferen. Deze uitbarsting komt nu eens in vereeniging met andere rheumatische ziekten voor; dan weder op zich zelve, slechts door de genoemde voorteekens, die bijna altijd koortsachtig zijn, aangekondigd; slechts zelden echter verdwijnen door haar de teekenen van het inwendige lijden, maar deze blijven gewoonlijk, nevens de Dermexanthesis, nu eens toe-, dan afnemende, voortbestaan; gewoonlijk volgen er meerdere uitbarstingen van het Exanthema, in kortere of langere tusschenpoozen, altijd op nieuw in hevigheid toenemende. De gierstuitslag behoort tot de vlugtigste soorten van uitslag en brengt dikwijls verderfelijke Metastases te weeg.

Verdeeling.

Men heeft den gierstuitslag, naar deszelfs kleur, in rooden en witten, naar den inhoud van deszelfs blaasjes,

in M. crystallina s. serosa, lactea en purulenta, en naar de rijkelijkheid zijner uitbotting, in discreta, conferta en confluens onderscheiden, verdeelingen, welke zonder eenige waarde zijn. Daar er geen waarlijk chronische gierstuislag bestaat en datgene, wat men daarvoor gehouden heeft, Psydracia en dgl. is, zoo kan men geenszins, zoo als men gedaan heeft, eene mil. acuta en chronica, als verschillende soorten aanmerken en ook de verdeeling in idiopathischen, symptomatischen en kritischen gierstuitslag is zonder bijzondere nosologische en therapeutische beteekenis, daar die gierstuitslag, welke andere ziektevormen vergezelt, en zich met de verschijnselen van den idiopathischen vertoont, gewoonlijk hetzelfde beloop heeft en dikwijls een gelijk gevaar te weeg brengt. Gewigtiger komt mij het onderscheid voor, of de borst of de buik, met betrekking tot de weivliezen en het zenuwstelsel dezer holten, meer aandeel aan het wortelproces van Miliaria neemt; een onderscheid, waarnaar niet slechts de voorteekens en de begeleidende verschijnselen, maar ook de uitslag zelf, het beloop, de zamenstellingen, de uitgangen en de behandeling aan vele wijzigingen onderworpen zijn. Ik stel dus twee soorten van gierstuitslag vast: Miliaria pectoralis en abdominalis.

---

1. *Soort. Miliaria pectoralis.*

De borst-gierstuitslag.

Synonymen. Deze soort komt meer met de Purpura s. Miliaria rubra der Ouden, dan met de alba overeen; zij is hetzelfde als de long-gierstuitslag van Schönlein en de Suette miliaire van Picardië schijnt voornamelijk tot haar te behooren.

Afbeeldingen. Tab. XXII. 1. 1[a].

Verschijnselen.

Even als bij alle Dermexantheses, kan men ook in het beloop van den borst-gierstuitslag 4 tijdperken (prodromorum, eruptionis, florescentiae, en desquamationis) onderscheiden, hoewel zij ook minder scherp afgeteekend en minder aan eenen bepaalden tijd verbonden, zijn, dan bij vele andere huidbloesems.

Eerste tijdperk, der voorteekenen.

Nadat reeds gedurende korteren of langeren tijd een' meestal koortsachtig lijden, van rheumatischen aard, is voorhanden geweest, dikwijls echter ook nadat er, onmiddellijk te voren eene, gewoonlijk niet langdurige, koortshuivering en omdwalende pijnen in de ledematen en het overige ligchaam, ontstaan zijn, worden gewoonlijk jeugdige personen door eenen onbeschrijfelijken angst en onrust, door hartklopping en beklemming der borst aangetast en beginnen zij over het geheele ligchaam te zweeten. De ademhaling is kort, snel en heeft veel van een angstig, droog, kort en pijnigend kugchen; de zieken kunnen echter, des gevorderd, ook diep inademen en de vlugtige steken, welke zij somwijlen nu hier, dan daar, in de borst gewaar worden, vermeerderen gewoonlijk niet door de inademing. De hartklopping is snel, krachtig, in eenen grooteren omvang, dan in den natuurlijken toestand, zigt- en voelbaar; de spraak wordt door de hartkloppingen afgebroken; alleen het geluid van het hart is normaal; op zijn hoogst heeft het eenige gelijkenis met dat van een' blaasbalk. De meeste zieken klagen over een gevoel van branding in den hartkuil (plexus solaris?); zij gevoelen op die plaats eene drukking, welke de verenging der borst vermeerdert. Door het geheele ligchaam, voornamelijk echter in de bovenste ledematen, worden zij twijfelachtige rheumatische pijnen gewaar; hunne armen zijn dikwijls als ingeslapen, doof en zij hebben, voornamelijk in de toppen der vingers, somwijlen echter ook in de huid van de geheele bovenste helft des lig-

chaams, een eigenaardig gevoel van prikkeling en steking, als of zij met naalden van binnen naar buiten gestoken werden. De huid vertoont geen spoor van electriciteit en het zweet vloeit stroomsgewijze; hetzelve is warm, kleverig en riekt walgelijk zuur, even als bedorven azijn; het lakmoespapier wordt door hetzelve (ook in de okselholten, tusschen de teenen enz.) sterk rood gekleurd. Het aangezigt der lijders is gewoonlijk bleek, het oog mat; angst teekent zich in hunne trekken; de tong is wit beslagen, de smaak flaauw; zelden is de tong geel beslagen en de smaak bitter; de eetlust is verloren, de dorst somtijds zeer groot, doch somtijds ook gering; niet zelden heeft eene meer krampachtige uitbotting plaats en de stoelgang is dan gewoonlijk vertraagd; de pis is nu eens rood, troebel en zeer zuur, dan eens helder. Gewoonlijk is de aanhoudende, ongelijke pols week, somtijds echter ook gespannen en onderdrukt en dan vertoonen zich gewoonlijk aanhoudende vastere pijnen op de borst, Apnoë, een hevige of bloedige hoest, het aangezigt ziet rood en nog andere teekenen van eene overvulling van bloed in de hersenen zijn aanwezig; de ziekte heeft meer het synochale karakter. Menigvuldiger echter helt het tot Torpor over; de pols is klein, zwak en zet zich uit; de ledematen zijn in het geheel koud; de tong is droog, en ijlingen, trekkingen der aangezigtsspieren, algemeene stuiptrekkingen enz. vertoonen zich.

Dit tijdperk duurt nu eens weinige uren, dan verscheidene dagen. Duurt het langeren tijd, zoo houden de verschijnselen niet met dezelfde hevigheid aan; maar vermeerderen en verminderen, ja, maken zelfs volkomene tusschenpoozen, zonder zich echter aan eenen bepaalden typus te houden of naar den tijd van den dag te rigten.

Tweede tijdperk, der uitbotting.

De angst, de onrust, de moeijelijkheden in de ademhaling, het zweet bereiken den hoogsten graad; dikwijls

voegen zich daarbij nog onmagten of stuiptrekkingen; de pols is klein, uitzettend en zijne slagen dikwijls niet telbaar; van uit de huid stijgt somwijlen een dikke damp op en onder deze omstandigheden verschijnt de Dermexanthesis. Zij breekt altijd eerst uit in den omtrek van het sleutelbeen, aan den hals, aan de schouders en aan de borst; zij verbreidt zich echter, nu eens sneller, dan langzamer, over het geheele ligchaam; slechts het aangezigt wordt betrekkelijk zelden aangedaan. De uitslag bestaat uit zeer kleine, rondachtige blaasjes; deze hebben, op zijn hoogst genomen, de grootte van eenen speldeknop, zijn met eene waterheldere, zuur terugwerkende vloeistof gevuld, nu eens meer, dan minder gespannen en hunne grondvlakte wordt door eene afzonderlijke, helderroode plek omgeven. Slechts dan, wanneer de blaasjes zeer digt bij elkander staan, vloeijen de areolae te zamen en vormen eene roode oppervlakte, welke echter altijd een gevlakt aanzien behoudt en de op haar zich bevindende blaasjes nimmer in groepen, maar altijd op eene, meer of minder gelijkmatige wijze verspreid, vertoont. Hoe verder naar het onderste gedeelte des ligchaams toe de uitslag uitbreekt, des te grooter zijn de blaasjes, des te melkachtiger is derzelver inhoud en des te kleiner de hen omgevende plek; deze laatste ontbreekt echter bij den borst-gierstuitslag nimmer geheel. Eigenlijke jeuking brengt de Miliaria nimmer te weeg; slechts van het bovengemelde steken in de huid gaat hare uitbotting vergezeld; de eigenaardige reuk is in dit tijdperk nog sterker, dan in het vorige en dikwijls even als van verrot stroo.

Dit tijdperk der (eerste) uitbotting duurt somtijds slechts 1 tot 2, dikwijls echter ook 6, 12 en meer uren.

Derde tijdperk, van den bloei.

Bij de voleinding der uitbotting laten gewoonlijk de verschijnselen een weinig na, doch het komt slechts zeer zelden voor, dat de toevallen van het wortellijden en

de koorts, door den uitslag geheel tot een beslissend einde komen; meestal duren zij, hoewel gematigd, voort; het blijft gewoonlijk niet bij eene uitbotting en, na korteren of langeren tijd, verergeren alle verschijnselen op nieuw; de lijders drijven weder in een stinkend zweet en tusschen de vroeger uitgebrokene blaasjes en de voorheen niet aangetaste plaatsen der huid ontstaan latere uitbottingen. Men ziet zulke uitbarstingen, welke altijd door eene vermeerdering der toevallen voorafgegaan worden, nu eens met langere, dan weder met kortere tusschenpoozen, dikwijls tot aan den 5^den^ en 6^den^, ja tot aan den 10^den^ en 12^den^ dag der ziekte volgen; de latere zijn echter gewoonlijk minder rijkelijk dan de vroegere en verloopen spoediger dan deze. Heeft er echter de minste belemmering in het beloop van den uitslag plaats; wordt, hetgeen voornamelijk bij een torpide karakter ligtelijk gebeurt, het zweeten beperkt; worden de areolae voor den tijd bleek, de blaasjes flets, zoo moet men er op gewapend zijn, om den hevigsten angst, de hevigste borstbeklemming, hartkloppingen en onmagten, ijlingen en stuiptrekkingen en de ergste Metastases te voorschijn te zien treden. Verloopt de gierstuitslag daarentegen ongestoord, zoo wordt de inhoud der blaasjes, tegen den derden of vierden dag, troebel en deze laatste worden van lieverlede flets en ledig. Daar de blaasjes gewoonlijk niet gelijktijdig verschijnen, sterven zij ook niet te gelijker tijd af, hoezeer ook latere uitbottingen een weinig spoediger dan vroegere verloopen; men ziet dikwijls pas ontstane, verwelkte en verdroogende blaasjes nevens elkander.

Van het aantal der latere uitbottingen hangt ook de duur van dit tijdperk af, welke nu eens reeds na zeven dagen, dan weder eerst na 2 of 3 weken ten einde loopt.

Vierde tijdperk, der afschilfering.

Op den 6^den^ of 7^den^ dag, na hunne uitbreking, beginnen de blaasjes, zemelvormig af te schilferen en

even als de uitbotting, vangt ook de afschilfering aan den hals, het bovenste gedeelte der borst en de armen aan. Wanneer zij algemeen is, wat, naar de menigvuldigheid der latere uitbottingen, nu eens vroeger, dan later plaats heeft, eindigt de koorts meestal kritisch door een slijmerig, zeldzamer een aardachtig bezinksel in de pis en, bij volbloedige personen, somwijlen door Epistaxis. De borstverschijnselen verdwijnen gewoonlijk zonder eigenlijke krisis; slechts zelden hebben er Sputa cocta plaats; het zweet echter, houdt van lieverlede op. Ook nog in dit tijdperk zijn de lijders aan het gevaar van verplaatsing of instorting blootgesteld. Hetzelve duurt somtijds slechts 7, somtijds van 11 tot 14 dagen.

Variëteiten.

Het werd reeds gemeld, dat de borst-gierstuitslag met een eretisch, synochaal en torpide karakter kan voorkomen en hiernaar kunnen variëteiten worden daargesteld. Behalve door ontstekingkoorts, kenmerkt zich de synochale miliaria pectoralis door korte voorteekenen, door een levendig gekleurd Exanthema, door zeldzamere stofverplaatsingen, door een sneller beloop en door menigvuldige zamenstellingen met actieve bloedsophoopingen en ontstekingen der weivliezen, der longen, van het hart, der hersenen enz. Deze is, in het algemeen, zeldzaam. De torpide borst-gierstuitslag daarentegen kondigt zich aan door de bekende verschijnselen van torpide koorts, door lange voorteekenen, door een bleek, spaarzaam, zeer vlugtig Exanthema, een zeer veranderlijk beloop, talrijke stofverplaatsingen en menigvuldige zenuwtoevallen. Laatstgenoemde vorm komt meer voor, dan die, welke met ontsteking verbonden is en vormt de ergste epidemiën van deze ziekte. Het is voornamelijk in zulke besmettelijke ziekten, dat men somtijds enkele, somtijds echter ook het grootste gedeelte der gevallen met zulk eene kwaadaardigheid ziet

verloopen, dat zij reeds in het tijdperk der voorteekenen eindigen. Bij die gevallen komt het alsdan tot geene daarstelling van Exanthema en zij vormen de opmerkenswaardige:

Variëteit. Miliaria pectoralis sine exanthemate.

De borst-gierstuitslag zonder uitslag.

Synonymen. Hydropyreton Sennert. — Hydronosos Forestus. — Febris sudatoria var.

Deze variëteit onderscheidt zich door het ontbreken van den uitslag, door de dadelijk bij den aanvang torpide koorts en door het zeer snelle beloop met de vreeselijkste verschijnselen. Hartkloppingen, welke de borst schijnen van een te rukken, de vreeselijkste angst, doodelijke afmatting, onmagten, stuiptrekkingen enz. vergezellen het in stroomen vloeijende, stinkende zweet en dikwijls volgt reeds na 12 tot 24 uren de dood. Dusdanig was het beloop van de smetziekte, welke Sinner in 1802 in Röttingen waarnam en van de ziekte, welke in 1834 te Sulzfeld bij Wurzburg woedde, toen in de eerste 24 uren der ziekte, omstreeks 20 jonge lieden bezweken en waarover ik in Heckers Annalen Bd. 29, eene korte aanteekening medegedeeld heb; even zoo eindelijk is het gelegen met verscheidene epidemiën van de Suette de Picardie. Ook de Sudor brittannicus van de 15de en 16de eeuw, welke ons door Hecker zoo meesterlijk beschreven is, was waarschijnlijk niets anders, dan eene buitengewoon uitgebreide smetziekte van deze soort, waardoor de toenmaals nog weinig ontwikkelde Miliaria zich op eene vreeselijke wijze, in den vorm van eene, het geheele gestel aantastende, ziekte deed kennen. In alle deze epidemische aandoeningen kwamen bij ver-

scheidene zieken, voornamelijk in zachtere gevallen en wanneer het eerste dringende gevaar voorbij was, ook werkelijke uitbottingen van gierstuitslag voor

Erkenning.

Tot het ontstaan van de valsche begrippen over de natuur en de verschijnselen van den gierstuitslag, welke in de vorige eeuw te voorschijn kwamen en gedeeltelijk nog heerschen, heeft niet weinig bijgedragen, dat men eenen tijd lang bijna in elke uitbarsting van blaasjes Miliaria meende te zien en onze ziekte niet behoorlijk van de Hidroa en andere vormen van Psydracia, van Arthrophlysis, van scarlatina vesiculosa, van Phlyctaenosis enz. onderscheidde. De kenteekenen, welke Miliaria van Artrophlysis onderscheiden, heb ik boven (bl. 217. II. D.) reeds opgegeven, en van bijzonderheden, waardoor zij van carlatina vesiculosa onderscheiden kan worden, zal later gesproken worden. Ik heb haar dus hier alleen van Psydracia, voornamelijk van Hidroa te onderscheiden, welke gaarne in koortsachtige ziekten en meestal, gelijk de ware gierstuitslag, onder overvloedig zweet te voorschijn komt. De erkenning is nogtans niet moeijelijk. Hidroa kan bij elke ziekte uitbreken en wordt niet zelden bij anderzins geheel gezonde voorwerpen gevonden, welke, bij eene teedere huid, hevig zweeten; terwijl Miliaria integendeel alleen op eenen rheumatischen bodem wortelt. De eigenaardige voorteekens van den borst-gierstuitslag, de vliegende rheumatische pijnen, de hartklopping, de borstbeklemming, het stekende gevoel in de toppen der vingers enz. ontbreken bij den zoogenaamden zweet-gierstuitslag en het zweet, waarmede deze te voorschijn komt, heeft geenszins den reuk en de verdere hoedanigheden van het zweet van Miliaria. Bovendien zijn de blaasjes van Hidroa waterhelder, door geene roode areolae omgeven, zelden zoo talrijk en zoo ver verspreid, als die van den gierstuitslag en bevatten zij geene zure vloeistof, maar water of waterdamp. Zij worden niet troebel, verloopen in wei-

nig dagen en hebben, al verdwijnen zij ook nog zoo snel, geene der gevaarlijke toevallen van de verplaatsingen van den gierstuitslag ten gevolge. Op dezelfde wijze onderscheiden zich ook de andere variëteiten van psydracia acuta van den gierstuitslag; zij hebben, wel is waar, even als deze, roode areolae en verblijven langer op de huid, dan Hidroa; doch bij haar zijn, behalve het ontbreken van alle voorafgaande verschijnselen, nog het gewoonlijk zonder koorts verschijnen en het jeuken van den uitslag, de geringe vlugtigheid enz. der erkenning behulpzaam.

O o r z a k e n.

De borst-gierstuitslag komt voornamelijk bij jeugdige voorwerpen met eene teedere huid, doch zeldzamer bij kinderen, dan bij jonge lieden, tusschen 15 en 20 jaar, voor. Het vrouwelijke geslacht is meer dan het mannelijke tot denzelven voorbeschikt; zoo menigmaal hij epidemisch voorkwam, maakten vrouwelijke voorwerpen, voornamelijk jonge meisjes, het meerendeel der zieken uit, en van de 80 personen, welke van 1820 tot 29, te Würzburg aan den gierstuitslag stierven, behoorden slechts 27 tot het mannelijke geslacht. In één jaar (1822) doodde de ziekte 10 tot 12 meisjes tusschen 15 en 20 jaren oud, uit de hoogere standen.

Als uitwendige oorzaken kan men elken invloed beschouwen, welke bij de Rheumatoses in het algemeen genoemd werd; de ziekte is altijd een voortbrengsel der rheumatische ziektegesteldheid; zij vertoont zich hoofdzakelijk bij eene koude, vochtige weêrsgesteldheid en hare vorming wordt door alle, op bladz. 36. III. D. opgegevene omstandigheden bevorderd. Voornamelijk schijnen miasmatische invloeden (hoezeer zij ook van meer beteekenis voor het ontstaan der tweede soort van gierstuitslag zijn) niet zonder invloed op het verschijnen der miliaria pectoralis te zijn en deze laatste komt vooral voor aan den oever van rivieren, die weinig stroom

hebben, in streken, waar veel rijst geteeld of vlas gerent wordt (Lombardyë en den Elzas), in de nabijheid van poelen enz.

Wanneer deze uitwendige oorzaken aanwezig zijn, kan de gierstuitslag zich met andere aandoeningen van rheumatischen aard vereenigen, en men ziet voornamelijk bij te groote warmte en bij onbedachtzame diaphoretische behandeling, dikwijls echter ook zonder dezelve, niet zelden miliaria pectoralis, benevens rheumatismus acutus, stetho- en cardiorheuma, benevens de zoogenaamde jicht van jonge lieden en dgl. uitbreken; somtijds verschijnt zij echter ook benevens Pleuritis, Pneumonia, Carditis en dergelijke ziektevormen, wanneer deze, onder den invloed der rheumatische gesteldheid en door verkouding ontstaan zijnde, het rheumatische karakter dragen. Ook werd zij in vereeniging met Tetanus rheumaticus waargenomen.

Menigvuldiger echter dan symptomatisch (of kritisch) vertoont de borst-gierstuitslag zich, onder begunstigende omstandigheden, idiopathisch en verschijnt alsdan meestal in epidemiën, welke voornamelijk in den herfst of de lente uitbreken, dikwijls, vooral wanneer zij meer de gedaante van eene zweetkoorts hebben (variëteit zonder Exanthema) zeer vernielend zijn, gewoonlijk echter slechts tot kleine districten beperkt blijven en niet lang duren. Dat zij zich overigens, bij wijze van uitzondering, ook over landstreken verspreiden en langen tijd aanhouden kunnen, hebben, om niet van het engelsche zweet zelf te spreken, de smetziekten van 1718 tot 23, 1735 en 1821 in Picardië en de naburige Provincien, van 1728 en 1742 in Piemont en Savoyen, van 1781 tot 82 in Haut-Languedoc, van 1812 aan den Rijn enz. bewezen. Zulke epidemiën, en voonamelijk de gierstuitslag, zijn op verschillende plaatsen, bijvoorbeeld in Frankenland en Würtemberg, in den Elzas, in Piemont en Lombardyë, in Picardië enz. veel menig-

vuldiger dan in andere streken, schijnbaar endemisch, en somtijds schijnen de voor dezelve bepaalde plaatsen tamelijk naauw beperkt te zijn; zoo word bijv. in Frankenland de ziekte zeldzamer, naarmate men zich meer van het Meindal verwijdert en moet zij in den Elzas aan de eene zijde van het Vogesische gebergte dikwijls, aan de andere zijde zeer zelden voorkomen.

Allioni, Burserius en anderen hebben daadzaken medegedeeld, welke het niet onwaarschijnlijk maken, dat de borst-gierstuitslag somtijds besmettelijk wordt. Voorzeker echter is zulks slechts zelden, welligt alleen in warmere luchtstreken, bij den invloed van sterkere miasmatische invloeden enz. het geval, en mij is, even als vele andere navorschers, nimmer een voorbeeld van besmetting voorgekomen. Ik weet dus weinig over de eigenschappen der bedoelde smetstof te zeggen. Proeven van inënting met den inhoud der blaasjes waren zonder gevolg, en de dampvormige uitwaseming der lijders aan gierstuitslag zal dus wel de overbrengster van het ziektezaad zijn; het plaatst zich waarschijnlijk op de slijmvliezen der ademhalingswerktuigen en is veelal ligt, zonder veel moeite, beter door Alkalia, dan door zuren te verdrijven. Herhaalde waarnemingen hebben mij overtuigd, dat het eenmaal aangetast zijn, niet voor den terugkeer der ziekte waarborgt.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop van miliaria pectoralis is steeds acuut, doch haar duur is veel minder bepaald, dan die van andere Dermexantheses. Het snelst verloopt de variëteit zonder uitslag; de gewone vorm duurt zoo veel te langer, hoe meer latere uitbottingen er plaats hebben en in hoe grootere tusschenpozingen deze volgen, nu eens in 9 tot 11, dan 21, ja 30 tot 40 dagen. Daar zich gewoonlijk voor elke nieuwe uitbarsting eene verheffing, doch in de tusschenpoozen eene nalating der

verschijnselen voordoet, vertoont het verloop veel wisseling en somtijds schijnen de borstbeklemming, het zweet en de koorts geheel verdwenen te zijn, vertoonen zich echter eensklaps weder met volle hevigheid, brengen eene nieuwe uitbarsting te weeg en dooden dikwijls nog lijders, welke men reeds gered meende. De uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Op de opgegevene wijze onder zemelvormige afschilfering der huid, met bezinksel in de pis enz. Er zijn echter, zelfs wanneer de krisis reeds daar is, nog latere uitbottingen en instortingen te vreezen en wanneer de uitslag in zijne afschilfering belemmerd wordt, heeft hij dezelfde nadeelige gevolgen, als wanneer hij in het tijdperk van den bloei onderdrukt wordt.

2. In gedeeltelijke genezing. Er blijft dikwijls eene overgroote prikkelbaarheid van het hart terug, dat aan den borst-gierstuitslag een zoo levendig aandeel neemt; de geringste psysische of somatische prikkeling, veroorzaakt hevige hartkloppingen. In andere gevallen schijnen de zonnevlecht en de maagzenuwen in eenen toestand van verhoogde gevoeligheid te blijven volharden; Cardialgia, krampachtig braken, enz. zijn hier de overblijfsels van.

3. In andere ziekten. Wanneer de borst-gierstuitslag in zijne ontwikkeling op de huid belemmerd wordt, hetgeen in elk tijdperk der ziekte zeer ligtelijk door verkouding, ongepaste behandeling en wat dies meer zij, geschieden kan en somtijds ook zonder eenige bekende oorzaak plaats heeft, houdt het zweeten op, de huid wordt bleek, droog en verflensd en de uitslag verdwijnt. Alsdan worden voornamelijk de weivliezen der borstholte, het borstvlies en hartezakje, somtijds echter ook die der hersenen en van het ruggemerg aangetast en het gevolg hiervan is eene zeer spoedig verloopende uitstorting van water (Hydrochysis). Slechts zelden vormt zich door

de stofverplaatsing eene ware ontsteking, meestal Endocarditis.

4. In den dood. Het doodelijke uiteinde kan reeds in het tijdperk der voorteekenen door verlammingen van het hart en de longen, onder onmagten of door stikking, volgen; op dezelfde wijze of onder stuiptrekkingen kan hij zich in het tijdperk van uitbotting vertoonen, en in elke tijdruimte der ziekte ziet men het weder naar binnen trekken van den uitslag, nu eens met uitstorting op de weivliezen, dan zonder dezelve, door eenvoudige zenuwverlamming, doodelijk worden. Bij den hoofdvorm wordt het grootste gedeelte der sterfgevallen door storingen van het Exanthema veroorzaakt; slechts zelden sterven de lijders bij bestaanden uitslag onder de toevallen der torpide, putride koorts, onder bloedingen, Purpuravlekken tusschen den gierstuitslag, ijlingen, Coma en dgl. meer. Bij de variëteit zonder Exanthema integendeel, volgt de dood gewoonlijk reeds in de eerste 24 uren onder aanhoudend, ten laatste koud zweet, onder onmagten en krampen. Nog zekerder echter volgt, zoo als alle waarnemers getuigen, bij dezen ziektevorm de dood, wanneer het zweet, dat de plaats van het Exanthema schijnt te vervangen, onderdrukt wordt.

Voorzegging.

De borst-gierstuitslag is eene der ergste Dermexantheses, welke in landen, alwaar hij naauwkeuriger bekend is, te regt gevreesd wordt. Dat verscheidene geneeskundigen in den gierstuitslag slechts eene onbeduidende aandoening meenden te erkennen, komt daar van daan, dat datgene, wat zij voor gierstuitslag aanzagen, slechts Hidroa was. De voorspelling hangt voornamelijk van de volgende punten af:

1. Van den vorm. De variëteit zonder Exanthema is veel kwaadaardiger, dan de hoofdvorm, zooals, om niet van het Engelsche zweet te spreken, de epidemiën

van Röttingen en Sulzfeld bewezen hebben, in welke de verschrikte bevolking de pest meende te zien.

2. Van het karakter der vergezellende koorts. Het is minder gevaarlijk, dat deze het synochale, dan dat zij het torpide karakter draagt; doch ook bij eene erethische koorts kunnen de lijders sterven. Wanneer met de uitbreking de koorts vermindert of geheel verdwijnt, zoo is zulks een gunstiger teeken, dan wanneer zij met dezelfde hevigheid blijft voortduren.

3. Van de deelneming van het zenuwstelsel en der weivliezen. Hevige hartkloppingen, groote beklemdheid der borst, levendige pijn in het hartekuiltje, krampachtig braken enz. zijn slechte voorteekens; nog ongunstiger echter zijn verdraaijingen der oogen, ijlingen, menigvuldige onmagten, algemeene stuiptrekkingen enz.

4. Van de hoedanigheid van het zweet. Hoe overvloediger, kleveriger en stinkender hetzelve is, des te twijfelachtiger is de voorzegging.

5. Van het aantal, de uitbreiding en de gesteldheid der uitbottingen. Hoe zeldzamer en beperkter dit alles en hoe strakker, hoe sterker rood en meer op zich zelven staande de blaasjes zijn, des te gunstiger. Wanneer de uitslag voor den tijd flets en bleek wordt of geheel verdwijnt, zoo moet men nadeelige toevallen verwachten.

6. Van de gesteldheid der zieken. Zwakkelijke voorwerpen, voornamelijk vrouwen, met een zeer prikkelbaar zenuwstelsel, loopen het meeste gevaar.

7. Van het karakter der epidemie. Niet alle smetziekten zijn even kwaadaardig en men heeft, en wel in Picardië ,enkele epidemien van Miliaria gezien, welke betrekkelijk geene groote sterfte veroorzaakten; nogtans maakten zij het kleinste aantal uit.

8. Van de zamenstelling. Het is van niet veel gewigt, of de gierstuitslag als zelfstandig verschijnt of

zich met andere rheumatische ziektevormen vereenigt. Want hoezeer hij zich ook somwijlen voor de laatsten kritisch vertoont, zoo brengt hij toch daarom geene vermindering van gevaar te weeg en veel menigvuldiger verschijnt hij symptomatisch. Wanneer hij zich met aandoeningen vereenigt, welke op zich zelve reeds gevaarlijk zijn, of wanneer zulke ziekten, Pleuritis, Pneumonie, Endocarditis enz., gedurende het beloop van Miliaria ontstaan, zoo wordt de voorspelling dubbel ongunstig.

L ij k o p e n i n g.

De uitkomsten der lijkopeningen zijn verschillend, naar mate de dood vroeger of later op deze of gene wijze gevolgd is. Werd de ziekte reeds in het tijdperk der voorafgaande verschijnselen doodelijk, zoo is gewoonlijk de verandering niet groot. De longen, het regter hart, somwijlen de hersenen en het ruggemerg zijn met bloed opgevuld en in de door de weivliezen gevormde holten, voornamelijk in de borst, bevindt zich dikwijls een weinig water. Veel aanmerkelijker is gewoonlijk de uitstorting, wanneer het weder naar binnen trekken van den uitslag den dood veroorzaakt heeft; men vindt alsdan, hetzij in de zakken van het borstvlies, in het hartezakje, de hersenen of het ruggemerg overvloedige hoeveelheden van een gewoonlijk helder, zeldzamer eenigzins troebel water, en het weivlies zelf is meestal opgeloopen, eenigzins verdikt en ondoorschijnend. Slechts zelden vindt men sporen van ware ontsteking, uitstorting van plastische lympha enz.; enkele malen heeft men dezelve in de longen, in het hart en in de hersenen gevonden. In andere gevallen daarentegen, welke door het weder naar binnen trekken van den uitslag, in weinig tijd doodelijk werden, was zelfs geen spoor van uitstorting, en in het geheel geene ontleedkundige verandering, welke als oorzaak van den dood had kunnen gelden, merkbaar. Speyer, Dalmazzone, Lenhossek en anderen beweren, uitbarstingen, welke met den gierstuitslag overeenkwamen op de

weivliezen, anderen op de slijmvliezen waargenomen te hebben. Allioni vond de bastachtige zelfstandigheid der hersenen weeker en de mergachtige harder, dan gewoonlijk, en Theden bevond de scheeden van het 5de tot het 7de paar der halszenuwen en de knoopen van het halsgedeelte der groote medelijdende zenuw met eene gele, weiachtige stof doorzijgd te zijn. De uitslag is bij de lijken gewoonlijk vervallen en somtijds tot op het laatste spoor verdwenen; slechts dan, wanneer de lijders onder de verschijnselen der torpide, putride koorts gestorven zijn, vindt men de gierstblaasjes somtijds met tot ontbinding overgegaan bloed gevuld en met purpuravlekken vermengd, en alsdan zijn ook in het binnenste des ligchaams de teekenen eener algemeene ontbinding, namelijk dun, donkerkleurig bloed, rood gekleurde vaatrokken, Ecchymoses in verschillende deelen enz. merkbaar en de lijken gaan vroegtijdig tot verrotting over.

Behandeling.

Eene aanwijzing voor de oorzaken kan op meer dan eene wijze in aanmerking komen. Den arts kan de taak opgelegd zijn, om een distrikt, waarin de gierstuitslag endemisch is, zooveel mogelijk van dit kwaad te bevrijden; wanneer de luchtsgesteldheid voor de vorming der Miliaria bevorderlijk is, moet bij de behandeling van rheumatische, voornamelijk koortsachtige ziekten, daarop gelet worden, dat geen gierstuitslag zich met dezelve verbinde, en heerscht de bedoelde ziekte als zelfstandige vorm epidemisch, alsdan moeten de gezonden, zoo mogelijk behoed en alzoo de grenzen der smetziekte beperkt worden. Wanneer men redenen had, om eene smetstof te vermoeden, zoo zouden ook hiertegen maatregelen moeten genomen worden.

Eene gepaste behandeling in het eerste der hier opgegevene gevallen is moeijelijk, daar wij niet alle omstandigheden kennen, welke den gierstuitslag op zekere plaatsen endemisch maken en omdat verscheidene van die

omstandigheden niet te veranderen zijn. Slechts de miasmatische bronnen, welke somwijlen van invloed schijnen te zijn, kunnen tegengewerkt worden en daarom moet het uitdroogen van poelen, de verwijdering van het vlasreuten van de dorpen, het rein houden der straten en der bewaarplaatsen van het water enz. aanbevolen worden; morsigheid en bovenmatig stoken, stilstaande, welligt nog door de bereiding van azijn, en wat dies meer zij, bedorvene lucht enz. moeten niet in de woningen geduld worden.

Om de ontwikkeling van Miliaria uit andere rheumatische ziekten te verhoeden, moet men de lijders niet te warm houden en de Diaphoretica, voornamelijk de sterkere soorten, vermijden. Bij de behandeling der rheumatische aandoeningen met Colchicum, Tartar. stibiat. enz. komt de symptomatische gierstuitslag zelden voor, ofschoon ook geene geneeswijze volkomene zekerheid geeft.

Gedurende het heerschen van epidemiën dezer ziekte, moeten gezonden, voornamelijk de zoodanigen, die door jeugdigen ouderdom, teedere huid enz., meer dan anderen voorbeschikt zijn, zich voor allen nadeeligen invloed wachten, die gewoonlijk eenvoudige Rheumatismi te weeg brengt, zooals togt, natheid, koele nachtlucht enz.; en wanneer men het bestaan van eene smetstof vermoedt, moeten zij bovendien den omgang met zieken zoo veel mogelijk vermijden. Ter verdrijving van de in de lucht bevatte of vaste ligchamen, zooals kleederen enz. aanklevende smetstof, bewijzen welligt ammoniakdampen meer dienst, dan chloorberookingen en dgl.; indien men reden had, om te vooronderstellen, dat de smetstof zich aan eenen persoon medegedeeld had, zoude een braakmiddel wel het eerst in staat zijn, de zelve uit het ligchaam te verwijderen, bevorens zij nog wortel geschoten had.

De ziekte-aanwijzingen verschillen naar gelang der tijdperken en verscheidene andere punten.

In het eerste tijdperk is het aangewezen de opgewektheid in het vaatstelsel te beteugelen en, zoo mogelijk, de uitbreking van den gierstuitslag te verhoeden.

In het tweede en derde tijdperk moet, met achtgeving op de inwendige belemmeringen, de uitslag op de uitwendige huid worden vastgehouden.

In het vierde behooren de krisis geleid en de instortingen afgewend te worden.

Daar echter de ziekte het drievoudige karakter van terugwerking kan hebben, zoo moet hierop naauwkeurig worden acht gegeven. De koorts is veel menigvuldiger erethisch of torpide, dan synochaal, en eene sterk inwerkende ontstekingwerende behandeling is veel menigvuldiger verderfelijk, dan voordeelig. Inwendig aangewende prikkelende middelen, welke op de huid werken, zijn bijna altijd nadeelig, zoo als Valeriana, kamfer, Ammoniumverbindingen enz.

In het tijdperk der voorteekenen worden alle Diaphoretica, welke vroeger mogten worden aangewend achterwege gelaten; de lijders worden in eenen gelijkmatigen warmtegraad van 12 tot 15 graden Reaum., verplaatst en ligt bedekt. In zachtere gevallen en wanneer de koorts een erethisch karakter heeft, worden hun plantaardige zuren, Tamarinde, citroensap, azijn enz. toegediend; in hevigere gevallen daarentegen en bij neiging tot het torpide, de mineraalzuren, Acid. sulph. s. phosphor., Acid. Halleri enz. De hartkloppingen en de meer zenuwachtige Dyspnoë mogen niet tot aderlatingen doen overgaan; zij matigen zich door het gebruik der zuren; op zijn hoogst mag men bij hevige beklemming, met levendige pijn in het hartekuiltje, eenige bloedzuigers op die plaats aanleggen. Zijn er echter ware Apnoë, bloedhoesten, vastzittende pijn op de borst, een ontstekingachtig knetteren enz. voorhanden, of bestaan er ondubbelzinnige teekens van eener hevigen toevoer van bloed naar de hersenen, verschijnselen

eener Endocarditis en dgl., zoo moet er eene aderlating worden in het werk gesteld; doch zelfs dan is er voorzigtigheid noodig, om het in zwijm vallen, gedurende de aderlating te voorkomen en niet al te verkwistend met het bloed om te gaan. Inwendig wendt men in zulke meer ontstekingachtige gevallen, de zachtere op de darmen werkende middenzouten, Natron sulphuric., Tartar. tartarisat. enz. of Nitrum aan. Vertoont zich eene duidelijk gastrische zamenstelling met vermeerderden bloedtoevoer naar het hoofd, zoo kan een braakmiddel goede diensten bewijzen; hevige zenuwtoevallen echter vorderen de Antispasmodica, Flor. zinc., Moschus, Castoreum. Daarbij moeten de lijders een goed diëet in acht nemen en naar ligchaam en ziel rust houden; hun drank zij koel en zuurachtig: limonade, wijnsteen of tamarindemelk, of Syrupus mineralis. Door zoodanige behandeling gelukt het somwijlen, de uitbotting van den gierstuitslag te verhoeden. Wanneer dit echter het geval niet is en de hartkloppingen, de angst, het zweet enz. met toenemende hevigheid blijven voortbestaan, zoo is, voornamelijk bij eene meer torpide koorts, de aanwending van mostaardpappen op de borst, de bovenarmen en de kuiten raadzaam, ten einde de zenuwachtige prikkeling te matigen en de uitbreking te bevorderen. Ook de wasschingen, van welke zoo gesproken zal worden, bewijzen in dit opzigt goede diensten.

In het tijdperk der uitbotting is het de hoofdzaak, om het uitbrekende Exanthema op de huid te behouden en bij de vlugtigheid van den gierstuitslag blijft deze aanwijzing in het geheele tijdperk van den bloei en bij al de nakomende uitbottingen aangewezen. Inwendige middelen, Diaphoretica, helpen, zoo als de ondervinding leert, hiertoe niets, maar veroorzaken, zooals het schijnt, dikwijls eene overlading der huid met een ziekelijk voortbrengsel, waarop dikwijls een plotselijk weder naar binnen treden van den uitslag,

zonder duidelijke oorzaak volgt, terwijl Epispastica niet aanhoudend genoeg werken. Het beste middel, om dit doel te bereiken, zijn de door Schönlein aangeprezene en door hem en zijne leerlingen met uitstekend gevolg aangewende wasschingen met potasch, welke van de eene zijde op eene prikkelende wijze op de huid werken, van de andere zijde, de bij den gierstuitslag in de huid afgescheidene zuren scheikundig schijnen onzijdig te maken. Men heeft Schönlein, uit hoofde van deze wasschingen eenen chemiatricus genoemd; doch hij zoekt niet, zoo als men beweerd heeft, het wezen van den gierstuitslag in het zuur; maar bedoelt slechts de zure natuur van het verschijnsel, van de afscheiding, van den uitslag, en wendt, ten einde dit te behouden, een te gelijker tijd chemisch en dynamisch doelmatig middel aan, hetwelk, door de ondervinding, meer dan door alle theorie geregtvaardigd wordt. Van 48 op deze wijze in het Juliushospitaal behandelde zieken stierven er slechts 2, terwijl te gelijker tijd in de stad, bij eene andere, voornamelijk antiphlogistische behandeling, het meerendeel der gevallen met den dood eindigde. De wasschingen worden met eene oplossing van Kali causticum (ʒ β — ʒ i op 8 tot 10 oncen water), welke zoo verzadigd moet zijn, dat zij een ligt branden te weeg brengt, warm over het geheele ligchaam aangewend en, naar de hevigheid der verschijnselen, alle uren, alle 2 of 3 uren herhaald. Bij arme lieden kan men zich, in plaats van de Solut. Kal. caust., ook van eene verdunde zeepziedersloog bedienen. Gewoonlijk voelen de lijders zich reeds na de eerste wasschingen verligt; het zweet wordt matiger, stinkt minder; de uitslag wordt levendiger gekleurd en de anders weeke gierstuitslagblaasjes worden hoornachtiger en harder. Men mag echter dit middel niet dadelijk bij de hand nemen, maar moet, hoezeer dan ook met grootere tusschenpoozingen, met wasschen voortgaan en, wanneer zich voorteekenen

van nieuwe uitbottingen vertoonen, de wasschingen weder met de vroegere hevigheid voortzetten. Meestal heeft bij de lijders aan gierstuitslag, welke aldus behandeld worden, de afschilfering een weinig vroeger plaats, dan bij anderen. Wat het inwendige betreft, gaat men voort met zachtere zuren, voornamelijk tamarinde; bij stoelverstopping zet men klisteren, laat suikerwater, limonade, melk enz. drinken en eenen gepasten leefregel houden. Verkouding moet vermeden worden. Niet minder nadeelig is het echter de zieken te warm te houden, en de ziekenvertrekken mogen niet meer dan tot 15 of 16 graden Reaum. hebben, het leger, zoo mogelijk, vederbed en de bedekking niet te zwaar zijn. Hevige, zenuwachtige hartkloppingen kan men bestrijden door Sinapismi, Digitalis in geringe hoeveelheid genomen enz. Stuiptrekkingen vorderen Acid. Halleri, Castoreum, Moschus, en krampachtige brakingen de Potio Riveri, bruischpoeder enz. Wanneer, benevens de Miliaria, de toevallen van Rheumatismus acutus blijven bestaan, zoo kan men somwijlen, wanneer de koorts enz. geene tegenaanwijzing daarstelt, benevens de wasschingen, Vin. seminum colchic. en dgl. Antirheumatica toedienen. Bloedtoevoer naar het hoofd, naar de longen enz. vordert afleidende middelen en somwijlen plaatselijke bloedontlastingen. De aderlating echter is, bij bestaanden gierstuitslag, nog gevaarlijker, dan in het tijdperk der voorafgaande verschijnselen, en daarom moet men alleen bij de ontstekingen van gewigtige deelen, bij duidelijke ontstekingskoorts enz. tot dezelve overgaan. Wanneer daarentegen kenteekenen van ontbinding plaats grijpen, moeten de sterkere mineraalzuren, China en dergelijke middelen gegeven worden.

Wanneer het tijdperk van afschilfering daar is, worden de wasschingen langzamerhand uitgesteld en, waar het noodig is, de krisis aangedreven; doch niet door Diaphoretica, maar door zacht op den stoelgang

en de pis werkende middelen. De geheele toestand der zieken moet alsdan nog altijd strengelijk in acht genomen en, bij de eerste voorteekenen eener instorting, de vorige behandeling weder worden toegepast.

Op gelijke wijze wordt de variëteit zonder exanthema behandeld. Zij vordert voornamelijk de sterkere zuren en de vroegtijdige aanwending der wasschingen met potasch, door welke somwijlen de gierstuitslag te voorschijn geroepen wordt, hetwelk eene in het algemeen gunstige verschijning is.

Wat de aanwijzingen voor de uitgangen aangaat, zoo moeten de lijders, gedurende de genezing, voor allen nadeeligen invloed, voornamelijk voor verkoudingen, bewaard worden. De neiging tot hartkloppingen, welke hier en daar overblijft, vordert Digitalis, mostaardpappen, somwijlen fontanellen; de te groote aandoenlijkheid der maag, zink, bismuth, Belladonna enz., pik- en theriakpleisters, Epispastica enz. Wanneer de gierstuitslag echter terugzinkt, dan moeten mostaardpappen, heet water, wasschingen met potasch, met eene zoo verzadigde oplossing, dat de huid roodachtig wordt, Stutzische baden enz. aangewend worden, om denzelven weder te voorschijn te roepen. Te gelijk moet echter eene behandeling plaats grijpen, gelijk voor die ziekten of toevallen past, welke door de stofverplaatsingen veroorzaakt worden. In het meerendeel van zulke gevallen zijn echter alle bemoeijingen der kunst vruchteloos.

---

2. *Soort. Miliaria abdominalis.*

De buik-gierstuitslag.

Synonymen. Deze ziektevorm komt meer met de purpura s. miliaria alba van vroegere Geneeskundigen,

dan met de rubra overeen. Hij omvat den Abdomnaal- en Puerperaal gierstuitslag van Schönlein. Levret doet denzelven als eene melkverplaatsing in de huid voorkomen.

Afbeeldingen. Tab. XXII. 2. 2a.

Verschijnselen.

De tijdperken der eerste soort worden ook hier waargenomen.

Eerste tijdperk, de voorteekenen.

De ziekte vertoont zich, even als de borst-gierstuitslag, nu eens in vereeniging van andere aandoeningen, dan op zichzelve. Zij begint met prikkelende, brandende pijnen in den buik, welke nalaten en tusschenpoozingen maken en door drukking weinig of niet vermeerderd worden; met vliegende pijnen in de ledematen, voornamelijk in de onderste, en met hetzelfde kittelend en stekend gevoel in de teenen, dat bij de eerste soort in de vingers wordt waargenomen. Na langeren of korteren tijd volgt verhitting en, even als bij de miliaria pectoralis, breekt een overvloedig, zuur en nog kwalijker riekend zweet uit. Ook hier is groote angst en onrust aanwezig; doch de borstverschijnselen zijn veel zachter en ontbreken niet zelden geheel. De tong is wit beslagen, de smaak flaauw en dikwijls vertoonen zich neiging tot werkelijk braken; de stoelgang is gewoonlijk achterlijk, de pis rood en spaarzaam, en zijn de zieken, zooals dikwijls het geval is, kraamvrouwen, zoo verdwijnt langzamerhand ook de afscheiding der melk en der kraamzuivering; de pols is versneld, onregelmatig, uitzettend. Even als bij den vorigen vorm is ook hier, dit tijdperk van zeer ongelijken duur; de hevigheid der verschijnselen neemt nu eens af, dan weder toe en de koorts draagt nu het erethische, dan het synochale of torpide karakter. Bij vele lijders ontbreken ook, voornamelijk wanneer de koorts torpide is, ijlingen, stuiptrekkingen en dergelijke zenuwtoevallen niet.

Tweede tijdperk, de uitbotting.

Onder toenemende pijnen in den buik, die gewoonlijk opzwelt en met rijkelijk slecht riekend zweet, met grooten angst en onrust en dikwijls onder ijlingen en stuiptrekkingen, verschijnt hier de uitslag steeds het eerst op de huid van den buik, omstreeks de teeldeelen en aan de dijen, maar verspreidt zich met den tijd, gelijk bij de eerste soort, dikwijls over het geheele ligchaam. De blaasjes zijn grooter, dan bij mil. pectoralis, als gerst- en hennepkorrels, zeer bleek en smal, somwijlen zelfs door kleine areolae omgeven, nu eens halfrond, dan onregelmatig gevormd, en reeds aanvankelijk bevatten zij eene troebele melkachtige vloeistof, welke duidelijk zuur terugwerkt. Verspreidt zich de uitslag over de bovenste oppervlakte des ligchaams, dan vertoonen zich de blaasjes, wel is waar, kleiner en met meer duidelijke areolae dan aan den buik, doch zij zijn toch altijd met eene melkachtige vloeistof gevuld en minder rood, dan die van den borst-gierstuitslag. De duur van dit tijdperk is even als bij de vorige soort.

Derde tijdperk, de bloei.

Dit tijdperk verhoudt zich, zoowel met betrekking tot de nakomende verschijnselen, als tot het beloop van den uitslag, de duurzaamheid enz. geheel, zoo als de mil. pectoralis; alleen wordt elke nieuwe uitbotting, in plaats van door borstverschijnselen, door verheffing van pijn in den buik, door opzwelling van denzelven en door steken en een gevoel van mierenloopen in de voeten voorafgegaan, en de koorts neemt, bij gene meer dan bij deze, het putride karakter aan. De buik zwelt alsdan op, de tong wordt zwart en droog, het zweet hoe langer hoe kleviger en stinkender; onwillekeurige ontlastingen, Ecchymoses tusschen den gierstuitslag, bloedingen uit verschillende organen vertoonen zich; de pis ontbindt zich en de zieken zijn zeer krachteloos, hebben mussiterende ijlingen of liggen in sopor met eene

zwakke, ongeregelde pols en koude ledematen. Ook is de buik-gierstutslag niet minder vlugtig, dan mijne eerste soort en de geringste belemmering, welke deszelfs beloop ondergaat, kan de ergste toevallen, voornamelijk stuiptrekkingen enz., veroorzaken.

Vierde tijdperk, afschilfering.

Ook dit tijdperk wijkt niet wezentlijk van het overeenkomende bij den borst-gierstuitslag af; alleen begint de zemelachtige afschilfering, even als de uitbotting aan den buik en, hier meer dan daar, heeft er een kritische galachtige stoelgang plaats. Bij kraamvrouwen is ook de terugkeer van de melkafscheiding en kraamzuivering van eene kritische beteekenis.

Variëteiten.

Ook hier zoude men, naar het karakter der koorts, variëteiten kunnen daarstellen en somtijds ziet men ook wel eene miliaria abdominalis sine exanthemate met spoedig doodelijken uitgang; doch zij is veel zeldzamer dan de variëteit der eerste soort, zonder uitslag en heeft slechts in enkele gevallen bij epidemiën van den kraambed-gierstuitslag plaats.

Erkenning.

Deze soort onderscheidt zich van Hidroa en andere vormen van Psydracia, door dezelfde kenteekenen als de eerste, voornamelijk door de begeleidende verschijnselen; van den borst-gierstuitslag onderscheidt zij zich echter door de eigenaardige buikaandoening, door de verschijnselen in de onderste, in plaats van de bovenste ledematen, door de uitbotting van den uitslag op eene andere plaats der huid, door de grootere melkachtige, slechts door zwakke areolae omgevene blaasjes enz. Er komen overigens nu en dan gevallen voor, welke tusschen beide soorten schijnen in te staan en den overgang van de eene tot de andere te vormen.

Oorzaken.

De mil. abdominalis toont nog meer bijzondere ge-

neigdheid voor het vrouwelijke geslacht, dan de eerste soort en tast vooral gaarne kraamvrouwen aan (vandaar miliaria puerperalis, uterina) hoewel zij niet uitsluitend bij dezelve voorkomt, zooals verscheidene geleerden meenen. De overvloedige en eigenaardige afzonderingen der meeste afscheidingsorganen in het kraambed, schijnen de grootere voorbeschikking voor dezelve te veroorzaken.

De uitwendige oorzaken van haar ontstaan zijn wezentlijk wel dezelfde als die van den borst-gierstuitslag en daardoor ziet men haar dikwijls aan dezelfde plaatsen en te gelijker tijd met dezen; alleenlijk meen ik opgemerkt te hebben, dat Miasmata nog van grooteren invloed op het ontstaan der mil. abdomnialis zijn, dan op die van pectoralis; eerstgenoemde vorm is in het Meindal, voornamelijk in die streken te huis, welke meer dan andere door de wisselkoortsen bezocht worden; Adelmann beschouwde het vlasreuten als de voornaamste oorzaak van eene kwaadaardige epidemie in Geroldshofen, en nergens komt de ziekte zoo menigvuldig voor als in overvolle en morsige kraamhuizen en kraamvertrekken.

Onder begunstigende omstandigheden kan mil. abdominalis, even als de eerste soort, zoowel met andere ziekten, als op zich zelve verschijnen. Wanneer echter de ziekten, met welke de miliaria pectoralis zich vereenigt, borstaandoeningen, rheumatische aandoeningen der gewrigten en dergelijke zijn, breekt de symptomatische buik-gierstuitslag voornamelijk bij eene verhittende behandeling, gewoonlijk benevens ziekten van meer rheumatischen aard uit. Ik heb denzelven nevens koortsachtig Rheumatismus der buikspieren, nevens Metrorheuma en Dysenteria rheumatica gezien; nog menigvuldiger vertoont hij zich nevens Peritonitis rheumatica, voornamelijk bij kraamvrouwen, nevens Phlebitis uterina, door verkouding ontstaan, en dergelijke aandoeningen van het kraambed. Wanneer de rheumatische ziektege-

steldheid zich echter in eenen hoogen graad ontwikkeld heeft, dan maakt hij ook wel zamenstellingen met het tweede tijdperk van slijmkoortsen, abdominaalkoortsen enz., en waarschijnlijk was de gierstuitslag, die door verscheidene waarnemers bij lijders aan wisselkoorst gezien werd, mil. abdominalis, zoo niet Hidroa.

Als idiopathische ziekte verschijnt miliaria abdominalis bijna alleen bij kraamvrouwen, onverschillig of zij ter regter tijd of te vroeg bevallen zijn. Verkouding schijnt meestentijds de aanleidende oorzaak te zijn, doch ook gemoedsaandoeningen enz. werken mede. Nu eens ziet men slechts enkele zulke gevallen van gierstuitslag, dan weder komt de ziekte in grootere of kleinere epidemiën voor. Men heeft zulke smetziekten voornamelijk in kraamhuizen gezien; zij kunnen zich echter, zoo als de waarnemingen van Welsch, Salzmann, Gastellier, Adelmann en anderen bewijzen, ook over geheele steden en grootere landstreken verspreiden en, waar de gierstuitslag in het algemeen endemisch is, komen zij, even als de borst-gierstuitslag en met dezen tegelijk veel menigvuldiger, dan aan andere plaatsen voor. Meestal vertoont zich de ziekte in de eerste 8 of 10 dagen na de verlossing, zelden later in het kraambed.

Menigvuldiger dan borst-gierstuitslag vormt, zoo als het schijnt, de idiopathische miliaria abdominalis, de miliaria puerperalis der schrijvers, eene smetstof; ten minste zijn de waarnemingen, waarin men dezelve vermoedde, talrijker, dan bij den borst-gierstuitslag. Voor het overige schijnt de smetstof alleen op kraamvrouwen vat te hebben en niet, zoo als die der mil. pectoralis, op de slijmvliezen der ademhalingswerktuigen, maar op die der buikholte te wortelen. Mij zelven is nimmer een voorbeeld van bewezene besmetting voorgekomen; daarentegen heb ik, even als anderen, gezien, dat een en hetzelfde voorwerp twee- en meermalen door miliaria abdominalis kan worden aangetast.

Beloop, Duur, Uitgang.

Alles, wat in dit opzigt omtrent de eerste soort aangemerkt werd, geldt ook van de miliaria abdominalis; slechts de uitgangen vertoonen eenige verscheidenheid.

1. In volkomene genezing eindigt zij, zoo als gezegd is, door afschilfering, bij welker verschijning dikwijls galachtige stoelgang en, bij kraamvrouwen, terugkeer van de kraamzuivering en melkafscheiding plaats vindt. Instortingen komen even dikwijls als bij de eerste soort voor.

2. In gedeeltelijke genezing, zoodanig dat hart- of maagpijn overblijft, ziet men haar zeldzamer eindigen. Veel menigvuldiger laat zij vele hysterische bezwaarnissen terug en in 2 gevallen nam ik eene zeer hardnekkige verlamming der onderste ledematen, als gevolg van den kraamgierstuitslag waar.

3. In andere ziekten gaat de mil. abdominalis, even ligtelijk als de pulmonalis over, wanneer zij van de huid verdreven wordt; slechts volgt bij de eerste de omkeer meestal op de huid van den buik, en de uitstorting heeft bij dezelve meestal in korter tijdsverloop plaats.

4. In den dood. Deze uitgang kan zich voor het overige ook reeds in de eerste tijdperken of later, zooals bij den borst-gierstuitslag onder stuiptrekkingen, onmagten enz. vertoonen, en menigvuldiger dan bij de eerste soort ziet men hem, bij een blijvend Exanthema, onder de verschijnselen van torpide, putride koorts volgen.

Voorzegging.

Deze is bij deze soort niets gunstiger, dan bij de voorgaande en hangt in der daad van dezelfde omstandigheden af. Bovenal gevaarlijk zijn zamenstellingen van mil. abdominalis met Peritonis puerperarum en andere gewigtige ziekten der kraamvrouwen, met slijmkoortsen,

Enterotyphus en dgl. meer. Wanneer zich verschijnselen van ontbinding vertoonen, zijn de lijders meestal verloren.

Lijkopening.

Daar de buik-giertuitslag zijn beloop, menigvuldiger, dan de eerste soort, nevens andere ziekten aflegt en zich voornamelijk gaarne met de aandoeningen van het kraambed vereenigt, ziet men in de lijken der aan denzelven bezwekenen, behalve de veranderingen, welke tot den gierstuitslag als zoodanig behooren, niet zelden de voortbrengselen der met hem verbondene ziekten, van Peritonis, Phlebitis uterina, Metritis septica enz. Ook ontmoet men bij dezen vorm de verschijnselen van algemeene ontbinding des bloeds menigvuldiger, dan bij mil. pectoralis. Wanneer echter het weder naar binnen treden van den uitslag den dood veroorzaakt heeft, zoo is er gewoonlijk uitstorting in de buikholte gevolgd en deze is niet helder, zooals bij den borst-gierstuitslag, maar weiachtig en troebel.

Behandeling.

De aanwijzingen voor de oorzaken worden geheel op dezelfde wijze als bij de eerste soort vervuld; alleenlijk moet men hier welligt op de miasmatische invloeden, voornamelijk in kraamhuizen, acht geven en, menigvuldiger dan bij den vorigen ziektevorm, maatregelen nemen tegen eene mogelijk voorhanden zijnde smetstof.

Ook de eigenlijke behandeling der ziekte vertoont eene groote overeenstemmiug met die der mil. pectoralis; ik moet slechts eenige afwijkingen van de aldaar gegevene regelen doen opmerken.

In het eerste tijdperk is het, ten minste bij kraamvrouwen, niet raadzaam de sterkere zuren aan te wenden. Men trachte de vorming van gierstuitslag liever door aandrijving der belemmerde afscheidingen te verhoeden, legge het kind of de melkpomp vlijtig aan, diene Digitalis met Calomel toe, zette drooge koppen aan de

inwendige oppervlakte der kuiten aan, en late tamarindemelk, Selterswaters en dgl. meer, drinken. Is de pijn in den buik meer prikkelend, tusschenpoozend en met geringe opzwelling verbonden, dan bewijzen inwrijvingen van Liniment. volatil. goede diensten; is dezelve daarentegen aanhoudend, brandend, met sterke opzwelling verbonden, of zijn er ware kenteekenen eener Peritonis, Phlebitis uterina enz. voorhanden, dan moet dezelve door ontstekingwerende middelen, bloedzuigers, koppen, Ung. neapol. enz. en somwijlen zelfs door aderlatingen bestreden worden. Warme omslagen integendeel zijn niet aan te bevelen en moeten weggelaten worden, wanneer bij de ziekte, waar men dezelve aanwendt, zich voorteekens van gierstuitslag vertoonen.

In het tweede en derde tijdperk zijn ook bij dezen ziektevorm de wasschingen met potasch, welke geheel als bij de vorige vormen aangewend worden, van het beste gevolg. Daar benevens gaat men dan, wanneer de koorts erethisch of synochaal en de stoelgang achterlijk is, voort, met inwendig de genoemde middelen toe te dienen en gaat, tegen voorhanden zijnde zamenstellingen, te werk, op de wijze, als haar aard vordert. Wanneer de koorts echter meer het torpide en putride karakter aanneemt en er buikloop, bloedingen enz. ontstaan, dan moeten kina, Angustura, Simaruba, Chlor. ferri enz. toegediend worden. Ook Naphta, Moschus, Castoreum, enz. kunnen bij hevige deelneming van het zenuwstelsel, bij ijlingen, stuiptrekkingen enz. noodzakelijk worden; Diaphoretica integendeel, moeten, even als bij de eerste soort, vermeden worden. Wanneer de uitslage weder naar binnen trekt, kunnen ook hier prikkelende en caustische baden en wasschingen, mostaardpappen over het geheele onderlijf en dergelijke middelen beproefd worden; zulks is echter meestal zonder gevolg.

In het vierde tijdperk bewijzen, wanneer de stoelgang tot dien tijd traag geweest is, zachte purgeermid-

delen goede diensten. Voor het overige is de behandeling geheel hetzelfde als bij de eerste soort.

De handelwijze ten opzigte van het diëet moet, zoowel gedurende het beloop der ziekte, als gedurende de herstelling, niet minder streng dan bij den borst-gierstuitslag zijn en voornamelijk moet ook in het onderhavige geval voor eenen gelijkmatigen middelbaren warmtegraad gezorgd worden.

Wanneer er hysterische toevallen overblijven, vereischen zij de Antispasmodica, later het ijzer; verlammingen der onderste ledematen echter worden met Linimentum phosphoratum, mierenbaden, Douches, met de electriciteit enz. behandeld.

II. Geslacht. Rheumatokelis.

De rheumatische vlekken.

Synonymen. Peliosis rheumatica Schönlein. — Roseola rheumatica Ray. — Welligt ook Purpura urticans Batem. — Die Flussflecken.

Afbeeldingen Tab. XXII. 3.

Het is moeijelijk te beslissen of Bateman doelt op Rheumatokelis of op eenen anderen, mij onbekenden ziektevorm, wanneer hij zijne purpura urticans beschrijft als: »verhevenheden, welke niet blijvend zijn, het menigvuldigst aan de beenen voorkomen en somwijlen door stijfheid en zwaarte der ledematen voorafgegaan worden. Schönlein heeft de bedoelde aandoening als eene eigenaardige soort van zijne Peliosis (Purpura) beschreven, doch haren rheumatischen aard erkend. Ik beschouw dezelve als een bijzonder Geslacht, dewijl zij met de ware bloedvlekkenziekte niets, dan de kleur der

huidverandering gemeen heeft en volgens haar geheele beloop, zoo wel als de gierstuitslag, eene Rheumatosis is.

Kenmerken.

Onder rheumatische pijnen en met koorts, welke echter zelden hevig is, verschijnen, voornamelijk aan de onderste ledematen, somwijlen echter ook in verdere uitgestrektheid, over het ligchaam, donkerroode, loodkleurige en zelfs zwartachtige vlekken en verhevenheden. Bij derzelver uitbreking blijven gewoonlijk de pijn in de ledematen en de koorts achter; verdwijnen zij echter van de huid, wat ligtelijk geschieden kan, zoo hernieuwen zich, met meerder kracht, de rheumatische toevallen en de koorts, en somwijlen doen zich zelfs meer gevaarlijke verschijnselen voor. Niet zelden volgen er meerdere uitbarstingen. Wanneer zij niet teruggedreven worden, nemen zij, na eenige dagen, eene bruin- en geelachtige kleur aan en verdwijnen met eene ligte afschilfering.

Verschijnselen.

Ook bij dezen ziektevorm laten zich de tijdperken van alle Dermexantheses onderscheiden.

Eerste tijdperk, der voorteekenen.

Somwijlen lijden de aangedane voorwerpen reeds sedert eenen geruimen tijd aan Rheumatismus febrilis, doch menigvuldiger zoekt de aandoening tot nu toe gezonde voorwerpen op. Huivering, met daaropvolgende hitte, omdwalende rheumatische pijnen, voornamelijk in de onderste ledematen, doen zich voor; niet zelden zwellen de gewrichten eenigzins op, en het gaan wordt moeijelijk of onmogelijk. De tong is wit, de smaak flaauw, de pols versneld, week, de huid warm en alle afscheidingen eenigzins belemmerd. Dit tijdperk duurt nu eens slechts 24 uren, dan weder 2, 3 en meerdere dagen.

Tweede tijdperk, der uitbotting.

Onder een plaatselijk, zuur riekend zweeten, hetwelk echter zelden bovenmatig is, vormen zich, altijd eerst

aan de onderste, en later ook aan de bovenste ledematen, zeldzamer aan den romp, bloedroode, donkerroode vlekken, die aanvankelijk in de gelijke oppervlakte der huid liggen, weinig jeuken, onder den vingerdruk eenigzins in sterkte van kleur verminderen, rond zijn en van de grootte eens speldeknops, tot die eener linze en daarboven verschillen. Gewoonlijk zijn zij slechts aan de beenen, voornamelijk aan hunne voorste zijde, vrij talrijk, aan andere deelen meer alleenstaande, en somwijlen beperkt de uitbotting zich tot de onder de knie gelegene deelen. Met hare verschijning laten de rheumatische pijnen en de koorts merkbaar na en verdwijnen eindelijk geheel.

Derde tijdperk, van den bloei.

De vlekken staan op de huid; hare kleur wordt steeds donkerder rood, blaauw, zelfs zwartachtig en thans verheffen zich vele derzelve, boven de oppervlakte der lederhuid tot, naar verhouding, lange en breede knopjes; men kan hare uitpuiling beter voelen, dan zien. Daarbij bevinden zich de lijders, wanneer zij het bed houden, tamelijk wel; slechts van tijd tot tijd ontstaan er weder ligte opwellingen van koorts en pijnen in de ledematen, terwijl er zich tevens latere uitbottingen vertoonen. Stellen zij zich daarentegen, ook slechts aan eene geringe verkoudheid bloot, of wascht men de met vlekken bezaaide huid met azijn, koud water en dgl., dan verdwijnt de uitslag, met de snelheid van den bliksem, zonder eenig spoor na te laten; waarvan de meest gewone gevolgen zijn, hevige koorts, pijn in alle ledematen, zwelling der gewrichten, vooral die der onderste ledematen, en somwijlen stijfheid van het geheele ligchaam. Deze verschijnselen verdwijnen niet eerder, voor dat de uitslag, onder zweeten, weder te voorschijn komt.

Vierde tijdperk, der afschilfering.

Wanneer de uitslag, zonder van de huid verdreven te worden, 5 tot 6 dagen gestaan heeft, worden de

vlekken en knopjes bruin, langzamerhand geelachtig, en de opperhuid begint zich zemelvormig af te schilferen. Gewoonlijk ontstaat er gelijktijdig een rijkelijk algemeen zweet, en de pis maakt een geel- of roodachtig bezinksel. Daar de uitslag echter ligt wordt afgebroken en de latere uitbottingen somwijlen zeer talrijk zijn, duurt het dikwijls zeer lang, alvorens de aandoening, op deze wijze, een einde neemt.

Erkenning.

Rheumatokelis zoude vooral met purpura simplex kunnen worden verward; doch de rheumatische voorteekens, het gemis aan alle kenteekenen van eenen opgelosten toestand des bloeds, de niet zelden min of meer boven de huid verhevene vlekken, terwijl de Ecchymoses der Purpura onder de opperhuid liggen, hare vlugtigheid bij de duurzaamheid der bloedvlekken, het ontstaan van rheumatische toevallen na hare verdwijning, en de afschilfering, welke bij Purpura nimmer plaats heeft, maken de erkenning zeker en laten in de aandoening een eigen Geslacht der rheumatische Dermexantheses erkennen.

Oorzaken.

Ik heb de aandoening nimmer bij kinderen of grijsaards, meestal bij lieden, tusschen de 15 en 30 jaren en menigvuldiger bij het mannelijke, dan bij het vrouwelijke geslacht gezien. Dat eene zekere persoonlijke gesteldheid, zwakte en dgl., vooral eene voorbeschiktheid zouden daarstellen, heb ik niet kunnen bespeuren. Meestal vertoonde zij zich, te gelijker tijd met andere rheumatische aandoeningen, bij koud, vochtig weder, doch steeds slechts in enkele gevallen, niet epidemisch. Somwijlen kwam zij bij personen voor, welke reeds langer aan koortsachtigen Rheumatismus geleden hadden, en eenmaal zelfs bij een voorwerp, dat sedert 6 tot 8 weken, door Rheumarthrosis chronica werd bezocht; 24 uren voor de uitbotting vermeerderden de pijnen in de

gewrichten en ontstond er koorts. Menigvuldiger echter volgden, bij tot dusverre volkomen gezonde voorwerpen, die zich aan eene verkoudheid hadden blootgesteld, de rheumatische voorafgaande verschijnselen, eerst 1 tot 3 dagen voor de uitbotting, en trad de Rheumatokelis als eene meer zelfstandige ziekte op. Besmettelijk is zij wel nimmer.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop is meer subacuut; er gaan, voornamelijk bij telkens terugkeerende uitbottingen, gewoonlijk 14 dagen tot 3 weken mede heen, alvorens de uitslag geheel verdwijnt, en ontstaan er stoornissen, dan vertraagt de genezing dikwijls nog veel langer. De duur is onbepaald. Ik heb nimmer eenen anderen uitgang dan in genezing waargenomen, en zelfs was de Rheumarthrosis chronica, in vereeniging met welke de ziektevorm eenmaal voorkwam, genezen, toen de uitslag zich afschilferde. De verschijnselen, onder welke de genezing volgt, werden reeds opgegeven. De hevige rheumatische toevallen bij het verdwijnen der vlekken, doen echter vermoeden, dat er welligt, bij eene verkeerde behandeling, ook chronische Rheumatismi zouden kunnen terug blijven, en Schönlein spreekt van eene stofverplaatsing naar het hart en de grootere vaatstammen, welke zelfs den dood zoude kunnen veroorzaken.

Voorzegging.

Deze is, ingevolge mijne ondervinding, zeer gunstig. Zelfs wanneer de vlekken verdwijnen, is het doorgaans niet moeijelijk, dezelve weder te voorschijn te roepen. Veel twijfelachtiger zoude de voorzegging echter natuurlijk worden, wanneer het hart en de groote vaten door stofverplaatsing werden aangedaan.

Behandeling.

In het eerste tijdperk, wanneer het naauwelijks mogelijk zoude kunnen zijn, de verschijning van Rheumatokelis vooruit te bepalen, wordt de ziekte als een

eenvoudig koortsachtig Rheumatismus, met Salmiac, Liq. ammon. acetic., Tart. stibiat. in refracta dosi en soortgelijke middelen behandeld. Vormt zich echter het Exanthema, dan moeten de zieken, in eenen gelijkmatigen warmtegraad, het bed houden, eenen meer ontstekingwerenden leefregel in acht nemen, laauwwarme limonade, slappe vlierthee en dgl. drinken en, wanneer de pijnen van tijd tot tijd nog terugkeeren, kan men hen ook wel, ten einde de nakomende uitbottingen te bevorderen, ligte Diaphoretica, Liq. ammon. acetic., Pulv. Doveri en dgl. geven. Dezelfde middelen of Inf. flor. sambuc. met Salmiac, Inf. rad. valerian. met Liq. ammon. succin., eene ligte punch en dgl., zijn ook aangewezen, wanneer de uitslag terugtreedt, terwijl warme voetbaden, wasschingen met potasch en zuurdeegen zijnen terugkeer kunnen bevorderen. Somwijlen schijnt het de genezing te bespoedigen, wanneer ook andere afscheidingen, b. v. die der darmen door Rheum met middenzouten, die der nieren door Digitalis met Liq. kal. acet. worden opgewekt. Eene gepaste diëet en meer warme verhouding moeten ook nog, gedurende de afschilfering en beterschap, worden voortgezet. Mogt het Exanthema zich op het hart verplaatsen, zoo zoude voorzeker eene inwerkende ontstekingwerende behandeling met de aanwending van mostaardpappen, wasschingen met potasch enz. moeten worden verbonden.

III. Geslacht. Plantaria. *

De Giraffe-ziekte.

S y n o n y m e n. Febris exanthematica articularis Stedmann. — Drandy-fever of Dengue der Engelschen. — Bouquet, Giraffe, Ronsoïde der Franschen. — Colorado der Spanjaarden. — Die Giraffenkrankheit.

Deze verschillende namen werden aan eene zonderlinge exanthematische ziekte gegeven, welke in September van het jaar 1827, op het eiland St. Thomas uitbrak en zich van daar, als eene hevige epidemie, over talrijke eilanden van den Westindischen Archipel, Sta Cruz, Antigua, St. Barthelemy, Curaçao, Jamaica enz., en over de zuidelijke der Vereenigde Staten, tot aan Carolina, uitbreidde. Zij heerschte tot Maart 1828, deelde zich ook aan de Europesche schepen in de Westindische wateren, voornamelijk aan de Spaansche vloot, onder Admiraal Laborde, mede en werd, door Fransche Westindie-vaarders, zoowel te Havre als te Marseille overgebragt, zonder zich echter in Europa te kunnen staande houden. Men wilde overeenkomsten dezer ziekte met Rush's Break bone fever, met eene, in 1824 en 25, in Calcutta en Berhampore waargenomene epidemie en met de Neolepra parisiensis (bl. 468. II. D.) aantoonen; doch de beschrijvingen, welke Stedmann, Nicholson, Ryan, Arbobya, Robert en anderen ons van de ziekte leveren, bewijzen de groote verscheidenheid derzelve van alle deze aandoeningen en laten ons in haar eene bijzondere soort van Dermexanthesis erkennen, welke klaarblijkelijk van eene rheumatische natuur en met Rheumatokelis en Miliaria, in vele opzigten, na verwant is. Bij gebrek aan eenen beteren naam, noem ik de aandoening Plantaria, omdat de uitslag zich het eerst in de Planta pedes en manus vertoont.

Kenmerken.

Onder meestal levendige verschijnselen van koorts zwellen de gewrichten op, worden stijf en onbewegelijk, ontstaan er scheurende pijnen door het geheele ligchaam en worden de oogen rood, gepaard met eene hevige branding en lichtschuwheid. Na 3 tot 4 dagen breekt er een bovenmatig zweet uit, en de koorts en rheumatische aandoening laten na. Nu eens onder dit zweet, dan weder na eenen tusschentijd van 2 tot 3 dagen, met nieuwe

opwelling van koorts en huidafscheiding verschijnt er, het eerst aan de handpalmen en voetzolen, doch later over het geheele ligchaam, een uitslag, bestaande uit verschillende groote, helderroode, donkerroode, gele of bruinachtige vlekken, die nu eens vlak, dan weder bobbelvormig verheven en somwijlen met blaasjes bezet zijn. Reeds na verloop van 36 tot 48 uren, zelden eerst na eenige dagen, verdwijnt de uitslag, onder eene hevig jeukende afschilfering. Hiermede is echter, in vele gevallen, de zaak nog niet afgeloopen, maar dikwerf ontstaat er op nieuw, en thans zonder koorts, zwelling, pijn en onbewegelijkheid in enkele of in meerdere gewrichten en het lijden duurt alsdan nog weken en maanden lang.

Verschijnselen.

Stedmann en andere waarnemers dezer ziekte onderscheiden 3 tijdperken — febrile, exanthematicum en rheumaticum — en ik zal hunne beschrijving volgen.

Eerste tijdperk, der koorts.

De ziekte ontstaat doorgaans plotselijk, terwijl het eerst een eenig gewricht, meestal van den vinger of van de knie, zijne dienst weigert, pijnlijk wordt en opzwelt, doch spoedig meerdere gewrichten op dezelfde wijze worden aangedaan. Toen de epidemie te St. Thomas begon, werden het eerst verscheidene negers, op de straat, door haar aangedaan en, dewijl zij eensklaps niet meer konden gaan, door het geregt als beschonkenen aangemerkt. Er ontstaat huivering, op welke hitte volgt, hevige hoofd- en lendenpijn; scheurende pijnen door het geheele lijf vergezellen de zwelling en onbewegelijkheid van alle gewrichten; de oogen worden opgeloopen, lichtschuw, het is den lijders, alsof zij uit den oogkuil puilden, en ofschoon de neiging tot slapen groot is, kunnen zij nogtans geene rust vinden. De pols is vermenigvuldigd, week, de huid heet en droog,

de pis rood, de dorst vermeerderd, de tong wit- of geelachtig beslagen; niet zelden is er neiging tot braken en werkelijk braken aanwezig, en de stoelgang heeft meestal opgehouden. Het algemeene gevoel is zeer gestoord en er bestaat naauwelijks een ander lijden, bij hetwelk de zieken zich, vooral gedurende de avondverheffingen, zoo ziek gevoelen. Doch somwijlen reeds na 24 uren, ten langste op den 3den dag, ontstaat er een bovenmatig zweet, en de koorts en alle overige verschijnselen verdwijnen tot op eenige zwelling en stijfheid der gewrichten na.

Tweede tijdperk, van den uitslag.

Nu eens reeds met dit eerste zweet, dan weder, en menigvuldiger, na eenen tusschentijd van 2 tot 3 dagen, en alsdan met nieuwe verheffing van koorts en huidafscheiding, vormt zich, het eerst aan de handpalmen en voetzolen, van lieverlede echter over het geheele ligchaam, een uitslag, welke, volgens de opgave der waarnemers, nu eens meer met dien der mazelen, dan weder met dien van scharlakenuitslag, of ook van netelkoorts zoude overeenkomen en uit talrijke, somwijlen iets boven de huid uitpuilende vlekken, van de grootte van linzen tot van een vijfstuiverstuk, van verschillende gedaante en nu eens helderroode, dan weder donkerroode, somwijlen zelfs bruinachtige kleur bestaat. Men bespeurt vlekken van verschillende kleur nevens elkander, en hier en daar is haar rand met kleine blaasjes bezet. De uitslag verwekt branding en jeuking; het aangezigt, voornamelijk de oogleden, somwijlen het geheele ligchaam zijn opgezwollen; voor het overige echter bevinden de zieken zich, eenige pijn in de gewrichten niet mede gerekend, vrij wel: hunne huid is steeds vochtig. Even als van andere Rheumatoses, zoo is ook de uitslag van Plantaria van eene vlugtige natuur en kan, vóór den tijd, van de huid verdreven worden; meestal verbleekt hij echter van zelven reeds na 24 tot 48 uren, zeldzamer eerst na

eenige, somwijlen zelfs na verloop van 8 dagen, en eindigt met eene hevig jeukende afschilfering, welke, naar gelang van de grootte der vlekken en der ligchaamsdeelen, nu eens zemelachtig, dan weder grooter is.

Derde tijdperk, der rheumatische aandoening.

Dit ziektetijdperk komt, wel is waar, in vele, doch niet in alle gevallen voor. Niet zelden eindigt met de afschilfering en den uitslag ook de geheele ziekte, er ontstaan gelijktijdig krises door de huid en nieren en de lijders beginnen te beteren. Dikwerf echter zwellen, terwijl de huid afschilfert of kort daarna, enkele of meerdere gewrichten op nieuw op, en wel thans zonder koorts, en er ontstaan alle kenteekenen van eenen chronischen gewrichtsrheumatismus, nevens welken de verrigtingen van inwendige organen geheel ongestoord zijn. Of, zooals zich laat vermoeden, eene te snelle verdwijning van den uitslag of stoornissen in het tijdperk van afschilfering, deze toevallen te weeg brengen, hebben de waarnemers niet aangemerkt, doch wel, dat dit tijdperk meestal verscheidene weken en somwijlen zelfs eene maand aanhoudt.

Erkenning.

De rheumatische voorafgaande verschijnselen en vergezellende toevallen en de uitslag maken de onderscheiding van Plantaria van alle andere Dermexantheses zeker, en wel voornamelijk van mazelen, wanneer er catarrhale, van scharlakenuitslag en roodvonk, wanneer er erysipelateuse voorteekens aanwezig zijn, en van Miliaria en Rheumatokelis, bij welke de uitslag eene andere gedaante vertoont. De groote uitgebreidheid, welke de eenige bekende epidemie der ziekte verkreeg, en het eensklaps aangedaan worden van zeer vele menschen in een, door haar bezocht oord, herinneren de Influenza; doch deze ontstaat met catarrhale en niet met rheumatische toevallen heeft niet die verschillende

tijdperken van Plantaria en verloopt zonder den eigenaardigen uitslag.

Oorzaken.

De epidemie der jaren 1827 tot 1828, de eenige, welke tot dusverre werd waargenomen, vertoonde zich in de ongezonde stad St. Thomas, korten tijd na eenen hevigen orkaan (den 27sten Augustus 1827) en verschoonde, gedurende haren duur van nagenoeg 4 maanden, naauwelijks eenen der 12000 inwoners. Men geloofde in het eerst, dat zij door een schip, van de Afrikaansche kust was overgebragt geworden, doch dit heeft zich niet bevestigd. Op het naburige eiland Sta Cruz, verscheen zij op het einde van October; vroeger te Christianstadt, hetwelk met St. Thomas een levendiger verkeer voert, dan met Frederikstadt; in December was zij reeds in Curaçao; in Antigua, St. Barthelemy en de naburige eilanden, ofschoon deze digter bij St. Thomas liggen, dan Curaçao, brak zij eerst in Januarij 1828 uit, bijna gelijktijdig met hare verschijning op Jamaika, Cuba en het vasteland van Noord-Amerika. Zij deelde zich aan de vloot van den Admiraal Laborde, in de haven van Curaçao, in Februarij mede en aan het Corvet Arethusa, omstreeks denzelfden tijd, toen hetzelve voor St. Jago de Cuba ankerde. Naar Marseille werd zij eerst in September 1828, op een schip uit Martinique, overgebragt, doch deed aldaar slechts enkele personen aan, die in een druk verkeer met het schip stonden. Op gelijke wijze ging het te Havre toe. In Amerika daarentegen bleef geen ouderdom, geen geslacht en geen stand verschoond; overal waar zij verscheen, verbreidde zij zich met de snelheid van Influenza en zonder zich om de verandering van weder of om het jaargetijde te bekommeren, over het grootste gedeelte der bevolking; nogtans wil men waargenomen hebben, dat bijna overal personen, welke in eene besmette plaats geweest waren, het eerst werden aangedaan; dat het lijden vroeger aan de kusten, dan

in het binnenland uitbrak; dat in huisgezinnen, waar het zich eenmaal vertoonde, doorgaans allen van lieverlede ziek wierden, en dat zijne verbreiding, over het algemeen, meer de onderlinge gemeenschap, dan eene zekere geographische rigting volgde. Alle waarnemers staan daarom aan Plantaria het vermogen toe, zich op eenen afstand mede te deelen, en hoewel zij ook in St. Thomas oorspronkelijk vrijwillig is ontstaan, zoo schijnt nogtans eene smetstof groot aandeel aan hare verdere verspreiding genomen te hebben. Voor het overige gaf het eenmaal aangedaan geweest te zijn, even als bij andere Rheumatoses, geenen waarborg voor den terugkeer der ziekte; Stedmann zag op Sta Cruz verscheidene personen ten tweeden male ziek worden, hoewel de tweede aanval meestal zachter was, dan de eerste.

Beloop, Duur, Uitgang en Voorzegging.

De beide eerste tijdperken verloopen doorgaans in 8 tot 10 dagen, doch het derde duurt dikwijls verscheidene weken en maanden lang. In de meeste gevallen eindigde het lijden, door afschilfering en kritische uitscheidingen door de huid en in de pis, in genezing; nogtans heeft men, als naziekten, somwijlen huidwaterzucht, doch menigvuldiger ontstekingen der gewrichten en krommingen waargenomen. Slechts enkele gevallen eindigden doodelijk, en wel in het eerste tijdperk, door zamenstelling met Pneumonie, of in het tweede, wanneer de uitslag in zijne bloei of in zijnen afschilfering gestoord werd, onder hersentoevallen, ijlingen, stuiptrekkingen en dgl.

De voorzegging was over het algemeen zeer gunstig. Van 1200 zieken van het Spaansche Escadre, stierf er niet een, en ook Stedmann, Nicholson enz. verloren weinige zieken. Slechts op Jamaica zoude de ziekte kwaadaardig geweest zijn; men behandelde haar echter aldaar ook met rijkelijke aderlatingen, groote giften Calomel en, in latere tijdperken, met prikke-

lende middelen. Narigten van lijkopeningen heb ik niet gevonden.

Behandeling.

De meeste Amerikaansche Geneesheeren gaven, in het eerste tijdperk, verkoelende middelen, ligte Purgantia, Nitrum, limonade tot drank; in het tweede lieten zij de zieken in eenen gelijkmatigen warmtegraad verblijven en dienden, toen de afschilfering begon, zachte zweetdrijvende middelen, Liq. ammon. acet., Salmiac en dgl. toe. Het 3de tijdperk behandelden zij even als elken, zonder koorts verloopende gewrichtsrheumatismus. Die gevallen, in welke men, wegens de aandoening van inwendige, gewigtige organen, tot aderlatingen moest overgaan, of bij welke men zich, door de hevigheid der koorts en dgl., tot eene inwerkende ontstekingwerende geneeswijze liet overhalen, verliepen steeds langzamer, dan andere, en ook de sterkere zweetdrijvende middelen waren niet zelden nadeelig. Mogt het Exanthema terugtreden en hevige toevallen te weeg brengen, zoo zoude eene behandeling, even als bij den terug gedrevenen gierstuitslag, aangewezen zijn.

Tweeëntwintigste Familie. Catarrhoses.

Catarrhale Huidbloesems.

Dit ziekteproces is, in vele opzigten, met het rheumatische verwant. Even als dit ontstaat het onder den invloed eener eigenaardige luchtsgesteldheid, voornamelijk door verkouding, is een der meer eenvoudige ziekteprocessen der Haematonoses, verheft zich menigmaal tot eene ziektegesteldheid, brengt epidimiën voort en veroorzaakt, onder zekere omstandigheden, Dermexanthesen, die veel overeenkomst met de rheumatische hebben. Wanneer ik, voor het overige, van de Catarrhoses, met betrekking tot de ziekelijke veranderingen der huid, spreek, zoo gebruik ik deze uitdrukking in eene meer bepaalde beteekenis, en bedoel met dezelve, slechts die onderafdeeling der Blennorrhoeae of slijmvloeijingen (Catarrhe Schönl.), welke de eenvoudige afscheidingsziekten van het slijmvlies der ademhalingswerktuigen bevat. De Gastricismi, eene andere Verwantschap van de groote Familie der Blennorrhoeae, ondergaan, wanneer in hen de neiging tot vorming van uitslag wordt opgewekt, eene wijziging en gaan tot Erysipelatoses over; terwijl de overige slijmvloeijingen geene huidbloesems voortbrengen.

Kenmerken.

1. De zitplaats van het catarrhale ziekteproces is het slijmvlies der ademhalingswerktuigen; nu eens zijn slechts enkele plaatsen van hetzelve, dan weder de luchtwegen over de geheele uitgebreidheid aangedaan, en somwijlen nemen zelfs de slijmvliezen der naburige zintuigen, die der oogen, der ooren enz., mede aandeel in de aandoening der ademhalingswerktuigen.

2. Het lijdende slijmvlies bevindt zich, ten minste in den aanvang en bij acute vormen in het geheele beloop, in eenen toestand van Hyperaemie, is doorgaans meer bleekrood, iets gezwollen en warmer, dan in den normalen toestand. Zijne prikkelbaarheid is ziekelijk vermeerderd; de lijders voelen eene ligte branding, kitteling en jeuking op de aangedane plaats; zij niezen en hoesten. Even als de meeste ziekteprocessen, bij welke een vermeerderde bloedtoevoer en verhoogde gevoeligheid wordt aangetroffen, zoo heeft men ook de Catarrhoses voor ontstekingen gehouden. Men vindt echter bij haar niet die verzadigde, harde roodheid der ontsteking; de zwelling is niet hard en vast, maar week en zuchtig, de afscheiding niet onderdrukt, maar, zooals wij dadelijk zien zullen, vermeerderd, en eigenlijke pijn, zooals die de ontsteking vergezelt, is hier vreemd. Dat catarrhale aandoeningen in ontstekingen kunnen overgaan, bewijst juist, dat zij nog geene ontstekingen zijn.

3. Doorgaans gelijktijdig met den aanvang van den vermeerderden bloedtoevoer of korten tijd daarna, begint het aangedane orgaan meer dan natuurlijk af te scheiden en het slijmvlies doet zich alsdan, niet zooals bij de ontsteking, droog, maar vochtig, met slijm overdekt, voor. Dewijl de afgescheidene stof, zoodra zij slechts in eene grootere hoeveelheid voorhanden is, de gevoelige luchtwegen, als vreemde ligchamen prikkelt, zoo wordt zij uitgestooten en door hoesten verwijderd.

4. De afscheiding van het lijdende slijmvlies wordt

echter niet slechts in hoeveelheid, maar ook in hoedanigheid veranderd. In het begin, zoo lang de bloedtoevoer en prikkeling heviger zijn, wordt er eene dunne, heldere, glasachtige vloeistof afgescheiden, welke nu en dan, b. v. bij de catarrhale aandoening van den neus, ligtelijk ontvellende eigenschappen bezit; doch later wordt het slijm dikker, taaijer, meer troebel en etterachtig, en de Hyperaemie gaat langzamerhand in dit voortbrengsel te niet. Dat met deze physische veranderingen ook scheikundige overeenkomen, lijdt geen twijfel, en Buchner bevond, dat de heldere, in het begin eener verkoudheid afgezonderde vloeistof, geen eigenlijk slijm, maar eiwit en veel keukenzout, doch de later afgescheidene, dikkere vloeistof, slijm en een eigenaardig, zuur, geelachtig vet bevatte. Over het algemeen schijnt de, in den normalen toestand kalisch terugwerkende, afgescheidene stof van het slijmvlies der ademhalingswerktuigen, bij een catarrhaal lijden derzelve, zuur te worden.

5. Naar gelang van de gesteldheid der aangedane voorwerpen en naar de snelheid en hevigheid der ziekmakende schadelijkheden bestaan er acute en chronische catarrhale aandoeningen. De eerste gaan, voornamelijk wanneer de luchtwegen over eene grootere uitgebreidheid zijn aangedaan, niet zelden van koorts vergezeld, die, wel is waar, meestal het erethische karakter draagt, doch somwijlen ook synochaal of torpide is, en men hoort, volgens de oudere leerstellingen, even als van eene rheumatische, zoo ook van eene catarrhale koorts spreken. Voornamelijk bij deze koortsachtige, in eenen zachteren graad echter ook bij andere catarrhale aandoeningen, is gewoonlijk de afscheiding der uitwendige huid, deels omdat de ziekte doorgaans door schadelijkheden wordt verwekt, welke ook op haar inwerken, deels dewijl zij aan de slijmvliezen tegenoverstaat, vermindert en begint eerst, wanneer het lijden der slijmvlie-

zen ten einde loopt, rijkelijker dan gewoonlijk te worden; de catarrhale aandoeningen beslissen zich door eene huidkrisis. Andere veranderingen in de uitwendige bekleedselen komen bij de gewone Catarrhoses niet voor.

6. Somwijlen echter, voornamelijk bij eene buitengewoon sterk ontwikkelde catarrhale ziektegesteldheid, en onder den invloed van deels nog onbekende, deels later te verklarene omstandigheden, ontwikkelen zich de koortsachtige Catarrhoses tot eene buitengewone hoogte, leggen, hetgeen zij anders niet gewoon zijn te doen, iets eigenaardigs, regelmatigs in haar beloop aan den dag en verraden eene deelneming van het zenuwstelsel, zooals die, onder andere omstandigheden, bij de eenvoudige catarrhale aandoeningen, niet plaats heeft. Somwijlen lijden slechts de ademhalingszenuwen; krampachtige bezwaarnissen in de ademhaling en aanvallen van hoest vergezellen de aandoening van het slijmvlies en ontwikkelen zich menigmaal tot zelfstandige, epidemische Neuronosis Pertussis; somwijlen echter, voornamelijk bij de Influenza, schijnt het zenuwstelsel meer in zijn geheel te worden aangegrepen, het algemeene gevoel is zeer gestoord en somwijlen hebben er ijlingen, stuiptrekkingen en dgl. plaats.

7. Bij dusdanige, sterker ontwikkelde, epidemische ziektevormen van het catarrhale ziekteproces wordt, wanneer ik mij niet te zeer bedrieg, in de aandoening van het slijmvlies de neiging opgewekt, zich tot afgezonderde organische vormingen te verheffen en in deze een ziektezaad, eene smetstof te vormen. Bij verscheidene lijkopeningen, die ik gelegenheid had bij kinderen te doen, welke in het eerste (koortsachtig-catarrhale) tijdperk der Pertussis gestorven waren, en bij al diegenen, welke ik bij voorwerpen deed, die aan Influenza en hare zamenstellingen, in het jaar 1833 en 1837, stierven, vond ik het slijmvlies der luchtwegen met digt

op een staande, tamelijk regelmatig ronde, roode vlekken, van verschillende grootte, bezaaid, die mij toeschenen een waar Exanthema der slijmvliezen te zijn, en hoewel het ook verre van daar is, dat ik de Croup en kinkhoest voor altijd en noodzakelijk besmettelijke ziekten zoude houden, zoo kan ik, naar hetgeen ik gezien heb, naauwelijks twijfelen, dat beide ziektevormen zich niet somwijlen door besmetting zouden mededeelen.

8. Deze inwendige vorming van uitslag (wanneer ik mij eens zoo durf uit te drukken), welke zich bij de sterker ontwikkelde, somwijlen besmettelijke catarrhale aandoeningen vertoont, doet zich nu ook hier en daar op de uitwendige huid voor, en men ziet, in vereeniging met de Influenza, de Pertussis, vele haar nabestaande, zoogenaamde catarrhaalkoortsen, niet zoo geheel zelden, velerlei uitslag, Catarrhoses, verschijnen. Het is bekend, dat zich bij hevige, epidemische catarrhale aandoeningen, voornamelijk omstreeks den tijd der krises, somwijlen, nu eens vlakke, dan weder met kleine blaasjes bezette roode vlekken (Erythemata, Roseolae enz.) vormen; men heeft niet slechts enkele, maar, in vele epidemiën, zelfs zeer talrijke gevallen van Influenza, met zoodanigen uitslag zien verloopen; en dat zoodanige uitbottingen somwijlen in vereeniging met kinkhoest voorkomen, hebben reeds Köchler, Lando, Autenrieth en anderen aangemerkt en hebben ook mij herhaalde eigene waarnemingen geleerd. Deze, nu eens symptomatische, dan weder kritische Dermexantheses, in vereeniging met andere catarrhale ziektevormen, hebben echter eene zeer geringe zelfstandigheid en bepaaldheid van gedaante, bestaan nu eens in kleine, omschrevene, dan weder in groote en verspreide vlekken, of het zijn bobbels, knopjes of blaasjes, en hoewel men ook in het algemeen van haar kan zeggen, dat zij meestal bleekrood en pijnloos zijn, zelden over eene groote oppervlakte, maar meestal aan het bovenste gedeelte des ligchaams verschijnen, dikwijls even

zoo snel verdwijnen, als zij uitbreken, zelden duidelijk afschilferen en nimmer gevaar te weeg brengen, zoo kunnen zij toch, zooals de zaken tot heden staan, niet naauwkeurig beschreven, van andere, voornamelijk erysipelateuse Dermexantheses, gescheiden, en in Geslachten en Soorten bij een gevat worden. Men heeft haar weinig opmerkzaamheid geschonken, omdat zij zich niet standvastig, maar slechts bij wijze van uitzondering, bij genoemde aandoeningen vertoonen en omdat zij meestal geenen merkbaren invloed op derzelver beloop hebben. Of zij de vatbaarheid voor besmetting der ziekten, welke zij vergezellen, verhoogen, kan ik niet zeggen.

9. Dezelfde omstandigheden echter, welke de catarrhale gesteldheid, de Influenza, den kinkhoest enz. somwijlen met symptomatische Dermexantheses doen ontwikkelen, roepen ook eene idiopathische Catarrhosis, de mazelen, uit haren schoot te voorschijn, bij welke, met eene soortgelijke aandoening der slijmvliezen, als in gene ziektevormen voorkomt, een zekere uitslag verbonden is, eene Dermexanthesis, welke als de hoogste ontwikkeling van het catarrhale ziekteproces kan worden aangemerkt en, met betrekking tot regelmatigheid van beloop, besmettelijkheid enz. voor geenen anderen ziektevorm onderdoet. De mazelen verhouden zich tot de, in vereeniging met koortsachtige catarrhale aandoeningen, Influenza, kinkhoest enz. voorkomende soorten van uitslag, even als de idiopathische Miliaria en Plantaria tot de symptomatische Miliaria en Rheumatokelis; alleen zijn de mazelen veel meer ontwikkeld, dan de genoemde Rheumatoses, zooals wij, bij de afzonderelijke behandeling derzelve zien zullen.

Deelneming van het geheele organismus.

Hoewel de catarrhale aandoeningen over het algemeen nu eens met, dan weder zonder koorts verloopen, zoo zijn het nogtans alleen de koortsachtige vormen, met

welke de symptomatische Dermexantheses gepaard gaan, en ware mazelen komen nimmer zonder koorts voor. Deze koorts kan, zooals gezegd werd, het drievoudige karakter aannemen.

Verspreiding en Mededeeling.

Het werd reeds aangemerkt, dat zich meestal slechts zoodanige ziektevormen bij de catarrhale Exanthemata voegen, bij welke de aandoening der slijmvliezen het geheele kanaal der luchtwegen inneemt; ook bij de mazelen lijdt het geheele luchtkanaal, en bovendien ook nog het oog en dikwijls velerlei andere naburige slijmvliezen. Dat de symptomatische Catarrhoses meestal slechts eene kleine uitgestrektheid der huid, voornamelijk aan den hals, het hoofd en de borst, innemen, werd reeds vroeger gezegd; de uitslag der mazelen daarentegen verspreidt zich over de huid van het geheele ligchaam.

Wat de mededeeling betreft, zoo zijn de symptomatische Catarrhoses, wel is waar, van eenen vlugtigen aard, doch ik ken geen voorbeeld, dat haar terugkeer erge gevolgen zoude gehad hebben. Dat daarentegen de mazelen stofverplaatsingen kunnen daarstellen, zal later worden aangevoerd.

Zamenstellingen.

Het catarrhale ziekteproces gaat talrijke verbindingen aan met andere ziekelijke voorafgaande verschijnselen, en dierhalve komen ook de symptomatische ziektevormen dezer Familie, even als die der voorgaande, in vereeniging met aandoeningen voor, welke geene zuivere catarrhale aandoeningen zijn, maar tot welker vorming het catarrhale grondbeginsel slechts het zijne heeft bijgedragen. Ook nevens den Croup, Bronchitis en diergelijke ziektevormen neemt men somwijlen soorten van uitslag waar, welke met de catarrhale schijnen over een te komen. Van de zamenstellingen der Mazelen met deze ziekten, zal bij de beschrijving der laatste gesproken worden.

Oorzaken.

De catarrhale aandoeningen in het algemeen, voor welke elke ouderdom, elk geslacht en gestel eenen aanleg bezit, leggen, met betrekking tot de haar voortbrengende schadelijkheden, eene groote overeenstemming met de rheumatische aan den dag. Eene spoedige verwisseling van warmtegraad en groote vochtigheid van den dampkring begunstigen ook haar, en hare meest gewone oorzaak is eene verkoudheid. Men ziet haar dierhalve niet zelden, nevens eenig rheumatisch lijden, niet slechts ter zelfder tijd, maar ook bij dezelfde voorwerpen. Nogtans schijnt het, alsof er in het voorjaar meer catarrhale, in den naherfst meer rheumatische aandoeningen voorkomen, en terwijl er in den zomer, wanneer de lucht eensklaps koud wordt, menigvuldiger Rheumathoses ontstaan, vertoonen zich in den winter, bij dooiweder, het liefste Catarrhoses. Even als het rheumatische, zoo ook geeft het catarrhale ziekteproces gaarne den toon aan in het algemeen lijden, en de catarrhale gesteldheid komt, even zoo wel als de rheumatische, nu eens als annua, dan weder als intercurrens en stationaria voor.

Al is echter de catarrhale gesteldheid de heerschende en al mogten de gewone catarrhale aandoeningen nog zoo menigvuldig en uitgebreid zijn, zoo vertoonen zij toch nog niet die typische, met zenuwaandoeningen verbondene ziektevormen, welke gewoonlijk de symptomatische Catarrhoses, en ook de Mazelen, vergezellen. Er zijn, zoo het schijnt, nog andere, grootendeels nog onbekende vermogens noodig, om aan de catarrhale ziektegesteldheid die hoogere ontwikkeling te geven, door welke zij Influenza, Pertussis en Morbilli vermag voort te brengen en deze ziektevormen, zich nu eens in grootere, dan weder in kleinere opidemiën laat uitbreiden. Plaatselijke verhoudingen, gelijk die de vorming der Rheumatoses, voornamelijk van den gierstuitslag, begunstigen, schij-

nen geenen invloed te hebben: want, hoewel ook de gewone catarrhale aandoeningen menigvuldiger in het Noorden, dan in warme luchtstreken voorkomen, zoo komen evenwel juist die genoemde, sterker ontwikkelde, exanthematische vormen onder alle hemelstreken voor en verbreiden zich somwijlen, in eene verplaatsing, over duizende mijlen. De begunstigende omstandigheden van alle Dermexantheses (bladz. 16. III. D.) hebben, wel is waar, ook op de Catarrhoses invloed, doch ook zij verklaren ons de verschijning der genoemde ziektevormen op vele tijden, in welke gewone catarrhale ziekten zelfs zelden zijn, en haar wegblijven in andere tijdperken, in welke de gewone catarrhale gesteldheid zich zeer duidelijk vertoont, niet toereikend, en of eene meer naauwkeurige kennis der electromagnetische verhoudingen van onzen aardbol en van den dampkring, in welker afwijkingen van den normalen toestand men, niet zonder waarschijnlijkheid, in den nieuweren tijd, de oorzaken der Influenza-epidemiën heeft gezocht, ons eenmaal genoegzame opheldering zullen geven, moeten wij afwachten.

De hiertoe behoorende ziektevormen, en voornamelijk de mazelen, ontstaan echter niet slechts vrijwillig als voortbrengsels eener sterk ontwikkelde catarrhale gesteldheid, maar worden dikwerf door eene smetstof verwekt, welker eigenschappen, bij eene andere gelegenheid, nader zullen worden onderzocht.

Voorkomen en algemeene verbreiding.

Zoowel die ziekten, bij welke zich doorgaans de symptomatische Catarrhoses vertoonen, als de mazelen, verschijnen bijna nimmer sporadisch, maar gewoonlijk in groote, zeer uitgebreide epidemiën. Er bestaan, voor het overige, epidemiën der Influenza, Pertussis en dergelijke aandoeningen, bij welke in het geheel geene soorten van huiduitslag worden aangetroffen; andere, in welke zij slechts zelden, en wederom andere, in

welke zij vrij veelvuldig voorkomen. De Dermexantheses vertoonen zich bij deze ziektevormen nimmer standvastig, zooals bij de Mazelen, en in alle hare epidemiën verliepen de meeste gevallen zonder uitslag. Endemisch zijn de Catarrhoses niet, en de geographische liggingen schijnen geenen invloed op hare verbreiding te hebben; men ziet dezelve zoowel in het Noorden als in het Zuiden, in het Westen en Oosten, op aanmerkelijke en geringe hoogten.

Beloop, Duur, Uitgang en Voorzegging.

De symptomatische, nevens andere ziekten voorkomende Catarrhoses, verloopen acuut, verdwijnen doorgaans na weinige dagen, en schilferen zich, zooals gezegd werd, slechts zelden af. Somwijlen komen zij omstreeks den tijd der krises te voorschijn en schijnen deze te volmaken en van eenen weldadigen invloed voor de zieken te zijn; menigmaal echter vertoonen zij zich ook in het hevigste der ziekte en verloopen dan, zonder op deze eenen merkbaren invloed uit te oefenen, nevens haar en alvorens zij haar einde bereikt heeft. Zij kunnen niet alleen bij hetzelfde voorwerp, maar ook in dezelfde ziekte twee malen ontstaan, verdwijnen, en terugkeeren. Zij zijn van eene vlugtige natuur, doch ik weet niet, van haren terugkeer, gewigtige gevolgen gezien te hebben. Met betrekking tot de voorzegging komen zij slechts in aanmerking, wanneer zij als krises verschijnen.

Anders verhoudt het zich, in deze opzigten, met de idiopathische Catarrhosis, de Mazelen, zooals bij hare beschrijving nader zal worden verklaard.

Behandeling.

Het zoude mij te ver over de grenzen van het mij voorgestelde doel voeren, zoo ik van de geneeswijze der Catarrhoses in het algemeen en, in het bijzonder, van die vormen spreken wilde, met welke de symptomatische Catarrhoses somwijlen vergezeld gaan: want de aanwezigheid of het gemis dezer huidveranderingen heeft

doorgaans geenen gewijzigden invloed op de behandeling der Influenza, Pertussis enz. Nimmer vereischen deze uitbottingen de aanwending van bepaalde middelen, en slechts daar, waar zij met eene kritische beteekenis verschijnen, zoude het noodig kunnen zijn, even als van andere krises, alle schadelijkheden van haar af te weren, welke hare ontwikkeling storen en haar terugtreden bewerken zouden kunnen.

Over de behandeling der mazelen zal ik, bij hare afzonderlijke beschrijving, breedvoerig spreken; zij rigt zich overigens geheel naar de algemeene regels, welke ik boven, voor de geneeswijze der Dermexantheses in het algemeen, heb opgegeven.

Verdeeling.

Ik heb reeds gezegd, dat die Exanthemata, welke de Influenza, vele catarrhaalkoortsen, de Pertussis en soortgelijke ziektevormen vergezellen, nog niet genoegzaam zijn onderzocht geworden, om dezelve naauwkeurig te kunnen beschrijven, van andere te erkennen en tot Geslachten en Soorten te kunnen rangschikken. Ik zelf heb deze uitbottingen nog niet dikwerf genoeg gezien, om te kunnen beoordeelen, welke van hare veranderlijke gedaanten, de primaire en meest voorkomende zijn, welke betrekkingen er tusschen den vorm van het grondlijden en dien van den uitslag plaats hebben, en wat er van de wijzigingen, welke de huidverandering ondergaat, op rekening van eenigerhande zamenstelling en dgl. komt, en ben alzoo niet in staat, hare onderdeeling te beproeven, en meer over dezelve te zeggen, dan reeds geschied is. Er blijft mij alzoo slechts de meer naauwkeurige beschouwing der idiopathische Catarrhosis, het eenige Geslacht Morbilli, over.

Geslacht. Morbilli.

De mazelen.

—

Etymologie. De benaming Morbilli schijnt uit het Diminutivum van morbus, morbo, de ziekte, en κατ' ἐξοχὴν, de pest ontstaan te zijn, en zooveel als de kleine pest te beteekenen. Zij komt het eerst bij de Arabieren voor.

Synonymen. Hhasbah Arab. — Blacciae med. aev. — Rubeolae Sauvages, Willan, Rayer, Alibert en anderen. — Phoenicismus Plouquet. — Die Masern; die Flecken, die rothen Flecken, die Kinderflecken. — Rougeole. — Measles. — Rosolia.

De ouderdom der Mazelen kan niet met zekerheid worden bepaald. Sennert, Manardus, Bateman en anderen hebben, wel is waar, beweerd, dat deze soort van uitslag reeds bij Hippocrates, Herodotus, Galenus en Aetius bekend was, terwijl Odier zelfs de pest van Thucydides voor mazelen heeft gehouden; doch de plaatsen, welke hunne stellingen zouden bevestigen, kunnen met veel geringer moeite op andere soorten van uitslag worden toegepast en het is, zooals Gruner en Sprengel reeds aangetoond hebben, waarschijnlijker, dat Morbilli, ten tijde der Grieken en Romeinen, nog onbekend geweest zijn. Daarentegen beschrijven ons de Arabieren haar (voornamelijk Rhazes, doch ook Avicenna, Haly Abbas en anderen) met onmiskenbare trekken; zij noemen haar Hhasbah, hare westersche vertolkers en naschrijvers, Blacciae, Rosalia, Morbilli, Sinesius λιπτὴ καὶ πυκνὴ λοιμικὴ. Rhazes heeft haar vrij naauwgezet van de Variola onderscheiden; Avicenna daarentegen houdt haar slechts voor eene variëteit der pokken, en aan deze beschouwing van den zoo beroemden man, die welligt in het niet zeldzaam gelijktijdig voorkomen van beide soorten van uitslag een' steun vond, kan het voorzeker wel worden toegeschre-

ven, dat, in de middeleeuwen, Variola en Morbilli gemeenschappelijk en met openbare verwaarloozing der laatste behandeld werd en er geen narigt over de mazelen, voor de 16de eeuw, tot ons is overgekomen. Schnurrer heeft, wel is waar, in de Febris italica van het jaar 877, die in eene groote uitgebreidheid heerschte en vooral voor het leger van Carlmann verderfelijk was, Morbilli vermoed; doch de bronnen (Annal. Fuldens., Hermann. Contract. etc.) gewagen van geenen uitslag, en het met hoesten en oogaandoeningen verbondene lijden, kan even zoo goed slechts Influenza geweest zijn. De eerste zekere narigten van eigenlijke epidemiën van mazelen, geven ons Forest (1563), Lange (1565), Ballonius (1574 tot 75), en Schenk (1600); voornamelijk echter hebben Sydenham en Morton zich verdienstelijk gemaakt, wegens de meer naauwkeurige kennis dezer ziekte, welke zij, zooals Riviere in 1655 te Montpellier, in 1670 tot 74, in Engeland, epidemisch waarnamen. Sedert dien tijd zijn de epidemiën der mazelen spoedig op elkander gevolgd, hebben, nu eens met een goedaardig, dan weder met een kwaadaardig karakter, in de meest verschillende landen van Europa geheerscht en zijn ook in andere werelddeelen niet vreemd gebleven. Ik heb 3 zoodanige epidemiën, in de jaren 1828 tot 29, 1832 en 1840 waargenomen, van welke de tweede de hevigste was.

K e n m e r k e n.

Na voorafgaande verschijnselen, van vrij langen duur, welke zich als een koortsachtig Catarrhus van het geheele kanaal der luchtwegen, met oogaandoeningen en deelneming der borstzenuwen voordoen, verschijnen, het eerst in het aangezigt, aan den hals en aan de borst, kleine, rondachtige, bleekroode, min of meer boven de huid verhevene vlekken, welke in derzelver, door een hair doorboord middelpunt, somwijlen een klein knopje of blaasje dragen en welker roodheid

onder den vingerdruk verdwijnt, doch zich spoedig, in het midden beginnende, naar den omtrek toe, weder herstelt. Deze vlekken verspreiden zich in eene uitbotting, in eene regelmatige orde, over het geheele ligchaam; de catarrhale toevallen en de koorts blijven doorgaans, ook in het tijdperk van den bloei, voortbestaan en verdwijnen eerst, wanneer de uitslag, na eenen duur van vijf tot zeven dagen, zich zemelvormig begint af te schilferen. De ziekte is besmettelijk en doet den mensch slechts eens in het leven aan.

Verdeeling.

Men heeft het Geslacht Mazelen op verschillende wijzen verdeeld, nu eens normale en anomale, dan weder goedaardige en kwaadaardige Morbilli onderscheiden en somwijlen, naar gelang der wijzigingen, aan welke de uitslag onderworpen is, somwijlen naar het karakter der vergezellende koorts, de zamenstellingen enz., soorten en variëteiten daargesteld; deze verschillende soorten en variëteiten zijn echter geene door de natuur scherp van elkander gescheidene ziektevormen, maar gaan menigmaal in elkander over en worden door eene en dezelfde smetstof verwekt, hoewel niet te min haar verschil, voor den Praxis, niet zonder waarde is. Ik zal het eerst de eenvoudige erethische, goedaardige Mazelen, als hoofdvorm beschrijven, en dan de voornaamste afwijkingen derzelve, met betrekking tot het karakter der koorts, zamenstelling, gesteldheid van den uitslag enz. als variëteiten behandelen.

Hoofdvorm. Morbilli simplices.
De eenvoudige mazelen.

Synonymen. Morbilli benigni, normales, erethici. — De goedaardige, regelmatige, erethische mazelen.

Afbeeldingen. Tab. XXII. 4. 4[a].

Verschijnselen.

De Mazelen doorloopen 4, duidelijk van elkander te onderscheidene tijdperken.

Eerste tijdperk. De voorteekenen.

Dit tijdperk begint doorgaans slechts met ligte toevallen, welke eerst langzamerhand in hevigheid toenemen. Somwijlen lijden de zieken reeds verscheidene dagen aan catarrhale verschijnselen, alvorens er koorts ontstaat, en meestal heeft er eerst eene afwisseling tusschen huivering en hitte plaats, vóór de laatste aanhoudend wordt. Vervolgens loopen de oogen op, worden, door fijne vaten, bleekrood gekleurd, branden, jeuken en schuwen het licht, verliezen hunnen normalen glans, zien er uit, alsof zij met fijn stof bestrooid waren en tranen sterk. De neus wordt verstopt en ontlast eene dunne vloeistof, welke de bovenlip rood kleurt; de zieken niezen veel, snuiten zich dikwerf den neus en niet zelden ontstaat er Epistaxis. Menigmaal is de spraak ruw en heesch, er ontstaat eene jeuking en branding in den hals en onder het borstbeen, en altijd is er een drooge, ruwe, metaalachtig klinkende hoest, diep uit de borst, aanwezig, welke nu en dan met stikking of brakingen ten einde loopt. De tong is witachtig beslagen, doch vochtig, de smaak flaauw, de eetlust gering, de dorst vermeerderd, de stoelgang vertraagd. De huid is op het gevoel droog en warm; de pis is iets hooger gekleurd en de versnelde pols meestal vol, doch week. De koorts laat des morgens duidelijk na en verheft zich des avonds; de tweede verheffing is gewoonlijk sterker dan de eerste, de derde heviger dan de tweede, doch de menigvuldigheid der pols stijgt zelden tot 120 slagen in eene minuut. Doorgaans duurt dit tijdperk, te rekenen van den aanvang der koorts, 3, somwijlen echter ook 4 tot 5 dagen, en omstreeks haar einde, 6 tot 12 uren voor het begin der huiduitbotting, bedekt zich meestal het slijmvlies der mondholte, der keel en van

den neus met talrijke roode punten en vlekken van de grootte van speldenkoppen en linzen. De catarrhale toevallen en de koorts nemen bij deze inwendige, waarschijnlijk over den geheelen luchtweg verbreide uitbotting toe; de afscheiding der speekselklieren vermeerdert zich eenigzins en de adem ruikt eigenaardig zuur.

Tweede tijdperk. De uitbotting.

Gewoonlijk gedurende de avondverheffing, onder groote onrust en hevig hoesten, verschijnt de uitslag, het eerst in het aangezigt en aan den hals, doch verbreidt zich, regelmatig van boven naar onderen voortgaande, langzamerhand over het geheele ligchaam. Hij bestaat uit bleekroode, rondachtige of eironde vlekken, welker rand niet scherp is afgesneden, maar zich in den omtrek verliest, die in het midden iets levendiger rood gekleurd zijn, dan in den omtrek, en welke meestal de grootte van kleine linzen hebben. Zij zijn op het gevoel eenigzins ruw en verheven, en onder het vergrootglas bespeurt men dikwerf, doch niet altijd, in het middelpunt van elke vlek een klein rood knopje of waterhelder blaasje, hetwelk door een hair der Lanugo doorboord wordt. De vingerdruk doet de roodheid spoedig verdwijnen, doch even zoo spoedig herstelt zij zich weder, en wel van het middelpunt naar den omtrek. Zoodanige vlekken komen aan alle ligchaamsdeelen in groot aantal te voorschijn, blijven echter, hoewel zij digt bij elkander staan, toch meestal duidelijk van elkander gescheiden; alleen in het aangezigt vloeijen zij veelal te zamen en veroorzaken dikwijls eene niet onaanmerkelijke zwelling der oogleden en zelfs van het geheele aangezigt. Zij verwekken geene jeuking en pijn. Gedurende de uitbotting, met welke 24 tot 36 uren heengaan, alvorens zij zich over het geheele ligchaam heeft uitgestrekt, zijn zoowel de catarrhale toevallen, als de koorts, het hevigste, en voornamelijk in dit tijdperk geven de zieken eenen eigen-

aardigen reuk van zich af, welken men met dien van pas geplukte vederen kan vergelijken.

Derde tijdperk. De bloei.

Nadat de uitbotting geëindigd is, laat de koorts na, zonder nogtans geheel te verdwijnen; de roodheid en gevoeligheid der oogen, de heeschheid, de metaalachtig klinkende, zenuwachtige hoest duren, hoewel ook in eenen minderen graad, voort, en nog steeds bemerkt men de vlekkige, gestipte roodheid in de mond- en keelholten; nogtans wordt, omstreeks den tweeden en derden dag na de uitbotting, de afscheiding van het lijdende slijmvlies iets rijkelijker, vaster en zachter. De uitslag op de huid is aan de bovenste helft des ligchaams levendiger gekleurd, dan aan de onderste en komt duidelijker voor gedurende de avondverheffing, dan in de nalating des morgens. De huid is, vooral tegen den avond, warm en droog; de pols maakt 100 tot 110 slagen en is week, de pis eenigzins hoog gekleurd, de dorst vermeerderd, de eetlust gering en de stoelgang vertraagd.

Vierde tijdperk. De afschilfering.

Meestal op den vijfden dag na de uitbotting, somwijlen echter ook eerst op den zesden of zevenden, verbleekt de uitslag, wordt geelachtig en begint, in dezelfde orde, gelijk zij uitbrak, in kleine plaatjes van de opperhuid, zemelvormig af te schilferen. Te gelijker tijd beslist zich de koorts door een kritisch zweet en slijmachtig bezinksel in de pis, somwijlen ook door Epistaxis, en het oog wordt vrij, het slijmvlies van den neus scheidt een dik slijm af, de mondholte stoot haar Epitelium af, de hoest verliest zijnen metaalachtigen klank, wordt vochtig en levert Sputa cocta op. Niet zelden ontstaan er ook brijachtige darmontlastingen of buikloop, welke de lijders zeer verligten. De duur van dit tijdperk is onbepaald, nu eens slechts 7, dan 14 en meerdere dagen.

Variëteiten.

Er zijn vele afwijkingen van dit normale beloop der mazelen, talrijke variëteiten, welke, deels door de verzellende koorts, deels door de hoedanigheid van den uitslag, deels door de meer of minder groote ontwikkeling der ziekte en de zamenstellingen met andere aandoeningen worden gevormd. Het gewigtigste voor de praktijk zijn die afwijkingen, welke naar de verscheidenheid van het karakter van terugwerking en der koorts ontstaan, en ik zal daarom slechts van deze meer breedvoerig spreken. Voor de erkenning zijn overigens ook de andere variëteiten van gewigt en ik dien derhalve in het kort van haar te gewagen.

a. Variëteiten met betrekking tot het karakter van terugwerking en der koorts.

Ik onderscheid, in dit opzigt, 3 variëteiten: de synochale, zenuwachtige (eenvoudig torpide) en de septische (torpide en putride) mazelen.

---

1. *Variëteit. Morbilli synochales.*

De ontstekingachtige mazelen.

Synonymen. Morbilli inflammatorii.

Verschijnselen.

Bij dezen ziektevorm ontstaan de voorafgaande verschijnselen doorgaans plotselijk en met hevige, schuddende huiveringen, op welke eene bovenmatige hitte volgt. De zieken hebben sterke Cephalaeae in de streek der voorhoofdsboezems, dikwijls ware Ophthalmie en niet zelden meer of minder aanmerkelijke ophoopingen van bloed naar het hoofd, rood aangezigt, zinsverdoovingen, ijlingen of slaapzucht. De neus is droog, de

pijn in den hals en op de borst brandend, hevig; niet zelden is de keel ontstoken. De ademhaling is moeijelijk, de hoest zeer hevig, pijnlijk, somwijlen bloederig, en veelal ontstaan er reeds in dit tijdperk, ontstekingen van het strottenhoofd, de luchtpijp of van de longen. De pols is vol en hard, de huid heet en droog, de pis spaarzaam en rood, de dorst hevig. Naar verhouding vroegtijdig, dikwijls reeds op den tweeden of derden dag der ziekte, verschijnen de vlekken op het slijmvlies en spoedig daarop verbreidt zich de uitslag, onder vermeerdering van alle toevallen, snel over het geheele ligchaam. Hij is levendiger rood en de vlekken zijn grooter, dan bij den hoofdvorm en vertoonen standvastiger en duidelijker knopjes en blaasjes. Door zijne uitbotting verminderen zich echter noch de verschijnselen van koorts, noch de overige toevallen, en dikwijls ontstaan eerst in het tijdperk van den bloei, ontstekingen der ademhalingswerktuigen of der hersenvliezen. De koorts maakt veel geringere nalatingen, dan bij de eenvoudige Mazelen en duurt dikwijls nog voort, wanneer de uitslag reeds verbleekt is, alsdan de naziekten vergezellende, welke, gedurende de afschubbing, ontstaan. Begint de afschilfering echter en wordt zij niet gestoord, dan geschiedt zij zeer spoedig en de koorts verdwijnt kritisch, behalve door een rijkelijk zweet, door een aardachtig bezinksel in de pis en menigvuldiger, dan bij den hoofdvorm, door bloedingen uit den neus of andere organen.

---

2. *Variëteit. Morbilli nervosi.*

De zenuwachtige mazelen.

S y n o n y m e n. Morbilli torpidi, adynamici, asthenici.

Verschijnselen.

Deze variëteit, die, door een asthenisch, torpide karakter van terugwerking en in het oog vallende deelneming van het zenuwstelsel, van den hoofdvorm onderscheiden is, begint, even als deze, met afwisselende huiveringen en hitte, nu eens koude, dan weder zeer heete huid. De aandoening van het oog en van het slijmvlies van den neus is gering, de pijn in den hals en op de borst dikwijls in het geheel niet aanwezig, de hoest echter zeer hevig, krampachtig, met de Pertussis overeenkomende. De lijders hebben, zonder dat er toevallen van vermeerderden bloedtoevoer naar het hoofd bestaan, een gevoel van zwaarte in hetzelve; zij slapen veel, ijlen des nachts; het algemeen gevoel is veranderd en veelal bemerkt men verdraaijingen der oogen, trekkingen der aangezigtsspieren en dgl. De tong is beslagen, droog, de pis menigmaal spastisch, de pols menigvuldig, klein, onregelmatig; somwijlen lijden de zieken aan verstopping, somwijlen aan buikloop. Deze voorafgaande verschijnselen duren meestal eenen geruimen tijd, dikwijls 5 tot 7 en meerdere dagen en, wanneer eindelijk de uitbotting een' aanvang neemt, zoo volgt deze, menigmaal onder ijlingen en gedeeltelijke of algemeene kramppijnen, niet op eens en in eene regelmatige orde over het ligchaam, maar met stooten, nu hier dan daar, en de uitslag is bleek gekleurd, kleinvlekkig, zonder knopjes, verspreidt zich zelden over de geheele huid en is van eene zeer vlugtige natuur. Deze eigenschappen behoudt hij ook in het tijdperk van den bloei, met hetwelk er doorgaans geene verzachting der zenuwtoevallen en der koorts volgt, maar zich des te bedenkelijkere verschijnselen vertoonen, hoe minder de uitslag op de huid zigtbaar is. De tong is droog, de pols klein en onregelmatig, de huid der ledematen klam en bleek, die van den romp heet; er ontstaan ijlingen, slaapzucht, stuipen, krampachtige hoest, met gevaar voor stikking en dgl.

Het houdt gewoonlijk eenen langen tijd, 7 tot 9 dagen, aan, alvorens de afschilfering begint; deze gaat langzaam voort, is dikwerf naauwelijks merkbaar en wordt ligtelijk gestoord; de koorts en de borstaandoening blijven, in den aanvang, nog nevens haar voortbestaan en beslissen zich eerst langzamerhand door Lysis. Naziekten zijn menigvuldig.

---

3. *Variëteit. Morbilli septici.*

De putride mazelen.

Synonymen. Morbilli putridi, atactici. — M. petechiales. — Rougeole hémorrhagique Ray.

Afbeeldingen. Tab. XXII. 5.

Verschijnselen.

De voorafgaande verschijnselen hebben bij deze variëteit eene groote overeenkomst met die der vorige, slechts wordt de hitte vroegtijdiger duurzaam, de tong is vuilachtig beslagen en de pols vol, doch week. Ook vertoonen zich minder verschijnselen eener zenuwachtige opwekking, dan groote vermindering der krachten, en menigmaal ontstaan er passieve ophoopingen van bloed naar het hoofd en de borst, of, reeds onmiddellijk, rijkelijke, wegsmeltende darmvloeijingen. In plaats van de roode vlekken bij andere soorten vormen zich hier, op het slijmvlies der mondholte, somwijlen Aphthae of schijnvliezen, en Angina maligna. Stomacace en Croup vertoonen zich somwijlen als voorteekenen, somwijlen gedurende het beloop, menigvuldiger bij deze, dan bij andere variëteiten. De uitbotting heeft spoediger en in eene grootere uitgebreidheid plaats, dan bij de zenuwachtige mazelen; de uitslag echter ziet er bruinrood, gemengd, loodkleurig uit, en ge-

woonlijk volgen er, reeds bij zijne uitbreking, bloedingen uit den neus, de longen en het darmkanaal, die een donker, dun bloed opleveren en moeijelijk te stillen zijn. In het tijdperk van den bloei echter, neemt de koorts meer en meer het putride karakter aan; de pols zinkt te zamen, wordt zeer menigvuldig en onregelmatig; de huid is aan de ledematen koud en aan den romp brandend heet, de tong vuilachtig en droog, de pis ontbonden. Daarbij wordt de uitslag steeds donkerder, menigmaal zwartachtig en tusschen de Morbilli ontstaan er Purpuravlekken. De bloedingen, de bovenmatige, wegsmeltende, somwijlen naar rooden loop gelijkende ontlastingen, de verstoringen op de slijmvliezen enz. houden daarbij aan, en Matthieu, Watson en anderen zagen zelfs eene tot versterving overgaande verstoring der uitwendige deelen, voornamelijk aan de geslachtsdeelen (welligt Noma). Daarbij komen ook de zenuwtoevallen sterker voor, terwijl mussiterende ijlingen, slaapzucht, onmagten, peeshuppeling en dgl. het lijden vergezellen. Bereiken de zieken het tijdperk van afschilfering, dan begint hetzelve nagenoeg onder dezelfde verschijnselen als bij de tweede variëteit en de genezing is langzaam.

b. Variëteiten met betrekking tot de gesteldheid van den uitslag.

Er laten zich hier, de ligtere verscheidenheden daargelaten, hoofdzakelijk twee afwijkingen van den gewonen uitslag opmerken, namelijk de in elkander vloeijende en de zwarte mazelen.

---

4. *Variëteit. Morbilli confluentes.*

Die in elkander vloeijende mazelen.

Synonymen. Rubeolae scarlatinodes Schönl.
Afbeeldingen. Tab. XXII. 6.

Verschijnselen.

Ik heb dezen ziektevorm, welken Schönlein tot het roodvonk rekent, in eenige gevallen, in de epidemiën van 1832 en 1840, waargenomen en mij overtuigd, dat het ware mazelen, meestal met een ontstekingachtig karakter zijn, doch bij welke de vlekken zoo digt bij elkander staan, dat zij elkander aanraken en, even als de scharlakenuitslag, grootere huidvlakten met eene roodheid overdekken. De vergezellende toevallen zijn volkomen dezelfde als die der mazelen en zelfs de roodheid is niet, zooals bij Scarlatina, gelijkmatig, maar gestipt en men kan aan haar de enkele, hoewel ook ineengesmoltene vlekjes, gewoonlijk met een knopje of blaasje in hun midden, onderscheiden.

---

5. *Variëteit. Morbilli nigri.**

De zwarte mazelen.

Synonymen. Rubeola nigra Willan.

Afbeeldingen. Tab. XXII. 7.

Verschijnselen.

Willan maakt onder deze benaming, van eene variëteit van mazelen gewag, bij welke, omstreeks den zevenden of achtsten dag, de uitslag plotselijk eene gemengde, naar het geelachtige overhellende kleur zoude aannemen, en welke met matheid en snelle pols vergezeld ging. Ik zoude haar voor gelijkvormig met de morbilli septici houden, zoo niet Bateman en Rayer verzekerden, dat zij zonder eenige bedenkelijke verschijnselen en gevaar was.

c. Variëteiten met betrekking tot de volkomene ontwikkeling der ziekte.

Hier moet melding worden gemaakt van de abor-

tive mazelen, de mazelenkoorts zonder uitslag en de koortslooze mazelen.

---

6. *Variëteit. Morbilli abortivi.*

De abortive mazelen.

Verschijnselen.

Somwijlen vertoonen zich slechts de voorafgaande verschijnselen der mazelen en, in plaats van den uitslag, een rijkelijk zweet, hetwelk de ziekte beslist; somwijlen echter ontstaat er, na meestal zwakke voorteekenen, ook een ligte uitslag, met welks verschijning de koorts ophoudt, en die, na 24 tot 48 uren, zonder afschilfering of nablijvende aandoeningen, weder verdwijnt. Men neemt deze gevallen, terwijl de mazelen heerschen, zoowel bij lieden waar, welke reeds vroeger de ziekte hebben doorgestaan en zich thans aan hare besmetting blootstellen, als bij personen, die nog niet aan haar leden. Bij de laatsten stelt dit dan ook geenen waarborg tegen het later volgen der volkomen ontwikkelde morbilli.

---

7. *Variëteit. Morbilli sine exanthemate.* *

De mazelen zonder uitslag.

Synonymen. Febris morbillosa, de mazelenkoorts.

Verschijnselen.

Er zouden gevallen voorkomen, bij welke alle verschijnselen der mazelen aanwezig zijn, de ziekte even

zoo lang, als een gewoon geval van mazelen, duurt en met even zulk eene afschubbing eindigt, zonder dat de huid eenigen uitslag vertoond heeft. Ik heb nimmer een dusdanig geval gezien en weet derhalve niet of ook de uitbotting op de slijmvliezen ontbreekt. Doorgaans zouden deze gevallen goedaardig verloopen, doch men wil dezelve ook met het torpide karakter en als oorzaak van velerlei latere aandoeningen hebben waargenomen. Deze variëteit zoude de vatbaarheid voor eenen tweeden aanval der ziekte even zoo wel opheffen, als de gewone mazelen.

---

8. *Variëteit. Morbilli apyretici.*

De koortslooze mazelen.

Synonymen. Morbilli sine catarrho. — Rubeola spuria s. incocta Willan.

Verschijnselen.

Er komen, terwijl er epidemiën van mazelen heerschen, voornamelijk bij diegenen, welke de ziekte reeds hebben doorgestaan, nu en dan echter ook bij anderen, wanneer zij veel met zieken omgaan, zonder eenige voorteekens en zonder koorts, vlekken te voorschijn, welke die der mazelen volkomen gelijken, slechts doorgaans spoediger verloopen en zonder duidelijke afschilfering verdwijnen. Zelden is de uitslag zeer uitgebreid (ik zag hem aan de borst eener moeder, welke haar, aan mazelen lijdend kind, zoogde), en bij vroeger nog niet door Morbilli bezochten, waarborgt hij evenmin, als de zesde variëteit.

d. Variëteiten door zamenstellingen.

De mazelen kunnen zich, zooals reeds gezegd is, met zeer vele ziekten, met verschillende ontstekingen,

met Croup, Angina maligna, Pertussis en vele andere aandoeningen verwikkelen. Deze verbindingen zijn echter niet zeer innig; beide ziekten verloopen tamelijk ongestoord nevens elkander, of de zamenstelling oefent alleen haren invloed uit op het karakter van terugwerking, op de koorts, welke de mazelen vergezelt. Inniger is de zamenstelling, wanneer, voornamelijk onder den invloed eener gastrische gesteldheid, Gastricismus de Morbilli vergezelt, en de op deze wijze verwekte wijziging van onze ziekte, vordert eene nieuwe beschouwing.

---

9. *Variëteit. Morbilli gastrici.*

De gastrische mazelen.

Verschijnselen.

De voorteekenen dezer variëteit zijn wezentlijk dezelfde, als die van den hoofdvorm, slechts neemt men nog, behalve de reeds vermelde toevallen, pijn in het voorhoofd, geel- of graauwachtig beslagene tong, kwalijken smaak in den mond, oprisping, neiging tot braken en werkelijk braken van eene nu eens slijm-, dan weder galachtige zelfstandigheid waar. De hoest is gewoonlijk zeer hevig en kwellend, de pols nu eens klein, dan weder onderdrukt, of ook vol en stootend, de pis troebel. Het duurt meestal eenen geruimen tijd, voor de uitbotting volgt, welke gewoonlijk onregelmatig geschiedt, bleek gekleurd is en de voorafgaande verschijnselen niet matigt. De catarrhale zoowel als de gastrische verschijnselen duren voort tot in het tijdperk van den bloei, en de koorts neemt veelal het putride of zenuwachtige karakter aan, vooral wanneer er, zooals menigmaal het geval is, wormen aanwezig zijn. Ook

schijnt, door de gastrische zamenstelling, de vlugtigheid van den uitslag te worden vermeerderd. De afschilfering begint laat en zeer onmerkbaar, en onder de langzaam volgende krises ontbreken zelden de darmontlastingen. Naziekten zijn menigvuldig.

Erkenning.

Later zal worden vermeld, hoedanig Morbilli zich van Scarlatina, Rubeolae, Variolae, Petechiaaltyphus enz. onderscheiden. Van Miliaria kenmerkt zij zich ligtelijk, door de catarrhale, niet rheumatische voorteekenen, de aandoening der oogen, den uitslag in den hals, het eigenaardige hoesten en de drooge huid, terwijl Miliaria met hartkloppingen, scheurende pijnen, doofheid in de ledematen en bovenmatig zweet verschijnt; door het voorkomen in het aangezigt, dat van den gierstuitslag meestal verschoond blijft, door de grootere, linzenvormige vlekken, met geene of kleinere blaasjes; door het meer regelmatige beloop, het wegblijven van latere uitbottingen enz.

Oorzaken en Voorkomen.

Even als voor de meeste hooger ontwikkelde Dermexantheses, zijn ook voor de mazelen kinderen meer voorbeschikt dan mannen. Hildanus, Girtanner, Vogel en anderen hebben de ziekte aangeboren gezien; aan mazelen lijdende moeders werden van kinderen met ontwikkelden uitslag verlost. Zij komen overigens zeldzamer bij zuigelingen, dan eenige jaren later voor, alswanneer de meeste kinderen door haar worden aangedaan. Bij voorwerpen echter, welke in den kinderlijken leeftijd verschoond bleven, komen zij dikwijls in latere jaren te voorschijn en men zag haar bij lieden van 70 tot 80 jaren.

Vele schrijvers zijn van oordeel, dat de Morbilli tot die ziekten behooren, welker smetstof zich slechts eenmaal vrijwillig ontwikkeld heeft, en sedert dien tijd, en vooral tegenwoordig, alleen door besmetting zouden ontstaan. Eene meer naauwkeurige beschouwiug van den

aanvang en het beloop van verschillende epidemiën der mazelen echter, overtuigt ons, dat de ziekte zich ook thans nog even goed vrijwillig, als door besmetting zoude kunnen vormen.

Haar vrijwillig ontstaan wortelt steeds op de catarrhale ziektegesteldheid, uit welke zij zich, als hare hoogste volkomenheid, ontwikkelt. Somwijlen ziet men haar uit eene sterk ontwikkelde constitutio catarrhalis annua geboren worden, voornamelijk wanneer zich in deze eene buitengewone deelneming van het zenuwstelsel te kennen geeft en de neiging naar de huid, door het verschijnen van symptomatische en kritische Catarrhoses, bij verschillende vormen duidelijk wordt. De mazelen verschijnen dan, nadat in den winter en in het voorjaar minder volkomen ontwikkelde Catarrhoses menigvuldig waren, doorgaans bij het begin van zachter weder, verheffen zich spoedig tot eene epidemie en heerschen, des zomers, nu eens korter dan weder langer, tot dat zij, of geene voorwerpen meer vinden, welke vatbaarheid voor haar hebben, of tot dat eene andere ziektegesteldheid haar verder beperkt. Nog menigvuldiger echter ontspringen de mazelen uit die raadselachtige, tusschenpoozende, catarrhale gesteldheden, welke ons de Influenza aanbrengen, en eene vergelijking tusschen de epidemiën der Croup en der mazelen toont aan, dat er zich bijna geene Influenza in Europa vertoonde, zonder dat haar hier en daar, nu eens in eene grootere, dan weder in eene geringere uitgebreidheid heerschende, mazelen waren voorafgegaan of er dadelijk op volgden. Zoodanige epidemiën van onze ziekte ontstaan dan, zooals de Influenza zelve, in de meest verschillende jaargetijden, terwijl zij nu eens spoedig voorbij gaan, dan weder lang aanhouden. Volkomen hetzelfde is het gelegen met het vrijwillige ontstaan van den kinkhoest, eene, op catarrhalen bodem wortelende, neurospastische aandoening van den Nervus vagus: ook deze ontwikkelt zich, nu eens

uit de Constitutio catarrhalis annua, dan weder uit de Influenza, en hierin kan men de reden zoeken, waarom men Pertussis en Morbilli zoo menigmaal na en nevens elkander, op dezelfde plaatsen en bij dezelfde voorwerpen aantreft. Beide ziekten zijn nogtans, hoewel ook, wat de oorzaken aangaat, met elkander verwant, niet gelijkvormig, zooals men gemeend heeft, en beschutten niet voor elkander, maar verhoogen zelfs de vatbaarheid in die mate, dat een, van mazelen genezend persoon ligter door den kinkhoest, een lijder aan Pertussis ligter door Morbilli zal worden aangedaan, dan anderen. — De eigenschap van vele Dermexantheses, om gaarne nevens andere, hoewel ook tot verschillende ziekteprocessen behoorende, acute soorten van uitslag voor te komen, van welke op bladz. 16. III. D. gesproken werd, merkt men ook bij de mazelen op, en men ziet deze dikwijls gelijktijdig met pokken, scharlakenuitslag en dgl., of kort voor, of na deze ziektevormen heerschen; niet minder veelvuldig komen zij echter ook geheel alleen op zich zelve voor.

Wanneer het vrijwillige ontstaan der Morbilli door de vermelde verhoudingen is voorbereid, schijnt bij enkelen, welke de voorbeschiktheid bezitten, haar ontstaan door elken invloed te kunnen worden veroorzaakt, welke anders gelegenheid gevende oorzaken van elke catarrhale aandoening zijn, en menigmaal weten de, in eene vrijwillig ontstane epidemie, het eerst aangedane voorwerpen, alwaar over eene groote uitgestrektheid geene mazelen heerschen, in het geheel geene aanleiding tot hun ziek worden op te geven. Dikwijls ziet men in het begin van zoodanige epidemiën slechts onvolkomene, abortive gevallen, en eerst met den tijd bereiken de Morbilli hunne volkomene ontwikkeling.

Hebben de mazelen zich echter eenmaal volkomen gevormd, dan behooren zij ook tot de besmettelijke Dermexantheses, en breiden zich niet alleen ter plaatse

van haar vrijwillig ontstaan door besmetting verder uit, maar kunnen, op deze wijze, ook in streken worden overgeplant, in welke de grondbeginselen harer vrijwillige vorming, door geene catarrhale gesteldheid en dgl., aanwezig zijn. Alsdan verloopen zij echter ook met alle kenteekenen eener zuiver besmettelijke ziekte, nemen haren oorsprong uit de eene of andere plaats, verbreiden zich gestreng volgens de gemeenschap enz. Hare smetstof schijnt de volgende eigenschappen te hebben:

1. Zij hecht zich aan de afgescheidene stoffen der lederhuid en van het slijmvlies der ademhalingswerktuigen, aan den adem en de uitwaseming der zieken; is alzoo, nu eens aan eenen dropvormigen, dan weder aan eenen elastisch-vloeibaren drager gebonden en kan, zoowel door aanraking, als op eenen afstand worden medegedeeld.

2. Haar houder schijnt van eene zure natuur te zijn; ten minste kleurt het slijm van den neus en de inhoud der kleine mazelenblaasjes somwijlen het lakmoespapier rood; en de reuk, welken de lijders om zich verspreiden, is zuurachtig; nogtans is deze zure geaardheid lang niet zoo duidelijk, als bij den gierstuitslag.

3. Zij heeft alleen vat op menschen, niet op dieren; de mazelen der schapen zijn niet gelijkvormig aan onze Morbilli. Er schijnen, voor het overige, weinig personen te zijn, die, naar gelang van hunnen ouderdom, van de ziekte verschoond blijven.

4. Zij hecht zich gewoonlijk op het slijmvlies der ademhalingswerktuigen en de door besmetting verwekte gevallen beginnen dierhalve ook met de beschrevene catarrhale voorteekenen. Somwijlen schijnt er, wel is waar, ook eene besmetting door de huid plaats te grijpen, doch dan ontwikkelen zich veelal koortslooze Morbilli, en de proeven van Home, Monro, Tellegen en anderen, om de mazelen, met het uit de vlekken genomene bloed of met tranen over te enten, bleven, voor

het grootste gedeelte, zonder gevolg of verwekten slechts roode vlekken, ter plaatse van de inenting. Kwam het echter, zooals in vele gevallen, voornamelijk de door Speranza medegedeelde, tot eene ware uitbotting van mazelen, dan gingen haar, ook bij deze wijze van besmetting, de eigenaardige verschijnselen der slijmvliezen vooraf.

5. Haar tijd van inwerking duurt 8 tot 12 dagen; zelden volgt de uitbotting vroeger of later na de besmetting.

6. Zij doet hetzelfde voorwerp slechts eenmaal in het leven volkomen aan. Rosenstein, Morton, Willan en anderen hebben, in eene 30 tot 40 jarige, zeer uitgebreide ondervinding, geene uitzonderingen op dezen regel gezien. Wanneer ook anderen voorbeelden verhalen van personen, die 2 en 3 malen door mazelen werden aangedaan, zoo hebben zij wel waarschijnlijk meestal abortive, koortslooze vormen (Variëteit 6 en 8), welke noch eenen waarborg stellen, noch hen, die reeds mazelen hadden, verschoonen, voor volkomen ontwikkelde Morbilli, of roodvonk, scharlakenuitslag en dgl. voor onze ziekte genomen.

7. Zij vat bezwaarlijk in vereeniging met andere besmettingen. Schurft wordt door de mazelen verdreven, scharlakenuitslag en pokken zijn daarentegen magtiger dan zij. Bij wijze van uitzondering wil men nogtans Morbilli nevens Variola en Scarlatina bij dezelfde voorwerpen hebben waargenomen.

8. De smetstof der mazelen schijnt een vrij groot werkingsvermogen te bezitten, laat zich, door kleederen en dgl., ver medevoeren, behoudt hare werkzaamheid eenen langen tijd en kan, ten minste door de tot nu toe beproefde middelen, vrij moeijelijk worden verstoord.

Of zich deze of gene variëteit der ziekte vormen zal, hangt, zij moge vrijwillig of door besmetting ontstaan, deels van het gestel der aangedane voorwerpen, deels

van den Genius morborum en de ziektegesteldheid, met welke het lijden wordt vereenigd, deels van de plaats en soortgelijke omstandigheden af. Zoo ziet men bij plethorische voorwerpen veelal den ontstekingachtigen, bij zwakke den zenuwachtigen, bij dyscrasische kinderen den putriden vorm; zoo waren de mazelen, in het einde der 18de eeuw, meestal torpide, in het tweede tiental der 19de daarentegen grootendeels ontstekingachtig en in den jongsten tijd ontstonden zij gewoonlijk met het erethische karakter, met eene eenigzins gastrische zamenstelling. Er vertoonen zich epidemiën, die in haar geheel bijna alleen het eene of het andere karakter dragen, en wederom andere, in welke men alle variëteiten nevens elkander waarneemt. Wat de plaats betreft, zoo kan men hieromtrent in het algemeen aanmerken, dat in het Noorden en in hoog gelegene streken liever ontstekingachtige, in het Zuiden daarentegen en in vlakke kuststreken menigvuldiger torpide, putride Morbilli voorkomen. Engeland, Holland en vele streken der Fransche kusten zijn er voor bekend, dat zij reeds van oudtijds de schuilplaats der kwaadaardigste epidemiën van onze ziekte zijn geweest, en het menigvuldige voorkomen der putride mazelen in moerassige landen doet ons aannemen, dat Miasmata er toe zouden kunnen bijdragen, deze gewigtigste aller variëteiten te weeg te brengen.

Wanneer men de Morbilli als eene tot de hoogere breedten behoorende ziekte heeft beschouwd, zoo mag dit welligt in zooverre gegrond zijn, dat zij aldaar wel veelvuldiger vrijwillig ontstaan; dat zij echter aan warme en zelfs aan heete luchtstreken niet vreemd zijn, blijkt, hunne beschrijving door de Arabieren daargelaten, uit de waarnemingen van Chalmers in Zuidcarolina en uit de verzekering van Davy, dat zij in Oost-Indië zeer gemeenzaam zijn.

Over het algemeen zijn zij nergens e n d e m i s c h, dan in zeer groote steden, in welke de smetstof soms

eene reeks van jaren blijft bestaan, nu eens slechts weinige, dan weder talrijke gevallen voortbrengende. Slechts zelden komen zij sporadisch, meestal in grootere of kleinere epidemiën voor. Dat deze, zooals velen gemeend hebben, zich aan eenen bepaalden tijdelijken Cyclus houden, heb ik, uit het aantal der mij bekende gevallen, niet kunnen nagaan; wel echter verstreken tusschen twee epidemiën op dezelfde plaats, steeds eenige jaren, dewijl er altijd eerst voorwerpen moesten aangegroeid zijn, welke de vatbaarheid voor mazelen hadden, voor deze als ziekte zouden kunnen optreden.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop is altijd acuut; de duur, naar gelang der variëteiten, eenigzins verschillend, doch over het algemeen, in vergelijking met andere Dermexantheses, vrij lang. De zesde en achtste variëteit verloopen dikwijls binnen eenige dagen; volkomen ontwikkelde Morbilli echter eindigen zelden voor den veertienden dag gunstig, en bij de tweede, derde en negende variëteit houdt het dikwerf 3 weken en langer aan. De mogelijke uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Het werd reeds vermeld, op welke verschillende wijzen de onderscheidene variëteiten krises maken; en dat, bij alle volkomene vormen, de uitslag zich zemelvormig afschilfert. Even als bij Miliaria, zoo behoort ook hier de afschubbing nog tot de ziekte, en wanneer stoornissen in dezelve ook geene instortingen te weeg brengen, zoo veroorzaken zij toch velerlei, dikwijls zeer gevaarlijke naziekten.

2. In gedeeltelijke genezing. De mazelen laten dikwijls eene groote prikkelbaarheid der ademhalingswerktuigen, kramphoest, heeschheid, eene chronische catarrhale aandoening en dgl., en altijd eenen verhoogden aanleg tot borstziekten terug.

3. In andere ziekten. Worden de mazelen in het tijdperk van den bloei van de huid verdreven, dan

vormen zich, zoo niet spoedig de dood volgt, veelal acute uitstortingen van water in de borst, het hoofd enz. Veel menigvuldiger echter geven stoornissen in het tijdperk van afschilfering tot andere ziekten aanleiding, en er zijn epidimiën, in welke, bijna in elk geval, zelfs bij de zorgvuldigste verpleging, naziekten volgen, terwijl zij in andere bijna geheel ontbreken. Het veelvuldigste treffen de nagebreken de ademhalingswerktuigen. Voornamelijk bij ontstekingachtige Morbilli ziet men Pneumonie, Bronchitis, Pleuritis en dgl.; bij torpide daarentegen Croup, Pertussis enz. na het verdwijnen van den uitslag nog voortbestaan of eerst thans zich ontwikkelen, en Richter nam, na de mazelen, herhaalde malen een spoedig doodelijk Asthma (welligt Millari) waar. Nog menigvuldiger echter, en wel veelvuldiger, dan bij eenige andere Dermexanthesis, vormen zich tuberkels der longen en ontwikkelen zich spoedig tot eene meer subacute Phthisis. De koorts verdwijnt alsdan niet, maar wordt teringachtig, de hoest wordt steeds heviger, bloederig, etterachtig, er ontstaan wegsmeltende diarrheën en vermagering, en de zieken sterven dikwijls reeds 4 tot 6 weken na het verbleeken van den uitslag. Na de borst lijden de oogen het meest, terwijl de aandoening derzelve de grenzen der eenvoudige prikkeling overschrijdt, tot ontsteking overgaat, nog voort blijft bestaan, wanneer de uitslag verdwijnt, en zweren, vlekken op het hoornvlies, uitzakking van de Iris, Leucoma en diergelijken meer achterlaat. Bestaat er slechts eenige aanleg hiertoe, dan ontwikkelen zich na de mazelen veelal Scrophulae, welke (als de zoogen. miasmatische Scrophulae) doorgaans meer acuut verloopen en niet altijd tot de uitwendige klieren beperkt blijven, maar dikwijls de Glandulae bronchiales en meseraïcae aandoen en spoedig tot verzwering overgaan. In andere gevallen ontstaan er na den afloop der mazelen, talrijke furunkels, uitslag op het hoofd, andere Eczematoses en dgl., en na de derde variëteit heeft

men herhaalde malen purpura haemorrhagica, Stomacace, Noma en soortgelijke aandoeningen waargenomen. Veel zeldzamer, dan na den scharlakenuitslag, ontstaat er als naziekte der mazelen, Hydrops; nogtans komt ook hij, voornamelijk Hydrothorax, somwijlen voor.

4. In den dood. De doodelijke uitgang kan in elk tijdperk der ziekte volgen. Zelden ontstaat hij reeds in het eerste en tweede, door verlamming der longen, onder stuipen, apoplectisch, of door de zamenstelling met Croup en dgl.; menigvuldiger ziet men hem in het tijdperk van den bloei, door het terugtreden van den uitslag, onder toevallen van stikking en van verlamming der hersenen, of door de torpide, putride koorts, onder bloedingen, buikloop, onmagten en dgl., of eindelijk door de zamenstelling met ontstekingen en andere aandoeningen van gewigtige inwendige organen, voornamelijk der longen, te weeg gebragt. De meeste sterfgevallen echter komen op rekening der menigvuldige naziekten, welke er, in plaats van het tijdperk van afschilfering ontstaan.

Voorzegging.

De mazelen zijn over het algemeen geene der kwaadaardigste Dermexantheses en minder gevaarlijk, dan de gierst- en scharlakenuitslag en de pokken. In de meeste epidemiën sterven er, van de 100 lijders, slechts 2 tot 4; nogtans bestaan hierop uitzonderingen. Met betrekking tot de voorzegging moet men hoofdzakelijk de volgende omstandigheden in aanmerking nemen.

1. Het karakter der epidemie en den tijd, in welken zij staat. Er bestaan zeer goedaardige en zeer kwaadaardige, zooals de door Watson, Mathieu, Navier, Dubosq en anderen waargenomene epidemiën; nogtans kunnen, ook in goedaardige epidemiën, enkele gevallen kwaadaardig worden. Met betrekking tot den tijd der epidemie zijn, in het algemeen, die gevallen ongunstiger, welke in het Stadium incre-

menti voorkomen, dan die, welke zich in het Stadium decrementi bevinden.

2. De variëteit. Ontstekingachtige mazelen zijn nog beter, dan zenuwachtige en septische. Zamengesteld met Gastricismus, leggen zij nu eens een goedaardig, dan weder een vrij kwaadaardig beloop aan den dag. De vermelde afwijkingen in de gedaante van het Exanthema zijn van geen gewigt, terwijl abortive en koortslooze mazelen steeds onbelangrijke ziekten zijn, en ook de variëteit zonder Exanthema zelden gevaar te weeg brengt.

3. De zamenstelling. Hevige bloedsophoopingen, ontstekingen, Pertussis en dgl. zijn gevaarlijk, doch nog ongunstiger de verbindingen met Croup, Angina maligna en dgl.

4. De deelneming van het zenuwstelsel. Het is bedenkelijk, wanneer een hevige kramphoest, belangrijke Dyspnoë, naar Asthma gelijkende toevallen en dgl. eene sterke deelneming van de zenuwen der ademhalingswerktuigen verraden; doch nog ongunstiger zijn de uit het geheele zenuwstelsel ontspringende verschijnselen, zooals stuipen, ijlingen, slaapzucht en dgl., vooral zoo zij eene slechts eenigzins aanmerkelijke hevigheid verkrijgen en aanhoudend zijn.

5. Den ouderdom en de gesteldheid der zieken. In de kinderjaren worden de mazelen, over het algemeen, het ligtste doorgestaan; kleine kinderen en volwassenen staan aan meer gevaar bloot. Zwakke voorwerpen en hoofdzakelijk zij, die reeds bovendien eene zwakke borst, gebreken van het hart, scrophuleusen aanleg en dgl. hebben, sterven het ligtste aan Morbilli.

6. De naziekten. Vele van dezelve brengen het leven niet in gevaar; andere daarentegen, zooals Pneumonie, Croup, Asthma Millari, Noma, Hydrothorax, Scrophulae miasmaticae en dgl. zijn zeer gevaarlijk en Phthisis steeds doodelijk.

Lijkopening.

Met den dood verdwijnt, bij de erethische en nerveuse mazelen, de Dermexanthesis, en de huid is slechts eenigzins ruwer en harder, dan in den normalen toestand; duurzamer verblijft de uitslag bij de ontstekingachtige variëteit, ofschoon hij ook hier veel bleeker wordt, en alleen bij de septische mazelen blijft hij onveranderd, ja vertoont zich, bij lijken, zelfs nog donkerder, dan gedurende het leven, ten gevolge van eenen stilstand en eene doorzijging van donker bloed in de lederhuid. De uitbotting op de slijmvliezen blijft doorgaans voortbestaan, en daarom waren, wanneer de dood voor het tijdperk der afschilfering plaats greep, de mondholte, voornamelijk echter het slijmvlies van het strottenhoofd, de luchtpijp en de longpijptakken, met talrijke roode, eenigzins opgezwollene vlekjes bezet, gezwollen, opgeblazen en dikwijls met veel slijm overdekt. Somwijlen ziet men zoodanige vlekken ook op het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen, in de scheede enz., en hier en daar, voornamelijk in putride gevallen, hebben zij zich tot kleine, naar Aphthae gelijkende vormingen verheven of met een pseudomembraneus bekleedsel (Soor) overdekt. Is de dood te weeg gebragt door het terugtreden van den uitslag, zoo ontwaart men bovendien, naar gelang der verschijnselen, onder welke hij volgde, nu eens eene overvulling van bloed in de longen, uitstorting van water in de zakken van het borstvlies, rood gekleurde borstzenuwen en dgl.; dan weder vermeerderden toevoer of uitstorting van bloed of van water in de hersenen of het ruggemerg, somwijlen echter ook geene verandering welke den dood verklaarde. Waren zamenstellingen met Pneumonie, Croup en dgl. aanwezig, dan vond men de gewone veranderingen bij deze ziekten, en, stierven de lijders aan eene der verschillende naziekten, dan ook de sporen hiervan. Het bloed schijnt bij de eenvoudige mazelen geheel onveran-

derd te zijn, doch bij ontstekingachtige en torpide, voornamelijk bij septische, vertoont het aan de koorts beantwoordende gesteldheid.

Behandeling.

Bij de aanwijzing voor de oorzaken heeft men, even als bij alle besmettelijke ziekten, die tevens vrijwillig kunnen ontstaan, de volgende 4 punten in acht te nemen:

1. De vorming der smetstof te voorkomen;
2. De gevormde smetstof te vernietigen;
3. Het voorwerp voor besmetting te bewaren en
4. Het reeds in het organismus ingevoerde ziektezaad te verwijderen of te vernietigen, alvorens het zich vestigen kan.

Aan de eerste dezer opgaven kunnen wij niet voldoen, omdat het niet in onze magt staat, het vrijwillige ontstaan der mazelen uit de catarrhale ziektegesteldheid te verhinderen, en omdat elk volkomen ontwikkeld geval der Morbilli noodzakelijk besmettelijk is. Het is, wegens de vlugtigheid der besmettingstof, zelfs niet mogelijk, den verderen voortgang der ziekte door besmetting met zekerheid te doen ophouden en eene plaats, waar zij zich niet vrijwillig vormt, voor haar te vrijwaren; om deze redenen en dewijl de ziekte over het algemeen toch te goedaardig verloopt, om strenge inwerkingen in de gemeenschappelijke verhoudiugen te regtvaardigen, zijn ook geene voorbehoedingsmaatregelen aangewezen.

Aan de tweede opgave zoekt men gewoonlijk te beantwoorden door chloordampen, berookingen met azijn en dgl.; in de ziekenkamers schaden zoodanige middelen echter meer, dan zij nut aanbrengen, omdat zij de ademhalingswerktuigen der lijders prikkelen, terwijl, tot opheffing der smetstof, welke de kleedingstukken aankleeft, welligt Ammoniumdampen beter geschikt zijn, dan zure berookingen.

Tot nakoming der derde aanwijzing heeft men voor-

geslagen, de mazelen in te enten, en alzoo de vatbaarheid voor eene toevallige besmetting op te heffen. Doch daargelaten, dat in zeer vele gevallen de inenting mislukt, is het nog in het geheel niet bewezen, dat overgeënte mazelen goedaardiger verloopen, dan andere, en wanneer zich ook, door de inenting, slechts zeer ligte, abortive vormen mogten ontwikkelen, zoo is het ook waarschijnlijk, dat zij geenen waarborg stellen. Onder deze wijzen van handelen behoort ook de voorslag, om, in goedaardige epedimiën, de kinderen voorbedachtelijk aan de besmetting bloot te stellen, door hen met zieken in aanraking te brengen, doch ook in de goedaardigste epidimiën kunnen er enkele gewigtige gevallen voorkomen. Er blijft alzoo niets over, dan voorwerpen, welke de mazelen nog niet hebben doorgestaan, zoo ver mogelijk van de zieken verwijderd te houden; worden zij echter niet door de plaats te weeg gebragt, waar de ziekte heerscht, dan zijn zij, in weêrwil van alle voorzigtigheidsmaatregelen, niet merkbaar voor haar verzekerd.

Om de vierde opgave na te komen kan men ten minste beproeven, wanneer er geene tegenaanwijzing voorhanden is, in het tijdperk van inwerking of zelfs in het begin der voorafgaande verschijnselen een braakmiddel toe te dienen, een warm bad te laten gebruiken en dgl. meer.

De ziekte-aanwijzingen verschillen eenigzins naar gelang der variëteiten, welk zich, naar het onderscheidene karakter van terugwerking en naar de zamenstelling (met Gastricismus), vormen; de afwijkingen in de hoedanigheid van den uitslag daarentegen zijn van geene beteekenis, en onvolkomen ontwikkelde, abortive of koortslooze vormen hebben doorgaans geene geneeswijze noodig. Morbilli zonder uitslag daarentegen worden, volgens hunnen aard, meestal even als de eenvoudige mazelen behandeld.

De hoofdvorm verloopt doorgaans, bij eene meer

toeziende geneeswijze, het gunstigste. De zieken moeten zich in eenen gelijkmatigen warmtegraad van 16 tot 18 graden Reaum. en te bed houden, eene spaarzame, ontstekingwerende diëet in acht nemen en slechts warme, slijmachtige dranken gebruiken, zich voor de inwerking van het licht hoeden en de ademhalingswerktuigen verschoonen, niet spreken en dgl. Zijn de hoest, de jeuking en branding in den hals, de borstbezwaarnissen enz., in het tijdperk der voorafgaande verschijnselen, aanmerkelijker, dan geve men Demulcentia, Emuls. amygd., Mixt. oleogummos. en dgl. met eenig Nitrum, of met Acid. hydrocyan. en soortgelijke Narcotica. Voornamelijk omstreeks den tijd der uitbotting moeten de lijders zich warm houden, een warm Decoct. rad. alth., Inf. flor. verbasc., flor. sambuc. en dgl. drinken en alle schadelijkheden vermijden, ten einde de uitbotting van het Exanthema niet te storen. Heeft het zich gevormd, dan is het beste, alle artsenijen weg te laten en slechts symptomatisch te werk te gaan, den hoest door Demulcentia en bedarende middelen te matigen, de oogpijnen door baden met warme melk, met Aq. lauroceras. en dgl. te verzachten, door klisteren de darmontlastingen te bevorderen enz. Eerst wanneer de uitslag begint te verbleeken, dient men Salmiac, Liq. ammon. acet. en andere ligte Diaphoretica toe, ten einde de krises werkzamer te maken.

Meer inwerkend moet de behandeling der ontstekingachtige mazelen zijn. Men geeft bij dezelve, in alle tijdperken, de ontstekingwerende zouten in grootere giften en wordt meestal genoodzaakt tot plaatselijke bloedontlastingen aan het borstbeen en, bij hevigen toevoer van bloed naar het hoofd, ook achter de ooren en aan de slapen. Met aderlatingen zij men echter niet te voorbarig, bespare dezelve voor die gevallen, waar de verschijnselen Bronchitis, Pneumonie en soortgelijke aandoeningen te kennen geven en stelle dezelve, over

het algemeen, slechts bij grootere kinderen en bij volwassenen in het werk. Bij eenen hevigen aandrang van bloed naar de boven het middelrif gelegene organen, of bij zamenstellingen met ontstekingen in deze deelen, bewijst, als afleidend en ontstekingwerend middel, de Calomel, alleen of met Digitalis, goede diensten, terwijl zuurdeegen aan de kuiten, azijnklisteren en dgl. zeer nuttig kunnen zijn. Om den hoest te verzachten, geve men dezelfde middelen als bij den vorigen ziektevorm, late verweekende dampen inademen en dgl. meer. Ook deze lijders moeten warm worden gehouden; doch zoowel omstreeks den tijd der uitbotting, als in het vierde tijdperk, zijn zelfs ligt prikkelende middelen nadeelig.

Bij de zenuwachtige mazelen moet, met behoorlijke inachtneming der welligt voorhandene passieve bloedsophoopingen, meer prikkelend worden te werk gegaan. Men bevordert hare uitbotting door aromatische aftreksels, Pulv. Doveri, Valeriana, kamfer, warme baden, Epispastica, en welligt bewijzen ook hier de bij den gierstuitslag aanbevolene wasschingen met potasch, om den uitslag op de huid te bepalen, goede diensten. Treedt hij echter toch terug, dan moet men hem door groote zuurdeegen, warme begietingen en andere dusdanige middelen weder trachten te voorschijn te roepen, hetgeen bij Morbilli eerder, dan bij Miliaria gelukt. Kramppijnen vorderen Moschus, Castoreum, klisteren met As. foetid.; ijlingen, naarmate zij met passieve bloedsophoopingen verbonden zijn of niet, nu eens de Derivantia, dan weder de Nervina. Bestaat er krampachtig braken en dgl., dan bewijzen mostaardpappen, op de borst, de maag enz. aangelegen, goede diensten en, waar Pertussis nevens Morbilli bestaat, wende men loodzure zink, As. foetid. enz. aan. Voornamelijk omstreeks den tijd der krises is het noodzakelijk, om naziekten te voorkomen, de huid door sterke Diaphoretica

en warme baden, de slijmvliezen door Expectorantia, Liq. ammon. succin., Sulph. auri., Kermes mineral. enz., op te wekken.

Bij de p u t r i d e mazelen bewijst in den aanvang dikwijls eene zacht antigastrische geneeswijze, en bij eene opwelling naar boven, een braakmiddel uit Ipecacuanha, goede diensten; overigens zijn, in ligtere, eerstbeginnende gevallen, tamarinde, limonade, wijnsteenzuur en dgl. aangewezen. Doen zich de verschijnselen echter sterker voor, dan moeten de mineraalzuren in veel slijm, China, Angustura en dgl. worden toegediend, en laauw warme wasschingen van den donkeren uitslag, met azijn, Aqua oxymuriatica, verdund zoutzuur en dgl. zijn, tot beteugeling der ontbinding, zeer aanbevelenswaardig. Bloedingen worden uitwendig door de koude, Styptica, het tamponeren, inwendig door Tinct. aromatica-acida, Ratanhia en soortgelijke geneesmiddelen bestreden, en tegen de bovenmatige Diarrhoën wendt men Rad. arnicae met Opium, Bolus armena met Chlorur. ferri, tegen Stomacace, Aphthae, Noma enz., den aluin en de sterkere mineraalzuren aan. Zenuwtoevallen vorderen dezelfde middelen, als bij de vorige variëteit, en eene leiding der krises is ook hier noodzakelijk.

De g a s t r i s c h e mazelen vereischen, voor alles, de opheffing der zamenstelling door ontlastende middelen, onder welke doorgaans braakmiddelen uit Ipecacuanha met een weinig Tart. stibiat. de voorkeur verdienen. Zij bevorderen de uitbotting, terwijl de afvoerende middelen niet zelden eene vertraging derzelve of stoornissen van den reeds staanden uitslag te weeg brengen, en alzoo, wanneer zij, door neiging naar beneden, aangewezen zijn, steeds voorzigtigheid vereischen. Is de Gastricismus door gepaste middelen opgeheven of gematigd, dan wordt de verdere behandeling, naar het karakter van terugwerking, ingerigt en moet nu eens met die der eenvoudige, dan weder met die der ont-

stekingachtige of torpide mazelen overeenkomen. Is de ziekte met Helminthiasis verbonden, dan verhelpen wormdoodende middelen dikwerf spoedig de zenuw- en andere toevallen. Overigens spreekt het van zelf, dat bij alle variëteiten der Morbilli, zamenstellingen met andere ziekten eene doelmatige geneeswijze van deze vorderen, bij de behandeling, welke de Dermexanthesis vereischt.

De aanwijzingen voor de uitgangen verschillen met de uitgangen. Gedurende de genezing moeten de zieken van elken schadelijken invloed bewaard worden, en bij de zenuwachtige en putride mazelen is niet zelden eene meer tonische behandeling aangewezen. De groote prikkelbaarheid, welke dikwijls in de ademhalingswerktuigen terug blijft, wordt, nu eens door verdoovende, dan weder door afleidende middelen, onder welke die, welke op de huid werken, de eerste plaats bekleeden, of ook door eene ligt ontstekingwerende geneeswijze overwonnen. Naziekten worden, naar gelang van haren verschillenden aard, behandeld; doch ook bij haar komt de oorsprong uit mazelen voor zoo verre in aanmerking, dat zij zich, door vermeerderde afscheidingen, voornamelijk der huid, schijnen te beslissen, en alzoo ook eene behandeling vereischen, welke voor deze neiging bevorderlijk is. Bij de acute gevallen bewijzen alzoo Tart. stib. in refr. dos., Liq. ammon. acet., Epispastica, warme baden en dgl., bij de chronische echter, zwavel, Sulphur. aurat., Antimon. crud., houtdranken en dgl. goede diensten, tenzij deze middelen in den bijzonderen aard der ziekte, zoo als bijv. bij Phthisis, tegenaanwijzingen vinden.

Drieentwintigste Familie. Erysipelatoses.

Gastrische Huidbloesems.

Synonymen. Erysipelaceen der äussern Haut Schönl. — Rosenformen, Rothlaufe der Haut; gastrische Hautblüten.

De meeste nieuwere geneeskundigen gebruiken de uitdrukking Erysipelas, Roos, voor een zeker lijden der huid, hetwelk velen voor een acuut Exanthema, anderen voor eene ontsteking der lederhuid houden: de Ouden daarentegen, van Hippocrates af tot op Riverius, spreken, behalve van de huidroos, ook van eene Erysipelas van inwendige deelen, van de longen, de baarmoeder, de keelholte enz., en houden hetzelve voor van de ware ontsteking derzelfde organen onderscheiden, hoewel zij ook niet in staat zijn scherpe, juiste grenslijnen tusschen beide te trekken. Eene nog meer omvattende beteekenis heeft Schönlein aan dezen naam gegeven, daar hij, onder Erysipelaceen, Rothlaufformen, een ziekteproces omvat, dat, wel is waar, als eene wijziging en hoogere ontwikkeling der Gastricismi, oorspronkelijk op het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen wortelt, doch zich, bij eene verdere ontwikkeling, ook aan andere slijmvliezen, aan de weivliezen en voornamelijk aan de uitwendige huid mede-

deelt, aldaar de veelvuldigste bloesems voortbrengt en zich, op deze wijze, in zeer talrijke ziektegeslachten en soorten ontvouwt. Hetgeen men gewoonlijk Erysipelas noemt, is een vorm van dit ziekteproces, een Geslacht van deze Familie, en naar alle waarschijnlijkheid, komen ook de inwendige roosvormen der Ouden met hiertoe behoorende aandoeningen der longen, der keel enz. overeen. Bovendien rekent Schönlein echter nog een vrij groot aantal van ziekten der slijm- en weivliezen, en voornamelijk eene reeks van Dermexantheses tot zijne Familie der Erysipelatoses, welke noch de oudere, noch de nieuwere geneeskundigen als roosvormen hebben beschouwd en die, in den eersten oogopslag, zulke merkbare verscheidenheden aanbieden, dat men dezelve naauwelijks voor verschijnselen van hetzelfde ziekteproces zoude kunnen houden. Eene meer naauwkeurige beschouwing over hare natuur echter toont den inwendigen band, welke haar verbindt, en hare overeenstemming in talrijke gewigtige punten aan, en verklaart hare uitwendige verscheidenheid voldoende uit den meer of minder hoogen graad van ontwikkeling, uit de zamenstelling met andere ziekteprocessen en uit velerlei andere verhoudingen. De Familie der Erysipelatoses van Schönlein is alzoo eene wezentlijk natuurlijke en ik bedien mij van de benaming, welke hij van het Geslacht op het geheele ziekteproces heeft toegepast en die hier, voor zoo verre, duidelijk is, als alle hiertoe behoorende ziektevormen de aangedane deelen, op eene eigenaardige wijze, rood kleuren, geheel in denzelfden zin, en beschrijf de hiertoe behoorende Dermexantheses als Erysipelatoses. Gastrische huidbloesems echter noem ik haar, dewijl zij, op dezelfde wijze, haren grond hebben in een lijden van het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen, als de Catarrhoses in eene aandoening van het slijmvlies der ademhalingswerktuigen, en dewijl de Erysipelatoses zich, over het algemeen, tot de eenvou-

dige Gastricismi geheel overeenkomstig verhouden, als de hooger ontwikkelde catarrhale aandoeningen, Influenza, Morbilli enz., tot de eenvoudige, gewone Catarrhoses. Eene korte beschouwing van het erysipelateuse, ziekteproces en voornamelijk met betrekking tot de uitwendige huid, zal deze verhoudingen in het noodige licht stellen.

Kenmerken.

1. De oorspronkelijke zitplaats van het ziekteproces der Erysipelatoses is altijd het slijmvlies van het systema chylopoëticum; zij is eene hoogere ontwikkeling van het gastrische ziekteproces der catarrhale aandoening van het spijsverteringskanaal.

2. Even als bij de eenvoudige Gastricismi bevindt zich het slijmvlies van het spijsverteringskanaal, nu eens in eene grootere, dan weder in eene geringere uitgebreidheid, in eenen toestand van Hyperaemie en prikkeling, terwijl deszelfs afscheiding vermeerderd en in hoedanigheid veranderd is. Deze tegennatuurlijke gesteldheden bezitten echter vele eigenaardige kenteekenen, waardoor zij zich van die der eenvoudige gastrische toestanden onderscheiden, en worden door eene reeks van verschijnselen vergezeld, welke aan deze vreemd zijn.

3. De Hyperaemie en prikkeling zijn doorgaans levendiger, dan bij de eenvoudige Gastricismi en, in den nieuweren tijd, in welken men zoo gaarne alle ziektetoestanden tot één proces, de ontsteking, zoude hebben willen terugbrengen, ook nog meer, als kenteekenen van ontsteking doorgegaan. De roodheid van het door Erysipelas aangedane slijmvlies is zelden bleek, zooals bij de Catarrhoses, maar meestal hoogrood, met eene ligte bijmenging van geel, somwijlen zelfs donker, en toont eene bepaalde neiging tot afgeperkte, regelmatige, exanthematische vormingen, die zich niet slechts door vlekken, maar dikwijls door bobbelvormige verhevenheden en met vloeistof gevulde blaasjes (Aphthae

erysipelatosae) te kennen geven; de prikkeling der aangedane slijmvliezen echter verraadt zich menigvuldiger, dan bij de Gastricismi, door eigenlijke, doorgaans brandende pijn, en altijd is de gevoeligheid van het lijdende orgaan ziekelijk verhoogd.

4. De afscheiding van het aangedane slijmvlies der spijsverteringswerktuigen is, nu eens meer, dan minder toegenomen; nimmer onderdrukt, zooals bij de ontsteking. Daarbij vertoont zij zich in hoedanigheid veranderd, doch niet, even als bij de eenvoudige Gastricismi, zonder een bepaald scheikundig karakter, en wel nu eens zuur, dan weder kalisch, of ook onzijdig, doch altijd en duidelijk kalisch. Het geelachtige, bitter smakende, ligtelijk stollende slijm, hetwelk de erysipelateus aangedane slijmvliezen afscheiden, herstelt weder de kleur in rood gekleurd lakmoespapier, en de Aphthae, welke zich, bij de zoogenaamde febris erysipelatosa, bij de Erythranche (Angina erysipelacea) en bij de aanverwante ziektevormen, op de slijmvliezen daarstellen, bevatten eene kalische vloeistof.

5. Aan alle Erysipelatoses neemt de lever, welligt als het werktuig tot de vorming van Kali in het Organismus, meer of minder aandeel, hetgeen bij de eenvoudige Gastricismi slechts zelden het geval is. Men vindt haar, als ook het geheele poortaderstelsel, bij de lijken bloedrijker dan in den normalen toestand, en menigmaal bemerkt men op hare holle oppervlakte, eene eigenaardige, leiachtige kleur, welke echter slechts weinige lijnen diep in de zelfstandigheid indringt. Gedurende het leven echter geeft deze deelneming zich te kennen door eene tegennatuurlijke afscheiding van gal, die zich, nu eens in eenen sterkeren, dan weder in eenen geringeren graad, door bitteren smaak in den mond en geelachtig beslagene tong, door het braken eener gele, bitter smakende zelfstandigheid, door galachtigen stoelgang, door eene troebele, bruinachtige, galstof bevat-

tende pis, door eenen ligten icterischen tint in het witte oogvlies en op de huid van het aangezigt enz., bij alle Erysipelatoses verraadt. Door deze omstandigheden komen de roosaardige ziektevormen de bilieuse aandoeningen meer nabij; doch nimmer bereiken de galachtige toevallen bij gene eenen zoo hoogen graad als bij deze, terwijl men in geene andere omstandigheid eene overeenstemming aantreft.

6. Welligt bij alle Erysipelatoses, doch voorzeker bij de sterker ontwikkelde soorten vertoont zich het bloed op eene wijze veranderd, welke aan de eenvoudige Gastricismi niet vreemd is. Het doet zich, bij de aderlating, merkbaar rood gekleurd voor, vormt, naar verhouding, eenen kleinen bloedkoek en zondert veel wei af, welke, geelachtig gekleurd en bitter smakende, waarschijnlijk galstof bevat. Ook bij de lijken vertoont het zich, in eenen gestremden toestand, buitengemeen helder rood, en het inwendige vlies der vaten, met welke hetzelve in aanraking staat, heeft menigmaal ook een' rooden tint. Het schijnt, alsof deze verandering voornamelijk het kleurende bestanddeel van het bloed aangaat: want, wanneer men somwijlen — bij een synochaal karakter — de stolbaarheid vermeerderd, eenen ontstekingskoorts en eenen buitengewoon vasten bloedkoek aantreft, zoo ziet men daarentegen in andere — meer torpide en putride — gevallen, het bloed zeer dun en opgelost en menigmaal niets, wat eenen vermeerderden of verminderden inhoud van vezelstof en dgl. doet vermoeden. Ik weet niet, in hoeverre het met deze tegennatuurlijke gesteldheden der bloedmenging in verband staat, dat, bijna bij alle Erysipelatoses, het vaatstelsel, onder den vorm van koorts, mede aandeel neemt, en de pols zich eigenaardig, menigvuldig, vol, snel en huppelend, zooals zulks bij geen ander ziekteproces wordt aangetroffen, verhoudt.

7. Ook het zenuwstelsel neemt meer aandeel aan de

Erysipelatoses, dan aan de eenvoudige Gastricismi, zooals zich dit, nu eens in de lijdende organen, dan weder, voornamelijk bij de sterker ontwikkelde ziektevormen, in het geheele zenuwstelsel verraadt. Hiermede zoude het in verband kunnen staan, dat bij alle soorten dezer Familie een zekere Typus doorschijnt, en dat zich eene geneigdheid voor eenen bepaalden (voornamelijk zevendaagschen) duur aan den dag legt.

8. In weinige andere ziekteprocessen speelt de dierlijke electriciteit eene zoo belangrijke rol, als bij de Erysipelatoses, en deze vormen, zoowel in dit opzigt, als door de kalische natuur van haar voortbrengsel, de tegenstelling der Rheumatoses. De vrije ontwikkeling van electriciteit, welke bij de rheumatische aandoeningen, voornamelijk bij hare Dermexantheses, geheel schijnt te ontbreken, heeft bij de erysipelateuse ziektevormen in overmaat, nu eens slechts in enkele lijdende deelen, dan weder over het geheele ligchaam plaats. Men kan dit, voornamelijk bij Erysipelas faciei, Scarlatina en dgl., somwijlen echter ook bij de eenvoudige febris erysipelatosa, ligtelijk door het gevoel van prikkelende, stekende hitte, welke zoowel de zieke, als de onderzoekende hand van den Geneesheer ontwaart en welke met de veranderingen van den Thermometer in geene verhoudingen staat, op rekening van deze ontwikkeling van electriciteit stellen.

9. Hoewel echter, zooals gezegd werd, het ziekteproces der Erysipelatoses oorspronkelijk ook altijd uit het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen ontspringt, en zich hierdoor, in zekeren mate, aan de Gastricismi aansluit, zoo beperkt het zich nogtans, alleen in zijne geringere vormen, tot zijne oorspronkelijke plaats. Bereikt het eenen hoogeren trap van ontwikkeling, dan deelt het zich, vlugtiger dan eenig ander ziekteproces, aan andere organen mede, en, benevens het grondlijden der spijsverteringswerktuigen, verschijnen er alsdan

roosachtige aandoeningen van verschillende organen. Somwijlen worden ook andere slijmvliezen, b. v. dat van het oog, van het oor, der baarmoeder aangedaan; somwijlen zoekt de roos weivliezen op, zooals bij Pleuritis en Meningitis erysipelacea, en nu en dan grijpt zij klierachtige organen, zooals de oorklier bij de zoogenaamde bof, de ballen bij Orchitis erysipelacea en dgl. meer, aan. Het menigvuldigste echter slaat het erysipelateuse lijden van het slijmvlies op de uitwendige huid over, en er is geen ander ziekteproces, hetwelk in staat zoude zijn, zoo gaarne en zoo veelvuldige Dermexantheses voort te brengen, als dat der Erysipelatoses.

10. Al deze — ik zoude kunnen zeggen, secundaire — erysipelateuse ziektevormen gaan de verschijnselen van het grondlijden in het spijsverteringskanaal, als meer of minder duidelijke voorteekenen, vooraf en blijven niet zelden, nevens hetzelve, voortbestaan, hoewel men echter, in de meeste gevallen, eene matiging in de stoornissen der spijsvertering bemerkt en somwijlen zelfs elk spoor derzelve verdwijnt, zoodra de roos slechts in andere, voornamelijk uitwendige organen, te voorschijn komt. Het erysipelateuse ziekteproces brengt, voor het overige, in de secundair aangedane organen geheel dezelfde veranderingen en voorteekenen te weeg, als in de spijsverteringswerktuigen, voor zooverre dit met de verscheidenheid der aangedane weefsels en der gestoorde verrigtingen overeenkomt; en Hyperaemie en prikkeling (welke in de weivliezen en klieren nog meer met de ontsteking overeenkomen, dan in de slijmvliezen), verandering in de afscheiding, de vorming van Kali, bovenmatige ontwikkeling van electriciteit, de deelneming der de gal bereidende en afscheidende werktuigen enz. vindt men bij al deze ziektevormen terug, terwijl allen eene eenigzins typische geaardheid aan den dag leggen, van eene zeer vlugtige natuur zijn en gaarne stofverplaatsingen maken.

11. De erysipelateuse Dermexantheses, welke ons hier het naaste bezig houden, en, zooals gezegd werd, menigvuldiger dan roosaardige ziektevormen der weivliezen, der klieren enz. voorkomen, zijn zeer veelvormig en leggen, naar gelang van hare verschillende beteekenissen en ontwikkeling, velerlei en aanmerkelijke verscheidenheden aan den dag; desniettegenstaande hebben zij echter hare gemeenschappelijke, eigenaardige kenteekenen, door welke zij zich als Erysipelatoses te kennen geven en van alle andere huidveranderingen kunnen onderscheiden worden.

a. Haar ontstaan wordt altijd voorafgegaan door gastrisch-erysipelateuse verschijnselen, de verschijnselen van het wortelproces en niet zelden door roosachtige aandoeningen van andere organen, der weivliezen, der klieren enz. Dikwijls vergezellen zij, nu eens kritisch, dan weder symptomatisch, andere ziektevormen derzelfde Familie en blijven alsdan doorgaans weinig ontwikkeld; menigvuldiger echter rangschikken zich de voorafgaande toevallen tot een tijdperk van eenen bepaalden duur, en de sterker ontwikkelde Erysipelatoses treden als zelfstandige ziekten, die dikwijls in groote epidemiën de volken vernielden, te voorschijn.

b. Bijna alle vormen hebben, bij hunne uitbotting zekere ontkiemingsplaatsen, welke echter, naar gelang der Geslachten en soorten, verschillen. De minder ontwikkelde blijven gaarne op deze ontkiemingsplaatsen beperkt, vertoonen zich slechts aan enkele ligchaamsdeelen en beschrijven op dezelve dikwijls eigenaardige figuren, b. v. Zoster. De hooger ontwikkelde vormen daarentegen verbreiden zich, van de ontkiemingsplaatsen uitgaande, in eens, over het geheele ligchaam.

c. Oorspronkelijk veranderen alle Erysipelatoses alleen de oppervlakkige afscheidinslagen der lederhuid en slechts weinige vormen dringen later dieper in het weefsel der uitwendige bekleedselen door. Het zal bij deze Geslach-

ten (de blaarvormen) worden vermeld, op welke wijze dit doordringen plaats heeft.

d. Alle hiertoe behoorende ziektevormen kenmerken zich door eene eigenaardige, congestive roodheid der aangedane huidplaatsen, welke, nu eens grootere, dan kleinere, verschillend gevormde vlekken beschrijft. Dit, meestal vrij levendige rood heeft eene ligte bijmenging van geel, hetwelk voornamelijk aan de randen der vlekken en dan bemerkbaar is, wanneer men de roodheid onder den vingerdruk laat verdwijnen; de vroeger roode huid vertoont dan niet hare normale, maar eene gele kleur, terwijl de verdwenene roodheid zich spoedig, meestal van den omtrek naar het middelpunt toe weder herstelt. De rood gekleurde plaatsen der huid zijn niet zelden, en dikwijls zelfs aanmerkelijk opgezwollen, doch deze zwelling is nimmer hard en vast, zooals bij de ontsteking; altijd zijn zij, op het gevoel, hard en droog, ontwikkelen veel electriciteit, en niet zelden worden de zieken in dezelve een eigenaardig branden en prikkelen gewaar, hetwelk zich somwijlen tot wezentlijke pijn verheft.

e. Bij vele Erysipelatoses maakt deze eigenaardige, gevlekte roodheid de geheele huidverandering uit; men noemt deze aandoening vlakke huidroos. Bij andere ziektevormen daarentegen verheffen zich op dezelfde exanthematische vruchten, nu eens bobbels en knopjes, die door eene omschrevene zwelling der zoogenaamde tepelvormige ligchaampjes en der smeerkliertjes gevormd worden, dan weder blaasjes en blazen, welke eene heldere, licht geelachtig gekleurde afgescheidene stof der lederhuid bevatten; deze heeten verhevene roosaardige aandoeningen der huid. Bij vele Geslachten der laatste (bij de poksoorten) vormen zich op de oppervlakte der lederhuid, onder de opperhuid, zelfs eigenaardig bewerktuigde nieuwe vormingen, pseudomembraneuse lagen (Disci), over welke, bij eene andere

gelegenheid, breedvoeriger zal gesproken worden. De hitte, droogheid en electriciteit der huid zijn geringer bij de verhevene, dan bij de vlakke roosvormen.

f. De inhoud der erysipelateuse blaasjes en blazen, en het zweet, hetwelk bij de vlakke Erysipelatoses (omstreeks den tijd der krises) wordt afgescheiden, leggen eene zeer kalische geaardheid aan den dag; het is overigens nog niet bewezen, welke zelfstandigheid haar deze gesteldheid geeft, of zij namelijk Natron, Ammonium of, zooals Schönlein vermoedt, eigenaardige Alkaloide bevatten.

g. Alle Erysipelatoses, voornamelijk echter de vlakke, zijn zeer vlugtig, kunnen ligtelijk van de huid worden verdreven en maken veelal stofverplaatsingen naar andere, voor het ziekteproces der roos toegankelijke organen.

h. Aan alle hiertoe behoorende ziektevormen, voornamelijk aan de hooger ontwikkelde, zelfstandige Geslachten, zooals Scharlakenuitslag, Pokken en dgl., neemt het zenuwstelsel, voornamelijk de hersenen, geen aandeel.

i. Worden de Erysipelatoses in haar beloop niet gestoord, dan vertoonen zij eene groote regelmatigheid in die opeenvolging der enkele tijdperken en eindigen zij binnen zekere tijdruimten. Bij de meeste ziektevormen blijft de uitslag 4, bij velen echter ook 7 tot 9 dagen staan. Latere uitbottingen, zooals die bij de Rheumatoses zoo menigvuldig zijn, komen hier zelden en, bij de hoogst ontwikkelde soorten, nimmer voor.

k. Vlakke Erysipelatoses eindigen door afschilfering, welke menigmaal in groote stukken der opperhuid, als desquamatio membranacea, plaats grijpt; verhevene Erysipelatoses verdroogen en vormen korsten.

l. Er zijn vormen, welke nimmer besmettelijk zijn; andere, die slechts onder bijzonder begunstigende verhoudingen, besmettelijkheid erlangen, en wederom andere, welke steeds en noodzakelijk contagieus zijn. De

laatste zijn de meest ontwikkelde ziektevormen dezer Familie, en hunne smetstoffen doen niet tweemalen hetzelfde voorwerp aan.

12. Even als andere Dermexantheses, zoo ook oefenen de Erysipelatoses, op het inwendige wortelproces, door hare uitbotting, somwijlen eenen matigenden, dikwijls echter ook geenen of zelfs eenen verergerenden invloed uit. Hebben zij echter haar einde bereikt, dan houdt doorgaans ook het inwendige lijden op.

Deelneming van het geheele organismus.

De Erysipelatoses, voornamelijk die, welke huidbloesems voortbrengen, verloopen bijna altijd met koorts, en de werkdadigheid, hitte en electriciteit der huid, welke over het algemeen, aan het ziekteproces der roos toekomt, de snelle, huppelende, volle pols, de bruinachtige pis, de drukkende hoofdpijn in de streek boven de oogkuilen, de geelachtig wit beslagene, aan de randen menigmaal roode tong, de bittere smaak en de overige gastrische toevallen geven haar iets eigenaardigs, waardoor zij zich ligtelijk van de opwekking der vaten, in vereeniging met andere ziekteprocessen, onderscheiden. Voor het overige kan de koorts, naar het gestel der zieken, naar den aard der ziekte, naar de oorzaken, den vorm enz. het drievoudige karakter van terugwerking dragen. Bij de minder ontwikkelde Erysipelatoses, Erythema, Urticaria, Phlyctaenosis en dgl. is zij doorgaans erethisch en laat meestal, met de uitbotting van den uitslag, na; bij de sterker ontwikkelde ziektevormen daarentegen, voornamelijk bij scharlakenuitslag en pokken, is zij menigmaal synochaal of torpide en houdt meestal, tot aan het tijdperk van afschubbing of uitdrooging, aan.

Dat ook het geheele zenuwstelsel niet zelden aan het ziekteproces der roos, voornamelijk aan zijne meer ontwikkelde vormen, aandeel neemt; dat eene diepe aandoening van het algemeen gevoel, ijlingen, stuipen en

soortgelijke toevallen, den scharlakenuitslag, de pokken enz. menigmaal vergezellen, werd reeds vermeld.

Verspreiding en Mededeeling.

Er komen, zoowel op de slijmvliezen, als op de uitwendige huid, roosvormen voor, welke tot kleine oppervlakten beperkt blijven, en andere, welke eene groote neiging hebben, om zich, van bepaalde ontkiemingsplaatsen uitgaande, volgens de oppervlakte, over eene groote uitgebreidheid te verspreiden. Zoo trekt zich b. v. het ziekteproces bij Erythranche (Angina erysipelacea) op het slijmvlies der keelholte te zamen en verbreidt zich bij Erythropyra (de zoogenaamde rooskoorts) over het geheele bovenste gedeelte van het darmkanaal; zoo worden bij Erythema, Phlyctaenosis, Zoster enz. gewoonlijk slechts enkele plaatsen der huid aangedaan, terwijl Scarlatina, Rubeolae, Pemphigus, Variola zich meestal over het geheele ligchaam uitbreiden. Niet bij alle ziektevormen echter geschiedt deze verspreiding steeds volgens den zamenhang; maar Urticaria, Pemphigus, Varicella enz. komen nu eens hier, dan daár op de huid te voorschijn, en wanneer op eene plaats beperkte, roosachtige aandoeningen der huid, van dezelve worden verdreven, dan plaatsen zij zich veelal op een ander, van het eerst aangedane dikwijls zeer ver verwijderd gedeelte der bekleedselen, over; zoo gaat b. v. Erysipelas faciei in roos der onderste ledematen en dgl. over.

De vatbaarheid om zich mede te deelen is nog grooter, dan die om zich te verspreiden. Alle hiertoe behoorende ziektevormen zijn van eene zeer vlugtige natuur, verlaten gaarne hunne oorspronkelijke zitplaats en gaan op andere organen en weefsels over, wandelen en springen, van het eene orgaan op het andere. Deze eigenschap komt aan de roosaardige aandoeningen der huid, welke zelfs door mededeeling, door terugkaatsing en als bloesems van het oorspronkelijk lijden der slijmvliezen ontstaan, in eenen nog hoogeren graad toe, dan aan

die der slijm- en weivliezen, der klieren enz., en zij maken, onder de Dermexantheses, het menigvuldigste stofverplaatsingen. Hiervan zal echter bij de uitgangen breedvoeriger worden gesproken; genoeg zij het, hier aan te merken, dat vlakke roosvormen der huid menigvuldiger verspringen, dan verhevene, dat voornamelijk koude en vochtigheid de roos van de huid verdrijven, en dat de stofverplaatsing voornamelijk gaarne de inwendige vliezen, somwijlen echter ook klieren, parenchymateuse organen, het zenuwstelsel en dgl. treft.

Zamenstelling.

Even als het rheumatische en catarrhale ziekteproces, zoo ook verbindt zich het gastrisch-erysipelateuse, onder begunstigende verhoudingen, met velerlei andere aandoeningen, en men ziet — bij eene beantwoordende constitutio morborum — zijne, uit de spijsverteringswerktuigen ontspringende, eerste verschijnselen, in vereeniging met Catarrhoses, Rheumatoses, ontstekingen, Typhoideae, Typhoses enz. ontstaan. Hieruit kan men verklaren, dat de minder ontwikkelde en zelfstandige roosvormen der huid, Urticaria, Erythema, Phlyctaenosis enz., op dezelfde wijze als de Rheumatoses, niet zelden gedurende het beloop van ziekten uitbreken, welke geene ware soorten van roos, maar wisselkoorts, Phlogoses, catarrhale aandoeningen en dgl. zijn; de gastrisch-erysipelateuse tint, welken zij dragen, vormt den bodem, op welken de Dermexanthesis kiemt. De sterker ontwikkelde Erysipelatoses, scharlakenuitslag, pokken en dgl. komen, zooals over het geheel, niet als symptomatische soorten van uitslag, nimmer op deze wijze voor; wel echter worden zij, even als alle hoogere en zelfstandige Dermexantheses door velerlei plaatselijke aandoeningen, Hyperaemie, ontstekingen, Typhoideae enz., nu eens van dit, dan van dat orgaan vergezeld, en enkele vormen hebben, in dit opzigt, eene bijzondere vooringenomenheid voor zekere zamenstellingen,

zooals b. v. Scharlakenuitslag voor Pharyngocace (Angina maligna).

O o r z a k e n.

Voor de Familie in het algemeen bestaat er geene bepaalde voorbeschiktheid; slechts schijnen lieden van een cholerisch temperament, met eene voorbeschiktheid in het poortaderstelsel en de spijsverteringswerktuigen, over het algemeen eenigzins meer aan Erysipelatoses te lijden, dan andere, en even als bij alle Dermexantheses, zoo worden ook bij de huidroos, die voorwerpen eerder aangedaan, welker huid zacht, gevoelig is, en rijkelijk afscheidt, dan diegenen, welke eene harde en onwerkzame huid hebben. Voor vele vormen echter wordt de aanleg door velerlei andere omstandigheden, zooals den ouderdom, het geslacht, de levenswijze, Idiosyncrasie enz. gewijzigd, en er zijn, zooals later zal worden aangetoond, soorten en Geslachten, welke bijna uitsluitend bij kinderen voórkomen, en dgl. meer.

Als u i t w e n d i g e oorzaak van het ziekteprocés der roos kan men eene eigenaardige luchtsgesteldheid aanmerken en, voornamelijk in dit opzigt, geeft het zich als eene wijziging en hoogere ontwikkeling der Gastricismi te kennen. Even als deze over het algemeen, worden ook de Erysipelatoses door eenen warmen, vochtigen dampkring begunstigd, voornamelijk wanneer de warmte van tijd tot tijd met geringeren warmtegraad afwisselt, wanneer er op warme dagen, koude nachten volgen, of wanneer regenvlagen en dgl. de lucht plotselijk verkoelen. Even als de Gastricismi, en dikwijls gelijktijdig met hen, zijn de Erysipelatoses alzoo menigvuldiger in de warme, dan in de koude helft des jaars, van April tot October, en maken met hen de Constitutio annua van deze maanden uit, even als de rheumatische en catarrhale aandoeningen die van de andere helft des jaars. Doch niet in alle tijdruimten, welker constitutio de gas-

trische is, en niet in alle jaren heerschen de Erysipelatoses, in verhouding tot de eenvoudige Gastricismi, eveneens; maar de waarneming leert, dat zich doorgaans de meeste soorten van roos in het begin en voornamelijk op het einde der Constitutio gastrica, in April en Mei en in September en October, vertoonen, en dat er in dien tusschentijd, voornamelijk in den voorzomer, zuiver gastrische, en bij groote hitte, bilieuse ziektevormen voorkomen. Ook zijn het niet de warmste jaren, in welke de Erysipelatoses het sterkste voorkomen, maar integendeel de zoodanige, welker lente, zomer en herfst, meer dan andere, onbestendig, vochtig en veranderlijk is. Het schijnt alzoo, alsof de gastrische gesteldheid voornamelijk dan die verandering ondergaat, welke haar tot eene erysipelateuse maakt, wanneer de overgangen van den warmtegraad buitengemeen sterk, de veranderingen in den Barometer aanmerkelijker en de electrische voorteekenen in den dampkring menigvuldiger en heviger zijn, dan anders; alsof de Erysipelatoses, in de Constitutio annua, voornamelijk gaarne den overgang van de zuiver gastrische gesteldheid tot de rheumatisch-catarrhale, en van deze tot gene daarstellen. Voor het overige kan het ziekteproces der roos, even zoo goed als het rheumatische of catarrhale, tusschenpoozend, het heerschende worden, en zich, zooals de laatste 15 jaren bewijzen, in vereeniging met het gastrische, en door hetzelve ondersteund, tot eene Constitutio stationaria epidemica verheffen.

Zijn de verhoudingen, deze uitwendige voorwaarden tot het ontstaan van roos aanwezig, dan kunnen velerlei schadelijkheden, als aanleidende oorzaken, den laatsten stoot tot de uitbarsting der hiertoe behoorende ziekten geven. Men ziet haar, even als de eenvoudige Gastricismi, nu eens door de voeding, dan weder door het vatten van koude, of ook door gemoedsaandoeningen en dgl. te voorschijn geroepen worden, en wanneer

de gesteldheid zeer duidelijk is, dan komen er talrijke gevallen voor, voor welke geene gelegenheid gevende oorzaak kan worden aangewezen en vertoonen zich, in vereeniging met de meest verschillende andere aandoeningen, verschijnselen van het ziekteproces der roos.

Er is doorgaans geen bepaalde uitwendige invloed noodig, ten einde het oorspronkelijke lijden van het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen zich, in vele gevallen, op de huid zoude kunnen plaatsen en Dermexantheses voortbrengen, want geen ander ziekteproces heeft eene zoo bepaalde neiging naar de huid, als het erysipelateuse; huidprikkels, beleedigingen, eene warme verhouding en dgl. bevorderen echter, even als alle soorten van uitslag, ook de huidroos. — In den beginne, wanneer de constitutie zich eerst ontwikkelt, vertoonen zich doorgaans slechts de minder ontwikkelde, meer symptomatische ziektevormen der Erysipelatoses, zooals Phlyctaenosis, Erythema, Urticaria, Erysipelas en dgl., en eerst later, bij eene geheel ontwikkelde constitutie, niet in elk jaar, en ook niet overal, waar Erysipelatoses over het algemeen voorkomen, doen zich ook de hoogere, zelfstandige Geslachten, Scarlatina, Variola en Variolois, voor.

Waar deze ziektevormen zich echter vertoonen, zijn zij ook steeds besmettelijk, en van de ware pokken is het zelfs waarschijnlijk, dat zij zich slechts eenmaal vrijwillig ontwikkeld en, sedert dien tijd, door besmetting voortgeplant hebben. De minder ontwikkelde Erysipelatoses zijn daarentegen doorgaans niet besmettelijk en, ten einde vele van haar, voornamelijk Erysipelas, Rubeola en Pemphigus, eene smetstof zouden voortbrengen, zijn er zeer gunstige verhoudingen noodig, zooals het epidemische voorkomen dezer ziektevormen, het bij elkander zijn van vele zieken in eene enge ruimte, een hoogere warmtegraad, eene buitegewone ontwikkeling der huidveranderingen en dgl. meer. Urticaria ech-

ter, Erythema, Phlyctaenosis en Zoster zijn, voor zoo verre mij bekend is, nog nimmer door besmetting ontstaan. Met deze verscheidenheid staat het ook in verband, dat de hoogst ontwikkelde Erysipelatoses, de noodzakelijk besmettelijke pokvormen en de scharlakenuitslag, hetzelfde voorwerp gewoonlijk slechts eenmaal in het leven aandoen, terwijl de minder ontwikkelde, nimmer of slechts zelden besmettelijke roosvormen der huid in het geheel geenen waarborg voor instortingen stellen, ja vele van dezelve, b. v. Erysipelas en Urticaria, zelfs tot gewoonte worden, en dezelfde menschen zeer dikwijls kunnen aandoen.

Dewijl de scharlakenuitslag en de hoogere pokvormen altijd, en vele andere Erysipelatoses ten minste somwijlen een ziektezaad voortbrengen, zoo kunnen deze vormen, door de verplaatsing hunner smetstof, ook in tijden verschijnen, en zich als zuiver besmettelijke ziekten uitbreiden, in welke de grondbeginselen van hun vrijwillig ontstaan in het geheel niet aanwezig zijn, de ziektegesteldheid niet erysipelateus is en, behalve de overgebragte ziekte, geene andere soorten van roos voorkomen. De noodzakelijk besmettelijke ziektevormen doen dit vrij menigvuldig en wandelen, op deze wijze, dikwerf door groote landstreken heen; de toevallig besmettelijke, minder ontwikkelde Erysipelatoses daarentegen bepalen zich meestal, even als die, welke niet kunnen worden overgedragen, tot den tijd en de plaats, aan welke haar vrijwillig ontstaan gebonden is; hare smetstof heeft noch de kracht, noch de duurzaamheid van het scharlaken- of pokzaad. Eene meer naauwkeurige beschouwing der verschillende smetstoffen en hare verhoudingen moet tot de behandeling der enkele Geslachten worden gespaard.

Voorkomen en algemeene verbreiding.

De minder zelfstandige soorten van roos vertoonen zich gewoonlijk in den herfst of het voorjaar in menigte

bij elkander en vormen, door haar gemeenzaam voorkomen en door den invloed, welken zij op het algemeen ziek worden uitoefenen, de Constitutio erysipelacea. Somwijlen ziet men ook wel eene van dezelve, voornamelijk Erysipelas, Rubeola, Pemphigus, tot eenen heerschenden vorm, epidemisch worden, hoewel deze epidemiën zelden langdurig en uitgebreid zijn. De sterker ontwikkelde Erysipelatoses daarentegen komen slechts zelden, in enkele gevallen, in vereeniging met de minder ontwikkelde vormen voor; meestal verheffen zij zich uit den schoot der Constitutio erysipelacea spoedig tot eene epidemie, en hare epidemien verbreiden zich over eene groote uitgestrektheid en duren, door eene smetstof onderhouden, dikwijls nog lang voort, nadat de ziektegesteldheid zich reeds veranderd heeft. Endemisch daarentegen zijn de hiertoe behoorende aandoeningen nimmer, ofschoon men echter niet kan ontkennen, dat de geographische liggingen eenigen invloed op haar uitoefenen. De talrijkste ziektevormen en gegevallen dezer Familie komen in de gematigde luchtstreken voor, hoewel zich, wel is waar, de besmettelijke Geslachten tot onder den evenaar en tot aan de polen uitstrekken en aldaar, ten minste de pokken, zelfs verwoestender, dan in onze luchtstreken zijn, en het is opmerkenswaardig, dat juist de hoogst ontwikkelde Erysipelatoses, de pokvormen en de scharlakenuitslag, oorspronkelijk aan het westelijke halfrond onzer aarde vreemd waren en eerst uit de oude in de nieuwe wereld werden overgeplant. Eenen geringeren invloed schijnt de hoogte uit te oefenen, hoewel velen willen waargenomen hebben, dat, ten minste enkele ziektevormen, menigvuldiger in lage, dan in hoog gelegene streken verschenen.

Beloop, Duur, Uitgang.

Alle Erysipelatoses hebben een acuut en meer of min typisch beloop, leggen hare enkele tijdperken gaarne

in bepaalde tijdruimten af en beslissen zich menigmaal binnen zekere dagen. Deze eigenschap hebben de exanthematische ziektevormen in eenen nog hoogeren graad, dan de overige soorten van roos, en zij is des te duidelijker, hoe meer de Erysipelatosis ontwikkeld is. Over het algemeen rigten zich de roosaardige ziektevormen naar eenen zevendaagschen Typus, van welken de eerste helft op de voorteekenen en de uitbotting, de tweede op het tijdperk van den bloei nederkomt; nogtans is deze regel, naar gelang der verschillende Geslachten, aan vele uitzonderingen onderworpen, en overal komen er bij de groote vlugtigheid der huidroos, niet zelden stoornissen in het regelmatige beloop, voor.

De mogelijke uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Het werd reeds vermeld, dat de vlakke Erysipelatoses zich doorgaans door eene grootbladerige afschubbing, die soorten van uitslag echter, bij welke er met vloeistof gevulde blazen te voorschijn komen, door uitdrooging en vorming van korsten eindigen. Er bestaan overigens ook vormen, welke zonder afschilfering en zonder korsten verdwijnen. Gelijktijdig met het verbloeijen van den uitslag, ontstaan er echter in die gevallen, in welke het wortelproces en de koorts niet reeds door de uitbotting beslist werden, een rijkelijk, kalisch terugwerkend zweet en dikwijls ook galachtige darmontlastingen, krises, welke, over het algemeen, tot het ziekteproces der roos behooren en aan de niet exanthematische Geslachten even zoo goed, als aan de roosvormen der huid toekomen. Somwijlen ontstaan er ook bezinksels in de pis. Even als bij de andere Dermexantheses, zoo behoort ook hier het tijdperk van den bloei en de krisis nog tot het eigenlijke ziektebeloop, is de besmettelijkheid der contagieuse ziektevormen juist in dezen tijd het sterkste en hebben de stoornissen de nadeeligste gevolgen. Vele Geslachten laten eene groote geneigdheid tot instortin-

gen na, terwijl andere daarentegen, zooals reeds gezegd is, de vatbaarheid, om ten tweeden male aangedaan te worden, opheffen.

2. In gedeeltelijke genezing. Bij enkele ziektevormen blijven er somwijlen allerlei veranderingen en bezwaarnissen, nu eens in de huid, dan weder op de slijmvliezen, of in andere organen terug. Daar deze overblijfsels, naar de Geslachten en soorten verschillen, zoo kunnen zij alleen bij de beschouwing van deze worden verhandeld.

3. In andere ziekten. Vele roosvormen der huid gaan in andere ziekten, zonder van zitplaats te veranderen, in de huid zelve over; zoo kan b. v. Erysipelas in ontsteking, verharding en versterving overgaan, en dgl. meer. Veel menigvuldiger echter wordt de uitgang in eene andere ziekte daardoor te weeg gebragt, door dat de Erysipelatosis, in hare ontwikkeling, bloei of afschilfering op de huid gestoord, van de uitwendige bekleedselen verdwijnt en zich verplaatst. Somwijlen, bij minder ontwikkelde en zelfstandige vormen, neemt alleen het erysipelateuse wortellijden van het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen in die mate toe, in welke de roos op de huid wordt beperkt; menigvuldiger echter wendt zich het teruggedrevene ziekteproces naar andere gewigtige organen, naar de hersenvliezen en de centraalorganen van het zenuwstelsel, naar de ademhalingswerktuigen, naar de onderbuiksklieren enz., en roept aldaar, nu eens eenvoudige, inwendige roosachtige aandoeningen, dan weder erysipelateuse ontstekingen, dan weder Typhoideae, Neuralgiae, Neurospasmi en dgl. te voorschijn, naar gelang der verscheidenheid van den verdrevenen vorm der roos, naar het gestel der zieken en naar de uitwendige verhoudingen. Eene der menigvuldigste naziekten van de huidroos echter bestaat in de uitstorting van water in het onderhuidscelweefsel en in de weivliezen, welke vooral gaarne na stoornissen

in de afschubbing ontstaat en gewoonlijk acuut (als Hydrochysis), met koorts en door gastrisch-erysipelateuse toevallen vergezeld, verloopt. Meestal heeft de uitstorting het eerst in het onderhuidscelweefsel en in de buikholte plaats, doch spoedig daarna volgt zij ook in andere holten, en de spaarzaam afgescheidene, bruinroode pis van deze zieken bevat meestal bloedrood en veel eiwit. Dat vlakke Erysipelatoses meer, dan verhevene tot stofverplaatsing, en daardoor ook tot eenen overgang in andere ziekten geneigd zijn, heb ik reeds boven aangemerkt.

4. In den dood. Deze uitgang kan op verschillende tijden en op velerlei wijzen plaats grijpen. Bij de belangrijkste ziektevormen ontstaat hij somwijlen reeds in het tijdperk der voorteekenen of der uitbotting, door de plotselijke uitputting van het zenuw- en vaatleven; menigvuldiger echter wordt hij te weeg gebragt in het tijdperk van den bloei, door het, dikwijls met de snelheid van den bliksem, terugtreden van den uitslag, door hevige ontstekingachtige of torpide koorts, of door zamenstellingen met ontstekingen, Typhoideae en overeenkomstige gevaarlijke aandoeningen, en niet weinige zieken sterven ook ten gevolge der naziekten, welke op scharlakenuitslag, pokken enz. volgen.

Voorzegging.

De Erysipelatoses zijn, over het algemeen, gevaarlijker, dan die ziektevormen, bij welke het ziekteproces der roos zich op de huid beperkt; nogtans vertoont zich, in dit opzigt, naar de verschillende Geslachten, eene groote verscheidenheid, en terwijl Phlyctaenosis, Urticaria en Zoster bijna altijd onbeduidende aandoeningen zijn, brengen Erysipelas en Pemphigus somwijlen, en Variola meestal, een aanmerkelijk gevaar te weeg. De vlakke Erysipelatoses zijn, wegens hare groote vlugtigheid, gewoonlijk meer te vreezen, dan de blaasvormige. Bovendien komen nog, met betrekking tot de

voorzegging, al die omstandigheden in aanmerking, welke wij bij de Rheumatoses hebben opgenoemd, en een en hetzelfde ziektegeslacht kan met verschillende karakters van koorts, in een regelmatig of onregelmatig beloop, met of zonder zamenstellingen en naziekten enz., nu eens zonder gevaar, dan weder zeer kwaadaardig zijn.

Behandeling.

Wat de aanwijzing voor de oorzaken betreft, zoo kan men het vrijwillige ontstaan der roos, uit eene eigenaardige luchtsgesteldheid, doorgaans niet verhinderen, en alles, wat de Geneesheer, in dit opzigt, doen kan, bestaat in het voorschrijven van eenen gepasten leefregel en in het afweren van alle schadelijkheden, welke als aanleidende oorzaken zijn genoemd geworden. Zoodanige voorzigtigheidsmaatregelen zijn vooral noodzakelijk bij voorwerpen, bij welke Erysipelas, Urticaria en dgl. tot gewoonte geworden zijn, en ten tijde van heerschende epidemiën. Somwijlen gelukt het voornamelijk daar, waar schadelijkheden in de voeding haren invloed uitoefenen, de volkomene ontwikkeling van den beginnenden ziektevorm der roos, door een, te geschikter tijd toegediend, braakmiddel, te verhoeden; bij de meeste Geslachten echter bestaat er hiertoe, wanneer het Exanthema begint uit te breken, geen tijd meer, en altijd vereischt de aanwending van inwerkende middelen, voorzigtigheid.

Om het ontstaan door besmetting tegen te werken, heeft men, even als bij andere besmettelijke ziekten, de vorming van het ziektezaad, door eenen koelen warmtegraad, door zorg voor eene zuivere lucht, zindelijkheid, door het afzonderen der zieken en dgl. zooveel mogelijk getracht te verhinderen en, waar dit niet gelukte, de smetstof in die mate te verstoren, als zij zich ontwikkelt, hetgeen men het beste door de zuren, de Chlore en soortgelijke middelen bewerken zal. De gezonden moeten, door verwijdering van de zieken en

op andere, bij de enkele Geslachten te beschrijvene wijzen, worden beschut, en is de smetstof reeds op een gezond voorwerp overgedragen, zoo bestaat de aanwijzing daarin, hare ontkieming voor te komen. Bij de beschouwing der verschillende besmettelijke vormen in het bijzonder, zal hierover naauwkeuriger worden gesproken.

De ziekte-aanwijzing vordert, even als bij alle Dermexantheses eene grootere inachtneming van het inwendige lijden, van de aandoening der slijmvliezen en der koorts, dan der huidverandering. Er verdient niet vergeten te worden, dat de meeste Erysipelatoses cyclische ziekten zijn, welke niet zonder nadeel voor de zieken, voor den tijd kunnen eindigen, doch zich van zelve meestal ten goede schikken, zoo zij slechts binnen de behoorlijke grenzen gehouden en gevaardreigende toevallen en zamenstellingen, door eene meer symptomatische behandeling, afgeweerd worden.

Voor alles verdient alzoo het karakter van terugwerking te worden in aanmerking genomen, en wanneer dit het erethische is, dan kan eene te inwerkende therapeutische handelwijze niet dan schadelijk zijn, en is eene toeziende geneeswijze aangewezen. Men wendt, in zoodanige gevallen, aan het gastrische wortellijden beantwoordende, de verkoelende, oplossende middenzouten, Cremor tartari, Tartar. tartaris. en natronatus, Potio Riveri enz., en voornamelijk de zachtere zuren, Acid. citricum, acetic., tararic., Fruct. tamarindor. en dgl. aan, geneesmiddelen, welke hun goed gevolg bij de Erysipelatoses, ten minste gedeeltelijk, van hunnen scheikundigen invloed op de kalische afscheiding van het lijdende slijmvlies kunnen te danken hebben. Zeldzamer en slechts met voorzigtigheid mag men tot de eigenlijke ontlastende middelen, tot Emetica uit Ipecacuanha en Tartar. stibiat. en tot de sterkere afvoerende zouten enz., ten einde de stoornissen in de spijsverte-

ring te verhelpen, overgaan. Draagt daarentegen de koorts het synochale karakter, is het lijden van het slijmvlies en der uitwendige huid meer tot ontsteking geneigd, bestaan er active bloedsophoopingen naar gewigtige organen enz., dan moet, naar omstandigheden, eene meer of minder inwerkende ontstekingwerende behandeling worden ingeslagen, terwijl torpide Erysipelatoses de aanwending van prikkelende middelen en, vooral wanneer zich verschijnselen van ontbinding, van putride koorts vertoonen, de mineraalzuren vereischen. Chlore, Acidum muriaticum, sulphuricum en dgl. zijn de hoofdmiddelen bij de behandeling der kwaadaardige soorten van roos. Een gepaste leefregel moet elke dezer behandelingswijzen ondersteunen; de spijs moet, in het algemeen, spaarzaam, de drank zuurachtig en het verblijf der zieken meer koel, dan warm zijn.

Na het karakter van terugwerking moet men voornamelijk op de mogelijk voorhanden zamenstellingen met meer gewigtige inwendige aandoeningen, ontstekingen, Typhoideae en dgl. zijne opmerkzaamheid vestigen, en gevaardreigende, buitengewone verschijnselen, zooals die nu eens uit eene hevige deelneming van het zenuwstelsel, dan weder uit den opgelosten toestand des bloeds, of ook uit de stoornissen in de, de gal bereidende en afscheidende werktuigen enz. voortspruiten, moeten door eene, aan dezelve beantwoordende behandeling worden bestreden. Dewijl de zamenstellingen en verschijnselen echter bij de enkele ziektevormen verschillen, zoo kan er, over de vervulling dezer opgaven, eerst bij hen gesproken worden.

Het Exanthema vereischt bij alle Erysipelatoses doorgaans geene bepaalde geneeswijze. De geneesheer moet slechts alles afweren, wat de uitbotting zoude kunnen storen, het beloop vertragen of afbreken, en den uitslag van de huid verdrijven, en deze behoedzaamheid niet slechts tot het tijdperk van den bloei der Dermexan-

thesis, maar ook tot dat der afschubbing uitstrekken. Slechts dan, wanneer de uitslag zich niet wil ontwikkelen, of dreigt terug te treden, moeten onmiddellijk werkende middelen worden aangewend, ten einde zijne uitbotting op te wekken, zijne sterkere ontwikkeling te bevorderen en zijne te vroegtijdige verdwijning voor te komen. Men slaat, met dit doel, bij onderscheidene Geslachten en onder verschillende omstandigheden, velerlei wijzen van behandeling in, wendt nu eens de drooge warmte en de Epispastica, dan weder, hoewel zelden, de inwendige Diaphoretica, nu eens warme of koude begietingen, dan weder wasschingen met zuren en dgl. aan, zoo als dit, bij de enkele ziektevormen meer naauwkeurig zal worden opgegeven. Veel zeldzamer, dan opgewekt, moet de erysipelateuse verandering der huid gematigd en in hare ontwikkeling beperkt worden. Dit is slechts daar noodzakelijk, waar de uitslag in Dermatitis dreigt over te gaan, en altijd vereischen de, in zoodanige gevallen aangewezene plaatselijk ontstekingwerende middelen, eene groote voorzigtigheid, ten einde er, door hare aanwending, geene gevaarlijke stofverplaatsingen worden teweeg gebragt. Welke bijzondere aanwijzingen vele vormen van den uitslag opleveren, zal later worden vermeld.

De aanwijzingen voor de uitgangen zijn zoo verschillend, als de uitgangen zelve. De krises moeten geleid en, wanneer de nood zulks vordert, opgewekt worden; voor alles echter moet men elke stoornis in de afschilfering zorgvuldig vermijden. Waar deze plaats heeft, moeten Diaphoretica, warme baden, Epispastica enz. de afschubbing weder trachten te herstellen en nagebreken voor te komen. Zoo echter het tijdperk der krisis reeds voorbij en de genezing mogt ingetreden zijn, zoo moeten de voorwerpen zich evenwel nog voor schadelijkheden hoeden, omdat vele soorten van roos gaarne instortingen maken en, bij andere, de naziekten som-

wijlen onverwachts laat opkomen. De stoornissen, welke, bij den uitgang in gedeeltelijke genezing, terugblijven, en de ziekten, welke door stofverplaatsing van het ziekteproces der roos ontstaan, verschillen te zeer, naar gelang der afzonderlijke Geslachten, dan dat men algemeene regelen voor hare behandeling zoude kunnen opgeven. Slechts moet men overal, waar eene Erysipelatosis, voor den tijd en zonder de behoorlijke krises, van de huid verdwijnt, beproeven, haar door huidprikkels, warme baden, Epispastica en dgl., weder te voorschijn te roepen, en, waar dit niet gelukt, bij de behandeling der door stofverplaatsing verwekte ziekten, daarop letten, dat zij, van de huid afkomstig zijnde, gaarne weder door de huid, en dikwijls met eenen nieuwen uitslag of door eene terugkeerende afschilfering, tot een beslissend einde komen.

Verdeeling.

Ik vereenig de vrij talrijke Geslachten der Erysipelatoses, naar de gedaante van den uitslag en naar vele andere omstandigheden, in 3 Verwantschappen, vlakke Erysipelatoses, verhevene Erysipelatoses en pokvormen. Deze Verwantschappen zijn, voor het overige, in de natuur niet zoo scherp van elkander gescheiden, dat er geene overgangsvormen van de eene tot de andere zijn zouden.

---

a. *Eerste Verwantschap. Vlakke Erysipelatoses.*

—

Synonymen. Erysipelatöse Fleckenausschläge; flache Hautrosen.

Kenmerken.

De uitslag der hiertoe behoorende ziektevormen bestaat uit roode, onder den vingerdruk verdwijnende vlekken van verschillende gedaanten, op welke zich

doorgaans, noch blaasjes, noch blazen verheffen. Hij blijft gewoonlijk 4 dagen staan en verdwijnt door afschilfering. De vlakke Erysipelatoses zijn meer geneigd om zich te verplaatsen, dan de ziektevormen der andere Verwantschappen.

Verdeeling.

Ik reken 4 Geslachten, Erysipelas, Erythema, Scarlatina en Rubeola, hiertoe, welke zich door de gedaante en uitgebreidheid der vlekken, die den uitslag daarstellen, door de hevigheid der vergezellende verschijnselen en, over het algemeen, door de meer of minder hooge ontwikkeling van het ziekteproces der roos van elkander onderscheiden. Bij enkele dezer Geslachten geschiedt het somwijlen en bij wijze van uitzondering, dat de opperhuid zich, op de vlakke roodheid van het Exanthema, tot blazen en blaasjes verheft, de uitslag zich meer, dan gewoonlijk ontwikkelt, en deze variëteiten (erysipelas bullosum, scarlatina vesiculosa en rubeolae vesiculosae) vormen den overgang van de eerste tot de tweede Verwantschap der Erysipelatoses.

I. Geslacht. Erysipelas.

De Roos.

Etymologie. Volgens sommigen van ἔρυσος, ἐρυθρὸς rood en πέλας na; volgens anderen van ἔρυσος en πέλλος, pellis, het vel.

Synonymen. *'Ερυσίπελας* Graec. — Ignis sacer Gariopont., Forest. et al. — Rosa Sennert. — Febris erysipelatosa Sydenham. — Rothlauf. — Erysipèle. — Rose. — Erysipela, Risipela.

De roos was reeds bij Hippocrates bekend en hij beschrijft ons, in het derde boek der Epidemiën, hare kwaadaardigste, epidemische vormen.

Kenmerken.

Nadat er gastrische voorteekenen, met koorts, van eenen onbepaalden duur, zijn voorafgegaan, verbreidt zich, over een gedeelte der huid, eene exanthematische, aan de randen naar het geelachtige overhellende roodheid, met zwelling en brandende pijn, welke 4 dagen na hare uitbotting weder verbleekt en met eene Desquamatio membranacea eindigt. De koorts en het lijden der slijmvliezen beslist zich, nu eens door de uitbotting, dan weder door de afschubbing. Somwijlen komen er op de roodheid der huid blazen te voorschijn, die tot barnsteenkleurige korsten verdroogen.

Verdeeling.

Men heeft het Erysipelas, naar de aangedane plaats der huid, naar het aanzien van den uitslag, naar het karakter der koorts enz. verschillend ingedeeld. Ik onderscheid drie soorten: erysipelas vulgare, neonatorum en senile, van welke echter de eerste talrijke variëteiten vormt. Ik zal elk dezer soorten afzonderlijk behandelen.

---

1. *Soort. Erysipelas vulgare.*

De gewone roos.

Synonymen. Erysipelas verum, exanthematicum, adultorum. — Der oder das gewöhnliche Rothlauf; die gewöhnliche Rose. — De ware roos.

De gewone roos biedt, naar gelang zij, door schadelijkheden in den dampkring te weeg gebragt, meestal bij volwassenen voorkomt, naar gelang van hare zitplaats, naar het karakter der haar vergezellende koorts, naar de hoedanigheid van den uitslag, naar hare zamenstellingen enz., vele verscheidenheden aan, welke

voor de erkenning en behandeling van meer of minder gewigt zijn. In de meeste gevallen verschijnt zij echter met het erethische karakter van terugwerking en met vlakken uitslag in het aangezigt, zonder verdere zamenstelling, en ik zal alzoo dit eenvoudige erysipelas faciei als hoofdvorm beschrijven, en van de wijzigingen, welke de ziekte in vele opzigten ondergaan kan, als van variëteiten spreken.

Hoofdvorm. Erysipelas simplex (faciei).

De eenvoudige roos (van het aangezigt).

Synonymen. Erysipelas (faciei) erethicum, benignum, ratione exanthematis laevigatum. — De erethische, goedaardige vlakke aangezigtsroos.

Afbeeldingen. Tab. XXIII. 1.

Verschijnselen.

Men kan hier dezelfde tijdperken, als bij de andere Dermexantheses onderscheiden.

Eerste tijdperk. De voorteekenen.

De zieken worden door huiveringen bevangen, op welke sterke hitte volgt. Er ontstaat hoofdpijn in het voorhoofd, de eetlust gaat verloren en de dorst vermeerdert. De tong is witgeelachtig beslagen en aan de randen niet zelden levendiger rood, dan in den normalen toestand, de smaak in den mond bitter, en wanneer de lijders iets gebruiken, verwekt het hun eene drukking in de maag; menigmaal braken zij hetzelve, met gal vermengd, weder uit. Ook vrijwillig is er niet zelden eene bittere oprisping en braking aanwezig; de stoelgang heeft doorgaans opgehouden, of is hard. De huid is, op het gevoel, warm en, gedurende de avond-

verheffing, droog; des morgens vertoont er zich somwijlen een gedeeltelijk zweet; de pols is menigvuldig (100 tot 120), vol, huppelend, doch week en de pis bierbruin of naar paardenurine gelijkende. Deze verschijnselen duren, met nalating des morgens en toeneming des avonds, meestal 24, somwijlen echter ook slechts 12 en nu en dan 48 tot 72 uren.

Tweede tijdperk. De uitbotting.

De uitbotting volgt meestal des nachts of omstreeks den morgen, en menigvuldiger op de regter, dan op de linker helft des aangezigts. Zij kondigt zich aan door een lastig spannen en steken op eenige plaats der huid, gewoonlijk voor het oor, eene gewaarwording, welke zich nu eens spoediger, dan langzamer over de wang enz. uitbreidt; het aangezigt is rood, op het gevoel heet en droog, en zwelt op. Deze roodheid is gewoonlijk vrij levendig en aan de randen, die zich langzamerhand in de natuurlijke kleur van het aangezigt verliezen, vertoont zij eenen lichten geelachtigen tint, en wanneer men haar, onder den vingerdruk, doet verdwijnen, vertoont de huid zich niet natuurlijk, maar geelachtig gekleurd; spoedig en wel van den omtrek af, herstelt de roodheid zich weder. De zwelling is zelden aanmerkelijk, week, aan de oogleden, lippen en neusvleugels veelal zuchtig; de verhoogde warmtegraad wordt men meer met de onderzoekende hand, dan met den Thermometer gewaar. In 12 tot 24 uren is de uitbotting gewoonlijk afgeloopen en heeft de roos zich, nu eens over een gedeelte, dan weder over de geheele helft van het aangezigt en somwijlen over het geheele aangezigt uitgebreid.

Derde tijdperk. De bloei.

Met de uitbotting van het Exanthema laat doorgaans de koorts na en niet zelden verdwijnt zij volkomen met de verschijnselen der slijmvliezen, terwijl er zweet en galachtige stoelgang volgen. Menigmaal echter duurt zij,

even als de hoofdpijn, het gebrek aan eetlust enz., in eenen gematigden graad voort. De uitslag verwijlt 4 dagen op de huid, is des avonds levendiger gekleurd, dan des morgens en veroorzaakt eene ligte spanning en branding. Wrijft men de roode vlakte met zijde of bontwerk, dan vertoont de Electrometer eenen aanmerkelijken graad van electriciteit. Niet zelden neemt de zwelling, gedurende dit tijdperk nog toe en somwijlen breidt de roos zich, den tweeden, derden en vierden dag, nog in den omtrek uit, terwijl zij van de eene helft van het aangezigt op de andere, van het aangezigt op den hals, den nek, het behaarde gedeelte des hoofds enz. overgaat.

Vierde tijdperk. De afschubbing.

Van den vierden op den vijfden dag der uitbotting verbleekt de roos in dezelfde orde, in welke zij te voorschijn kwam, de zwelling zinkt weg, de huid wordt vochtig, kouder en de opperhuid begint zich, in groote platen, los te laten. Gelijktijdig ontstaan er, waar de koorts en gastrische verschijnselen in het tijdperk van den bloei voortduurden, krises voor deze. Het zweet, hetwelk door het aangedane gedeelte der lederhuid wordt afgescheiden, heeft duidelijk eene alkalische geaardheid, en waren er behaarde plaatsen der huid aangedaan, zoo vallen niet zelden, met de afschubbing, ook de haren uit. Dit tijdperk duurt, nu eens slechts 3 tot 4, dan weder echter ook 7 en meerdere dagen, en is voornamelijk daar langduriger, waar de uitslag zich verder voorzet, omdat de afschubbing van elke plaats eerst op den vierden tot vijfden dag volgt, nadat zij werd aangedaan.

Variëteiten.

Van dezen hoofdvorm wijkt het erysipelas vulgare, nu eens met betrekking tot de aangedane plaats, dan weder betrekkelijk de gesteldheid van den uitslag, nu eens ten opzigte tot het karakter van het vergezellende lijden,

dan weder door zamenstellingen af en dierhalve hebben wij talrijke variëteiten te beschouwen.

a. Variëteiten naar de zitplaats. De roos kan bijna aan alle ligchaamsdeelen voorkomen; het menigvuldigste echter worden door haar, buiten het aangezigt, de ledematen, de borst en de geslachtsdeelen aangetast en hier naar bezitten wij de volgende variëteiten:

---

1. *Variëteit. Erysipelas extremitatum.*

De roos der ledematen.

Afbeeldingen. Tab. XXIII. 2.

De uitslag verschijnt hier onder dezelfde voorafgaande verschijnselen als bij den hoofdvorm, doorgaans aan het onderste gedeelte des scheenbeens en in de streek der voetenkels, zeldzamer aan den voorarm, de hand, den schouder of aan de dij, en breidt zich, nu eens meer, dan minder, nu en dan over het geheele been of den geheelen arm uit. Het beloop is volkomen gelijk aan den hoofdvorm, en nog menigvuldiger dan bij dezen, verdwijnen, nadat de uitbotting is afgeloopen, alle verschijnselen van het inwendige lijden.

---

2. *Variëteit. Erysipelas mammarum.*

De roos der borsten.

Afbeeldingen. Tab. XXIII. 3.

Men neemt dezen ziektevorm voornamelijk bij zwangere, bij kraam- en bij zoogende vrouwen waar, zeld-

zamer bij andere voorwerpen. Hij doet nu eens slechts eene borst dan weder beide na elkander aan, veroorzaakt dikwijls eene groote zwelling en hevige pijn, doch verloopt, voor het overige, doorgaans even als de hoofdvorm.

---

3. *Variëteit Erysipelas muliebrium.*

De roos der vrouwelijke teeldeelen.

Ik heb dezen ziektevorm herhaalde malen bij oude vrouwen gezien; de schaamlippen waren rood en aanmerkelijk opgezwollen, en het slijmvlies der scheede was gevoelig, rood en scheidde eene aanmerkelijke hoeveelheid van een geelachtig, dun slijm af. De koorts was hevig, de gastrische toevallen sterk en het beloop, zooals later zal worden opgegeven, niet altijd gunstig.

---

4. *Variëteit. Erysipelas virilium.*

De roos der mannelijke teeldeelen.

Bij deze, over het algemeen zeldzame, variëteit begint de vorming van den uitslag, na de gewone voorafgaande verschijnselen, nu eens aan de voorhuid, dan weder aan den balzak, doch breidt zich gewoonlijk geheel en al over de geslachtsdeelen uit. De zwelling is doorgaans aanmerkelijk, en even als bij de vorige variëteit neemt somwijlen het slijmvlies mede aandeel in het lijden en gaat de roos vergezeld van eene druiperachtige uitvloeijing. In andere gevallen zijn de ballen of liesklieren opgezwollen, pijnlijk enz.

b. Variëteiten naar de gesteldheid van den uitslag. Behalve het boven beschrevene erysipelas laevigatum, bij welke de erysipelateuse roodheid zich gelijkmatig over eene grootere uitgebreidheid uitstrekt, onderscheidt men, in dit opzigt, de volgende variëteiten.

---

5. *Variëteit. Erysipelas variegatum.*

De vlekkige roos.

Afbeeldingen. Tab. XXIII. 4.

In plaats van eene gelijkmatig roode vlakte vormen zich, op de aangedane deelen (voornamelijk in het aangezigt en aan de borsten) onregelmatige, verschillend groote vlekken, van eene, nu eens sterke, dan weder bleek roode kleur. De zwelling is doorgaans gering. De afschilfering heeft in kleinere platen, dan bij den hoofdvorm plaats; voor het overige is het beloop even als bij dezen.

---

6. *Variëteit. Erysipelas oedematodes.*

De zuchtige roos.

Afbeeldingen. Tab. XXIII. 5.

Bij dezen ziektevorm, welke, behalve in het aangezigt, voornamelijk aan de teeldeelen wordt waargenomen, is de zwelling zeer aanmerkelijk, week, den vingerdruk behoudende, glanzend en doorschijnend, de roodheid zeer bleek en de hitte der huid geringer, dan bij andere variëteiten. De huid en het onder haar gelegene celweefsel zijn met eene vloeistof gevuld; de aandoening

behoudt, als het ware, het midden tusschen erysipelas laevigatum en Oedema acutum. De zwelling verdwijnt langzamer en de afschilfering, welke dikwijls slechts zemelvormig is, volgt later, dan bij andere variëteiten van roos.

---

7. Variëteit. Erysipelas bullosum.

De belroos.

Synonymen. Erysipelas pustulosum, vesiculosum. — Die Blatterrose, die Blasenrose. — De bladerroos.

Afbeeldingen. Tab. XXIII. 6.

Deze variëteit, welke voornamelijk gaarne in het aangezigt, somwijlen echter ook aan andere ligchaamsdeelen voorkomt, begint geheel en al als de eenvoudige roos; 12 tot 24 uren na de uitbotting van de vlakke roodheid der huid verheft de opperhuid zich hier en daar op dezelve, tot onregelmatig gevormde, verschillend groote blaasjes en blazen (erysipelas vesiculosum en bullosum), welke met eene heldere, eenigzins naar het geelachtige zwemende vloeistof gevuld zijn. Slechts zelden is de inhoud der blazen troebel en etterachtig (erysipelas pustulosum); altijd is hij buitengewoon kalisch. Deze blazen verwekken eene hevigere branding, dan bij de eenvoudige roos, doch blijven slechts korten tijd, 3 tot 4 dagen, staan, en verdroogen, wanneer de roodheid verbleekt, nu eens met, dan weder zonder te barsten, tot barnsteenkleurige, laagsgewijze korsten, welke spoedig en zonder likteekens achter te laten, afvallen, terwijl de opperhuid in den omtrek afschilfert.

c. Variëteiten naar het karakter van terugwerking. Gewigtiger, dan de verscheidenheden der gewone roos, volgens de zitplaats en de gedaante van

den uitslag zijn, voor de voorzegging en geneeswijze, die verscheidenheden, welke door het afwijken der terugwerking van den normalen graad van Erethismus, door het karakter der vergezellende koorts, worden te weeg gebragt. Hiernaar vormen zich de volgende variëteiten:

---

8. *Variëteit. Erysipelas synochale.*

De ontstekingachtige roos.

Synonymen. Erysipelas phlegmonodes.

De over het algemeen korte voorteekenen zijn zeer hevig, de huid is heet en droog, de pols menigvuldig, vol en hard, de pis spaarzaam en rood, de stoelgang hardnekkig verstopt en dikwerf vertoonen zich alle verschijnselen van hevige bloedsophooping naar het hoofd en zelfs van Encephalitis. De uitslag ontwikkelt zich spoedig, meestal in het aangezigt, is hoogrood, gewoonlijk laevigatum of bullosum, met eene sterke, buitengewoon harde en vaste zwelling verbonden en brengt eene hevige stekende en brandende pijn te weeg. Dikwijls zwellen de nabij gelegene klieren ontstekingachtig op. De koorts verdwijnt niet met de uitbotting, maar houdt, met de vorige en somwijlen zelfs met vermeerderde hevigheid, gedurende het geheele tijdperk van den bloei aan; hare nalatingen zijn onmerkbaar en gedurende de verheffing vertoonen zich dikwijls woedende ijlingen, zinsverwarringen, slaapzucht en dgl. Begint de afschilfering, dan heeft deze snel en in groote stukken plaats, terwijl de koorts rijkelijke krises door de huid, de darmen en nieren maakt. Dikwijls komen er echter ook andere uitgangen, namelijk in verettering, in inwendige ontstekingen en dgl., voor.

9. *Variëteit. Erysipelas nervosum.*

De zenuwachtige roos.

—

Synonymen. Erysipelas torpidum, asthenicum, adynamicum.

De zieken gevoelen zich, reeds gedurende de, naar evenredigheid lange voorteekenen, zeer afgemat, ter neêrgeslagen en ontstemd; hun aangezigt is bleek, deszelfs uitdrukking is vreesachtig; zij hebben een gevoel van zwaarte in het hoofd, zijn duizelig, hebben pijn in het achterhoofd en men neemt zinsverwarringen, mussiterende ijlingen en soortgelijke zenuwtoevallen waar. De tong is vuilachtig en droog; dikwijls vertoont zich een krampachtig braken, Gastralgie, buikloop, en dgl. De pols maakt 120 tot 130 slagen, is klein, zeer snel en dikwijls onregelmatig, de huid heet, doch slap, de pis troebel of krampachtig. De uitbotting vervolgt langzaam, verschijnt en verdwijnt weder en verwisselt niet zelden hare plaats. De uitslag is bleek, meestal gevlekt en met geringe zwelling verbonden, somwijlen ook zuchtig. Ook hier heft de uitbotting de voorafgaande verschijnselen niet op, maar de torpide koorts en de zenuwverschijnselen houden, nevens de Dermexanthesis, aan en klimmen niet zelden tot eene hoogte, welke het leven in gevaar brengt. Begint de afschubbing, zoo geschiedt zij langzaam en meestal zemelvormig; men neemt meer Lysis dan Krisis waar, en menigmaal ontstaan er, bij de groote vlugtigheid van dezen ziektevorm der roos, in stede van den gunstigen uitgang, gevaarlijke stofverplaatsingeu.

10. *Variëteit. Erysipelas septicum.*

De putride roos.

Afbeeldingen. Tab. XXIII. 7.

Synonymen. *Ἐρυσίπελας κακόηθες* Hippocr. — Erysipelas putridum, malignum, gangraenosum var.

Ook bij dezen ziektevorm gevoelen de zieken zich, reeds in het tijdperk der voorteekenen, buitengewoon krachteloos en ontstemd, en bemerkt men niet zelden ligte ijlingen, verdoovingen en dgl. Daarbij is de tong gewoonlijk sterk en donker beslagen, de smaak in den mond zeer leelijk, de spanning in de onderbuiksstreek groot; de huid is brandend heet, de volle, weeke pols zeer menigvuldig en de pis troebel; de uitslag verschijnt gewoonlijk tamelijk vroegtijdig, meestal in het aangezigt, somwijlen echter ook aan andere deelen, aan de teeldeelen, de ledematen enz.; hij is niet bleek, gelijk bij de zenuwachtige roos, maar donker, blaauwachtig, kersbruin, somwijlen zelfs zwartachtig en dikwijls komen er, omstreeks den tweeden of derden dag, met eene etterachtige of ichoreuse vloeistof gevulde blazen op denzelven te voorschijn, die veelal tot gangraeneuse zweren overgaan. Daarbij neemt de koorts steeds meer het putride karakter aan; er ontstaan bloedingen uit verschillende organen, Purpuravlekken op de huid, wegsmeltende diarrhaeën, ontbondene pis, onmagten, slaapzucht en soortgelijke toevallen, en, mogt de ziekte zich ook ten beste wenden, zoo volgen de krises toch zeer traag en de genezing is langwijlig.

d. Variëteiten door zamenstellingen. Niet zelden verbindt de roos zich, voornamelijk wanneer zij door eene gastrisch-erysipelateuse gesteldheid wordt beheerscht, met andere aandoeningen, en hierdoor ontstaan er tusschen- en verbindingssoorten, in

welke de exanthematische natuur van het Erysipelas, velerlei wijzigingen ondergaat. De veelvuldigste, en dierhalve der vermelding waardige van deze verbindingen zijn:

11. *Variëteit. Erysipelas odontalgicum.*

De tandenroos.

Nadat er, gedurende eenen langeren of korten tijd, tandpijn is voorafgegaan, zwelt de wang der lijdende zijde op en krijgt eene licht roode kleur. De zwelling is somwijlen vrij aanmerkelijk en, naarmate zij zich ontwikkelt, laat de tandpijn na. Dikwijls verloopt deze aandoening geheel en al zonder koorts, en alsdan verdwijnt zij, na eenige dagen, zonder afschilfering en krises. In andere gevallen wordt zij door koorts vergezeld, welke alle kenmerken van febris erysipelacea draagt, en, in dit geval, ontbreken ook eene ligte afschilfering en zweetkrises niet.

12. *Variëteit. Erysipelas otalgicum.*

De roos met oorpijn.

Dit, met eene roosachtige aandoening van het inwendige oor gepaard gaande Erysipelas begint volkomen als de eenvoudige aangezigtsroos. Omstreeks den tijd der uitbotting echter ontstaan er hardhoorigheid, stekende pijnen in het inwendige oor en uitvloeijing eener weiachtige, geelachtige vloeistof, terwijl de uitwendige gehoorgang en de oorschelp de erysipelateuse roodheid gewoonlijk in eenen hevigeren graad bezitten, dan het

overige aangezigt. De koorts duurt meestal ook in het tijdperk van den bloei voort en draagt dikwijls het synochale karakter; de aandoening van het oor kan zich tot Otitis verheffen, op de hersenvliezen overgaan enz. De afschilfering en de krises verhouden zich als bij de eenvoudige roos; slechts houdt de oorvloeijing dikwijls nog eenen geruimen tijd aan.

---

13. *Variëteit. Erysipelas anginosum.*

De roos met keelontsteking.

Men ziet, niet slechts in enkele gevallen, maar in geheele epidemiën, de aangezigtsroos met eene roosaardige keelontsteking verloopen, terwijl nu eens het Exanthema, dan weder de Angina het eerst ontstaat. Nu eens bestaat de keelaandoening in eenvoudige, dan weder in aphtheuse Erythranche, en in eene epidemie, welke Stevenson in Americ. medic. recorder Nr. 37 beschrijft, werd zij eene ware angina maligna en doodde, gedeeltelijk door haren verderen voortgang op het strottenhoofd, onder de verschijnselen van Croup, gedeeltelijk onder de verschijnselen van torpide en putride koorts, welke natuurlijk ook met de gesteldheid van erysipelas faciei overeenkwam, vrij vele zieken.

---

14. *Variëteit. Erysipelas traumaticum.*

De wondroos.

Wanneer de lijders eene roosachtige geaardheid hebben, ontwikkelen zich niet zelden, in de nabijheid van

beleedigingen, alle plaatselijke toevallen der roos. Dikwijls blijft het alleen bij deze plaatselijke verschijnselen en de aandoening verhoudt zich alsdan meer als eene huidontsteking; dikwijls echter gaan hierbij ook nog gastrische toevallen en de eigenaardige koorts gepaard en alsdan is het beloop gelijk, aan dat der ware roos.

Erkenning.

Men heeft de roos op velerlei wijzen met de huidontsteking verwisseld en in haar slechts eene variëteit van Dermatitis of van Phlegmone willen erkennen. Doch, hoewel er overgangsvormen van het eene tot het andere bestaan, zoo zijn toch beide Geslachten duidelijk van elkander gescheiden. Dermatitis ontstaat zonder voorafgaande verschijnselen, zonder de, bij Erysipelas zoo eigenaardige gastrische toevallen, en wanneer zij vergezeld gaat van koorts, volgt deze eerst met of na het plaatselijke lijden, niet, zooals gewoonlijk bij de roos, voor hetzelve. Nimmer wordt de koorts, bij de ontsteking, door de verschijning van de roodheid der huid enz. gematigd. De roodheid zelve is, bij de ontsteking, zuiver, harder, dan bij Erysipelas, en verdwijnt, onder den vingerdruk, niet volkomen; de zwelling is harder, vaster, de duur niet bepaald, er komen geene stofverplaatsingen voor, en Dermatitis maakt geheel andere uitgangen, als de roos.

Erysipelas extremitatum zoude welligt ook met die roodheid kunnen worden verwisseld, welke zich bij acute jicht, voornamelijk bij Podagra, aan de gewrichten vertoont. Doch de hevige pijn in de diepte van het door jicht aangedane gewricht, de gewoonlijk geringere uitbreiding en roodheid, het andere beloop enz. maken de erkenning ligt.

Niet moeijelijker is de onderscheiding van erysipelas oedematodes van Oedema, dewijl bij deze de inwendige toevallen der roos ontbreken, de huid zonder eenig spoor van roodheid blijft en meestal koel is, de water-

achtige zwelling zelden zoo beperkt is, als bij de roos, geenen bepaalden duur wordt waargenomen enz.

Oorzaken en voorkomen.

Voorwerpen met eene zachte gevoelige huid hebben eene grootere voorbeschiktheid tot roos dan andere, en men ziet haar derhalve menigvuldiger bij vrouwen, dan bij mannen; ook schijnt er bij het cholerische temperament eenen grooten aanleg gevonden te worden, en lieden, die reeds eenmaal aan Erysipelas geleden hebben, worden ligt weder door haar bezocht.

Als uitwendige oorzaak doet zich ook de bij alle Erysipelatoses gevorderde luchtsgesteldheid gelden, en men ziet dierhalve, voornamelijk in den herfst en de lente, de gewone roos, in menigte nevens andere roosaardige ziektevormen, als een deel der erysipelateuse gesteldheid voorkomen en somwijlen zelfs waarlijk epidemisch worden.

Bezit de dampkring de gevorderde eigenschappen, dan kunnen zeer verschillende schadelijkheden, als aanleidende oorzaken, den laatsten stoot geven tot de uitbotting van Erysipelas. Men ziet hetzelve na het gebruik van moeijelijk te verterene spijzen, na toorn en ergernis, na verkoudingen en dgl. ontstaan; het vergezelt, zooals de variëteiten 11 tot 14 bewijzen, velerlei andere aandoeningen, voornamelijk beleedigingen, breekt nu en dan, in het beloop van andere koortsachtige, gastrisch zamengestelde ziekten, nu eens met eene symptomatische, dan weder met eene kritische beteekenis uit, en ontstaat niet zelden, zonder dat er eenige bepaalde oorzaak zoude kunnen worden aangetoond.

Of zich deze of gene der zoo talrijke variëteiten zal ontwikkelen, hangt deels van de inwerkende schadelijkheid en de plaats welke zij treft, deels van de gesteldheid en bijzondere voorbeschiktheid der zieken, deels

van den Genius morborum, de gelijktijdig heerschende ziekten en soortgelijke omstandigheden af. Zoo ziet men b. v. erysipelas synochale gewoonlijk bij volbloedige, jonge voorwerpen, bij een sthenisch ziektekarakter, in de lente, in hoog gelegene plaatsen enz., erysipelas nervosum en septicum daarentegen meestal bij zwakke, kwaadsappige voorwerpen, bij torpiden Genius morborum, in den herfst, in laag gelegene, moerassige landstreken enz.; zoo vertoont zich, wanneer er tevens vele catarrhale aandoeningen voorkomen, zooals het schijnt, dikwijls de aangezigtsroos, in vereeniging met Rheumatoses, liever erysipelas extremitatum enz.

Besmettelijk is erysipelas vulgare doorgaans niet. Slechts in enkele kwaadaardige Epidemiën, zooals die, welke Tozzi, in het jaar 1700, in Napels, en Stevenson, in 1821, (als erysipelas anginosum) in Amerika waarnamen en voornamelijk in ziekenhuizen zag men somwijlen vrij duidelijke bewijzen van derzelver besmettelijkheid. De smetstof scheen echter, hoewel door de lucht mededeelbaar, niet zeer werkzaam geweest te zijn en er was, zooals Bateman verhaalt, niet meer noodig, om de ziekte uit de Royal Infirmary te Edinburg, alwaar zij zich had ingenesteld, te verdrijven, dan slechts beter voor eene goede lucht en zuiverheid zorg te dragen.

Beloop, Duur, Uitgang.

De gewone roos verloopt steeds acuut en, in de meeste gevallen, binnen eene zekere tijdruimte, in 7 tot 9 dagen. Slechts in die gevallen, in welke de roos zich, van lieverlede, bij aanhoudende koorts, over verschillende ligchaamsdeelen uitbreidt en, aan elk derzelve, 4 dagen in het tijdperk van den bloei doorbrengt, en bij het erysipelas nervosum en septicum, bij welke zich niet zelden het eerste en aan het laatste tijdperk buitengewoon lang uitrekken, duurt het lijden somwijlen 14 dagen en langer. Erysipelas odontalgicum en trauma-

ticum daarentegen verdwijnen niet zelden binnen eenen korten tijd en houden zich, over het algemeen, dikwijls niet aan het regelmatige beloop der andere ziektevormen. De mogelijke uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Het werd reeds vermeld op welk eene wijze en onder welke krises deze uitgang bij de onderscheidene variëteiten volgt. Ook werd reeds aangemerkt, dat de roos niet tot die Dermexantheses behoort, welke den mensch slechts eenmaal in het leven aandoen, maar dat zij eene zekere voorbeschiktheid tot instortingen achterlaat, welke nu en dan zoo groot is, dat vele voorwerpen zeer dikwijls, na de minste aanleidingen en gewoonlijk door Erysipelas gekweld worden.

2. In gedeeltelijke genezing. Er blijft, voornamelijk bij de synochale en zuchtige roos, somwijlen eene zwelling van het aangedaan geweest zijnde deel, van de eene helft des aangezigts, van het been en dgl., terug, die nu en dan spoedig weder verdwijnt, doch, in andere gevallen, lang aanhoudt en, van tijd tot tijd, weder door Erysipelas aangedaan wordende, eenen niet onaanmerkelijken omvang bereikt. Ik heb 2 voorwerpen gezien, welker beenen, door eene tot gewoonte gewordene roos, op eene, aan Pachydermia herinnerende wijze misvormd waren.

3. In andere ziekten. Deze uitgang kan op eene tweeledige wijze, door eenvoudigen Metaschematismus en door Metastasis volgen. Door Metaschematismus, zonder verandering van zitplaats, eindigt Erysipelas:

a. In ontsteking en verettering. Deze overgang komt voornamelijk bij de achtste, twaalfde en veertiende variëteit en bij eene te prikkelende behandeling voor. De pijn wordt alsdan heviger, steekend en kloppend, de zwelling vaster, de roodheid verdwijnt niet meer onder den vingerdruk, de koorts draagt het ontstekingachtige karakter, en er vormen zich, even als

bij dermatitis pseudo-erysipelas, ettergezwellen in het celweefsel en de huid en, bij erysipelas otalgicum, ook in het inwendige oor. Bij dyscrasische voorwerpen veranderen deze etterverzamelingen zich in zweren; nogtans kunnen er bij zoodanige personen, ook verzweringen ten gevolge van erysip. bullosum achterblijven, zoo de blazen verscheurd worden of de korsten afvallen, alvorens er zich eene nieuwe opperhuid onder dezelve gevormd heeft.

b. In versterving. Deze uitgang komt slechts bij de putride of bij eene zoo hevige ontstekingachtige roos voor, dat de hevige spanning der deelen den bloedsomloop stremt. Men neemt denzelven voornamelijk aan de teeldeelen waar en ik zag een, der bij de derde variëteit vermelde gevallen, door versterving, doodelijk worden; nogtans ontstaat hij ook in het aangezigt, aan de onderste ledematen enz. Op de donker gekleurde huid verheffen zich, met eene ichoreuse vloeistof, gevulde blazen, die vroegtijdig barsten, terwijl huid en celweefsel zich in stinkende lappen afstooten. Zeldzamer vormen zich vaste, donkere korsten, die, door eenen zuchtig opgezetten kring omgeven, spoedig om zich henen grijpen. Daarbij wordt de koorts steeds heviger, er ontstaan ijlingen, slaapzucht, onmagten, bloedingen, Purpuravlekken, wegsmeltende diarrheën enz. en dikwijls volgt de dood. Stoot het verstorvene zich echter los en neigt het tot genezing, dan blijven er altijd, zoo als bij den uitgang in verettering en verzwering, likteekens terug.

Menigvuldiger dan door Metaschematismus eindigt de roos door Metastasis in andere ziekten. Koude, vochtigheid, de onvoorzigtige aanwending van bloedontlastingen, de braakmiddelen en sterke Purgantia, gemoedsaandoeningen en dgl. doen haar gaarne van hare oorspronkelijke zitplaats verdwijnen en naar andere organen overspringen. Nogtans zijn alle variëteiten van

erysipelas vulgare niet even vlugtig; de eenvoudige en torpide roos verplaatsen zich ligter, dan de ontsteking-achtige, erysipelas bullosum zeldzamer, dan variegatum en oedematodes en de elfde en veertiende variëteit bijna nimmer. De organen, naar welke zij zich gaarne verplaatsten zijn:

a. Andere plaatsen der huid. Men ziet, op deze wijze erysipelas faciei in de roos der ledematen veranderen, en omgekeerd.

b. Slijmvliezen. Somwijlen ontstaat er, in stede der verdwenene roos, Angina, Otorrhoea, Diarrhoea erysipelacea en dgl.

c. Weivliezen. Deze worden naar verhouding, het menigvuldigste, door stofverplaatsing aangetast, en nu eens door eene roosaardige ontsteking, dan weder door Hydrochysis, met eenen erysipelateusen tint, aangedaan. Meningitis erysipelacea en Encephalochysis, Pleuritis erysipelacea en acute uitstorting van water in de borstholte zijn, als zoodanig, de menigvuldigste gevolgen van teruggedrevene roos.

d. Klieren en parenchymateuse organen Ik heb eenmaal, na de aanwending eener zalf, erysipelas cruris zien verdwijnen en bof ontstaan. Somwijlen volgen er Pneumonie, Hepatitis en dgl.

e. Het zenuwstelsel. Men wil Epilepsie, Eclampsie, en soortgelijke aandoeningen, door stofverplaatsing der roos, hebben zien ontstaan.

Al deze ziekten kunnen zich zoowel daar ontwikkelen, waar de roos in het tijdperk van haren bloei wordt gestoord, als na eenigen schadelijken invloed, welke haar in het tijdperk van afschilfering mogt treffen.

4. In den dood. Slechts zelden volgt de dood, wanneer het Exanthema gevormd is, door de hevigheid der ontstekingen of torpide koorts, door de zamenstelling met Meningitis (Var. 5 en 12), Angina maligna (Var. 13) en dgl. of door verzwering en versterving;

meestal ontstaat zij door stofverplaatsing, voornamelijk bij erysipelas faciei, naar de hersenen.

Voorzegging.

Deze is, over het algemeen, niet ongunstig. Zij rigt zich hoofdzakelijk naar de volgende punten.

1. Naar het karakter van terugwerking. Erethische roos veroorzaakt het minste, synochale, meerder, zenuwachtige en putride het grootste gevaar.

2. Naar de zitplaats. Erysipelas faciei is, wegens de nabijheid der hersenen, gevaarlijker, dan de roos van andere deelen. Ook de roos der teeldeelen is, wegens haren menigvuldigen overgang in versterving, bedenkelijk.

3. Naar de gesteldheid van den uitslag. Hoe bleeker en minder ontwikkeld de uitslag is, des te meer gevaar bestaat er, dat hij terug trede en erysip. bullosum is, van daar, gewoonlijk gunstiger, dan erysip. laevigatum, oedematodes en variëgatum.

4. Naar de zamenstelling. De twaalfde en dertiende variëteit zijn niet zelden zeer gewigtige ziektevormen. Nog ongunstiger echter is het, wanneer Meningitis, Pneumonia en dgl. de roos vergezellen.

5. Naar het voorkomen. Epidemische ziektevormen van roos zijn doorgaans gewigtiger dan die, welke slechts in enkele gevallen voorkomen; nogtans zijn niet alle epidemiën even kwaadaardig.

6. Naar den ouderdom, het gestel enz. der zieken. Hoe ouder, zwakker en ziekelijker de door roos bezochte voorwerpen zijn, des te ongunstiger is de voorzegging.

7. Naar het aantal der instortingen. Tot gewoonte gewordene roos is moeijelijk te genezen.

8. Naar de uitgangen. Verettering is onaangenaam, versterving menigmaal doodelijk; niet minder gevaarlijk echter zijn stofverplaatsingen van Erysipelas naar inwendige, gewigtige organen.

L ij k o p e n i n g.

Bij de eenvoudige en torpide roos verdwijnt, met den dood, de uitslag van de huid, bij de ontstekingachtige daarentegen blijft de roodheid ook bij de lijken voortbestaan en bij de putride wordt zij zelfs nog donkerder, blaauw, bruin en zwart. Dit wordt veroorzaakt door Hyperaemie van het vaatnet der lederhuid en, bij de zevende variëteit, dikwijls door trapsgewijs uitgestort bloed. Nu eens beperkt zij zich slechts tot de oppervlakte der lederhuid, dan weder, voornamelijk wanneer zij der ontsteking nabij komt, doordringt zij de lederhuid in hare geheele dikte. De zwelling wordt te weeg gebragt door doorzijging eener geelachtige vloeistof door de lederhuid, en voornamelijk bij erysip. oedematodes, het celweefsel. Bij de synochale ontstekingachtige roos treft men dikwijls etter in en onder de huid, bij putride menigmaal de kenteekenen van versterving aan. Van de inwendige organen vertoonen zich vooral menigmaal de slijm- en weivliezen veranderd. Bijna altijd is het slijmvlies van den maag en de twaalfvingerige darm bleek, met roode vlekken en vlammen voorzien, de lever bloedrijk, en aan hare holle zijde, donker gekleurd, de gal in eene zeer groote hoeveelheid aanwezig en dikwijls tot in den maag gedreven; deze veranderingen schijnen het erysipelateuse lijden toe te behooren. Somwijlen verbreidt zich echter ook eene sterke roodheid over het geheele darmkanaal, en waar de roos teruggetreden was, vertoonen zich nu eens de hersenvliezen, dan weder het borstvlies levendig opgeloopen en met eene uitstorting van lympha bedekt, de holten met een geelachtig water opgevuld, somwijlen de long, de lever, en dergelijke organen ontstoken enz. Het bloed vertoont zich, zooals bij de Erysipelatoses over het algemeen, bij den putriden vorm, sterk ontbonden.

B e h a n d e l i n g.

De a a n w ij z i n g v o o r d e o o r z a k e n gebied eene

vermijding van alle schadelijkheden, welke wij als aanleidende oorzaken der roos hebben leeren kennen, en bij lieden, bij welke Erysipelas meer tot gewoonte geworden is, de verharding der huid tegen den invloed der dampkring door koude wasschingen en dgl.; dat de ziekte door schadelijkheden in de voeding ontstaat, kan men verhoeden, door de vroegtijdige aanwending van een braakmiddel, en in tijden, in welke kwetsingen menigmaal met roos worden zamengesteld, is het geraden, omslagen van warme Aqua Goulardi op de wonden te leggen en den lijder Tamarinde, Cremor tartari en overeenkomstige ligt afvoerende middelen toe te dienen. Slechts zelden is er wel eene behandeling tegen de smetstof noodig, doch men wachte zich, wanneer roosachtige aandoeningen epidemisch voorkomen, te veel zieken in hetzelfde vertrek te brengen en zorge verder voor zindelijkheid, zuivere lucht enz. en wende, tot verstoring der smetstof, chlore en soortgelijke middelen aan.

De ziekte-aanwijzing vordert, even als bij alle Dermexantheses, geene plotselijke afbreking, maar eene leiding der cyclische ziekte door eene meer symptomatische behandeling. Zij wordt bij de verschillende variëteiten niet op dezelfde wijze vervuld, en de verscheidenheden, welke zich naar het karakter van terugwerking aan den dag leggen, hebben op de behandeling den beslissendsten invloed.

De hoofdvorm, de erethische, eenvoudige roos, vereischt, over het algemeen eene toeziende geneeswijze. In het tijdperk der voorteekenen gelukt het wel is waar somwijlen, door een braakmiddel, de uitbotting te voorkomen, en altijd is de Tart. stibiat. aangewezen, wanneer eene sterk beslagene tong, neiging tot braken en andere verschijnselen van verstopping in de eerste wegen voorhanden, en er geene ophoopingen van bloed naar het hoofd, maagpijnen en dgl. aanwezig zijn; wanneer de uitslag zich echter eenmaal ontwikkeld

heeft, dan is het altijd gevaarlijk, het middel in eene volle gift toe te reiken, omdat eene te hevige braking en buikloop een terugtreden der roos bewerken kan, en ik geef daarom de voorkeur aan den braakwijnsteen in kleine, herhaalde giften, totdat er eenige malen braken opvolgt. Na zijne werking, of in die gevallen, in welke hij niet aangewezen is, geve men de zieken Decoct. gramin. met Nitr., Pulp. tamarind. met Cremor tartari en dgl., en wanneer met de uitbotting ook de koorts verdwijnt, dikwijls in het geheel geene artseneijen meer. De uitslag wordt met een droog zemelenzakje bedekt en voor verkouding behoed, de stoelgang door lavementen opengehouden, eene ontstekingwerende diëet, en limonade, wijnsteenwater en dgl., als drank, voorgeschreven. Eerst wanneer de roodheid verbleekt, en de afschubbing en krises vertragen, is het noodig, door Salmiac, Spirit. Minderer., Pulv. Doveri en dgl. op de huid te werken.

Eene meer inwerkende behandeling moet bij de ontstekingachtige roos plaats grijpen, en voor deze bestaat hier te minder gevaar, naarmate deze ziektevorm bijna nimmer stofverplaatsing daarstelt. Zoo de koorts hevig, het hoofd heet en zwaar is, doe men eene aderlating; zette bloedzuigers aan de lijdende plaats, wrijve in haren omtrek eene kwikzilverzalf in en vermijde alle prikkelende plaatselijke middelen, zelfs de drooge warmte. Inwendig geve men zeldzamer braakmiddelen, dewijl zij, door bloedophoopingen naar het hoofd dikwijls tegen aangewezen zijn, doch meer afvoerende middenzouten en de Calomel in groote giften. Koude omslagen, welker aanwending vele Geneesheeren bij elke Erysipelas aanraden, daar zij in de roos slechts ontsteking meenen te zien, zijn zelfs bij dezen ziektevorm een zeer bedenkelijk middel, hetwelk, zoo mogelijk, moet vermeden worden; alleen bij hevige bloedsophoopingen naar het hoofd, verschijnselen van Meningitis, Hydro-

cephalus acutus en dgl., zooals die nu en dan in vereeniging met erysipelas synochale voorkomen, kan men dezelve somwijlen niet missen, en moeten zij, gelijktijdig met zuurdeegen op de kuiten, prikkelende klisteren en soortgelijke afleidende middelen, worden aangewend. Omstreeks den tijd der krisis is er bij deze variëteit opwekking, en alleen eene behoeding voor stoornissen noodig is bij de zenuwachtige roos aangewezen. Bij deze bestaat de opgave daarin, de ontwikkeling van het exanthema te bevorderen, het op de huid te behouden en tot eene scheiding te brengen. Met dit doel en om aan het torpide karakter van terugwerking te voldoen, worden, in alle tijdperken, prikkelende middelen en voornamelijk Diaphoretica, zooals Valeriana, Serpentaria, Campher, Liq. ammon. succ. en dgl. toegediend en ook plaatselijk eene prikkelende behandeling ingeslagen, de lijdende plaats met aromatische kruidenzakjes, die met barnsteen doorrookt of met kamfer vermengd zijn, bedekt, met wollen, warme doeken gewreven, met prikkelende dampen gebaad en dgl. meer. Waar deze middelen niet toereikende zijn, om de uitslag naar buiten te lokken of te bepalen, bewijst dikwerf eene ter plaatse aangelegde mostaardpap buitengewone diensten. De hevige zenuwachtige toevallen, welke deze variëteit gewoonlijk vergezellen, vereischen Moschus, Castoreum, Naphta, velerlei Epispastica enz. en omstreeks den tijd der afschubbing zijn warme baden en begietingen, magtige hulpmiddelen der inwendige Diaphoretica, door welke men de krises moet opwekken.

Bij de putride roos moeten plaatselijk dezelfde opwekkende middelen als bij den vorigen ziektevorm worden aangewend, ten einde den overgang in versterving enz. te voorkomen. Inwendig geve men echter, nadat er bij voorhandene aanwijzing een braakmiddel uit Ipecac. werd gegeven, de mineraalzuren, het chlore, de kina en soortgelijke Antiseptica, en zoeke de bloedingen door

Styptica, de wegsmeltende diarrhoeën door Rad. arnic. met Bol. armen., Chlor. ferri, aluin enz. te stillen. Zijn er zenuwtoevallen aanwezig dan worden deze, even als bij de vorige variëteit behandeld en ook hier moeten de doorgaans vertragende krises door Diaphoretica enz. worden aangezet.

De zitplaats der aandoening is van eenen veel geringeren invloed op de behandeling, dan het karakter van terugwerking, en in dit opzigt valt slechts aan te merken, dat voornamelijk bij de aangezigtsroos, op den toestand der hersenen en derzelver vliezen eene groote opmerkzaamheid geschonken en, over het algemeen eene naar anderen afleidende behandeling ingeslagen moet worden. Ook de roos der teeldeelen is een der belangrijkste ziektevormen en vereischt eene zorgvuldige aanwending der, naar het karakter van terugwerking verschillende Topica. Het lijden van het slijmvlies der schede, hetwelk de derde variëteit doorgaans vergezelt, vermindert na inspuitingen van warm water met azijn, bij de erysipelateuse druiper der vierde variëteit daarentegen, worden inspuitingen slecht verdragen.

De gesteldheid van den uitslag komt bij de genezing voor zoo verre in aanmerking, als erysip. variegatum en oedematodes ligter terug treden en dierhalve meer de aanwending van plaatselijk prikkelende middelen, van aromatische kruiden, van barnsteendampen, van kamfer, en somwijlen zelfs van mostaardpappen vorderen, dan erysip. laevigatum en bullosum. Bij het laatste kan men de hevige branding der blazen nu en dan door het bestrijken met Ol. amygd. dulc. verzachten; de blazen snijde men echter alleen dan open, wanneer de zitplaats van het gebrek zoo is, dat zij toch voor het barsten niet kunnen bewaard worden. Hebben zich korsten gevormd, dan kan men het afvallen derzelve, door het bestrijken met olie en dgl. bevorderen.

Van de variëteiten der roos, welke zich door zamen-

stellingen vormen, wordt erysipelas odontalgicum als de hoofdvorm behandeld en, waar de tandpijn nog voortduurt, wendt men warme, verweekende mondspoelingen, en waar zij tegelijker tijd eene Parulis vormt, in melk geweekte vijgen en dgl. aan. Erys. otalgicum vordert gewoonlijk eene ontstekingwerende behandeling en voornamelijk bloedzuigers achter het lijdende oor, verweekende dampen en inspuitingen met dezelfde middelen. Bij de roos met keelontsteking echter, moet de geneeswijze van Erythranche of Angina maligna met die behandeling verbonden worden, welke bij Erysipelas, volgens zijn karakter van terugwerking is aangewezen, en wanneer bij de wondroos, zoolang deze niet met koorts en gastrische toevallen verbonden is, koude omslagen, Aq. Goulardi en dgl. dienstig zijn, zoo moet ook bij haar, zoo zich deze verschijnselen vertoonen, dezelfde behandeling als bij de gewone roos worden ingeslagen, doch daarbij de wond, volgens de regelen der heelkunde, zonder prikkelende zalven en dgl., verzorgd worden. Dat ook andere zamenstellingen eene met hare natuur overeenstemmende geneeswijze vereischen, spreekt van zelf.

De aanwijzing voor de uitgangen zijn, naar gelang van dezelve, ook verschillend. Gedurende de de genezing moet men zich nog eenen geruimen tijd, voor het vatten van koude, mijden, eenen gepasten leefregel in acht nemen en bij lieden, die reeds meermalen aan Erysipelas geleden hebben, nu eens door de voortgezette aanwending van Extr. saponacea, de weidruiven- en kersenkuur en overeenkomstige, op het poortaderstelsel werkende geneeswijzen, dan weder door de boven vermelde versterkende Methode, de persoonlijke aanleg tot roos trachten op te heffen, naarmate dezelve uit eene eigenaardige gestemdheid der spijsverteringswerktuigen of uit eene overgroote gevoeligheid der huid schijnt te ontspringen. De nu en dan terug blij-

vende zwelling vordert de drukking en beschutting voor schadelijkheden, welke op nieuw Erysipelas zouden kunnen verwekken; ook kamferzalven, geestrijke wasschingen en dgl. bewijzen somwijlen goede diensten. Ontstaan er verettering, dan is de vroegtijdige opening van het gezwel en de ondersteuning der krachten, door opwekkende middelen, noodig; zweren echter worden overeenkomstig de Dyscrasie, welke dezelve onderhoudt, en versterving op dezelfde wijze als bij den Carbunkel, met omslagen van kina, zuren enz.. behandeld. Treedt de roos daarentegen terug, dan moet men voor alles beproeven, haar, door eene op de vroeger aangedane plaats aangelegde mostaardpap of (voornamelijk bij de blaasroos) door heet water, weder te voorschijn te roepen. Daarbij moet echter ook de ziekte, welke door de stofverplaatsing ontstaan is, overeenkomstig hare natuur, meestal ontstekingwerend en afleidend, worden behandeld.

---

2. *Soort. Erysipelas neonatorum.*

De roos der pasgeborenen.

Synonymen. De Maculae volaticae van Sennert, Purpura volatica infantum Storch, Valatica van Riedlin zijn, ten minste gedeeltelijk synonymen van dezen ziektevorm, van welken wij reeds bij de Ouden (Hippocr. Epid. VII. c. 52) sporen vinden.

Verschijnselen.

De zieken, welke steeds in kleine kinderen bestaan, worden onrustig, schreijen veel met tegen den buik opgetrokkene voeten, weigeren de borst der moeder, braken de genotene melk weder uit en lijden, of aan

stoelverstopping, of aan groengekleurde, stinkende diarrheën. Zij zijn, voornamelijk aan den eenigzins opgezwollenen buik, heet op het gevoel, hunne ademhaling is snel, de kleur der huid menigmaal geelachtig, de tong wit beslagen en droog, en de pis blijft zelden normaal en kleurt het linnen geel. Zij slapen weinig en dikwijls vertoonen zich, reeds in het tijdperk der voorteekenen, velerlei zenuwtoevallen, verdraaijingen der oogen, sardonische lach, gedeeltelijke of algemeene stuiptrekkingen enz. Nadat deze verschijnselen, nu eens slechts weinige, dan weder verscheidene dagen geduurd hebben, verschijnt de uitslag het eerst als eene kleine roode vlek, op eenige plaats des ligchaams. Het menigvuldigste geschiedt de uitbotting in den omtrek van den navel, doch de roodheid vertoont zich niet zelden ook het eerst op andere plaatsen van de huid des buiks of aan de teeldeelen, en verschijnt somwijlen ook wel aan de onderste ledematen, de borst en aan andere deelen, doch bijna nimmer in het aangezigt. In den aanvang bleekrood en op eene kleine plaats beperkt, verspreidt zij zich weldra over eene groote oppervlakte, en neemt eene meer donkere kleur aan; de huid zwelt op, is op het gevoel zeer heet, droog, vrij hard en gespannen, en hare aanraking schijnt pijnlijk te zijn. Niet zelden zwellen de klieren, die in de nabijheid der huidverandering leggen, op, en dikwijls verheffen zich, omstreeks den tweeden of derden dag, op de vlakke roodheid der huid, met eene troebele, kalisch terugwerkende vloeistof, gevulde blazen. Met de uitbotting der roos nemen de verschijnselen van het inwendige lijden niet af, maar in tegendeel toe. De buik zwelt sterker op, en is, voornamelijk in den regter onderbuikstreek, zeer gevoelig voor de aanraking, de brakingen en diarrheën duren voort, het slijmvlies van den mond en van het geheele darmkanaal wordt met Aphthae bedekt;

de kinderen leggen in eene soort van verdooving, dikwijls in stuipen; hunne ademhaling is angstig, kort en moeijelijk, de huid van den romp brandend heet en aan de ledematen menigmaal koud, de pols naauwelijks voelbaar, de pis spaarzaam, troebel, het linnen kleurende. Meestal worden de door de roos verschoonde ligchaamsdeelen, gedurende het beloop der ziekte, steeds meer icterisch; slechts zelden nogtans beperkt zich de uitslag alleen tot zijne oorspronkelijke plaats, doch gewoonlijk breidt zij zich, verscheidene dagen en zelfs weken lang, in den omtrek verder uit, doordien zij aan het eerst aangedane deel verbleekt, en verspreidt zich aldus, van lieverlede, over eene aanmerkelijke uitgestrektheid van de oppervlakte des ligchaams. Dit is ook de reden, dat, bij deze soort, afschoon de roos, even als bij de eerste, op elke plaats slechts 4 dagen in het tijdperk van den bloei doorbrengt, het beloop der geheele ziekte veel langer is en de kleine lijders dikwijls weken lang in doodsgevaar verkeeren. Wendt de aandoening zich echter eindelijk ten beste, dan beslist zij zich, even als erysipelas vulgare, door afschubbing in groote platen en koortskrises. Op welke andere wijzen zij nog kan eindigen, zal bij de uitgangen vermeld worden.

Erkenning.

De roos der pasgeborenen onderscheidt zich van de gewone roos, behalve door den ouderdom der zieken en de aanleidende oorzaken, door de gewone zitplaats van het lijden aan den onderbuik, door de groote neiging van den uitslag, om zich verder voorttеplanten, door het langer durende beloop, door de veel sterkere deelneming der gal bereidende en afscheidende werktuigen, door de mindere vlugtigheid enz.

Van Sclerosis echter, met welke men haar, in vroegeren tijd, menigmaal verwarde, onderscheidt zij zich ligtelijk, zoo men in aanmerking neemt, dat bij de

verharding van het celweefsel de kleur der huid wasgeel, en bij de roos donkerrood, gene koud, deze heet is, dat ginds bezwaarnissen in de ademhaling, verandering van stem enz., doch hier gewoonlijk gastrische verschijnselen aanwezig zijn, dat Erysipelas op ééne plaats, gewoonlijk aan den navel begint, en zich, volgens den zamenhang, verder uitstrekt; terwijl Sclerosis veelal op meerdere huidplooijen te gelijk ontstaat en, bij hare uitbreiding, niet streng den zamenhang volgt, dat de roos met afschilfering eindigt, welke bij de Induratio telae cellulosae niet voorkomt, en dgl. meer.

Oorzaken en Voorkomen.

Deze eigenaardige ziektevorm van roos vertoont zich slechts bij kleine kinderen, het menigvuldigste 8 tot 14 dagen na de geboorte en zelden na de eerste drie maanden des levens. De veranderingen, welke, bij pasgeborenen, met de verrigting der lever voorafgaan, schijnen den grondslag tot deze soort van roos te leggen. Dat overigens de voor alle Erysipelatoses gunstige luchtsgesteldheid ook het ontstaan van erysip. neonatorum kan begunstigen, zoude men kunnen ophelderen uit zijn voorkomen bij menigten in de herfst en de lente en wel gelijktijdig met andere soorten van roos, hoewel het uit de daadzaak, dat de ziekte slechts zelden in de bijzondere praktijk, doch meestal in vondelings- en kraamhuizen voorkomt, ook waarschijnlijk wordt, dat miasmatische invloeden, tot zijn ontstaan, het hunne bijdragen. Als aanleidende oorzaken worden nu eens slechts, door gemoedsaandoeningen der moeder bedorvene melk, dan weder teruggehouden Meconium, dan weder verkouding enz. beschuldigd; voornamelijk echter schijnen het afsnijden van den navelstreng met stompe of verontreinigde werktuigen en het toesnoeren en drukken van denzelven door navelbanden, de gelegenheidgevende oorzaken der aandoeningen, welke zich alsdan tevens als erysipelas traumaticum ontwikkelt, uit te maken.

Groote epidemiën van de roos der pasgeborenen komen niet voor, en ik ken geen geval, hetwelk konde verdacht worden van besmetting te hebben verwekt.

Beloop, Duur, Uitgang.

Door het wandelen der aandoening van de eene plaats op de andere wordt het beloop minder spoedig en ook de duur minder bepaald, dan bij de eerste soort. Nogtans blijft de roos der pasgeborenen steeds eene acute ziekte, die dikwerf genoeg haar einde, namelijk met eenen ongunstigen uitgang, binnen de eerste 7 dagen bereikt. Somwijlen eindigt zij eerst met de tweede of derde week. De uitgangen, welke zij maken kan, zijn de volgende:

1. In genezing. Deze ontstaat altijd door afschilfering en, wanneer de stoelgang, gedurende het beloop der ziekte, vertraagd is, onder galachtige darmontlastingen. Dikwijls verschijnen er als het ware plaatsvervangende krises, furunkels op de huid van den rug, de billen enz. Insttortingen zijn niet zeldzaam.

2. In gedeeltelijke genezing. Er blijft somwijlen eene groote zwakte der spijsverteringswerktuigen terug, welke tot Atrophie, Rhachitis en soortgelijke aandoeningen den grond leggen kan.

3. In andere ziekten. Even als de gewone roos, zoo kan ook deze soort in verettering en versterving eindigen en laatstgenoemde uitgang komt bij haar aan den buik en aan de teeldeelen zelfs menigvuldiger voor, dan bij erysipelas vulgare. Daarentegen schijnt zij zich minder te verplaatsen en men zag slechts in, naar verhouding, weinige gevallen, na de plotselijke verdwijning, eene spoedig doodelijke Peritonitis ontstaan. Bij een kind, hetwelk, in het jaar 1835, in het kraamhuis te Würzburg, door erysipelas neonatorum werd aangedaan, terwijl andere kinderen gelijktijdig aan Sclerosis leden, zag ik de roos in eene soort van verharding van het celweefsel overgaan, en Osterlein, Hervez en ande-

ren hebben overeenkomstige gevallen verhaald; nogtans moet ik hier aanmerken, dat ik niet verzekerd ben, of mijne waarneming (welke men in Dorl's Inauguralabhandlung über die Zellgewebsverhärtung. Wzbg. 1836. p. 21. vindt aangeteekend) als ware Sclerosis kan worden beschouwd; bij de lijkopening vond men de bij deze ziekte eigenaardige veranderingen in de borst niet, doch wel in de buikholte de sporen van erysipelas neonatorum.

4. In den dood. De doodelijke uitgang volgt niet zelden op het hoogste punt der ziekte, door de hevigheid der koorts, in plotselijke Collapsus, of hij neemt zijnen oorsprong uit het zenuwstelsel onder stuipen, de verschijnselen van trismus neonatorum en op overeenkomstige wijzen. Dikwijls wordt hij ook te weeg gebragt door den overgang in verettering of versterving, somwijlen door dien in Peritonitis of Sclerosis. In de meeste gevallen volgt hij tamelijk vroegtijdig, en wanneer de zieken den zevenden tot negenden dag hebben overleefd, is het grootste gevaar doorgaans voorbij.

Voorzegging.

Erysipelas neonatorum is veel kwaadaardiger, dan de gewone roos; volgens de waarnemingen van Billard en anderen sterven bijna twee derden der aangedane voorwerpen. Hoe digter de ziekte haren zitplaats in de nabijheid van gewigtige organen, voornamelijk aan den buik, heeft, over hoe grootere oppervlakten zij zich uitstrekt, hoe heviger de braking of buikloop, koorts en zenuwaandoening zijn, hoe jonger en zwakker de kinderen zijn enz., des te dringender is het gevaar. Waar er verettering, versterving, Peritonitis of Sclerosis ontstaan, zijn de zieken bijna altijd verloren.

Lijkopening.

Behalve de huidsveranderingen, welke nagenoeg met die van erysipelas vulgare overeenkomen, vindt men de lever altijd meer of min ziekelijk. Altijd is zij met bloed

opgevuld, grooter dan in den natuurlijken toestand en, vooral op hare onderste oppervlakte, merkbaar donker gekleurd; dikwijls bemerkt men echter niet slechts de sporen van eenvoudige overvulling van bloed, maar van ware ontsteking, uitstorting van lympha, etterverzamelingen en dgl. Is het laatste het geval, dan vertoont zich gewoonlijk ook de navelader ontstoken, met etter opgevuld of, door plastische Coagula, gesloten. Ook de milt is doorgaans bloedrijk, groot en donker. In twee lijken, de eenige, welke ik gelegenheid had te openen, vond ik het slijmvlies der maag gezwollen en levendig rood. Waar de dood zijnen oorsprong uit het zenuwstelsel neemt, zijn de vliezen der hersenen en van het ruggemerg menigmaal opgeloopen en is er niet zelden water tusschen dezelve uitgestort; waar Peritonitis den dood aanbrengt, vindt men ook de gevolgen van deze; waar zich Sclerosis ontwikkelt, is het celweefsel der verharde plaatsen met eene gele, korrelige, vaste, vetachtige zelfstandigheid opgevuld. Het bloed verhoudt zich even als bij de gewone roos.

Behandeling.

Uit het bij de oorzaken aangemerkte blijkt, welke schadelijkheden men van pasgeborene kinderen moet afweren, om aan de voorbehoedende aanwijzing tegen de oorzaken te voldoen. Is de ziekte echter reeds begonnen zich te ontwikkelen, dan moeten alle, welligt nog voortwerkende oorzaken, zoo als ongezonde moeder- of minnenmelk, drukkende navelbanden, onzuiverheid en dgl., verwijderd worden.

De eigentlijke behandeling der ziekte vervalt in eene uit- en inwendige, van welke de laatste veel gewigter is, dan de eerste. In de keuze der plaatselijke middelen rigt men zich naar dezelfde kenteekenen, als bij de eerste soort, en bedekt de roodheid der huid, nu eens met eenvoudige zemelenzakjes, dan weder met drooge, aromatische stovingen, welke door barnsteen-

dampen, de bijvoeging van kamfer en dgl., werkzamer kunnen worden gemaakt. Inwendig echter begint men de behandeling, waar namelijk noch ontstekingsverschijnselen in de buikholte, noch hevige braking, noch bloedsophoopingen naar het hoofd en hevige zenuwtoevallen eene tegenaanwijzing daarstellen, met een zacht braakmiddel uit Oxym. squillit. Heeft dit uitgewerkt, of is het niet dienstig dan geve men Syr. mannat. en de Rheum of Calomel. Slechts wanneer er hevige diarrheën, Aphtae en dgl. aanwezig zijn, mag men deze middelen niet aanwenden en moet men zich tot een Decoct. rad. saleb met een weinig Borax, tot Bolus armena met Gummi arabic. en soortgelijke middelen bepalen. In latere tijdperken der ziekte, bij meer torpide koorts of omstreeks den tijd der krises, bewijzen ook zweetdrijvende en prikkelende middelen, Valeriana, de Ammoniumverbindingen, de Campher enz. goede diensten.

Eene groote opmerkzaamheid vereischt, gedurende het geheele beloop der ziekte, de toestand der lever en der buiksingewanden in het algemeen. Zoodra de uitwendige drukking pijnlijk wordt en de buik begint op te zwellen, moeten er bloedzuigers aan de lijdende plaats aangezet, kwikzilverzalf ingewreven en Calomel toegediend worden, en tot deze handelwijze moet men zoo dikwerf terug keeren, als zich de verschijnselen van beginnende ontsteking herhalen.

De hevige zenuwtoevallen vorderen Flor. zinc., Moschus, Castoreum en dgl., doch somwijlen ook, wanneer zij met hevige bloedsophoopingen naar het hoofd gepaard gaan, bloedontlastingen en afleidende middelen. Om den overgang in versterving te verhoeden, moet men de kinderen zuiver houden, menigmaal droog leggen en den donkergekleurden uitslag met aromatische kruiden, kamfer en dgl. bedekken. Is er reeds versterving ontstaan, dan wordt in- en uitwendig de kina, omslagen

met wijn enz. aangewend. Verettering vordert de vroegtijdige opening van het gezwel en eene opwekkende behandeling met eene gepaste diëet. Waar het celweefsel zich begint te verharden, mag men kwikzilverinwrijvingen of de bij Sclerosis opgegevene behandeling beproeven; het uitzigt op een goed gevolg is echter zeer gering.

Verbleekt de roos echter voor den tijd en treedt zij terug, dan zijn baden met Kal. caustic., Sinapismi en soortgelijke prikkels, ten einde haar vast te houden of weder naar buiten te lokken, aangewezen. Begint daarentegen de afschilfering, dan moeten de zieken warm gehouden en de krises op eene gepaste wijze geleid worden. Gedurende de genezing moet men nog eenen geruimen tijd lang, eenen geschikten leefregel in acht nemen, terwijl niet zelden eene nabehandeling plaats grijpen moet, ten einde de verlorene kracht weder te herstellen.

---

3 *Soort. Erysipelas senile.*

De roos der grijsaards.

Synonymen. Vele schrijvers hebben dezen, nog weinig bekenden ziektevorm tot erysipelas symptomaticum of metastaticum (zie dermatitis pseuderisipelas) gerekend; anderen behandelen haar bij de gewone roos. Zij is echter geene ontsteking der huid, zoo als dat lijden, hetwelk men gewoonlijk erysipelas metastaticum noemt, maar ware roos, en ook is elke tot gewoonte gewordene roos geene erysipelas senile, een ziektevorm, die even zoo goed zijne eigenaardige kenmerken bezit, als erysipelas neonatorum.

Verschijnselen.

Bij bejaarde voorwerpen, die reeds sedert eenen geruimen tijd aan velerlei bezwaarnissen in de spijsverte-

ring geleden hebben ontstaan, gewoonlijk in de lente, plotselijk de verschijnselen eener levendige rooskoorts, hoofdpijn in het voorhoofd, heete, drooge huid, menigvuldige, weeke, huppelende pols, bierbruine pis enz., aan welke even als bij erysipelas neonatorum, de lever veel merkbaarder aandeel neemt, dan bij de gewone roos. De tong is dik en donker beslagen, de smaak bitter, doorgaans eene galachtige braking aanwezig, de stoelgang hardnekkig verstopt, en gewoonlijk vertoont het harde oogvlies en de huid van het aangezigt eene geelachtige tint. Nadat deze voorteekenen nu eens slechts 24 uren, dan weder 2 tot 4 dagen geduurd hebben, vertoont zich de uitslag gewoonlijk aan het regterbeen, bestaande in eene donkere, pijnlijke roodheid van verschillende uitbreiding en met geringe zwelling verbonden, welke, even als de andere roos, onder den vingerdruk verdwijnt, op het gevoel heet is, doch bijna nimmer tot erysipelas bullosum opklimt. Doorgaans matigen zich, met de uitbotting, de bezwaarnissen in de spijsvertering en de koorts, de uitslag verloopt slechts iets langzamer, dan bij Erysipelas vulgare, schilfert trager, zemelvormig en somwijlen naauwelijks merkbaar af, en beslist zich meer door Lysis, dan door duidelijke krises. Met dezen eersten ligten aanval is de zaak echter nog niet afgedaan; de stoornissen in de spijsvertering, welke voor den aanvang der roos aanwezig waren en door haar tijdelijk verzacht werden, beginnen nu weder op nieuw, en korten of langen tijd daarna, meestal in den volgenden herfst, komt het tot eenen tweeden, en zoo langzamerhand tot eenen derden, zesden en tienden aanval. De tusschentijden van den eenen aanval tot den anderen, worden, met den tijd, steeds korter, de toevallen van het tijdperk der voorteekenen, voornamelijk van het lijden der lever, steeds heviger, en terwijl bij de eerste aanvallen de uitslag eenen verzachtenden invloed op de

verschijnselen der inwendige aandoening uitoefende en op het onderbeen beperkt bleef, duurt later de koorts, met onafgebrokene hevigheid, ook na de uitbotting, voort, en de steeds vlakke en donkere Erysipelas begint zich meer te verspreiden, breidt zich over de dij, de teeldeelen, de huid van den buik uit en verlengt aldus de enkele aanvallen aanmerkelijk. Daarbij wordt hetzelve veel vlugtiger, dan in den beginne, en treedt, dikwijls met eenen spoedigen doodelijken uitgang, bij de ligtste verkouding enz. veelal terug. Eindelijk verschijnt de roos, bij de steeds afnemende kracht der zieken, niet meer aan de ledematen, maar komt tevens aan den romp, voornamelijk aan den buik, te voorschijn; alsdan worden zij gaarne vergezeld door naar Cholera gelijkende toevallen, algemeene geelzucht, verschijnselen van Hepatitis venosa, in het kort, van dezelfde verschijnselen, welke bij erispelas neonatorum zijn genoemd geworden, en de koorts wordt torpide.

Erkenning.

De roos der grijsaards onderscheidt zich van de gewone roos niet alleen door den ouderdom der zieken, door de oorzaken en door vele eigenaardigheden der uitgangen, maar men kan ook de hevige leververschijnselen, de donkere kleur, geringe zwelling en trage afschilfering van den uitslag, en de regelmatigheid in den terugkeer der aanvallen, de steiging der verschijnselen in elke derzelve en het langzame voortgaan der roos van den omtrek naar het middenpunt, als eigenaardige kenmerken aanmerken. Ook erysipelas vulgare kan, wel is waar, tot gewoonte worden en hetzelfde voorwerp van tijd tot tijd aandoen, doch nimmer vindt men bij hetzelve deze regelmatigheid en trapsgewijze opklimming der aanvallen, en nimmer die eigenaardige naar het middenpunt gerigte beweging.

Oorzaken en voorkomen.

Ik heb dezen ziektevorm slechts bij voorwerpen bo-

ven de 60 jaren gezien, en zij schijnt menigvuldiger bij mannen, dan bij vrouwen voor te komen. Hij vertoont zich slechts bij voorwerpen, die aan chronische ziekten der buiksingewanden, voornamelijk aan aandoeningen van het poortaderstelsel en der lever lijden, bij oude lijders aan Haemorrhoides en Podagra, bij lieden met levertuberkels, Hypertrophia hepatis, galsteenen en dgl. Hij vertoont zich derhalve ook nimmer epidemisch, altijd sporadisch, hoewel ook hier de, bij de Erysipelatoses over het algemeen vereischte luchtsgesteldheid, niet van allen invloed ontbloot is, zooals reeds het ontstaan der eerste en meeste aanvallen in de lente en den herfst aanduidt. Als aanleidende oorzaken der aanvallen ziet men voornamelijk toorn, afwijkingen in de diëet en dgl., zeldzamer verkoudheid, hunnen invloed uitoefenen; dikwijls echter, voornamelijk bij de later vernieuwde aanvallen, kan men hoegenaamd geene gelegenheid gevende oorzaak opsporen.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop der enkele aanvallen is acuut; nogtans verwijlen de latere aanvallen, wegens de vroeger vermelde gronden, doorgaans niet langer, dan de vorige, en terwijl de eerste gewoonlijk in denzelfden tijd ten einde loopen, als de eenvoudige erysipelas vulgare, duren de latere dikwijls 14, 21 en meerdere dagen. De ziekte in haar geheel verloopt chronisch; zelden bereikt zij haar meestal doodelijk einde in 1 tot 2 jaren, met den derden tot vijfden aanval, meestal duurt zij langer en maakt 8, 10 en meerdere aanvallen. De mogelijke uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Geen der 4 tot 5 gevallen, die ik gezien en met zekerheid voor erysipelas senile houden kan, heeft een zoo gunstig einde genomen; nogtans zoude het niet onwaarschijnlijk zijn, dat, in het begin der aandoening en bij eene niet al te aanmerkelijke ontaarding der buiksingewanden, den inwen-

digen wortel van het lijden opgeheven en den terugkeer der roos verhoed zoude kunnen worden.

2. In gedeeltelijke genezing en in andere ziekten. Zoo lang de aandoening tot op het been beperkt blijft, bezit zij eene groote neiging, om in verettering over te gaan en zweren met eeltachtige, roode en pijnlijke randen te vormen, welke eene rijkelijke, stinkende, scherpe stof afscheiden. Wanneer dit geschiedt, blijven somwijlen de verdere aanvallen van roos weg, doordien de voortdurende afscheiding der zweer dezelve schijnt te vervangen; in andere gevallen vormt zich, van tijd tot tijd het Erysipelas in den omtrek der verzwering of aan het andere been, en de ziekte vervolgt haren weg, alsof er geene verzwering bestond. Ook zoude erysipelas senile somwijlen in versterving eindigen, voornamelijk wanneer hetzelve het buikvlies aandoet; ik heb dezen uitgang echter nimmer gezien. Daarentegen verdween het, in twee gevallen, eenmaal van het been en eenmaal van den buik, zonder dat er eenige schadelijkheid was te weeg gebragt, terwijl eens eene uitstorting van water in de hersenen en een ander maal eene spoedig doodelijke Peritonitis de gevolgen van hetzelve waren. Een derde zieke, bij welke de roos zich herhaalde malen over den buik verspreid had, stierf, behalve aan de aanvallen, aan waterzucht, welke zich bij de levertuberkels gevoegd had.

3. In den dood. Deze kan het gevolg zijn der versterving, of der stofverplaatsing van den uitslag, of, op de vermelde wijzen, van waterzucht.

Voorzegging.

Erysipelas senile is niet minder gevaarlijk, dan de tweede soort en hoewel zijne eerste aanvallen zich doorgaans niet kwaadaardig vertoonen, zoo neemt toch het gevaar, met elken vernieuwden aanval, toe, en, wanneer de ziekte zich eenmaal ontwikkeld heeft, volgt de dood zelfs zekerder, dan bij de roos der pasgeborenen.

De natuur van het lijden der buiksingewanden, hetwelk eene voorbeschiktheid voor Erysipelas daarstelt, en de mogelijkheid zijner genezing, de duur des gebreks en het aantal der reeds voorbij zijnde aanvallen, als ook de omstandigheid, of de roos nog aan de ledematen of reeds aan den romp verschijnt, moeten, met betrekking tot de voorzegging, voornamelijk in aanmerking worden genomen.

Lijkopening.

Behalve de huidsveranderingen, welke, over het algemeen, dezelfde als bij erysipelas vulgare waren, vond ik, in al de mij voorgekomene gevallen, ontaardingen, tuberkels, Hypertrophie, Cirrhosis der lever en overvulling van de aderen der buikholte met bloed, aderspattige uitzetting van enkele stammen enz. Somwijlen zouden echter ook organische gebreken der milt den grondslag tot deze ziekte leggen. Daarbij treft men, in die gevallen, welke door stofverplaatsing doodelijk zijn geworden, sporen van ontsteking of van Hydrochysis aan, en, in de weivliezen, niet zelden verzamelingen van water, welke zich bij ontaardingen der buiksingewanden gevoegd hebben.

Behandeling.

De geneeswijze van dezen ziektevorm bestaat in de behandeling van de aanvallen der roos en in die, welke gedurende de tusschenpozingen moet worden gevolgd en de opheffing van den inwendigen grond der ziekte, van het poortader- en leverlijden, de verhoeding van nieuwe aanvallen, ten doel heeft. De enkele aanvallen worden volgens dezelfde regelen, als bij erysipelas vulgare, met inachtneming van het plaatselijke en algemeene karakter van terugwerking, der vlugtigheid van den uitslag enz. behandeld. Ten einde echter den terugkeer der roos te voorkomen, zijn in de tusschentijden, de Extr. saponacea, Rheum, de middenzouten, bij een chronisch leverlijden, de salpeterzuren in- en

uitwendig, als Ungt. oxygenat. en in baden, bij eene vergrooting der milt Ferr. sulphuric., bij onderdrukte aanbeijen Alöe, zwavel en dgl. aangewezen, terwijl ook tevens de wei-, druiven- en kersenkuur, het gebruik van oplossende mineraalbronnen, als Kissingen, Marienbad, Karlsbad enz., en de zeebaden van voordeel zijn kunnen. Het spreekt van zelf, dat men, uit deze verschillende middelen, naar gelang van het geval, eene keuze doen moet, dat eene gepaste diëet het gebruik van artsenijen moet ondersteunen, en dat, zoodra er eene nieuwe uitbotting van roos plaats heeft, de behandeling van den aanval, in stede der, in de tusschenpozingen ingeslagene geneeswijzen, moet worden opgevolgd.

Zweren, welke het gevolg van erysipelas senile zijn, mogen niet tot volkomene genezing worden gebragt, gedeeltelijk, omdat zij somwijlen heilzaam zijn en het leven sparen, deels omdat het niet onwaarschijnlijk is, dat hare plotselijke verdwijning overeenkomstige gevolgen hebben kan, als het verdwijnen van den uitslag. Versterving wordt even als bij de andere soorten van roos behandeld, en wanneer de uitslag terugtreedt, moeten dezelfde middelen als bij de eerste en tweede soort, worden aangewend, om hem weder te voorschijn te roepen. Ontstaat er echter Hydrops, dan moet deze, even als elke organische waterzucht, behandeld worden.

II. Geslacht. Erythema.

De vliegende roodheid.

—

S y n o n y m e n. De ziektevormen, welke ik tot dit Geslacht vereenig, staan, bij Willan, Bateman, Biett, Alibert enz., onder den naam van Erythema en Roseola

aangeteekend; nogtans reken ik niet alles, wat aldaar dien naam voert, hiertoe, maar heb reeds vele soorten van dit Geslacht van Willan, vroeger onder Amorpha, Lichen, Dermatitis, Rheumatokelis enz. afgehandeld, en zal nog van anderen later, als Rubeola, Urticaria enz. moeten gewagen. — Der Anflug. — De valsche roos.

Kenmerken.

Onder gastrisch-erysipelateuse voorteekenen, nu eens met, dan weder zonder koorts, vormt zich, somwijlen in enkele vlekken, soms over groote oppervlakten der huid, eene bleeke, meestal vlakke roodheid, zonder merkbare zwelling of pijn en bij welker verschijning de koorts en de gastrische toevallen doorgaans nalaten. Zij verdwijnt in eenen onbepaalden, meestal korten tijd, zonder eenige, of met eene naauwelijks merkbare afschilfering.

Verdeeling.

Het Geslacht vervalt, naarmate de roodheid der huid zich slechts in enkele vlekken of over eene groote uitgebreidheid vertoont, in twee soorten, van welke de eerste meer met het Erythema, de tweede meer met de Roseola der Engelschen en Franschen overeenkomt.

---

1. *Soort. Erythema circumscriptum.*

De omschrevene vliegende roodheid.

Synonymen. Erythema symptomaticum van die schrijvers, welke eene, door uitwendige oorzaken, als drukking, verbranding en dgl., te weeg gebragte Dermatitis, Amorpha enz. als Erythema idiopathicum aannemen. — Erythema fugax Willan en Rayer — Erythema maculosum Behr.

Afbeeldingen. Tab. XXIV. 1.

Verschijnselen.

Men neemt dezen ziektevorm niet zelden in vereeniging met andere gastrisch-erysipelateuse aandoeningen waar; zoo hij echter meer op zich zelven voorkomt, wordt hij, nu eens met, dan weder zonder koorts, voorafgegaan door gebrek aan eetlust, bitteren smaak, hoofdpijn en dgl., voorteekenen van eenen onbepaalden, meestal korten duur. De uitslag vertoont zich gewoonlijk aan de ledematen en bestaat uit enkele vlekken van eene bleekroode kleur en onregelmatig ronde gedaante, die zich niet boven de gelijke oppervlakte der huid verheffen, nu eens de grootte van een' daalder, dan weder die eener hand hebben, onder den vingerdruk verdwijnen, doch spoedig terugkeeren en noch pijn, noch jeuking te weeg brengen. Met de uitbotting verdwijnen doorgaans alle voorafgaande verschijnselen. Somwijlen verdwijnen de vlekken plotselijk, om, na eenigen tijd weder te voorschijn te komen; na eenige dagen echter verbleeken zij langzamerhand en verliezen zich zonder, of met eene naauwelijks merkbare afschilfering.

Variëteiten.

Willan, Rayer en anderen noemen eene menigte variëteiten van Erythema uit inwendige oorzaken op, doch van welke het mij toeschijnt, dat slechts weinige hiertoe behooren, en de meeste hunne plaats bij andere Geslachten gevonden hebben of zullen vinden. Ik neem slechts 2 variëteiten van erythema circumscriptum aan.

---

1. *Variëteit. Erythema annulare.**

De ringvormige vliegende roodheid.

Synonymen. Erythema circinnatum en Iris Rayer.

Afbeeldingen. Tab. XXIV. 2. 2ª. 2ᵇ.

De roode vlekken stellen kringen daar, welker mid-

den de natuurlijke huidkleur vertoont; somwijlen (bij Eryth. Iris) neemt men zelfs meerdere, verschillend gekleurde concentrische ringen waar. Rayer geeft niet op, onder welke verschijnselen de ziektevorm begint, welke overigens herpes circinnatus en Iris nabij zouden komen, doch, door het gebrek aan blaasjes, door het beloop en den duur van denzelven zouden verschillen. Welligt is dit slechts eene abortive Herpes en geen Erythema volgens mijne bedoeling.

---

2. *Variëteit. Erythema urticans.*

De brandende vliegende roodheid.

Synonymen. Waarschijnlijk is deze middelvorm tusschen Erythema en Urticaria, welke ik eens gezien heb, gelijkvormig met het Erythema papulatum en tuberculatum van Willan. — Hetgeen Rayer als Erythema papulatum afgebeeld heeft, is een ziektevorm van Urticaria.

Afbeeldingen. Tab. XXIV. 3. 3a.

In het eenige geval, hetwelk mij voorkwam, vormden zich, onder gastrische toevallen en koorts, op de onderste ledematen, 4 tot 5 onregelmatige roode vlekken, welke iets meer, dan een' daalder groot, en levendiger gekleurd waren dan het gewone erythema circumscriptum. Zij waren op het gevoel niet vlak en glad, maar ongelijk, even als met kleine bobbels bezet en verwekten eene hevige branding en jeuking. Na eenige dagen werden zij geelachtig en verdwenen langzamerhand onder eene ligte afschilfering.

---

2. *Soort. Erythema diffusum.*

De verspreide vliegende roodheid.

—

Synonymen. Hetgeen de Engelschen Rash noemen, alsmede het Geslacht Roseola van Willan, Bateman, Alibert, Rayer enz. komt grootendeels met deze soort overeen; nogtans verstaan zij alle, onder de benaming Roseola, behalve erythema diffusum, ook het zoogenaamde roodvonk (Rubeolae), over hetwelk wij later als een bijzonder Geslacht zullen handelen, terwijl Rayer nog bovendien als Roseola rheumatica, de Rheumatokelis, en als Roseola febrilis en cholerica, typheuse Dermexantheses beschrijft.

Afbeeldingen. Tab. XXIV. 4. 4a.

Verschijnselen.

Even als de eerste, zoo komt ook deze soort niet zelden in vereeniging met andere roosaardige ziektevormen voor, zooals dit bij de oorzaken nader zal worden aangetoond. Verschijnt zij echter op zich zelve, dan wordt zij altijd door hoofdpijn, kwalijkheid en alle andere verschijnselen eener erethische rooskoorts aangekondigd. Na 12, 24 tot 36 uren vormt zich, doorgaans het eerst aan de ledematen, eene bleeke ongelijkmatige, vlakke en vlugtige roodheid, zonder zwelling en pijn, die onder den vingerdruk verdwijnt, en zich vrij snel in geheel en al onregelmatige, in het geheel niet scherp begrensde vlekken, van zeer verschillende grootte, over groote oppervlakten der huid uitbreidt, ja somwijlen het geheele ligchaam inneemt. De huid doet zich voor, als ware zij met eene bleekroode kleurstof geverwd of overgoten. Met de verschijning van dezen uitslag laten koorts en Gastricismus na, terwijl de roodheid zelden langer dan 2 tot 3 dagen blijft staan en alsdan, zonder afschilfering, weder verbleekt.

Variëteiten.

Willan, Rayer en anderen hebben verschillende soorten van hunne Roseola aangenomen, van welke echter alleen roseola infantilis, variolosa, en vaccina hiertoe behooren, en naauwelijks als variëteiten, zouden kunnen worden aangemerkt, omdat zij zich slechts daardoor onderscheiden, dat bij de eerste het Erythema, meer zelfstandig, bij de tweede en derde echter, meer in vereeniging met andere soorten van roos verschijnt.

Erkenning.

Behalve door de andere wijzen van verspreiding op de huid, onderscheiden zich beide soorten van Erythema, van Erysipelas, door de minder sterke roodheid, het gemis der zwelling en der pijn, door de zachtere koorts, den onbepaalden, gewoonlijk geringeren duur, door zijne verdwijning zonder afschilfering enz.

Van Herpes, Lichen en andere Exzematoses onderscheidt de eerste soort zich, door de voorafgaande verschijnselen der roos, door de bleekere roodheid, door het gemis der vorming van vruchten, enz.; welke kenmerken haar echter van Urticaria en van de tweede soort van scharlakenuitslag en roodvonk, met welke zij niet zelden verwisseld wordt, afscheiden, zal later worden aangetoond.

Oorzaken en voorkomen.

Beide ziektevormen ziet men menigvuldiger bij kinderen en vrouwen, en over het algemeen bij lieden met eene zachte huid, dan bij andere voorwerpen. De eerste soort komt niet zelden in vereeniging met de eenvoudige rooskoorts, Erythranche, Diarrhoea erysipelacea enz. of nevens tusschenpoozende koortsen, met eenen erysipelateusen tint en soortgelijke aandoeningen, nu eens kritisch, dan weder slechts als verschijnsel, voor; zij ontstaat echter dikwijls ook meer primair, bij eene erysipelateuse gesteldheid, door schade-

lijkheden in de voeding, na het genot van vette spijzen, van vele soorten van zeevisch enz. De tweede soort doet zich daarentegen slechts als een idiopathisch lijden voor en slechts bij tijden, in welke ook andere soorten van roos menigvuldig zijn; zij ontstaat alsdan zonder eenige kenbare oorzaak en schijnt een overgangsvorm van plaatselijke Erysipelas tot Scarlatina te zijn. Bijna overal, waar Scarlatina uit zich zelve epidemisch voorkomt, wordt haar ontstaan, behalve door Erysipelas faciei, anginosa enz. in enkele gevallen door erythema diffusum voorafgegaan. Bovendien voegen zich echter ook velerlei andere ziekten, uit de Familie der Erysipelatoses, of met eenen gastrisch-erysipelateusen tint, somwijlen als verschijnsel, somwijlen als krises, bij dezen ziektevorm, en alsdan verschijnt hij voornamelijk, als zoogenaamde Rash, veelal in vereeniging met de pokvormen, vooral bij Variolois, alvorens zich de eigenlijke uitslag vertoont. Beide soorten zijn niet besmettelijk.

Beloop, Duur en Uitgang.

Het beloop is acuut, de duur onbepaald, doch meestal kort. Alleen de eerste soort maakt somwijlen, doordien zij nieuwe uitbottingen of instortingen daarstelt, een tijdperk van meer dan zeven dagen uit. Ik heb nog geenen anderen uitgang, dan dien in genezing waargenomen, welke, zooals vermeld werd, gewoonlijk zonder afschilfering, bij de eerste soort meestal onder kritische darmontlastingen, bij de tweede onder eene vermeerderde afscheiding volgt. Wanneer het Erythema echter in vereeniging met andere aandoeningen, vooral kritisch, te voorschijn treedt, zoude het ook wel stofverplaatsingen kunnen maken.

Voorzegging.

Deze is, in al die gevallen, waar Erythema niet met andere, op en voor zich zelve gevaarlijke ziekten verbonden is, zeer gunstig; dit Geslacht is het goedaardigste van alle Erysipelatoses.

Behandeling.

Wanneer het Erythema als gevolg van andere ziekten verschijnt, dan vordert het geene andere wijziging in de behandeling, welke deze aandoeningen vereischen, zooals de vermijding van elken invloed, welke den uitslag voor den tijd zoude kunnen onderdrukken. Ontstaat het echter idiopathisch, dan bewijzen, bij de eerste soort, braak- en zachte purgeermiddelen goede diensten, doordien zij de gastrische toevallen opheffen, latere uitbottingen voorkomen enz. Bij Erythema diffusum echter geve men eerst Dec. gramin. met Nitr., Pulp. tamarind. met Crem. tart. en dgl. en, wanneer de koorts verdwenen is, ligte zweetdrijvende middelen, zooals Inf. Flor. verbasc., Spir. Minderer., Salmiac enz. Nimmer vereischt de uitslag eene eigene plaatselijke behandeling; mogten er echter, bij zijne te vroege verdwijning, stoornissen in inwendige organen ontstaan, of mogt de ziekte, bij welke hij zich voegde, toenemen, dan moet men het Erythema door soortgelijke middelen, als bij de teruggetredene roos, weder trachten te voorschijn te roepen.

III. Geslacht. Scarlatina.

De Scharlakenuitslag.

Synonymen. Rosalia, Rosania, Rossalia Sennert, Fehr. en anderen. — Purpura Schulz, Juncker. — Febris scarlatina Sydenham. — Morbilli confluentes Morton. — Febris purpurata contagiosa Lange. — Febris rubra Heberden. — Das Scharlachfieber, der Scharlachausschlag; der Scharlach. — Fièvre rouge, pourprée, scarlatine. — Scarlet fever.

Even als alle ziekten, zoo wil men ook de Scarlatina bij de Grieken en Romeinen beschreven en aangeduid

gevonden hebben. De Pest van Thucydides, de roodheid op de borst, van welke Hippocrates (Aphorism. II. 37), als een gunstig teeken in keelontsteking spreekt, de Ulcera aegyptiaca van Aretaeus, de beschrijvingen, welke Coelius Aurelianus van vele soorten van Angina en van de roos maakt enz., werden alle beschouwd, als betrekking te hebben op den scharlakenuitslag.

Al deze beschrijvingen en aanwijzingen zijn echter veel beter op andere ziekten toepasselijk, en het blijkt niet, dat de Ouden dezen gevaarlijken uitslag, welke, in onzen tijd, zoo vele offers kost, gekend hebben. Ook de Arabieren en de Geneeskundigen der middeleeuwen gewagen niet van hem, en het schijnt mij zelfs toe, dat de Rosalia van Ingrassias, in welke Sennert, de Haën, Pfeufer en anderen den scharlakenuitslag willen erkennen, volgens hetgeen Ingrassias, Prosper Martian en Bartholinus over haar aanmerken, meer met eenen eigenaardigen vorm van Erythema, dan van onze ziekte overeenkomen. Dat echter de Angina maligna, in welke Most, Reuss en anderen den aanvang van Scarlatina zien, bij hare eerste verschijning in de zestiende eeuw, eene van den scharlakenuitslag geheel en al verschillende en onafhankelijke ziekte geweest zij, vermeen ik op eene andere plaats (Historische Untersuchungen über Angina maligna und ihr Verhältniss zu Scharlach und Croup. Wzbg. 1828) te hebben aangetoond.

Van de eerste onbetwijfelbare gevallen van scharlakenuitslag wordt, op het einde der zestiende en in het begin der zeventiende eeuw, door Smetius, Hoogleeraar te Heidelberg, (1589) en Sennert te Wittemberg (1619) gewag gemaakt; de oudste epidemiën der ziekte echter nam Döring (1627) te Warschau waar. Reeds in het volgende jaar (1628) verscheen de ziekte epidemisch te Breslau, brak later (1642) weder in Silesie en in Leipzig uit, vertoonde zich (1652) op nieuw in Saksen, bezocht, in 1665, her-

haalde malen Polen, en werd door Schulz onder den naam van Purpura maligna infantum beschreven. Eerst omstreeks het 60 en 70ste jaar der zeventiende eeuw werden de scharlaken-epidemiën ook in de zuidelijke streken, aan deze zijde der vijftig graden breedte, in het zuidelijke gedeelte van Duitschland en Hongarye, in Engeland, Schotland en Frankrijk, en in de jaren 1692 tot 94, door Ramazzini, zelfs in boven-Italië waargenomen. Sydenham, die, in de jaren 1661 tot 76, verscheidene epidemiën dezer ziekte te Londen zag, gaf haar waarschijnlijk van het Engelsche woord Scarlet, scharlaken, het eerst den naam van febris scarlatina.

Al deze epidemiën waren echter, even als die, welke in het begin der achttiende eeuw op verschillende plaatsen heerschten, naar verhouding zeer goedaardig, doodden slechts weinige der aangetaste voorwerpen en schenen werkelijk tot eene ziekte te behooren, welke, volgens de uitspraak van Sydenham, slechts mediocris sanguinis effervescentia was. Van het jaar 1740 af echter, deed zich dit op eene andere wijze voor. Zooals ik in het boven vermelde geschrift heb aangetoond, vereenigden zich twee groote scharlaken-epidemiën, die van de jaren 1741 en 1762 af, zich, in de rigting van het Noorden naar het Zuiden, over Europa uitbreidden, met de Angina maligna en andere typheuse ziektevormen, welke zich in eene tegenovergestelde rigting verspreidden; met deze verwikkelden zij zich en veranderden, door deze vereeniging, in zeer kwaadaardige epidemiën, zooals die ons door Fothergill, Huxham, Raulin, Marteau, Malouin, Rosen en anderen worden afgeschilderd. Tevens nam de Scarlatina in eene geographische uitbreiding toe, daalde tot in de Zuid-europesche Chersonese, welke tot nog toe van haar waren verschoond gebleven af, en verscheen, tusschen de jaren 1760 tot 1770, zelfs voor de eerste maal, in Amerika. Sedert dezen tijd heeft de ziekte

zich slechts zelden weder in hare vroegere eenvoudigheid vertoond en wordt, met reden, als eene der gevaarlijkste Dermexantheses gevreesd, welke, in groote epidemiën, meestal van het Noorden naar het Zuiden, van tijd tot tijd, over Europa heen trekt, en somwijlen eene zoo groote sterfte onder de kinderen aanrigt, dat men haar de pest van dezen leeftijd genoemd heeft. Aldus zouden, b. v. in Saksen, van de jaren 1799 tot 1803, meer dan 40000 menschen aan den scharlakenuitslag gestorven zijn. De epidemiën van den nieuweren tijd waren nogtans weder goedaardiger, dan die, welke in het begin der eeuw, bij eenen torpiden, of later, voornamelijk in 1811 en 1818, bij eenen ontstekingachtigen Genius morborum voorkwamen, ofschoon het ook in 1827 en 1836, wanneer ik de ziekte in eene groote uitgebreidheid waarnam, niet aan erge gevallen ontbrak.

K e n m e r k e n.

Na voorteekenen van eenen duur van 24 tot 72 uren, bestaande in eene hevige rooskoorts, doorgaans met Angina en in eene levendige roodheid der tong, ontstaat er, het eerst aan den hals en de borst, doch weldra over het geheele ligchaam, een grootvlekkige, donkerroode, meestal vlakke uitslag, die onder den vingerdruk verdwijnt, doch spoedig, van den omtrek naar het middelpunt toe, terugkeert, op het gevoel heet en droog is en veel electriciteit ontwikkelt. De overige voorteekenen worden door de uitbotting doorgaans niet tot een beslissend einde gebragt; de uitslag blijft 4 dagen staan, verbleekt alsdan onder een kalisch terugwerkend zweet en andere krises en schilfert zich gewoonlijk in groote stukken der opperhuid af. Hij is van eene zeer vlugtige natuur en de ziekte gaat menigmaal in andere aandoeningen over; zij is niet besmettelijk en doet den mensch slechts eenmaal in het leven aan.

V e r d e e l i n g.

Even als bij de mazelen, zal ik eerst den eenvoudigen,

erethischen scharlakenuitslag als hoofdvorm beschrijven, en vervolgens van de afwijkingen, met betrekking tot het karakter van terugwerking, gesteldheid van den uitslag, de ontwikkeling der ziekte enz. spreken.

Hoofdvorm. Scarlatina simplex.

De eenvoudige scharlakenuitslag.

Synonymen. Scarlatina benigna, normalis, erethica. — De eenvoudige, goedaardige, regelmatige, erethische scharlakenkoorts. — Met betrekking tot den uitslag meestal scarlatina variegata.

Afbeeldingen Tab. XXV. 1. 1[a]. 1[b].

Verschijnselen.

Even als de andere Dermexantheses, doorloopt ook de scharlakenuitslag de bekende 4 tijdperken.

Eerste tijdperk. De voorteekenen.

De ziekte begint gewoonlijk met drukkende pijnen in het voorhoofd en een ligt gevoel van zwaarte in het hoofd, met min of meer hevige huiveringen, op welke eene bovenmatige hitte volgt, en met bezwaarnissen in de slikking. De tong wordt op den wortel witgeelachtig beslagen, terwijl de randen en de punt daarentegen eene roode kleur krijgen, en de Papillae filiformes zwellen op, zoodat het slijmvlies zich als met vleeschheuveltjes bedekt voordoet en de punt der tong naar eene aardbezie gelijkt (Tab. XXV. 1[b].). Ook de keelholte krijgt eene roode kleur en de amandelen, de huig en het zachte verhemelte zwellen nu eens slechts weinig, dan weder aanmerkelijk op; de zieken klagen over een gevoel van branding in den hals; het slijmvlies echter is niet droog, maar met een glasachtig, geelachtig slijm overdekt, en somwijlen ontstaan er Aphthae op hetzelve. De adem heeft eenen eigenaardigen reuk, de smaak is

bitter, de eetlust verloren, de dorst zeer vermeerderd; dikwijls neemt men eene neiging tot braken en werkelijk braken eener galachtige zelfstandigheid, drukking en branding in het hartekuiltje en in de maag waar, en de stoelgang is doorgaans vertraagd. De huid is op het gevoel heet, droog en zwelt op; vooral is de warmtegraad des hoofds buitengemeen verhoogd, het oog niet zelden ligtelijk opgeloopen en zeer glanzend, en volbloedige kinderen lijden veelal herhaalde malen aan neusbloedingen. De pols is zeer menigvuldig, maakt 120 en meer slagen in de minuut, is week, vol en huppelend, de pis meestal bierbruin. Al deze verschijnselen zijn des morgens matiger en nemen omstreeks den avond en des nachts toe, alswanneer men niet zelden ijlingen, ligte stuiptrekkingen en soortgelijke toevallen waarneemt. Menigmaal duurt dit tijdperk slechts 24 uren, doch nimmer langer, dan tot den derden dag.

Tweede tijdperk. De uitbotting.

Gewoonlijk verschijnt de uitslag gedurende de avondverheffing en altijd onder toeneming van koorts, van toevallen van vermeerderden bloedtoevoer en van alle andere verschijnselen. Hij vertoont zich het eerst aan den hals, in de streek van het sleutelbeen en in het aangezigt, in de gedaante van zeer kleine vlekken of punten van eene bleekroode kleur; de roodheid neemt echter spoedig toe, wordt scharlaken- en hoogrood, de punten en vlekjes breiden zich uit, vloeijen ineen en vormen verschillend groote, onregelmatig gevormde, niet scherp begrensde vlekken, welke aan de huid een marmerachtig, bont aanzien geven, hier groote oppervlakten overdekken en daar talrijke tusschenruimten van natuurlijke huidkleur tusschen zich openlaten (scarl. variegata). Deze uitslag verwekt geene pijn, slechts een gevoel van verhoogden warmtegraad; hij is niet boven de huid verheven en met geene merkbare zwelling verbonden, doch op het gevoel niet zelden ruw, even als

de zoogenaamde ganzenhuid. Onder de drukking verdwijnt de roodheid ligtelijk, de verbleekende huid heeft alsdan eenen geelachtigen tint en spoedig, van den omtrek uitgaande, herstelt de roodheid zich weder. Van den hals en de borst beginnende, breidt de uitbotting zich gewoonlijk spoedig over het overige ligchaam uit, en is, in de meeste gevallen, in 12 uren afgeloopen; nogtans wordt gewoonlijk de onderste helft des ligchaams minder rijk met scharlakenvlekken bezaaid en minder sterk gekleurd, dan de bovenste. Gelijktijdig met de uitbotting op de huid neemt doorgaans ook de roodheid, pijn en zwelling in de mond- en keelholte toe.

Derde tijdperk. De bloei.

Slechts in zeldzame gevallen verdwijnt, wanneer de uitslag is afgeloopen, de koorts; zij duurt doorgaans, ook bij den goedaardigsten scharlakenuitslag, in het tijdperk van den bloei, slechts eenigzins gematigd voort, laat des morgens na en verheft zich des avonds. De toevallen van keelontsteking en van hoofdpijn houden aan; de neiging tot braking, de werkelijke braking, de stoelverstopping daarentegen laten meestal na. De uitslag vertoont zich op de huid des avonds levendiger gekleurd, dan des morgens; gedurende de nalating is hij, op het gevoel, week, gedurende de verheffing daarentegen droog en brandend heet. Alsdan legt de, met de eerst ligtelijk gewrevene huid in aanraking gebragte Electrometer eene levendige terugwerking aan den dag, en Semen lycopodii, met hetwelk men den uitslag bestrooit, blijft, wanneer men hetzelve afblaast, in tamelijk regelmatige (Lichtenbergsche) figuren, op de huid vastkleven. De pols is, tegen den avond, doorgaans menigvuldiger, dan bij de meeste andere ziekten, doch week, de dorst hevig, en zelfs bij den goedaardigsten scharlakenuitslag zijn ijlingen des nachts, zinsverwarringen, eenige verdooving en dgl. zeer gewone verschijnselen. Dit tijdperk duurt 4 dagen.

Vierde tijdperk. Afschubbing.

Op het einde van den vierden dag na de uitbotting verbleekt de uitslag, nemen de vlekken eerst eene bleekroode, vervolgens eene lichtgeelachtige kleur aan; te gelijker tijd begint de huid uit te wasemen, dikwijls rijkelijk te zweeten, en dit zweet legt duidelijk eene alkalische terugwerking aan den dag. Menigmaal hebben er galachtige stoelgangen plaats, de pis wordt helder en maakt een slijmachtig bezinksel, de pols wordt rustiger, de dorst geringer, de hitte gematigder; alleen tegen den avond neemt men nog eene ligte koorts waar, en de afschubbing begint, even als de uitbotting, aan den hals, in de streek van het sleutelbeen en aan het onderkaaksbeen. Zij breidt zich, nu eens spoediger, dan weder langzamer over het ligchaam uit, doch het duurt doorgaans verscheidene dagen, alvorens zij algemeen is. Zij heeft in groote stukken, even als bij de mazelen plaats; aan den romp echter overschreiden zij, bij dezen ziektevorm, zelden den omvang van linzen, en slechts aan de ledematen scheidt de opperhuid zich in groote platen af. Somwijlen vallen de haren en nagels af, en altijd beperkt de afschilfering zich niet slechts tot de uitwendige bekleedselen, maar ook de tong, het slijmvlies van den mond en de keel, welks roodheid tevens met den uitslag verbleekt was, en waarschijnlijk het slijmvlies van het geheele darmkanaal, ontaarden op hunne bovenste oppervlakte. Zoo lang de afschubbing duurt — en deze houdt ten minste 7, somwijlen zelfs 14 tot 21 dagen aan — blijven de afscheidingen eenigzins opgewekt en de ligtste stoornis in haar beloop doet de koorts op nieuw ontvlammen en kan de gevaarlijkste naziekten te voorschijn roepen.

Variëteiten.

Scarlatina wijkt meer, dan de meeste andere Dermexantheses van deze eenvoudige, erethische gedaante af, en er bestaan, even als bij de Morbilli, variëteiten

naar het karakter van terugwerking, naar de gedaante van den uitslag, naar den graad van ontwikkeling der ziekte en naar de zamenstelling met andere aandoeningen, welke alle voor de erkenning en behandeling van gewigt zijn.

a. Variëteiten naar het karakter van terugwerking.

Ik onderscheid, in dit opzigt, 3 variëteiten: den ontstekingachtigen, zenuwachtigen en putriden scharlakenuitslag.

---

1. *Variëteit. Scarlatina synochalis.*

De ontstekingachtige scharlakenuitslag.

Synonymen. Scarlatina inflammatoria.

Verschijnselen.

Het tijdperk der voorteekenen is korter en heviger, dan bij den hoofdvorm, dikwijls 6 tot 12 uren lang. De hoofdpijn is zeer hevig, het aangezigt rood, glanzend, lichtschuw; duizeligheid, slaapzucht, levendige ijlingen doen zich voor, en de strot- en slaapslagaderen kloppen hevig. De keelaandoening heeft meer overeenkomst met Pharyngitis, de keel is droog, aanmerkelijk opgezwollen, en de slikking zeer pijnlijk, dikwijls onmogelijk. De tong is nog meer, dan bij den eenvoudigen scharlakenuitslag, rood en granuleus, de dorst zeer hevig, de pols vol en hard, de huid brandend heet en droog, de pis helder en spaarzaam en de stoelgang hardnekkig verstopt. Niet zelden wordt de ziekte reeds van het begin af door ondubbelzinnige verschijnselen van velerlei ontstekingen in het hoofd, de borst of in den buik vergezeld. De uitslag vertoont zich in levendiger roode en grootere vlekken, dan bij

den hoofdvorm en verbreidt zich spoedig en dikwerf in elkander vloeijende (zie 4de variëteit.), over het geheele ligchaam. De levendigste bloedsophoopingen naar het hoofd, woedende ijlingen, stuipen, bloedhoesten en dgl. vergezellen menigmaal zijne uitbotting, en dikwijls is hij met aanmerkelijke zwelling der huid, met spannende, brandende pijnen verbonden. De koorts matigt zich niet door de uitbotting, maar behoudt haar synochaal karakter, maakt minder duidelijk nalatingen, dan bij den erethischen scharlakenuitslag en bereikt des nachts dikwijls eene vreesverwekkende hoogte. Hierbij voegen zich eerst thans niet zelden ontstekingen der verschillendste deelen, der hersenvliezen, van het borst- en buikvlies, van het inwendige oor, der oor- en onderkaaksklieren, der oogen enz. en maken dikwijls spoedig ongunstige uitgangen in uitstorting, verettering enz. Op den vierden dag verbleekt overigens ook bij dezen ziektevorm de uitslag, en valt hier over het geheele ligchaam, in groote lappen af. De afschubbing wordt vroegtijdig algemeen, de keelaandoening gaat veelal in verettering over, de koorts houdt menigmaal nog langen tijd aan, beslist zich echter vervolgens door rijkelijke krises, bovenmatig zweeten, aardachtig bezinksel in de pis, stoelontlastingen en, voornamelijk bij kinderen, dikwijls door neusbloedingen. Ook bij den ontstekingachtigen scharlakenuitslag hebben er echter stoornissen in het tijdperk der krises plaats, en naziekten komen hier nog menigvuldiger voor, dan bij den hoofdvorm.

---

2. *Variëteit. Scarlatina nervosa.*

De zenuwachtige scharlakenuitslag.

Synonymen. Scarlatina torpida, adynamica, asthenica.

Verschijnselen.

Bij dezen ziektevorm duurt het tijdperk der voorteekenen doorgaans lang: 48 tot 72 uren; de bezwaarnissen der keelaandoening zijn gering; daarentegen vertoont zich het zenuwstelsel, reeds van het begin der ziekte af, zeer aangedaan. Zonder eenige toevallen van vermeerderden bloedtoevoer of met de kenteekenen eener passieve overvulling van bloed, hebben de lijders een gevoel van zwaarte in het hoofd; zij zijn onderhevig aan duizeligheid, zinsverwarringen, ijlingen, slaapzucht, kramp der aangezigtsspieren, van de maag, der pisblaas en niet zelden algemeene stuipen. De tong is weinig beslagen, rood en droog, de dorst hevig, de huid brandend heet, doch week, de pols zeer menigvuldig, klein, snel en onregelmatig, de pis dikwijls krampachtig. De uitbotting gaat dikwijls door de ergste toevallen vergezeld, van naar Cholera gelijkende ontlastingen naar boven en onderen, van onmagten, stuipen, diepe bewusteloosheid enz. De uitslag vertoont zich slechts op enkele plaatsen, zonder bepaalde orde, nu eens hier, dan daar, komt en verdwijnt weder, verbreidt zich bijna nimmer over het geheele ligchaam en is merkbaar bleekrood gekleurd, ofschoon de huid brandend heet is en eene aanmerkelijke electriciteit verraadt. Zijne uitbotting, die, over het algemeen, langzaam plaats heeft, vermindert de koorts niet; zij bestaat, met alle verschijnselen eener torpide, ook in het tijdperk van den bloei, voort, verheft zich des avonds en laat in de morgenuren na, terwijl de uitslag zeer vlugtig, des morgens naauwelijks merkbaar en zeer tot terugtreden geneigd is. Begint de afschubbing, dan gaat zij slechts langzaam voort en is meestal zemelvormig; de kritische uitscheidingen door de huid, de pis enz. zijn veel minder duidelijk, dan bij de vorige ziektevormen, en de koorts houdt daarom nog eenen geruimen tijd aan. Geene andere variëteit van scharlakenuitslag gaat in zoo veelvuldige naziekten over, als de zenuwachtige.

3. *Variëteit. Scarlatina septica.*

De putride scharlakenuitslag.

Synonymen. Scarlatina maligna, putrida, atactica, haemorrhagica, petechialis.

Afbeeldingen. Tab. XXV. 2.

Verschijnselen.

De voorteekenen zijn nu eens kort, dan weder lang; de Angina somwijlen slechts onbeduidend, dan weder vrij aanmerkelijk. De zieken gevoelen zich zeer afgemat en ter neêrgeslagen; de uitdrukking van het aangezigt is meer betrokken; zij hebben een gevoel van zwaarte in het hoofd, zijn duizelig, en doorgaans vertoonen zich sporen van eenen passiven vermeerderden bloedtoevoer. De tong is, op den wortel, dik beslagen, aan de randen rood, de smaak in den mond walgelijk, de eetlust verloren en de dorst vermeerderd. Dikwerf neemt men braking eener galachtige zelfstandigheid, dikwijls ook eenen wegsmeltenden buikloop waar. De huid is, op het gevoel, brandend heet, meestal tamelijk opgezwollen; de pols is menigvuldig, vol, huppelend, doch week en kan ligtelijk weggedrukt worden; de pis is troebel. Voornamelijk omstreeks den tijd der uitbotting bloeden de zieken veelal uit den neus, en het bloed is donker en dun. De uitslag verschijnt dikwijls onder ijlingen en in eenen soporeusen toestand, zelden onder stuipen. Hij breidt zich echter spoediger over het ligchaam uit, dan bij den vorigen ziektevorm, heeft echter niet die helderroode kleur van andere soorten van scharlakenuitslag, maar is donker, loodkleurig, blaauwachtig. Zijne verschijning matigt de koorts niet, maar deze neemt steeds meer het karakter eener putride aan. De tong wordt droog en bruin, de pis ontbonden en de adem stinkend; er ontstaan wegsmeltende diarrheën,

braking eener ontbondene stof, naauwelijks te stillene bloedingen uit de verschillendste organen en de krachten verdwijnen snel. De pols wordt klein en ontelbaar, de huid der ledematen koud, terwijl zij aan den romp eene gloeijende hitte aan den dag legt; de uitslag wordt steeds donkerder, met talrijke Purpuravlekken vermengd; nu en dan nam men zelfs versterving van enkele plekken der huid waar. Daarbij liggen de zieken in mussiterende ijlingen of in eenen diepen slaap, zinken in het bed neder, en niet zelden ontstaan er onmagten, stuipen en alle andere toevallen der zenuwachtige variëteit. Begint de afschilfering, zoo verwijlt zij, bij spaarzame en onduidelijke krises en voortdurende koorts, doorgaans zeer lang, en naziekten zijn menigvuldig.

b. Variëteiten naar de gedaante van den uitslag.

Behalve de boven aangehaalde gevlekte scharlakenuitslag (scarlatina variegata) bestaan er, in dit opzigt, nog 2 afwijkingen, van welke de eerste zich tot den gewonen uitslag verhoudt, even als de ineenvloeijende mazelen of pokken tot de alleen staande, en de tweede eene sterkere ontwikkeling van den vlakken uitslag is, even als erysipelas bullosum in verhouding tot erysipelas simplex.

---

4. *Variëteit. Scarlatina laevigata.*

De ineenvloeijende scharlakenuitslag.

Afbeeldingen. Tab. XXV. 3

De uitslag komt, bij dezen ziektevorm, even als bij scarlatina variegata, te voorschijn, doch weldra vloeijen de vlekken, voornamelijk in het aangezigt en aan den romp, somwijlen echter ook over het geheele ligchaam,

tot een zamenhangend rood ineen, hetwelk geene tusschenruimten van natuurlijke huidkleur meer openlaat. Gewoonlijk is de huid daarbij zeer heet, opgezwollen en de zieken klagen over een gevoel van spanning en branding. De afschubbing heeft bijna altijd plaats, als Desquamatio membranacea. Men neemt dezen vorm van uitslag veelal bij den ontstekingachtigen scharlakenuitslag waar.

---

5. *Variëteit. Scarlatina vesiculosa.*

De scharlakenuitslag met blaasjes.

Synonymen. Scarlatina miliaris. — Der Scharlachfriesel. Hahneman en anderen hebben dezen ziektevorm, ten onregte, als eenen, van de gewone Scarlatina verschillenden uitslag beschouwd.

Afbeeldingen. Tab. XXV. 4.

Ook bij deze variëteit verschijnt de scharlakenuitslag het eerst als variegata, zeldzamer als laevigata, en eerst 12 tot 24 uren na de uitbotting, verheft de opperhuid zich op de roode vlekken, nu en dan tot kleine, de grootte van gerstenkorrels hebbende, halfkogelvormige of onregelmatig gevormde blaasjes, welke somwijlen afzonderlijk en verstrooid staan, meestal echter kleine groepen van eene onbepaalde gedaante daarstellen. In het laatste geval vloeijen dikwijls verscheidene blaasjes te zamen. De scharlakenvlekken, op welke zich de blaasjes vormen, blijven onder deze voortbestaan; de blaasjes zelve zijn doorschijnend, van eene lichtgeelachtige kleur en hun inhoud legt duidelijk eene alkalische geaardheid aan den dag; zij veroorzaken slechts eene ligte branding. Op den vierden dag worden zij troebel,

week en verdroogen, zonder te barsten, tot zeer oppervlakkige schubbenvormige korstjes, welke, met de afschubbing der opperhuid, mede afvallen. Deze vorm van uitslag kan bij elk karakter van terugwerking voorkomen; hij vertoont zich echter het meest bij den erethischen of synochalen scharlakenuitslag.

c. Variëteiten naar de ontwikkeling der ziekte. Wij moeten hier van den abortiven scharlakenuitslag en van Scarlatina zonder uitslag melding maken. Of er, overeenkomstig met de Morbilli apyretici, eenen koortsloozen scharlakenuitslag bestaat, weet ik niet.

---

6. *Variëteit. Scarlatina abortiva.*

De abortive scharlakenuitslag.

Men ziet, bij heerschende Scarlatina, niet zelden de voorteekenen der ziekte ontstaan en, omstreeks den tijd der uitbotting, zonder uitslag weder verdwijnen, of een ligt Exanthema te voorschijn komen, hetwelk slechts 24 tot 48 uren blijft staan, en alsdan zonder afschilfering verdwijnt. De op de laatste wijze voorkomende gevallen hebben eene groote overeenkomst met erythema diffusum en duiden den zamenhang, in welken zij met den scharlakenuitslag staan, behalve door hun voorkomen in denzelfden tijd en bij dezelfde familiën, ook door de angineuse bezwaarnissen, welke zij dikwijls vergezellen aan. Deze ziektevorm heft de vatbaarheid voor ware Scarlatina niet op, en kan ook bij personen voorkomen, welke den scharlakenuitslag reeds hebben doorgestaan.

7. Variëteit. Scarlatina sine exanthemate.

De scharlakenkoorts zonder uitslag.

—

Synonymen. Febris scarlatinosa, das Scharlachfieber ohne Exanthem.

Niet zoo geheel zeldzaam krijgen, in scharlakenepidemiën, personen, die eene voorbeschiktheid tot de ziekte hebben, alle verschijnselen van scharlakenuitslag; de aandoening duurt even zoo lang als de gewone Scarlatina en eindigt door afschilfering, doch de uitslag ontbreekt. De uitbotting schijnt, in deze gevallen, alleen op de slijmvliezen plaats te grijpen, want de eigenlijke roodheid der tong en der mondholte en de angineuse toevallen zijn dikwijls zeer hevig en ontbreken nimmer. Bij de meeste lijders aan deze variëteit verloopt de aandoening goedaardig; somwijlen echter ziet men, in zoodanige gevallen, ook alle verschijnselen der zenuwachtige of putride variëteit. Het schijnt, dat de scharlakenkoorts zonder uitslag denzelfden waarborg voor eenen terugkeer der ziekte stelt, als de hoofdvorm.

d. Variëteiten door zamenstelling. Scarlatina kan zich met velerlei aandoeningen, met verschillende ontstekingen en Typhoideae, met Hydrocephalus en Eclampsie enz. verbinden; doch sedert het midden der vorige eeuw komt geene zamenstelling zoo veelvuldig voor, als die met angina maligna (Pharyngocace), en is geene andere zoo innig en van eenen zoo belangrijken invloed op het beloop van den scharlakenuitslag, als deze. Zij verdient alzoo, volgens het voorbeeld van Willan, Rayer en anderen, als eene bijzondere variëteit te worden beschouwd: want hoewel de scharlakenuitslag zich, bij deze verbinding, over het algemeen, ook als putride voordoet, zoo gaat nogtans elke putride scharlakenuit-

slag niet gepaard met angina maligna; er vertoonen zich ook vele verschijnselen in vereeniging met Pharyngocace, welke men zonder haar, doorgaans niet waarneemt.

---

8. *Variëteit. Scarlatina anginosa.*

De scharlakenuitslag met kwaadaardige keelontsteking.

Synonymen. Scarlatina cynanchyca Cullen. — Angina maligna scarlatinosa. — Scarlet fever with sore-throat.

Het tijdperk der voorteekenen verhoudt zich geheel als bij den putriden scharlakenuitslag, slechts is het gevoel van zwaarte in het hoofd en de verdooving doorgaans nog aanmerkelijker, het aangezigt bleek en opgezwollen, de huid minder werkzaam, de pols kleiner, en men neemt eigenaardige veranderingen in de keelholte waar. Deze is donkerrood gekleurd, doorgaans niet merkbaar opgezwollen en wordt nu eens met aanvankelijk witte en dunne, dan weder echter met geelachtige en dikkere schijnvliezen overdekt; de bezwaarnissen in de slikking zijn gewoonlijk gering; de stem daarentegen is heesch en door den neus, de neus verstopt, en de adem heeft eerst eenen eigenaardigen, zoetachtigen, later eenen walgelijken reuk. Slechts zelden vertoont zich de uitslag voor den derden of vierden dag; hij is meestal donker, even als bij de derde variëteit, doch zelden over het geheele ligchaam verspreid, komt slechts op sommige plaatsen te voorschijn en is zeer vlugtig. Somwijlen ontbreekt zelfs alle uitslag; de ziekte verloopt als Scarlatina anginosa sine exanthemate, Angina maligna scarlatinosa. De uitbotting moge echter plaats grijpen of niet, de schijnvliezen op de amandelen

nemen echter omstreeks den tijd, welke aan haar beantwoordt of kort daarna, eene aschgraauwe of bruinachtige kleur aan en beginnen zich verder uit te breiden en tot ontbinding over te gaan. Het omgevende donkerroode slijmvlies zwelt op en geeft hun het aanzien van diepe, met verstorvene korsten bedekte zweren, met welke niet zelden de geheele mondholte bedekt wordt; uit den neus vloeit eene met bloed vermengde, stinkende, etterachtige stof; de adem ruikt rotachtig, de stem vervalt en, in zeldzame gevallen, ontstaan er zelfs, naar Croup gelijkenden hoest en toevallen van stikking. Dikwijls zwelt ook de hals buitengewoon op, de onderkaaks- en oorklieren worden hard en pijnlijk, en somwijlen neemt ook het inwendige oor mede aandeel in het lijden. Daarbij wordt de koorts steeds duidelijker torpide, de pols voortdurend menigvuldiger en kleiner, de huid aan de ledematen koel en aan den romp brandend heet, de tong droog, de pis ontbonden; er ontstaan ijlingen en slaapzucht, krampen en stuipen, bloedingen en wegsmeltende ontlastingen; de door blaartrekkende pleisters of op andere wijzen ontvelde plaatsen worden door versterving aangedaan, de zieken beginnen door te leggen en dgl. meer. Volgt echter eindelijk de afschubbing, dan heeft zij, even als bij den anderen putriden scharlakenuitslag, langzaam plaats, en behalve de gewone krises, stooten zich, bij dezen ziektevorm, de schijnvliezen en verstorvene korsten der keelholte af en genezen de ontvellingen of zweren, welke zich somwijlen onder dezelve gevormd hebben.

Erkenning.

De scharlakenuitslag over het algemeen, zoude voornamelijk met mazelen en erythema diffusum, scarlatina vesiculosa met Miliaria, en scarlatina anginosa met eenvoudige Pharyngocace (angina maligna) kunnen verwisseld worden. De ziekte onderscheidt zich echter:

1. Van mazelen. Deze hebben catarrhale en doorgaans lange, Scarlatina daarentegen gastrisch-erysipelateuse en kortere voorteekenen; bij gene lijden voornamelijk de oogen, bij deze hoofdzakelijk de keelholte; ginds bestaat de uitslag uit kleine, rondachtige, bleekroode vlekken, welke dikwijls knopjes of blaasjes dragen, hier vormen zich grootere, onregelmatige, scharlakenroode vlekken, die dikwijls groote oppervlakten met eene roode kleur overdekken; menigvuldigheid van pols, hitte, dorst en verschijnselen van het hoofd zijn heviger bij den scharlakenuitslag; Coryza, heeschheid, hoest en velerlei andere ademhalingsverschijnselen behooren daarentegen meer tot de mazelen. Scarlatina blijft slechts 4, de mazelenuitslag 5 tot 7 dagen staan; ginds heeft de afschubbing meestal den vorm van Desquamatio membranacea, hier altijd dien van furfuracea, en zelfs de naziekten van beide ziektevormen zijn verschillend.

2. Van erythema diffusum. De voorteekenen van dezen aanverwanten uitslag zijn doorgaans veel goedaardiger, dan die van scharlakenuitslag en gaan niet gepaard met Angina; met de uitbotting van het Exanthema, hetwelk zelden zoo uitgebreid en zoo levendig gekleurd is, als Scarlatina, verdwijnen gewoonlijk alle toevallen en na weinige dagen verliest de roodheid zich zonder afschilfering en naziekten.

3. Van Miliaria. De verschijnselen, welke den gierstuitslag aankondigen, zijn geheel verschillend van de voorboden van den scharlakenuitslag; gene ontstaat onder een bovenmatig zweet, deze bij eene drooge, brandend heete huid, en terwijl bij Miliaria zich primair, door smalle areolae omgevene blaasjes verheffen, verschijnen, bij scarl. vesiculosa, eerst onregelmatige, groote vlekken, op welke zich, pas na verloop van 12 tot 24 uren, Phlyctaenae ontwikkelen. De blaasjes van Miliaria staan afzonderlijk, die van Scarlatina meestal

groepsgewijze; gene zijn kleiner, puntig, waterhelder, deze grooter, halfkogelvormig of onregelmatig en geelachtig; de inhoud van gene is zuur, van deze alkalisch. Scharlakenuitslag maakt slechts eene, Miliaria talrijke uitbottingen; de hartkloppingen, de eigenaardige gewaarwordingen in de ledematen, de zenuwachtige borstbeklemming enz. zijn den scharlakenuitslag, de Angina, de gastrische toevallen enz. daarentegen den gierstuitslag vreemd.

4. Van Pharyngocace. Men heeft in elke Angina maligna Scarlatina willen erkennen, doch ten onregte; zelfs wanneer scarlatina anginosa zonder uitslag verloopt, laat zich de Angina, welke onder den invloed van den scharlakenuitslag staat, van de eenvoudige Pharyngocace onderscheiden. Scarlatina anginosa wordt altijd voorafgegaan door alle verschijnselen eener hevige rooskoorts; zij verloopt even acuut als de Scarlatina zelve, gaat vroegtijdig tot ontbinding en vorming van schijnvliezen over, zet zich echter, naar verhouding, zelden op de luchtwegen voort, dringt doorgaans niet diep in het weefsel van het onderliggende slijmvlies, en beslist zich, in gunstige gevallen, gewoonlijk binnen de 7 eerste dagen. De eenvoudige Pharyngocace daarentegen begint meestal zonder, of met zeer geringe koorts, ontwikkelt zich veel langzamer, doch wendt zich daarentegen zeer dikwijls naar het strottenhoofd en de luchtpijp en brengt veelal, onder de verschijnselen van Croup, den dood aan. Het duurt dikwijls 8, 10 en 14 dagen, alvorens de schijnvliezen zich ontbinden, en eerst dan ontstaan de toevallen van algemeene ontbinding en torpide koorts; de verstoring der aangedane deelen is echter ook des te dieper, en de doodelijke uitgang zooveel te menigvuldiger.

Oorzaken en Voorkomen.

Even als de meeste Dermexantheses, doet ook de scharlakenuitslag het meest den kinderlijken leeftijd aan

namelijk voorwerpen tusschen 2 en 12 jaren; nogtans worden ook lieden, welke hem in hunne jeugd ontloopen zijn, niet zelden in lateren leeftijd door hem bezocht; slechts weinige menschen bereiken eenen hoogen ouderdom, zonder niet aan hem geleden te hebben. Hij kan voorts vrijwillig ontstaan en door besmetting veroorzaakt worden.

Vrijwillig ontwikkelt de scharlakenuitslag zich steeds uit de gastrisch-erysipelateuse gesteldheid en ontstaat alzoo menigvuldiger in den herfst en de lente, dan in andere jaargetijden, hoofdzakelijk bij vochtig, onbestendig weder en bij heerschende weste- en zuidewinden. Dikwijls verscheidene weken en maanden voor zijne eigenlijke verschijning nemen de minder ontwikkelde soorten van roos, voornamelijk Erysipelas, Parotitis, erythema diffusum enz., buitengemeen aan menigvuldigheid toe en worden, met betrekking tot de koorts en de overige vergezellende verschijnselen, ten opzigte van den Typus enz., den scharlakenuitslag steeds meer gelijk, zoodat men niet zelden uit dezelve, de gedreigde uitbotting van den sterker ontwikkelden ziektevorm, eenen geruimen tijd voor het ontstaan der eigenlijke gevallen van Scarlatina, kan erkennen; vervolgens komen er gevallen voor, van welke het moeijelijk te bepalen valt, of zij Erysipelas, Erythema of Scarlatina zijn, en eindelijk verschijnt deze zelve. Even als andere, hooger ontwikkelde Dermexantheses vertoont zich ook de scharlakenuitslag somwijlen in vereeniging of na andere derzelve, hetzij deze tot hetzelfde of tot een ander ziekteproces behooren, hetzij zij gelijktijdig of op dezelfde plaats met mazelen, pokken, roodvonk, Petechialtyphus en dgl., of korten tijd, nadat deze ziekten geheerscht hebben, voorkomen; nogtans neemt men bij de mazelen, het roodvonk enz. eene veel grootere neiging waar, om zich aan andere uitslagziekten aan te sluiten, dan bij Scarlatina, welke niet zelden groote landstreken over-

trekt, zonder dat er eenige andere soort van uitslag te gelijker tijd wordt waargenomen. Heeft de scharlakenuitslag zich uit zijne grondbeginselen ontwikkeld, zoo bepaalt hij zich zelden tot enkele sporadische gevallen, maar verschijnt meestal epidemisch. Slechts daar, waar eerst kortelings geleden scharlakenuitslag heerschte en waar het dierhalve aan voorwerpen ontbreekt, welke vatbaarheid voor de ziekte hebben, of bij eene niet genoegzaam ontwikkelde, eensklaps weder afgebrokene roosaardige gesteldheid, ziet men hem somwijlen sporadisch. Zijne vrijwillig ontstane epidemiën beginnen meestal in den herfst of in de lente, breiden zich, nu eens meer, dan minder snel, gewoonlijk vrij ver uit, duren doorgaans verscheidene maanden en eindigen, doordien de Scharlakenuitslag, even als hij zich uit minder ontwikkelde ziektevormen der Erysipelatoses ontwikkelde, zich weder in zoodanige ziektevormen, aangezigtsroos en dgl., oplost en verliest. Endemisch, zooals Miliaria, is Scarlatina nergens, en hoewel hare geschiedenis en de rigting van de togten harer epidemiën, van het noorden naar het zuiden, hoewel de grootere menigvuldigheid en kwaadaardigheid harer epidemiën in het noordelijke, dan in het zuidelijke Europa, ook eenigzins mogten te kennen geven, dat zij eigenlijk in de koude en gematigde luchtstreken te huis behoort, zoo is zij nogtans in de warmere, en zelfs onder den evenaar, niet vreemd.

Waar de scharlakenuitslag zich altijd vertoont, is hij besmettelijk, kan op voorwerpen, welke vatbaarheid voor hem bezitten, worden overgeplant, en hij behoort tot de waarlijk en noodzakelijk besmettelijke ziekten. Op plaatsen en in tijden, waar de scharlakenuitslag zich vrijwillig ontwikkelt, draagt alzoo de smetstof niet weinig tot zijne verdere uitbreiding bij en verklaart ons, hoedanig Scarlatina in oorden en tijden kan uitbreken, en als verwoestende volksziekte heerschen, in welke de grondbe-

ginselen tot haar vrijwillig ontstaan, de roosaardige gesteldheid enz., in het geheel niet kunnen worden opgespoord, en hoedanig deze ziekte, oorspronkelijk een voortbrengsel van weêrsverhoudingen, vrij onafhankelijk van de afwisseling der jaargetijden en van het weder, groote togten, door halve en geheele werelddeelen, maken kan. De smetstof van den scharlakenuitslag heeft de volgende eigenschappen:

1. Zij schijnt zich aan de uitwasemingen der aangedane slijmvliezen en aan de uitwendige huid te hechten en deelt zich, aan eenen luchtvormigen drager gebonden, niet alleen door aanraking, maar ook op eenen afstand mede. Omstreeks den tijd der afschilfering, der krises, is, even als de uitwaseming, ook de besmettelijkheid van den scharlakenuitslag het sterkste. Waarschijnlijk zijn ook de drupvormige, afgescheidene stoffen der lijdende slijmvliezen en de inhoud der vruchten van scarlatina vesiculosa, dragers der smetstof; herhaalde proeven tot inenting met de laatste bleven nogtans zonder gevolg.

2. De bij scharlakenuitslag afgescheidene vochten leggen, zooals reeds gezegd is, eene alkalische geaardheid aan den dag, en waarschijnlijk is de gasvormige drager der smetstof van eene overeenkomstige natuur; ten minste schijnen de zuren de meest gepaste middelen te zijn, om de smetstof te verstoren.

3. De besmetting heeft alleen bij menschen plaats en, zoo het schijnt, niet zoo ligt bij zuigelingen en grijsaards, dan in de kinderlijke en jongelingsjaren. Dieren, welke zich voortdurend in de nabijheid van lijders aan scharlakenuitslag ophouden, leggen geene stoornis in de gezondheid aan den dag en, volgens mijn weten, bestaat er geene ziekte der dieren, welke met Scarlatina overeenkomt.

4. De smetstof vat wortel op het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen, zooals de voorteekenen, onder

welke men voornamelijk de Angina opmerkt, te kennen geven. Ik heb nog geen geval van scharlakenuitslag gezien, in hetwelk zich de eerste verschijnselen der ziekte, even als bij de ingeënte pokken of mazelen, op de huid vertoonden.

5. De tijd van inwerking van den scharlakenuitslag — de tijd, welke er verloopt, tusschen de opneming van het ziektezaad en de eerste toevallen, welke zijne ontkieming verraden — is kort, in vergelijking met dien van andere Dermexantheses en duurt, over het algemeen, 5 tot 8 dagen.

6. De volkomen ontwikkelde Scarlatina komt, bij hetzelfde voorwerp, slechts eenmaal in het leven voor. Het ontbreekt, wel is waar, niet aan voorbeelden, welke het tegendeel schijnen te bewijzen, doch bij velen hebben waarschijnlijk verwisselingen met andere ziektevormen, met in elkander vloeijende mazelen, met erythema diffusum, roodvonk en dgl. plaats gehad; en dat de abortive scharlakenuitslag geenen waarborg stelt en ook bij hen kan ontstaan, die reeds vroeger aan de ziekte geleden hebben, werd reeds vermeld. Men ziet ook niet zelden, dat ouders en oppassers van aan Scarlatina lijdende kinderen, door rooskoorts met angineuse bezwaarnissen, somwijlen zelfs met gedeeltelijke roodheid der huid worden aangedaan, niettegenstaande zij den scharlakenuitslag reeds hebben doorgestaan; doch men kan deze gevallen in het geheel niet als ware, volkomene Scarlatina aanmerken.

7. Bij voorwerpen, die aan chronische huiduitslagen, schurft en dgl. lijden, worden deze aandoeningen, nu eens slechts voor den duur van Scarlatina, dan weder voor altijd, door de smetstof van den scharlakenuitslag, alvorens deze zich vestigt, verdreven.

8. Zooals de door Goelis, Hildenbrand en anderen verhaalde daadzaken bewijzen, laat zich de smetstof van Scarlatina, even als die der mazelen, door zoodanige

stoffen, aan welke de smetstoffen zich over het algemeen gaarne hechten over groote landstreken medevoeren, en in dezelve, vrij lang bewaard worden. In de lucht breidt zij zich, voornamelijk bij eene matige warmte, vrij ver uit en, om zeker te zijn voor de besmetting, is het geenszins voldoende, de ziekenkamers en huizen der lijders te vermijden; koude en zuren echter, verstoren haar, zoo het schijnt, vrij ligt.

Welke variëteit van scharlakenuitslag zich bij sommigen ontwikkele of in eene epidemie de heerschende zij, hangt van dezelfde omstandigheden, als bij de mazelen, van het gestel der zieken, den Genius morborum, de epidemische en endemische gesteldheid, de gelijktijdig heerschende ziekten en velerlei andere verhoudingen, doch niet van de smetstof af. Voorts kan de smetstof van een zeer goedaardig geval, bij een kwaadsappig voorwerp, de ziekte in hare kwaadaardigste gedaante, die van Scarl. variegata daarentegen, bij voorwerpen met eene zeer werkzame huid, Scarl. vesiculosa voortbrengen. De belangrijkste epidemiën van den zenuwachtigen scharlakenuitslag heerschten op het einde der vorige en in het begin dezer eeuw; de epidemiën van 1811 en 1818 kenmerkten zich, over het algemeen, door haar synochaal karakter, en de putride en angineuse scharlakenuitslag heerschen voornamelijk in oorden, waar miasmatische invloeden werken, en in tijden, in welke wisselkoortsen, Typhi, angina maligna simplex, Croup, hospitaalversterving en soortgelijke onderdeelen der miasmatische Verwantschap aan de orde van den dag zijn.

De stelling, dat de epidemiën van den scharlakenuitslag in regelmatige tusschenpoozen, volgens sommigen van 7, volgens anderen van 9 jaren, dezelfde plaats weder zouden bezoeken, kan ik niet bevestigen: Würzburg en zijne omstreken werden in de jaren 1811, 1818, 1825, 1827, 1836 en 1839 door de ziekte bezocht.

Opmerkenswaardig en, voor de rigtige waardering der gesteldheid, uit welke de scharlakenuitslag ontspruit, niet zonder aanbelang kan het zijn, dat, korten tijd na de epidemiën van 1825 en 1827 tot 1828, de Varioloides epidemisch werden, en dat in de jaren 1818, 1825, 1827 en 1836, terwijl de menschen aan scharlakenuitslag leden, men onder de dieren de mond- en klaauwziekte epizootisch waarnam: eene exanthematische ziekte, welke, zonder twijfel, van eene roosaardige natuur is en zeer veel gelijkenis heeft met Varicella, Pemphigus, Phlyctaenosis enz.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop is altijd acuut en de duur der ziekte, van den aanvang der voorteekenen, tot aan het begin der afschilfering, doorgaans 7 dagen, van welke er 4 tot het tijdperk van den bloei des uitslags behooren. Het tijdperk der afschilfering en der krises daarentegen is onbepaald, 7, 14, 21 dagen; langer bij den torpiden, dan bij den erethischen of synochalen scharlakenuitslag, en niet zelden wordt hetzelve, door stoornissen en naziekten, maanden lang vertraagd. De mogelijke uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Bij de beschrijvingen der enkele variëteiten werd reeds opgegeven, op welke verschillende wijzen zij hare krises maken, en aangemerkt, dat ook het tijdperk der afschubbing nog tot de ziekte moet worden gerekend. Zelfs wanneer zij volkomen geëindigd is, behoudt de huid nog eene overgroote gevoeligheid, en kan verkouding en dgl., hoewel ook geene instortingen, toch velerlei naziekten te weeg brengen.

2. In gedeeltelijke genezing. Nadat de scharlakenuitslag is afgeloopen, blijven er somwijlen nog langen tijd, bezwaarnissen in de slikking, dyspeptische toevallen en overeenkomstige onpasselijkheden terug, doch deze uitgang is echter, in het algemeen, zeldzaam.

Menigvuldiger laat de ziekte, zoo zij met hevige zenuwtoevallen verliep, stoornissen in de zinswerktuigen, doofheid, verlies van den reuk en dgl. of trekkingen en verlammingen van enkele deelen terug.

3. In andere ziekten. De scharlakenuitslag is, onder alle Dermexantheses, het meeste tot naziekten geneigd. Hij treedt niet zelden in het tijdperk van den bloei, eensklaps terug en maakt dan, zoo niet een spoedige dood hiervan het gevolg is, zeer kwaadaardige stofverplaatsingen, en wordt hij in zijne krisis, in het tijdperk van afschilfering of op eenige andere wijze afgebroken, dan ontstaan er velerlei ziekten van inwendige organen. Niet elke Scarlatina kan overigens met hetzelfde gemak van de huid verdreven en in hare afschubbing verstoord worden, en naziekten neemt men dierhalve menigvuldiger na de torpide, dan na de eenvoudige en synochale variëteiten, meer na scarl. variegata, dan na laevigata en vesiculosa waar. Het karakter van terugwerking en de gedaante van den uitslag zelven daargelaten, bestaan er epidemiën, in welke naziekten zeer zeldzaam zijn en andere, in welke zij bijna bij geenen lijder ontbreken, hoe zorgvuldig ook de verpleging en behandeling zijn mogen. De meest gewone ziekten, welke zich uit en na Scarlatina vormen, zijn:

a. Ontstekingen van inwendige organen. Dezelfde vormen van Phlogoses, welke den (ontstekingachtigen) scharlakenuitslag menigmaal zamenstellen, zooals Encephalitis, Pneumonie, Enteritis enz., kunnen ook door stofverplaatsing ontstaan, bijaldien de uitslag van de huid wordt verdreven. Het veelvuldigste worden de hersenvliezen aangedaan, doch somwijlen ontstaan er ook borst- en buiksontstekingen. Wordt de ziekte eerst in haar tijdperk van afschilfering gestoord, dan zijn hiervan zeldzamer Phlogosis, dan andere ziekteprocessen het gevolg; het menigvuldigste ziet men, onder zoodanige omstandigheden, nog ontsteking van het in-

wendige oor ontstaan, welke nu eens acuut, dan chronisch verloopt, veelal in verettering overgaat, het slaapbeen door verzwering aantast en dikwijls eerst na verscheidene jaren, doodelijk eindigt. De uit Scarlatina ontstane ontstekingen hebben steeds eenen roosachtigen tint, en verhouden zich dikwijls, zooals wij bij eene andere gelegenheid zullen zien, zeer gelijkvormig met inwendige soorten van uitslag.

b. Wateruitstortingen. Hydrochysis, acute of subacute waterzucht is de menigvuldigste van alle naziekten van Scarlatina. Er zijn epidemiën, in welke bijna alle gevallen dezen uitgang maken, en vele schrijvers van vroegeren tijd hebben zelfs een bijzonder stadium hydropicum der ziekte aangenomen. Zeldzamer ontstaat de wateruitstorting door de plotselijke terugtreding van den uitslag in het tijdperk van den bloei, ofschoon zich ook, op deze wijze, Hydrocephalus, Hydrothorax, Hydrops ascites acutus, gewoonlijk met eenen spoedig doodelijken uitgang kunnen vormen; meestal geven stoornissen in de afschilfering, door verkouding en soortgelijke schadelijkheden, aanleiding tot waterzucht. De afschilfering maakt alsdan geenen verderen voortgang, de afscheidingen beperken zich, de huid wordt droog en de pis, die gewoonlijk eene aanmerkelijke hoeveelheid eiwit en bloedrood bevat, roodbruin; de beenderen zwellen op en in de meeste gevallen verheft zich weder koorts met eenen gastrisch-erysipelateusen tint en met een nu eens erethisch, dan weder synochaal of torpide karakter. Somwijlen beperkt zich de verzameling van water tot het celweefsel onder de huid, doch dikwerf wordt ook de buik, de borst of de schedelholte door Hydrochysis aangedaan. Doorgaans verloopt het lijden acuut of subacuut, en slechts somwijlen gaat hetzelve later in chronische waterzucht over. De vlugtigheid der roos schijnt ook nog der waterzucht, in welke de scharlakenuitslag eindigt, toe te behooren, en ik heb

herhaalde malen gezien, dat de verzameling van water onder de huid of in de buikholte spoedig verdween, en zich daarvoor Hydrocephalus of Hydrothorax acutus ontwikkelde. Opmerkenswaardig is het, dat de verschillende variëteiten van Scarlatina geenen merkbaren invloed schijnen te hebben op de gemakkelijkheid, waarmede zich waterzucht vormt, en dat men haar even zoo goed na den ligtsten, goedaardigsten scharlakenuitslag, als in zenuwachtige en putride gevallen waarneemt.

c. Typhoideae. Slechts zelden ziet men Paryngocace, welke eene zoo veelvuldige gezellin van den scharlakenuitslag is, of haar aanverwante ziektevormen, als Stomacace, Noma, Croup en dgl., als naziekten van dezen uitslag ontstaan; nogtans vertoonen zich ook hiervan gevallen. Eene soortgelijke aandoening schijnt ook de zoogenaamde scharlakenverkoudheid (Coryza scarlatina) te zijn, welke men in verscheidene epidemiën van den nieuweren tijd, het eerst aan de kusten der Oostzee, later echter ook in het binnenland, nu eens als eene kwaadaardige zamenstelling, dan weder als eene zeer gevaarlijke naziekte van Scarlatina heeft waargenomen. De neus wordt verstopt, droog en zwelt op; spoedig echter ontlast hij een dun, later een etterachtig slijm, hetwelk den neus, de bovenlip en de keel ontvelt en met oppervlakkige zweren bedekt. Daarbij vertoont zich eene aanvankelijk ligte, doch van lieverlede torpide en putride koorts.

d. Miasmatische klierziekige aandoeningen. Bij voorwerpen, welke aanleg tot klierziekte hebben, somwijlen echter ook bij personen, bij welke men eene zoodanige voorbeschiktheid niet kan aantoonen, wendt zich de, in zijne afschubbing verhinderde scharlakenuitslag, even als de mazelen, gaarne naar de klieren. Dikwijls vormen zich slechts opzwellingen der oor- en onderkaaksklieren en van andere, meer uitwendig gele-

gene, welke eene groote neiging tot verzwering, somwijlen ook tot terugtreding bezitten; doch dikwijls worden ook de inwendige klieren aangedaan, en alsdan ontstaan de zoogenaamde miasmatische, door haar acuut beloop kenbare, Scrophulae van de borst en den buik, met al hare ongunstige gevolgen.

e. Zenuwziekten. Wordt scharlakenuitslag, voornamelijk de zenuwachtige variëteit, in het tijdperk der uitbotting of van den bloei, plotselijk onderdrukt, zoo is eene vroegtijdig doodelijke Eclampsie hiervan een der veelvuldigste gevolgen. Doch ook nadat de uitslag zijn beloop geëeindigd heeft, blijven er somwijlen velerlei Neuronoses terug, en Schönlein maakt van eene bij kinderen waargenomene Neuralgie van den Plexus coeliacus gewag, die, wanneer zij over het hoofd wordt gezien, in Epilepsia abdominalis kan overgaan. Anderen namen Asthma, Mania, Epilepsie, Chorea en dgl., als naziekten van den scharlakenuitslag waar.

f. Eczematoses, furunkeluitslagen, ettergezwellen in het onderhuidscelweefsel en dgl. komen, even als na andere Dermexantheses, ook na den scharlakenuitslag menigvuldig voor.

4. In den dood. Deze uitgang kan in elk tijdperk der ziekte volgen. Somwijlen sterven de zieken reeds gedurende de voorteekenen aan uitstorting van water of bloed in de hersenen of het ruggemerg; bij andere strekt het tijdperk van uitbotting ten verderve; zij sterven, voornamelijk bij den zenuwachtigen scharlakenuitslag, die niet tot ontwikkeling komen kan, onder stuipen, en nog anderen verliezen hun leven, in het tijdperk van den bloei, of ten gevolge der zamenstellingen der ziekte, aan de ontstekingen bij een synochaal, aan de Typhoideae enz. bij een torpide karakter, of ten gevolge van de hevigheid der zenuwachtige en putride koorts. Talrijke sterfgevallen worden voorts ook te weeg gebragt, door het plotselijke terugtreden van den uit-

slag, en er wordt, vooral bij de zenuwachtige Scarlatina, niet altijd eene uitwendige schadelijkheid vereischt, om den uitslag spoedig te doen verdwijnen. Somwijlen treedt hij van zelven terug, als ware het, dat het der huid aan kracht ontbrake, hem vast te houden; de zieken worden bleek, koud, bewusteloos, er ontstaan hevige krampen en de dood volgt in weinige minuten door verlamming der hersenen, van het ruggemerg of der longen. In andere gevallen wordt daarentegen de vroegtijdige verdwijning der Scarlatina van de huid minder snel doodelijk; er vormen zich, door hare verplaatsing, eerst ontstekingen, uitstortingen van water en dgl., en de zieken sterven onder de verschijnselen van deze. Over het algemeen sleept de ziekte meerdere offers mede door hare naweeën, door de veelvuldige aandoeningen, in welke zij bij de verstoring harer afschubbing overgaat, zooals waterzucht, miasmatische Scrophulae, scharlakenverkoudheid enz., dan er, in hare vroegere tijdperken, aan den scharlakenuitslag zelven te gronde gaan.

Voorzegging.

Scarlatina is eene der gewigtigste Dermexantheses. Hoewel zij, over het algemeen ook eene geringere sterfte te weeg brengt, dan Variola en Miliaria, zoo is zij nogtans veel kwaadaardiger, dan Morbilli, Erysipelas enz. Met betrekking tot de voorzegging zijn voornamelijk de volgende punten van invloed:

1. Het karakter der epidemie. Er zijn zeer goedaardige epidemiën van Scarlatina, in welke bijna alle gevallen het erethische karakter dragen, naziekten zeldzaam zijn, en weinige menschen sterven, en er zijn andere, die, aan kwaadaardigheid, naauwelijks voor de pest onderdoen. Niet elke epidemie, in welke de meeste der aangedane voorwerpen aan scarlatina simplex lijden, is, voor het overige, steeds goedaardig; er bestaan, wegens ons onbekende oorzaken, epidemiën, in welke de ziekte, tot aan het tijdperk van afschilfering, zeer ligt verloopt,

doch alsdan de neiging aan den dag legt, in gevaarlijke naziekten over te gaan.

2. Het jaargetijde, in welke de epidemie voorkomt, het oord, hetwelk zij bezoekt, de nevens haar bestaande ziektegesteldheden enz. Scarlatina is gewoonlijk des winters gevaarlijker, dan des zomers; het kwaadaardigste echter vertoont de ziekte zich in den herfst en de lente, bij onbestendig, vochtig weder, bij westen- en zuidwestenwinden, veranderlijke luchtsgesteldheid enz. Moerassige streken of andere miasmatische bronnen worden meestal door meer kwaadaardige epidemiën bezocht, dan andere, en mogt Scarlatina met Typhi, wisselkoortsen, loop enz. voorkomen, zoo kan men verwachten, haar in hare kwaadaardigste gedaante te zien.

3. Het tijdperk, in hetwelk de epidemie zich bevindt. In dit opzigt geldt het bij de mazelen opgemerkte.

4. De variëteit, onder welke men elk bijzonder geval moet rangschikken. De tweede, derde en achtste variëteit zijn het kwaadaardigste; de zesde is steeds een onbeduidend lijden, de zevende daarentegen niet altijd van gevaar ontbloot. Of de uitslag gevlekt is, in elkander vloeit of met blaasjes bezet voorkomt, heeft slechts daarom eenige waarde, omdat Scarl. variegata ligter, dan laevigata, en deze menigvuldiger, dan vesiculosa terugtreedt.

5. De zamenstelling. Alle verbindingen van den scharlakenuitslag met andere ziekten zijn gewigtig en tevens te gevaarlijker, hoe bedenkelijker deze aandoeningen reeds op zich zelve zijn.

6. De regelmatigheid in het beloop. Hoe naauwgezetter de verschillende tijdperken der ziekte zich aan hunne bepaalde tijdruimten houden, des te beter is de voorzegging.

7. De deelneming van het zenuwstelsel. Verdooving, stuipen, stoornissen in de verrigtingen der zinswerktuigen, voornamelijk van het oog, en dgl. zijn

zeer ongunstige verschijningen; ijlingen hebben over het algemeen weinig te beduiden.

8. De afschilfering en de overige kritische verschijnselen. Hoe vroegtijdiger deze, na het verbleeken van den uitslag, en hoe rijkelijker zij ontstaan, hoe ongestoorder zij verloopen, des te minder behoeft men vrees voor naziekten te voeden.

9. De naziekten. Ontstekingen en Typhoideae, welke haar ontstaan uit den scharlakenuitslag ontleenen, zijn gevaarlijk; minder gevaar echter veroorzaken, over het algemeen, de uitstortingen van water, tenzij deze in de hersenen of het ruggemerg plaats hebben. Miasmatische Scrophulae echter en Neuronoses, die zich ten gevolge van scharlakenuitslag ontwikkelen, laten bezwaarlijk genezing toe.

10. De ouderdom en het gestel der zieken. Even als de andere Dermexantheses, zoo wordt ook Scarlatina, in de jongelingsjaren en door krachtige, anders gezonde voorwerpen, het ligtst doorgestaan.

Lijkopening.

De huidveranderingen van den scharlakenuitslag verhouden zich, in die gevallen, welke, bij een staand Exanthema, doodelijk eindigen, op dezelfde wijze als bij de mazelen; de roodheid is slechts dan nog bij de lijken merkbaar, wanneer zij, even als bij den ontstekingachtigen scharlakenuitslag, meer met ontsteking overeenkwam of, even als bij de putride en angineuse variëteit, door eenen stilstand van aderlijk bloed, niet zelden met uitstorting, wordt te weeg gebragt. Vertoonen zich blaasjes, zoo vindt men deze, nu eens met, dan zonder roodheid, slap en zamengevallen. In andere gevallen is de huid, op het gevoel, slechts ruwer, dan anders (en wel door opzetting der tepelvormige ligchaampjes), doch legt geene verandering in kleur, geenen grooteren rijkdom aan bloed der oppervlakkige lagen, dan de gezonde lederhuid aan den dag. Het slijmvlies van

den mond en der keel behoudt daarentegen, ook na den dood, zijne sterk roode kleur, en bij de meeste lijken zet zich deze roodheid, nu eens in grootere, dan weder in kleinere vlekken, nu eens bleeker, dan meer verzadigd, in den slokdarm, de maag, en zelfs tot in de dunne en dikke darmen voort; zeldzamer vertoonen zich sporen eener dusdanige inwendige uitbotting op het slijmvlies der luchtwegen. De amandelen, het zachte gehemelte en de huig zijn doorgaans opgezwollen, met vocht bezet en dikwijls hebben zich, op derzelver slijmvlies, naar Aphthae gelijkende uitbottingen gevormd. Bij scarl. anginosa zijn zij met schijnvliezen, met eene geelachtige of aschgraauwe, stinkende, breiachtige massa overdekt, waaronder men dikwijls ontvelling of versterving waarneemt. Zoowel deze schijnvliezen, als de Aphthae zetten zich veelal, van de keel af, verder voort, vertoonen zich in den slokdarm, in de Choanae, op het slijmvlies van den neus, somwijlen zelfs in de maag, het strottenhoofd en de luchtpijp. Even als bij alle roosaardige aandoeningen, zoo is ook bij den scharlakenuitslag de lever bloedrijk en op hare holle oppervlakte donker gekleurd, de galblaas doorgaans opgevuld, en dikwijls heeft er zich, in den dunnen darm en de maag, veel gal uitgestort. De milt is menigmaal week en met aderlijk bloed opgevuld. De in het hart en de groote vaten bevatte bloedmassa vertoont daarentegen eene merkbaar lichte kleur, is, bij den ontstekingachtigen scharlakenuitslag, vast geronnen, bij den putriden daarentegen dun en opgelost; dikwijls doet zich het inwendige vlies der vaten geheel en al rood voor. Bovendien vindt men ook nog, naar gelang der verschillende variëteit, zamenstelling en oorzaak van den dood, velerlei veranderingen in andere organen, voornamelijk in de hersenen en het ruggemerg, doch ook in de longen, op het borst- en buikvlies enz. Bij de meer synochale Scarlatina dragen deze veranderingen het kenmerk

van active bloedsophooping en ontsteking, en men neemt alle uitwerkselen van Meningitis, Pneumonie, Enteritis enz. bij de lijken waar; bij de torpide Scarlatina daarentegen vertoonen zich de kenteekenen van passive overvulling en uitstorting van bloed, verweekingen en beginnende verstoring der weefsels. Zoo de dood spoedig, door het plotselijke terugtreden van den uitslag, ontstaan is, vindt men dikwijls de weivliezen, voornamelijk de bekleedselen van de hersenen en het ruggemerg, met eene bijzondere, roosaardige, als het ware exanthematisch rooden tint overtrokken, en in dezelve meestal eene onbelangrijke hoeveelheid van een rood- of geelachtig water uitgestort; slechts zelden ontdekt men, onder zoodanige omstandigheden, de kenteekenen van ware ontsteking, plastische uitstorting van lympha of etter; en dikwijls zoekt men, bij de lijkopening, zelfs te vergeefs naar eene toereikende oorzaak van den plotselijk, onder stuipen gevolgden dood, en alleen de mergachtige zelfstandigheid der hersenen of van het ruggemerg bevindt zich eenigzins weeker, dan in den normalen toestand enz. Bragten daarentegen de naziekten den dood aan, dan vertoonen zich de sporen van deze, meestal belangrijke tegennatuurlijke gesteldheden in het weefsel der deelen, verzweringen van het inwendige oor, der hersenen, der darmscheilsklieren, verzamelingen van water in het hoofd, in de borst en in den buik, verhardingen van de klierachtige ingewanden der buikholte, verlevering en vergroeijing der longen en dgl. meer. Het is opmerkenswaardig, dat men bij de waterzucht, die na den scharlakenuitslag ontstaan is, de nieren menigmaal, doch op lange na niet altijd, zoo de pis eiwitstof bevatte, op de door Bright beschrevene wijze ontaard vindt.

Behandeling.

De aanwijzing voor de oorzaken, welke in dezelfde opgaven vervalt als bij de mazelen, kan niet in

haren geheelen omvang worden nagekomen. Het ligt buiten het bereik der kunst, het vrijwillige ontstaan van den scharlakenuitslag te verhoeden, en wij zijn niet in staat, de eenmaal aanwezige ziekte, de haar noodzakelijk bijblijvende eigenschap, om eene smetstof te ontwikkelen, te ontnemen. Ten einde de gevormde smetstof in de lucht van eene ziekenkamer, aan gereedschappen, kleederen enz. te verstoren of ten minste in hare werkzaamheid te verzwakken, bedient men zich, wel is waar, met goed gevolg, van zuren, chloorkalk, azijndampen, de berookingen van Guyton-Morveau enz., doch deze middelen kunnen nimmer zoo uitgebreid worden aangewend, dat door dezelve de ziekte van eenig oord afgewend, of eene reeds uitgebrokene epidemie uitgedoofd zoude kunnen worden. Zelfs zoude de grenssluiting, welke Reil tegen den scharlakenuitslag heeft voorgeslagen, bij de vlugtigheid der smetstof en bij de dubbelde wijze van ontstaan der ziekte, geen merkbaar gevolg hebben; het is toch, ten einde enkelen te vrijwaren, niet voldoende, de kamers en huizen der zieken en al de van hen afstammende bruikbare voorwerpen te vermijden, ja zelfs geeft de verwijdering van de aangedane plaats geene volkomene zekerheid, dewijl de ziekte, bij eene reeds bestaande voorbeschiktheid, door de gesteldheid van het vroegere oponthoud eenmaal voorbereid, ook in een vreemd oord kan uitbreken. Men heeft zich dierhalve reeds langen tijd bezig gehouden, een meer zeker behoedmiddel, dan afzondering en de vlugt, te vinden, hetwelk namelijk de vatbaarheid voor den scharlakenuitslag konde opheffen of verzwakken. Men is echter, tot dusverre, nog niet zoo gelukkig geweest, en het is zeer twijfelachtig, of men, met den tijd, even als voor de Variola de Vaccina, ook voor den scharlakenuitslag een voorbehoedmiddel ontdekken zal. Dat de koepokken niet, zooals velen beweerd hebben, behalve voor de pokken, ook voor den scharla-

kenuitslag zouden bewaren, lijdt geenen twijfel meer, en de door anderen voorgeslagene inenting der Scarlatina zelve bezit alle tegenwerpingen, welke tegen de inenting der mazelen kunnen gemaakt worden, en is, volgens de tot heden gemaakte proeven, ten minste met het lancet, naauwelijks uitvoerbaar. Op de verschillende geneesmiddelen echter, welke worden aangeprezen, als de ziekte te voorkomen, namelijk Antimonium crudum, China, mineraalzuren, braak- en purgeermiddelen enz., zal wel geen groot vertrouwen kunnen worden gesteld, en wanneer ook talrijke geneeskundigen van de, door Hahnemann, als Prophylacticum, aanbevolene Belladonna gewagen, zoo hebben zij dezelve even zoo dikwerf zonder eenige werking, of zelfs met nadeelig gevolg voor de gesteldheid beproefd. Een geval, in hetwelk, na eene goede aanwending van het middel, Scarlatina uitbrak, bewijst echter meer tegen de voorbehoedingskracht van hetzelve, dan 10 gevallen, in welke personen Belladona gebruikten en vrij bleven, omdat er, in elke epidemie, talrijke voorwerpen verschoond worden, zonder juist voorzorgen genomen te hebben. Men kan, zooals de zaken tot nu toe staan, vooral bij kwaadaardige epidemiën, de Belladonna steeds beproeven en de kinderen, volgens het voorschrift van Hufeland (R. Extr. belladonn. gr. iij. s. in Aq. destillat. ℥ j, spir. vini gutt. aliquot) dagelijks 2 maal zooveel droppels geven, als zij jaren tellen; men late dit echter terstond na, zoodra er zich nadeelige werkingen van openbaren, en stelle er niet zoo veel vertrouwen op, om alle andere voorzigtigheidsmaatregelen, zooals de vermijding der zieken, eene diëet, welke aan het karakter der heerschende epidemie en aan het gestel van het voorwerp beantwoordt, de opwekking der vertraagde afscheidingen enz., uit het oog te verliezen. Vermoedt men, dat een voorwerp de smetstof van Scarlatina reeds in zich heeft opgenomen, dan kan welligt

een braakmiddel, welligt ook het gebruik van mineraalzuren inwendig, als Gargarisma en in baden of wasschingen, hare ontkieming verhoeden. Zijn er echter reeds voorteekenen aanwezig, dan is ten minste het braakmiddel, door den vermeerderden toevoer van bloed naar het hoofd, menigmaal tegenaangewezen.

De eigenlijke behandeling der ziekte heeft, even als bij de mazelen en andere Dermexantheses, geene plotselinge verkorting van het lijden ten doel, welke slechts, tot nadeel der zieken, mogelijk is, maar tracht den Scharlakenuitslag, in zijne meest mogelijke eenvoudigheid en zuiverheid en vrij van alle gevaarvolle zamenstellingen en bijkomende verschijnselen te behouden, de cyclische aandoening, in den bepaalden tijd en zonder stoornissen in haar beloop, door de verschillende tijdperken te voeren en hare krises zoo te leiden, dat het ziekteproces volkomen en zonder nagebreken wordt opgeheven. Zij is alzoo eene meer symptomatische geneeswijze en heeft, naar de verscheidenheid van het karakter van terugwerking, der zamenstellingen en verschijnselen, zeer verschillende methoden en middelen tot hare dienst.

Bij den eenvoudigen, erethischen scharlakenuitslag voegt de toeziende geneeswijze. Er verloopen niet zelden dusdanige gevallen, zonder dat er eenig geneesmiddel gevorderd wordt, zoo de zieken slechts eene ontstekingwerende diëet houden, verkoelende dranken, suikerwater, limonade, Syr. rub. idaei, rubium, mineral. en dgl. gebruiken en in eenen gelijkmatigen, meer koelen warmtegraad gehouden worden. Braakmiddelen zijn slechts dan aangewezen, wanneer de tong sterk beslagen, de drukking in de maag en de neiging tot braken groot, in het kort, zoo de verschijnselen eener opwelling naar boven duidelijk zijn en er noch in den vermeerderden toevoer van bloed naar het hoofd, noch in de bleekheid en vlugtigheid van den uitslag eene tegenaanwijzing voor het braakmiddel te vinden is; daarentegen bewijzen, in

de meeste gevallen, bij tragen of geheel opgehoudenen stoelgang, de zachtere, zuur- en zoutachtige afvoerende middelen, Tamarinde, Cremor tartari, Natron phosphoricum en sulphuricum enz., goede diensten, dewijl zij de hitte matigen en den bloedstroom van de boven het middelrif gelegene organen afleiden; slechts wachte men zich om te rijkelijke darmontlastingen te verwekken, omdat, waar deze ontstaan, de uitslag gaarne terugtreedt. Vertoont zich, zooals voornamelijk in het tijdperk der voorteekenen somwijlen het geval is, een te hevig braken, dan brengen bruispoeder, Pot. Riverii en dgl. hulp aan; de, bij dezen ziektevorm doorgaans ligte, angineuse bezwaarnissen echter vorderen meestal geene behandeling, ten hoogste een' gorgeldrank uit azijn, een weinig salpeter of Chlore. Verbleekt de uitslag en neemt de afschilfering een' aanvang, dan moeten de zieken eenigzins warmer, dan vroeger gehouden en zorgvuldig voor verkouding behoed worden; hun drank mag niet meer koud en zuur, maar moet laauw zijn, en waar de krises vertragen of ten achtere blijven, moet men dezelve, door Salmiac, Spirit. Mindereri, Liq. kali acetic. en soortgelijke middelen trachten op te wekken. Men bedenke voorts, gedurende de geheele behandeling, dat de erethische scharlakenuitslag zich, in elk tijdperk, in synochalen of torpiden veranderen kan en bestrijde elke toenadering tot deze meer gewigtige vormen vroegtijdig met de gepaste, later op te gevene wapenen; ook neme men in aanmerking, dat, in vele epidemiën, op de goedaardigste gevallen gevaarlijke naziekten volgen kunnen, en men zij dierhalve, in de behandeling van het tijdperk van afschilfering des te zorgvuldiger.

De ontstekingachtige scharlakenuitslag vereischt de antiphlogistische geneeswijze. Wanneer bij personen met een plethorisch gestel, bij knapen, jongelingen en in den mannelijken leeftijd, de pols vol en hard is, hitte en dorst groot en de afscheidingen beperkt zijn, wanneer

er zich kenteekenen van hevige, active bloedsophooping of van ontsteking in gewigtige organen openbaren, dan moet men, in welk tijdperk ook, tot eene, ja zelfs somwijlen tot herhaalde aderlatingen overgaan. Ofschoon de uitslag bij scarlatina synochalis, zeldzamer van de huid verdwijnt, dan bij andere vormen, zoo gebiedt nogtans de voorzigtigheid, geene te groote hoeveelheid bloed op eens te ontlasten, en vooral onmagten, gedurende de aderlating, op eene geschikte wijze te voorkomen. Van nog grooter gewigt dan de algemeene bloedontlastingen, zijn de plaatselijke, en bij kinderen, onder de 3 tot 6 jaren, bij zwakke voorwerpen, in gevallen, bij welke zich het ontstekingachtige karakter van terugwerking meer in het lijden van enkele organen, dan in de geheele ziekte openbaart, of die op de grenzen tusschen den erethischen en synochalen scharlakenuitslag staan, moet men zich tot de aanwending der laatste bepalen. Zij zijn het voornamelijk, waardoor men, in vereeniging met andere beantwoordende middelen, de bij den ontstekingachtigen scharlakenuitslag zoo menigvuldige en gevaarlijke zamentrekkingen van den bloedstroom in enkele organen, de zamenstellingen met plaatselijke ontstekingen bestrijdt. De bij deze variëteit gewoonlijk ontstekingachtige Angina wordt met bloedzuigers en insnijdingen, met verweekende dampen en gorgeldranken behandeld, en wanneer er, zooals niet zelden gebeurt, verettering volgt, het gezwel vroegtijdig geopend. Hevige bloedsophoopingen naar het hoofd of toevallen van Meningitis vorderen bloedontlastingen achter de ooren en aan de slapen, koude omslagen, afleidende klisteren met azijn, Magnesia sulphurica en dgl. en mostaardpappen. Bij ontstekingachtige borstaandoeningen bewijzen bloedige koppen op de pijnlijke plaatsen, bij ontstekingen in den buik bloedzuigers, verweekende stovingen enz. goede diensten, en op gelijke wijze wordt bij andere plaatselijke aandoeningen, zooals die, bij dezen

vorm van Scarlatina, in het ruggemerg, het inwendige oor, het oog enz. kunnen voorkomen, te werk gegaan. Inwendig wendt men echter, bij scarlatina synochalis, behalve de ontstekingwerende en afvoerende middenzouten, voornamelijk de Calomel, dit veelvermogend afleidend en ontstekingwerend middel, van 1 tot 2 gr. pro dosi, alle 2 uur, aan; wanneer het genoegzame uitscheidingen te weeg brengt, verhoedt het, beter dan eenig ander geneesmiddel, de te vreezene uitstortingen in de hersenen, de borst enz. en verandert dikwerf het synochale karakter in het erethische. Daarbij moet natuurlijk de diëet streng antiphlogistisch, de drank verkoelend, de ziekenkamer donker, stil en niet te warm zijn, en zelfs wanneer de krises reeds begonnen zijn en de afschilfering een' aanvang heeft genomen, mogen de zieken niet geprikkeld, en moet eene zacht ontstekingwerende behandeling nog voortgezet en een strenge leefregel voorgeschreven worden. Eene opwekking der kritische uitscheidingen wordt hier bijna nimmer vereischt, en waar zij noodig schijnt, volbrenge men haar steeds met groote voorzigtigheid, en alleen met zachte, niet te hevig inwerkende middelen.

Bij de behandeling van den *zenuwachtigen* scharlakenuitslag moet men, voor alles, acht geven, of de verontrustende verschijnselen in het zenuwstelsel enkel uit het torpide karakter der aandoening ontstaan of met passive overvullingen van bloed in de hersenen of het ruggemerg in verband staan. Is het laatste het geval, dan matigen zich de belangrijke toevallen niet zelden aanmerkelijk, door plaatselijke bloedontlastingen, de aanwending van koude en afleiding door klisteren, zuurdeegen en dgl. Voorts is Aqua chlorata (van ℥ β tot ℥ j β in 24 uren), in het tijdperk der voorteekenen en, in ligtere gevallen, ook gedurende het geheele beloop der ziekte, een zeer aanbevelenswaardig geneesmiddel; alleen waar de verdooving zeer groot is, is het, in de latere tijdperken,

niet voldoende, en moet met prikkelende middelen, zooals Valeriana, Arnica, Serpentaria, kamfer, Ammonium en dgl., verwisseld of verbonden worden. Eene hoofdopgave bij deze variëteit bestaat daarin, om den uitslag, die zich op de weeke, brandend heete huid niet behoorlijk ontwikkelen wil en, naauwelijks verschenen, zoo gaarne weder terugtreedt, te voorschijn te roepen en te behouden. Om dit doel te bereiken, wendt men, omstreeks den tijd der uitbotting, of wanneer de uitslag voor den tijd wil verbleeken, zuurdeegen, blaartrekkende pleisters en andere huidprikkels aan en beveelt inwendig zweetdrijvende middelen; doch deze middelen voldoen, naar verhouding, zelden aan de van dezelve voorgestelde verwachtingen. Veel krachtiger zijn de begietingen met koud water over het geheele ligchaam, zooals die door Currie, Stieglitz, Reuss en anderen zijn aanbevolen; men ziet, na haar gebruik, dikwijls onmiddellijk en snel den uitslag in vollen bloei te voorschijn breken, de brandende hitte zich matigen en alle kwaadaardige toevallen verdwijnen. Zij zijn echter geen onschuldig middel; eerst met de terugwerking van het organismus, tegen de eerste werking der koude, ontwikkelt zich de uitslag en ontstaan de overige heilzame gevolgen der begietingen; bij zeer zwakke voorwerpen en bij eenen bovendien reeds hevigen aandrang van bloed naar inwendig organen, of wanneer het koude water te lang wordt aangewend, kan deze terugwerking echter wegblijven, en alsdan zijn de begietingen verderfelijk; het ontbreekt niet aan voorbeelden, dat de dood zelfs in het bad volgde. Met regt geeft daarom Schönlein den raad, in gevallen met eene ongelijke verdeeling van warmtegraad, zeer slappe huid, groote zwakte enz., liever warm te begieten. Beide soorten van begieting laten zich echter, in de meeste gevallen, door een in het geheel niet gevaarlijk middel vervangen; ik bedoel de warme wasschingen met azijn, of beter nog met Aq. chlorata. Hetzij nu, dat de zuren,

door hunnen invloed op de electriciteit der huid, of dat zij op eene scheikundige wijze werkzaam zijn, ik heb mij herhaalde malen van hunne groote heilzaamheid overtuigd en gezien, hoe de uitslag, onder de spons, met welke de wassching geschiedde, eene levendigere kleur aannam, zich ver over het ligchaam uitbreidde, ja, van eenen vlakken uitslag tot Scarlatina vesiculosa overging, en hoedanig, met deze krachtdadige ontwikkeling der huidverandering, de belangrijkste toevallen in inwendige organen verdwenen. De wasschingen worden op dezelfde wijze in het werk gesteld als die met potasch bij den gierstuitslag, en eerst nagelaten, wanneer het tijdperk der krises aankomt. Slechts waar deze zonder gevolg beproefd worden, ga men tot de warme of koude begietingen over. De stuipachtige verschijnselen, met welke de zenuwachtige scharlakenuitslag zoo menigmaal verloopt, wijzen dikwerf het gebruik van zink, Moschus, Castoreum en dgl. aan; de ijlingen, de slaapzucht enz., wanneer er geene bloedsophoopingen bestaan, de verzoete zuren, Naphthae en soortgelijke middelen; de meestal ligte angineuse bezwaarnissen daarentegen vereischen of geene behandeling, of gorgeldranken met Chlore, Acid. muriat. dilut. of sulphuric. en Epispastica in den nek. De afschilfering en de overige krises dezer variëteit moeten gewoonlijk door sterkere zweetdrijvende middelen, warme baden en dgl. worden opgewekt, terwijl de verpleging, in dit tijdperk, wegens het gemak, waarmede zich naziekten vormen, dubbel zorgvuldig zijn moet.

Ook bij den putriden scharlakenuitslag moet men de welligt voorhandene bloedsophoopingen in het oog houden, doch dezelve minder door bloedontlastingen, dan door andere afleidende middelen en de koude bestrijden, terwijl de bij de vorige variëteit geroemde zure wasschingen ook hier, als een krachtig bederfwerend middel, goede diensten bewijzen. Warme begietingen

daarentegen zijn nimmer aangewezen, en koude moeten met nog grooter voorzigtigheid dan bij scarlatina nervosa worden aangewend. Bij dezen ziektevorm moet men menigvuldiger dan bij de andere variëteiten, inwendig, de behandeling met een braakmiddel uit Ipecacuanha openen; vervolgens geeft men, om de ontbinding der vochten voor te komen, de mineraalzuren, Chlore, Acid. muriat., sulphuric. of phosphor., China, Angustura en diergelijke middelen. Ontstaan 'er bloedingen, dan moeten deze door koude, Styptica, drukking enz. gestild worden en tegen de wegsmeltende diarrheën wendt men ijzerzouten, Rad. arnic., Bolus armena, aluin en soortgelijke middelen aan. Mogt er versterving van eenig deel ontstaan, dan moet eene behandeling worden in het werk gesteld, zooals die bij de Typhoideae is opgegeven. Andere bijkomende verschijnselen, de Angina en het tijdperk der krises, worden even als bij scarl. nervosa behandeld.

Volkomen dezelfde geneeswijze als de putride vorm, vereischt de hem aanverwante scarlatina anginosa; slechts moeten bij haar de eigenaardige voorteekenen in de keelholte in aanmerking genomen worden. Slechts zelden is het noodig, in den aanvang, eenige bloedzuigers te zetten; een veelvuldiger gebruik moet men later van dezelve maken, wanneer de halsklieren opzwellen en den terugvoer van het bloed uit de hersenen moeijelijk maken. Gorgeldranken met Chlore, zoutzuur en dgl. zijn doorgaans alleen in het begin voldoende, en wanneer de schijnvliezen hun proces van ontbinding beginnen, zich tot in de mondholte, den neus, den slokdarm enz. voortplanten, moet men zijne toevlugt nemen tot meer krachtdadige plaatselijke middelen. Men bepoeijert het korstachtig overdeksel der keel met fijn gestampten aluin of bestrijkt de plaatsen met onverdund zout- of zwavelzuur, tot dat zich de ontbonden brij heeft losgestooten en de grondvlakte zuiver geworden

is. Blijven er zweren terug, dan worden deze met Tinct. myrrhae, Decoct. cortic. peruvian. en soortgelijke middelen behandeld. Planten de schijnvliezen zich echter, hetgeen gelukkig zelden gebeurt, op de luchtwegen voort, dan moet het dreigende gevaar voor stikking, door eene behandeling, als bij de Croup gevorderd wordt, en voornamelijk door het zwavelzuurkoper, worden afgewend.

Of de scharlakenuitslag in de gedaante van variegata, laevigata of vesiculosa voorkomt, is voor de genezing vrij onverschillig, en zoo Hahnemann beweerde, dat Belladonna slechts een voorbehoedmiddel tegen den vlakken scharlakenuitslag is, zoo heeft dit den schijn, alsof hij zich voor alle gevallen eene uitvlugt heeft willen verzekeren.

De abortive scharlakenuitslag wordt, even als ligte Scarlatina over het algemeen, slechts toeziende, en Scarlatina zonder uitslag, volgens haren graad van terugwerking, volkomen zoo behandeld, alsof er uitslag aanwezig ware.

Wat de aanwijzingen voor de uitgangen betreft, zoo werd reeds vermeld, dat het niet zelden noodig is, de krises op te wekken, en dat er altijd, gedurende het tijdperk van afschilfering, groote zorg moet worden gedragen, dat de afschubbing niet door eenigen anderen invloed afgebroken en de krisis alzoo gestoord worde. Zelfs nadat de afschilfering volkomen geeindigd is, moeten de genezenden nog 14 dagen tot 3 weken, de kamer houden, zich voor hevige inspanningen, fouten in de dieët enz. wachten en onder geneeskundig toezigt blijven, want somwijlen komen de naziekten ook nog onverwachts laat te voorschijn.

Treedt de uitslag, in het tijdperk van den bloei, plotselijk terug, dan moeten tot zijne herstelling alle huidprikkels, welke ons ten dienste staan, warme begietingen, zuurdeegen, blaartrekkende pleisters en overeenkomstige inwendige middelen worden beproefd. Het gelukt ech-

ter slechts zelden, eene nieuwe uitbotting te bewerken en aldus het dreigende gevaar af te wenden. Vertoont de uitslag zich, dan bevordert men zijne ontwikkeling door de vermelde wasschingen.

Ontstaan er daarentegen stoornissen in het tijdperk van afschilfering en der krises, staat de afschilfering stil, wordt de huid droog, de pis spaarzaam enz., zoo moet men door warme en, naar omstandigheden, zelfs door Stützische baden, Diaphoretica, Epispastica en pisdrijvende middelen, de krises weder trachten aan den gang te brengen. De zuren zijn hier niet meer dienstig; wel echter wordt niet zelden door de hevige, dikwijls ontstekingachtige koorts, welke zich verheft, eene meer of min inwerkende, ontstekingwerende behandeling aangewezen.

De instortingen en naziekten van den scharlakenuitslag worden, volgens haren aard, op verschillende wijzen bestreden, en het zou mij te ver afleiden, wanneer ik over de geneeswijze van elk harer in het bijzonder wilde handelen. De Phlogoses vereischen bloedontlastingen enz.; de Typhoideae, voornamelijk ook de scharlakenverkoudheid, de plaatselijke aanwending van den chloorkalk, aluin, der sterkere zuren en eene gepaste inwendige, bederfwerende behandeling, de uitstortingen van water, eene goede inachtneming der haar gewoonlijk vergezellende koorts, afleiding en opwekking der afscheidingen door Calomel, Digitalis, Liq. ammon. acet. en dgl.; de miasmatische Scrophulae Resolventia; de zenuwziekten nu eens verdoovende middelen, dan weder metaalkalk en zouten, of Antispasmodica van eenen anderen aard enz. Bij al deze ziektevormen moet men echter niet uit het oog verliezen, dat zij hunnen oorsprong uit de huid genomen hebben, en dat zij gaarne weder door de huid, dikwerf met eene nieuwe afschilfering der opperhuid, verdwijnen.

IV. Geslacht. Rubeolae.

Het roodvonk.

Synonymen. Wat men in Duitschland Rötheln, Ritteln, Feuermasern noemt, wordt door Willan, Bateman, Rayer en anderen tot hun Geslacht Roseola gerekend; hunne Rubeola komt, zooals reeds gezegd is, met onze mazelen overeen.

Of het Exanthema, hetwelk de Arabieren, onder den naam Hhamikah, tusschen pokken en mazelen stellen, zooals velen vermoeden, roodvonk geweest zij, en of enkele plaatsen van Ingrassias, Sennert, Baillou enz. op dezen ziektevorm betrekking hebben, zal moeijelijk te beslissen zijn. Zekere berigten over deze ziekte hebben wij eerst sedert het midden der vorige eeuw door Orlow, Ziegler, Selle enz. verkregen, en wanneer wij in aanmerking nemen, dat het roodvonk, sedert dien tijd, bijna altijd in vereeniging met den na aanverwanten scharlakenuitslag voorgekomen is, zooals wij bij zijne oorzaken zien zullen, dan zouden wij bijna moeten gelooven, dat Rubeola ten minste niet ouder dan Scarlatina zijn moet.

Kenmerken.

Onder gastrisch-erysipelateuse voorteekenen, van eenen onbepaalden duur en menigmaal gepaard met Angina, vormen zich kleine, rondachtige, naar mazelen gelijkende vlekken, van eene hoogroode kleur, op de huid, met welker uitbotting de koorts en de gastrische toevallen doorgaans verdwijnen, welke 3 tot 4 dagen in den bloei staan en alsdan, met eene ligte afschilfering, verdwijnen. De ziekte schijnt slechts somwijlen, en niet, zooals de scharlakenuitslag en de mazelen, altijd, besmettelijk te zijn, en het kan niet met zekerheid gezegd worden, of zij den mensch slechts eenmaal in het leven aandoet.

Verdeeling.

Behalve den hoofdvorm laten zich, naar de gedaante van den uitslag, twee variëteiten onderscheiden. Het karakter van terugwerking is bijna altijd het erethische, en eene febris rubeolosa sine exanthemate, abortive roodvonk of gewijzigde zamenstellingen komen, naar mijn weten, niet voor.

Hoofdvorm. Rubeolae simplices.

Het eenvoudige roodvonk.

Synonymen. Meer naar de afbeeldingen, dan naar de beschrijvingen, Rosola aestiva Bat. en infantilis Rayer.

Afbeeldingen. Tab. XXV. 5. 5[a].

Verschijnselen.

De ziekte begint met soortgelijke voorteekenen als de scharlakenuitslag, met pijn in het voorhoofd, beslagene tong, bitteren smaak, neiging tot en werkelijk braken, warme, drooge huid, menigvuldige, volle, snelle pols, bierbruin gekleurde pis enz., en doorgaans met angineuse bezwaarnissen, doch alle verschijnselen zijn hier veel goedaardiger, dan bij Scarlatina, de koorts draagt bijna altijd het erethische karakter, de keelholte is licht rood gekleurd, de bloedsophoopingen, de ijlingen en alle soortgelijke toevallen ontbreken. Slechts zelden vertoonen zich, nevens de erysipelateuse kenteekenen, ligte catarrhale verschijnselen, Coryza, tranen der oogen, hoest of ijle, rheumatische pijnen in de ledematen. Deze voorteekenen duren nu eens slechts 12 uren, dan weder 2 tot 3 dagen; alsdan volgt de uitbotting, welke, zonder eene regelmatige orde in hare uitbreiding te houden, nu eens het eerst in het aangezigt, dan weder aan de ledematen of ook aan den romp verschijnt en

somwijlen slechts op een ligchaamsdeel beperkt blijft, doch meestal de geheele huid inneemt. Zij bestaat uit levendig roode, de grootte van linzen tot die van een' stuiver hebbende, niet verhevene vlekken, van eene rondachtige, doch niet regelmatig ronde gedaante, die van elkander afgezonderd, doch dikwerf vrij digt opeenstaan, noch pijn, noch jeuking te weeg brengen, onder den vingerdruk verdwijnen en spoedig terugkeeren, en welker randen niet scherp afgesneden zijn, maar zich langzamerhand in de natuurlijke kleur der huid verliezen. Gewoonlijk neemt de koorts, gedurende de uitbotting toe; zoodra deze echter — meestal in den tijd van 12 uren — afgeloopen is, laat zij na en gaat gewoonlijk, benevens de gastrische toevallen enz., verloren, zoodat, in het tijdperk van den bloei, de uitslag dikwijls het eenige ziekteteeken uitmaakt; hoogstens blijven ligte moeijelijkheden in de slikking, verminderde eetlust en de opgehoudene afscheidingen nog voortbestaan. Na 2 tot 3, ten langste na 4 dagen, verbleekt de uitslag, onder een ligt zweeten en de afschilfering neemt een aanvang. Deze is meestal zemelvormig, dikwijls zeer onbeduidend, dikwijls echter ook rijkelijker, dan bij de mazelen. Zij houdt meestal slechts weinige, ten hoogste 7 dagen aan.

Variëteiten.

Ik beschrijf slechts de eene dezer afwijkingen volgens eigene waarneming, de andere naar Bateman en Rayer.

---

1. *Variëteit. Rubeolae vesiculosae.*

Het roodvonk met blaasjes.

Synonymen. Welligt Roseola miliaris Bateman.

Afbeeldingen. Tab. XXV. 6.

Ik heb in enkele gevallen, welke gelijktijdig met het

gewone roodvonk voorkwamen, gezien, dat de kleine roode vlekken met zeer kleine blaasjes werden bedekt, van welke er altijd meerdere op eene vlek bij elkander stonden en die eene kalische vloeistof inhielden. Deze variëteit verhoudt zich tot den hoofdvorm, als scarlatina vesiculosa tot den vlakken scharlakenuitslag, en verloopt overigens geheel als rubeolae simplices.

---

2. *Variëteit. Rubeolae annulatae*

Het ringvormige roodvonk.

Synonymen. Roseola annulata Bat. en Ray.

Afbeeldingen. Tab. XXV. 7.

Volgens Bateman en Rayer zouden zich somwijlen, onder soortgelijke koortsachtige verschijnselen als bij den hoofdvorm, in stede der rondachtige vlekken, kleine, roode ringen vormen, welker middenpunt de natuurlijke huidkleur behoudt, en die, even als het gewone roodvonk, na eenige dagen verloopen. Bateman wil dezen uitslag echter ook zonder koorts, met grootere ringen, jeuking en prikkeling verwekkende en langer aanhoudende, gezien en voorts waargenomen hebben, dat wanneer hij verdwijnt, of slechts gedurende eenige dagen zeer bleek wordt, de maag in wanorde geraakt, en er afmatting, duizeligheid en pijn in de ledematen ontstaan, verschijnselen, welke door een warm bad worden opgeheven. In deze laatste gedaante zoude de ziekte naauwelijks als Rubeolae kunnen doorgaan en welligt gelijkvormig met het erythema annulare van Rayer (zie bladz. 207. III. D.) kunnen zijn.

Erkenning.

Het roodvonk is belangrijk, vooral met betrekking tot de erkenning, omdat het ligtelijk met mazelen, schar-

lakenuitslag en Erythema zoude kunnen worden verwisseld en voorzeker niet zelden aanleiding gegeven heeft tot de meening, dat men tweemaal door roodvonk of scharlakenuitslag kan worden aangetast. Het onderscheidt zich:

1. Van mazelen. Deze hebben catarrhale, en niet, zooals Rubeolae, gastrisch-erysipelateuse voorteekenen van eenen gewoonlijk langeren duur, en de uitslag verbreidt zich, van het aangezigt uitgaande, in eene regelmatige orde over het ligchaam, hetgeen bij Rubeolae zelden het geval is. De vlekken der mazelen zijn regelmatig rond, iets kleiner en meestal bleeker gekleurd, dan die der Rubeolae, en haar middelpunt vertoont dikwijls een enkel knopje of blaasje, met eenen zuren, inhoud, terwijl er bij het gewone roodvonk geene verhevenheid te bemerken is, doch, bij rubeolae vesiculosae elk vlekje verscheidene, met eene kalische vloeistof gevulde blazen draagt. Met de uitbotting der mazelen eindigt doorgaans de koorts niet, zooals na de uitbotting van het roodvonk, maar houdt gewoonlijk het geheele, meer lange tijdperk van den bloei door, aan. Rubeolae maken bijna geene, Morbilli zeer talrijke naziekten, en terwijl gene gewoonlijk slechts in kleine epidemiën en zonder duidelijke kenteekenen eener smetstof verschijnen, breiden zich deze dikwijls ver uit, en zijn volstrekt besmettelijk.

2. Van scharlakenuitslag. Mogen de voorteekenen van roodvonk ook aan die van den scharlakenuitslag aanverwant zijn, zoo bezitten zij nogtans eenen veel geringeren graad van hevigheid en verdwijnen met de uitbotting, hetgeen bij Scarlatina bijna nimmer het geval is. Vooral zijn de angineuse bezwaarnissen, de roodheid der tong, het gevoel van zwaarte in het hoofd, de hitte en de menigvuldige pols niet zoo aanmerkelijk, als bij de meeste scharlakenzieken. De uitslag breekt zonder bepaalde orde, zooals Scarlatina dezelve inhoudt,

uit en bestaat niet uit groote, onregelmatige, maar uit kleine, rondachtige vlekjes; zijn duur is gewoonlijk minder bepaald en korter, zijne afschilfering minder rijkelijk, dan die van den scharlakenuitslag. Bovendien leveren ook nog de groote epidemiën, de krachtige smetstof en de veelvuldige nagebreken van Scarlatina hulpmiddelen voor de erkenning op.

3. Van erythema diffusum. Deze ziektevorm, welke, door de Franschen en Engelschen, met het roodvonk, onder den naam van Roseola wordt vereenigd, komt de Rubeolae, in vele opzigten, zeer nabij; nogtans ontbreekt hem de inwendige zelfstandigheid van deze, en zijn beloop is daarom veel onregelmatiger, dan dat van het roodvonk. Hij vertoont zich dikwijls als een verschijnsel van andere ziekten en bijna altijd zonder Angina; de uitslag vormt bij hem geene onregelmatige vlekken, maar eene onbegrensde, verspreide, meestal bleeke roodheid der huid en verdwijnt, na eenen onbepaalden duur, zonder afschilfering. Hij ontstaat nimmer, gelijk Rubeolae, in eigene epidemiën, en is nooit besmettelijk, hetgeen roodvonk nogtans somwijlen is.

Oorzaken.

Even als de scharlakenuitslag, de mazelen enz., zoo doet ook het roodvonk menigvuldiger kinderen dan volwassenen aan, zonder echter deze laatste geheel te verschoonen. Men ziet het, bij eene gastrisch-erysipelateuse gesteldheid, doorgaans epidemisch ontstaan, hoewel het zich meestal tot kleine districten beperkt en zijne epidemiën niet lang aanhouden. Slechts zelden neemt men deze roodvonkepidemiën alleen op zich zelve, maar meestal in eenen zekeren zamenhang met scharlakenuitslag waar; terwijl deze laatste in eene grootere uitgebreidheid heerscht, worden enkele oorden, in plaats van door hem, door roodvonk bezocht, of het gaat Scarlatina vooraf of volgt haar na. Dit laatste schijnt het meeste te gebeuren, en ik zag, in de jaren 1825

en 1828, korten tijd nadat de scharlakenuitslag geheerscht had, de meeste lijders aan roodvonk. In andere epidemiën wil men ook wel eene soortgelijke verhouding tot de mazelen, of gelijktijdig tot de mazelen en den scharlakenuitslag opgemerkt hebben; zoo zouden, b. v. in het jaar 1822, aan den Rijn, de mazelen, aan gene zijde der Elbe echter scharlakenuitslag en, tusschen beiden in, het roodvonk geheerscht hebben. Doch voorzeker is het roodvonk meer met den scharlakenuitslag, dan met de mazelen verwant, met welke het slechts den kleinvlekkigen uitslag gemeen heeft. Dat het echter niet, zoo als velen meenden, slechts eene variëteit van Scarlatina, maar eene Dermexanthesis van eenen bijzonderen aard is, blijkt wel daaruit, dat het even zoo min voor scharlakenuitslag als voor mazelen vrijwaart, en dat omgekeerd voorwerpen, welke deze ziekte hebben doorgestaan, voor het roodvonk niet verzekerd zijn. Daarentegen neemt men gewoonlijk aan, dat roodvonk, even als scharlakenuitslag en mazelen, hetzelfde voorwerp slechts eenmaal in het leven aandoet; ik kan dit echter niet voor bewezen houden en geloof, bij eenen knaap de ziekte tweemaal in hetzelfde jaar waargenomen te hebben. Een besmettingsvermogen geeft het roodvonk in de meeste epidemiën niet te kennen; slechts bij wijze van uitzondering en onder soortgelijken begunstigenden invloed, als Miliaria en Erysipelas, schijnt het besmettelijk te kunnen worden.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop is acuut; de duur minder bepaald, doch doorgaans korter, dan bij den scharlakenuitslag. De meest gewone uitgang is die in genezing; ik heb nimmer eenen anderen waargenomen, en ook reeds aangetoond, onder welke verschijnselen de aandoening pleegt tot een beslissend einde te komen. Anderen hebben, wanneer de afschilfering gestoord werd, somwijlen opzwellingen van klieren en waterzucht, even als

uitgang in andere ziekten waargenomen, en Kreysig, Formey en anderen verhalen ons van epidemiën, in welke niet weinige gevallen, door het terugtreden van den uitslag en op andere, aan Scarlatina herinnerende wijzen, doodelijk eindigden. (Bestonden deze epidemiën in roodvonk?)

Voorzegging.

Volgens de getuigenis der meeste waarnemers en volgens alle mij voorgekomene gevallen, is de voorzegging zeer gunstig. Dat er epidemiën zouden bestaan, die een minder goedaardig karakter dragen, werd reeds vermeld, en ook zullen hier wel al die omstandigheden in aanmerking kunnen genomen worden, naar welke de voorzegging zich bij Scarlatina rigt.

Lijkopening.

Deze zal wel dezelfde veranderingen aantoonen, als bij Scarlatina. In ken nogtans geen berigt over lijkopeningen van aan roodvonk gestorvene lijders.

Behandeling.

In alle gevallen, die ik tot heden zag, was het verblijf in het bed en een gelijkmatige warmtegraad, spaarzame diëet en zuurachtige dranken, Pulpa tamarind. met Crem. tart., eene oplossing van Natr. sulph. of een Decoct. rad. gramin. met Salmiac en dgl. voldoende, om de ziekte, in weinige dagen, tot afschilfering te brengen en zonder naziekten te doen eindigen. Mogt het lijden een kwaadaardig karakter aannemen, dan moet voorzeker eene behandeling worden ingeslagen, als tegen den scharlakenuitslag werd aanbevolen.

b. *Tweede Verwantschap. Verhevene Erysipelatoses.*

Synonymen. Erysipelateuse bobbels, blaasjes en blazen.

Kenmerken.

De uitslag van de hiertoe behoorende ziektevormen bestaat uit bobbels, blaasjes of blazen, welke zich op roode vlekken verheffen en eene levendige, brandende pijn te weeg brengen. Bevatten zij eene vloeistof, zoo heeft deze eene alkalische geaardheid en verdroogt, menigmaal na eenen bepaalden tijd, tot barnsteenkleurige korsten, die, wanneer zij afvallen, geene likteekens achterlaten. De verhevene huidrozen treden zeldzamer terug, dan de vlakke en zijn alzoo, door den regel, goedaardiger.

Verdeeling.

Vier Geslachten, Urticaria, Phlyctaenosis, Zoster en Pemphigus, welke zich, zoowel door de gedaante van den uitslag, als door andere punten onderscheiden, vormen deze Verwantschap.

V. Geslacht. Urticaria.

De Netelroos.

Synonymen. *Νοῦσος φλεγματώδης* Hipp. — Aspredo cutis similis iis pustulis, quae ex urtica nascuntur Cels. — Aschara Arab. — Essera med. aev. — Scarlatina urticata Sauvag. — Uredo Linné. — Purpura urticata Juncker. — Cnidosis Alib. — Die Nesselsucht; der Nesselausschlag. — Urticaire; exanthème ortié. — Nettle-rash. — De Netelzucht.

Dit Geslacht, van hetwelk reeds Hippocrates, Celsus en anderen gewagen, verbindt, in zekere opzigten, die Eczematoses, welke gewoonlijk met Gastricismus verloopen, zooals Lichen, Herpes, Acne enz., met de Erysipelatoses, doch staat, in een ander opzigt, op de gren-

zen tusschen vlakke en verhevene huidroos, tusschen Erythema (voornamelijk urticatum) en Phlyctaenosis.

Kenmerken.

Onder gastrische voorteekenen, nu eens met, dan weder zonder koorts en onder hevige jeuking en branding, verschijnen er verstrooide, roode vlekken op de huid, welke zich spoedig tot bobbels, somwijlen zelfs tot knobbels en blaasjes, verheffen. Deze opzettingen verloopen nu eens spoediger, dan weder langzamer, zijn nu eens zeer vlugtig, verdwijnen en keeren terug; dan weder zijn zij bestendiger en verliezen zich, na eenen onbepaalden tijd, somwijlen met, somwijlen zonder afschilfering. Altijd echter verwekken zij eene levendige, brandende pijn, gelijk aan die, welke door brandnetelen veroorzaakt wordt.

Verdeeling.

Ik onderscheid, met J. P. Prank, naar de verscheidenheid van den uitslag, 3 soorten van netelroos: urticaria vulgaris, tuberosa en vesiculosa, van welke de eerste, naarmate van haar spoediger of langzamer beloop, in verschillende variëteiten vervalt.

---

1. *Soort. Urticaria vulgaris.*

De gewone netelroos.

Synonymen. Urticaria maculosa Frank. — De neteluitslag met bobbels.

Kenmerken.

Nadat er, gedurende eenen langeren of korteren tijd, gastrische toevallen, somwijlen met, somwijlen zonder koorts zijn voorafgegaan, verschijnen er, aan enkele of aan talrijke ligchaamsdeelen, op roode vlekken, bobbels (Pomphi) van verschillende grootte, kleur en ge-

daante, die eene hevige branding en jeuking te weeg brengen, meestal zeer tot verdwijning en terugkeering geneigd, doch nu en dan ook van eene meer vaste natuur zijn, en met welker uitbotting de gastrische toevallen gewoonlijk afnemen. Na den onderscheidenen duur der aandoening worden de bobbels slap en verdwijnen, nu eens met, dan weder zonder afschilfering.

Deze soort bevat 3 variëteiten.

---

1. *Variëteit. Urticaria vulg. ephemera.*

De eendaagsche gewone netelroos.

Synonymen. Urticaria ab ingestis Ray.

Afbeeldingen. Tab. XXVI. 1. 1[a].

Verschijnselen.

Het lijden begint doorgaans met levendige gastrische stoornissen, kwalijkheid, neiging tot braken, hoofdpijn enz., bij welke zich echter slechts zelden koorts voegt en die de uitbotting van het Exanthema ten hoogste slechts eenige uren voorafgaan. Deze verschijnt voornamelijk aan den buik en de ledematen, doch ook aan andere ligchaamsdeelen, oorspronkelijk in de gedaante van kleine roode vlekken, die zich echter weldra, onder hevige jeuking en branding, tot kleine, rondachtige, meer halfkogelvormige bobbels, van eene bleekroode kleur, verheffen. Nu eens staan deze afzonderlijk, dan weder zeer digt opeen gedrongen, talrijk en bijna in elkander vloeijende (urtic. conferta Will.); in de koude verbleeken zij of verdwijnen zelfs geheel; gedurende de warmte in het bed daarentegen ontwikkelen zij zich weder en veroorzaken eene hevige pijn. Met hare uitbarsting nemen de gastrische toevallen meestal af, treden

zij daarentegen terug, dan stijgen zij ook. Aldus houdt de aandoening 24 tot 36 uren aan; alsdan volgt er een rijkelijk braken, of er ontstaan herhaalde stoelontlastingen, de bobbels verdwijnen zonder afschilfering, en de zieken genezen.

---

2. *Variëteit. Urticaria vulg. acuta.*

De acute gewone netelroos.

Synonymen. Urticaria febrilis; febris urticata var. — Das Nesselfieber. — De netelkoorts. — Cnidosis acuta Alib.

Afbeeldingen. Tab. XXVI. 2. 2[a]. 2[b]. 3.

Verschijnselen.

De voorteekenen dezer variëteit zijn bijna altijd koortsachtig en duren langer, dan bij de voorgaande, meestal 2 tot 3 dagen. Er ontstaan pijn in het voorhoofd, verlies van eetlust, geelachtig beslagene tong, neiging tot braken, werkelijk braken, stoelverstopping en groote vermoeidheid in alle deelen, op de huivering volgt hitte, de huid is warm en droog, de pols menigvuldig, vol en week, de dorst hevig, de pis als bij andere roosvormen. De uitbotting volgt hier gewoonlijk op meerdere plaatsen te gelijk, in het aangezigt, aan den romp en aan de ledematen, somwijlen zelfs over het geheele ligchaam en komt daar te voorschijn, waar de zieke zich, gekweld door hevige branding en jeuking, de huid wrijft. Het eerst verschijnen er groote, onregelmatige, vrij levendig rood gekleurde vlekken, bijna even als bij Erythema of Scarlatina, op welke zich echter spoedig talrijke bobbels verheffen, van welke er steeds verscheidene op dezelfde roode plaats der huid staan. Deze verhevenheden zijn

breeder, vlakker en onregelmatiger gevormd, dan die der eerste variëteit, en altijd helderder, dan die vlekken, op welke zij kiemen: bleekrood, somwijlen zelfs wit gekleurd (Urticaria alba, porcellanea; de porseleinkoorts). Zij vormen dikwijls aan elkander hangende striemen en wonderbare, in relief, op de rood gekleurde huid geteekende figuren, en de pijn, die zij te weeg brengen, is nog heviger, dan bij de eerste variëteit, doch neemt niet, even als bij haar, in de warmte, maar meer in de koude toe. Met het uitbreken van het Exanthema verdwijnen of verzachten ook hier de gastrische toevallen en de koorts, keeren echter gaarne terug, bijaldien de uitslag, waartoe hij dikwerf eene groote neiging heeft, terugtreedt, tot dat hij, dikwijls op eene andere plaats, op nieuw te voorschijn komt. Gewoonlijk duurt de ziekte, welke, door de hevige branding en jeuking, vooral des nachts zeer lastig is, 7 tot 9 dagen, somwijlen echter ook langer; alsdan worden de bobbels vlakker, slapper, meer geelachtig en verdwijnen, somwijlen onder eene zemelvormige afschubbing; de huid wordt vochtig en dikwijls ontstaan er galachtige stoelgangen.

---

3. *Variëteit. Urticaria vulg. chronica.*

De chronische gewone netelroos.

S y n o n y m e n. Urticaria evanida et perstans Will. — Urticaria chronica Ray. — Cnidosis chronica Alib.

A f b e e l d i n g e n. Tab. XXVI. 4.

V e r s c h ij n s e l e n.

Deze vorm van netelzucht ontstaat dikwijls in vereeniging met andere gastrische aandoeningen en doorgaans

onder goedaardige, doch aanhoudende voorteekenen, zonder koorts. De eetlust is gering, de dorst iets vermeerderd, de stoelgang traag, en men ontwaart bitteren smaak, bittere oprisping en andere toevallen van gestoorde spijsvertering. De uitslag verschijnt gewoonlijk slechts aan enkele ligchaamsdeelen nu eens echter aan dit, dan aan dat, en bestaat uit bleeke, gewoonlijk door geene roodheid omgevene bobbels, die nu eens rond en klein, dan weder langwerpig, groot en striemvormig zijn, zich slechts weinig boven de huid verheffen en, voornamelijk des nachts, hevig jeuken en steken. In de meeste gevallen zijn deze bobbels zeer vlugtig (urt. evanida), verschijnen in grootere of geringere tusschentijden, nu eens hier, dan daar, en verdwijnen weder even zoo snel als zij ontstaan waren, om, na eenige uren, dagen of weken, weder op eene andere plaats uit te breken. Niet altijd verdwijnt met den uitslag ook de jeuking; er zijn zieken, die zich weken lang de huid kunnen stuk krabben, zonder dat er eenige uitslag zigtbaar wordt (urt. subcutanea Will.). Somwijlen blijven de bobbels echter ook 7 tot 14 dagen onveranderd op de huid staan (urt. perstans), veroorzaken alsdan weinig pijn en verliezen zich langzamerhand, onder eene ligte afschilfering. Er vertoonen zich echter alsdan menigvuldige latere uitbottingen, en de aandoening duurt, even zoo goed als bij den vlugtigen uitslag, weken, maanden en zelfs jaren lang. Daarbij verdwijnen de dyspeptische en overige gastrische verschijnselen nimmer volkomen, maar verwisselen slechts in zoo verre met den uitslag, dat zij sterker te voorschijn komen, wanneer deze minder ontwikkeld is, en omgekeerd.

2 *Soort. Urticaria tuberosa.*

De knobbelige netelroos.

—

Synonymen. Hetgeen Bateman, Rayer en anderen als Erythema nodosum beschrijven en afbeelden, schijnt met de Urt. tuberosa van Frank over een te komen, niettegenstaande zij, bij de netelzucht, ook van dezen ziektevorm (zonder afbeelding) gewagen.

Afbeeldingen. Tab. XXVI. 5.

Kenmerken.

In plaats van de bobbels der vorige soort, vormen zich hier groote, rood gekleurde, harde knobbels. De voorteekenen zijn meestal hevig; het beloop is gewoonlijk acuut.

Verschijnselen.

De uitbotting wordt, nu eens slechts weinige uren, dan weder 1 tot 2 dagen te voren, voorafgegaan door hevige huiveringen, op welke hitte volgt, hoofdpijn, duizeligheid, pijn in de ledematen, neiging tot braken, werkelijk braken en door alle andere kenteekenen eener niet onbeduidende rooskoorts. De uitslag verschijnt voornamelijk gaarne op de huid der onderste ledematen, de heupen en de billen, somwijlen echter ook in het aangezigt, aan den hals, op de borst, de armen enz.; hij vertoont zich het eerst in de gedaante van ronde, roode vlekken, doch onbegrijpelijk snel veranderen zij zich in knobbels, van de grootte van kersensteenen, walnooten, appels, ja aan de lenden somwijlen van den omvang eener hand. Deze knobbels, aan welker vorming ongetwijfeld het onderhuidscelweefsel aandeel neemt, zijn onregelmatig gevormd, somwijlen alsof er meerdere kleinere gezwellen tot een grooter opeengehoopt waren, meer donkerrood, doch aan het uiteinde somwijlen witachtig gekleurd en zijn, op het gevoel,

vrij hard. Zij veroorzaken eene hevige pijn, branding en steking; de voorafgaande verschijnselen echter verdwijnen met hunne uitbotting. Somwijlen zijn er slechts weinige aanwezig, en men heeft nevens dezelve, gewone Urticaria waargenomen; dikwijls echter zijn zij talrijk en misvormen de aangedane ligchaamsdeelen, voornamelijk het aangezigt, zeer. Nogtans heeft men, hoe groot en hard zij ook zijn, somwijlen waargenomen, dat zij, in de warmte snel verdwenen, doch, in de koude, even zoo snel weder te voorschijn kwamen. Eenmaal ontstaan zijnde, zoo verwijlen zij echter meestal 5 tot 6 dagen op de huid en verliezen zich dan langzamerhand, onder afschilfering der opperhuid en onder huid- en darmkrises. In eenige gevallen heeft men de ziekte echter ook tot gewoonte zien worden, van tijd tot tijd terugkeeren en alzoo maanden en jaren duren.

---

3 *Soort. Urticaria vesiculosa.*

De netelroos met blaasjes.

S y n o n y m e n. Urticaria papulosa, phlyctaenosa var. — De gierstachtige neteluitslag. Welligt ook Lichen urticatus Bateman.

K e n m e r k e n.

Er vormen zich groote, rondachtige, hoogroode bobbels, en op dezen b l a a s j e s. De voorteekenen zijn steeds koortsachtig; het beloop is acuut en de afschilfering sterker, dan bij de andere soorten.

V e r s c h ij n s e l e n.

Onder vrij levendige opwellingen van koorts, met de bekende gastrische toevallen, welke meestal slechts 24 uren, somwijlen echter ook 2 tot 3 dagen aanhouden, komen er soortgelijke roode vlekken te voorschijn, als bij urticaria vulg. acuta, doch die spoedig met levendig

roode, rondachtige bobbels, van den omvang van stuivers- en tweestuiversstukken, bedekt worden. Deze groote bobbels zijn, naar verhouding, weinig boven de huid verheven, doch verspreiden zich, voornamelijk aan de ledematen, vrij digt op elkander staande, over groote oppervlakten der huid. Zij jeuken en branden zeer hevig en weinige uren na hunne verschijning verheft zich de opperhuid op dezelve, tot kleine, met eene heldere vloeistof gevulde blaasjes. Somwijlen draagt elke bobbel slechts eene blaas en alsdan bereiken deze exanthematische vruchten wel de grootte van eenen gerstenkorrel of van eene kleine erwt; menigvuldiger echter bedekt zich de geheele oppervlakte van den bobbel met eene groep van blaasjes, terwijl de enkele blaas alsdan niet grooter dan een speldeknop is. Dewijl, met de uitbotting der blaasjes, de pijn eer toe- dan afneemt, worden zij menigmaal stuk gekrabd, doch hernieuwen zich, waar de opperhuid nog onbeleedigd is. Even als bij andere soorten van Urticaria eindigen, met de uitbotting van het Exanthema, gewoonlijk de gastrische bezwaarnissen en de koorts; nogtans heb ik de laatste somwijlen nog eenige dagen zien voortduren en talrijke latere uitbottingen op verschillende ligchaamsdeelen zien vergezellen. Deze ziektevorm is niet zoo vlugtig, als de andere soorten van netelzucht, en zijn beloop, in weerwil der latere uitbottingen, steeds acuut. Gewoonlijk reeds op den derden tot vierden dag worden de blaasjes slap, troebel en verdroogen tot dunne, geelachtige korstjes, de roode bobbels verbleeken en de uitslag schubt zich, even als bij de andere vormen van Urticaria, in groote platen af. Daarbij wordt de huid vochtig, de pis maakt een slijmachtig bezinksel en dikwijls volgen er kritische darmontlastingen.

Erkenning.

Door de hevige jeuking en branding, welke Urticaria te weeg brengt, zoude men haar ook met Lichen, Prurigo,

Scabies enz. kunnen verwarren; doch de erkenning is gemakkelijk, omdat, bij al deze ziektevormen, de erysipelateuse voorteekenen ontbreken en bij geene van hen bobbels en knobbels op de huid ontstaan, zoo als bij de netelzucht. Deze bobbels en knobbels en de hevige branding zijn ook de onderscheidingsteekenen van Urticaria van het aanverwante Erythema. Moeijelijker is de onderscheiding, voornamelijk der chronische vormen, van cnesmus vulgaris, welke niet minder pijnlijk is, dan Urticaria en, even als deze, met bobbels verschijnt. Het voorkomen van Cnesmus bij oude lieden, die aan stoornissen in het pisstelsel lijden, het verschijnen der bobbels des nachts en hunne verdwijning op den dag, hunne vuilachtig roode kleur, de kleine knopjes, welke zij dragen en de donkere korstjes, die zij op de huid achterlaten, de eigenaardige reuk der uitwaseming enz. moeten hier tot leiddraad dienen.

Oorzaken en Voorkomen.

De netelroos komt in elken ouderdom en bij beide geslachten voor, hoewel het meest bij vrouwen, kinderen en bij lieden met een bloedrijk temperament. Even als alle Erysipelatoses, zoo ook vertoont zij zich het veelvuldigste in de lente en den herfst, als een onderdeel der roosaardige gesteldheid, somwijlen bij menigten, doch nimmer in groote epidemiën. Dikwijls vergezelt zij andere, aanverwante ziekten, zoo als eenvoudige Erythropyra, Angina erysipelacea maligna, diarrheën; en vooral heeft men haar dikwijls eene zamenstelling van tusschenpoozende koortsen zien uitmaken, zoodat vele schrijvers van eene bijzondere febris intermittens urticata spreken. Doorgaans maakt zij slechts een verschijnsel van dit lijden uit en heeft zelden eene kritische beteekenis. Menigvuldiger verschijnt zij echter ook als zelfstandige ziekte, en alsdan bestaat er eenige verscheidenheid der oorzaken, naarmate van de verschillende soorten en variëteiten.

Urticaria ephemera ontstaat meestal door schadelijkheden in de voeding, door overmatig eten en drinken, na het genot van zeer prikkelende spijzen en voornamelijk van zeedieren, mosselen, kreeften, vele visschen en hunne eijeren. Er zijn evenwel voorwerpen, die (door Idiosyncrasie) door dezen vorm van netelroos worden aangedaan, zoodra zij zekere, voor andere lieden geheel onschadelijke, geregten, zoo als aardbeziën, braambeziën, honig, zoete amandelen en dgl., eten, en in andere gevallen komt de netelroos te voorschijn, wanneer er onweder op handen is, wanneer zij alzoo aan eene groote electrische spanning van den dampkring haren oorsprong schijnt verschuldigd te zijn. Ook heeft men de aandoening na het gebruik van vele artsenijen, b. v. van Valeriana, waargenomen.

Ook urticaria acuta vormt zich nu en dan na stoornissen in de spijsvertering, doch, zooals het schijnt, menigvuldiger door eenigen op den dampkring betrekking hebbenden invloed, verkoudheid enz. De oorzaken van de chronische netelroos zijn gewoonlijk aanhoudende fouten in de diëet, het misbruik van geestrijke dranken of van scherpe, ranzige spijzen en nu en dan, even als van erysipelas senile en van pemphigus habitualis, organische veranderingen van den buik. Men ziet dezen ziektevorm niet zelden bij vrouwen, omstreeks den climacterischen leeftijd, en, zoo het schijnt, in verband met het wegblijven der maandstonden.

Welke oorzaken den grondslag leggen tot urticaria tuberosa weet ik niet. Ik heb dezen, over het algemeen, zeldzamen ziektevorm bij eenen jongen man en 2 reeds bejaarde vrouwen gezien, doch in geen geval eenige oorzaak kunnen opsporen. De derde soort van netelroos zag ik daarentegen veelvuldig in het jaar 1825, gelijktijdig met urticaria vulg. acuta, als voorteekenen der vrijwillig ontstane Varicella- en Variolois-epidemie van dat jaar en houd haar voor eene verbin-

ding van netelroos met de pokvormen, welker oorzaken zonder twijfel in den dampkring moeten worden gezocht. Besmettelijk is urticaria nimmer.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het werd reeds bij de enkele soorten en variëteiten gezegd, dat de meesten acuut, vele echter ook chronisch verloopen. De duur is minder bepaald, dan bij de meeste andere Erysipelatoses. De meest gewone uitgang is in genezing, welke echter slechts somwijlen met afschilfering van den uitslag plaats heeft; meer standvastig vertoonen zich een kritisch braken, galachtige stoelgang en vermeerderde afscheiding der huid. Instortingen zijn menigvuldig en niet zelden gaan de acute variëteiten van urticaria vulgaris in tot gewoonte gewordene, chronische netelroos over. Wordt Urticaria door koude, vochtigheid en dgl. eensklaps onderdrukt, dan nemen doorgaans alleen de gastrische toevallen toe en, na eenigen tijd, breekt de uitslag, nu en dan met nieuwe opwellingen van koorts, weder uit. Somwijlen wil men echter, door stofverplaatsing, ook eenen overgang in andere ziekten, in Pneumonie, Enteritis en dgl. waargenomen hebben. Alleen op deze wijze zoude Urticaria doodelijk kunnen worden, en wanneer er ook eenige gevallen bekend zijn, in welke de lijders, na het gebruik van mosselen of paddestoelen, door Urticaria, en tevens door andere verschijnselen van vergiftiging werden aangedaan, zoo kan men den doodelijken uitgang even zoo min, als de niet zeldzame sterfgevallen aan febris intermittens urticata en andere, met netelroos zamengestelde aandoeningen, aan de Dermexanthesis toeschrijven.

Voorzegging.

Netelroos is, wel is waar, een pijnlijk, doch geen gevaarlijk lijden. De acute vormen wijken doorgaans ligt voor eene zeer eenvoudige behandeling, terwijl de chronische daarentegen dikwijls vrij hardnekkig zijn.

Lijkopening.

Mij is geene lijkopening van eenen aan urticaria overledenen lijder bekend. De bobbels van urticaria vulgaris worden, naar allen schijn, te weeg gebragt door eene zwelling van de oppervlakkige lagen der lederhuid, der tepelvormige ligchaampjes, op welke zich, bij de derde soort, de opperhuid tot blazen verheft. Tot de vorming der knobbels bij de urticaria tuberosa draagt, hunne grootte, gedaante en hardheid na te gaan, het onderhuidscelweefsel bij.

Behandeling.

De aanwijzing voor de oorzaken vordert de vermijding van al zulk voedsel, hetwelk aanleiding tot netelroos zoude kunnen geven, en moet vooral bij die voorwerpen worden ter harte genomen, die, na het gebruik van zekere spijzen, reeds meermalen door het lijden zijn bezocht geworden en eene Idiosyncrasie tegen deze geregten verraden. Voorwerpen, die aan chronische netelroos lijden, moeten eene meer plantaardige diëet houden, zich van gezoutene, vette, gistende spijzen en van alle geestrijke dranken onthouden, zoo zij van hun gebrek willen bevrijd worden. Tegen in den dampkring gelegene oorzaken der ziekte daarentegen, vermag de kunst niets.

De ziekte-aanwijzing verschilt minder naar de verschillende soorten, dan naar de omstandigheid of de aandoening acuut of chronisch verloopt.

De acute vormen wijken doorgaans snel voor ontlastende middelen, en men opene alzoo hare behandeling, bij eene duidelijke opwelling naar boven, voornamelijk bij urticaria ephemera, met een braakmiddel of geve de afvoerende middenzouten, Natr. en Magnes. sulphur., Tamarinde met Cremor tartari en, in koortslooze gevallen, zelfs Inf. senn. composit., Calomel met Jalappa en dgl. Nadat deze middelen toereikend hebben gewerkt, onderhoudt men de ontlastingen door weiach-

tige dranken, wijnsteenlimonade enz. en wekt, wanneer de uitslag begint te verdwijnen of af te schilferen, de afscheiding der huid, door Salmiac, Liq. ammon. acet. enz. op. Slechts zelden vereischt de koorts onze aandacht; nogtans heeft men haar, voor de uitbotting, of bij het plotselijk verdwijnen van urticaria tuberosa, zoo hevig gezien, dat men tot aderlatingen en Nitrum, Calomel en soortgelijke ontstekingwerende middelen zijne toevlugt nemen moest.

Ook bij de chronische netelroos zijn de ontlastende middelen, voornamelijk de sterkere Purgantia, Senna, Jalappa en dgl. aangewezen; men moet dezelve echter herhaalde malen aanwenden, alvorens men zijn doel bereikt en, bij eene gepaste diëet, tevens oplossende middelen, Extr. saponacea, Rheum, Tartar. tartaris. en natronat., de weiachtige dranken, de minerale wateren van Kissingen, Marienbad, Saidschütz enz. laten gebruiken. In vele hardnekkige gevallen hebben de mineraalzuren goede diensten bewezen; in anderen was de verbinding der oplossende, met de bittere aromatische middelen, met Calmus, Absynth, Trif. fibrin. enz., heilzaam. Biett heeft een geval van chronische urticaria tuberosa, hetwelk reeds 4 jaren bestaan had en alle middelen het hoofd bood, door Liquor Fowleri genezen. Eene bijzondere oplettendheid verdient het, of er, nevens de chronische netelroos, niet zekere buiksingewanden, de lever, de milt enz. zijn aangedaan, en is dit het geval, dan moet eene gepaste behandeling eerst deze aandoening opheffen, alvorens men hoop op eene duurzame genezing van den uitslag voeden kan.

Mogt het plotselijke terugtreden van Urticaria gevaarlijke toevallen te weeg brengen, dan zoude zij, door warme baden, huidprikkels enz., weder te voorschijn moeten geroepen worden. Gedurende de genezing moet men echter, wegens het gevaar voor instortingen, nog eenen geruimen tijd eenen strengen leefregel in acht laten

nemen en, zoo de netelroos chronisch was, de personen zwak zijn enz., nog langen tijd Calmus, Absynth en dgl. laten gebruiken.

VI. Geslacht. Phlyctaenosis.

De Vuurblaasjes.

Synonymen. Deze soort van uitslag werd, daar men slechts hare uitwendige gedaante in het oog hield, gewoonlijk tot het Geslacht Herpes gerekend; nogtans heeft reeds Lorry aangemerkt, dat hij met de roos na aanverwant is en van de gewone vlechten wezentlijk verschilt. Hetgeen Plenk Uritis diurna noemt, behoort welligt hiertoe. — Die Feuerbläschen.

Kenmerken.

Na gastrisch-erysipelateuse voorteekenen, gewoonlijk met koorts en dikwijls in vereeniging met andere ziekten, vormen zich, nu eens met eene kritische, dan weder met eene symptomatische beteekenis, somwijlen slechts op eene plaats, somwijlen op vele deelen des ligchaams, onregelmatige, roode vlekken, op welke spoedig groepsgewijze staande blaajes, met eenen kalischen inhoud, te voorschijn komen, die hevig branden en jeuken. Gewoonlijk verdwijnt de koorts, met de uitbotting, Na 4 dagen verdroogen de blaasjes tot laagsgewijze korsten, die, wanneer zij afvallen, geene likteekens achterlaten.

Verdeeling.

Er laten zich, naarmate de vuurblaasjes slechts op eene plaats, gewoonlijk aan de lippen, of op meerdere te gelijk en over het geheele ligchaam voorkomen, 2 soorten (of variëteiten) onderscheiden.

---

1. *Soort. Phlyctaenosis labialis.*

De vuurblaasjes der lippen.

—

Synonymen. Herpes labialis Will. en anderen. — Exanthema labiale J. Frank. — Olophlyctide labiale Alib. — Das Ausfahren des Mundes, das kritische Lippenexanthem.

Afbeeldingen. Tab. XXVI. 7.

Verschijnselen.

Gewoonlijk omstreeks den tijd der krises van velerlei koortsachtige, met gastrische toevallen verbondene ziekten, somwijlen echter ook gedurende het beloop van zoodanige aandoeningen zonder eenige kritische beteekenis en nu en dan meer als idiopathisch lijden, met hoofdpijn, neiging tot braken, neêrslagtigheid en ligte koorts, verschijnen aan de lippen, onregelmatig gevormde roode vlekken, welke zich, na verloop van eenen korten tijd, met blaasjes bedekken. Dikwijls vormen zich slechts weinige van deze vlekken, menigmaal echter verschijnen zij in vrij groot aantal, vormen eenen kring om den mond, ja verspreiden zich zelfs tot op den neus, de wangen, de kin en op het slijmvlies der lippen en der mondholte. De blaasjes, welke op haar ontspruiten, staan groepsgewijze bij elkander, zijn van eene ongelijke grootte, als gersten- en hennipkorrels, somwijlen zelfs als kleine erwten, nu eens puntig, dan onregelmatig gevormd en vlak; hun inhoud is aanvankelijk helder, dun, doch later wei- en somwijlen zelfs etterachtig; hij ligt eene kalische geaardheid aan den dag. Zij brengen een hevig branden te weeg en worden daarom menigmaal stuk gekrabd. Gewoonlijk laten, met de uitbotting van den uitslag, de koorts en overige verschijnselen na. Op den tweeden tot derden dag worden de Phlyctaenae troebel, en op den vierden

beginnen zij tot laagsgewijze korsten, die, naar mate van de rijkelijkheid der uitbotting, nu eens dikker, dan dunner, nu eens lichter, dan donkerder gekleurd zijn, te verdroogen. Wanneer deze dikwerf reeds na weinige, somwijlen echter eerst na 8 tot 10 dagen afvallen, blijven er roode vlekken terug, die weldra te niet gaan.

---

1. *Soort. Phlyctaenosis sparsa.*

De verspreide vuurblaasjes.

Synonymen. Hetgeen Willan en anderen als herpes phlyctaenodes beschreven hebben, behoort grootendeels hiertoe; terwijl de eenvoudige Herpes zich, in hare uitwendige gedaante, naauwelijks van Phlyctaenosis onderscheidt, zoo scheiden zij zich nogtans door het beloop, de vergezellende verschijnselen en de terugwerking der afgescheidene vloeistof, wezentlijk van elkander af.

Afbeeldingen. Tab. XXVI. 8.

Verschijnselen.

Ook deze soort vertoont zich somwijlen in vereeniging met andere ziekten; menigvuldiger nogtans ontstaat zij als een zelfstandig lijden, en alsdan gaan haar, 2 tot 3 dagen lang, alle voorteekenen van andere Erysipelatoses, namelijk hoofdpijn, kwalijkheid, afmatting en koorts vooraf. De uitslag verschijnt hier niet op eene enkele plaats der huid, maar er vormen zich, nu eens op eens, dan weder van lieverlede, aan de verschillendste ligchaamsdeelen, soortgelijke vlekken en groepen van blaasjes, als bij de eerste soort, welke zich somwijlen over het geheele ligchaam uitbreiden. De vlek-

ken zijn ook hier onregelmatig gevormd, de blaasjes van eene ongelijke grootte en met eene kalische vloeistof gevuld; de branding is nog heviger, dan bij phlyctaenosis labialis. Meestal beslist zich de koorts met de uitbotting; somwijlen houdt zij echter nog eenigen tijd aan, en alsdan volgen er gewoonlijk latere uitbottingen. Op den tweeden tot derden dag na hunne verschijning worden de blaasjes troebel, en op den vierden verdroogen zij, terwijl de roode areolae verbleeken, op dezelfde wijze als bij de eerste soort. Dewijl echter somwijlen niet al de groepen te gelijker tijd ontstaan, zoo duurt het nu en dan tot den zevenden en zelfs tot den negenden dag, alvorens de uitdrooging algemeen is. Eerst in de tweede en derde week vallen de korsten af, doch laten ook hier slechts roode vlekken terug, welke vroegtijdig verdwijnen.

Erkenning.

De gedaante van den uitslag verklaart ons, hoe men Phlyctaenosis met Herpes zoude kunnen verwisselen, doch de eigenaardige erysipelateuse voorteekenen, het acute beloop, de gewoonlijk grootere, ongelijke blaasjes, die meestal eene geelachtige schil hebben, welke de blaasjes van Herpes missen, de kalische geaardheid der afgescheidene vloeistof, terwijl de inhoud der vruchten van Herpes zuur is, enz., zijn voldoende, om beide ziektevormen van elkander te onderscheiden.

Oorzaken en Voorkomen.

Men ziet beide soorten in elken ouderdom en bij beide geslachten onder dezelfde omstandigheden en gelijktijdig met andere Erysipelatoses. Phlyct. labialis vertoont zich het meest, als een kritische of symptomatische uitslag, in het beloop van andere ziekten, van verschillende roosaardige aandoeningen der slijmvliezen, van eenvoudige Erythropyra, Angina, Diarrhoea, Dysenteria erysipelacea, of van, met eenen roosachtigen tint verloopende ontstekingen der longen, darmen, her-

senen enz. Ook bij vele wisselkoortsen en soortgelijke aandoeningen is zij geene zeldzame verschijning. Daarentegen komt zij slechts zelden, na verkoudheden, fouten in de diëet en overeenkomstige schadelijkheden, als een meer zelfstandig gebrek, voor. Phlyctaenosis sparsa echter ontstaat, hoewel zij ook somwijlen als gevolg van eenig ander lijden verschijnt, veel menigvuldiger als idiopathische ziekte, na de reeds vermelde oorzaken, en men heeft haar nu en dan, in de lente en den herfst, zelfs in kleine epidemiën waargenomen. Besmettelijk is zij overigens even zoo min, als de eerste soort.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop is, zooals gezegd werd, acuut en de duur, bij de eerste en ook in de meeste gevallen der tweede soort, tamelijk bepaald. De meest gewone uitgang is die in genezing. Dikwijls volgen er, gelijktijdig met de uitbotting van het Exanthema, voornamelijk wanneer deze kritisch nevens eene andere ziekte voorkomt, of bij zijne opdrooging, een rijkelijk zweet en krises door de pis of den stoelgang. Bij kwaadsappige voorwerpen kan er welligt ook een uitgang in gedeeltelijke genezing plaats grijpen; onder de korsten kunnen zich zweren vormen, en dat de vuurblaasjes niet zoo geheel en al van gevaar ontbloot zijn, zooals men doorgaans gelooft, is mij door een geval bewezen. Bij eenen man van ongeveer 30 jaren, die aan eene hevige roosaardige Pneumonie geleden had, ontwikkelde zich, buiten de gewone krises, ook eene sterke Phlyctaenosis labialis. Ten einde de hevige branding te verminderen, wendde hij koude omslagen op de lippen aan. De uitslag verdween, de zieke verviel in woedende ijlingen, vervolgens in slaapzucht en was, 24 uren na de aanwending van het koude water, een lijk. De lijkopening toonde eene zoo aanmerkelijke uitstorting van plastische lympha aan, als ik immer gezien heb; van de Pneumonie, voor welke de uitslag, als krisis, verschenen

was, vertoonde zich naauwelijks eenig spoor meer. Waarschijnlijk kan ook de tweede soort zoodanige stofverplaatsingen maken.

Voorzegging.

Hoewel de aangehaalde waarneming ook bewijst, dat er, bij eene verkeerde behandeling, gevaar kan ontstaan, zoo is nogtans de voorzegging, over het algemeen, zeer gunstig. Wanneer Phlyctaenosis in vereeniging met andere ziekten voorkomt, dan is zij gewoonlijk eene gewenschte, kritische verschijning; veel zeldzamer vertoont zij zich zonder eenige beteekenis.

Behandeling.

Vergezelt phlyctaenosis labialis eenige andere ziekte, dan vordert zij geene bijzondere behandeling, geene wijziging van de tegen het oorspronkelijke lijden gerigte geneeswijze. Men moet slechts alles verwijderen, wat de uitbotting der vuurblaasjes zoude kunnen verhinderen of hun te vroeg wegsterven bewerken. Doet zij zich daarentegen als eene zelfstandige ziekte voor, dan bewijzen zacht afvoerende middelen, middenzouten, Tamarinde, weiachtige dranken enz. goede diensten. Eene soortgelijke behandeling vereischt ook de tweede soort; slechts zijn hier, wegens de grootere hevigheid der koorts, bij jonge, volbloedige voorwerpen, niet zelden sterkere ontstekingwerende middelen en zelfs aderlatingen aangewezen. Om de hevige branding te matigen en het afvallen der korsten te bevorderen, kan men de aangedane plaatsen met Ol. amygd. dulc. bestrijken en bij phlyctaenosis sparsa, warme, verweekende baden laten gebruiken. Mogten er zweren terugblijven, zoo zouden deze, volgens haar karakter van terugwerking en naar mate van de Dyscrasie, welke haar ten grondslag ligt, moeten worden behandeld. Verplaatsen de vuurblaasjes zich daarentegen naar inwendige gewigtige organen, dan moet men beproeven, of huidprikkels, zooals Ol. sinap. aeth., mierenzuur, Ammonium caust.

en dgl., den uitslag kunnen terugroepen, en het nieuw ontstane lijden, de Meningitis en dgl., aan eene gepaste ontstekingwerende geneeswijze te onderwerpen.

VII. Geslacht. Zoster.

De Gordelroos.

S y n o n y m e n. Zona, Zoster, cingulum veter. — Zona ignea Fr. Hoffmann. — Ignis sacer Burser. — Erysipelas zoster Sauvag. — Herpes zoster Vogel, Willan en anderen. — Die Gürtelrose; der Gürtel. — La zone, la sangle, le ceinturon. — Shingles.

De Romeinen, Plinius, Scribonius, Marcellus enz, hebben de gordelroos als eene soort van Ignis sacer beschouwd; eene benaming, onder welke zij verschillende, hevige brandende huidziekten schijnen vereenigd te hebben, die met de uitwerkselen van het vuur overeenkomen, doch uit eene onzigtbare oorzaak zijn ontstaan. In den nieuweren tijd heeft men haar, nu eens tot Erysipelas (Sauvages en Cullen), dan weder tot Herpes (Vogel, Willan en anderen) gerekend. Met Burserius, Alibert, Schönlein en anderen beschouw ik haar als een bijzonder Geslacht, hetwelk met Herpes slechts in uitwendige gedaante eenige overeenkomst heeft, doch, volgens hare inwendige natuur, tot de Erysipelatoses behoort en voornamelijk der zoo even behandelde Phlyctaenosis zeer nabij komt.

K e n m e r k e n.

Na meestal koortsachtige voorteekenen, welke met die der andere Erysipelatoses geheel en al overeenkomen, doch die nog dikwijls door eigenaardige verschijnselen worden vergezeld, naar mate de uitbotting hier of daar

op het ligchaam verschijnen wil, vormt zich gewoonlijk aan den buik, somwijlen echter ook aan de borst, den hals of aan andere deelen, eene meer of min breede streep, die uit roode, onregelmatige, naast elkander geplaatste vlekken is zamengesteld en, even als een gordel, om de eene helft des ligchaams loopt; slechts zeer zelden zet de roode band zich over de middellijn des ligchaams op de andere zijde voort. Weldra worden de roode vlekken, onder een hevig branden, met groepsgewijze staande blaasjes en blazen bedekt, die aanvankelijk eene heldere, kalische vloeistof bevatten, doch later troebel worden en, op den vierden dag na hun ontstaan, tot bruine schubbenvormige korsten verdroogen. Meestal laten koorts en Gastricismus, door de uitbotting, na. Wanneer de korsten afvallen, blijven er doorgaans geene likteekens terug. De ziekte is niet besmettelijk.

Verdeeling.

Men heeft eene koortsachtige en koortslooze, acute en chronische gordelroos onderscheiden; doch slechts zelden ontbreekt in den aanvang de koorts geheel, en wanneer dit ook het geval is, zoo brengt dit toch verder geene verandering in de verschijnselen te weeg; de zoogenaamde chronische gordelroos echter is slechts een uitgang van de acute, door zamenstelling met eenig dyscrasisch lijden verwekt. Opmerkenswaardiger zijn de verscheidenheden naar de zitplaats van den uitslag, dewijl hiernaar de verschijnselen van het tijdperk der voorteekenen niet zelden eenigzins gewijzigd worden. Ik beschrijf alzoo het eerst den meest gewonen vorm, zoster abdominalis, als hoofdvorm, en vervolgens dien aan de borst, den hals enz. als variëteiten.

Hoofdvorm. Zoster vulgaris s. abdominalis.

De gewone gordelroos, de gordelroos aan den buik.

Afbeeldingen. Tab. XXVII. 1.

Verschijnselen.

De ziekte wordt in de bekende 4 tijdperken van alle Dermexantheses verdeeld.

Eerste tijdperk. Der voorteekenen.

Na levendige huiveringen volgt hitte; de lijders klagen over pijn in het voorhoofd, bitterheid in den mond, verlies van eetlust, vermeerderde dorst, neiging tot en werkelijk braken eener niet zelden galachtige stof. De tong is beslagen, de huid heet en droog, de pis als bij andere Erysipelatoses en de pols versneld, vol en meestal week. Daarbij hebben de meeste zieken pijnlijke gewaarwordingen in den buik, nu eens tusschenpoozende, als aanvallen van kolijk, dan weder een aanhoudend trekkend en stekend gevoel in de streek der lever, bijna even als bij hepatitis serosa. Slechts zelden ontbreken deze pijnen, is de koorts onbeduidend en maken de gastrische toevallen bijna alleen het tijdperk der voorteekenen uit. Daarentegen komen er echter ook gevallen voor, in welke de koorts tot het synochale of torpide karakter overhelt en er zich bloedsophoopingen, ijlingen en soortgelijke toevallen vertoonen. Dit tijdperk duurt nu eens slechts een, dan weder 3 tot 4 dagen.

Tweede tijdperk. Der uitbotting.

Onder een hevig branden en jeuken verschijnen er, menigvuldiger op de regter, dan op de linkerzijde der huid van den buik, hoogroode vlekken van verschillende grootte en zeer onregelmatige gedaante, die zich spoedig met blaasjes bedekken. De eerste derzelve vertoonen zich gewoonlijk aan de zijde van den navel of der

witte lijn en nevens de doornvormige uitsteeksels der rugge- of lendenwervelen; weldra echter komen er ook tusschen deze beide punten vlekken te voorschijn, schikken zich naast elkander en vormen eindelijk eenen band, die van de wervelkolom tot aan de witte lijn loopt en aldus de eene helft des ligchaams door eenen halven kring van uitslag omvat. Gewoonlijk loopt deze streep van naast elkander geschikte vlekken in eene eenigzins scheeve rigting, dewijl haar uiteinde aan den rug hooger staat, dan dat aan de witte lijn; slechts zeer zelden overschrijdt zij de middellijn des ligchaams en zet zich op de andere zijde voort of sluit, als een volkomen gordel, den geheelen buik in. Bij de ongelijke grootte en onregelmatige gedaante der enkele vlekken is de gordel van zeer verschillende breedte, op sommige plaatsen wel 3 tot 4 duim, op andere naauwelijks zoo vele lijnen, en bijna nimmer hangen de vlekken, over de geheele uitgebreidheid, aaneen, maar zijn meestal, hier en daar door normale plekken der huid afgebroken. De blaasjes, met welke de roode plaatsen zich, korten tijd na hare verschijning, bedekken, staan groepsgewijze, zijn helder, paarlkleurig of licht geelachtig en, in den aanvang, klein, als speldenknoppen, en halfkogelvormig. Zij verwekken eene hevige branding en bevatten eene kalische vloeistof. Dit tijdperk van uitbotting duurt eenen verschillend langen tijd; somwijlen is de gordel reeds in 12 tot 24 uren gevormd, doch menigvuldiger verschijnen de enkele vlekken zoo langzaam, dat zij eerst na verscheidene dagen eene bandachtige streep daarstellen en enkele groepen van blaasjes reeds tot in het tijdperk van den bloei of der uitdrooging gevorderd zijn, terwijl andere eerst ontkiemen.

Derde tijdperk. Van den bloei.

De koorts, de buikpijnen en de gastrische toevallen nemen doorgaans reeds met de uitbotting der eerste vlekken af en verdwijnen geheel, naar mate de gordel-

roos zich meer ontwikkelt; de laatste groepen van blaasjes verheffen zich in den regel eerst, nadat de koorts reeds geheel heeft opgehouden. De vlekken behouden hare donkerroode kleur; van de aanvankelijk kleine en regelmatige blaasjes echter, nemen er enkele spoedig in omvang toe, bereiken de grootte van erwten en boonen en verliezen hunne regelmatig ronde gedaante, terwijl weder andere onveranderd blijven. Op den tweeden of derden dag na hunne verschijning bestaat elke groep van blaasjes uit verschillend groote vruchten, van welke de kleinere halfkogelvormig, de grootere onregelmatig en vlak zijn, en menigmaal vloeijen verscheidene blaasjes tot eene blaar te zamen. Daarbij is de branding dikwijls onverdragelijk, en niet zelden krabben de zieken den uitslag met de nagels stuk en veranderen hem zoo in vochtige, zeer pijnlijke ontvellingen. Geschiedt dit echter niet, dan wordt, omstreeks den vierden dag, de kalische inhoud der vruchten troebel, wordt weiachtig, somwijlen zelfs etterachtig en de uitdrooging neemt eenen aanvang.

Vierde tijdperk. Der uitdrooging.

Elke afzonderlijke groep van blaasjes blijft 4 dagen in den bloei staan; dewijl echter de uitbotting niet op eens, maar meer langzamerhand plaats heeft, zoo volgt ook de uitdrooging van lieverlede; er verschijnen dikwijls nog nieuwe groepen, terwijl de eerste reeds verdroogen, en het duurt dikwijls eenen geruimen tijd, alvorens de uitdrooging algemeen is. De troebel gewordene blaasjes zinken te zamen, vertoonen in hun midden eene donkere punt, die zich langzamerhand, naar den omtrek toe, uitbreidt, en veranderen aldus in bruinachtige, niet zeer dikke schubbenvormige korsten, om welke, in den aanvang, de roodheid nog voort blijft bestaan en die, in de eerste dagen, niet minder branden en jeuken, dan de uitslag in zijnen bloei. Soortgelijke korsten vormen zich ook daar, waar de uitslag werd stuk

gekrabd, op de ontvellingen, slechts iets later en onder nog hevigere pijn. Langzamerhand laat echter de branding na, de areola om de korsten verdwijnt, en wanneer deze eindelijk, na 6, 8 of 10 dagen afvallen, dan blijven er gewoonlijk slechts roode vlekken terug, die, met den tijd, zonder eenig spoor na te laten, verdwijnen.

Verdeeling.

De naar de zitplaats der aandoening gevormde variëteiten van Zoster onderscheiden zich van den hoofdvorm, behalve hierdoor, voornamelijk door de voorafgaande verschijnselen en de grootte der blaasjes; in alle andere punten stemmen zij met de gewone gordelroos overeen. Men kan 4 dusdanige afwijkingen aannemen.

---

1. *Variëteit. Zoster pectoralis.*

De gordelroos aan de borst.

Afbeeldingen. Tab. XXVII. 2.

De voorteekenen zijn bij dezen ziektevorm, die, na zoster abdominalis, de veelvuldigste is, doorgaans hevig; de koorts draagt niet zelden het synochale karakter en, in plaats van de buikpijnen, vertoonen zich hier meer of minder hevige steken in de zijde, hartkloppingen, moeijelijkheden in de ademhaling en hoest, zoodat men met eene Pleuritis met erysipelateusen tint meent te doen te hebben. De gordelroos ontstaat menigvuldiger op de linker, dan op de regter zijde en loopt gewoonlijk van de doornvormige uitsteeksels van den vierden tot den zevenden ruggewervel, onder den arm en de borst, tot op het midden van het borstbeen. Met hare uitbotting laten de pleuritische toevallen en de koorts na; hare

vruchten bereiken dikwijls eene aanmerkelijke grootte, enkele wel die van hazelnoten en daarboven; voor het overige verloopt zij echter geheel als de hoofdvorm.

---

2. *Variëteit. Zoster cervicalis.*

De gordelroos aan den hals.

Afbeeldingen. Tab. XXVII. 3.

Ik heb dezen zeldzamen ziektevorm slechts eenmaal gezien; de ziekte begon, behalve met eene levendige rooskoorts, met moeijelijkheden in de slikking; de linker amandel was gezwollen en met Aphthae bezet. Op den derden dag brak, met nalating der toevallen, de gordelroos uit en liep van het midden van den nek, tot juist aan den scherpen kant van het schildvormige kraakbeen. De vlekken en blaasjes waren veel kleiner, dan bij de voorgaande ziektevormen en de band had nergens de breedte van een' duim. De Angina bleef daarbij, tot aan de uitdrooging, die, voor het overige tamelijk vroeg volgde, bestaan.

---

3. *Variëteit. Zoster facialis.* *

De gordelroos in het aangezigt.

Afbeeldingen. Tab. XXVII. 4.

In een door Rayer verhaald geval van deze variëteit, werd de uitbotting, behalve door de gewone voorteekenen, 3 tot 4 dagen lang, voorafgegaan door levendige pijnen aan de linker helft des aangezigts, welke den loop

der aangezigtszenuw volgden. De uitslag verscheen met kleine, donkerroode vlekken, welke zich overigens niet tot eene streep vereenigden, maar zich over de geheele linkerzijde van het aangezigt uitbreidden; weldra veranderden zij zich in groepen van blaasjes, welker vruchten, volgens de afbeelding, kleiner waren, dan bij Zoster abdominalis, doch grooter, dan bij Zoster cervicalis. Eene soortgelijke uitbotting, als op de huid, vormde zich kort na dien tijd in de mondholte; de inwendige oppervlakte der linker wang en de linker helft van het tandvleesch en het gehemelte werden met blaasjes en blazen bedekt. De pijn in het aangezigt verdween niet met de uitbotting, maar eerst, omstreeks den vierden dag, met de verdrooging; de uitbotting op het slijmvlies schilferde zich af.

---

4. *Variëteit. Zoster extremitatum.*

De gordelroos aan de ledematen.

Afbeeldingen. Tab. XXVII. 5.

Onder doorgaans goedaardige voorteekenen, nevens welke zich dikwijls krampachtige pijn in een ledemaat vertoont, vormen zich aan hetzelve, nu eens op den schouder of de heup, dan weder aan den onderarm of het been, eene soortgelijke streep als bij de vorige vormen, bestaande uit met blaasjes bedekte vlekken en die gewoonlijk slechts de helft van het deel, nu eens aan de zijde der uitstrekkende, dan weder aan die der buigspieren, even als een halve arm- of knieband, omvat en volkomen als Zoster verloopt. De blaasjes zijn te kleiner, hoe verder de uitslag zijne zitplaats van den romp heeft.

E r k e n n i n g.

De naar de variëteiten verschillende, hoewel toch eigenaardige toevallen onder de voorteekenen, de bijzondere bandvormige plaatsing der vlekken en groepen van blaasjes tot elkander, de bijna zekere beperking der aandoening tot de eene helft des ligchaams enz. onderscheiden de gordelroos van de na aanverwante Phlyctaenosis. Van Herpes echter erkent men haar door alle kenteekenen, welke de vuurblaasjes van dezen ziektevorm der Eczematoses afscheiden, en van erysipelas bullosum, behalve door de eigenaardige voorteekenen, door hare gedaante, de gevlekte roodheid, de veel talrijkere blaasjes enz.

O o r z a k e n.

Men ziet de gordelroos bij beide geslachten nagenoeg even dikwijls, en zoowel bij lieden, omstreeks den tijd der huwbaarheid, als bij voorwerpen van 40, 50 en meerdere jaren. Bij bejaarde voorwerpen neemt men bijna altijd den hoofdvorm waar, bij kinderen en jonge lieden daarentegen de eerste variëteit. Even als alle Erysipelatoses, zoo wordt ook zoster door zekere verhoudingen in den dampkring begunstigd, verschijnt vooral gaarne in den herfst, gelijktijdig met andere roosaardige aandoeningen en, in vele jaren, in menigten, bijna epidemisch, terwijl hij in andere bijna niet voorkomt. Men heeft hem somwijlen symptomatisch of kritisch nevens andere ziekten, voornamelijk nevens chronische aandoeningen der lever en der milt, somwijlen echter ook der nieren (Reil en Jahn), waargenomen, en hij kan, in zoodanige gevallen, zelfs algemeen worden. Veel menigvuldiger echter komt hij als zelfstandige ziekte voor, en alsdan worden, als aanleidende oorzaken, nu eens fouten in de diëet, dan weder verkouding der zweetende huid, of ook zielsaandoeningen, voornamelijk toorn, beschuldigd. Besmettelijk is de gordelroos nimmer.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop is altijd acuut, tenzij het door zamenstelling of kwalijke behandeling wordt vertraagd, de duur der geheele ziekte onbepaald, dewijl de tijd der opdrooging zich altijd na de, dikwijls zeer langzame uitbotting der enkele groepen van blaasjes rigt. De enkele groep droogt, na eenen bloei van vier dagen, op; het verloopt echter dikwijls tot den zevenden, negenden en twaalfden dag der uitbotting, alvorens de opdrooging algemeen wordt. De korsten blijven nu eens eenen langeren, dan weder eenen korteren tijd, met de huid in aanraking. De mogelijke uitgangen zijn:

1. In genezing. Deze heeft, zoo als gezegd is, plaats, door dat de korsten afvallen en er slechts roode vlekken terug blijven. De krises voor de koorts ontstaan meestal reeds omstreeks den tijd der uitbotting of bij het begin der uitdrooging. Tot instortingen schijnt Zoster minder geneigd te zijn, dan Erysipelas en andere diergelijke vormen, hoewel hij niet waarborgt, om ten tweeden male aangedaan te kunnen worden.

2. In gedeeltelijke genezing. Men bemerkt somwijlen, voornamelijk bij dyscrasische voorwerpen, zelfs nadat de korsten zijn afgevallen, dat er eene zeer hevige branding en jeuking op de plaatsen der huid, welke Zoster inneemt, terugblijven, hetgeen weken en maanden aanhoudt. In andere gevallen beklaagden de lijders zich nog langen tijd, over eene nu eens vrij levendige, prikkelende, dan weder doffe, drukkende of brandende pijn in den buik of de borst, naarmate de gordelroos aan een van deze deelen voorkomt. Wordt echter de uitslag met de nagels der zieken stuk gekrabd, met prikkelende pleisters en dgl. kwalijk behandeld of door Dyscrasiae, die in het ligchaam huisvesten, tot nederzetting harer stoffen gebezigd, dan vormen zich niet zelden, of in stede der korsten of onder deze, zweren, welke maanden lang bestaan en aanmerkelijke versto-

ringen aanrigten kunnen. Zij genezen slechts met likteekens. Deze gevallen zijn het, die men als chronische gordelroos heeft beschreven.

3. In andere ziekten. Zoster is weinig tot verplaatsing geneigd; nogtans heeft men, in enkele gevallen, na zijne plotselijke verdwijning, Pneumonie, Hepatitis en soortgelijke aandoeningen zien volgen.

4. In den dood. Dezen uitgang heeft men slechts zelden waargenomen. Fr. Hoffmann zag hem twee malen door versterving ontstaan; hij kan overigens echter ook door stofverplaatsing of door verzwering en uitteringskoorts plaats grijpen.

Voorzegging.

Hoewel ook een zeer pijnlijk gebrek, zoo is Zoster nogtans meestal niet gevaarlijk, en de stelling van Plinius, dat hij doodelijk zoude zijn, zoo hij het geheele ligchaam omsloot, is, zooals de waarnemingen van Turner, Montault en anderen bewijzen, zonder grond. Bij oude, zwakke voorwerpen, bij zeer hevige pijn en aanhoudende koorts, bijaldien zich zweren vormen enz. is hij bedenkelijker, dan onder tegenovergestelde omstandigheden. Versterving maakt de voorzegging zeer ongunstig.

Lijkopening.

Rayer is, naar mijn weten, de eenige, die, zoowel bij lijken, als bij levenden, meer naauwkeurige onderzoekingen over de ontleedkundige gesteldheid der gordelblaasjes in het werk stelde. Hij vond, dat de meeste derzelve, behalve de weiachtige stof, een klein, met het vaatnet der lederhuid zeer vast aaneenhangend schijnvlies bevatten, hetwelk echter daar, waar de blaasjes of blazen etterachtig zijn geworden, opgelost is. De oppervlakte der lederhuid is levendig opgeloopen, dikwijls met talrijke violetkleurige punten en met vleeschheuveltjes, die door de huidtepeltjes gevormd worden, bezet en somwijlen, bij verzwering of versterving, verweekt en ontbonden. De onder de aangedane plaats der huid gelegene zenuwen wa-

ren onveranderd. Op den toestand van inwendige organen heeft Rayer niet gelet; hij vermeldt slechts, dat een der gestorvenen zijnen dood had gevonden in eene ontsteking van het slijmvlies der maag en der longen.

Behandeling.

De vervulling van de aanwijzing voor de oorzaken komt voorzeker slechts dan te stade, waar schadelijkheden in de voeding aanleiding schijnen gegeven te hebben, of waar Zoster, herhaalde malen, in verband met andere ziekten verschenen, tot gewoonte geworden is. In het eerste geval kan een braakmiddel de nog voortwerkende oorzaak opheffen; in het tweede moet eene gepaste behandeling, even als bij erysipelas senile, de oorspronkelijke aandoening opheffen en alzoo den terugkeer der gordelroos verhoeden.

De eigenlijke behandeling der ziekte is bij de verschillende variëteiten nagenoeg dezelfde. In het tijdperk der voorteekenen is het doorgaans moeijelijk, de verschijning van Zoster met zekerheid te voorzeggen. Men behandelt de gastrische toevallen en de koorts volgens dezelfde regelen, als de voorteekenen van andere Erysipelatoses en vindt zich, door de hevigheid der laatste, bij jonge voorwerpen en voornamelijk bij zoster pectoralis, niet zelden genoopt, eene ader te openen. De pijnen enz. in die deelen, welke de zitplaats der gordelroos worden zullen, wijken doorgaans eerst met de uitbotting, men moge bloedontlastingen, Narcotica, Epispastica, of wat voor middelen ook, aanwenden, en men wachte zich, de opperhuid door blaartrekkende pleisters en dgl. te verstoren, daar zich in zoodanige gevallen, in plaats van den uitslag, zweren vormen. Duren, nadat de uitbotting begonnen is, de stoornissen in inwendige organen, de koorts enz. nog voort, zoo worden deze op dezelfde wijze, als in het eerste tijdperk behandeld; plaatselijk echter beveiligt men de blaasjes, door eene gepaste ligging, door het strenge

verbod om te krabben, en door het bedekken met fijn linnen of met in olie gedoopt, zacht papier; ten einde de hevige branding te matigen, kan men dezelve met Ol. amygd. dulc. bestrijken. Barsten de blaasjes echter toch, dan verhoedt men, door eene oppervlakkige bestrijking der ontvellingen met den helschen steen, hunne verandering in zweren. Hebben de korsten zich gevormd, dan bevorderen warme baden en het bestrijken met amandelolie, zachte zalven en dgl. haar afvallen; zweren daarentegen worden onderscheiden behandeld, naarmate van het karakter van terugwerking en der Dyscrasie, welke haar welligt onderhoudt, en versterving vordert dezelfde middelen als bij Erysipelas. Het hevige branden der huid, hetwelk somwijlen na eene geheel verloopene gordelroos terugblijft, wijkt nu en dan voor verdoovende inwrijvingen en omslagen, doch menigvuldiger voor de herhaalde aanwending van roodmakende middelen, en tegen de diepere, zoo het schijnt meer zenuwachtige pijnen hebben somwijlen Hyosciamus, Belladonna, Stramonium en dgl., somwijlen Ferr. carbon., Zinc. hydrocyanic. enz., goede diensten bewezen. Mogt de gordelroos zich verplaatsen, zoo zoude zij op dezelfde wijze, als Phlyctaenosis, weder tot ontwikkeling moeten gebragt worden.

VIII. Geslacht. Pemphigus.

De Brandblaren.

S y n o n y m e n. Even als Phlyctaenosis en Zoster met Herpes, zoo werd deze ziektevorm met den uroplanischen blaasvormigen uitslag, Pompholyx en Paedophlysis, verward. De meeste schrijvers onderschei-

den, wel is waar, eene acute en chronische, eene koortsachtige en koortslooze soort van deze ziekte, doch zij zien in haar niets anders, dan wijzigingen van hetzelfde ziekteproces, soorten van hetzelfde Geslacht, en wanneer ook Wichmann Febris bullosa en den eigenlijken blaasvormigen uitslag ook als bijzondere Geslachten wil beschouwen, zoo beperken zich de verscheidenheden, welke hij tusschen beiden weet op te geven, nogtans alleen daartoe, dat gene acuut, deze chronisch verloopt, en dat daar de koorts, hier echter de blazen de hoofdzaak uitmaken. De Erysipelatosis Pemphigus en Dyschymoses Pompholyx en Paedophlysis onderscheiden zich echter, zooals wij zullen zien, door diepe en meer wezentlijke omstandigheden, dan het meer spoedige of langzame beloop en het daarzijn of de afwezigheid der koorts; ja, de uroplanische blaasvormige uitslag verloopt somwijlen acuut en koortsachtig, terwijl er welligt ook koortslooze en vrij langdurige gevallen van Pemphigus voorkomen, zonder dat daardoor hunne natuur veranderd wordt. *Πεμφιγώδεις πυρετοὶ* Hippocr., Febris bullosa Wichm., Febris ampullosa, pemphigodes, vesicularis al., Pemphigus acutus Biett, Rayer en anderen, Pemphix aigu Alib., de blaarkoorts, de acute blaasvormige uitslag enz. komen alzoo, wat de benamingen betreft, met mijnen Pemphigus niet geheel overeen, niettegenstaande de hiertoe behoorende ziektevormen en gevallen ook meestal onder dezen naam worden aangevoerd.

Kenmerken.

Na gastrisch-erysipelateuse voorteekenen, doorgaans vergezeld van koorts, en van eenen duur van 1 tot 4 dagen, verschijnen er, nu eens slechts aan enkele deelen, doch menigvuldiger over het geheele ligchaam, ronde, roode, pijnlijke vlekken, die zich, in eenen korten tijd, tot blazen van verschillenden omvang verheffen. Deze blazen staan meestal afzonderlijk, zijn

door geene roode areola omgeven, branden hevig en bevatten eene kalische, veel eiwithoudende vloeistof; in den aanvang zijn zij helder; op den derden tot vierden dag worden zij troebel, en van den vierden tot den vijfden verdroogen zij, nu eens met, dan zonder te barsten, tot barnsteenkleurige of bruinachtige schubbenvormige korsten, welke zich, zonder likteekens achter te laten, losstooten. Dikwijls vormen zich soortgelijke blazen op de slijmvliezen. Niet zelden beslist zich de koorts met de uitbotting, menigmaal echter duurt zij ook, nevens de gastrische toevallen en met een onderscheiden karakter, voort, en de ziekte, die somwijlen in 7 dagen geëindigd is, kan, in andere gevallen, door de voortdurende latere uitbottingen, tot in de derde en vierde week worden vertraagd. De aandoening is doorgaans niet besmettelijk.

Hoofdvorm. Pemphigus simplex.

De eenvoudige brandblaren.

Synonymen. Pemphigus acutus benignus.

Afbeeldingen. Tab. XXVII. 7.

Verschijnselen.

De ziekte begint met matige opwellingen van koorts, huiveringen wisselen meermalen met hitte af, het hoofd is pijnlijk, de eetlust verloren, de smaak bitter, de stoelgang vertraagd, de huid heet en droog en de pols menigvuldig, vol en week. Niet zelden vertoonen er zich angineuse bezwaarnissen, neiging tot braken en werkelijk braken eener galachtige stof, en somwijlen schijnt, behalve het slijmvlies van het darmkanaal, ook dat der luchtwegen aangedaan te zijn; de zieken hoesten

en klagen over beklemdheid der borst. Deze verschijnselen duren somwijlen slechts 12 tot 24 uren, menigvuldiger echter 2 tot 3 dagen, laten des morgens na en verheffen zich des avonds, en niet zelden ontwaren de zieken, op het einde van den dag, eene zeer lastige branding en jeuking, aan verschillende ligchaamsdeelen vertoont zich, nu en dan, eene vlugtige, niet omschrevene roodheid en worden de nachten slapeloos en in groote onrust doorgebragt. Eindelijk volgt nu de uitbotting. Er vormen zich, nu eens slechts aan enkele ligchaamsdeelen, voornamelijk aan den buik, in het aangezigt en aan de ledematen, dan weder over het geheele ligchaam, bleekroode, ronde, min of meer boven de huid verhevene vlekken, van de grootte van linzen tot die van een tweestuiversstuk, die hevig branden en jeuken, en welker roodheid onder den vingerdruk verdwijnt; nu eens zijn zij slechts spaarzaam over de huid verstrooid, dan weder zijn zij talrijk en staan digt op een, bijna nimmer in elkander vloeijende. Korten tijd na hare verschijning verheft zich de haar bedekkende opperhuid en binnen weinige uren hebben de meeste der vlekken zich in blazen veranderd van den omvang van kersensteenen, amandelen en noten; slechts enkele blijven somwijlen terug, en ook op deze is de opperhuid losgescheiden, rondachtig en laat zich, terwijl er tusschen haar en de lederhuid eenige ziltige stof is uitgestort, ligt afstrijken. De blazen zijn helder, menigmaal met eene licht geelachtige schil overtrokken, rond en eirond en gewoonlijk door eene helderroode, nu eens smallere, dan breedere areola omgeven. Zij bevatten eene alkalische, ligt kleverige vloeistof, welke, bij warmte, stolt, en zijn met dezelve vrij vast opgevuld; alleen in de grootere blazen verzakt de inhoud, verzamelt zich in de, het diepst gelegene plaatsen en doet de blaas builvormig nederhangen. Niet zelden volgt er, gelijktijdig met de uitbotting op de uitwendige huid,

of iets vroeger of later, eene uitbotting van soortgelijke vlekken en blazen in den mond, de keel, den neus enz.; nogtans barst hier het Epithelium vroegtijdig en verandert de blazen in ontvellingen en Aphthae van buitengewone grootte. Menigmaal doen de buikpijnen, brakingen, buikloop en dgl., omstreeks den tijd der uitbotting vermoeden, dat er overeenkomstige veranderingen, als op de uitwendige huid en de zigtbare slijmvliezen, zelfs in de maag en het darmkanaal plaats hebben. Dikwijls verdwijnen de toevallen van het voorafgaande tijdperk met de eerste uitbotting, en alsdan ontstaan er later geene of slechts weinige blazen (Pemphigus simultaneus Gilibert); niet zelden duren zij echter nog verscheidene dagen, nu eens in eenen gematigden, dan weder in eenen onveranderden graad voort, terwijl elke dag nieuwe vlekken en blazen voortbrengt. (Pemphigus successivus Gilibert). De enkele blazen blijven 4 dagen staan; nogtans worden, bij de hevige pijn, die zij veroorzaken en door de drukking, die zij op vele ligchaamsdeelen ondergaan, vele voor den tijd stuk gekrabd en in rondachtige ontvellingen veranderd, welker kleverige afgescheidene stof echter vroegtijdig tot geel- of bruinachtige schubbenvormige korsten stremt. Blijft de blaas echter onbeleedigd, dan wordt haar inhoud, van den derden op den vierden dag, troebel, weiachtig, meer zamenhangende en verdroogt, nu eens tevens met het week gewordene, slappe omhulsel, dan weder terwijl dit barst en zich afstoot. Ook de op deze wijze gevormde korsten zijn vlak, laagsgewijze, van eene aanmerkelijke dikte en nu eens gele, dan weder bruine kleur; in den aanvang worden zij nog door eene roode areola omgeven en veroorzaken zij pijn; doch weldra verbleekt de areola, de pijn laat na, en wanneer de korsten afvallen, hetgeen gewoonlijk spoedig geschiedt, zoo blijft er alleen eene bleekroode, gladde vlek, en geen likteeken terug. Zoo de uitbotting snel en in eens afloopt,

duurt de ziekte naauwelijks meer dan 7 tot 9 dagen; volgden er echter latere uitbottingen, dan verwijlt zij langer, dewijl elke blaas afzonderlijk denzelfden tijd tot verdrooging noodig heeft. De koorts beslist zich, nu eens vroeger, dan later, door de huid, en de gastrische aandoening door de darmen. Uit de uitbotting op de slijmvliezen vormen zich geene korsten, maar zij laat gewoonlijk alleen haar afgestorven Epithelium, meestal gelijktijdig met de opdrooging van den uitslag, los.

Variëteiten.

De brandblaren komen soms met een synochaal, soms met een torpide-putride karakter voor en hiernaar vorm ik 2 variëteiten.

---

1. *Variëteit. Pemphigus synochalis.*

De ontstekingachtige brandblaren.

Het tijdperk der voorteekenen van deze variëteit is gewoonlijk kort, doch hevig, de pols hard, de afscheiding zeer beperkt, en somwijlen vergezellen zelfs verschijnselen van ontsteking in inwendige organen, de hersenvliezen, de longen enz., reeds het eerste begin der ziekte. De uitbotting heeft gewoonlijk over eene grootere uitgebreidheid plaats, en de roode vlekken, welke de blazen voorafgaan, zijn meer verheven, met eene sterkere opzwelling der deelen verbonden, dan bij den hoofdvorm, en verdwijnen niet onder den vingerdruk; de blazen zelve worden door grootere areolae omgeven en bevatten eene vastere, vroegtijdiger troebel wordende vloeistof. Vooral zijn, in vele gevallen van dezen ziektevorm, de verschijnselen op de slijmvliezen hevig; er komen in den mond, den neus, op het bindvlies enz.

blazen te voorschijn, die digter bij elkander staan en meer pijn te weeg brengen, dan de erethische Pemphigus, terwijl hevige, aanhoudende pijnen in den buik, hevige braking, bovenmatige darmontlastingen, moeijelijke ademhaling, bloedhoesten enz. te kennen geven, dat de slijmvliezen van dieper liggende organen niet alleen door uitslag aangedaan, maar zelfs ontstoken zijn. De koorts verdwijnt niet met de uitbotting, de nakomende uitbottingen zijn menigvuldig, en de uitdrooging heeft, even als bij den hoofdvorm plaats; slechts zijn de korsten gewoonlijk dikker, worden langer door roode areolae omgeven en vallen later af.

---

2. *Variëteit. Pemphigus septicus.* *

De putride brandblaren.

Synonymen. Pemphigus castrensis et helveticus Sauvages. — Pemphigus acutus malignus var.

Deze ziektevorm, van welken Thierry, Langhans, Petiet enz. ons beschrijvingen hebben gegeven, zoude doorgaans met hevige koorts aanvangen, welke, niet zelden reeds voor de verschijning van den uitslag, met bedenkelijke toevallen, drooge, vuilachtige tong, brandend heete huid, kleine, onregelmatige pols, ijlingen, stuipen enz., een begin maakt. De vlekken, met welke de uitbotting te voorschijn komt, hebben eene meer donkere kleur, de blazen zijn niet zelden met eene etterachtige of bloederige vloeistof opgevuld en vormen, wanneer zij barsten, somwijlen kwaadaardige zweren, of donkere, verstorvene korsten. Het gewigtigste echter zijn de veranderingen der slijmvliezen; de mondholte wordt, nadat de blazen verscheurd zijn, met wankleu-

rige ontvellingen bedekt; in de door Langhans, in 1752, in het Simmenthal, waargenomene epidemie verbond zich Angina maligna met Pemphigus, waardoor de zieken vroegtijdig verloren gingen, en in andere gevallen vertoonden zich bloedbraking, bloederige, schuimachtige buikloop enz. De koorts laat, bij zoodanige verschijnselen, natuurlijk niet aan hevigheid na, maar neemt steeds meer het torpide en putride karakter aan; de uitbotting van nieuwe blazen houdt eenen geruimen tijd aan, en in de epidemie van het Simmenthal bemerkte men zelfs kritische Bubones, even als in de pest, en over eene groote uitgebreidheid verspreide versterving aan de beenen.

Erkenning.

De brandblaren onderscheiden zich van de uroplanische soorten van blaasvormigen uitslag, Pompholyx en Paedophlysis, door de gastrisch-erysipelateuse voorteekenen, terwijl deze door stoornissen in de pisverrigtingen en andere verschijnselen der Dyschymoses worden voorafgegaan, door de gewoonlijk voorhandene koorts, welke hier meestal ontbreekt of eerst na de uitbotting ontstaat, door de doorgaans grootere uitgebreidheid der uitbotting, die veel menigvuldiger, dan bij Pompholyx, zelfs de slijmvliezen bezocht, door den alkalischen, eiwithoudenden, kleverigen en reukeloozen inhoud der blazen, welke ginds zuur, dun, pisaardig is, door de zeldzaamheid van terugblijvende zweren, welke zich zoo gaarne bij de Uroplaniae vormen, door het bijna altijd acute beloop enz. Van de aanverwante ziektevormen, Plyctaenosis en Zoster echter onderscheidt Pemphigus zich ligtelijk door de gedaante, grootte en plaatsing zijner blazen, de veelvuldige aandoening der slijmvliezen, het eigenaardige der vergezellende verschijnselen enz.

Oorzaken.

Men ziet de ziekte menigvuldiger bij volwassenen, dan

bij kinderen, en onder overeenkomstige verhoudingen in den dampkring, als de andere Erysipelatoses, met welke zij daarom veelal, wat tijd en plaats aangaat, te gelijk voorkomt; zij is nogtans een der meer zeldzame ziektevormen. Even als Urticaria, Phyctaenosis enz., neemt men ook haar menigmaal gedurende het beloop van andere ziekten, nu eens als verschijnsel, dan weder als krisis, waar. Aldus zagen Rengger en Selle Pemphigus in vereeniging met buikloop, Piso en Braune met tusschenpoozende koortsen en J. P. Fran kmaakt van eene Peripneumonie gewag, welke zich door brandblaren besliste. Ook ik zelf heb langen tijd eene vrouw behandeld, die aan organische veranderingen der lever leed en, zoo menigmaal zij zich hevig vertoornde, onder levendige koorts, met hoofdpijn, braken enz., door eene meer of min hevige uitbotting van brandblaren werd aangedaan. Ik heb, in het verloop van omstreeks 2 jaren, 3 tot 4 aanvallen van dezen tot gewoonte gewordenen Pemphigus gezien, en bij een derzelve was de zieke, verscheidene dagen achtereen, geheel sprakeloos. Menigvuldiger dan op deze wijze, komen echter de brandblaren, als een zelfstandig lijden, bij eene overeenstemmende ziektegesteldheid, sporadisch of epidemisch voor. Als aanleidende oorzaken tot haar vrijwillig ontstaan, beschuldigt men overeenkomstige schadelijkheden als bij Zoster enz., als verkoudheid, vocht, fouten in de diëet en dgl.; epidemiën der ziekte echter hebben Schenk (1588), Albrecht (1732), Thierry (1736), Langhans (1752), Petiet (1812) en anderen waargenomen, zonder nogtans eenige opheldering aangaande hare voorbeschikkende oorzaken te kunnen geven. Of zich de hoofdvorm of eene variëteit ontwikkelen zal, hangt wel van dezelfde omstandigheden af, als bij andere Dermexantheses. Onder de epidemiën waren voornamelijk die te Praag (Thierry) en de door Langhans beschrevene, kwaadaardig, en bij haar wilde men dan ook

onmiskenbare teekenen van besmetting waarnemen. De proefnemingen tot inenting van Husson, Ozanam en Martin daarentegen bleven zonder gevolg, en mogt Pemphigus zelf ook besmettelijk voorkomen, zoo is dit voorzeker slechts bij wijze van uitzondering en zelden, welligt alleen bij de tweede variëteit, het geval. Opmerkenswaardig echter is het, dat in enkele, door Friese, Fine, Martin en anderen medegedeelde gevallen, eene, aan de brandblaren ten minste zeer gelijkende aandoening, door de smetstof der koepokken werd voortgebragt.

Beloop, Duur, Uitgang.

Pemphigus verloopt doorgaans acuut, meestal in 7 tot 14 dagen; slechts wanneer de latere uitbottingen buitengewoon lang aanhouden, verwijlt de ziekte tot de derde en de vierde week. De enkele blaas heeft, zooals gezegd is, eenen bepaalden duur van 4 dagen. Men heeft de volgende uitgangen waargenomen.

1. **In genezing.** De verschijnselen, onder welke deze uitgang plaats grijpt, zijn reeds beschreven. Somwijlen zag men instortingen van Pemphigus.

2. **In gedeeltelijke genezing.** Somwijlen blijven er, voornamelijk bij de variëteiten of onder soortgelijke omstandigheden als bij de gordelroos zijn genoemd geworden, zweren terug, die met likteekens genezen; deze uitgang komt echter, naar verhouding zelden, en veel zeldzamer, dan bij den uroplanischen blaasvormigen uitslag voor. In enkele gevallen werden de zieken, die blazen in het oog gekregen hadden, blind.

3. **In andere ziekten.** Ik ken geen voorbeeld eener stofverplaatsing van Pemphigus; daarentegen zijn er verscheidene gevallen bekend, in welke de aandoening van het slijmvlies der maag en der darmen tot ware ontsteking opklom, in plaats van de oppervlakkige ontvellingen, eene diepere verettering ontstond, en Enterophthisis het gevolg der brandblaren was.

4. **In den dood.** Deze uitgang kan, bij de tweede

variëteit, door versterving of door de hevigheid der putride koorts volgen; doch bij de eerste is hij somwijlen door zamenstellingen met inwendige ontstekingen ontstaan; bij al de vormen kan hij, bij aanmerkelijke, zich op de luchtwegen voortplantende uitbotting, door stikking ontstaan, en menige zieke stierf ook aan den overgang in verzwering der darmen.

Voorzegging.

De eenvoudige brandblaren zijn doorgaans een gevaarloos lijden; bedenkelijker zijn reeds de ontstekingachtige, en de septische vorm is, zooals de epidemiën te Praag en in het Simmenthal bewezen hebben, eene zeer gevaarlijke ziekte. De omstandigheden, die men voorts bij de voorzegging moet in acht nemen, zijn, of er eene uitbotting der slijmvliezen aanwezig is of niet, en hoever deze zich uitstrekt, of de koorts met de uitbotting nalaat of aanhoudt, of er zamenstellingen met inwendige ontstekingen, Angina maligna of andere ziekten bestaan enz.

Lijkopening.

De blazen van Pemphigus komen ontleedkundig geheel met die van Zoster overeen, slechts puilen zij meer uit en zijn grooter; ook wordt hare grondvlakte meestal door een week schijnvlies, een voortbrengsel der opgeloopene lederhuid, bedekt. Op den toestand der inwendige organen heeft men nog niet behoorlijk gelet; nogtans vond men in enkele, doodelijk afgeloopene gevallen, eene roodheid, verdikking, verweeking, verzwering en soortgelijke veranderingen der slijmvliezen, voornamelijk van de maag en het darmkanaal, en Biett wil menigmaal eene vettige ontaarding der lever, in vereeniging met Pemphigus, hebben waargenomen.

Behandeling.

De vervulling eener aanwijzing voor de oorzaken komt wel zelden te stade; alleen de tot gewoonte gewordene brandblaren zouden, tot opheffing van het grond-

lijden, eene soortgelijke geneeswijze als erysipelas senile kunnen vorderen.

De eigenlijke behandeling der ziekte verschilt eenigzins bij den hoofdvorm en bij de variëteiten.

De eenvoudige Pemphigus, zonder of met eene, tot op den mond beperkte uitbotting der slijmvliezen wordt volkomen als Phlyctaenosis of Zoster behandeld. Men dient, naar gelang der toevallen, welke de uitbotting voorafgaan of vergezellen, braak-, afvoerende, verkoelende middelen en dgl. toe, en beschut den uitslag zooveel mogelijk voor het barsten. Is het echter te voorzien, dat de blazen niet kunnen behouden worden, dan doorsteekt men dezelve met een fijn lancet, drukt de opperhuid plat en bedekt haar met zacht linnen. De ontvellingen der mondholte bestrijkt men met Oxymel, met Aqua chlorata en dgl. Geven de verschijnselen echter te kennen, dat het slijmvlies van de maag en het darmkanaal op gelijke wijze als van den mond is aangedaan, dan wachte men zich voor braak-, afvoerende middelen en dgl., maar schrijve verzachtende, olie- en slijmachtige middelen voor en zette, wanneer men op enkele plaatsen van den buik bepaaldelijk pijn ontwaart, bloedzuigers. Het afvallen der schubbenvormige korsten van de huid wordt door warme baden, olieachtige inwrijvingen en dgl. bevorderd.

De synochale Pemphigus daarentegen vereischt ontstekingwerende middelen, aderlatingen, bloedzuigers en dgl. Bij deze variëteit moet men voornamelijk op de zamenstellingen met inwendige aandoeningen acht slaan, en nu eens voor Gastroënteritis, dan weder voor Bronchitis of Pneumonie, of wel voor Meningitis, de gepaste middelen toedienen.

Bij de putride brandblaren geve men inwendig dezelfde middelen, als bij den putriden scharlakenuitslag, terwijl de toevallen in de mond- en keelholte, even als ginds de Angina maligna, moeten worden behandeld,

de bloedingen, wegsmeltende diarrhoeën enz. op dezelfde wijze gestuit, en welligt vermogen zure wasschingen, stovingen en baden de ontbinding zoowel plaatselijk in den uitslag als in de geheele bloedmassa tegen te gaan. Ontstaat er versterving, zoo moeten kina-omslagen, aromatische stovingen enz. gemaakt en inwendig hieraan beantwoordende artsenijen gegeven worden.

De naziekten worden ieder volgens hare natuur behandeld.

---

c. *Derde Verwantschap. Pokvormen.*

S y n o n y m e n. Varioleen, Pockenformen, Blatterformen.

Ofschoon de tot deze Verwantschap behoorende Dermexantheses veel eigenaardigs bezitten, en geschiedkundige navorschingen ons geregtigen, aan te nemen, dat de meest ontwikkelde onder haar, de Variola, oorspronkelijk niet uit de eenvoudig erysipelateuse gesteldheid, maar uit eene verbinding van deze met de typheuse ontsproten zijn, zoo vertoonen zij nogtans, voornamelijk Varicella en Variolois, de minder ontwikkelde Geslachten, in hare voorteekenen, haar uitwendig voorkomen, haar beloop enz., zoo veel overeenstemming met de verhevene Erysipelatoses, en het vrijwillige ontstaan der bij ons te huis behoorende, vrijwillig ontstane ziektevormen, hangt zoo duidelijk met de gastrisch-erysipelateuse gesteldheid te zamen, dat ik dezelve niet als eene bijzondere ziektefamilie, maar, met Schönlein, slechts als eene onderafdeeling der gastrische huidbloesems aanmerken kan.

K e n m e r k e n.

De uitslag der hiertoe behoorende ziektevormen, welke, even als bij de andere Verwantschappen, na

gastrische en koortsachtige voorteekenen, en bijna altijd over het geheele ligchaam uitbreekt, bestaat uit ronde, vrij groote blaasjes, welke door roode areolae omgeven zijn en welker alkalische, aanvankelijk heldere inhoud later doorgaans troebel, etterachtig wordt en aldus de blaasjes in puisten verandert. Bij de meer ontwikkelde Geslachten hebben de blaasjes eenen vakkigen bouw en zijn menigmaal schotelvormig. Zij veroorzaken minder pijn, dan de uitslag der tweede Verwantschap, verloopen, even als deze, binnen eenen bepaalden tijd en verdroogen insgelijks tot korsten, die echter, dewijl de verettering niet zelden tot in de lederhuid doordringt, bij hun afvallen, dikwijls meer of minder diepe likteekens teruglaten. Zij zijn minder dan de Erysipelatoses der eerste, en meer dan die der tweede Verwantschap geneigd om terug te treden. De hooger ontwikkelde pokvormen zijn altijd, in eenen buitengewonen graad, besmettelijk en doen den mensch slechts eenmaal in het leven aan.

Verdeeling.

Deze Verwantschap bevat 3 Geslachten: Varicella, Variola en Variolois, welke zich, door den graad hunner ontwikkeling, hunnen duur, hun beloop, hunne wijze van ontstaan enz. van elkander onderscheiden. Ik zal het eerst de minst ontwikkelde Varicella afhandelen, omdat zij den ziektevormen der vorige Verwantschap, voornamelijk Pemphigus, het meeste nabij komt en, als het ware, den overgang der verhevene Erysipelatoses tot de hooger ontwikkelde pokvormen daarstelt; vervolgens echter beschrijf ik Variola voor Variolois, dewijl de meeste Geneeskundigen in de laatste slechts eene wijziging der ware pokken zien en dewijl, in alle geval, de bijzonderheden van Variolois duidelijker zullen voorkomen, wanneer men dezen, eerst in lateren tijd waargenomen, minder bekenden vorm van pokken in alle opzigten met de, sedert eeuwen gevreesde en veel beschrevene, meer

ontwikkelde aanverwante ziekte kan vergelijken. Als een aanhangsel tot de menschenpokken, als een vierde Geslacht, beschouw ik eindelijk nog de Vaccine, eenen pokvorm, die zich oorspronkelijk alleen bij dieren ontwikkelt, doch ook, door de besmetting, op de menschen kan worden overgeplant en, sedert de onwaardeerbare ontdekking van Jenner, tot voorbehoedmiddel tegen Variola dient.

IX. Geslacht. Varicella.

De waterpokken.

S y n o n y m e n. Crystalli Vidius et Ingrassias. — Variola spuria, lymphatica, silvestris; Pseudovariola var. — Variolae pusillae Heberden. — Pemphigus variolodes Frank. — Die falschen, die wilden Blattern; die Wasserblattern; die Wind-, Stein-, Schaafpocken. — Vérolette; Verette; petite vérole volante. — Chicken-pox; Water-jags. — Ravaglione. — De windpokken, de valsche pokken.

Waarschijnlijk zijn de waterpokken veel ouder, dan onze eerste narigten over haar, welke van de 16de eeuw dagteekenen. Overal hadden zij zich volksnamen verworven, alvorens de Geneeskundigen harer gedachten. De Italianen noemden haar, omstreeks de tijden van Vidus Vidius Ravaglione, de Franschen, zooals Rivière ons berigt, Veirolette, de Duitschers, in de dagen van Sennert, Wind- of Schaafblattern. Het schijnt zelfs, alsof toen het volk meer waarde aan hare onderscheiding van Variola gehecht heeft, dan de Geneeskundigen: want hoewel ook de genoemde en nog vele andere schrijvers der 16de en 17de eeuw, van valsche pokken gewagen, zoo worden zij ons echter, door geen hunner, naauwkeu-

rig beschreven, en eerst Heberden (1766) gaf meer bepaalde onderscheidingskenteekenen der Chicken-pox zijner landslieden van de eigenlijke pokken, met welke zij zoo menigmaal verward werden, op. De levendigste belangstelling verwekten de waterpokken echter in den jongsten tijd, sedert Variola door de inenting zeldzamer is geworden, en de vraag daarin bestond, hoe ver zich de beschuttingskracht der koepokken uitstrekke.

Kenmerken.

Na erysipelateuse, doorgaans wel is waar, koortsachtige, doch matige voorteekenen, verheffen zich, zonder bepaalde orde en gelijktijdig op verschillende ligchaamsdeelen, uit roode vlekken ontspringende, halfkogelvormige, eenvakkige, niet schotelvormige blaasjes, welke met eene heldere, alkalische vloeistof gevuld zijn en de grootte van wikken of linzen hebben. Zij staan afzonderlijk, doch dikwijls in groot aantal over het geheele ligchaam. Met hunne uitbotting eindigt doorgaans de koorts, doch nog langen tijd daarna vertoonen zich latere uitbottingen. Op den derden dag na hunne verschijning wordt elk blaasje afzonderlijk troebel; nogtans wordt de inhoud meestal wei-, zelden etterachtig, en op den vierden verdroogt het tot een dun korstje, dat vroegtijdig afvalt en meestal geen likteeken terug laat. De latere uitbottingen vertragen het beloop en brengen te weeg, dat men dikwijls kiemende, bloeijende en verdroogende blaasjes gelijktijdig op de huid ziet. Varicella doet hen aan, die reeds aan pokken geleden hebben en gevaccineerden zoowel als geheel vrijen, en waarborgen voor geenen anderen vorm van pokken. Het valt te betwijfelen, of zij steeds en noodzakelijk besmettelijk zijn en den mensch slechts eens in het leven aandoen.

Verdeeling.

Behalve den hoofdvorm, varicella lenticularis, vesiculosa der schrijvers, kan men, naar het aanzien van den uitslag, met Willan, nog twee variëteiten, toena-

deringen der waterpokken tot de hooger ontwikkelde pokvormen, onderscheiden. De koorts draagt altijd het eretische karakter, en hetgeen men, nu en dan, voor ontstekingachtige en kwaadaardige waterpokken gehouden heeft, waren, naar alle waarschijnlijkheid, Varioloideae.

Hoofdvorm. Varicella vulgaris.

De gewone waterpokken.

Synonymen. Varicella lenticularis Will. — Varicella vesiculosa Ray. en Alib. — Varicella lymphatica Plenk.

Afbeeldingen. Tab. XXVIII. 1. Tab. XXX. 1-10. (I).

Verschijnselen.

De waterpokken verloopen in 4 tijdperken, welke echter beter aan de enkele blaasjes, dan aan de geheele ziekte te onderscheiden zijn.

Eerste tijdperk. De voorteekenen.

Onder gewoonlijk slechts ligte opwellingen van koorts verliezen de zieken den eetlust, worden afgemat en moedeloos en klagen over eene drukkende pijn in het voorhoofd. De tong is geelachtig wit beslagen, de smaak bitter, de stoelgang vertraagd en niet zelden volgt er eene herhaalde galachtige braking. Bij kleine kinderen bemerkt men somwijlen ligte zenuwtoevallen, verdraaijingen der oogen, trekkingen der aangezigtsspieren, Strangurie, Tenesmus en dgl., en alsdan is de pis menigmaal krampachtig; in andere gevallen daarentegen vertoont er zich eene roospis. Dit tijdperk duurt meestal slechts 24 uren, somwijlen echter ook 2 tot 3 dagen.

Tweede tijdperk. De uitbotting.

Deze begint gewoonlijk zonder eene merkbare verheffing der voorteekenen en vertoont zich meestal het eerst aan den romp en de ledematen; nogtans ontbreekt het ook niet aan voorbeelden, in welke de uitslag in het aangezigt verschijnt, en hij behoudt, over het algemeen, geene regelmatige orde in zijne verspreiding over het ligchaam. Hij begint met kleine, ten hoogste de grootte van linzen hebbende, rondachtige, roode vlekken, die niet boven de huid uitpuilen, doch op welke zich weldra heldere, vlakke, linzenvormige blaasjes vormen, die jeuken en branden, geene verdieping aantoonen, opengestoken, hunnen kalischen inhoud op eens ontlasten, dewijl zij inwendig niet vakkig ingedeeld zijn, en door eene roode areola omgeven worden. Nu eens vertoonen zich deze blaasjes slechts spaarzaam op de huid, verspreid en niet aan alle ligchaamsdeelen; dan weder komen zij in groot aantal te voorschijn, verspreiden zich over de geheele huid en staan vrij digt op een, doch nimmer vloeijen zij in elkander. Het rijkelijkste is de uitbotting gewoonlijk op den rug, aan de bovenarmen en de borst. Slechts zelden vormen zich ook op het slijmvlies van den mond en der keel enkele, kleine, naar Aphthae gelijkende blaasjes.

Derde tijdperk. De bloei.

12 tot 24 uren, nadat de uibotting is aangevangen, verdwijnen doorgaans alle koortsachtige en overige voorteekenen; nogtans is de uitbotting hiermede niet volkomen geëindigd, maar er verschijnen nog, 3 tot 4 en somwijlen 6 dagen lang, meer of minder rijkelijke latere uitbottingen. Elk blaasje echter bereikt zijne volkomene ontwikkeling reeds in 6 tot 12 uren, blijft alsdan eenigen tijd onveranderd en begint gewoonlijk van den tweeden op den derden dag van zijn bestaan langzamerhand troebel te worden. Op den vierden dag is deszelfs inhoud weiachtig, geelachtig, doch nimmer waarlijk etterachtig

en dik, en het omhulsel wordt slap, de areola bleeker. Dewijl de uitslag jeuking verwekt, zoo worden er niet zelden talrijke blaasjes verscheurd.

Vierde tijdperk. De uitdrooging.

Elk blaasje in het bijzonder verdroogt op den vierden dag na zijne uitbotting tot een dun, geel, of bruinachtig, schubbenvormig korstje, terwijl deszelfs omhulsel zamenvalt, de inhoud stremt en de areola verdwijnt. Zoodanige korstjes vormen zich ook op de kleine ontvellingen, welke na het verscheuren der blaasjes ontstaan. Dewijl de nakomende uitbottingen, even zoo wel als de eerste, 4 dagen tot haar beloop gebruiken, zoo bemerkt men, in de latere tijdperken der ziekte, gewoonlijk blaasjes uit alle tijdperken nevens elkander, en het duurt meestal tot den zesden, zevenden en zelfs tot den negenden dag, alvorens de uitdrooging algemeen wordt. Wanneer de korstjes afvallen, hetgeen doorgaans in weinige dagen geschiedt, dan blijven er slechts kleine, roode vlekken terug, die vroegtijdig verdwijnen.

Variëteiten.

Alibert, Behrend en anderen hebben de variëteiten der waterpokken, over welke ik spreken zal, onder de benaming Varicella pustulosa, bijeen gevoegd en als eene bijzondere soort van Varicella beschouwd. Deze ziektevormen kunnen echter te minder als bijzondere soorten doorgaan, omdat zij slechts door de gedaante en het sterkere troebel worden der blaasjes, van varicella vulgaris verschillen, doch in alle andere punten met haar overeenkomen, en omdat men niet zelden, bij een en hetzelfde voorwerp, tusschen de gewone waterpokken exanthematische vruchten waarneemt, welke alle kenmerken der variëteiten dragen.

1. *Variëteit. Varicella coniformis.*

De kegelvormige waterpokken.

Synonymen. Varicella verrucosa Plenk. — Die Schweinspocken, Spitzpocken. — Swine-pox. — De varkenspokken.

Afbeeldingen. Tab. XXVIII. 2.

De uitbotting begint ook hier met kleine, roode vlekken, die zich echter spoedig eenigzins boven de huid verheffen en uit welke zich, in 12 tot 24 uren, niet, zooals bij den hoofdvorm, linzenvormige, vlakke, maar puntige, kegelvormige blaasjes verheffen. Zij zijn weinig grooter, dan de gewone waterpokken en, in het begin, helder, gelijk deze, doch regelmatiger rond, vaster en, aan hare grondvlakte, door eenen eenigzins opgezwollenen hoogrooden rand omgeven. Van den tweeden op den derden dag worden zij troebel en haar inhoud werkelijk etterachtig, stroogeel en dik. Zij verdroogen tot eenigzins dikkere en meer donkere korstjes, dan varicella vulgaris, welke voorts met de huid te zamen hangen en, wanneer zij afvallen, niet zelden kleine, vlakke, ronde likteekens, met eenen volkomen gladden grond, achterlaten. Dusdanige likteekentjes blijven er voornamelijk daar terug, waar men gekrabd heeft. Zelden staan de kegelvormige waterpokken zoo digt op elkander, als de gewone; voor het overige verhouden zij zich echter geheel als deze; de latere uitbottingen komen even zoo veelvuldig voor en de vergezellende toevallen zijn even zoo ligt en gevaarloos.

2. *Variëteit. Varicella globulosa.*

De erwtenvormige waterpokken.

—

Synonymen. Varicellae durae ovales. — Erbsenpocken. — Hives. — Steenpokken.

Afbeeldingen. Tab. XXVIII. 3.

De vlekken, met welke de uitslag verschijnt, zijn bij deze variëteit eenigzins grooter, dan bij de vorige, doch, even als daar, ook eenigzins verheven. De blaasjes, tot welke zij zich ontwikkelen, zijn halfkogelvormig en bereiken den omvang van kleine erwten; zij zijn door eene levendig rood gekleurde areola omgeven. In het begin zijn zij waterhelder, doch in hun midden vertoont zich vroegtijdig eene dofwitte, weiachtige plek; op den derden tot vierden dag echter worden zij etterachtig en verdroogen tot soortgelijke, niet zelden likteekens achterlatende korsten, als die der eerste variëteit, met welke zij, in alle andere opzigten, overeenstemmen.

Erkenning.

De waterpokken zouden welligt met Pemphigus kunnen verwisseld worden; de brandblaren doen echter meestal volwassenen aan, terwijl de Varicellae gewoonlijk bij kinderen worden waargenomen; de voorteekenen van Pemphigus zijn gewoonlijk heviger en bij hem vertoonen zich geene linzen- en erwtengroote blaasjes, maar blazen van den omvang van amandelen en noten, welker inhoud bijna nimmer eene etterachtige hoedanigheid aanneemt; eene uitbotting op de slijmvliezen komt bij de brandblaren veel menigvuldiger voor, dan bij de waterpokken en, over het algemeen, is Pemphigus een gewigtiger lijden, dan Varicella. Van Phlyctaenosis en Zoster echter onderscheiden de valsche pokken zich door de afzonderlijk staande, over het geheele ligchaam verspreide blaasjes, die regelmatiger gevormd zijn, dan die

der genoemde Geslachten, en niet, even als deze, op eene gemeenschappelijke areola in groepen bij elkander staan. Hoedanig Varicella zich van de andere pokvormen onderscheidt, zal bij deze vermeld worden.

Oorzaken en Voorkomen.

Men neemt de waterpokken voornamelijk bij kinderen waar, en ziet haar, naar evenredigheid, menigvuldiger reeds bij zuigelingen uitbreken, dan scharlakenuitslag, mazelen en ware pokken. Zij komen nu eens slechts in enkele gevallen, dan weder in kleine epidemiën voor, en ontstaan onder soortgelijke omstandigheden, als andere roosvormen, van zelve, en niet, zooals vele schrijvers gelooven, door de inwerking der smetstof van Variola, op minder vatbare voorwerpen. Men heeft nimmer zoo veelvuldig waterpokken gezien, als in de eerste jaren van onze eeuw, en juist die landen, in welke eene inwerkende vaccinatie de ware pokken het meest had verdreven, konden ook de meeste berigten over Varicella opleveren. Voorwerpen, welke de natuurlijke pokken gehad hebben of ingeënt zijn, worden niet meerder en ook niet zeldzamer door de waterpokken aangedaan, dan andere, terwijl de ziekte, in elk dezer gevallen eveneens verloopt, en hij, die door Varicella bezocht wordt, heeft noch eene mindere vatbaarheid voor andere pokvormen, noch eenen waarborg, dat hij in eenen geringeren graad door hen zal worden aangedaan, dan die voorwerpen, welke niet aan waterpokken geleden hebben. Ook vertoont Varicella zich even zoo menigvuldig op zich zelve alleen en nevens andere roosaardige ziektevormen, voornamelijk Urticaria en soortgelijke aandoeningen, als in vereeniging met de hooger ontwikkelde pokvormen, en waar zij met deze, voornamelijk met Variolois, in verband schijnt te staan, gaan zij hen even zoo dikwerf vooraf, als zij haar opvolgen. Hoewel de waterpokken echter ook niet door de smetstof van Variola, en zeer dikwijls vrijwillig ontstaan, zoo kunnen

zij zich nogtans, zooals uit de door Bateman medegedeelde en andere proeven en waarnemingen blijkt, nogtans eene eigenaardige smetstof vormen, welke zoowel den inhoud der blaasjes, als der uitwaseming der zieken aankleeft. Het schijnt echter, dat dit slechts somwijlen, en niet, zooals bij de hooger ontwikkelde pokvormen, steeds en noodzakelijk het geval is; Schönlein heeft te vergeefs beproefd, Varicellae over te enten, en ook mij zijn vele gevallen van waterpokken voorgekomen, welke, ondanks alle gelegenheid, niet besmetteden, terwijl ik op andere tijden zag dat van lieverlede alle kinderen derzelfde familie, en die, welke bij hen kwamen, door de ziekte aangedaan werden. Even als alle niet noodzakelijk besmettelijke Dermexantheses, zoo kunnen ook wel de waterpokken hetzelfde voorwerp meer dan eenmaal bezoeken.

Beloop, Duur, Uitgang.

De waterpokken verloopen acuut en eindigen, naarmate de latere uitbottingen weinig of talrijk zijn, soms eerst in de tweede week. Ik heb nimmer eenen anderen uitgang dan in genezing gezien en geloof, dat, wanneer Hesse en anderen van naziekten en zelfs van eenen doodelijken uitgang der Varicellae spreken, eene zoo gewigtige wending alleen mogelijk is door zamenstellingen met andere ziekten of door eene geheel verkeerde behandeling, of dat deze gevallen niet tot Varicella, maar tot Variolois of Variola behoorden.

Voorzegging.

De ziekte is niet gevaarlijk en vereischt doorgaans bijna geene behandeling. Alleen bij zeer jonge, zwakke en ziekelijke kinderen is zij van meer belang, omdat zij, bij zoodanige voorwerpen, even als elk koortsachtig lijden, zich met Eclampsie en soortgelijke aandoeningen zoude kunnen verbinden, of reeds aanwezige ziektekiemen, b. v. die der klierziekte, tot ontwikkeling brengen.

Lijkopening.

Ik heb nimmer gelegenheid gehad, het lijk van eenen aan Varicella gestorvene te openen, en kan alzoo niet opgeven, welke veranderingen er zich in inwendige organen vertoonen. Wat echter den uitslag betreft, voor zoo verre dien bij levenden kan onderzocht worden, zoo vertoonen de blaasjes van Varicella in geen tijdperk eenen vakkigen, celachtigen bouw, zooals de vruchten van Variola of Variolois, maar vormen slechts eene holte, op welker bodem men menigmaal, even als bij de blazen van Pemphigus, een schijnvlies ontwaart, onder hetwelk de lederhuid levendig rood, eenigzins opgezwollen en opgezet is. In gevolge de opgaven van Rayer schijnt het schijnvlies bij de tweede variëteit voornamelijk dik te zijn en eenen Discus te vormen; deze Discus echter bedekt niet, zooals bij de andere pokvormen, de geheele oppervlakte der blaasjes en bevat niet, zooals bij deze, de vloeistof, maar wordt door dezelve omgeven.

Behandeling.

Van eene aanwijzing voor de oorzaken is voorzeker alleen de rede met betrekking tot het besmettelijke ontstaan, en de afzondering der zieken van de gezonden zal wel alles zijn, wat tot hare vervulling noodzakelijk is.

De eigenlijke behandeling der ziekte is zeer eenvoudig. In verreweg de meeste gevallen is het oponthoud in het bed, eene ontstekingwerende diëet en zuurachtige dranken toereikend, en slechts waar de stoelgang vertraagd is, heeft men Tamarinde, Elect. lenitiv. en soortgelijke middelen noodig. Bloedontlastingen en andere, het vaatstelsel onderdrukkende geneesmiddelen zijn bijna nimmer noodzakelijk, omdat de koorts doorgaans gering en zamenstellingen met ontstekingen van inwendige organen zeer zelden zijn; menigvuldiger geven, bij zwakke kinderen, de krampachtige verschijnselen van het voorafgaande tijdperk aanleiding tot de

aanwending van sedativa en krampwerende artsenijen, als Flor. zinci, Magisterium bismuthi, Valeriana, Moschus en dgl. Naziekten moeten volgens hare natuur worden behandeld.

X. Geslacht. Variola.

De Pokken.

Synonymen. Dschadari Arab. — *Φλυκταινοῦσῃ λοιμικῇ* Synesius. — De kinderpokken, de menschenpokken, de ware, natuurlijke pokken. — Die Pocken, die Blattern, Urschlechten. — La petite vérole. — Small-pox. — Vajuolo.

De Ouden hebben reeds eenen pokachtigen uitslag gekend. De *Φλύκταιναι μικραὶ καὶ ἕλκεα περὶ τὴν ἐπιφάνειαν ὅλην τοῦ σώματος* van Thucidides en Diodor, de *ἐξανθήματα μέλανα διὰ παντὸς τοῦ σώματος, τοῖς πλείστοις μὲν ἑλκώδη, πᾶσι δὲ ξηρά, ὧν τὸ ἐπιπολῆς ἀπέπιπτεν, ὅπερ ὀνομάζουσιν ἐφελκίδα* van Galenus en waarschijnlijk ook de *ἄνθρακες πολλοὶ, καὶ ἄλλα, ἃ σῆψ καλέεται, ἐκθύματα μέγαλα, ἕρπητες μεγάλοι* in de *κατάστασις λοιμώδης* van Hippocrates enz. beteekenen eenen puistachtigen, etterenden, korsten vormenden uitslag, met een acuut beloop, even als de pokken, en dat dezen, in de door Diodor. Sicul. l. XIV. c. 70—71 beschrevene epidemie onder de Carthageniensers voor Syracus, rugpijnen en zwaarte in de ledematen voorafgingen, zoo als Thucidides, Hippocrates en anderen getuigen, en op welke somwijlen blindheid volgde, vermeerdert nog de gelijkenis.

Deze uitslag echter werd door de Ouden niet als een zelfstandig lijden beschouwd, zooals later Variola, maar

steeds als een verschijnsel van hun *Λοιμὸς*, hunne pest, en deze ziekte, tot welke de meeste groote epidemiën van den ouderdom tot aan de zesde eeuw van onze tijdrekening behoorden, verschilde wezentlijk van de pokken. Hevige stoornissen in de centraalorganen van het zenuwstelsel, verdooving, ijlingen, eene onwederstaanbare neiging om zich van hoogten of in het water te storten, en eene zwaardere aandoening der meeste slijmvliezen, van den mond en der keel, zoowel van de luchtwegen als van het darmkanaal, met vorming van schijnvliezen en verzwering waren hare duidelijkste en bestendigste verschijnselen; er kwamen, in haar beloop, behalve de puistachtige uitslag, ook drooge, schubachtige Exanthemata (*τὸ μὲν ἐξάνθημα τραχύ τε καὶ ψωρώδες ἦν· ἀπέπιπτε δε οἷόν-τι λέμμα* Galen.) en kwaadaardige roosvormen (*ἐρκριπέλατα κακοήθεα* Hippocr.) voor, en bij vele zieken gingen geheele ledematen, door versterving, te niet, alsof zij afgesneden waren. Het lijden was besmettelijk; doch zijne epidemiën, welke zich gewoonlijk van Aetiopië of Lybië over Syrië, Palestina en klein Azië en eindelijk eerst over Europa hebben uitgebreid, en dikwijls 10, 15 en meerdere jaren aanhielden, verbonden zich nogtans altijd met ongewone voorteekenen in het inwendige van onzen aardbodem en in den dampkring, met hevige aardbevingen, groote overstroomingen en dgl. en vertoonden zich voornamelijk in onrustige oorlogstijden, in de jaren van misgewas en van hongersnood, zoodat het niet waarschijnlijk is, dat de ziekte uitsluitend door besmetting ontstond. Elke ouderdom, beide geslachten en alle standen werden aangedaan, voornamelijk echter jeugdige, mannelijke voorwerpen en vreesachtigen, en hij, die de pest eenmaal had doorgestaan, was niet volkomen voor haar verzekerd, hoewel ook de tweede aanval, ten minste in de epidemie van Thucydides, niet zoo hevig was, dat hij den dood zoude aangebragt hebben (*ὥστε καὶ κτείνειν*).

Het was de *Λοιμὸς* der Grieken, een overeenkomstige, groote en onbekende exanthematische Typhusvorm, als de Anthracotyphus en Porphyrotyphus, in latere tijdperken, welks uitslag zich menigmaal puistachtig, etterachtig en korsten vormende, in het kort, aan de pokken zeer gelijkvormig vertoonde; een Typhus pustulosus, zooals die in onze dagen niet meer voorkomt, en welks bijzonderheden, in vergelijking met andere Typhi, waarschijnlijk bestaan hebben in de vooringenomenheid voor een roosaardig grondbeginsel, hetwelk mij niet alleen schijnt bevestigd te worden door den pokachtigen uitslag en de Erysipelata maligna, maar ook door de eigenaardige gastrische toevallen, van welke Galenus en anderen gewagen, en door de natuur van de aandoening der slijmvliezen. Dit roosaardig grondbeginsel deed zich overigens niet in alle gevallen en epidemiën van *Λοιμὸς* met dezelfde hevigheid voor; niet alle zieken in de Atheensche of Antoninische pest leden aan uitslag, en het schijnt, alsof de ziekte, na verloop van tijd, hare exanthematische natuur meer had afgelegd; ten minste spreken Cyprianus, Eusebius en Evagrius, in hunne beschrijvingen over de epidemiën van 250, 312 en 455, in het geheel niet of slechts ter loops van de huidveranderingen, welke Thucydides, Diodorus en Galenus vroeger waarnamen, terwijl zij van alle andere toevallen, van de aandoening der slijmvliezen, de zenuwachtige verschijnselen, het afsterven der ledematen enz., duidelijk gewagen.

De *Λοιμὸς* onderging, zooals mij dunkt, in deze epidemiën, eene uitbreiding, eenen overgang in eenen anderen Typhusvorm, en begon hiermede, door meer zeldzaam, en welligt andere huidbloesems voort te brengen. De uitslag, welke hem vroeger had vergezeld, de etterende, verzwerende puisten over het geheele ligchaam, ging echter niet geheel verloren, maar kwam, zoo het schijnt, naarmate hij ophield een verschijnsel

der pest te zijn, nevens haar als eene zelfstandige ziekte te voorschijn. Reeds onder de regering van Maximiniaan (311 tot 313) vertoonde er zich, volgens de getuigenis van Eusebius, nevens *Λοιμὸς*, nog eene andere ziekte (*ἑτέρου τινος νοσήματος ἐπιφορά*), in welke welligt de eerste sporen der idiopathische pokken te erkennen zijn. Het was eene zweer, die men, wegens haren vurigen aard, Anthrax noemde; zij wandelde over het geheele ligchaam heen en stelde de zieken aan vele gevaren bloot. Meestal echter ontstond zij nergens zoo hevig als aan de oogen en was schuld, dat duizenden van mannen, vrouwen en kinderen blind werden. Nog duidelijker echter blijkt het zelfstandig worden en de van *Λοιμὸς* onafhankelijke verschijning van zijnen puistachtigen uitslag in de gedaante van pokken, in de zestiende eeuw, in het beloop der grootste epidemie, van welke ons de geschiedenis meldt, van de Justiniaansche pest.

Het was deze epidemie, welke, volgens Agathias, reeds in 531, volgens anderen echter eerst in 542 begon en tot het einde dier eeuw voortduurde, volgens Procopius, van Egypte, volgens Evagrius echter van Etiopië uitging, en zich over de geheele bekende aarde uitbreidde, de laatste epidemie van de pest der Ouden en de eerste der Clades inguinalis, de Typhusvorm der middeleeuwen, de Anthracotyphus. In den eersten tijd droeg zij, zoo het schijnt, meer het kenmerk van *Λοιμὸς*; Evagrius zegt nadrukkelijk, dat de ziekte, in vele opzigten, met de pest van Thucydides overeenkwam, in andere weder van haar verschilde, en hij en Procopius, hare oudste en oostelijke waarnemers, maken, hoewel insgelijks van Bubones, nogtans van talrijkere, aan de zuivere Inguinaalpest vreemde, en tot den Typhus der Ouden behoorende verschijnselen gewag, zoo als van den lust, zich in het water te storten, de ontsteking der oogen, de verzweringen in den mond en de keel, het afsterven der ledematen en voornamelijk ook van den uitslag (*φλύκταιναι*

μέλαιναι Proc. — *ἄνθρακες ἐξαλλόμενοι* Evagr.). Later daarentegen, in de tweede helft van haren 60 tot 70 jarigen duur, deed zij zich als zuivere Bubonenpest voor; de Typhus antiquorum pustulosus ging in deze over en te gronde.

Juist omstreeks dezen tijd van overgang en der grootste heerschappij der pest, volgens Gibbon in 569, volgens Reiske in 572, in het tweede jaar van den Olifantenkrijg, brak onder de Abyssiniers, welke Mecca belegerden, de ziekte uit, welke El Hamisy en Masudi ons als de eerste pokken-epidemie beschrijven. »Eene menigte bovennatuurlijke vogels, Ababil (perzisch pokken) genaamd, verhaalt de dichter El Hamisy, met zwarte of groene veders en witte of gele snavels steeg uit de zee op. Elk hunner droeg, in den snavel en de klaauwen, steentjes, ter grootte van erwten, welke hij op de Abyssiniers liet vallen; deze doorboorden de wapenrustingen, doodden het geheele leger en noodzaakten deszelfs aanvoerder Abrehah, geheel alleen de vlugt te nemen. Eindelijk echter werd ook hij door eenen zoodanigen steen gedood. Dit was de tijd, vervolgt Hamisy, in welken de pokken en mazelen in Arabië uitbraken." Masudi echter drukt zich aldus uit: In dit jaar verschenen het eerst in Arabië de pokken en mazelen, het Nawasel (§) en de Kynanthropie.

Doch niet alleen in het Oosten verschenen toenmaals de pokken, maar zij vertoonden zich ook op andere punten van het uitgestrekte pestgebied van dien tijd, in het Westen van Europa. Volgens Siegbert van Gemblours zouden er reeds in 541 variae clades et malae valetudines cum pustulis et vesicis in Frankrijk voorgekomen zijn; Marius, bisschop van Avenches, maakt gewag van eene epidemie cum profluvio ventris et variola, welke, in 570, Italië en Frankrijk bezocht, en Gregorius van Tours beschrijft ons twee epidemiën, in de jaren 580 en 582, in welke de pokken niet te mis-

kennen zijn. Nogtans schijnen, zooals bij eene andere gelegenheid zal worden aangetoond, deze Europesche pokken der zesde eeuw, over het algemeen goedaardiger, dan de Arabische, en in vele wezentlijke punten, van haar onderscheiden geweest te zijn; ook weten wij niet, dat soortgelijke epidemiën, als de door Marius en Gregorius waargenomene, zich na de Justiniaansche pest zouden hebben herhaald; de chronijkschrijvers der zevende en achtste eeuw gewagen van geene pokken.

Geheel anders was het in het Oosten gelegen. Aldaar schijnt onze ziekte, sedert haar ontstaan in Arabië, niet weder uitgedoofd te zijn, en waarschijnlijk droegen de Arabieren de smetstof vroegtijdig op alle naburige landen over, welke zij, in die dagen van hunnen grootsten glans en wapenroem, aan Islam onderwierpen. Reeds in 622 beschreef de Syrische Geneesheer Aaron de pokken als eene reeds bekende ziekte; verscheidene Kalifen (b. v. Abul Abbas el Saffat † 753) en grooten van het Ommajadische en Abbassidische rijk vonden den dood in haar, en van anderen berigten ons de tijdgenooten, dat zij likteekens en verduisteringen op het hoornvlies droegen, door de pokken te weeg gebragt. De meeste Arabische, Perzische, Armenische en Syrische schriften der achtste en negende eeuw, spreken meer of minder breedvoerig over de pokken, en toen El Razi (Rhazes † 922) zijne klassieke verhandeling over de ziekte schreef, merkte hij reeds aan, dat zij naauwelijk één mensch verschoonde.

Waarschijnlijk bragten de Saracenen, dat is Oosterlingen, zooals de Arabieren en ingelijfde stammen in het Oosten zich noemden, de smetstof der bij hen zoo menigvuldige pokken reeds naar Europa over, toen zij, in het jaar 711, in Spanje vielen, en zich aldaar, zooals ook later in Sicilië, Calabrië en in het zuidelijke gedeelte van Frankrijk, nederzetteden; nogtans beperkte zich de ziekte, zoo het schijnt, in deze en de volgende eeuwen, meer tot deze en de naburige streken, want wij bezitten

slechts weinige onbepaalde aanteekeningen uit de achtste tot de elfde eeuw, die een voorkomen der pokken in de andere landen van Europa doen vermoeden, en Constantinus Africanus († 1017), de eerste Romeinsche schrijver, welke, na El Razi, Avicenna en anderen, de pokken beschreef, de eerste geneeskundige, die haar Variola noemde, leerde haar onder de Arabieren kennen.

Toen echter van het einde der elfde eeuw af, honderdduizenden van Europeanen naar Palestina trokken, om de Heilige Graf te betwisten, toen viel de scheidsmuur, welke, tot nog toe, de smetstof van het Oosten van het Westen had afgehouden, en weldra breidden de pokken zich over het geheele Westen uit. Reeds in de twaalfde eeuw, doch nog meer in de dertiende, spreken de chronijkschrijvers menigvuldiger over epidemiën, welke tot de Variola schijnen te behooren, kennen de Geneeskundigen van Europa onze ziekte niet alleen uit de schriften der Arabieren, maar door eigene beschouwing, en wordt in de legenden, Biographiën en persoonlijke beschrijvingen van dien tijd, van pokdalige en door Variola blind gewordene of op eene andere wijze misvormde voorwerpen, ook in het Westen, niet zeldzaam gesproken. Sedert de kruistogten waren de pokken, in de geheele oude wereld, eene der menigvuldigste volksziekten, benevens de Bubonenpest, welke, met haar, uit dezelfde groote epidemie, onder Justinianus afstamde, de gevaarlijkste vijanden van het menschelijke geslacht waren, en de verwoestingen namen naar die mate toe, als de bevolking talrijker, het verkeer menigvuldiger en gemakkelijker werd.

In de nieuwe wereld was de ziekte oorspronkelijk vreemd; noch in Amerika, noch in Australië troffen de ontdekkers dezer werelddeelen pokken aan; doch weldra werd de smetstof ook onder die hemelstreken overgeplant en woedde daar heviger, dan in Europa. De bevolking van Hispaniola werd, in korten tijd,

hoofdzakelijk door de pokken, van een millioen inwoners, tot op een gering overschot teruggebragt, en in het jaar 1520 zouden 3,500,000 Mexicanen aan de eerste pokkenepidemie van het Amerikaansche grondgebied omgekomen zijn. Eerst later verscheen de ziekte te Peru, Brazilië en in het Engelsche Noord-Amerika, te Groenland zelfs eerst in het jaar 1733; op de Zuidzee-eilanden en in Nieuw-Holland daarentegen vertoonde zij zich korten tijd na de ontdekking van Australië, in het 70ste en 80ste jaar der vorige eeuw.

De vorderingen in de beschaving en de verbeteringen der gezondheidsmaatregelen, voor welke de pest reeds in de zestiende en zeventiende eeuw terugweek, en in het westen van Europa langzamerhand vreemd geworden is, hadden op de pokken geenen invloed; te vergeefs heeft men in vele geneesmiddelen, in de inenting en in andere wijzen van behandeling eenen waarborg tegen haar gezocht: zij zetteden hare verwoestingen, met dezelfde hevigheid, tot omstreeks het einde der vorige eeuw voort, meer gevreesd, dan eenige andere ziekte. Eerst de inenting der koepokken heeft haar palen gezet en, in nog weinige jaren, niet alleen in Europa, maar in alle landen, welke voor deze gezegende ontdekking van den onsterfelijken Jenner de deur openden, de ware pokken, hoewel niet geheel opgeheven, nogtans zeldzamer gemaakt, dan zij welligt sedert de kruistogten geweest zijn.

Kenmerken.

Na voorteekenen, welke doorgaans 3 geheele dagen aanhouden en alle kenmerken eener hevige rooskoorts met groote neêrslagtigheid, pijnen in den rug en de ledematen en met eenen eigenaardigen, naar beschimmeld brood gelijkenden reuk aan den dag leggen, verschijnen er, het eerst in het aangezigt en, van daar zich in eene regelmatige orde over het geheele ligchaam uitbreidende, roode, eenigzins boven de huid verhe-

vene vlekjes (stippen), op welke zich vroegtijdig kleine knopjes vormen. Deze uitbotting loopt in 3 dagen ten einde en beslist meestal de koorts. De knopjes ontwikkelen zich langzaam tot vakkig gebouwde, schotelvormige en met eene aanvankelijk heldere vloeistof gevulde blaasjes, welker inhoud echter spoedig troebel en langzamerhand etterachtig wordt. De schotelvormige gedaante verdwijnt, er vormen zich levendig roode areolae om de puisten, dikwijls met aanmerkelijke zwelling van het aangezigt, der ledematen of van het geheele ligchaam en, meestal op den achtsten of negenden dag der ziekte, verheft zich op nieuw koorts, welke alle kenmerken eener veretteringskoorts draagt. Zij duurt gewoonlijk, met duidelijke verheffingen des avonds en nalatingen des morgens, tot den elfden dag voort. Intusschen groeijen de puisten aan, en vele derzelve barsten. De opdrooging begint doorgaans op den elfden tot twaalfden dag en heeft in meer of minder dikke, vaste en donkere korsten plaats, die lang met de huid te zamenhangen en, wanneer zij afvallen, meestal likteekens teruglaten, die eenen geribden, met donkere punten en fijne haartjes bezetten grond en ingescheurde randen vertoonen en dikwijls zeer misvormen. De ziekte is noodzakelijk besmettelijk, ontstaat altijd als zoodanig en doet den mensch slechts eens in het leven aan. Gevaccineerden zijn voor haar gewaarborgd.

Verdeeling.

Ik zal, even als bij de andere Geslachten, eerst den eenvoudigen, erethischen hoofdvorm trachten te beschrijven en dan van de verschillende variëteiten melding maken, die zich naar dezelfde grondbeginselen als bij den scharlakenuitslag, de mazelen enz., laten daarstellen.

Hoofdvorm. Variola simplex.

De eenvoudige pokken.

Synonymen. Variola benigna, discreta, vulgaris. — De goedaardige, gewone, afzonderlijk staande pokken.

Afbeeldingen. Tab. XXVIII. 1. Tab. XXX. 1–10 (1).

Verschijnselen.

Variola doorloopt 5 tijdperken: dat der voorteekenen, der uitbotting, der ontwikkeling, der verettering en der opdrooging.

Eerste tijdperk. De voorteekenen.

Somwijlen, nadat de lijders zich reeds eenen geruimen tijd afgemat, ter neêr geslagen en het gemis van den gewonen eetlust gevoeld hebben; doch menigvuldiger, zonder dat hiervan iets is voorafgegaan, worden zij door eene koortsachtige huivering aangedaan, op welke hitte volgt; er ontstaat eene drukkende pijn in de streek boven den oogkuil, de eetlust gaat geheel verloren, de smaak wordt bitter, de tong geelachtig beslagen en menigmaal volgt er, onder eene drukkende, brandende pijn in het hartekuiltje of in de streek onder de korte ribben, eene galachtige braking. Vliegende, doffe pijnen doortrekken de ledematen; de wervelkolom is, nu eens aan de lenden, dan weder aan den rug, stijf en pijnlijk, en de krachteloosheid groot. De huid is warm, de pols menigvuldig, vol, doch week, de pis roosaardig, de stoelgang vertraagd. Kinderen lijden dikwijls, nu eens aan ligtere, dan aan meer belangrijke stuipachtige toevallen. Deze verschijnselen nemen duidelijk des avonds toe en laten des morgens na. Omstreeks dezen tijd van den dag breekt er, voornamelijk bij volwassenen, gaarne een rijkelijk zweet uit, hetwelk, zooals de uitwaseming van den zieke over het algemeen,

eenen eigenaardigen reuk verspreidt, welken men met dien van beschimmeld, bedorven brood vergeleken heeft. Dit tijdperk duurt 3 dagen en de verheffing der toevallen wordt elken dag sterker.

Tweede tijdperk. De uitbotting.

Op het einde der derde, vooral hevige en dikwijls met stuipen, ijlingen en soortgelijke verschijnselen verzelde verheffing, verschijnen er, het eerst in het aangezigt, op het voorhoofd, onder de oogen en op de wangen, kleine, hoogroode, vrij scherp omschrevene vlekken. Zij hebben de grootte en gedaante van kleine linzen, puilen min of meer boven de huid uit en dragen, in haar midden, kleine, puntige, roode knopjes. Zij zijn nu eens meer, dan minder talrijk, doch bij dezen ziektevorm steeds duidelijk van elkander gescheiden; zij verwekken slechts eene geringe branding, geene eigenlijke pijn. Van het aangezigt beginnende, verbreidt zich de uitslag, gewoonlijk nog op den vierden dag der ziekte, over het behaarde gedeelte des hoofds, den hals, en het bovenste deel der borst, verschijnt op den vijfden aan den overigen romp en de armen en eindelijk op den zesden, aan de onderste ledematen. In verreweg de meeste gevallen verdwijnt reeds op den vierden, ten langste op den vijfden dag, de koorts, dikwijls onder een rijkelijk, warm zweet en met bezinksel in de pis. Menigmaal volgen er, gelijktijdig met de uitbarsting op de uitwendige huid, uitbottingen op de slijmvliezen; er vertoonen zich paarlkleurige verhevenheden op het bindvlies van het oog, in de mond- en keelholte, en er ontstaan maagpijn, brakingen en buikloop. Niet zelden bemerkt men speekselvloed en de reuk der pokken is sterker, dan in het tijdperk der voorteekenen. Dit tijdperk van uitbotting duurt 3 dagen.

Derde tijdperk. De ontwikkeling.

De stippen en knopjes nemen langzaam in omvang

toe, en de laatste veranderen zich van lieverlede in blaasjes, die, op den tweeden dag na de uitbotting, nagenoeg de grootte van speldenknoppen en op den derden, die van linzen hebben. Slechts zelden blijven enkele knopjes onveranderd en gaan, zonder zich verder te ontwikkelen, te niet; meestal houdt de uitslag, welke ter zelfder tijd ontstaan is, ook in zijne ontwikkeling, eenen gelijken tred, en wel het eerst in het aangezigt, later aan den romp en eindelijk aan de ledematen, en latere uitbottingen, zooals die bij de andere pokvormen voorkomen, vertoonen zich bij deze soort niet. De blaasjes, tot welke de knopjes zich verheffen, zijn tamelijk vlak, regelmatig rond en schotelvormig, terwijl zij door eene aanvankelijk smalle, roode areola omgeven worden; zij zijn, op het gevoel, hard en vast en ontlasten, wanneer zij opengestoken worden, eene kleine hoeveelheid alkalische vloeistof, zonder ineen te vallen, dewijl zij van eenen vakkigen bouw zijn. In den aanvang is hun inhoud waterhelder en dun; doch, omstreeks den derden dag na de uitbotting, wordt hij weiachtig, wit, en op den vierden en vijfden, geel en etterachtig; de pokken, die nu ter grootte van kleine erwten zijn aangegroeid, doen zich even als waterdroppels op de huid voor. Al deze veranderingen ontstaan in dezelfde regelmatige orde, als de uitbotting, en de zieken bevinden zich, gedurende dezelve, doorgaans zonder koorts, slechts somwijlen lastig gemaakt wordende, door de uitbotting op de slijmvliezen. Dit tijdperk duurt tot den achtsten of negenden dag der ziekte.

Vierde tijdperk. Van verettering.

Nadat de meeste pokken zich met eene gele, meer dikke vloeistof gevuld hebben, verheft zich, gewoonlijk op den avond van den achtsten of negenden dag, op nieuw koorts, welke met huivering begint, den geheelen nacht met hevige hitte aanhoudt en des morgens, onder een walgelijk riekend zweet en bezinksel in

de pis, nalaat. De zieken gevoelen zich zeer afgemat, ter neder geslagen en onrustig, ijlen niet zelden gedurende de nachtelijke verheffingen der dagelijks meermalen terugkeerende koorts en klagen thans over eene branding en jeuking van den vroeger bijna onpijnlijken uitslag. Om elke puist in het bijzonder vormt zich eene donkerroode, meer of min breede en opgezwollene areola, en wanneer de uitbotting slechts eenigzins rijkelijk is, dan zwelt het aangezigt zoo aanmerkelijk op, dat de zieken naauwelijks te erkennen zijn en, door de zwelling der oogleden, den dag niet meer kunnen aanschouwen. De verdiepingen in het middelpunt der pokken gaan verloren, de puisten worden halfkogelvormig en bevatten waren, gelen, dikken etter, die zich thans, zoo zij opengestoken worden, in eens ontlast, dewijl zich de vroeger aanwezige vakkige afdeelingen in hem hebben opgelost. Niet zelden barsten reeds nu talrijke puisten, door den rijkelijken inhoud bovenmatig uitgezet, of zij worden door de zieken stuk gekrabd. Ook de uitbotting der slijmvliezen gaat in verettering over; er vormen zich uit de paarskleurige verhevenheden op het bindvlies, in de mond- en keelholte, witte of geelachtige, pijnlijke zweertjes; de meeste zieken spuwen veel, de lippen zijn ontveld, de oor- en halsklieren menigmaal opgezwollen, en dikwijls ontstaan er brakingen, buikloop, hevige buikpijnen en andere toevallen, welke soortgelijke veranderingen als in den mond, in de maag en het darmkanaal te kennen geven.

Vijfde tijdperk. De opdrooging.

Dit tijdperk begint op den elfden tot twaalfden dag der ziekte, doch wordt, daar de pokken in dezelfde opvolgende reeks verdroogen, in welke zij uitbreken, eerst op den veertienden dag algemeen. De meeste puisten barsten en vormen korsten, doordien de uitgestorte inhoud stremt; vele echter blijven ook onveranderd, ver-

toonen in haar midden eene donkere punt, die zich van lieverlede weder uitbreidt, worden slap en verdroogen met haar omhulsel. In het begin der opdrooging duurt de koorts, in vereeniging met de overige verschijnselen van het veretteringstijdperk, nog voort; naarmate zich echter de vorming van korsten verder uitbreidt, verdwijnt de zwelling van het aangezigt, de pijn en onrust gaan verloren, de zwelling der klieren vermindert en de pols wordt rustiger. De slijmvliezen schubben zich af en genezen, nu eens met, dan zonder likteekens. De speekselvloed duurt echter doorgaans nog verscheidene dagen voort, de huid is voortdurend vochtig, de lucht der pokken zeer sterk, de pis maakt slijmachtige, somwijlen etterachtige bezinksels en dikwijls ontstaan er kritische ontlastingen. De korsten, onder welke niet zelden de verettering nog eenige dagen voortduurt, zijn donker gekleurd, bruin of zwartachtig, onregelmatig gevormd, dik, vast en korrelig; zij hebben geen pokachtig, maar heuvelachtig, somwijlen schelpvormig aanzien, hangen vast en gewoonlijk vrij lang met de lederhuid te zamen en laten, wanneer zij afvallen, gewoonlijk likteekens terug, die aanvankelijk rood gekleurd zijn, doch later witter, dan de overige huid worden. Zij zijn, bij de eenvoudige pokken doorgaans roodachtig, staan afzonderlijk en niet merkbaar diep, doch hare randen zijn niettemin meestal ingescheurd en gekorven, hare grondvlakte met witte, verhevene lijnen doortrokken (geribd), met enkele zwarte punten bezet en later met een fijn, wollig haar begroeid. Met den tijd worden zij, wel is waar, minder duidelijk, doch verdwijnen zelden en alleen dan volkomen, zoo de pokken in de vroegste jeugd voorkwamen.

V a r i ë t e i t e n.

Even als bij de andere Dermexantheses, zoo bestaan er ook bij de pokken afwijkingen van het normale beloop met betrekking tot het karakter van terugwerking, de

gesteldheid van den uitslag, den graad van ontwikkeling enz., welke voor de erkenning en behandeling niet zonder gewigt zijn en dierhalve eene korte beschouwing verdienen.

a. Variëteiten naar het karakter van terugwerking- In dit opzigt kan men 3 afwijkingen onderscheiden.

---

1. *Variëteit. Variola synochalis.*

De ontstekingachtige pokken.

Synonymen. Variola inflammatoria.

Verschijnselen.

Bij deze, over het algemeen, zeldzame variëteit, is de voorafgaande koorts hevig en met eenen vollen harden pols, groote hitte en spaarzame pisafscheiding verbonden. Haar Typus is meer aanhoudend, dan nalatend, en meestal zijn er hevige toevallen van vermeerderden toevoer van bloed naar het hoofd, met opgeloopene, lichtschuwe oogen, stuipen, ijlingen enz. aanwezig; dikwijls vertoonen zich echter ook bloedhoesten, pneumonische verschijnselen enz. De uitbotting heeft meestal vroegtijdig plaats, somwijlen reeds op den tweeden dag der ziekte en zonder de koorts te matigen. De uitslag is levendig gekleurd, de puisten vullen zich snel, worden buitengemeen groot en zijn met aanmerkelijke zwelling, dikwijls van het geheele ligchaam, verbonden; ook de slijmvliezen lijden zeer. De veretteringskoorts is zeer hevig, de krises op het einde harer verheffingen zijn onduidelijk en vooral ontstaan er, bij haren duur, veelal ontstekingen van inwendige organen. De vorming der korsten en likteekens is sterker dan bij den gewonen vorm, en naziekten komen hier menigvuldiger voor.

2. *Variëteit. Variola nervosa.*

De zenuwachtige pokken.

S y n o n y m e n. Variola torpida, adynamica, asthenica.

V e r s c h ij n s e l e n.

Deze ziektevorm biedt het tegenovergestelde van den vorigen aan. De pols is klein, menigvuldig en onregelmatig, de zwelling der huid gering, de pis krampachtig; de zieken gevoelen zich zeer afgemat en ter neêr geslagen, klagen veel over pijn in den rug en de ledematen, lijden dikwijls aan krampachtige braking of hik, aan Tenesmus, kramp van de blaas en soortgelijke toevallen en vervallen ligtelijk in algemeene stuipen of aanhoudende ijlingen. Deze zenuwachtige verschijnselen doen zich voornamelijk omstreeks den tijd der uitbotting hevig voor, welke niet zelden later volgt, dan anders, en onregelmatig, in tusschenpoozingen, nu eens hier, dan daar, plaats heeft. De uitslag ziet er bleek uit, blijft klein en bezit eene groote neiging om te rug te treden, waardoor alsdan de hevigste zenuwtoevallen en dikwijls spoedige, apoplectische dood ontstaan. De koorts verlaat de zieken niet, draagt het torpide karakter en wordt vooral hevig, wanneer eindelijk de verettering, somwijlen eerst op den tienden tot twaalfden dag, volgt. Ook in dit tijdperk worden de pokken slechts weinig gevuld, bevatten meer eene troebele ichoreuse stof, dan waren etter en verloopen zonder zwelling van het aangegezigt en van andere deelen. De stoornissen in het beloop komen zelfs in dit tijdperk nog veelvuldig voor en hebben de gewigtigste gevolgen. De slijmvliezen zijn menigmaal aangedaan, doch zelden met uitbottingen bedekt. Na de opdrooging blijven er geene likteekens terug; naziekten daarentegen zijn menigvuldig.

3. *Variëteit. Variola septica.*

De putride pokken.

Synonymen. Variola maligna, putrida, atactica, haemorrhagica, petechialis. — De zwarte, kwaadaardige pokken.

Afbeeldingen. Tab. XXVIII. 5. 5[a].

Verschijnselen.

Doorgaans kenmerkt zich reeds het voorafgaande tijdperk van dezen gevaarlijksten van alle pokvormen; door verschijnselen van ontbinding. De ziekte begint met rijkelijke brakingen eener galachtige zelfstandigheid, buikloop, bovenmatige neusbloedingen en dgl.; de huid is brandend heet of vervalt in een stinkend zweeten; de pols is menigvuldig, vol, doch week, de tong vuilachtig, de pis troebel en de reuk der pokken zeer sterk. De zieken gevoelen zich zeer krachteloos en de pijnen in den rug en de ledematen zijn hevig. Daarbij ontbreken echter de zenuwtoevallen der vorige variëteit, ijlingen, stuipen en dgl., niet, en niet zelden verraden de donkerrood gekleurde wangen, blaauwroode oogen, duizeligheid, verdooving en dgl., dat er passive bloedsophoopingen naar het hoofd bestaan. De uitbotting is meestal rijkelijk; de vlekken en knopjes echter zijn niet rood, maar donker en blaauwachtig gekleurd; de pokken verheffen zich langzaam, met bloedvlekken vermengd, blijven meestal klein en vullen zich, in plaats van met lympha of etter, dikwijls met eene bloedkleurige of zuiver bloederige vloeistof. Somwijlen barsten er enkele dezer blazen en ontlasten alsdan eene niet onaanmerkelijke hoeveelheid bloed. Meestal worden ook de slijmvliezen door eenen vrij digt op elkander staanden uitslag bedekt, die aldaar niet goedaardiger verloopt, dan op de uitwendige huid, maar zich vroegtijdig in kwaadaardige zwe-

ren en breiachtige, stinkende nederzettingen verandert. Bloedingen uit de verschillendste organen, den neus, de mondholte, de longen, de maag, de baarmoeder, de nieren enz., wegsmeltende, schuimachtige, bloederige diarrhaeën en bedorven, stinkend, kleverig zweet kunnen, in elk tijdperk der ziekte, voorhanden zijn, doch vertoonen zich voornamelijk in dat der verettering, wanneer de koorts alle kenteekenen van eenen hevigen putriden Typhus toont en de veranderingen op de huid meer naar versterving, dan naar eene eigenlijke pokkenverettering gelijken. Zelden bereiken de lijders den tijd der opdrooging; geschiedt dit echter, dan vormen zich dikke, zwarte korsten, onder welke de naar versterving gelijkende verzwering, door hevige koorts vergezeld, dikwijls nog lang voortduurt en, in de zeer zeldzame gevallen van genezing, diepe, onregelmatige, brugvormige en zeer misvormende likteekenen terugblijven.

b. Variëteiten naar de gesteldheid van den uitslag. Vroegere Geneeskundigen hebben, naarmate van de gedaante, den inhoud en de ontwikkeling der pokken, velerlei onderafdeelingen gemaakt. Men onderscheidde van de gewone, met etter gevulde puisten, de Variolae lymphaticae s. crystallinae, welke met water, Variolae sanguineae, die met bloed, en Variolae siliquosae, die alleen met lucht gevuld waren; pokken, welke zeer vlak bleven, werden var. depressae genoemd; die, welke weinig vocht bevatteden en hard op het gevoel waren, verrucossae enz. Doorgaans beschouwde men al die afwijkingen van de gewone gesteldheid van den uitslag, als teekenen van kwaadaardigheid, doch nam niettemin vele derzelve, b. v. crystallinae en verrucosae, ook in gewone en ligte gevallen waar. Met betrekking tot de rijkelijkheid en de plaatsing der puisten tot elkander echter nam men, behalve de vermelde afzonderlijk staande pokken (var. discretae), variolae corymbosae (Tab. XXVIII. 6a.), cohaerentes en confluentes aan, van

welke de eerste in groepen bij elkander, en de tweede zoo digt op elkander staan, dat de enkele puisten elkander aanraken, en bij de derde eindelijk zelfs de zijdewanden tusschen de digt opeenstaande pokken ontbreken en talrijke Variolae tot eene met lympha en later met etter gevulde verheffing der opperhuid ineenvloeijen. De meeste dezer onderscheidingen hebben, voor het overige, eene geringe waarde; men bemerkt niet zelden tusschen geheel gewone pokken enkele vruchten met de kenmerken van var. crystallina en verrucosa of groepen van var. corymbosa, en bij hetzelfde voorwerp kan de uitslag op de eene plaats verspreid, op eene andere zamenhangende, op de derde in elkander vloeijende voorkomen. Ik houd het daarom voor overtollig, dezelve als bijzondere variëteiten aan te merken, en maak alzoo, in tegenoverstelling met de gewone, verspreide pokken, alleen van die in weinige woorden gewag, welke zich door eene buitengemeen rijkelijke, digt opeenstaande, nu en dan in elkander vloeijende uitbotting kenmerken.

---

4. *Variëteit. Variola confluens.*

De in elkander vloeijende pokken.

S y n o n y m e n. De variolae confluentes en cohaeretes van andere schrijvers.

A f b e e l d i n g e n. Tab. XXXVIII. 7. 7a.

Deze vorm van uitslag komt zelden bij het eenvoudig eretische, veelvuldiger bij het synochale en meest bij het torpide karakter van terugwerking voor, en hij wordt daarom meestal door hevige voorteekenen aangekondigd. Reeds bij de uitbotting staat het Exanthema zoo digt op een, dat geheele oppervlakten der huid, voornamelijk in het aangezigt, door de stippen en knopjes, met eene

donkere roodheid worden overtrokken, die echter niet vlak, maar met talrijke opeen gedrongene verhevenheden bedekt is. Wanneer zich de uitslag begint te vullen, raken de enkele pokken elkander aan, en dikwijls vloeijen zij, voornamelijk in het veretteringstijdperk, zoo zeer in elkander, dat er, op vele plaatsen, geene puisten meer kunnen worden onderscheiden, en dat het, vooral in het aangezigt, het aanzien heeft, alsof de geheele inwendige oppervlakte der opperhuid met etter gevuld, door breede, doch vlakke onregelmatige blazen van de lederhuid gescheiden is. De zwelling van het aangezigt begint vroegtijdig en is zeer hevig; ja somwijlen is het geheele ligchaam aanmerkelijk opgezwollen, de beweging pijnlijk en bijna onmogelijk. Meestal is, bij eene zoo rijkelijke uitbotting op de uitwendige oppervlakte des ligchaams, ook het lijden der slijmvliezen belangrijk, de kwijling sterk, en alle boven vermelde kwaadaardige verschijnselen komen voornamelijk bij deze soort van pokken menigvuldig voor. De koorts verdwijnt doorgaans niet en is, voornamelijk in het tijdperk van verettering, hevig. Bij de opdrooging barsten de pokken gewoonlijk, en er vormen zich dikke, donkere, te zamen hangende korsten, welke het aangezigt als een masker, het ligchaam als een harnas bedekken en eerst laat, in groote stukken, afvallen. De terugblijvende likteekens hangen, even als de uitslag, aaneen, zijn op vele plaatsen vrij diep, op andere brugvormig verheven, even als na verbrandingen, en zeer misvormend. De witte lijnen, zwarte punten en kleine haren vertoonen zich overigens hier zoowel als in de verspreide pokken.

c. Variëteiten naar de ontwikkeling der ziekte. Men heeft, in dit opzigt, overeenkomstige afwijkingen van het normale beloop waargenomen, als bij de mazelen, en soortgelijke variëteiten onderscheiden. Er is mij nog geene derzelve voorgekomen.

5. *Variëteit. Variola abortiva.**

De abortive pokken.

S y n o n y m e n. De onvolkomene pokken. Gedeeltelijk ook de pokkoorts zonder uitslag en de napokken der schrijvers.

Even als bij andere Dermexantheses, zoo zag men ook, gedurende het heerschen van epidemische Variolae, enkele voorwerpen door alle verschijnselen van het voorafgaande tijdperk aangedaan worden, doch welke, op den vierden dag, niet door uitbotting, maar door een rijkelijk, naar pokken riekend zweet, verdwenen. In andere gevallen vertoonden zich sporen van den uitslag, kleine stipjes en knopjes, roode vlekken, met gierstachtige blaasjes en dgl., doch deze verdwenen echter weder vroegtijdig. Zoodanige voorwerpen zouden niet voor den terugkeer van Variola gewaarborgd zijn, en men wil de abortive pokken somwijlen ook bij personen gezien hebben, die reeds aan Variola geleden hadden. Veel echter, van hetgeen de Ouden als onvolkomene pokken en napokken aanmerkten, is waarschijnlijk Varicella of Variolois geweest.

---

6. *Variëteit. Variola sine exanthemate.**

De pokken zonder uitslag.

S y n o n y m e n. Febris variolosa, de pokkoorts.

Sydenham, de Haen en anderen zagen niet slechts de voorteekenen der pokken zonder uitslag, maar, in zeldzame gevallen, door de smetstof van Variola, ook een

koortsachtig lijden ontstaan, hetwelk, in zijnen duur, zijn beloop en in alle vergezellende verschijnselen, naar eene volkomene pokziekte geleek, terwijl alleen de uitslag ontbrak. Omstreeks den tijd, welke aan de verettering der Variolae beantwoordde, vormde er zich menigmaal eene algemeene, zuchtige zwelling, en de krises ontstonden laat, dikwijls eerst na verscheidene weken. Deze ziektevorm bewerkt waarschijnlijk denzelfden waarborg voor eene tweede aandoening als de gewone Variola.

---

7. *Variëteit. Variola apyretica.**

De koortslooze pokken.

Synonymen. Ook deze variëteit wordt tot de napokken gerekend.

Even als de smetstof der mazelen, zoo verwekt ook die der pokken somwijlen slechts eenen plaatselijken uitslag; er ontstaan bij moeders, die hare aan pokken lijdende kinderen zogen, na inentingen op de plaats van inwerking enz. enkele of weinige puisten, welke noch door koorts, noch door eene algemeene uitbotting vergezeld worden. De voorbehoedingskracht van dezen ziektevorm is zeer twijfelachtig, en men heeft hem bij voorwerpen waargenomen, die reeds vroeger de pokken gehad hadden of gevaccineerd waren.

d. Variëteiten door zamenstelling. Even als de mazelen, de scharlakenuitslag enz., zoo worden ook niet zelden de pokken door andere ziekteprocessen vergezeld, en hiernaar bestaan er vele wijzigingen. Zoo nam men somwijlen catarrhale pokken waar, bij welke, voornamelijk in het tijdperk der voorteekenen, de slijmvliezen, de luchtwegen en oogen, op dezelfde wijze als

bij Morbilli, waren aangedaan; voorts met gal- en slijmkoorts verbondene pokken, die, in plaats van de altijd voorhandene gastrisch-erysipelateuse verschijnselen, de toevallen eener zoogenaamde gal- of slijmkoorts nevens zich vertoonden; pokken, die, aan de zamenstelling met wormen, onregelmatigheden in het beloop en velerlei zenuwverschijnselen te wijten hadden en dgl. meer. Deze afwijkingen zijn echter, over het algemeen, te zeldzaam en leggen in hare verschijning te weinig bestendigheid aan den dag, dan dat ik dezelve als bijzondere variëteiten en nog breedvoeriger zoude behandelen.

Erkenning.

In het voorafgaande tijdperk zouden de pokken welligt met de voorteekenen van den scharlakenuitslag, van roodvonk en andere Erysipelatoses kunnen verwisseld worden; doch de groote neêrslagtigheid, de hevige pijnen in de ledematen en den eigenaardigen pokachtigen reuk vindt men bij geenen anderen ziektevorm. Daarentegen ontbreekt bij Variola gewoonlijk de Angina en de eigenaardige gesteldheid der tong, die bij Scarlatina waargenomen worden, de pols is minder menigvuldig, de voorteekenen duren langer en dgl. meer.

Is de uitbotting echter reeds gevolgd, zoo zouden, van de tot dusverre beschrevene ziekten, alleen de mazelen en waterpokken mogelijk voor ware pokken kunnen gehouden worden. Deze onderscheiden zich echter:

a. Van de mazelen. De mazelen worden door catarrhale, de pokken door gastrische toevallen voorafgegaan; gene verschijnen met kleine, rozenroode vlekken, welke slechts weinig boven de huid verheven, en nimmer met lympha en etter gevuld zijn; deze daarentegen beginnen met verhevene, donkerroode stippen, welke langzamerhand tot blaasjes van de grootte van linzen en eindelijk tot puisten aangroeijen. De reuk der mazelen is geheel anders, als die der pokken; de eerste gaan

nimmer in verettering over en verdwijnen, door afschilfering, zonder likteekens achter te laten; de laatste daarentegen verdroogen, nadat zij het tijdperk van verettering doorloopen hebben, tot korsten, bij welker afvallen er meestal likteekens terugblijven.

b. Van de waterpokken. De voorteekenen van waterpokken zijn gewoonlijk korter en minder hevig, dan die van Variola; de uitbotting volgt niet in eene zoo regelmatige orde als bij de pokken en verspreidt zich in eenen veel korteren tijd over het ligchaam. Uit kleine roode vlekken verheffen zich dadelijk blaasjes, zonder dat er eene vorming van stippen of knopjes was voorafgegaan, en deze blazen zijn niet zoo regelmatig rond, als die der ware pokken, niet schotelvormig en niet vakkig gebouwd. Zij worden reeds op den derden dag troebel en verdroogen op den vierden, zonder te veretteren, tot dunne, laagsgewijze korstjes; de latere uitbottingen echter, die bij Variola ontbreken, komen hier in alle tijdperken voor. De eigenaardige reuk van Variola ontbreekt bij de waterpokken; de secundaire veretteringskoorts, de zwelling van het aangezigt, de uitbotting op de slijmvliezen, in het kort, alle belangrijke verschijnselen der pokken zijn haar vreemd; haar geheele beloop is veel goedaardiger en korter, er blijven meestal geene, slechts zelden vlakke, gladde likteekentjes terug, die vroegtijdig vergroeijen, en terwijl Variola zeer talrijke en veelvuldige nagebreken achterlaat, komen er, na Varicella, bijna nimmer naziekten voor. Bovendien doen de waterpokken gevaccineerden even zoo wel aan als hen, die reeds aan Variola geleden hebben, zij komen nimmer in zoo groote epidemiën voor als de ware pokken en zijn niet noodzakelijk besmettelijk.

Oorzaken en Voorkomen.

Alle naauwkeurige waarnemers van Variola stemmen daarin overeen, dat zij — ten minste sedert eene reeks

van eeuwen, in onze luchtstreken — nimmer vrijwillig ontstaat, maar zich steeds door besmetting voortplant. Welligt zijn zelfs hare eerste epidemiën door de smetstof van den Typhus antiquorum pustulosus te weeg gebragt, eene ziekte, die, zooals boven werd aangetoond, met eenen pokachtigen uitslag verbonden was en welker laatste epidemiën ter zelfder tijd en op dezelfde plaats met de eerste verschijning van Variola voorkwamen; welligt heeft zich ook de ziekte, in dien tijd, uit de grondbeginselen der pest gevormd, van welke ik boven sprak, en zich eerst later alleen door besmetting voortgeplant. Zeker is het, dat de kwaadaardige, misvormende, ware pokken eerst na den inval der Saracenen en vooral omstreeks den tijd der kruistogten de overhand in Europa namen, dat zij in geen deel der nieuwe wereld voorhanden waren, alvorens zij met de oude in gemeenschap trad en dat, in alle epidemië van Variola, die voorwerpen, welke zich door eene strenge afzondering voor besmetting bewaarden, verschoond bleven. De smetstof der pokken, deze hare eenige bron aldus, heeft de volgende eigenschappen.

1. Zij blijft voornamelijk den menschen bij, doch, zooals wij bij eene andere gelegenheid zullen zien, kan zij ook op vele dieren, hoewel veel moeijelijker en in eene eenigzins veranderde gedaante, wortel vatten.

2. Elke ouderdom, beide geslachten en alle gestellen hebben vatbaarheid voor haar, en er zijn slechts weinige voorwerpen, welke door eene aangeborene Idiosyncrasie, den aanleg tot pokken geheel missen, of dien slechts in eenen onvolkomen graad bezitten. De kindsche en jongelingsjaren en eene zachte, rijkelijk afscheidende huid schijnen, voor het overige, eene grootere vatbaarheid te hebben, dan tegenovergestelde omstandigheden.

3. Zij hangt het in de pokken bevatte vocht (lympha en etter), de pokkorsten, de afgescheidene stoffen der slijmvliezen, de ademhaling en de uitwaseming der

zieken aan en kan alzoo, zoowel door aanraking als door de lucht medegedeeld worden. Zij schijnt zich sterker te ontwikkelen in de tijdperken van verettering en opdrooging, dan in de vroegere tijdperken der ziekte.

4. Zij hecht zich aan het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen en aan de uitwendige huid, zoo deze van hare opperhuid beroofd is. Slechts in zeldzame gevallen heeft men de smetstof op eene onbeleedigde huid zien wortelen.

5. Wordt de smetstof door het slijmvlies opgenomen, dan duurt haar tijdperk van inwerking 9 tot 14 dagen, en de ziekte breekt uit en verloopt, zooals boven beschreven werd. Wordt het ziektezaad daarentegen op de inwendige huid overgedragen, dan vertoont zich, aan de inentingsplaats, op den derden tot vierden dag, een rood stipje, dat zich, van den vijfden op den zesden, in een pokblaasje en, op den negenden, in eene puist verandert, welke door eene levendig rood gekleurde areola omgeven en dikwijls door pijn aan het ingeënte deel, zwelling der naburige klieren enz. vergezeld wordt. Meestal op dezen dag, somwijlen echter ook op den zevenden, achtsten of tienden, neemt de koorts een aanvang, welke alle kenmerken der pokkoorts draagt en op welke, nu eens reeds na 24 uren, somwijlen echter eerst op den derden en vierden dag (op den tienden tot twaalfden na de inenting) eene algemeene uitbotting volgt. Deze uitbotting duurt gewoonlijk 2 tot 3 dagen, en de pokken worden rijp, veretteren en droogen af, als in die gevallen, welke door inwendige besmetting ontstaan zijn; slechts is de uitslag doorgaans spaarzamer en niet van de gewigtige inwendige toevallen vergezeld. (Camper, Gatti, Hufeland en anderen over de inoculatie.)

6. De besmetting heeft slechts eenmaal bij hetzelfde voorwerp plaats. Van deze meening waren reeds de Arabieren, en Boerhave, Mead, Tissot, Werlhof, He-

berden en anderen verzekeren, geene uitzondering op dezen regel te kennen. Andere waarnemers voeren, wel is waar, voorbeelden van eene twee- en zelfs drievoudige aandoening van Variola aan, hetgeen nogtans allen voor zeer zeldzaam houden en aannemen, dat dit slechts eenmaal van de 10, 50 ja 100 duizend gevallen van pokken gebeurt. Vele der opgenoemde waarnemingen echter waren slechts napokken, (Variëteit 5 en 7), welke naauwelijks voor ware pokken kunnen doorgaan, en in talrijke, welligt in alle andere voorbeelden heeft men, zooals de breedvoeriger verhaalde ziektegeschiedenissen ligtelijk aantoonen, Varicella of Variolois voor ware pokken gehouden. Gatti heeft, in de verloopene eeuw, eenen prijs van 12,000 Franken uitgeloofd aan hem, die eene herhaling van Variola konde aantoonen, en deze prijs is niet gewonnen geworden.

7. Even als zij, die pokken gehad hebben, zoo zijn ook diegenen, welke met goed gevolg gevaccineerd werden, voor de pokken gevrijwaard. De proeven van Jenner, Sacco en anderen hebben dit bewezen, en ik zal later trachten aan te toonen, dat de proeven van den jongsten tijd de beschuttingskracht der koepokken niet met grond in twijfel trekken. Even als echter de Vaccine voor Variola verzekert, zoo doet deze zulks ook voor gene, en lieden, die voor 20, 30 en meerdere jaren aan pokken geleden hebben, worden zonder of met zeer onvolkomen gevolg gevaccineerd.

8. Even als de smetstoffen van andere acute Exanthemata, zoo ook verdrijft die der pokken niet zelden chronische huiduitslagen en soortgelijke aandoeningen der besmette voorwerpen en zij is, in dit opzigt, magtiger, dan de meeste andere smetstoffen.

9. Variola deelt zich, in vergelijking met andere smetstoffen ligtelijk en op zeer veelvuldige wijzen mede. De smetstof kan van de moeder op haar kind, hetwelk zij in haren schoot draagt, overgaan, en het ontbreekt

niet aan voorbeelden van (meestal doode) vruchten, welke met alle kenteekenen der pokken van aan Variola lijdende of voor korten tijd van de ziekte genezene moeders geboren werden. Daarentegen moet ik in twijfel trekken of, zooals velen beweren, in hevige pokkenepidemiën gezien te hebben, gezonde moeders, aan Variola lijdende kinderen zouden ter wereld brengen. De besmetting kan geschieden door aanraking, overenting, den omgang met lijders aan pokken, en de smetstof hecht zich, zoo het schijnt, nog ligter dan andere, aan kleedingsstukken, bedden enz., en kan alzoo zeer ver worden medegevoerd. Alleen in de lucht schijnt zij zich minder uit te breiden, dan de smetstof van den scharlakenuitslag en der mazelen, en voorts van eene meer vaste natuur en aan den uitwasemingskring der zieken en de van hen afstammende voorwerpen gebonden te zijn.

10. De smetstof der pokken behoudt hare kracht langer, dan de meeste andere ziektezaden, blijft maanden en jaren lang werkzaam en kan moeijelijk verstoord worden. Koude beperkt en warmte bevordert nogtans hare kieming. De krachtigste middelen echter tot hare vernietiging schijnen de zuren te zijn; en het is alzoo, even als bij andere Erysipelatoses, te vermoeden, dat de kalische hoedanigheid van den drager der smetstof, niet zonder beteekenis voor hare vatbaarheid zelve zij.

Of zich deze of gene variëteit van Variola vormen zal, hangt, even als bij de tot dusverre behandelde smetstoffen van deze Klasse, minder van de bron der smetstof, dan van het gestel van het besmette voorwerp, den Genius morborum, de epidemische en endemische gesteldheid enz. af; eenvoudige pokken kunnen, aan een ander voorwerp medegedeeld, in kwaadaardige veranderen en zoo omgekeerd.

Wat het voorkomen van Variola betreft, zoo heeft men haar, voor de invoering der koepokinenting, zelden sporadisch, meestal epidemisch waargenomen.

Op het platte land en in kleinere steden keerden zoodanige epidemiën van tijd tot tijd, dikwijls in regelmatige tusschenpoozingen van 4 tot 6 jaren, terug, dewijl er eene dusdanige tijdruimte noodig was, om een genoegzaam aantal vatbare voorwerpen te vinden. In groote steden echter, b. v. in Londen en Parijs, stierven de pokken, in de laatste eeuw, bijna nimmer geheel uit, en waren slechts somwijlen zeldzamer, somwijlen menigvuldiger, zooals dit het weder, de heerschende gesteldheid enz. medebragt: want hoewel Variola ook een zuiver besmettelijk lijden is, zoo schijnt die luchtsgesteldheid, welke de Erysipelatoses over het algemeen begunstigt, nogtans ook hare besmettingskracht te bevorderen, en zij breidt zich voornamelijk gaarne in zoodanige tijden uit, in welke ook andere Dermexantheses, mazelen, scharlakenuitslag enz., heerschen. Hoe uitgebreid de ziekte was, kan daaruit blijken, dat men, omstreeks het midden der achttiende eeuw, het aantal der jaarlijks in Europa aan haar gestorvenen op 450,000 berekende. De ontdekking van Jenner heeft haar echter zegenrijke palen gesteld, en de meeste gevallen en epidemiën der ware pokken zien wij nog alleen in die landen, in welke de Vaccinatie nog niet genoegzaam ingevoerd is.

Beloop, Duur, Uitgang.

Ik heb reeds bij de verschijnselen der ziekte het noodige over haar beloop en haren, ten minste 14 dagen aanhoudenden duur aangemerkt en opgegeven, op welke wijze zij, door opdrooging en onder rijkelijke krises door de huid, de nieren en de darmen, in volkomene genezing eindigt. Menigmaal is echter de genezing slechts gedeeltelijk, er blijven velerlei stoornissen terug, en Variola gaat, even als mazelen en scharlakenuitslag, gaarne in naziekten over. De voornaamste dezer nagebreken zijn:

a. Zweren der uitwendige huid. Zij vor-

men zich voornamelijk na de ontstekingachtige en putride pokken en bij kwaadsappige voorwerpen.

b. Oogziekten. Deze zijn nog menigvuldiger en gevaarlijker, dan na mazelen, doordien de puistachtige uitbotting der pokken verstorender op het orgaan inwerkt, dan de prikkeling der mazelen. Men merkt als zoodanig zeer onderscheidene aandoeningen op; als: zeer hardnekkige oogontstekingen, verduisteringen en doorboringen van het hoornvlies, Staphyloma, Ectropium, Hypopium, traanfistels en dgl. meer, en het aantal der geheel blind gewordenen was vroeger zeer groot.

c. Slijmvloeijingen en verzweringen van het inwendige oor, even als na den scharlakenuitslag. Ook in den neus kunnen er kwaadaardige verzweringen. Ozoena variolosa terugblijven.

d. Aandoeningen der beenderen. Chronische ontsteking van het beenvlies, Caries, Necrosis, Spina ventosa en soortgelijke beenziekten, nu eens over hunne geheele uitgestrektheid, dan weder aan de gewrichten, volgen insgelijks menigmaal op de pokken.

e. Miasmatische scrophulae, even als na den scharlakenuitslag en de mazelen, zich nu eens meer naar de borst, dan weder meer naar den buik wendende.

f. Longtuberkels en Pneumophthisis. Deze uitgang komt wel is waar zeldzamer voor, dan na Morbilli, en de Phthisis verloopt minder snel, hoewel zij niettemin nog vrij dikwijls oorzaak van den dood is.

g. Verzweringen der darmen. Niet weinige lijders aan pokken sterven aan de zoogenaamde chronische diarrhaea, aan Enterophthisis.

h. Waterzucht. Deze ontstaat niet zoo veelvuldig als na den scharlakenuitslag, doch is ook geen ongewoon verschijnsel. Zij verloopt zeldzamer acuut, dan chronisch.

i. Velerlei zenuwziekten. Men heeft Eclampsie, Epilepsie, Melancholie, allerlei soort van verlam-

mingen enz. als nagebreken van zoodanige gevallen van pokken waargenomen, bij welke het zenuwstelsel hevig in medelijdendheid betrokken was.

De meeste dezer naziekten kunnen na alle variëteiten van Variola voorkomen, doch men neemt dezelve veel menigvuldiger na ontstekingachtige of torpide, dan na eenvoudige, meer na in elkander vloeijende, dan na afzonderlijk staande pokken waar.

De dood kan bij de ware pokken op onderscheidene wijzen en in alle tijdperken van haar beloop ontstaan. De meest gewone wijzen, op welke hij volgt, zijn:

a. Door plotselijke zenuwverlamming onder stuipen, onmagten en dgl. Op deze wijze ziet men vooral lieden sterven, die aan zenuwachtige pokken lijden, en wel omstreeks den tijd der uitbotting of in het derde tijdperk, zoo namelijk de uitslag plotselijk verdwijnt.

b. Door den hevigen vermeerderden toevoer of uitstorting van bloed in de hersenen, het ruggemerg, de longen enz. Deze uitgang is vooral veelvuldig in de eerste tijdperken der ziekte en bij variola synochalis.

c. Door langzame uitputting der levenswerkdadigheid in de hevige torpide of putride koorts. De meeste zieken sterven op deze wijze, onder mussiterende ijlingen, slaapzucht en soortgelijke toevallen, in het tijdperk van verettering of der beginnende opdrooging, tusschen den negenden en veertienden dag der ziekte.

d. Door de rijkelijke bloedingen uit verschillende organen bij variola septica.

e. Door zamenstellingen met inwendige aandoeningen. De ontstekingen der hersenvliezen, der longen, der buiksingewanden enz., welke de ziekte, vooral bij een synochaal karakter, reeds in hare eerste tijdperken vergezellen, doch niet zelden ook eerst omstreeks den tijd van verettering volgen; de kwaadaardige verzweringen, die, bij putride pokken, op het slijmvlies

der spijsverteringswerktuigen ontstaan enz. slepen niet weinige zieken ten grave.

f. Door de naziekten, Pneumo- en Enterophthisis, Caries, inwendige klierziekige aandoeningen, waterzucht enz.

Voorzegging.

Variola is ontegenzeggelijk eene der gevaarlijkste Dermexantheses. Men heeft over het algemeen aangenomen, dat er van de 7 zieken een sterft; er zijn echter vele epidemiën geweest, in welke het vierde, ja zelfs het derde gedeelte der aangedane voorwerpen ten grave daalde en in velen bedroeg de sterfte wel 50 tot 60 ten honderd. Behalve op de meeste puisten, welke ook bij de voorzegging van den scharlakenuitslag, der mazelen enz. van gewigt zijn, zooals het karakter der epidemie en van elk geval in het bijzonder, de ouderdom en het gestel der zieken, de regelmatigheid in het beloop, de zamenstelling met eenig ander lijden enz., moet men, bij de voorzegging der pokken, nog op de volgende omstandigheden letten:

1. De wijze van besmetting. Overgeënte pokken zijn veel goedaardiger, dan diegenen, welke door de slijmvliezen worden overgeplant. De overentingen, welke, in de verloopene eeuw, alleen slechts bij anders gezonde voorwerpen en na eene voorbereidingskuur, werden ondernomen, leverden slechts eene sterfte op van 1 tot 3 ten 100, terwijl de langs andere wijze besmettene, in eene verhouding van 15 tot 30 ten 100 den dood vonden.

2. De rijkelijkheid van den uitslag. De in elkande vloeijende pokken zijn veel kwaadaardiger, dan de verspreide.

3. Den graad der aandoening der slijmvliezen. Die gevallen, bij welke de zigtbare slijmvliezen met eene digt opeenstaande uitbotting bedekt zijn, en de verschijnselen een overeenkomstig lijden der inwendige

slijmvliezen doen vermoeden, leiden, hoewel zij ook niet altijd snel den dood aanbrengen, nogtans doorgaans tot gewigtige naziekten.

4. De hevigheid der veretteringskoorts. Het werd reeds gezegd, dat de meeste zieken, in het tijdperk van verettering, onder de verschijnselen van torpide of putride koorts, sterven.

Lijkopening.

De naauwkeurige ontleedkundige onderzoekingen van Biett, Rayer, Petzholdt en anderen hebben bewezen, dat wel de uitslag der pokken, even als andere Exanthemata, zijnen oorsprong uit de oppervlakte der lederhuid neemt, doch niet, even als andere blaasjes en puisten, in eene eenvoudige verzameling van vocht onder de opperhuid bestaat. Er vormen zich reeds in de pokkenknopjes, tusschen de leder- en opperhuid kleine, schijnvliesaardige schijven, met een ingedrukt middelpunt, welke, met hare digtste, bovenste oppervlakte, vast aan de opperhuid hangen, met hare weekere, opgezwollene, onderste oppervlakte daarentegen slechts los op de lederhuid liggen, welker tepelvormige ligchaampjes op die plaatsen, welke aan de enkele pokken beantwoorden, opgeloopen, gezwollen en tot kleine uitpuilingen aangegroeid zijn. Wanneer het knopje tot een blaasje overgaat, dan verzamelt zich de vloeistof, tusschen de lederhuid en de schijnvliesaardige schijf, in de tusschenruimten der opgezwollene tepeltjes en in de onderste weekere deelen van den Discus. Aldus vormen zich hier dunvliezige, met elkander gemeenschap hebbende cellen, door welker langzame uitzetting zij den schijnvliesaardige schijf breeder, doch dunner maakt, en het blaasje zijne doorschijnendheid en Emailkleur geeft. Deze cellen loopen in het midden der puist, op de plaats, welke aan de indrukking van den Discus beantwoordt en die zich uitwendig schotelvormig voordoet, te zamen. Wanneer de vloeistof troebel wordt,

dan lossen zich de fijne zijwanden der cellen op, er vormt zich slechts eene, grootere holte tusschen de lederhuid en het aanmerkelijk verdunde, aan de opperhuid vastklevende schijnvlies, en de schotelvormige verdieping verdwijnt. Ontstaat echter het tijdperk van verettering, dan wordt niet alleen de schijnvliesaardige nieuwe vorming en het opgezwollene gedeelte van het tepelvormige ligchaampje, maar dikwijls ook de eigenlijke lederhuid, tot in hare inwendige lagen, verstoord; in haar binnenste vindt men etter, uitstorting van bloed en niet zelden eene tot versterving overhellende verweeking. Menigmaal monden de uitloozingsbuisjes der huidkliertjes in de pokpuisten in, en zijn verwijd en met etter gevuld; men heeft echter gedwaald, zoo men vroeger meende, dat de pokken uit dezelve haren oorsprong namen. De etter der pokken onderscheidt zich, noch onder het vergrootglas, noch bij het scheikundig onderzoek, wezenlijk van anderen etter; hij bevat zeer talrijke etterligchaampjes, en Lassaigne heeft bevonden, dat hij uit water, eiwit, eene vetachtige stof, Chlornatrium, melkzure Ammonium en eene kleine hoeveelheid phosphorzure zouten was zamengesteld. De korsten bestaan uit bladeren der opperhuid en verdroogde etterligchaampjes, en de wormen of larven van insekten, die men soms bij kwaadaardige pokken gevonden heeft, hebben in het geheel niets bijzonders, maar verhouden zich geheel en al als de maden, die in elke onzuiver gehoudene zweer kunnen ontstaan.

Van de inwendige organen zijn voornamelijk de slijmvliezen menigmaal veranderd. Even als bij alle Erysipelatoses, zoo is ook hier, in de meeste gevallen het slijmvlies van het darmkanaal, vooral van de maag en de dunne darmen, opgeloopen, rood gevlekt en vertoont niet zelden opgezwollene slijmkliertjes, en dgl. Dikwijls echter beperkt de aandoening van het slijmvlies zich niet hiertoe, maar het wordt de zitplaats

eener ware uitbotting van pokken, namelijk kleine, rondachtige, weinig verhevene vlekken, die witachtig en in haar midden eenigzins donkerder, dan in den omtrek gekleurd zijn, door eene roode areola omgeven worden en door kleine schijnvliesaardige nederzettingen onder het Epithelium verwekt zijn, welke later het haar overdekkende Epithelium afstooten en gaarne in verzweringen eindigen. Men ziet deze vlekken voornamelijk in de mond-, keel- en neusholten, op het bindvlies van het oog, in de scheede, op het slijmvlies der mannelijke teeldeelen en in den endeldarm; veel zeldzamer komen zij in den slokdarm, de maag, de dunne en dikke darmen voor, hoewel Fernelius, Mead, Huxham, Dimsdale, Robert en anderen dezelve ook in deze deelen gezien hebben, en de darmzweren, die men, in vele epidemiën zoo menigvuldig heeft waargenomen, waren voorzeker aan deze inwendige pokken haren oorsprong verschuldigd. Het slijmvlies der ademhalingswerktuigen wordt daarentegen, zoo het schijnt, bij de ware pokken naar evenredigheid zelden, ten minste zeldzamer dan bij Variolois, aangedaan; slechts weinige Geneeskundigen van vroegeren tijd gewagen van eene aandoening van hetzelve. De met uitslag bedekte slijmvliezen zijn meestal met een rijkelijk, taai slijm overtrokken.

Vele waarnemers willen ook op de weivliezen, ja zelfs in parenchymateuse organen, naar pokpuisten gelijkende vormingen waargenomen hebben, doch zij leveren ons geene meer naauwkeurige beschrijving dezer veranderingen. Slechts op de oppervlakte der lever heeft men ook in den nieuweren tijd herhaalde malen (Robert, Petzholdt en anderen) witte vlekken van de grootte eener linze, tot die van eenen penning, gevonden, welke eenige gelijkenis met de pokken der slijmvliezen hadden, en onder de weivliezen gevormde Pseudoplasmata waren. Veel menigvuldiger, dan met uitslag, vindt men de weivliezen met eene uitstorting van lympha bedekt; in de hol-

ten, welke zij vormen, waterachtige of bloederige uitstortingen en aan de parenchymateuse organen, sporen van eene overvulling van bloed of ontsteking. De hersenen en het ruggemerg zijn niet zelden weeker, dan in den normalen toestand, zeer bloedrijk en de zitplaats van onderscheidene uitstortingen. Het in de groote vaten vervatte bloed vertoont zich, naar het karakter der koorts, nu eens vast geronnen, dan weder sterk opgelost, en het inwendige vlies der slagaderen en aderen is, even als bij den scharlakenuitslag, menigmaal gevlamd en donker rood gekleurd. Somwijlen echter, wanneer de zieken in het tijdperk van verettering sterven, schijnt deze roodheid bij de pokken eene andere beteekenis, dan bij de overige Erysipelatoses te hebben; men vindt in het bloedstremsel en zelfs in de longen etterachtige nederzettingen, even als die bij Phlebitis voorkomen, welke na het afzetten van eenig deel enz., ontstaat.

Bij deze meer standvastige veranderingen vertoonen er zich nog in enkele gevallen, naar de verscheidenheid der zamenstelling en der naziekten, velerlei andere, welke mij de plaats niet toestaat hier op te tellen.

Behandeling.

Om aan de aanwijzing voor de oorzaken te voldoen, heeft men, van de vroegste tijden af, de afzondering der zieken van allen, welke eene vatbaarheid voor pokken hebben, aangeraden, en de kwaadaardigheid der ziekte regtvaardigt alle stuit- en Quarantainmaatregelen, welke men tegen haar zoude mogen in het werk stellen. Zij beloven, wanneer zij streng worden gehandhaafd, des te meer gevolg, als Variola zich alleen door besmetting voortplant, en niet, even als de scharlakenuitslag, mazelen enz. vrijwillig ontstaat. Tot de herstelling der kleedingstukken, aan welke de pokstof mogt aankleven, tot reiniging der lucht in ziekenkamers enz., bedient men zich van berookingen met Chlore, van wasschingen met zoutzuren en dgl., en zoo men

vermoedt, dat een voorwerp de smetstof in zich mogt hebben opgenomen, tracht men hare ontkieming, door soortgelijke middelen, als bij andere besmettingen, braakmiddelen enz. te verhinderen.

Hoewel echter deze maatregelen ook dikwijls goede diensten bewijzen en daarom niet mogen verwaarloosd worden, zoo heeft nogtans de ondervinding geleerd, dat zij zelden met zulk eene strengheid of in eene zoodanige uitgebreidheid kunnen worden uitgevoerd, dat zij geheel voldoende zijn; dat door hen, wel is waar, enkele kunnen beschut worden, doch de verbreiding der pokken in het algemeen niet zeker tegen te gaan is. Men heeft zich daarom reeds lang er op toegelegd, een middel te ontdekken, door hetwelk de aanleg tot pokken, die bijna alle menschen hebben, op eene minder gevaarlijke wijze, dan door de natuurlijke pokken, konde worden gewijzigd, en, tot dit doel, maakte men de verschillendste voorstellen. Geneesmiddelen, zooals China, Calomel, Mosschus, kamfer en dgl., die, nu eens als voorbehoedende, dan weder als verzachtende middelen werden voorgeslagen, het uitdrukken van de navelstreng, waardoor Mesmer den aanleg tot pokken wilde opheffen, omdat hij geloofde, dat zij door het bloed der moeder werden te weeg gebragt, hetwelk bij het kind achterbleef, en soortgelijke geneeswijzen bleven zonder gevolg. Daarentegen werd de Inoculatie, de kunstmatige voortbrenging der pokken, in weerwil van vele tegenstanders, over het algemeen gunstig aangenomen; eene behandeling, welke, reeds lang in Oostelijk Azië in gebruik, omstreeks het jaar 1721, door Lady Montague en de Engelsche Geneeskundigen Kennedy en Maitland in Europa werd ingevoerd. Zij bragt het voordeel aan, dat men de smetstof van ligtelijk aangedane voorwerpen, alsmede den besten tijd tot besmetting kiezen en de ingeënte personen aan eene gepaste voorbereidingskuur konde onderwerpen; de ingeënte

pokken verliepen, hoewel er ook altijd eenigen aan stierven, nogtans, in de meeste gevallen, zonder gevaar, en waarborgden even zoo goed als de natuurlijke. De Inoculatie was alzoo, van het jaar 1730, tot op het einde de vorige eeuw, in alle landen van het beschaafde Europa vrij algemeen en bevrijdde daardoor talrijke personen van den dood. Desniettegenstaande namen de pokken niet af, de epidemiën schenen zelfs veelvuldiger terugtekeeren, woedden, onder de niet gewaarborgden, des te sterker, en latere berekeningen toonden aan, dat de sterfte dezer ziekte, sedert de inenting der pokken, niet verminderd, maar aanmerkelijk vermeerderd was. Men was daarbij niet bedacht geweest, dat er, bij de mogelijkheid, om aan de ingeënte pokken te sterven, geene hoop bestond, dat deze geneeswijze bij de geheele bevolking ingang zoude vinden, en dat men, met elke Inoculatie, waardoor men een menschenleven verzekerde, talrijke andere in gevaar bragt, dewijl zij, die door de ingeënte voorwerpen, weder op de gewone wijze besmet werden, de pokken in hare geheele vreeselijke gedaante konden bekomen. Londen verloor in de 40 jaren na de invoering van de Inoculatie, 24,549 menschen meer aan Variola, dan in de 40 voorafgaande jaren. Toen echter in dien tijd de ontdekking van Jenner, de Vaccinatie, bekend werd, tot welker meer breedvoerige beschrijving ik mij een afzonderlijk hoofdstuk voorbehoude, welke noch het voorwerp zelf, noch den niet ingeënten, door verbreiding der smetstof, eenig gevaar aanbrengt, en nogtans denzelfden waarborg stelt als de Inoculatie, toen werd deze spoedig verdrongen en de koepokkeninënting, na weinige jaren, reeds meer algemeen uitgeoefend, dan te voren de Inoculatie. Eene 40 jarige ondervinding heeft bewezen, dat de Vaccine den naam van voorbehoedingspokken ruimschoots verdient, en dat hij, die haar regelmatig heeft ondergaan, voor de ware pokken even zoo

goed verzekerd is, als hij, die aan deze zelven geleden heeft.

De ziekte-aanwijzingen zijn wezentlijk bij Variola dezelfde, als bij de andere, hooger ontwikkelde Dermexantheses, en de behandeling verschilt hier even zoo naar de variëteiten en tijdperken der ziekte.

Bij den hoofdvorm is het, in het tijdperk der voorteekenen, voldoende, de zieken in eenen gelijkmatigen, meer koelen warmtegraad te houden, den hevigen dorst door zuurachtige dranken te lesschen en den stoelgang door Tamarinde en middenzouten eenigzins op te wekken. Braakmiddelen zijn zelden aangewezen; menigvuldiger moet men de hevige braking door bruispoeder, Potio River. en dgl. trachten te matigen. Alleen waar er hevige pijnen in de bovenbuiksstreek of toevallen van vermeerderden toevoer van bloed naar inwendige organen voorhanden zijn, moet men plaatselijke bloedontlastingen aanwenden. Tegen de stuipachtige verschijnselen bij kinderen bewijzen Zink, Mosschus, Valeriana en dgl. goede diensten. Omstreeks den tijd der uitbotting moet alles van de zieken worden afgeweerd, wat deze zoude kunnen storen, en wanneer er hevige zenuwverschijnselen voorhanden zijn, is het zelfs raadzaam, door zuurdeegen aan de ledematen, laauw warme, zuurachtige wasschingen (zooals Eisenmann die bij de Varioloides zoo weldadig bevond) en dgl., de verschijning van den uitslag te bevorderen. Bespeurt men eene branding op de oogen, dan trachte men, door koude omslagen, de uitbotting van dezelve af te weren, terwijl de aandoening der mond- en keelholte door mondspoelingen met azijn, chlore, zoutzuren en dgl. wordt verhoed. Het derde tijdperk vereischt geene behandeling, tenzij de aandoening der slijmvliezen het voortgezette gebruik der zoo even genoemde middelen, de oogaandoening welligt zelfs de aanwending van bloedzuigers, azijnzuurlood, Lapis divin. en afleidende Epispastica, of stoel-

verstopping de aanwending van klisteren en dgl. noodzakelijk maakt. Met den aanvang der verettering en der haar vergezellende koorts wordt daarentegen niet zelden het gevaar grooter, en de ondervinding heeft geleerd, dat de doorgaans in dit tijdperk toegediende, zacht afvoerende middelen, middenzouten, Tamarinde en voornamelijk Calomel goede diensten bewijzen, de hevigheid der koorts matigen en de opdrooging bevorderen. Alleen dan zijn deze middelen niet aangewezen, wanneer er reeds diarrhoeën, rijkelijke kwijling en soortgelijke toevallen aanwezig zijn en men moet, onder zoodanige omstandigheden, wanneer de huid droog en het zenuwstelsel zeer opgewekt is, doch er geene bloedsophoopingen voorhanden zijn, zijne toevlugt nemen tot Opium, bij groote zwakte en bovenmatige uitscheidingen daarentegen tot China, mineraalzuren en soortgelijke middelen. Voorts verdienen de vermeerderde toevoer van bloed naar het hoofd, de borst enz., zooals die in dit tijdperk niet zelden voorkomen en die somwijlen zelfs tot ontsteking opklimmen, alle opmerkzaamheid; zij vorderen plaatselijke bloedontlastingen en de afleidende middelen. Men heeft den raad gegeven, de pokken open te steken en den etter te ontlasten; doch het schijnt niet, dat deze behandeling van eenig nut geweest zij; daarentegen is het aanbevelenswaardig, de zwelling van het aangezigt met drooge zemelzakjes te bedekken, die met een weinig kamfer bestreken zijn, en de kwijling door verweekende mondspoelingen te bevorderen, dewijl de plotselijke verdwijning der eerste of de onderdrukking der laatste niet zelden de belangrijkste verschijnselen ten gevolge hebben, en somwijlen, in weerwil van alle Epispastica, Diaphoretica en Nervina, die men tot de herstelling der zwelling mogt aanwenden, en in weerwil van alle stovingen der speekselklieren en prikkelende mondwasschingen, om den speekselvloed terug te roepen, eenen spoedigen dood veroorzaken.

In den aanvang van het tijdperk van opdrooging wordt de behandeling van het veretteringstijdperk nog voortgezet, doch later is het menigmaal noodig, het verlies der krachten der zieken door eenen voedenden, ligt verteerbaren kost, wijn en water als drank en meer opwekkende geneesmiddelen toe te dienen. Het afvallen der korsten kan men bevorderen door warme baden, door het bestrijken met zachte olieën en dgl., doch de vorming van likteekens niet met zekerheid verhoeden, hoewel zij ook minder diep en misvormend bij die zieken worden, die de hevige branding en jeuking in de 2 laatste tijdperken der pokken rustig verdragen en de puisten niet stuk gekrabd, noch de korsten voor den tijd weggenomen hebben.

Bij de ontstekingachtige Variola kan men de bloedontlastingen bijna nimmer ontberen. Men doet, voornamelijk in het voorafgaande tijdperk, bij volwassenen, eene aderlating en zette kinderen bloedzuigers in den nek, achter de ooren of in de buiging van den arm, naar gelang de bloedstroom zich tot enkele organen zamentrekt of niet. De hevige ijlingen, stuipen enz., met welke deze variëteit zoo menigmaal ontstaat, worden hier veroorzaakt door active bloedsophooping en de ontstekingachtige prikkeling der centraalorganen van het zenuwstel, en kunnen alzoo niet door Mosschus, Zink en dgl., maar door koude wasschingen, bloedontlastingen, afleidende middelen en dgl. worden opgeheven. Voor het overige beperkt zich de aanwending der ontstekingwerende middelen niet tot het eerste tijdperk der ziekte, maar, gedurende den bloei van den uitslag en zelfs in het tijdperk van verettering moet men, wanneer het duidelijk synochale karakter der koorts of den toestand van inwendige organen zulks vereischt, tot algemeene en plaatselijke bloedontlastingen overgaan. Van artsenijen is, behalve de ontstekingwerende middenzouten, vooral de Calomel, nu eens alleen, dan

weder in verbinding met Digitalis, aanbevelenswaardig; slechts bij eene ontstekingachtige aandoening van het slijmvlies der darmen is hetzelve tegenaangewezen en moeten slechts slijmachtige middelen met Extract. lactuc., cicutae en dgl. gegeven worden. Ook in die gevallen moet men het kwikzilver teruglaten, waar de kwijling al te rijkelijk wordt. Prikkelende middelen echter, Opium, China of zuren zijn, zoo lang het karakter van terugwerking synochaal is, nimmer aangewezen en moeten alleen dan, wanneer, bij eene gepaste behandeling, de kenteekenen van te groote werkdadigheid verloren gaan, slechts met de grootste voorzigtigheid worden aangewend. Dat, gedurende het geheele beloop der ziekte, de leefregel ontstekingwerend en het verblijf meer koel zijn moet, spreekt van zelf.

Eene aan de zoo even beschrevene behandeling tegen overgestelde geneeswijze vereischen de zenuwachtige pokken. Het komt bij haar vooral daarop aan, den uitslag tot vrije ontwikkeling te brengen en op de huid te behouden, terwijl tevens de hevige opwekking in het zenuwstelstel, welke met de torpide koorts verbonden is, moet verholpen worden. Voornamelijk bij deze variëteit van Variola komt het Opium, gedeeltelijk door zijne zweetdrijvende, gedeeltelijk door zijne verdoovende kracht, ruimschoots de eer toe, welke Sydenham en anderen het bij de pokken hebben toegekend; slechts moet men hetzelve, vooral bij kinderen, niet in te groote giften toedienen. Ook Valeriana, kamfer, Ammoniumverbindingen en dgl. worden, waar de Torpor sterk, de ontwikkeling van den uitslag traag, de onderdrukking der krachten enz. groot is, met veel voordeel gebruikt, en Mosschus, Castoreum en soortgelijke krampwerende middelen zijn, bij hevige krampen, noodzakelijke hulpmiddelen. Men vergete echter niet, dat er ook bij dezen ziektevorm bloedsophoopingen met een meer passief karakter kunnen voorkomen, die eene doelmatige

behandeling vereischen. Ten einde de uitbotting der pokken te bevorderen en dezelve op de huid te behouden, bewijzen, behalve mostaardpappen en soortgelijke Epispastica, warme omslagen met zuren en geestrijke vochten, warme en, onder dezelfde omstandigheden, als die bij den scharlakenuitslag zijn aangegeven, welligt ook koude begietingen goede diensten. Treedt de uitslag echter eensklaps terug, dan moet men, zoowel in- als uitwendig, de krachtigste huidprikkels aanwenden, ten einde hem weder te voorschijn te roepen, en Henke beveelt hiertoe voornamelijk het inwikkelen in doeken, welke in brandewijn gedoopt zijn, als een zeer werkzaam middel aan. In het tijdperk van verettering moet men doorgaans vroegtijdig de opwekkende met de prikkelende middelen, het Opium enz. verbinden. De verhouding der zieken moet bij deze variëteit eenigzins warmer, dan bij de voorafgaande en de eetregel zacht prikkelende zijn.

Bij de septische pokken moet men de geneeswijze, wegens de hevige gastrische toevallen, waarmede het lijden niet zelden begint, menigvuldiger dan bij de andere variëteiten, met een braakmiddel openen, en somwijlen bewijzen zuurachtige afvoerende middelen, als Pulp. tamarind. en cass. fistul., Cremor tartar., wijnsteendranken en dgl. goede diensten; nogtans wachte men zich de uitscheidingen te rijkelijk te laten worden. Aan de eigenlijke ziekte-aanwijzing beantwoorden echter de antiseptische, zamentrekkende middelen, de mineraalzuren, de China, de aluin, de ijzerzouten enz. Niet zelden is het noodig, tevens, even als bij den vorigen vorm, Opium en andere Antispasmodica toe te dienen, en zure wasschingen van den uitslag zijn hier, om de ontbinding tegen te gaan, nog dringender aangewezen, dan bij de zenuwachtige pokken. Daarentegen is eene warme verhouding schadelijk, en koele, zuivere lucht, zuurachtige, koude dranken enz. zijn noodza-

kelijke voorwaarden tot eene gevolgrijke behandeling. Bij geenen anderen vorm van pokken vereischen de verschijnselen der slijmvliezen zoo menigmaal eene zoo zorgvuldige behandeling, en terwijl men de aandoening der mondholte met overeenkomstige middelen bestrijdt, als de Angina maligna bij den scharlakenuitslag, geve men, tegen het lijden van het darmkanaal, tegen de wegsmeltende diarrhoeën enz. Bolus armena, aluin, Rad. arnic., Chlor. ferri en dgl. meer. Bij hevige pijnen in de maag of het darmkanaal, of bij duidelijke toevallen van vermeerderden bloedtoevoer naar het hoofd of de borst kunnen ook, bij dezen ziektevorm, plaatselijke bloedontlastingen, de aanwending der koude en der afleidende middelen van voordeel zijn; slechts zij men met de bloedontlastingen zoo behoedzaam mogelijk. Bloedingen, welke vrijwillig bij de ziekte ontstaan, zijn bijna altijd verderfelijk, en moet men daarom door de styptica enz. tot bedaren zoeken te brengen. Voornamelijk in het tijdperk van verettering van deze variëteit zijn China, Angustura en andere plantaardige zamentrekkende middelen, in verbinding met Opium en dgl. de hoofdmiddelen, en eene opbeurende nabehandeling is bij de putride pokken voor alle anderen noodzakelijk.

Variola confluens wordt, naarmate van haar karakter van terugwerking, nu eens als de zenuwachtige, dan weder als de putride variëteit behandeld; slechts bestaat hier, in die gevallen, bij welke de beginnende uitbotting eenen zeer rijkelijken uitslag doet vreezen, de opgave, het aangezigt zooveel mogelijk te beschutten en misvorming, blindheid en dgl. af te weren. Volgens den voorslag van Fr. Hoffmann bereikt men dit doel het beste daardoor, dat men het aangezigt, gedurende het geheele tijdperk van uitbotting, met koude omslagen bedekt en gelijktijdig op de bovenarmen, den rug en de onderste ledematen zuurdeegen aanlegt. De bijting der uitbrekende pokken met den helschen steen, zooals men

in Frankrijk aanbevolen heeft, beantwoordt veel minder aan het doel en verwekt, zooals het gevolg bewijst, niet weinig gevaar. Voor het overige zoude ook de aanwending der koude niet steeds zonder gevaar, en bij de zenuwachtige pokken naauwelijks aan te wenden zijn.

Abortive en koortslooze gevallen vereischen doorgaans geene, en de pokkoorts zonder uitslag dezelfde geneeswijze, als de gewone Variolae.

Het spreekt van zelf, dat bij elke der opgenoemde variëteiten, zamenstellingen met catarrhale verschijnselen, wormen, ontstekingen enz. eene gepaste opmerkzaamheid verdienen.

Wat de aanwijzingen voor de uitgangen betreft, zoo moeten, even als bij alle soortgelijke ziektevormen, de krises geleid, voor stoornissen bewaard en, waar zulks noodig is, opgewekt worden, en ik heb reeds aangemerkt, dat er menigmaal eene opwekkende nabehandeling aangewezen is. Behoeding voor verkoudheid, warme baden, zacht zweetdrijvende, pisdrijvende of op het darmkanaal werkende middelen dragen er, wanneer de eene of andere afscheiding beperkt is, veel toe bij, naziekten te voorkomen. Zijn deze echter reeds voorhanden, dan moeten zij, volgens hare onderscheidene natuur, op verschillende wijzen behandeld worden, en over het algemeen kan slechts de opgegeven regel worden herhaald, dat de meeste derzelve, met inachtneming van haar ontstaan uit gestoorde krisis, met afleidende, de afscheidingen opwekkende middelen moeten worden behandeld, of dat toch ten minste deze middelen, Calomel, Digitalis, Antimonium en dgl. en Adjuvantia nuttig zijn kunnen.

XI. Geslacht. Variolois.

De middelpokken.

—

Synonymen. Variola modificata, mitigata, vaccinatorum. — Varicella varioloidea. — Die Mittelpocken; die modificirten, gemilderten Pocken. — Variole mitigée Alib. — Varioline, Varioloïde. — Modifiedpox; Varioloid disease. — De gewijzigde pokken.

Reeds weinige jaren na de invoering der koepokken nam men nu en dan, bij gevaccineerden, pokken waar, die heviger, dan de gewone Varicellae en nogtans over het algemeen goedaardiger, dan de ware pokken waren. Dewijl zij aanvankelijk slechts zelden voorkwamen, trok men het nu eens in twijfel, of de Vaccine der door haar aangedane voorwerpen wel al de eigenschappen der ware voorbehoedingspokken zoude gehad hebben, en verklaarde haar voor Variola; dan weder hield men haar voor waterpokken, van welke men geloofde, dat zij in die mate aan uitgebreidheid en kwaadaardigheid toenamen, als de pokken verdwenen. Het waren dusdanige gevallen, welke Hugo en Key, in de jaren 1805 tot 1807, in Engeland waarnamen, en die, in 1808 tot 1810, tot den bekenden strijd tusschen Stieglitz en Heim, over de grenzen van Variola en Varicella, aanleiding gaven. Toen deze pokken met den tijd echter steeds menigvuldiger werden, in Schotland en Engeland, in Frankrijk en Duitschland in niet onbelangrijke epidemiën te voorschijn kwamen en, hoewel ook naar evenredigheid zelden, nogtans somwijlen den dood te weeg bragten, toen trokken zij de opmerkzaamheid der Geneeskundigen in eenen hoogen graad tot zich, en vond men, dat zij noch met de ware pokken, noch met de waterpokken volkomen overeenkwamen, en gaf men haar eenen eigen naam, haar Varioloides noemende. Over de

natuur en beteekenis van dezen uitslag echter, over zijne verhouding tot de andere pokvormen (Variola, Varicella en Vaccina), over de uitgebreidheid, welke men aan de benaming Variolois geven moest, deden zich vroegtijdig verschillende bemerkingen gelden.

Sommigen zagen in de Varioloides alleen gewijzigde, door de voorafgaande Vaccinatie verzachte Variola. Zij stonden aan de koepokken niet meer, even als Jenner, eene noodzakelijke beschuttingskracht tegen de pokken toe, maar namen aan, dat bij vele voorwerpen de smetstof der pokken, eenen korteren of langeren tijd na de Vaccinatie, konde wortelen en dat zich, in zoodanige gevallen, de weldadige invloed der Vaccine daartoe beperkte, dat de Variola spoediger en veel goedaardiger verliep, dan bij ingeënten. Zij beschouwden alzoo slechts de zachtaardige, bijna altijd gevaarlooze pokken van gevaccineerden als Varioloides; de gelijktijdig voorkomende, meer gewigtige gevallen en de pokken van niet ingeënten echter erkenden zij voor ware Variolae. Variolois beteekende even zoo veel als Variola mitigata vaccinatorum.

Anderen daarentegen hielden de Varioloides voor eenen eigenaardigen pokvorm, welke van de eigenlijke pokken, zoowel als van Varicella onderscheiden, tusschen beiden het midden hield. Zij beweerden met Jenner de volstrekte beschuttingskracht der Vaccine voor Variola, doch geloofden, dat er, behalve de ware pokken, nog een andere pokachtige uitslag, Variolois, bestond, welke, even als de minder belangrijke waterpokken, zoowel bij gevaccineerden, als bij hen, die de pokken reeds gehad hadden of nog geheel vrij waren, kon voorkomen. Zij zagen het onderscheid tusschen Variola en Varioloides alzoo niet daarin, of de aangedane voorwerpen gevaccineerd waren of niet, en niet uitsluitend in de grootere of geringere kwaadaardigheid der ziekte, maar zochten hetzelve te bewijzen, door het verschil

der verschijnselen, uit de verschillende wijzen van ontstaan, uit de andere verhouding van de smetstof der Variolae en die der Varioloides enz. Veel van hetgeen de aanhangers der eerste meening als Variola beschouwden, was, in hunne meening, Variolois, en deze gold bij hen, even als bij de eersten, niet voor een geheel onbeduideud lijden, maar voor eene ziekte, welke, niettegenstaande zij in het algemeen (en bijzonderlijk bij ingeënten) ook goedaardiger dan Variola was, nogtans gestadig menschenlevens in gevaar zoude kunnen brengen. Velen hielden deze pokken voor eene hoogere ontwikkeling der Varicellae, anderen voor eene ziekte, welke uit de Oost-Indiën was overgebragt geworden, en terwijl eenigen aannamen, dat de uitslag eerst in onze dagen, voor de eerste maal na de invoering der Vaccine zoude ontstaan zijn, wilden anderen, reeds lang voor de ontdekking der koepokken, sporen van zijn ontstaan vinden en geloofden zij, dat men de Varioloides vroeger slechts niet genoegzaam van Variola onderscheiden had, en eerst opmerkzaam op haar zoude geworden zijn, toen de Vaccine de ware pokken zeldzamer gemaakt had. De benamingen Varicella varioloidea, Middelpokken, Halfpokken, Europesche pokken enz. stammen van de verdedigers dezer meening af.

Mogt deze verscheidenheid van meening over de natuur der Varioloides ook van geenen invloed op de behandeling der enkele ziektegevallen zijn, zoo is eene bepaalde oplossing der vraag, welke dezer beide beschouwingen de echte zij, nogtans met betrekking tot de gezondheidsmaatregelen van hooge waarde. Bestaan de middelpokken in gewijzigde Variola, dan heeft de ontdekking van Jenner, in plaats van de vroeger geroemde voorbehoedingskracht tegen deze ziekte, slechts eenen meer verzachtenden invloed op haar, die in vele gevallen grooter, in andere geringer is, en alsdan moeten de voorwaarden opgespoord worden, van welke dit

trapsgewijze onderscheid afhangt, ten einde wij de koepokinenting, zoo mogelijk, naar die mate aanwenden, in welke zij den zekersten waarborg eener aanmerkelijke wijziging tegen de opvolgende pokken stelle. Zijn daarentegen de Varioloides een van Variola verschillende, eigenaardige uitslag, dan behouden de voorbehoedingspokken niet alleen hare vroegere regten, maar bezitten zij zelfs eene grootere kracht, dan Jenner haar toeschreef, dewijl zij alsdan niet alleen volkomen voor Variola verzekeren, maar ook omdat, zooals wij zullen zien, de meeste ingeënte voorwerpen Varioloides ligter doorstaan, dan andere. Wij hebben alzoo eene dubbele aanwijziging, de vaccinatie met allen ijver en de zekerste naauwkeurigheid te beoefenen, en moeten er ons bovendien nog op toeleggen, een soortgelijk beschutmiddel tegen Variolois op te sporen, als wij aan de Vaccine tegen Variola bezitten.

Deze strijdvraag is echter, naar mijn inzien, nog niet beslist, niettegenstaande er, in de laatste 25 jaren, over weinige ziekten zooveel werd geschreven, als over de zoogenaamde gewijzigde pokken. De meeste der Geneeskundigen hebben zich, wel is waar, voor de eerste der beide meeningen verklaard, doch niet altijd staat de waarheid aan de zijde der meerderheid, en hoewel de verdedigers dezer stelling hoofdzakelijk steunen op het voorkomen van Variola en Variolois in dezelfde epidemiën en op de omstandigheid, dat de smetstof der meer gewigtige gevallen (Variola), bij ingeënten de ligtere ziekte (Variolois) te voorschijn roept, en dat omgekeerd de smetstof der Varioloides bij niet ingeënte voorwerpen dikwijls levensgevaarlijke pokken worden voortgebragt, zoo kan men hiertegen nogtans met regt inbrengen, dat niet alle gevaarlijkste, gewigtigste gevallen van pokken, welke zij Variola noemen, ook in de oogen hunner tegenstanders ware pokken zijn; dat het de vraag niet is, of de goedaardige en meer belangrijke ziektegevallen in

de pokkenepidemiën van dezen tijd tot verschillende of tot dezelfde ziekte behooren, maar veeleer, of de pokken van deze dagen, welke niet ingeënte, gevaccineerde en aan pokken geleden hebbende voorwerpen, met een korter beloop, en zonder duidelijke etteringskoorts, in zeer verschillende graden van hevigheid aandoen, of dat datgene, wat Schönlein en anderen Varioloides noemen, uit dezelfde smetstof ontsproten zij, als de Variola met een langer beloop en duidelijk veretteringstijdperk, zooals ik haar boven beschreven heb, welke doorgaans hetzelfde voorwerp geene tweemalen in het leven bezoekt en tegen welke Jenner een volstrekt behoedmiddel meende ontdekt te hebben. Dat de Varioloides, in dezen zin genomen, voornamelijk in landen, waar de koepokinenting nog aan geene algemeene wettige maatregelen onderworpen en Variola nog nimmer uitgestorven zijn, somwijlen gelijktijdig met de ware pokken heerschen, is geen apodictisch bewijs voor de gelijkvormigheid van beide ziekten; want het is bekend, dat Dermexantheses, welke elkander lang niet zoo aanverwant zijn, als Variolois en Variola, gaarne nevens elkander voorkomen; dat vooral ook de pokkenepidemiën van vroegeren tijd dikwijls van mazelen, scharlakenuitslag enz. vergezeld waren, en niemand zal toch willen beweren, dat deze aandoeningen door de smetstof der pokken zouden ontstaan zijn. Er bestaan echter, zooals herhaalde waarnemingen mij geleerd hebben, ook zuivere epidemiën van Varioloides, in welke namelijk niet een geval de kenmerken van Variola, haren gelijkmatigen duur, hare veretteringskoorts enz., aan den dag legt, en dat er eindelijk in onze dagen nog gevallen en epidemiën van ware pokken voorkomen, tegen welke de Vaccina hare volle beschuttingskracht behoudt, blijkt uit de mededeelingen van Ozanam, Varrentrapp en anderen.

Wanneer ik van deze verhoudingen gewaag, wanneer ik verreweg de meeste pokken, die ik, sedert het jaar

1825, bij honderden van ingeënte, aan pokken geleden hebbende en geheel ongewaarborgde voorwerpen heb waargenomen, vergelijk met de beschrijvingen, welke Burserius, J. P. Frank, Richter en anderen van de ware pokken leveren, en met de, naar verhouding, veel zeldzamere gevallen van Variola, welke mij (voornamelijk in Frankrijk) voorgekomen zijn; wanneer ik in aanmerking neem, dat de eerste epidemie, die ik zag, blijkbaar vrijwillig, zonder eene van buiten ingevoerde smetstof ontstond; wanneer ik de uitkomsten der talrijke inentingen met de lympha der Varioloides, welke ik gelegenheid had waar te nemen, stel tegen over de uitkomsten van de Inoculatie der pokken, of de blijkbaar verschillende verhouding der Vaccine bij lieden, die aan Variola geleden hebben, en bij de zoodanigen, die door de pokken van onzen tijd bezocht werden, in overweging neem; wanneer ik verder bedenk, hoe vele voorwerpen er nog thans leven, die, door de pokken, op het einde der vorige of in het begin dezer eeuw, van het gezigt beroofd zijn, welke verminkte ledematen, het aangezigt door afschuwelijke likteekens misvormd hebben, en hoe zeldzaam deze naziekten thans zijn; in het kort, wanneer ik de merkbare en wezentlijke verscheidenheden naga, welke tusschen Variola, zooals wij haar uit vroegeren tijd kennen, en de pokken, welke tegenwoordig, ten minste in Duitschland voornamelijk heerschen, zich voordoen: dan moet ik met reden aan de gelijkvormigheid dezer ziektevormen twijfelen en bekennen, de meening toegedaan te zijn, dat Variolois een van Variola verschillend, eigenaardig Geslacht dezer Familie is. Ik wil daarmede echter geenszins alle verwantschap en overeenkomst tusschen beide wegredeneren en loochen ook niet, dat er gevallen zijn, in welke eene zekere erkenning, vooral in het begin van het lijden, aan groote zwarigheden onderworpen is; doch het valt ook niet ligt, roodvonk en scharlakenuitslag in elk

geval zeker te onderscheiden. Van eene andere zijde beschouwd, is Variolois ook aan Varicella en, met betrekking tot de oorzaken, welligt nader, dan aan Variola verwant, en er komen gevallen voor, die men, bijna met hetzelfde regt, tot deze of gene konde rekenen. De Varioloides staan tusschen de ware pokken en de Varicellae in het midden, en ik noem haar daarom, met anderen, middelpokken.

Hoewel ik echter ook de Varioloides voor eenen eigenaardigen pokvorm houde, zoo geloof ik nogtans niet, dat zij eerst in onze dagen ontstaan, of, zooals Moreau de Jonnes wil, uit Oost-Indië zoude overgebragt zijn, maar ben, met Schönlein, van oordeel, dat zij reeds lang voor de invoering der koepokinenting in Europa bestaan hebben en slechts menigvuldiger en merkbaarder geworden zijn, sedert de magtigere Variola haar de plaats minder bestrijdt.

Welligt behoorden zelfs de oudste pokkenepidemiën van ons werelddeel, die, welke Siegbert van Gemblours, Marius van Avenches en Gregorius van Tours in de zesde eeuw waarnamen, tot Variolois, en deze zoude aldus de oorspronkelijke, oudste europesche pokvorm zijn. Het kan aan geenen twijfel onderworpen zijn, dat deze epidemiën, hoewel ook uit dezelfde pestaardige gesteldheid, die in Arabië de pokken te voorschijn riep, nogtans vrijwillig en zonder eene van buiten ingevoerde smetstof in Europa ontstaan zijn; want daargelaten, dat er, in dien tijd, geen verkeer tusschen Frankrijk en Italië, alwaar die pokken heerschten, en de Arabieren en Abyssiniers bestond, verschenen er reeds in de jaren 541 en 570 twee epidemiën in het Westen, en dus vóór het tweede jaar van den olifantenkrijg, in welken de eerste pokkenepidemie van het Oosten uitbrak, en gaven de europesche pokken der zesde eeuw zich nog bovendien daardoor als eene gemeenzame ziekte te kennen, dat zij steeds in vereeniging met andere vrijwillig ontstane ziekte-

vormen, als het ware, als een lid der epidemische gesteldheid, verschenen. Siegbert zegt: Variae clades et malae valitudines cum pustulis et vesicis populos afflixerunt; Marius noemt de ziekte morbum validum cum profluvio ventris et variola en gewaagt van eene gelijktijdige veesterfte; Gregorius echter spreekt van de eerste zijner epidemiën als van eenen Morbus dysentericus, bij welken dikwijls pustulae coriales zouden uitgebroken zijn, en vermeldt de tweede met de woorden: valetudines variae, malignae, cum pustulis et vesicis. Deze epidemiën waren in het Oosten blijkbaar minder kwaadaardig, dan de arabische pokken, aan welke, volgens El Hamisy en Masudi, het geheele belegeringsleger voor Mecca te gronde ging; want hoewel Gregorius, de breedvoerigste onder de genoemde chronijkschrijvers, ook verzekert, dat vele menschen (multus populus) aan de ziekte zouden gestorven zijn, en verscheidene slagtoffers der epidemie, voornamelijk twee zonen van den Koning Chilperich, Austrechildis, de Koningin van Bourgondië en de Bisschop van Nantes, opnoemt, zoo voegt hij er nogtans bij: multi tamen studium adhibentes evaserunt, en spreekt zijne bewering, in hac aegritudine nihil poterat medicorum ars valere, zelf op eene andere plaats tegen, alwaar hij verhaalt, dat velen, die de uitbotting der puisten door koppen op de ledematen bevorderden, van de ziekte bevrijd werden, en voegt hier nog bij, sed et herbae, quae venenis medentur, potui sumptae, plerisque praesidia contulerunt. Ook zoude men het als niet ongewigtig kunnen aanmerken, dat noch Gregorius, in zijn boek de miraculis S. Martini, in hetwelk hij de pokken het naauwkeurigste beschrijft, noch eenig schrijver der zesde, zevende en achtste eeuw, van een door deze ziekte blind geworden voorwerp gewaagt, en dat wij in geene der, niet zeldzame persoonlijke beschrijvingen van dien tijd, uit het Westen van pokken vinden melding gemaakt; terwijl te gelijker tijd, beide

naziekten van Variola onder de Arabieren voorkwamen. Eerst van de tiende eeuw en den tijd der kruistogten af aan, alzoo nadat Europa met de Saracenen en hunne pokken in aanraking gekomen was, werden ook door de Geneeskundigen uit het Westen eenige personen als pokdalig (variolarum signis impressi) beschreven en onder de wonderen der Heiligen, b. v. van S. Ivo, S. Franca, van B. Jacobus Philippus enz., genezingen van lieden vermeld, die door pokken (ob variolam propter multitudinem vayrorarum, post assumptam infirmitatem, quae vocatur Veyrola) blind waren geworden. Waren de europesche pokken der zesde eeuw volkomen gelijkvormig geweest aan die der Arabieren, zoo ware het niet in te zien, waarom zij niet reeds toenmaals, even zoo wel als de Variola van het Oosten, zoodanige gevolgen zouden gehad hebben, en ook zoude het geheele stilzwijgen van alle westersche chronijkschrijvers van de zesde tot negende eeuw, over pokken moeijelijk te verklaren zijn, zoo wij de pokken van Marius en Gregorius voor gelijkvormig met Variola hielden en aannemen wilden, dat zij hare verwoestingen op dezelfde wijze als in het Oosten zouden hebben voortgezet; dat echter dezelfde, zeer besmettelijke ziekte, welke in Arabië, nadat zij eenmaal ontstaan was, niet weder verdween, eerst in Frankrijk en Italië in verscheidene epidemiën en vervolgens 3 tot 4 eeuwen lang niet meer voorgekomen zoude zijn, is niet waarschijnlijk. Veel geloofwaardiger is het, dat een meer goedaardige vorm van pokken, welker eerste en grootste epidemiën die der zesde eeuw waren, ook later van tijd tot tijd in Europa verschenen, doch niet zoo uitgebreid en kwaadaardig geweest zijn, dat de chronijkschrijvers aan haar gedacht hadden, en uit deze stelling kon men tevens verklaren, hoe het komt, dat dezelfde naam van Variola, die Marius reeds in het jaar 570 gebruikte, omstreeks vijfhonderd jaren later, door Constantinus Africanus aan de pokken werd

gegeven; voorzeker is deze benaming met de ziekte der zesde eeuw het volk bijgebleven en werd, toen dezelfde, doch meer kwaadaardige verwante aandoening uit het Oosten te voorschijn trad, op haar toegepast. Een pokvorm echter, zooals wij er ons eenen, als de door Siegbert enz. vermelden denken moeten, vrijwillig ontstaan, goedaardiger, minder gevaarlijk voor de oogen en misvormend, dan Variola, en toch zeer aan haar gelijkende, is Variolois, want dat de chronijkschrijvers niet met Varicellae te doen hadden, blijkt duidelijk uit de beschrijving van Gregorius. Ik geloof daarom niet te ver te gaan, door het als waarschijnlijk aan te nemen, dat de eerste in Europa verschenene pokken Varioloides waren.

Het kan niet vreemd voorkomen, dat in de eerste eeuwen na het ontstaan der ware pokken in Europa en tot aan de zestiende eeuw toe, nergens het voorkomen van verschillende pokvormen wordt aangeduid. Eerst toen men aanving, het heil der geneeskunde minder in het beroepen op Autoriteiten en in de speculatie, dan wel in de naauwkeurige beoefening der natuur zelve te zoeken, vond men het der moeite waardig, meer getrouwe schilderingen der voorkomende ziekten, harer verscheidenheden en afwijkingen te maken, en eerst uit dezen tijd zijn er waarnemingen tot ons overgekomen, in welke wij kunnen hopen, de sporen van Variolois terug te vinden. Wanneer wij echter bedenken, dat eerst Heberden (1766) de Varicellae, welke zoo weinig naar de pokken gelijken, streng van haar gescheiden heeft, en dat de vraag, of Variolois een eigenaardige uitslag zij, haar gewigt voornamelijk te danken heeft aan hare betrekking tot de koepokinenting, zoo mogen wij niet vooronderstellen, dat men onze ziekte als eenen bijzonderen pokvorm aangemerkt hebbe, maar moeten, in de berigten over tegennatuurlijke, valsche, onvolkomene pokken, naar opgaven vorschen, welke ons het

bestaan der Varioloides, dezen, tusschen Variola en Varicella het midden houdenden ziektevorm, die niet alleen vrije voorwerpen, maar ook dezulke, die reeds aan pokken geleden hebben, aandoet, voorts spoediger dan de pokken en zonder veretteringskoorts verloopt, zeldzamer den dood aanbrengt enz., waarschijnlijk maken of bewijzen.

Er bestaan echter zeer vele van deze opgaven (nu eens door meerdere, dan door geringere bewijzen gestaafd), en ik zou dezen, buitendien reeds wijdloopige ophelderiug tot eene bijzondere behandeling nog meer moeten uitbreiden, zoo ik dezelve alle aanhalen en kritisch waarderen wilde. Ik beroep mij daarom slechts in het algemeen op de enkele ziektegeschiedenissen, welke hier en daar, als voorbeelden eener tweede aandoening der pokken' verhaald worden, en van welke velen niet de kenmerken der ware pokken, maar van Variolois dragen, namelijk op de pokkenepidemiën van 1551 te Ancona, van 1562 te Alkmaar, 1640 te Delft en 1796 te Padua, van welke hare waarnemers (Am. Lusitanus, Forest, Diemerbroek en Penada) als iets eigenaardigs aanmerken, dat zij ook de zoodanigen niet verschoonden, die de pokken reeds gehad hadden, ja te Delft verscheidene menschen (varios) in dezelfde epidemie, twee- en meermalen bezochten; voorts op andere Variolaepidemiën, van welke de schrijvers beweerden, dat zij, zonder aangebragte smetstof, vrijwillig ontstaan waren, die ons als buitengewoon zacht en goedaardig werden voorgesteld, of van welke wij lezen, dat het beloop in het oogvallend snel en bijna zonder verettering was. Ook wil ik niet alle meeningen van vroegere schrijvers (als Sennert, Coschwitz, C. L. Hofmann, Gohl, Dimsdale enz.) over valsche pokken herhalen, uit welke reeds Thomson en Möhl afleidden, dat men onder de valsche pokken, voornamelijk onder de zoogenaamde steen-, hoorn- en wratpokken, behalve de eigenlijke Varicellae,

ook eenen meer belangrijken, de Variola nabijkomenden uitslag, onze Varioloides verstaan hebbe, maar merk slechts aan, dat men of de pokaardige, meer gewigtige Varicellae, zooals Storch, Sims en later Heim dezelve epidemisch waarnamen, als Varioloides moet aanmerken, of elke erkenning tusschen waterpokken en middelpokken moet opgeven, en dat, wanneer men het laatste wilde doen, reeds de vraag niet meer kan bestaan, of Varioloides (ten opzigte der Varicellae) vóór de koepokinenting bestaan hebben en van Variola verschillen of niet. Wanneer echter Sarcone (Übers. von Lentin. bladz. 195) van pokken verhaalt, die zich in 24 uren met dunne lympha, bloederige wei of kleverige stof vullen; na 7 tot 9 dagen, zonder teeken van verettering opdroogen, hard worden en afvallen, en hierbij voegt, dat deze pokken besmettelijk waren, zich gewoonlijk epidemisch verspreidden, somwijlen de kwaadaardige pokken voorafgingen; dat zij zich ook wel bij de ziekte voegden en in andere gevallen lieden aandeden, die de ware pokken reeds gehad hadden; wanneer Elsner (ein Paar Worte über die Pocken, bladz. 47) van onware etterende pokken spreekt, die hij als een bijzonder Geslacht wil aanmerken, welke het midden tusschen de ware en de waterpokken houden en zich door Inoculatie laten voortplanten, doch geenszins voor de ware pokken verzekeren, en wanneer eindelijk Hensler, deze groote Autoriteit, in zijne Briefen über das Blatternbelzen 2 D. bladz. 237. verzekert, dat er valsche pokken bestaan, die naauwelijks van de ware te onderscheiden zijn, dikwijls met merkbare koorts verschijnen, er even als de echte pokken uitzien, etter bevatten, de pokachtige korsten vertoonen, likteekens te weeg brengen, gewoonlijk spoediger verloopen, doch somwijlen ook langere tijdruimten maakten en door wezentlijke besmetting ontstonden, zoo kan, volgens mijne gedachte, alleen eene vooringenomenheid de Varioloides in de ver-

schillende graden harer ontwikkeling doen miskennen, en ik houd het bestaan van onze ziekte vóór de ontdekking der Vaccine, door deze beschrijvingen van drie groote pokkenartsen der vorige eeuw, voor te zekerder bewezen, als er, over het algemeen, in de ondervindingswetenschappen, een geschiedkundig bewijs mogelijk is.

Hoewel de middelpokken echter geene nieuwe ziekte zijn, zoo waren zij nogtans, vóór onze eeuw, veel zeldzamer, dan thans, en zijn eerst naar die mate menigvuldiger en algemeen geworden, als Variola afnam. Tot grond dezer daadzaak heeft men eene grootere vatbaarheid voor de ziekte bij gevaccineerden, dan bij hen, die pokken gehad hadden, aangenomen, en ook hierin een bewijs willen zien, dat de Varioloides gewijzigde pokken waren, doch, naar mijn inzien ten onregte. Terwijl in vroegeren tijd eene tweede aandoening der pokken in het algemeen tot de zeldzaamheden behoorde, stemmen alle waarnemers daarin met elkander overeen, dat in de epidemiën van onzen tijd vele voorwerpen, welke blijkbaar van de pokken geleden hebben, aangedaan en niet weinige gedood werden; ja in vele epidemiën wil men, dat zij, die reeds aan de pokken geleden hebben, naar verhouding meer dan gevaccineerden aangedaan werden, wanneer men berekent, hoe gering reeds het aantal lieden, welke Variola gehad hebben, in onze bevolkingen is, en hoe vele van hen, meer door hunnen ouderdom en hun gestel, dan door hunne poklikteekens, voor de Varioloides, even als voor elken acuten uitslag beschermd zijn. Dientengevolge heft noch Vaccina, noch Variola de vatbaarheid voor de Varioloides op; de toeneming derzelve in onzen tijd heeft haren oorsprong niet uit de vermoede oorzaak, en hetgeen bewijs voor de gelijkvormigheid der middelpokken met Variola zijn konde, is hiermede in tegenspraak. Was de smetstof, welke zich thans zoo veelvuldig bij gewezene lijders aan pokken inplant, gelijkvormig aan die der ware pokken,

zoo zoude het waarlijk onbegrijpelijk zijn, waarom in vroegeren tijd, gedurende de onbeperkte heerschappij der pokken, gevallen eener tweede besmetting zoo buitengewoon waren, dat men een' tegen 10,000, 50,000 en 100,000 menschen rekende, en dat Geneeskundigen als Boerhave, Werlhof en anderen geen voorbeeld waarnamen. Nemen wij daarentegen aan, dat Variola en Variolois twee verschillende pokvormen zijn, van welke de eerste exotische, bij zijne verschijning in Europa, den tweeden vrijwillig ontstanen en minder magtigen vorm, zonder zich daarom geheel te verliezen, op dezelfde wijze zoude hebben verdrongen, als de pest den λοιμός der Ouden, de Porphyrotyphus de pest en de Venusziekte de Lepra, en dat eerst met de vermindering der ware pokken door de koepokinenting, de Varioloides weder hare vroegere regten herkregen hebben en zich, door de ziektegesteldheid begunstigd, met verjeugdigde kracht ontwikkelden, zoo wordt ons deze verhouding, even als zoo menige andere in de pokkenepidemiën van onze dagen, duidelijk.

Na deze inleidende bemerkingen, welke mij, tot eene meer naauwkeurige en grondige kennis mijner meening over de natuur en beteekenis van Variolois, noodzakelijk toeschenen, wend ik mij tot de beschrijving der ziekte, zooals ik haar in talrijke gevallen en vooral in 3 epidemiën (1825, 28 en 39 tot 40) zag, en hoop ook hier te bewijzen, dat er wezentlijke verscheidenheden tusschen haar en Variola bestaan.

Kenmerken.

Na voorteekenen van eenen duur van 2 tot 3 dagen, doch soms ook langer, welke met die der pokken overeenkomen, slechts niet door den eigenaardigen reuk en dikwijls door erythema diffusum (Rash) vergezeld gaan, verschijnen er, op verscheidene plaatsen der huid, roode, verhevene stippen, welke die der ware pokken gelijkvormig zijn en zich, zonder bepaalde orde, ge-

woonlijk reeds in 24 tot 36 uren, meer of minder over het geheele ligchaam uitbreiden. Spoediger dan bij de pokken en zonder door eene duidelijke vorming van knopjes voorafgegaan te worden, verheffen zich op de stippen blaasjes, die door roode areolae omgeven, nu eens schotel-, dan weder halfkogelvormig of puntig zijn, eenen vakkigen bouw en kalischen inhoud bezitten en meestal reeds op den vijfden tot zesden dag der ziekte in vollen bloei staan. De eerste uitbotting beslist meestal de koorts; doch de uitbotting is niet, even als bij Variola, in eenen bepaalden dag afgeloopen, maar er verschijnen, gedurende het geheele beloop der ziekte, latere uitbottingen. De inhoud der blaasjes is aanvankelijk waterhelder; later wordt hij troebel en eindelijk, op den vierden tot vijfden dag der uitbotting, etterachtig. Eene ware verettering, even als bij Variola, heeft hier echter geen plaats; de secundaire veretteringskoorts met al hare verschijnselen ontbreekt, en op den achtsten tot negenden dag der ziekte, op den zesden na het verschijnen van den uitslag, begint de opdrooging. Zij geschiedt, even als de uitbotting, zonder bepaalde orde, langzamerhand en meestal zonder dat de puisten barsten. Somwijlen wordt de inhoud der pokken van lieverlede opgeslurpt, en de leêge bekleedselen stooten zich af; menigvuldiger echter vormen zich korsten van verschillende uitgebreidheid, vastheid en dikte. Nu eens blijven er alleen roode vlekken, dan weder roode, wratvormige verhevenheden, of ook likteekens terug, welke echter nimmer zoo diep doordringen, als die van Variola, noch verhevene lijnen, noch zwarte punten en Lanugo aantoonen, meestal rondachtig en glad zijn en, naar evenredigheid, weinig misvormen. Het lijden kan vrijwillig ontstaan, doch is steeds besmettelijk. Het doet gevaccineerden, hen, die de pokken gehad hebben en geheel vrijen, hetzelfde voorwerp echter slechts eenmaal in het leven aan.

Verdeeling.

De Varioloides doen zich niet minder veelvormig voor, dan andere Dermexantheses en overtreffen zelfs in dit opzigt de zuiver besmettelijke Variola, dewijl zij niet enkel door besmetting, maar ook vrijwillig, uit de erysipelateuse ziektegesteldheid, met eene reeks van overgangs- en tusschensoorten kunnen ontstaan. Ik beschrijf ook hier de meest gewone, erethische, goedaardige Variolois als hoofdvorm en gewaag van de afwijkingen als variëteiten.

Hoofdvorm. Variolois simplex.

De eenvoudige middelpokken.

Synonymen. Variolois s. variola modificata vulgaris, benigna, erethica. Variolois vesiculosa.

Afbeeldingen. Tab. XXX. 3. 1—14. (III).

Verschijnselen.

De middelpokken doorloopen niet, even als Variola, 5, maar slechts 4 tijdperken, dewijl een verettteringstijdperk, even als bij de ware pokken, hier niet voorkomt.

Eerste tijdperk. De voorteekenen.

De ziekte begint, even als Variola, met hoofd- en lendenpijn, groote vermoeidheid der ledematen, gastrische toevallen en koorts, verschijnselen, die, wel is waar, doorgaans goedaardiger, dan bij de ware pokken, doch dikwijls ook zeer hevig zijn. Neiging tot braken en een werkelijk galachtig braken, ligte angineuse bezwaarnissen, pijn in de lenden, stuipachtige bewegingen, ijlingen, nu eens met, dan zonder vermeerderden toevoer van bloed naar het hoofd en dgl. zijn wel is waar geene standvastige, doch ook geene buitengewone ver-

schijnselen; de tong is vochtig en geelachtig beslagen, de smaak bitterachtig, de dorst groot, de pols menigvuldig, vol, doch week, de huid warm, gezwollen en droog, de pis roosaardig en de stoelgang vertraagd. De eigenlijke pokaardige reuk echter ontbreekt, de koorts maakt minder regelmatige nalatingen en verheffingen, dan bij Variola, en men neemt menigmaal eene verschijning waar, die bij de pokken zeer zeldzaam schijnt te zijn, namelijk den zoogenaamden Rash, erythema diffusum, roode, onregelmatig gevormde, onder den vingerdruk verdwijnende vlekken van meestal aanmerkelijken omvang, die 12 tot 24 uren voor de eigenlijke uitbotting der Varioloides, aan verschillende ligchaamsdeelen, vooral aan de ledematen, te voorschijn komen, somwijlen echter ook de geheele huid innemen, zoodat men scharlakénuitslag meent te zien. Dit tijdperk duurt gewoonlijk 48 tot 60 uren; er bestaan echter ook gevallen, in welke de uitslag reeds op den tweeden dag, en andere, in welke hij eerst op den vierden, vijfden, ja zesden dag uitkomt.

Tweede tijdperk. De uitbotting.

Alle verschijnselen klimmen, alleen de huid wordt week, somwijlen zelfs zweetende, en er verheffen zich soortgelijke roode, rondachtige stippen van de grootte van speldenknoppen en daarboven, even als bij Variola, op welker spits echter de kleine knopjes ontbreken, welke aldaar te bemerken zijn en die zich daardoor vlakker en platter voordoen. Zij komen zoowel op de door Rash rood gekleurde, als op de onveranderde huid te voorschijn, zijn nu eens meer, dan minder talrijk, vertoonen zich meestal te gelijk op verschillende ligchaamsdeelen, op de borst, de schouders, in het aangezigt, aan de ledematen enz., en verbreiden zich nimmer in die regelmatige orde, welke men bij Variola opmerkt, maar verschijnen nu eens hier, dan daar en spoedig op de meest verschillende plaatsen. Menigmaal worden ook de

slijmvliezen, voornamelijk dat van den mond en de keel, aangedaan en met kleine, aanvankelijk roode, doch later paarlkleurige verhevenheden bezet; de zieken hebben pijn bij het slikken, kugchen, spreken heesch en spuwen meer dan gewoonlijk; dikwijls ontbreken echter ook al deze verschijnselen, en de uitslag beperkt zich tot de huid. Gewoonlijk zijn er reeds, na 24 tot 36 uren, op alle deelen des ligchaams, stippen verschenen; de koorts verdwijnt, het erythema verbleekt, en slechts om elke pok in het bijzonder vormt zich eene smalle, helderroode areola; de neêrslagtigheid, de pijnen in het hoofd en den rug verdwijnen, en de gastrische toevallen matigen zich aanmerkelijk. Daarmede is echter niet, zooals bij Variola op den zesden dag, alle uitbotting afgeloopen, maar gedurende het geheele beloop der ziekte verschijnen, in grooter of geringer aantal, tusschen de eerst uitgebrokene pokken in, latere uitbottingen.

Derde tijdperk. De bloei.

De stippen van Variolois ontwikkelen zich spoediger, dan die van Variola, en terwijl bij de ware pokken de knopjes op de spits der stippen langzamerhand in blaasjes en puisten veranderen, vullen zich de stippen bij Variolois zelve. Reeds weinige uren na hare verschijning worden de kleine roode verhevenheden doorschijnend, paarlkleurig en staan, doordien zij vrij snel aan omvang toenemen, reeds op den vierden of vijfden dag der ziekte, 24 tot 36 uren na hare uitbotting, in vollen bloei. Zij bestaan alsdan in linzengroote, door roode areolae omgevene blaasjes, die dikwijls schotel-, doch ook menigmaal halfkogel- of kegelvormig, en in het algemeen minder regelmatig, dan de ware pokken gevormd zijn. Zij zijn op het gevoel vrij hard en vast, hebben eenen vakkigen bouw en ontlasten daardoor, opengestoken zijnde, haren inhoud niet volkomen, maar slechts eene kleine hoeveelheid heldere, eenigzins kleverige vloeistof, die eene alkalische geaardheid bezit. In

dezen toestand verblijven zij, langzamerhand in omvang toenemende, 1 tot 2 dagen, vervolgens echter wordt haar inhoud troebel, wei- en melkachtig, en tot den vierden dag der uitbotting geel- en etterachtig. Zij hebben alsdan niet zelden de grootte van halve erwten bereikt; waren zij schotelvormig, dan is de verdieping verdwenen, zij zijn weeker dan vroeger en ontledigen zich, zoo zij opengestoken worden, op eens. Dewijl niet, even als bij Variola, alle vruchten te gelijk verschijnen, maar tusschen de eerst verschenene pokken in en gedurende het geheele beloop, latere uitbottingen te voorschijn komen, en dewijl niet zelden enkele later dan andere terugblijven en andere vooruitijlen, zoo houden deze veranderingen meestal geenen gelijken tred, maar men ziet menigmaal stippen nevens troebel gewordene blaasjes en waterheldere nevens puistachtige vruchten. De uitslag verwekt slechts eene ligte branding en alleen waar hij digt opeenstaat, zijn de deelen ligt opgezwollen. Voor het overige is de toestand der zieken vrij wel, niet zelden kunnen zij het bed verlaten en zelfs de eetlust keert terug; het meeste klagen zij nog over een jeukend gevoel in den hals en de keel, over pijn bij het slikken, hoest en heeschheid, bezwaarnissen, welke door de naar Aphthae gelijkende aandoening der slijmvliezen, die met de uitbotting der huid toeneemt, worden te weeg gebragt.

Vierde tijdperk. De opdrooging.

Op den vijfden, ten langste op den zesden dag na de uitbotting (den zevenden tot negenden der ziekte), alzoo juist in den tijd, dat bij Variola de etterkoorts, de secundaire zwelling van het aangezigt, de sterke pokaardige reuk enz. aanvangen, verschijnselen, welke bij de Varioloides geheel vreemd zijn, begint hier de opdrooging. Zij vertoont zich altijd het eerst in de vruchten, met welker uitbotting het tweede tijdperk begon, en vervolgt langzamerhand naar gelang van den ouder-

dom der enkele pokken; nogtans blijven de latere uitbottingeu niet even zoo lang staan, als de eerste, en verwelken dikwijls, alvorens zij zich volkomen ontwikkeld hebben. De puisten barsten doorgaans niet, maar in haar midden vormt zich eene donkere punt, die van lieverlede grooter wordt en, terwijl zij zich tot den omtrek der pok uitbreidt, deze in eene bruinachtige, gewoonlijk dunne, laagsgewijze korst verandert, die reeds na eenige dagen afvalt; somwijlen vormen zich echter ook tamelijk dikke korsten, die lang met de huid te zamenhangen, terwijl in andere gevallen, zoo het schijnt, de inhoud der vruchten opgeslurpt, het ondoorschijnende, verdikte omhulsel der opperhuid slap en ontledigd wordt en zich eindelijk losstoot. Te gelijker tijd bevrijden zich ook de slijmvliezen van hunne uitbotting en schilferen haar met het Epithelium, onder rijkelijke slijmafscheiding, hoest, opwerpselen enz., af. De huid is daarbij voortdurend vochtig; de pis maakt somwijlen bezinksels en dikwijls hebben er kritische stoelgangen plaats. De duur van dit tijdperk hangt van de rijkelijkheid van den uitslag af, en er verloopen nu eens slechts 2 tot 3, dan weder 5 tot 7 dagen, alvorens al de pokken verdroogd zijn. Somwijlen verschijnen er ook nog, terwijl de opdrooging in volle werking is, enkele latere uitbottingen, die zich echter niet meer ontwikkelen. Waar zich slechts dunne korsten vormden of de ledige omhulsels terugbleven (exsiccatio siliquosa), laat het afvallen der korsten of omhulsels menigmaal slechts ronde, roode, glanzende vlekken terug, die aanvankelijk in de koude eene sterke kleur aannemen, doch na eenige weken of maanden volkomen verdwijnen; in andere gevallen daarentegen blijven er likteekens terug, die echter steeds rond of eirond en niet zeer diep zijn, gladde randen en eene effene grondvlakte hebben, noch strepen, noch zwarte punten, maar eenen fijnen haargroei vertoonen en meestal,

na tijdsverloop van een jaar naauwelijks meer te bemerken zijn.

Variëteiten.

Men neemt bij de middelpokken afwijkingen van den gewonen, eenvoudigen vorm waar, in al die opzigten, naar welke ik bij Variola, Scarlatina, Morbilli enz. variëteiten heb daargesteld.

a. Variëteiten naar het karakter van terugwerking.

Ten dezen opzigte kan men dezelfde 3 vormen als bij andere Dermexantheses onderscheiden; nogtans wijkt Variolois, naar evenredigheid, zeldzamer van het erethische karakter af, dan de pokken, de scharlakenuitslag en de mazelen, en heeft vooral aan deze omstandigheid hare geringere kwaadaardigheid te danken. Dewijl de hiernaar gevormde variëteiten van Variolois zich even zoo tot den hoofdvorm verhouden, als de ontstekingachtige, zenuwachtige en putride pokken tot Variola, zoo zal het wel voldoende zijn, slechts in het kort van haar te gewagen.

---

1. *Variëteit. Variolois synochalis.*

De ontstekingachtige middelpokken.

Ik heb herhaalde malen gevallen van Variolois gezien, die, van den beginne af aan, met synochale koorts verliepen en bij welke zich, nu eens reeds in het tijdperk der voorteekenen, dan weder later, hevige verschijnselen van vermeerderden toevoer van bloed naar het hoofd of de borst, somwijlen zelfs ware ontstekingen, Pneumonie, Gastritis, Peritonitis en dgl. voegden. De voorteekenen waren zeer hevig, doch kort, slechts 24 tot 48 uren durende, en de uitbotting spoedig en rijkelijk;

de blaasjes werden groot, waren door levendig rood gekleurde areolae omgeven en werden vroegtijdig troebel, terwijl de koorts niet tot de uitbotting, maar tot de opdrooging voortduurde. Deze geschiedde in tamelijk dikke korsten en doorgaans bleven er likteekens terug.

---

2. *Variëteit. Variolois nervosa.*

De zenuwachtige middelpokken.

Deze ziektevorm is zeldzamer, dan de voorgaande. De voorteekenen duren lang, somwijlen 4 tot 5 dagen, en gaan van hevige zenuwtoevallen, stuipen, ijlingen, slaapzucht vergezeld. De koorts draagt het torpide karakter, de pols is klein en zeer menigvuldig, de tong droog, de huid zonder levenswerkdadigheid en met erythema bezet, de pis menigmaal krampachtig. De uitslag verschijnt doorgaans vrij digt op elkander, doch is merkbaar bleek, vlak en vlugtig, en treedt gaarne weder terug; de blaasjes vullen zich slecht, worden bijna nimmer puistachtig en vormen deswege slechts dunne korsten en geene likteekens. De koorts en de zenuwachtige verschijnselen duren ook hier tot aan de opdrooging voort, die dikwijls eerst op den 7den tot 8sten dag der uitbotting eenen aanvang neemt.

---

3. *Variëteit. Variolois septica.*

De putride middelpokken.

S y n o n y m e n. Variolois scarlatinodes Schönl.

Deze gewigte variëteit is eenigzins menigvuldiger, dan de vorige, en ik nam haar vooral bij zwakke vrou-

wen, bij welke de uitbotting der Varioloides te gelijk met de verschijning der maandstonden verscheen, en bij eenige dronkaards waar. Het tijdperk der voorteekenen houdt nu eens langer, dan korter aan, doch gaat steeds gepaard met sterke gastrische toevallen en groote krachteloosheid; somwijlen echter ook met buikloop, rijkelijke Epistaxis of Metrorrhagie, veneuse verschijnselen in het aangezigt, verdooving en soortgelijke toevallen. In stede van den helderrooden uitslag vormen zich hier, omstreeks den tijd der uitbotting, donkerroode vlekken, die zich gewoonlijk over groote oppervlakten der huid uitstrekken, en op deze verheft zich de uitslag in de gedaante van blaauwachtige, vlakke, nu eens meer, dan minder talrijke stippen, tusschen welke men menigmaal Purpuravlekken waarneemt. Het donker gekleurde erythema verdwijnt niet met de uitbotting, maar neemt zelfs aan hevigheid toe; de koorts neemt toe, in plaats van af, en bestonden er vroeger nog geene bloedingen, buikloop enz., dan ontstaan deze thans; dikwijls sterven de zieken reeds op den vierden tot zesden dag der ziekte, onder alle verschijnselen van rotkoorts, zonder dat de pokken zich gevuld hadden. Mogten zich echter ook blaasjes vormen, dan bevatten zij, in plaats van eene heldere, eene etterachtige, met bloed vermengde of bloederige vloeistof, worden zelden zeer groot, gaan zelden door versterving te niet en eindigen in donkere korsten, die meestal likteekens teruglaten. Doorgaans is bij deze variëteit ook de aandoening der slijmvliezen belangrijk en wendt zich, even als Variolois over het algemeen, veelal naar de luchtwegen, zoodat deze reeds buitendien kwaadaardige ziektevorm dikwerf nog door levensgevaarlijke bezwaarnissen in de ademhaling verergerd wordt.

b. Variëteiten naar de hoedanigheid van den uitslag.

De Varioloides leggen, in dit opzigt, eene nog groo-

tere verscheidenheid aan den dag, dan andere pokvormen, en bijna alle wijzigingen, welke de uitslag bij Varicella en Variola ondergaan kan, herhalen zich bij Variolis. Men kan dit gedeeltelijk verklaren, uit den aard en de wijze, hoedanig onze ziekte zich, bij een vrijwillig ontstaan, uit minder ontwikkelde Erysipelatoses, voornamelijk Urticaria, Phlyctaenosis en Varicella, ontwikkelt, en ik zag verscheidene der hier te beschrijvene variëteiten alleen in de epidemie van 1825, welke vrijwillig ontstond, en niet meer in latere epidemiën gezien werden. Het ontbrak overigens ook bij een ontstaan door besmetting, bijv. bij de Varioloides van het jaar 1840, niet aan verscheidenheid van uitslag.

De meest gewone, hiertoe behoorende afwijkingen zijn de volgende.

---

4. *Variëteit. Variolois verrucosa.*

De wratvormige middelpokken.

Synonymen. Die Hornpocken, Warzenpocken der Duitschers, Hornpox der Engelschen.

Deze variëteit heeft veel gelijkenis met varicella coniformis. De uitslag bestaat uit meer puntige blaasjes, welke slechts van boven gevuld en van een celachtig maaksel, doch aan de grondvlakte rood, vleeschachtig en hard zijn. Omstreeks den derden tot vierden dag na de uitbotting wordt de inhoud hunner spits troebel, geelachtig, etterachtig, en spoedig daarop verdroogen zij, somwijlen in dunne korstjes, menigvuldiger echter door Exsiccatio siliquosa. Bij het afvallen der korsten of omhulsels blijven echter de vleeschachtige verhevenheden, die vroeger de grondvlakte der blaasjes uit-

maakten, als roode, glanzende, wratvormige uitpuilingen terug, welke eerst langzamerhand, door eene naauwelijks merkbare afschilfering en zonder likteekens achter te laten, verdwijnen. Het zijn meestal ligte gevallen, bij welke deze vorm van uitslag voorkomt, en niet zelden bemerkt men, vooral in het aangezigt, wratvormige Varioloides nevens gewone.

---

5. *Variëteit. Variolois pemphigodes.*

De blaasvormige middelpokken.

S y n o n y m e n. Variolois vesicularis Schönl.

Deze variëteit komt zeldzamer dan de vorige en meestal slechts aan enkele ligchaamsdeelen, voornamelijk aan de ledematen, voor, terwijl de overige huid den gewonen uitslag vertoont. De stippen ontwikkelen zich hier spoedig tot blazen ter grootte van erwten en boonen, van eene onregelmatige gedaante, aan welke zelden een celachtig maaksel kan bespeurd worden en welker aanvankelijk heldere inhoud zelden etterachtig, meestal slechts weiachtig wordt. Ook hier ontstaat meestal Exsiccatio siliquosa en vormen zich, bij wijze van uitzondering, laagsgewijze korsten; likteekens blijven er nimmer terug. Men neemt dezen ziektevorm zoowel in ligte als in gewigtige gevallen waar, en bij de laatste komen de blazen somwijlen eerst als latere uitbottingen, omstreeks het tijdperk der opdrooging, te voorschijn.

---

6. *Variëteit. Variolois confluens.*

De ineenvloeijende middelpokken.

—

S y n o n y m e n. Variolois decipiens Schönl.

Deze variëteit, welke meestal door die Geneeskundigen, die in Variolois gewijzigde pokken meenden te zien, voor Variola verklaard wordt en welke voorzeker, in vele gevallen, niet ligt van deze aanverwante ziekte kan onderscheiden worden, verhoudt zich geheel en al tot de eenvoudige middelpokken, als variola confluens tot simplex. De enkele stippen, blaasjes en puisten staan zoo digt op een gedrongen, dat zij elkander aanraken en zelfs tezamenvloeijen; de huid, voornamelijk in het aangezigt, zwelt aanmerkelijk op, de oogen worden opgezet en de koorts verdwijnt niet met de uitbotting, maar duurt, nu eens meer ontstekingachtig, dan weder met het torpide karakter, tot in het tijdperk van opdrooging voort. Dewijl bij deze variëteit de uitbotting der slijmvliezen doorgaans aanmerkelijk is, klagen de lijders over hevige moeijelijkheden bij de slikking, spuwen veel, spreken heescher, en dikwijls ontstaan er brandende stekende pijnen in het strottenhoofd en de luchtpijp, volkomene Aphonie, raauwe hoest en, vooral in het begin van het opdroogingstijdperk, croupaardige aanvallen van stikking. Overigens verloopt het lijden geheel als Variolois; de uitbotting heeft zonder bepaalde orde plaats, in alle tijdperken verschijnen er latere uitbottingen, elk blaasje in het bijzonder doorloopt de tijdperken van ontwikkeling, even als bij de eenvoudige middelpokken, en verdroogt ten laatste 6 dagen na zijne verschijning; eene ware etteringskoorts, als bij Variola, de eigenaardige reuk, de secundaire areolae enz. ontbreken, en de opdrooging heeft bij de meeste pokken plaats, zonder te barsten. Altijd echter

vormen zich meer of min dikke korsten, die eenen geruimen tijd op de huid verblijven en meestal zeer talrijke, digt opeenstaande likteekens teruglaten; doch ook deze vertoonen duidelijk de geaardheid van de likteekens der Varioloides en zijn nimmer zoo misvormend als bij de ware pokken. Somwijlen komen er echter ook bij deze variëteit gevallen voor, waar zich geene likteekens vormen.

Als meer zeldzame, mij in het jaar 1825 voorgekomene afwijkingen van den uitslag, geloof ik van de volgende melding te moeten maken.

---

7. *Variëteit. Variolois urticans.*

De netelroos gelijkende middelpokken.

Een middelvorm tusschen Urticaria en Variolois, zeer na met urticaria vesiculosa verwant. Na de voorteekenen der Varioloides verschijnen er bobbels, even als die der gewone netelroos, onder eene hevige jeuking en branding, over het geheele ligchaam, en tusschen en op dezen vormen zich alleenstaande Variolois-blaasjes. Na 2 tot 3 dagen verdwijnen de bobbels en de pokken vervolgen haar beloop zonder dezelve. Deze variëteit is niet gevaarlijk en kwam in het begin der epidemie van 1825 niet zeldzaam voor.

---

8. *Variëteit. Variolois fimbriata.*

De gefronsde middelpokken.

Er vormen zich ronde, aan hare randen echter gefronsde, roode vlekken, van de grootte van een' stuiver,

tot bijna die van een gulden, op welke zich, na 12 tot 24 uren, alleenstaande Varioloisblaasjes verheffen. Niet zelden blijven er echter eenige dezer vlekken zonder vruchten tusschen de overige terug. Meestal worden de pokken niet groot en verdroogen, zonder etterachtig te worden. De areolae verwijlen tot aan de opdrooging. Gewoonlijk staat de op deze wijze gevormde uitslag zeer verspreid, en de gevallen van dezen aard behooren tot de ligtste, welke er bestaan.

---

9. *Variëteit. Variolois miliaris.*

De gierstuitslag gelijkende middelpokken.

Onder de gewone voorteekenen ontstaat er, voornamelijk aan de ledematen, een levendig gekleurd, grootvlekkig Erythema, en op dit verheffen zich, op den derden of vierden dag der ziekte, uit kleine korrelige onevenheden, talrijke, digt opeenstaande blaasjes, welke de grootte eener goede gerstenkorrel zelden te boven gaan en meer naar den uitslag van Phlyctaenosis of scarlatina vesiculosa, dan naar gewone Varioloides gelijken. De uitbotting blijft slechts 3 tot 4 dagen staan; alsdan verdroogen de blaasjes en vormen dunne, spoedig afschilferende korstjes. Deze variëteit was zelfs in 1825 zeer zeldzaam en meestal van geene belangrijke toevallen vergezeld; nogtans herinner ik mij een met hevige zenuwverschijnselen verbonden geval, bij hetwelk de uitslag deze gedaante had.

c. Variëteiten naar de ontwikkeling der ziekte.

Naauwkeurig beschouwd moeten reeds de 3 laatst vermelde variëteiten als onvolkomen ontwikkelde Varioloides worden aangemerkt; behalve deze bestaat nog de:

---

10. *Variëteit. Variolois abortiva.*

De abortive middelpokken.

—

Het is in het geheel niet zeldzaam, terwijl de Varioloides heerschen, bij vele voorwerpen alle toevallen van het voorafgaande tijdperk, en somwijlen zelfs Erythema, Varioloisstippen en dgl. te zien ontstaan, zonder dat de ziekte zich eigenlijk ontwikkelt. Op den derden of vierden dag ontstaat er een rijkelijk zweet, bezinksel in de pis, neusbloedingen en dgl., het erythema enz. verdwijnt en de ziekte is afgeloopen. Er is mij geen geval bekend, dat iemand, die deze voorteekenen had doorgestaan, later door ware middelpokken werd aangedaan; wel echter werd een mijner vrienden, in het jaar 1825, tweemaal door Variolois abortiva, de eerste maal vergezeld van Rash, bezocht.

Eene ware pokkoorts zonder uitslag, welke, overeenkomstig met mijne scarlatina of variola sine exanthemate, als eene volkomene plaatsvervangster van geheel ontwikkelde, alle tijdperken doorloopende Variolois zoude hebben kunnen gelden, is mij nimmer voorgekomen, en koortslooze, zuiver plaatselijke middelpokken, over welker uitkomst ik later breedvoeriger zal spreken, zag ik alleen na de Inoculatie.

c. Variëteiten door zamenstelling.

Even als andere Geslachten dezer Klasse, zoo verbindt zich ook Variolois met velerlei andere ziekten, en men neemt, bij eene overeenkomstige ziektegesteldheid, voornamelijk catarrhale, rheumatische, gastrische en pituiteuse toevallen, niet zelden met haar vereenigd waar. Deze zamenstellingen zijn echter noch zoo innig, noch oefenen zij eenen zoo opmerkenswaardigen invloed op het beloop van den uitslag uit, dat ik van haar, als bijzondere variëteiten zoude gewagen.

Erkenning.

De middelpokken werden nu eens met Varicella, dan weder met Variola verwisseld. Zij onderscheiden zich echter:

1. Van Varicella. De voorteekenen zijn doorgaans veel goedaardiger en korter, dan die der Varioloides, de lendenpijn en de hevige neêrslagtigheid ontbreken, erythema wordt bijna nimmer waargenomen en de koorts is lang zoo hevig niet. De uitslag verschijnt in gedaante van kleine, in het geheel niet of zeer weinig boven de huid verhevene, roode vlekken, terwijl zich bij de middelpokken halfkogelvormige, sterk uitpuilende stippen vormen; ginds verheffen zich geheel holle, niet schotelvormige, onregelmatige blaasjes, terwijl de vruchten van Variolois (weinige variëteiten uitgezonderd) steeds een celachtig maaksel vertoonen, menigmaal schotelvormig en doorgaans regelmatig rond gevormd zijn. De uitbotting op de slijmvliezen komt bij de waterpokken bijna nimmer voor, en is daarentegen, bij de middelpokken, menigvuldig, en terwijl daar de koorts steeds door den uitslag beslist wordt, verwijlt zij hier somwijlen tot aan de opdrooging. Varicellae vullen zich slechts zelden, en Varioloides doorgaans met eene gele, etterachtige vloeistof, en meestal blijven gene kleiner en vlakker, dan deze. De waterpokken verdroogen reeds op den vierden dag tot geheel oppervlakkige korstjes, de middelpokken eerst op den vijfden tot zesden na hare verschijning, tot soms vrij sterke korsten; de eerste laten bijna nimmer, de tweede menigwerf likteekens terug, en naziekten komen wel bij deze, doch niet bij gene voor.

2. Van Variola. Het voorafgaande tijdperk duurt bij de ware pokken meestal 3 volle dagen, en de uitbotting heeft op den vierden plaats; bij de Varioloides daarentegen duren de voorteekenen meestal slechts 48 tot 60 uren en reeds op den derden dag vertoont zich de uitslag. De eigenaardige reuk, welken de pokken in

alle tijdperken van zich afgeven, neemt men bij Variolois niet waar, en daarentegen wordt deze veel menigvuldiger door erythema voorafgegaan, dan de ware pokken. Variola komt altijd het eerst in het aangezigt, Variolois aan verschillende ligchaamsdeelen te voorschijn, en terwijl gene zich in eene regelmatige orde, van boven naar onderen, over de huid verspreidt, en 3 dagen bezigt, alvorens zij hare uitbotting geëindigd heeft, houdt zich de pokvorm van onzen tijd aan geene dusdanige orde en heeft zich gewoonlijk reeds na 24 uren aan de verschillendste ligchaamsdeelen vertoond. Ginds echter verschijnen er, nadat de eerste uitbotting geëindigd is, geene pokken meer, en hier vertoonen zich, in alle tijdperken, latere uitbottingen. Beide ziektevormen beginnen met stippen; die van Variola echter dragen op hare punt, kleine, afgezonderde knopjes, welke zich tot blaasjes en puisten ontwikkelen, terwijl de stippen zelve in areolae veranderen; bij de middelpokken daarentegen ontbreken deze knopjes, en de stippen zelve gaan tot pokken over. Van daar dat Varioloides sneller groeijen, dan ware pokken, hoewel zij slechts zelden de grootte van deze bereiken; zij worden later troebel, en haar inhoud is zelden zoo zuiver geel en etterachtig, als die van Variola: eene ware verettering echter met secundaire, duidelijke veretteringskoorts, met nieuw ontstaande areolae en secundaire zwelling van het aangezigt ontbreekt bij de Varioloides geheel, hoewel ook, in meer gewigtige gevallen, de koorts, van het begin der ziekte af, tot aan het tijdperk van opdrooging blijft voortbestaan, en de rijkelijke uitslag steeds met zwelling verbonden is, die te sterker wordt, naarmate de pokken zich meer ontwikkelen. Omstreeks den tijd, dat de ware pokken veretteren, tusschen den achtsten en elfden dag der ziekte, verdroogen de Varioloides. De slijmvliezen worden door beide pokvormen aangedaan; nogtans schijnt de uitbotting zich bij Variola meer

naar den slokdarm, bij de middelpokken daarentegen meer naar de luchtwegen te wenden, en het oog, hetwelk bij de ware pokken zoo menigmaal lijdt, wordt bij de Varioloides zeer zelden aangedaan. Ware pokken barsten doorgaans, alvorens zij opdroogen; Varioloides daarentegen blijven onveranderd; bij gene begint de opdrooging op den achtsten tot negenden dag na de uitbotting, bij deze reeds op den vijfden tot den zesden, en gewoonlijk vormen zich dikkere, meer donkere, later afvallende korsten bij Variola, dan bij de middelpokken. Beide ziektevormen laten veelvuldig likteekens terug; nogtans ontbreken zij zeldzamer na Variola, dan na Variolois, en zijn bij den eersten steeds dieper, meer misvormend en kunnen door de ingekorvene, uitgescheurde randen, den geribden grond, de donkere punten en den fijnen, wolligen haargroei, zelfs in lateren tijd nog van die van Variolois onderscheiden worden.

Van andere, niet minder wezentlijke onderscheidingskenteekenen der middelpokken van de andere pokvormen, zal bij de oorzaken, de uitgangen enz. gesproken worden.

Oorzaken en Voorkomen.

Ik heb reeds bij de kenmerken van Variolois gezegd, dat deze pokvorm niet, gelijk Variola, alleen door besmetting, maar ook vrijwillig ontstaan kan, en dat ik hierin een der hoofdzakelijkste onderscheidingsteekenen tusschen deze beide Geslachten meen te bespeuren. De epidemie, welke in 1825, in Würzburg en de omliggende streken heerschte, heeft mij van deze wijze van ontstaan der ziekte overtuigd. Reeds in het jaar 1824, nog meer echter in den winter van 1825, was de ziektegesteldheid gastrisch-erysipelateus geweest, de verschillendste roosaardige ziektevormen deden zich in eene buitengewone menigvuldigheid voor, en bijna alle ziekten droegen eenen gastrischen tint en legden eene bepaalde neiging aan den dag, zich door de huid, dik-

wijls met Phlyctaenosis, Erythema, Urticaria en soortgelijke uitbottingen te beslissen. Dit nam met den aanvang der lente nog meer toe; reeds in Maart en April kwamen er talrijke gevallen van eenen eigenaardigen vorm van netelroos met rondachtige bobbels en blaasjes (urt. vesiculosa bladz. 271. III. D.), Varicellae en overgangsvormen van haar tot de Varioloides (voornamelijk variolois urticans, fimbriata enz.) voor, en in Mei vertoonden zich eindelijk de eerste, geheel ontwikkelde gevallen van Variolois, bijna gelijktijdig in de stad en op het land, voornamelijk te Randersacker, Heidingsfeld enz. Nergens in den omtrek heerschten pokken, van welke de smetstof naar Frankenland zoude kunnen overgebragt zijn; de eerst aangedane voorwerpen stonden in hoegenaamd geen verkeer met elkander, en, in eenen korten tijd, was het aantal zieken zoo groot, en trokken de lijders uit zoo verschillende streken der stad en omliggende plaatsen naar de ziekenhuizen, dat men wel niet zoude hebben kunnen aannemen, dat zij alle uit ééne bron afstamden, zelfs zoo niet de geheele ontwikkelingsgeschiedenis der epidemie en de veelvuldige intermediaire, onvolkomene en buitengewone ziektevormen in hun beloop den vrijwilligen oorsprong hadden aan den dag gelegd. Het bleek duidelijk, dat de epidemie, door de trapsgewijze ontwikkeling van het erysipelateuse proces in het algemeene lijden, op dezelfde wijze te voorschijn trad, als in andere gevallen ook wel de Scarlatina; slechts heerschten er, alvorens de Varioloides uitbraken, vlakke roosaardige huidaandoeningen, terwijl de verschijning van Scarlatina gewoonlijk door vlakke Erysipelatoses werd voorafgegaan.

Hoewel de middelpokken echter ook vrijwillig kunnen ontstaan, zoo zijn zij nogtans steeds b e s m e t t e l ij k; vroegtijdig reeds deed zich in de vermelde epidemie hare besmettelijkheid gelden en droeg niet weinig bij tot de verdere uitbreiding der ziekte, en waar ik ook, sedert

dien tijd Varioloides zag ontstaan, was het doorgaans mogelijk de besmetting aan te toonen, duidde voorts geene eigenaardige ziektegesteldheid een vrijwillig ontstaan aan, en hield de verbreiding van het lijden volkomen denzelfden loop, welken men alleen bij door besmetting verspreide epidemiën pleegt waar te nemen. Dit was het geval voornamelijk in 1828 te Würzburg, in 1839 tot 40 te Göttingen enz.

De smetstof der Varioloides bezit de volgende eigenschappen:

1. Zij ontwikkelt zich slechts bij menschen, die op hunne beurt ook alleen vatbaar voor haar zijn. Proeven om de Varioloides op dieren, koeijen, honden en dgl., over te enten, bleven zonder gevolg.

2. De meeste menschen, elke ouderdom, beide geslachten en alle gestellen hebben vatbaarheid voor haar; nogtans hecht zij zich ligter in jeugdige voorwerpen, dan in bejaarde lieden, en ik heb verscheidene personen gekend, die zich niet alleen ongestraft aan de gewone besmetting blootstelden, maar bij welke herhaalde inentingen zonder gevolg bleven.

3. De smetstof blijft den inhoud der Varioloides, der uit haar ontstane korsten, de voortbrengselen van de afscheiding der slijmvliezen, den adem en de uitwaseming der zieken aanhangen, en kan aldus zoowel door aanraking, als door de lucht worden medegedeeld.

4. Zij wortelt, even als de smetstof der pokken, op het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen en op de van hare opperhuid beroofde huid.

5. Wortelt de smetstof op het slijmvlies, dan breekt de ziekte, 8 tot 10 dagen na de plaats gehad hebbende besmetting, uit en verloopt zooals boven beschreven werd. Worden de Variolae daarentegen door Inoculatie overgeplant, dan biedt haar beloop, ingevolge de uitkomsten van meer dan 200 inentingen, die te Würzburg, deels aan gevaccineerden, deels aan gewezene lij-

ders aan Variola, deels aan geheel vrijen werden ondernomen, zoo in het oog vallende verscheidenheden van de ingeënte ware pokken aan, dat ik hierin een der hoofdzakelijkste bewijzen voor het onderscheid van beide pokvormen zie. Reeds 24 tot 36 uren, nadat de smetstof wordt ingebragt, ontstaan er, ter plaatse, Variolois-stippen, welke zich, binnen 3 dagen, tot vrij groote, vakkige, dikwijls schotelvormige blaasjes met levendig roode areolae ontwikkelen. Op den vierden tot vijfden dag wordt hun inhoud troebel, zelden echter waarlijk etterachtig, de areolae worden grooter, de arm pijnlijk, en niet zelden zwellen de okselklieren aanmerkelijk op. Op den zesden tot zevenden dag na de inenting echter begint de opdrooging, en op den achtsten zijn er alleen nog donkere, door eene bleeke roodheid omgevene korstjes voorhanden, welke vroegtijdig afvallen en somwijlen slechts roode vlekken, somwijlen ook kleine, ronde likteekens achterlaten. Bij vele geinoculeerde voorwerpen, voornamelijk bij eenige oude proveniers, die, door Variola, vreeselijk misvormd of blind geworden waren, doch ook bij talrijke gevaccineerden, beperkte zich het gevolg der inenting tot deze plaatselijke, apyretische Variolois; bij de meesten echter, gevaccineerden en vroeger aan Variola geleden hebbende, zoo goed als bij volkomen vrije voorwerpen, ontstonden er, op den vijfden of zesden dag na de Inoculatie, koorts met hoofdpijn, neêrslagtigheid en gastrische toevallen, en vormden zich niet zelden kleine, naar gierstuitslag gelijkende blaasjes op de areola der moederpokken en een meer of minder hevig Erythema aan de ledematen, op welke, bij eenige niet gevaccineerde kinderen, soortgelijke blazen ontstonden, als op de areolae der inentingspokken. Deze toevallen duurden echter niet langer dan 24 tot 36 uren; de kleine blaasjes werden, reeds na verloop van 12 uren; troebel en verdwenen, met het Erythema en de koorts, onder vermeerderde huidafscheiding en

ligte afschilfering. Eene eigenaardige, secundaire uitbotting van pokken over het geheele ligchaam, zooals die bij de Inoculatie van Variola bijna standvastig voorkwam, zagen wij daarentegen nimmer; want in de beide gevallen, waarvan Eichhorn (über d. contagiös-fieberhaften Exanth. bladz. 382) gewaagt, en in welke allezins, na de Inoculatie, in elkander vloeijende pokken uitbraken, hadden de zieken (twee Med. cand.), toen zij zich inentten, de smetstof reeds op de gewone wijze in zich opgenomen, en leed een van hen reeds aan de voorteekenen. Van daar dat de middelpokken ook weinige dagen na de Inoculatie en geheel onafhankelijk van de inenting, welke zich bij den eenen niet, bij den anderen zeer onvolkomen ontwikkelde, uitbrak, en de algemeene uitbotting wel n a, maar niet u i t de inenting ontstond. Ik wil overigens daarom, dewijl ik nimmer een zoodanig geval gezien heb, niet ontkennen, dat er somwijlen eene algemeene uitbotting zoude kunnen volgen; het Erythema en de kleine blaasjes, die ook ik waarnam, duidden dit aan. Doch voorzeker zijn zoodanige voorbeelden zeer zeldzaam, en in alle geval bewijzen de vermelde inentingen, welker uitkomsten wezentlijk met de door Guillon, Gendrin, Cullerier, Sacco en anderen medegedeelde waarnemingen overeenstemmen, dat de ingeënte Variolois geheel verschillend verloopt van de geinoculeerde Variola, en dat de smetstof der Varioloides bij niet gevaccineerden weder Variolois, en niet Variola verwekt.

6. De besmetting der middelpokken heeft, even als die der echte menschenpokken, slechts eenmaal in het leven plaats. Er is mij nimmer een voorbeeld eener tweede aandoening van Variolois voorgekomen, en alle ingeënte voorwerpen, zij mogen koorts, Erythema en dgl. gehad hebben of niet, bleven van de ziekte bevrijd, hoezeer zij zich ook aan hare smetstof blootstelden.

7. Voorwerpen, welke Variola reeds hebben doorge-

staan of gevaccineerd zijn, worden even zoo goed door de middelpokken aangedaan, als zij, die nog nimmer aan eenigen pokvorm leden, niettegenstaande de ziekte ook over het algemeen bij de laatsten kwaadaardiger is, dan bij de eersten. Ik heb herhaalde malen zeer ligte, spaarzame en spoedig verloopende Varioloides bij volkomen vrije kinderen en volwassenen waargenomen en de ziekte vrij dikwerf, in hare kwaadaardigste gedaante, bij gevaccineerden en gewezene lijders aan pokken gezien; doch over het algemeen worden gevaccineerden (veel minder duidelijk bij hen, die de pokken gehad hebben) merkbaar zachter door de middelpokken aangedaan, dan andere, en het schijnt alzoo, alsof de voorafgaande Vaccina (minder Variola) eenen verzachtenden invloed op de daaropvolgende Variolois uitoefent, hoewel zij ook geenen waarborg voor haar kan stellen. Deze invloed is echter, nu eens aanmerkelijk, dan weder onbeduidend of zelfs naauwelijks merkbaar, en waarvan deze trapsgewijze verscheidenheid afhangt, kan niet zeker gezegd worden. De hoedanigheid van de likteekens van Vaccina schijnt van geen gewigt te zijn; ik heb lieden, met de heerlijkste likteekens aan Varioloides zien sterven en andere, in welke de koepokken geene sporen hadden achtergelaten, slechts zeer ligt aangedaan worden. Waarschijnlijker dunkt het mij, dat de tijd, welke sedert de koepokinenting verstreken is, eenig onderscheid te weeg brengt; ik heb ten minste meer gevallen van kwaadaardige Varioloides bij gevaccineerde volwassenen, dan bij kinderen gezien, en hierdoor wordt welligt de daadzaak duidelijk, dat zij, die de pokken gehad hebben (welke toch meestal voor de invoering der voorbehoedingspokken of kort daarna aan Variolois leden) doorgaans veel heviger door de middelpokken werden aangedaan, dan gevaccineerden. Algemeen geldig is echter ook deze invloed des tijds niet, en ik heb zoowel kinderen, die eerst voor 2 tot 3 jaar gevaccineerd waren,

als eerst kortelings gerevaccineerde volwassenen niet onaanmerkelijk door Variolois zien aangedaan worden. Alles, wat wij weten, is, dat gevaccineerden doorgaans het minst, gewezene lijders aan pokken reeds veel meer, en volkomen vrije het allermeest door onze tegenwoordige pokken worden bedreigd, hoewel deze regel aan talrijke uitzonderingen onderworpen is. Even echter als Vaccina en Variola op Variolois, zoo oefent ook deze op gene haren invloed uit; bij de meeste kinderen, die met de lympha van Varioloides waren ingeënt geworden, bleef de Vaccine in het eerste jaar zonder uitwerking, doch niet in het volgende, en terwijl vele waarnemers melden, dat met Variolois ingeënten even zoo goed als gevaccineerden verschoond bleven, verhalen ons anderen, dat voorwerpen, welke aan Variolois geleden hebben, later door ware pokken werden aangedaan.

8. Even als de smetstof van Variola, zoo hecht zich ook die der middelpokken niet gaarne nevens chronischen uitslag en dgl. en heft dezen op, alvorens de ziekte uitbreekt.

9. Alle wijzen, op welke de smetstof der pokken zich mededeelt, hebben ook bij de Varioloides plaats, en ik heb bij het lijk eener vrucht van 7 maanden, welke uit eene aan Varioloides lijdende vrouw geboren werd, duidelijke sporen van den, overigens zeer afzonderlijk staanden, uitslag gevonden. In een ander soortgelijk geval daarentegen was de huid van het op dezelfde wijze gestorven kind niet veranderd.

10. Het werkingsvermogen van de smetstof der middelpokken schijnt geringer te zijn, dan dat der Varioloisstof, terwijl zuren hare werkzaamheid vrij ligt verstoren. Aan den toegang der dampkringslucht blootgesteld, verliest de lympha der Varioloides vroegtijdig hare besmettingskracht, en dit geschiedt nog sneller, wanneer zij met koolzuren wordt tegengehouden; daarentegen blijft zij lang werkzaam, zoo zij in stikstof be-

waard wordt en, zoo het schijnt, zelfs langer, dan tusschen glasplaten. Met azijn of eenig ander zuur vermengd, is zij niet meer besmettelijk.

Of deze of gene variëteit der middelpokken ontstaan zal, hangt van overeenkomstige omstandigheden af, als bij andere Dermexantheses, alsook nog van de omstandigheid, of de zieken gevaccineerd zijn, reeds pokken gehad, of nog nimmer aan eenigen pokvorm geleden hebben. De gevaarlijkste vormen, voornamelijk Variolois confluens, komen het meest bij volkomen vrije, en menigvuldiger bij reeds aan pokken geleden hebbende, dan bij gevaccineerden voor.

Het voorkomen van Variolois is doorgaans epidemisch; nogtans breiden zich hare epidemiën minder ver uit, doen naar evenredigheid een geringer gedeelte der bevolking aan, en duren minder lang, dan die der ware pokken. Nu eens heerschen de middelpokken geheel alleen, dan weder komen zij in vereeniging met Varicellae, Variolae, Morbilli, Scarlatina enz. of korten tijd vóór of na dusdanige epidemiën voor. Somwijlen beperkt eene weêrsverandering, eene andere ziektegesteldheid en dgl. eensklaps hare uitbreiding; menigvuldiger daarentegen hebben zoodanige omstandigheden geenen invloed op haar en zij duren, zelfs nadat zij hebben opgehouden epidemisch te zijn, nog eenen geruimen tijd in enkele, door besmetting verwekte, gevallen voort, uit welke zij zich niet zelden op nieuw tot eene volksziekte verheffen.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het werd reeds gezegd, dat het beloop dezer ziekte acuut en minder regelmatig is, dan dat van Variola en dat, dewijl er geen tijdperk van verettering voorhanden is, de opdrooging vroeger plaats heeft en de aandoening spoediger ten einde loopt, dan der ware pokken. Ook zijn, bij de Symptomatologie, reeds de verschijnselen opgegeven, onder welke er genezing pleegt te volgen.

Even als andere Dermexantheses hebben nogtans ook de Varioloides hare naziekten, hoewel deze ook veel zeldzamer en minder kwaadaardig zijn, dan die der Variolae. Onder de groote menigte van zieken, die ik gezien heb, is er mij niet een voorgekomen, die door Variolois blind, doof of kreupel geworden was. De naziekten, die ik tot heden waarnam, zijn de volgende:

a. Furunkels, zweren en soortgelijke aandoeningen der uitwendige huid. Zij komen, bij eene rijkelijke uitbotting en bij dyscrasische voorwerpen, vrij menigvuldig voor. Bij een venerisch meisje veranderden de wratvormige verhevenheden, die na variolois verrucosa terugbleven, in syphilitische tuberkels.

b. Gewrichts-aandoeningen. Enkele gewrichten, voornamelijk die van den elleboog, de knie, van het sleutelbeen met den schouder enz., worden in het tijdperk van opdrooging pijnlijk, stijf en zwellen op. Ik heb dit lijden in eenige hevige, doch ook in meer ligte gevallen gezien, doch nimmer eenen gewigtigen uitgang, verettering en dgl., waargenomen.

c. Chronische heeschheid. Deze komt slechts in die gevallen voor, in welke de uitbotting der slijmvliezen zich op het strottenhoofd voortplant.

d. Miasmatische scrophulae, even als na andere acute soorten van uitslag, doch slechts zelden.

e. Waterzucht. Slechts bij 2 tot 3 zieken, die aan variolois septica geleden, en zich, in het tijdperk van opdrooging aan verkouding blootgesteld hadden, kwam Anasarca voor.

f. Neuronoses. Ik zag eenmaal na Variolois, eene soortgelijke Gastralgie terugblijven, als na Miliaris.

De doodelijke uitgang kan, ingevolge mijne tot dusverre gemaakte ondervinding, op eene viervoudige wijze plaats hebben.

a. Uit het zenuwstelsel onder stuipen of apoplectisch. Men ziet die zeldzame gevallen reeds in het tijd-

perk van uitbotting, doch eenigzins menigvuldiger bij de zenuwachtige middelpokken, door het plotselijke terugtreden van den uitslag.

b. Uit de ademhalingswerktuigen door verstikking. Verreweg de meeste menschen, die een offer van Variolois worden, sterven op deze wijze, omstreeks den tijd der beginnende opdrooging, tusschen den achtsten en tienden dag der ziekte, onder verschijnselen, die groote overeenkomst met die van den Croup hebben en door uitbotting van pokken op het slijmvlies der luchtwegen worden te weeg gebragt.

c. Onder verschijnselen van torpide, putride koorts, bloedingen, wegsmeltende diarrhoeën, ijlingen, slaapzucht, onmagten enz. Variolois septica doodt op deze wijze dikwijls reeds op den vijfden tot zesden dag der ziekte.

d. Door zamenstellingen, als Pneumonie, Meningitis en dgl.

Door uitputting, waaraan zoo vele lijders aan Variola, in het tijdperk van verettering den dood vinden; aan de naziekten zag ik nog geen lijder aan Variolois sterven.

Voorzegging.

Variolois is, voornamelijk in onze bevolkingen, bij welke de vaccinatie algemeen is, in vergelijking met de ware pokken, eene zeer goedaardige ziekte. In de epidemiën, van welke ik ooggetuige was, stierven er nagenoeg 3 tot 4 ten honderd, en alzoo minder, dan aan de meeste andere Dermexantheses, welke epidemisch heerschen. Hoewel de middelpokken echter ook over het algemeen geen merkbaar gevaar te weeg brengen, zoo kunnen zij nogtans in enkele gevallen een zeer kwaadaardig karakter aannemen, en het zou niet onmogelijk kunnen zijn, dat, onder bijzonder gunstige omstandigheden, niet alleen in landen, waar geene inwerkende koepokinenting bestaat, maar ook bij gevaccineerde bevolkingen, kwaadaardige epidemiën van Va-

riolois ontstonden, even als ook andere oorspronkelijk goedaardige ziektevormen dezer Klasse, op zekere tijden en op vele plaatsen eene belangrijke sterfte kunnen te weeg brengen. Behalve de omstandigheden, die bij alle acute Exanthemata moeten worden in aanmerking genomen, moet hier nog op de volgende punten gelet worden:

1. Of de zieken gevaccineerd, gewezene lijders aan pokken of geen van beiden zijn? Men kan doorgaans aannemen, dat van gevaccineerden naauwelijks 1 tot 2, van hen, die aan pokken geleden hebben, daarentegen reeds 6 tot 10, en van volkomen vrije zelfs 10 tot 15 ten honderd aan Varioloides sterven.

2. Met welke der verschillende variëteiten men te doen heeft? Variolois septica is verreweg de gewigtigste vorm; ik heb nog geenen zieke zien genezen, bij welken zij geheel ontwikkeld geweest was. Na haar zijn de in elkander vloeijende pokken het kwaadaardigste, hoewel er ook somwijlen aan de afzonderlijk staande Variolois menschen sterven, zoo de vergezellende koorts het ontstekingachtige of torpide (zenuwachtige) karakter (Variëteit 1 en 2) draagt.

3. In welken toestand zich de slijmvliezen bevinden? Het grootste gevaar neemt, zooals gezegd werd, zijnen oorsprong uit de inwendige uitbotting, welke bij de Varioloides eene veel grootere neiging heeft, zich op de luchtwegen voort te planten, dan bij de ware pokken. Het is daarom altijd ongunstig, wanneer er talrijke pokken in de mond- en keelholte te voorschijn komen, en de voorzegging wordt twijfelachtig, wanneer er pijn in het strottenhoofd, heesche spraak, raauwe hoest en dgl. ontstaan. Voegen zich hierbij echter toevallen van stikking, een naar dien van Croup gelijkende hoest, Aphonie, benaauwde ademhaling enz., dan zijn de lijders meestal verloren.

4. Welken ouderdom de zieken hebben? Kleine kinderen en volwassenen tusschen de 25 en 50 jaren

staan, over het algemeen het meest aan gevaar bloot. In eenen hoogeren leeftijd komen de Varioloides, even als alle acute soorten van uitslag, slechts zelden voor en verloopen meestal goedaardig; ik heb eenen grijsaard van 75 jaren, die, in zijne jeugd, aan variola confluens geleden had, aan zeer ligte middelpokken behandeld.

Lijkopening.

Gendrin en anderen willen wezentlijke ontleedkundige verscheidenheden tusschen den uitslag van Variola en dien van Variolois gevonden hebben, hetgeen echter door Guersent, Rayer en anderen met regt wordt tegengesproken. De Varioloides zijn, wel is waar, minder regelmatig gevormd, dan de ware pokken, menigmaal niet schotelvormig, en er komen bij haar niet zelden enkele blaasjes voor, welke meer naar Varicella, dan naar Variola gelijken; ook dringen zij, dewijl bij haar het ware veretteringstijdperk ontbreekt, minder diep in de zelfstandigheid der lederhuid door, dan de echte pokken; doch zij wortelen, op dezelfde wijze als Variola in de oppervlakkige lagen der lederhuid berusten, even als deze, op schijnvliesaardige vormingen en vertoonen, ten minste bij de meeste blaasjes, eenen soortgelijken celachtigen bouw, die, bij het troebel worden, verdwijnt. Welligt dat, met den tijd, het microscoop en het scheikundig onderzoek meer bestendige verscheidenheden tusschen de vloeistoffen aantoonen, welke de vruchten der beide pokvormen bevatten. Het is ten minste opmerkenswaardig, dat, even als Schönlein heeft opgemerkt, de vloeistof der Varioloides, hoe troebel zij ook zijn moge, nogtans geel en etterachtig is, in een glas opgezameld, reeds na weinige uren een geelachtig, vlokkig bezinksel maakt en het overige tot een waterhelder vocht opklaart, hetwelk goede etter niet doet, en dat men in haar, met het vergrootglas, behalve de etterligchaampjes, eene zemelkorrelige tusschenmassa en

vlakke, doorschijnende ligchamen (waarschijnlijk de afgestorvene scheedewanden der cellen) ontdekt, eigenaardigheden, van welke ik waarlijk niet kan zeggen, of zij insgelijks den etter van Variola toekomen.

Ook in het inwendige des ligchaams zijn de veranderingen, welke door de Varioloides worden te weeg gebragt, zeer gelijkvormig met de aan Variola gestorvene voorwerpen; slechts heb ik nimmer, even als bij de ware pokken, etter in de aderen of longen, nimmer uitbottingen op de weivliezen en ook nimmer darmzweren gevonden. Slechts in een der mij voorgekomene gevallen vertoonden zich pokachtige, schijnvliesaardige vormingen in de maag en dunne darmen, en ik heb reeds gezegd, dat Varioloides de oogen doorgaans verschoonen. Daarentegen wendt zich de uitbotting der slijmvliezen veel menigvuldiger, dan, volgens vroegere waarnemers, bij Variola, naar de adem halingswerktuigen en bijna in alle lijken, welke ik opende, vond ik het strottenhoofd en de luchtpijp, ja dikwijls zelfs de longpijptakken, tot in hunne fijnste vertakkingen, donkerrood gekleurd, met digt opeenstaande pokken bezaaid en met dik, taai slijm opgevuld. De longen en het hart bewezen, dat de zieken aan verstikking gestorven waren.

B e h a n d e l i n g.

Het staat, met betrekking tot de a a n w ij z i n g v o o r d e o o r z a k e n, niet in onze magt, het vrijwillige ontstaan der Varioloides te verhinderen, terwijl elk geval van volkomen ontwikkelde middelpokken besmettelijk is. Hoewel aldus eene afzondering der zieken van de gezonden, de verstoring der smetstof door zuren, braakmiddelen in het tijdperk van inwerking en dgl., gelijk bij Variola, ook bij Variolois aangewezen zijn en in enkele gevallen, zeer goede diensten bewijzen, zoo kunnen deze, alleen tegen de besmetting gerigte maatregelen, nogtans geene volkomene zekerheid geven en zijn, in het groot aangewend, tot verhoeding en onderdruk-

king van epidemiën, nog zeldzamer voldoende, dan bij de ware pokken. Bovendien gaat eene strenge afperking met zulke groote nadeelen voor de bevolkingen verbonden, dat zij, bij eene zoo goedaardige ziekte, als de middelpokken over het algemeen zijn, niet wel kan worden gehandhaafd.

De Geneeskundigen, die in Variolois slechts gewijzigde pokken zagen, hebben gemeend, dat de koepokinenting met den tijd, of wel uit andere gronden, aan beschuttingskracht verloren had, en daarom verschillende geneeswijzen, over welke bij de koepokken zal gesproken worden, de Revaccinatie, de Regeneratie der Vaccine, de vermeerdering der inentingssteken enz. voorgeslagen, van welke zij hopen, dat door haar, de gewijzigde werking der voorbehoedingspokken, wederom eene waarlijk beschuttende worden zal. Ook mij schijnt het toe, alsof er in de Varioloides, in hare verhouding tot de Vaccine, een vereischte te meer gelegen zij, de koepokinenting met ijver en naauwkeurigheid te beoefenen, en ik zal daarom over elken voorslag dienaangaande spreken; niet echter, omdat ik geloof, dat de Vaccinatie sedert Jenner onwerkzamer zoude geworden zijn, maar omdat ik heb opgemerkt, dat zij niet alleen voor Variola beschut, doch dat zij ook, in vele gevallen, verzachtend op eenen anderen pokvorm, Variolois, inwerkt. Ik verwacht alzoo niet van haar, dat zij (hoewel ook met alle opgegevene voorzorgen ten uitvoer gebragt) de Varioloides volkomen zal opheffen, want daargelaten, dat deze ziekte ook henaan doet, die ware pokken gehad hebben en dat zij reeds voor de koepokinenting bestaan heeft, zoo is het echter bewezen, dat voorwerpen, die Jenner zelf met koepokken had ingeënt, door haar werden bezocht, dat zij ook de gerevaccineerden niet verschoont en dat lieden, welke met 12 tot 20 inentingssteken gevaccineerd zijn, noch zeldzamer, noch zachter aan haar lijden, dan de zoodanigen, die slechts

eene koepok hadden. Ik schat haar als een voorbehoedingsmiddel tegen Variola en een verzachtingsmiddel tegen Variolois, en ik zoude haar daarom ook niet opgeven, wanneer de middelpokken kwaadaardiger werden en gevaccineerden meer dan thans aan gevaar bloot stonden. Dan ware echter (met Schönlein) nevens de Vaccinatie, de Inoculatie van Variolois aanbevelenswaardig, eene geneeswijze, van welke men welligt reeds thans, onder de behoorlijke voorzorgen, tot spoedige opheffing der Varioloides in gestichten, kazernen enz. gebruik zoude kunnen maken. Van 200 voorwerpen van elken ouderdom, die te Würzburg geinoculeerd werden, en van 660 kinderen, welke Guillon te St. Paul de Leon entte, werd niet één voorwerp aan gevaar blootgesteld en alle bleven van de gewone besmetting bevrijd; men heeft bij deze Inoculatie naauwelijks, even als bij die van Variola, te vreezen, dat de smetstof verder verspreid wordt, want de zuiver plaatselijke uitbotting, welke bijna altijd, en vooral bij gevaccineerden, ontstaat, deelt zich, naar alle waarschijnlijkheid, gelijk de Vaccine, niet door de lucht mede, en men kan door deze behandeling, zonder meerdere pijn en dgl., dan door eene revaccinatie te verwekken, eene veel grootere zekerheid voor de middelpokken verkrijgen, dan door de andere voorgeslagene geneeswijzen gegeven wordt. Ook heeft men niet, even als bij de revaccinatie, te wachten, dat de overenting mislukken zal; slechts bij weinige voorwerpen vatte de smetstof niet, en deze bleven buitendien van de ziekte verschoond.

De ziekte-aanwijzingen zijn bij de middelpokken volkomen dezelfde, als bij Variola, en vereischen de aldaar opgenoemde middelen. Ik durf mij daarom, ten einde overtollige herhalingen te besparen, op de regelen beroepen, die ik voor de behandeling der ware pokken gegeven heb. Dat die opgaven, welke door de veretteringskoorts worden daargesteld, bij de Varioloides vervallen, spreekt

van zelf; nogtans is het bij zwakke voorwerpen en bij eenen rijkelijken in elkander vloeijenden uitslag ook hier niet zelden noodig, in het tijdperk van opdrooging, opwekkende middelen, China en dgl. toe te dienen. De oogen lijden slechts zelden en vereischen bijna geene behandeling; daarentegen moet men, bij de middelpokken, de uitbotting in den mond en de keel en de hiermede in verband staande aandoening der luchtwegen naauwkeurig gadeslaan, dewijl deze verschijnselen het meeste gevaar te weeg brengen. Zoo lang alleen de keelholte aangedaan is, zijn gorgeldranken met Chlore, zoutzuren, aluin en dgl., in meer hevige gevallen eenige koppen in den nek enz. voldoende; wordt echter de spraak raauw, het strottenhoofd pijnlijk, ontstaat er hoest, dan moeten bloedzuigers aan het strottenhoofd en de luchtpijp aangezet, Ungt. neapol. ingewreven, en, waar er geene tegenaanwijzingen bestaan, de Calomel, van 1 tot 3 greinen, toegediend worden. Vertoonen zich eenmaal stikkingstoevallen, Crouphoest, Aphonie enz. dan zijn de zieken meestal verloren, hoewel ik, in eenige gevallen, nog van een braakmiddel hulp gezien heb, en welligt zoude hier, even als bij de ware Croup, het Cuprum sulphuricum boven Tart. stibiatus de voorkeur verdienen.

Ook aan de aanwijzingen voor de uitgangen wordt op eene overeenkomstige wijze, als bij de pokken, beantwoord, hoewel men ook hier veel zeldzamer, dan daár, zware naziekten te behandelen heeft. Bij gewrichtsaandoeningen heb ik bloedige koppen, Ungt. neapol. en inwendig Vin. semin. colchic, bij chronische heeschheid gorgeldranken met eene oplossing van aluin en het Pulv. Plumer. en bij Cardialgiae, welke somwijlen terugblijven, de krampwerende middelen werkzaam bevonden.

Aanhangsel.

Het erysipelateuse ziekteproces doet niet alleen menschen aan, maar ontwikkelt zich ook bij dieren, en wij zien voornamelijk bij de meeste onzer huisdieren, bij koeijen, schapen, paarden, varkens, honden enz., pokvormen voorkomen. Het is zeer waarschijnlijk, dat er bij hetzelfde Geslacht van dieren, even als bij menschen, verscheidene soorten van pokken bestaan, doch hoe deze zich tot elkander, tot de pokken van andere dieren en tot die van menschen verhouden, is nog lang niet genoegzaam bekend. Welligt kunnen de smetstoffen van de meeste harer op de menschen worden overgeplant; zeker echter weten wij dit alleen van de koepokken (en van de met haar overeenkomende Maucke der paarden), welker smetstof, op het menschelijk ligchaam overgeënt, eenen eigenaardigen pokvorm te voorschijn roept, die, door zijne beschuttingskracht tegen Variola, eene der grootste weldaden geworden is, over welke de menschen zich verheugen kunnen. Deze kunstmatige en door de overplanting eener dierlijke smetstof verwekte uitslag is het:

XII. Geslacht. Vaccina.

De voorbehoedingspokken.

S y n o n y m e n. Variola vaccina, tutoria, tutrix. — Exanthema antivariolosum. — Die Kuhpocken, Schutzpocken, Ausrottungspocken, die Schutzblattern. — Vaccine. — Cowpox; Kine-pox. — Shinai of Schinach gälisch. — De koepokken.

Ik moet daarlaten, of er, zooals beweerd wordt,

reeds in oude Sanskritische boeken der Indianen over de koepokken en hare beschuttingskracht tegen Variola gesproken wordt, en of, zooals W. Bruce opgeeft, de Eliaats, een Perzische Nomadenstam, reeds lang de pokken der koeijen en schapen kenden en wisten, dat de besmetting door deze dieren eenen waarborg stelde voor de menschenpokken. Zeker echter is het, dat men, reeds in den aanvang der achttiende eeuw, op den pokachtigen uitslag aan de uijers der koeijen opmerkzaam werd (Salger, de lue vaccarum. Lond. 1713) en dat reeds eenen geruimen tijd, alsvorens Jenner met zijne ontdekking te voorschijn kwam, het volk in verscheidene landen van Europa opmerkte, dat lieden, die toevallig door Vaccina besmet werden, van Variola verschoond bleven. Faust gewaagt van deze volksmeening in Duitschland (Allgem. Unterhaltung. Göttingen 1769. bladz. 39), en in Engeland entten reeds, in het jaar 1768, Sutton en Fewster, heelkundigen van Torbury in Glocestershire, lieden, die de koepokken gehad hadden, met natuurlijke pokken in, om te beproeven, of de meening van het volk, aangaande de beschuttingskracht der Vaccine, gegrond was of niet. De inentingen van Variola vatteden niet, en Sutton en Fewster gaven over hunne proeven berigt aan de vereeniging van Geneeskundigen te Londen; doch aldaar schonk men hun geen geloof, of zag niet in, welk nut de uitslag op de uijers der koeijen voor de menschheid zoude kunnen hebben, en Sutton en Fewster zetteden hunne proefnemingen, zoo het schijnt, ontmoedigd door de flaauwe opneming hunner mededeelingen, niet verder voort. Dr. Edward Jenner van Berkeley echter (insgelijks in het Graafschap Glocester) trok zich de zaak aan en wendde, sedert het jaar 1776, zijne geheele opmerkzaamheid op de Vaccine; reeds in 1788 deelde hij zijne waarnemingen aan verscheidene Geneeskundigen mede, entte, sedert 1796, talrijke personen met de lympha der koepokken in, die hij oor-

spronkelijk van de puisten van toevallig besmette voorwerpen nam, en gaf, in 1798, zijn werk in het licht: An inquiry into the causes and effects of the variolae vaccinae. Lond. by Sampson Low. 4. Terwijl Jenner zich met zijne onderzoekingen bezig hield, hadden, wel is waar, ook anderen hunne aandacht op de pokken der koeijen laten vallen, en vooral entte reeds in 1791 de leerling Plett, te Stackendorf in het Holsteinsche, 3 kinderen met Vaccine in; doch deze proeve werd, even als zoo menige andere, niet algemeen bekend, en zoude, buiten het schrijven van Jenner, zonder beteekenis gebleven zijn. Dit verwekte echter een algemeen opzien; reeds in 1799 werd er in Londen eene opentlijke Vaccine-inrigting opgerigt en bedroeg het aantal gevaccineerden 6000, en weldra verbreidde zich, door de werkzaamheid en briefwisseling van Jenner en zijne vrienden, de koepokinenting, welker voorbehoedingsvermogen zich, in weêrwil van alle tegenspraak, steeds glansrijker bevestigde, niet alleen over het vaste land van Europa, maar, in eene ongelooflijk snelle tijdruimte, over de geheele aarde.

De Vaccine heeft bij menschen, wanneer zij, volgens de door Jenner ingevoerde behandeling, voorbedachtelijk of toevallig wordt ingeënt, de volgende:

K e n m e r k e n.

Doorgaans 3 tot 4 dagen na de invoering der dierlijke smetstof in het menschelijke organismus, vormen zich, zonder verdere voorteekenen, op de plaatsen der inenting kleine, roode stippen, die zich tot op den zevenden of achtsten dag tot groote, ronde, schotelvormige puisten van eenen vakkigen bouw, kleverigen, kalischen inhoud en levendig roode, opgezwollene areolae, ontwikkelen. Omstreeks dezen tijd vertoonen zich gewoonlijk opwellingen van koorts. Van den negenden tot den twaalfden dag wordt de pok rijp; op den twaalfden echter begint zij tot eene donkerbruine, vaste korst

op te droogen, die meestal eerst op den 25sten, met achterlating van een groot, ingedrukt, netvormig geribd likteeken, afvalt. Eene algemeene uitbotting ontstaat er niet. De aandoening laat zich voort-enten en volgt slechts door besmetting; zij vat gewoonlijk slechts eenmaal in het leven. Zij waarborgt voor Variola, doch niet voor Variolois, hoewel zij echter eenen verzachtenden invloed op de laatste schijnt uit te oefenen; bij lieden, die aan Variola geleden hebben, blijft de inenting zonder gevolg, wel echter, hoewel moeijelijker, dan bij gezonden, bij vroegere lijders aan Variolois.

Verdeeling.

Men onderscheidt eene ware en onware Vaccina en verstaat onder de laatste zeer talrijke afwijkingen, van welke men zeker weet of vermoedt, dat zij de beschuttingskracht der koepokken te kort doen. Ik zal de eerste, als hoofdvorm, breedvoeriger beschrijven, doch van de voornaamste afwijkingen, onder den naam van variëteiten, alleen in het kort gewagen.

Hoofdvorm. Vaccina legitima.

De ware voorbehoedingspokken.

Synonymen. Vaccina vera, regularis, perfecta.

Afbeeldingen. Tab. XXX. 4. 1-16. (IV).

Verschijnselen.

Men onderscheidt in het beloop der Vaccine, even als in dat van Variola, 5 tijdperken: dat der inwerking, der uitbotting, der ontwikkeling, der rijpwording en der opdrooging.

Eerste tijdperk. Der inwerking.

Dit tijdperk begint met de inenting en duurt tot aan de verschijning van den uitslag, somwijlen slechts 60,

meestal echter 72 tot 84 uren. Onmiddellijk na de inenting verheft zich de plaats tot de grootte eens speldeknops en wordt door eene bleekroode areola omgeven; na weinige uren is echter alles weder verdwenen, alleen de steek zigtbaar en de tweede en derde dag loopen, zonder eenige plaatselijke verandering en zonder algemeene stoornissen, ten einde.

Tweede tijdperk. Der uitbotting.

Op het einde van den derden, menigvuldiger op den vierden dag (bij wijze van uitzondering ook wel eerst op den achtsten, twaalfden en veertienden) vertoont zich, ter plaatse der inenting, eene kleine, ronde, eenigzins boven de huid verhevene vlek; de plaats is, op het gevoel, hard, en weldra verheft zich op haar een knopje, ter grootte van eenen gerstenkorrel, hetwelk regelmatig rond en helderrood van kleur is. Het neemt vrij snel in omvang toe en heeft reeds op den vijfden dag meer dan eene lijn in diameter; in het midden ingedrukt, is het aan den rand eenigzins opgezwollen; zijne grondvlakte is door eene smalle, levendig roode areola omgeven en verwekt eene ligte jeuking. Wanneer men met talrijke (16 tot 20) steken heeft ingeënt, dan zoude deze uitbotting, volgens Eichhorn, met ligte opwellingen van koorts (primaire Vaccinekoorts), huivering, hitte, bleek uitzigt, hoofdpijn, dorst enz., die echter slechts 12 tot 24 uren aanhouden, verbonden zijn; in gewone gevallen daarentegen, ontbreken deze verschijnselen.

Derde tijdperk. Der ontwikkeling.

Op het einde van den vijfden of op den zesden dag wordt de zich steeds vergrootende verhevenheid, het eerst aan haren opgezwollenen rand, van lieverlede echter ook naar het midden toe, doorschijnend, paarlkleurig, en het knopje verandert tot op den zevenden dag in een blaasje, hetwelk den achtsten in vollen bloei staat. Zijne middellijn bedraagt thans 2 tot 3 lijnen; het is rond

of eenigzins eirond, in het midden ingedrukt, aan de regthoekig van de huid opstijgende, bijna eene lijn hooge randen, walvormig opgezwollen en op het gevoel veerkrachtig, hard en vast; zijne kleur is blaauwachtig wit, zilverkleurig, licht paarlmoerglanzig, en eene smalle areola omgeeft zijne grondvlakte. Opengestoken wordende, ontlast het eene kleine hoeveelheid waterheldere, eenigzins kleverige vloeistof, die gewoonlijk eene kalische geaardheid bezit, doch soms ook onzijdig is; het blaasje valt daarbij echter niet zamen, dewijl het een vakkerig, celachtig maaksel heeft, en door den steek slechts eene cel ontlast wordt. Thans veroorzaakt de uitslag eene hevige pijn en niet zelden zwellen de okselklieren op; prikkelbare kinderen krijgen ook wel koorts.

Vierde tijdperk. De rijpwording.

Dit tijdperk begint op den achtsten of negenden dag en kenmerkt zich door het ontstaan eener roodheid aan den rand en door de secundaire koorts. De tot nu toe smalle, hoogroode areola breidt zich uit, verkrijgt eenen diameter van 6, 8 ja 12 lijnen, wordt daarbij bleeker, rozenrood, doch met eene niet minder aanmerkelijke, weekere, uit het onderhuidscelweefsel ontspringende zwelling verbonden. Het blaasje bezit thans den omvang eener zeer groote linze of van een' stuiver, is sterk opgevuld, doch begint troebel te worden; zijn inhoud wordt vnilachtig wit, geelachtig en, tot op den tienden of elfden dag, etterachtig; de verdieping in het midden gaat langzamerhand te niet, en het celachtige zamenstel verdwijnt. De pijn is nu het hevigste; menigmaal bemerkt men roode strepen naar den loop der watervaten en aderen van het gevaccineerde deel, opzwellingen van klieren enz. en de meeste zieken krijgen koorts, worden onrustig, heet, verliezen den eetlust, braken, spuwen veel enz., ja men heeft zelfs ligte stuipen waargenomen. Niet zelden komen er, onder deze verschijnselen, kleine, naar gierstuitslag gelijkende knop-

jes of blaasjes op den rooden rand te voorschijn, die men meer voelt, dan ziet; somwijlen vormt zich erythema diffusum (rubeola vaccina Will.), somwijlen een gierstachtige uitslag aan de ledematen of aan andere ligchaamsdeelen, doch slechts zeer zeldzaam zag men op plaatsen der huid, die vroeger door zuurdeegen en dgl. waren geprikkeld geworden, ware secundaire Vaccinapuisten ontstaan, die echter zeer snel verliepen.

Vijfde tijdperk. De opdrooging.

Ten langste op den twaalfden dag beslist zich de koorts door de huid, of ook wel door kritische darmontlastingen; in het middelpunt der met etter gevulde puist, vormt zich eene donkere bruinachtige punt, de roode rand verdwijnt door ligte afschilfering, de zwelling zinkt te zamen, en het erythema verbleekt. Tot op den 14den dag heeft zich de geheele puist, in het midden beginnende, zonder te barsten, in eene vaste, gelijkmatige, aanvankelijk geelachtige, later donkerbruine korst veranderd, en de ziekte is afgeloopen. Zelden valt de korst voor den 20sten tot 25sten dag na de inenting af en laat alsdan een diep, geribd, netvormig litteeken, van eene meestal ronde gedaante en 4 tot 6 lijnen in diameter terug.

Variëteiten.

Men heeft alle afwijkingen van het gewone, normale beloop der voorbehoedingspokken, door welke hare beschermende kracht niet zelden opgeheven, verzwakt of in twijfel getrokken wordt, onder de gemeenschappelijke benamingen van Vaccina anomala, imperfecta, spuria, Vaccinella, valsche, onware koepokken enz. vereenigd (Tab. XXX. 4b.). Deze menigvuldige afwijkingen verschillen echter zoo zeer in haar uitwendig voorkomen en zijn haar ontstaan aan zoo velerlei oorzaken verschuldigd, dat zij onmogelijk voor een' en denzelfden ziektevorm kunnen doorgaan, maar voor talrijke variëteiten van Vaccina moeten gehouden worden.

Ik zou te wijdloopig worden, indien ik al deze waargenomene afwijkingen wilde beschrijven, en zal mij dus vergenoegen, alleen van de voornaamste derzelve, van een meer algemeen gezigtspunt uitgaande, te beschrijven.

Er bestaan variëteiten der koepokken met betrekking tot den duur der aandoening, den vorm van den uitslag, der vergezellende koorts en der zamenstellingen.

a. Het meeste komen de afwijkingen ten opzigte van den duur en het beloop der Vaccine voor. Meestal verloopt de uitslag te snel, breekt somwijlen reeds 24 tot 36 uren na de inenting uit, ontwikkelt zich tot op den vierden dag tot linzengroote blaasjes en droogt reeds op den zesden tot achtsten op, zonder zich in eene ware puist veranderd, met eenen rooden rand omgeven of met koorts verbonden te hebben. De korst is dun, het likteeken oppervlakkig en onduidelijk of ontbreekt geheel. Hetgeen Sacco Vaccinetta, anderen Vaccina modificata noemden, als ook de meeste afbeeldingen, komen met dezen vorm overeen. Somwijlen vertraagt echter ook het beloop der koepokken; het tijdperk van inwerking duurt 8, 14, ja 25 tot 40 dagen, en de uitslag doorloopt al zijne tijdperken in, naar evenredigheid, even zulke lange tijdruimten, zonder nogtans tot eene volkomene ontwikkeling te geraken. Beide vormen ziet men voornamelijk bij voorwerpen, bij welke de vereischte vatbaarheid voor vaccina legitima, hetzij dat zij reeds gevaccineerd zijn of de ware pokken gehad hebben, hetzij uit andere oorzaken, ontbreekt, terwijl verdere inentingen van zoodanige koepokken somwijlen normale Vaccina, somwijlen echter ook geenen of slechts eenen onvolkomenen uitslag voortbrengen.

b. Er bestaan ook talrijke variëteiten ten opzigte van de gedaante van den uitslag, als: Vaccinae spur. purulentae, lymphaticae en verrucosae, eenvakkige, puntige, met etter of bloed gevulde puisten, blaasjes zonder of met eene bovenmatig groote areola, vrijwillig

barstende en tot verzwering overgaande koepokken en dgl. meer. Deze afwijkingen ontstaan zelden door gebrek aan eene toereikende vatbaarheid, maar veelvuldiger uit reeds bij dieren onware Vaccina, of door de inenting uit kwalijk behandelde, reeds krachtelooze puisten van kwaadsappige, zieke kinderen en dgl. Wordt de inhoud van zoodanige vormen op andere voorwerpen overgebragt, dan volgt er of geene besmetting, of er ontwikkelt zich weder eene onware, niet voorbehoedende Vaccina.

c. Met betrekking tot de vergezellende koorts komen er, daargelaten, dat de terugwerking der vaten nu eens minder, dan heviger zijn kan, voornamelijk 2 afwijkingen van den gewonen regel voor: of alle koorts ontbreekt, of er bestaat alleen koorts zonder uitslag. Het eerste is vooral in den nieuweren tijd zeer dikwijls het geval, en de deelneming van het geheele organismus schijnt voornamelijk daar te ontbreken, waar de smetstof, met welke de inenting geschiedde, reeds sinds langen tijd slechts van menschen op menschen werd overgedragen. Het lijdt geen twijfel, dat Vaccina apyretica zoo zeker waarborgt als de koortslooze; op de vatbaarheid voor besmetting echter heeft het gebrek aan koorts geenen invloed. De tweede hiertoe behoorende variëteit Vaccina, s. febris vaccinosa sine exanthemate, is zeer zeldzaam; nogtans hebben Pistono, Petiet, Bousquet en anderen gevallen waargenomen, in welke er, op den achtsten of negenden dag na de inenting, zonder dat zich eenig spoor van uitslag vertoonde, koorts ontstond, even als bij de normale Vaccina, en bij welke tevens de kinderen voor de latere inwerking der koepokken, even als bij Variola beschut waren.

d. Door zamenstellingen met andere, bij hetzelfde voorwerp aanwezige ziekten, voornamelijk met het venerische, schurftaardige en klierziekige proces, wordt de koepokinenting niet zelden gewijzigd, hoewel

ons minder de kenteekenen bekend zijn, die ons deze verwikkelingen aanduiden, dan de nadeelige gevolgen, welke de verdere inenting derzelve op gezonde voorwerpen heeft. Er zijn mij eenige gevallen bekend, in welke, met de koepokken, tevens Syphilis, Scrophulosis, Psora enz. werd overgedragen. Men kan hoofdzakelijk die koepokken voor verdacht houden aan eene dyscrasische zamenstelling, die zich vroegtijdig met etter vullen, welker areola buitengewoon donker gekleurd is, die vrijwillig barsten en bij welke men eene groote neiging tot verzwering opmerkt. Worden Vaccina en Variola gelijktijdig geinoculeerd, dan wijzigen zij zich beide; Variolois en Vaccina daarentegen verloopen ongestoord nevens elkander.

Erkenning.

Guillon meende, dat Vaccina met de geinoculeerde Variolois overeenkwam; het blijkt echter reeds uit eene vlugtige vergelijking van beide ziektevormen, hoe wezentlijk verschillend haar beloop in het geheel en in elk tijdperk in het bijzonder is, en dat in denzelfden tijd, welken de koepokken tot hare volkomene ontwikkeling noodig hebben, in 8 tot 9 dagen, Variolois reeds volkomen opgedroogd is. Veel grooter is, met betrekking tot den duur der enkele tijdperken en tot de veranderingen aan de ingeënte plaatsen, de gelijkenis van Vaccina met Variola; nogtans zijn de pokpuisten zelden zoo groot, als die der koepokken, worden vroegtijdig troebel, barsten menigmaal en zijn bijna altijd met eene algemeene uitbotting van Variolae verbonden.

Oorzaken.

Vaccina ontstaat bij menschen altijd door besmetting, nimmer vrijwillig, en de smetstof, uit welke Jenner en anderen, door toevallige overplanting, de voorbehoedingspokken zagen ontwikkelen, en van welke men zich tot de Vaccinatie bedient, stamt van de pokken aan de uijers der koeijen af. Hoedanig zich echter deze pokken

der koeijen, de oorspronkelijke koepokken, ontwikkelen, of zij in eene aan het rundvee eigenaardige, en bij hetzelve van zelve ontstaande ziekte bestaat, of dat ook zij haren oorsprong te danken heeft aan eene smetstof, die zich niet oorspronkelijk bij het rundvee ontwikkelt, heeft tot velerlei verschillende meeningen aanleiding gegeven.

Jenner was van meening, dat de aandoening niet oorspronkelijk bij de koeijen ontstond, maar altijd door de smetstof eener ziekte der paarden, de Mok (Eaux aux jambes der Franschen, Grease der Engelschen, der Maucke der Duitschers) werd voortgebragt. Hij verzekert, alleen dan de op menschen overplantbare voorbehoedingspokken te hebben opgemerkt, wanneer de koeijen door lieden gemolken werden, die gelijktijdig met Mokzieke paarden moesten omgaan. Men stelde dien ten gevolge, onmiddellijke proefnemingen in het werk, en de inentingen van Woodmann, Tanner, Loy, de Carro, Sacco, Agré, Viborg en anderen bewezen niet alleen, dat de waarnemingen van Jenner juist waren en dat de smetstof der Mok bij koeijen Vaccina verwekte, maar ook dat deze laatste, onmiddellijk op de menschen overgeplant, eenen uitslag te voorschijn riep, welke volkomen naar de koepokken geleek en even goed voor Variola beschutte als deze. Sacco, Lupton, Bernt en anderen hebben bovendien gevallen waargenomen, in welke de smetstof zich toevallig aan personen mededeelde, die met de zieke paarden in aanraking kwamen, en geheel als Vaccina verliep, en ook mij is een zoodanig voorbeeld bij eenen stalknecht voorgekomen, bij welken 10 tot 15 duidelijke koepokken, aan verschillende ligchaamsdeelen uitbraken, nadat hij zich met de verpleging van een aan Mok lijdend paard had bezig gehouden. Hoewel alzoo ook talrijke proeven, om de Mok over te enten, als die van Woodwille, Pearson en anderen, mislukt zijn, zoo moet men

evenwel in aanmerking nemen, dat er ook vele andere ziekten van het hoofdgewricht en de hoeven der paarden, met de ware, exanthematische beschuttingsmok zijn verwisseld, en dat over het algemeen het niet vatten der smetstof in eenige gevallen, de bovengemelde daadzaken niet krachteloos maken kan. Het is, zoo het mij toeschijnt, bewezen, dat de ware, exanthematische Mok gelijkvormig met de koepokken is en dat hare smetstof niet alleen bij koeijen, maar ook bij menschen, ware Vaccina te voorschijn roept.

Hoewel de Vaccina echter ook somwijlen door de smetstof der Mok bij koeijen kan ontstaan, zoo blijkt daaruit nogtans niet, dat zij, zooals Jenner meende, steeds op dezelfde wijze werd verwekt. Er bestaan meerdere van die ziekten, welke, hoewel ook met velerlei wijzigingen, bij verschillende diersoorten vrijwillig ontstaan kunnen en zich van de eene op de andere door besmetting laten overplanten. Reeds vroegtijdig hebben Pearson, Weith en anderen vermeld, dat zij Vaccina bij koeijen hadden waargenomen, welke noch in onmiddellijke, noch in middellijke aanraking met paarden hadden gestaan, en Osiander nam aan, dat vochtige, moerassige streken, Krauss, dat de overgang van het drooge wintervoeder tot de sappige en versche zomerkruiden, de koepokken als eene oorspronkelijke ziekte van het rundvee konden te weeg brengen. Alle waarnemers echter stemden daarin met elkander overeen, dat de pokken der koeijen in onze luchtstreken een vrij zeldzaam lijden zijn, dat zij bijna nimmer epizootisch, even als de schapen- en varkenspokken, verschijnen en dat zij zich alleen als eenen plaatselijken uitslag aan de uijers der koeijen, nimmer, even als de pokvormen der menschen, der schapen en andere dieren, in eene over het geheele ligchaam verspreide uitbotting vertoonden. Niet alzoo is het in Indië gelegen, zooals blijkt uit een berigt van Dr. Macpherson, in het

zesde deel der Transactions of the Calcutta society. Deze Geneeskundige, opzigter der Vaccinatie van Moorshedabad in het District van Moidapore, had reeds vroeger vernomen, dat het rundvee in Bengalen aan eene ziekte leed, welke, door de inboorlingen, met denzelfden naam bestempeld werd, als de menschenpokken (Bussunt, Mhata of Gotee), en die gewoonlijk in den herfst heerschte. In Augustus en September van 1832 verscheen er eene epidemie dezer ziekte in Moidapore, zonder dat er gelijktijdig pokken onder de menschen hadden geheerscht of zonder dat men eenige besmetting konde aantoonen. De dieren, die het eerst werden aangedaan, liepen in éénen stal op tot een getal van 18 tot 20. Zij waren eerst 1 tot 2 dagen treurig en in eenen staat van verdooving, vervolgens werden zij door eenen hevigen hoest aangedaan, er verzamelde zich veel slijm in den mond en de keel en hun eetlust ging verloren. Hun lijden scheen echter het hevigste op den vijfden en zesden dag; zij hadden eene hevige koorts en over het geheele ligchaam, doch voornamelijk aan den buik, verschenen puisten, die in verzwering eindigden en, wanneer zij haar beloop geëindigd hadden, haarlooze plekken teruglieten. De mond- en keelholte schenen de voornaamste zitplaats der ziekte te zijn, en boden somwijlen eene verzworene oppervlakte aan, die zich, naar alle waarschijnlijkheid, tot in de maag en het darmkanaal voortzette. In dusdanige gevallen stierven de dieren door uitputting; konden zij daarentegen slikken en kaauwen, dan keerde de genezing vroeger terug, dan men, naar de hevigheid van het lijden en de instorting der aangedane dieren, had durven vermoeden. De sterfte zal 15 tot 20 ten honderd bedragen hebben. Opmerkenswaardig was het, dat de koeijen, gedurende het beloop der ziekte, slechts weinige en onbruikbare melk opleverden, en dat geen der menschen, die zich met hare verpleging onledig

hielden, besmet werd, zooals zulks, volgens de waarnemingen van Jenner, bij veel zachtaardigere vormen het geval was. De epidemie breidde zich spoedig uit en deed al het vee uit de nabuurschap aan. Macpherson koos zich eene aan Vaccina lijdende koe uit, omhulde haar in eene deken en stelde alleen den uijer aan de lucht bloot. Op den zevenden dag verschenen er twee kleine puisten op de spenen, die op den tienden opdroogden; op den twaalfden werden de korsten losgemaakt en 11 kinderen met dezelve ingeënt. In 6 gevallen had de inenting geen, in 4 slechts een onvolkomen gevolg; bij het 11de, slechts 5 maanden oud zijnde kind echter was, op den vierden morgen, de arm ligt ontstoken, vormde zich den volgenden dag een blaasje en ontwikkelde zich tot op den negenden eene volkomene Vaccina-puist, met hevige koorts, die 4 dagen lang aanhield. De verdere inentingen dezer puist leverden de schoonste koepokken op, die voorts met eene nog levendigere opwekking der vaten verbonden waren, dan de gewone, volkomen voor Variola waarborgden en het aanzien der Vaccinatie onder de Hindoos zeer vermeerderden. Deze ziekte van het rundvee was alzoo Vaccina, en ontstond niet slechts zonder besmetting der Mok, als oorspronkelijke aandoening der koeijen, maar kan zich zelfs, terwijl zij, bij ons te lande altijd slechts als plaatselijke uitslag en sporadisch verschijnt, in andere luchtstreken, tot eenen meer ontwikkelden pokvorm, met algemeene uitbotting en epizootische verbreiding, verheffen, en op dezelfde wijze onder het hoornvee heerschen, als de schapenpokken onder de schapen, Variola onder de menschen enz.

Zoo echter de koepokken zoowel door de smetstof der Mok als van zelve bij het rundvee ontstaan kunnen, en nu eens als plaatselijke uitslag, even als de Mok, dan weder als een volkomen ontwikkelde pokvorm, even als de pokken van andere dieren en menschen, ver-

schijnen, zoo is de vraag, of er niet welligt eene soortgelijke verhouding als tusschen Mok en Vaccina, ook tusschen deze en de pokken der schapen, varkens, honden, voornamelijk echter tusschen de koepokken en menschenpokken bestaat; of niet, gelijk de smetstof der Mok, ook niet der pokvormen van andere dieren en der menschen, bij de koeijen Vaccina konde voortbrengen. Het liet zich zeer goed verstaan, dat al deze ziekten, in weêrwil van hare menigvuldige symptomatische verscheidenheden, wezentlijk op eene overeenkomstige wijze, dat is, door dezelfde, bij verschillende slechts op onderscheidene wijzen, gewijzigde smetstof, konden worden voortgebragt. Sacco en meer anderen hebben bewezen, dat de Vaccina niet alleen bij menschen, maar ook bij schapen, varkens, paarden en honden vatbaar is, en gemeend, dat zij ook deze dieren zoude beschutten voor de hun eigenaardige pokvormen en vele andere ziekten, b. v. de honden voor de Sterfte, de paarden voor de Vijver enz. Latere waarnemingen hebben echter deze voorbehoedingskracht niet bevestigd, en het blijkt voornamelijk uit de waarnemingen van d'Arbobal, Pessina, Waldinger en anderen, dat gevaccineerde schapen niet voor de schapenpokken gewaarborgd zijn, hoewel zij ook, gelijk de Variolois der menschen, volgens Voisin, eenigzins goedaardiger verloopen. Het is daarom naauwelijks aanneembaar, dat de pokken, welke in enkele, zeldzame gevallen, door de inenting der schapenpokken bij koeijen of menschen zijn verwekt geworden, ware beschuttende Vaccina geweest zijn, en men beschouwde, met regt, de koe- en schapenpokken als 2 wezentlijk verschillende ziekten. Hoedanig het zich met de, buitendien reeds weinig bekende pokken der varkens, honden enz. verhoudt, is niet naauwkeuriger bekend.

Met betrekking tot de menschenpokken doen zich daarentegen andere uitkomsten voor. Reeds Turner en

Mounoir geloofden, dat de Vaccina der koeijen door de smetstof van Variola ontstond, welke toevallig op dieren werd overgedragen, en, hoewel ook proeven tot inenting van Coleman en Sacco vruchteloos bleven, werd deze meening daardoor ondersteund, dat men herhaalde malen koepokken waarnam, terwijl Variola onder de menschen heerschte. Men zette de proefnemingen voort en Gassner, Neumann, Mac-phail, Sonderland en vooral in den jongsten tijd Thiele en Kasan verwekten, door de smetstof van Variola, pokken aan de uijers der koeijen, die zich, zoowel bij dieren als bij menschen, wanneer zij op deze weder werden overgeënt, als gewone Vaccina verhielden. Het schijnt daarom naauwelijks meer aan eenigen twijfel onderworpen te zijn, dat, behalve vrijwillig en door besmetting der Mok, ook door besmetting der ware menschenpokken, bij koeijen echte Vaccina kan worden verwekt, en dat de koepokken alleen daarom voor Variola waarborgen, omdat zij wezentlijk aan haar gelijkvormig, en slechts, door de natuur van het aangedane dier, gewijzigde en verzachte Variola zijn. Varicella en Variolois daarentegen, de pokvormen der menschen, voor welke Vaccina niet beschut, heeft men, naar mijn weten, steeds te vergeefs beproefd, op koeijen en andere dieren over te planten, en mogten zij ook in enkele gevallen vatten, zoo zullen zij nogtans, evenmin als de schapenpokken, ware Vaccinapuisten, maar andere soorten van uitslag voortbrengen. Reeds Jenner, Sacco, en in den nieuweren tijd Heinze, Viborg, Nissen en anderen hebben aangetoond, dat, even als bij de menschen, behalve Variola, ook bij de koeijen, behalve de ware Vaccina, andere pokvormen (zoogenaamde valsche koepokken) voorkomen, welke geen beschuttingsvermogen tegen de menschenpokken bezitten, en welligt verhoudt zich de mond- en klaauwzucht, een menigvuldig epizootisch, roosaardig Exanthema der herkaauwende dieren en

voornamelijk van het rundvee, op dezelfde wijze tot Vaccina (voornamelijk tot de epizootische, even als haar Macpherson heeft waargenomen), even als Varicella tot Variola. Of echter onder deze ziektevormen of onder de pokken van andere diersoorten niet een soortgelijk voorbehoedend geneesmiddel zoude op te sporen zijn, als Vaccina tegen Variola is, moet ik daarlaten.

Hoewel echter de echte koepokken ook innig met de ware pokken der menschen overeenkomen, zoo bezitten zij nogtans, zooals wij gezien hebben, niet dezelfde verschijnselen, zijn een veel goedaardiger, meestal plaatselijke uitslag, enz., en hare smetstof verkrijgt, door de natuur van het dier, waarop het kiemt, hoedanigheden, welke van die der Variolasmetstof verschillen, die zij behoudt, wanneer zij op de menschen wéder wordt overgeënt, en die haar het aanzien eener eigenaardige smetstof geven. Hare eigenschappen zijn de volgende:

1. Zij blijft alleen den inhoud der Vaccinapuisten bij en niet aan de slijmvliezen, de uitwaseming enz., en steekt alzoo alleen door aanraking, niet door de lucht aan.

2. Zij is gewoonlijk alleen vatbaar op de uitwendige huid en in het bijzonder onder de opperhuid; nogtans maken het verscheidene gevallen van toevallige besmetting, b. v. ook de mij voorgekomene, waarschijnlijk, dat de Vaccina ook op eene ongekwetste huid zoude kunnen kiemen, en er zijn eenige voorbeelden bekend, dat het in de maag gebragte koepokgift, eene algemeene uitbotting van Vaccinapuisten te weeg bragt.

3. Zij is niet slechts vatbaar op menschen, koeijen en paarden, maar kan zoowel van genoemde dieren, als omgekeerd van menschen op de meeste, welligt op alle zoogdieren, en zelfs op visschen worden overgeplant, hoewel zij ook, naar de verscheidenheid van het Geslacht, velerlei wijzigingen ondergaat; vogels en amphi-

biën zouden nogtans geene vatbaarheid voor haar bezitten, en het valt altijd moeijelijker, de smetstof van menschen op dieren, b. v. zelfs op koeijen, over te enten, dan aan andere menschen mede te deelen.

4. Elke ouderdom, beide geslachten, en alle menschenrassen hebben eene vatbaarheid voor Vaccina; nogtans wortelt zij moeijelijker bij zeer jonge kinderen of grijsaards, dan in andere leeftijden, en velen willen waargenomen hebben, dat de inenting menigvuldiger bij negers, dan bij blanken zoude mislukken.

5. Doorgaans vat Vaccina bij hetzelfde voorwerp slechts eenmaal in het leven; hierop komen er echter, zoo het schijnt, veel menigvuldiger dan bij Variola en Variolois, uitzonderingen voor, en de in den nieuweren tijd zoo veelvuldig ondernomene revaccinaties bragten, hoewel ook slechts zelden gewone koepokken, dan toch menigmaal eenen meer of minder ontwikkelden plaatselijken uitslag (met de koortslooze pokken overeenkomende) voort. Reeds Jenner merkte aan, dat de ziekte, welke voor Variola behoedde, niet altijd voor zich zelve waarborgde.

6. Bij voorwerpen, die aan Variola geleden hebben, heeft de Vaccinatie geene, of slechts eene zeer onvolkomene werking; voorwerpen daarentegen, die Variolois gehad hebben, worden, zoo er eenige tijd sedert de ziekte verloopen is, met het beste gevolg ingeeënt. Dientengevolge waarborgt Vaccina tegen de ware, en verzacht daarentegen slechts de middelpokken; met gene is zij gelijkvormig, met deze (even als met de schapenpokken) slechts aanverwant.

7. Aan Vaccina komt in eenen veel geringeren graad, dan aan Variola en Variolois, de eigenschap toe, andere ziekten, met welke zij bij hetzelfde voorwerp gelijktijdig voorkomt, op te heffen. Veel menigvuldiger verwikkelt zij zich met aanwezige Dyscrasiae, en ontaardt en verliest hare voorbehoedingskracht; nogtans willen velen

klierziekte, chronischen huiduitslag en dgl. door de koepokken hebben zien genezen.

8. Voor den toegang der lucht beveiligd en opgedroogd, blijft de smetstof der koepokken eenen geruimen tijd goed en is zelfs na jaren nog werkzaam. Door scheikundige en andere vermogens wordt zij echter, zooals uit de proeven van Sacco en anderen blijkt, vrij ligt verstoord, verdraagt noch eenen hoogen graad van warmte en koude, noch chlore, salpeterzuur-gas, azijndampen en dgl., en verliest hare werkzaamheid bijna oogenblikkelijk, zoo men sterke zuren of Alkalia, zuiveren Alcohol, eene oplossing van Sublimaat of Arsenicum en dgl. bij de lympha voegt. Ook een door de puist geleide electrische stroom doodt het ziektezaad en zij verliest haar ontkiemingsvermogen in eenen zeer korten tijd, zoo zij op metalen lancetten bewaard wordt, welke zich, onder haren invloed, spoedig oxyderen.

Waardoor het te weeg gebragt wordt, dat zich, in stede van vaccina legitima, valsche koepokken vormen, werd reeds boven opgegeven, en het zal daarom voldoende zijn, hier in het kort aan te halen, dat de oorzaken dezer afwijkingen nu eens in de gesteldheid der stof, dan weder in het gestel van het ingeënte voorwerp, dan weder in uitwendige verhoudingen moeten gezocht worden. In het eerste geval kan de smetstof reeds in hare eerste bron, bij de koe, valsch zijn, tot onware Vaccina behooren; van zwakke, kwaadsappige kinderen genomen, kan zij, door het gestel van deze verzwakt, bedorven en zamengesteld zijn, en het schijnt zelfs, alsof de van een volkomen gezond voorwerp afstammende lympha minder krachtig is, zoo zij te vroeg of te laat, of uit eene koepok wordt genomen, die gedrukt, verscheurd of door te veelvuldige uitentingen uitgeput is. Ook zoude het niet ongegrond kunnen zijn, dat eene smetstof, die reeds zeer lang steeds van menschen op menschen werd overgeplant, eene minder re-

gelmatige Vaccina zoude te weeg brengen, dan die, welke eerst kortelings van de koe genomen werd, en eene te oude, bedorvene, verontreinigde lympha heeft geen of slechts een onvolkomen gevolg. Wat het gestel der geënte voorwerpen betreft, zoo zijn het voornamelijk zeer jonge of bejaarde, reeds aan Variola of eerst kortelings aan Variolois geleden hebbende, gevaccineerden of zoodanige, die aan andere, voornamelijk aan dyscrasische gebreken lijden enz., bij welke men de onware Vaccina waarneemt. Van de uitwendige verhoudingen schijnen echter voornamelijk buitengewone warmte of koude, prikkeling ter plaatse van inenting, beleedigingen der kiemende koepokken en dgl., verstorend op het beloop der Vaccina te werken; nogtans is ook de vochtigheid en electriciteit van den dampkring, het jaargetijde enz. hierop niet zonder gewigt, en men heeft opgemerkt, dat, op sommige tijden, bijna alle vaccinaties een regelmatig, op andere, een onregelmatig gevolg hadden. Men wil, dat de lente het beste jaargetijde voor de inenting zijn zoude; daarentegen zoude men haar bij slecht weder en dgl. meer dan anders hebben zien mislukken.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het werd reeds gezegd, dat de gewone Vaccina op den twaalfden dag na de inenting begint te verdroogen, terwijl de onware, valsche koepokken daarentegen nu eens vroeger, dan later beginnen af te sterven. De uit gene ontstane korst is glad, vast, hangt lang met de huid zamen en laat een regelmatig likteeken terug, zooals het boven beschreven werd; Vaccinae spuriae daarentegen verdroogen nu eens tot zeer dunne, dan weder tot buitengewoon dikke, ruwe en vochtige korsten, terwijl er soms geene, soms onregelmatige likteekens terugblijven. Niet zelden duurt bij de laatsten onder de korsten de verzwering voort, welke zelfs een vrij kwaadaardig karakter kan aannemen. Eigenlijke naziekten, even als

bij andere Dermexantheses, veroorzaken de koepokken slechts dan, wanneer door haar, of eigenlijk door de secundaire koorts, die haar vergezelt, de bij de ingeënte voorwerpen slapende ziektekiemen, b. v. klierziekte, opgewekt of tot ontwikkeling gebragt worden, of wanneer met de koepokstof tevens eene andere smetstof, b. v. venusziekte, wordt overgeënt. Doodelijk is de aandoening op zich zelve nimmer.

Voorzegging.

Vaccina is een geheel gevaarloos lijden, dat naauwelijks den naam eener ziekte verdient, en men kan te meer van hare voorbehoedingskracht tegen Variola verzekerd zijn, hoe naauwkeuriger haar beloop met vaccina legitima, zooals die boven beschreven werd, overeenkomt. Afwijkingen in het beloop daarentegen doen steeds vreezen, dat de vatbaarheid voor pokken niet wordt opgeheven, en dit is te waarschijnlijker, wanneer de afwijkingen van dien aard zijn, dat zij eene oorspronkelijk valsche, of eene door zamenstelling met Dyscrasiae en dgl. veranderde smetstof laten vermoeden. Welken grooten zegen wij echter aan de ontdekking van Jenner, om de koepokken als voorbehoedingsmiddelen tegen Vaccina in te enten, verschuldigd zijn, blijkt uit alle statistieke berekeningen over de toeneming der bevolking en den middellijken levensduur; een veel grooter gedeelte der geborenen bereikt den mannelijken en zelfs den grijzen ouderdom, dan vóór de invoering der Vaccinatie.

Lijkopening.

Dewijl niemand aan de koepokken sterft, zoo kan hier slechts rede zijn van de ontleedkundige gesteldheid der huidverandering, der Vaccinapuist. Deze schijnt zich echter van die der Variola niet wezentlijk te onderscheiden, heeft den schijnvliesaardigen Discus, den celachtigen bouw en de zwelling der tepelvormige ligchaampjes met haar gemeen, dringt, even als zij, vrij

diep in de lederhuid door en vertoont ter naauwernood eenig verschil met betrekking tot haren inhoud, die kleverig is en later troebel wordt, even als die der menschenpokken. De kogeltjes, die Sacco in de lympha der koepokken zag, en van welke hij geloofde, dat zij zich zelfstandig bewogen, waren voorzeker slechts etterligchaampjes.

Behandeling.

Terwijl het bij andere besmettelijke ziekten de taak van den Geneesheer is, het vatten der smetstof te verhoeden, moeten wij bij de koepokken, die wij als voorbehoedingsmiddel tegen eene der vreesselijkste epidemiën met voordacht inënten, al onze zorg daarnaar wenden, dat de besmetting niet alleen vatte, maar dat ook de verwekte uitslag als ware, volkomene, voorbehoedende Vaccina verloope, en tot dat einde alle maatregelen in het werk stellen, die ons uit de natuur der smetstof en uit de getrouwe waarneming van het beloop en de werking van Vaccina worden opgegeven.

De voornaamste regelen voor de vaccinatie zijn wel de volgende:

1. Men neme de stof alleen van ware, normaal verloopende Vaccina. Puisten, die, in welk opzigt ook, eenigzins verdacht worden gehouden, de uitslag van ziekelijke, dyscrasische kinderen, zelfs wanneer hij in gedaante en beloop niets tegennatuurlijks aantoont, en beleedigde, verscheurde, door veel uitënten uitgeputte koepokken mogen niet gebruikt worden.

2. Men vaccinere slechts met lympha, die den behoorlijken graad van rijpheid bezit, op den zevenden of achtsten dag uit den omtrek der puist genomen, en nog helder, niet troebel en etterachtig is. Vaccina is, wel is waar, besmettelijk, zoodra zij eenig vocht bevat, en zelfs zijn hare korsten nog dragers van smetstof, doch het gevolg van uit te jonge of te oude koepokken ondernomene inentingen is altijd minder zeker.

3. Dewijl het schijnt, alsof de uit het dier afstammende Vaccinastof eene sterkere terugwerking bij het ingeënte voorwerp te weeg brengt, dan die smetstof, welke zich sedert eenen geruimen tijd alleen bij menschen hernieuwd heeft, zoo is het aanbevelenswaardig, somwijlen tot de eerste bron terug te keeren en met die stof te Vaccineren, welke van de koeijen komt. Dit zal vooral dan noodzakelijk worden, wanneer de inentingen zonder of met eene naauwelijks merkbare koorts verloopen. Bij de zeldzaamheid van vrijwillige of door Mok verwekte pokken der koeijen in onze streken echter is, in zoodanige gevallen, de zoogenaamde r e g e n e r a t i e d e r V a c c i n a aangewezen, dat is de terugënting der voorbehoedingspokken van menschen op dieren of de overplanting der smetstof van Variola op dezelve. Tot dit einde moet men koeijen van 3 tot 6 jaren, met witte en weeke uijers, die nog niet lang gemolken zijn, uitkiezen, de Inoculatie met het lancet aan het achterste gedeelte der uijers in het werk stellen, opdat het dier zich niet zoude kunnen likken, en de koe in eenen warmen stal houden. In weêrwil van alle maatregelen echter kan men verwachten, de inenting menigmaal te zien mislukken.

4. Men vaccinere, zoo mogelijk, met versche lympha, van den eenen arm op den anderen.

5. Is men genoodzaakt, zich van oude Vaccinastof te bedienen, zoo schijnt, bij eenen gelijken ouderdom, die beter te zijn, welke men tusschen glasplaten of in digt geslotene glaspijpen bewaard heeft, dan die, welke men aan pennenschachten, draden, ivoren, gouden of zilveren stiften en dgl. heeft laten opdroogen. Tot verwerking dezer stof gebruikt men eene kleine hoeveelheid koud, gedestilleerd water of speeksel. Is de lympha, hoe zorgvuldig ook bewaard, ouder dan 6 tot 9 maanden, dan kan men zelden een goed gevolg van haar verwachten.

6. Men vaccineert het liefst kinderen van 6 maanden tot 2 jaren; nogtans vat de smetstof, hoewel ook niet even gemakkelijk, ook in andere leeftijden. Men vermijdt gaarne den tijd, in welke de tanden op doorbreken staan, het tijdperk der maandstonden en dgl.

7. Voorwerpen, die aan andere ziekten, aan dyscrasische aandoeningen en dgl. lijden, worden slechts dan gevaccineerd, wanneer er pokkenepidemiën heerschen, of wanneer hun lijden van dien aard is, dat men geene spoedige genezing mag verwachten en er welligt hoop bestaat, dat de Vaccina eene weldadige uitwerking op haar hebbe.

8. De beste plaats der huid tot inenting is de bovenarm, op de driehoekige armspier.

9. De Vaccinatie door insteking is te verkiezen boven die door insnijding, blaartrekkende pleisters of het doortrekken van eenen draad. Men voert de met koepokstof bevochtigde punt van een fijn lancet of entnaald in eene scheve rigting, nagenoeg 1½ lijn diep onder de opperhuid en trekt haar dan, onder eene ligt draaijende beweging, weder uit. De kleine wond mag niet wezentlijk bloeden, dewijl alsdan de smetstof met het bloed ligtelijk weder konde wegvloeijen, en dewijl er, na groote beleedigingen der huid, zelden zulke regelmatige puisten ontstaan, als wanneer de steek slechts even door de opperhuid gedrongen is.

10. Men make niet te weinig steken en verwekke ook bij zeer jonge kinderen niet te veel puisten, dewijl anders de secundaire koorts ligt te hevig zoude kunnen worden: 8 tot 12 steken, die men op beide bovenarmen verdeelt en tusschen welke men eene behoorlijke tusschenruimte open laat, ten einde de pokken niet ineen zouden vloeijen, zijn wel in de meeste gevallen, bij eene goede, versche lympha, voldoende.

11. Men late onmiddellijk na de vaccinatie, de geënte plaatsen eerst droogen, alvorens men den arm we-

der bekleedt, beschutte, gedurende het geheele beloop der Vaccina, de uitbotting voor drukking en soortgelijke beleedigingen, de ingeënte voorwerpen echter voor verkouding, fouten in de diëet en overeenkomstige schadelijkheden. Wil men van haar inenten, dan opene men niet alle puisten, doch slechts die, van welke men de stof neemt, en alleen in den omtrek, niet in het midden, en zonder dezelve geheel stuk te maken. Dat, wanneer men uit eene puist te veel inentingen onderneemt, de laatste van een onvolkomen of van geen gevolg zijn, werd reeds vermeld.

12. Men houde het geheele beloop der Vaccina naauwkeurig in het oog en stelle, zoo men eenige achterdocht tegen de echtheid derzelve voedt, de revaccinatie in het werk en herhale (beter na een of eenige jaren, dan onmiddellijk na de eerste inenting) de Vaccinatie met de lympha van een ander voorwerp. De door velen voorgeslagene naenting op den vijfden of zesden dag, uit de koepokken der gevaccineerden zelve, houd ik noch voor eene voldoende proef van echtheid, noch voor een middel, om de voorbehoedingskracht der Vaccina te versterken. Bij eene volkomen gelukte eerste inenting schijnt de revaccinatie mij over het algemeen overtollig toe, en zij is vooral geen zeker middel tegen Variolois, zooals men gezegd heeft. Waar men echter in onzekerheid verkeert over de natuur der eerste koepokken, of waar zij tot geruststelling der familie dienen kan, is zij, als eene geheel onschadelijke behandeling, steeds aan te bevelen. Ten einde echter geen wantrouwen tegen de Vaccinatie te verwekken, wachte men zich, haar voor eene wet te doen doorgaan, en belove niet meer van haar, dan zij kan.

Eene eigenlijke ziektebehandeling vereischt de Vaccina, zij moge voorbedachtelijk of toevallig, b. v. door de verpleging van aan Mok lijdende paarden verwekt zijn, doorgaans niet; ten hoogste is het noodig, om-

streeks den tijd der secundaire koorts, Tamarinde met Crem. tart. of Nitrum, eenige giften Calomel, ligte Antispasmodica en dgl. te geven. Blijven er, na de valsche koepokken, zweren terug, of worden er, met Vaccina, tevens andere ziekten, Syphilis en dgl., ingeënt, dan moeten deze volgens haren aard behandeld worden, even alsof zij zonder Vaccinatie ontstaan waren.

Vierentwintigste Familie. Typhoses.

Typheuse Huidbloesems.

Het vierde en laatste van die ziekteprocessen, op welke Dermexantheses wortelen, is dat der Typhi, een der meest ontwikkelde, gevaarlijkste en juist daarom veelvuldig besprokene ziekteprocessen der Haematonoses. De meeste der groote, verwoestende epidemiën, van welke de Geneeskundigen en geschiedschrijvers van alle tijden ons, onder den naam van pest, van kwaadaardige, pestilentiale koorts, van rot- en zenuwkoorts enz., berigten, behoorden tot de typheuse ziektevormen, en deze benamingen worden daarom gewoonlijk als Synonymen van onze Typhi aangemerkt. Dit is echter slechts gedeeltelijk juist, en hoewel ook de oude school, zonder tegenspraak, datgene tot hare kwaadaardige, zenuwachtige of putride koortsen geteld heeft, wat wij Typhi noemen, zoo kan men nogtans, als eenen waren Typhus in onzen zin, niet alles aanmerken, wat men vroeger, wegens zijne kwaadaardigheid en groote epidemische verbreiding, voor febris maligna, pestilentialis of pest hield; niet elke ziekte, in welke de Ouden, wegens verschijnselen van ontbinding, febris putrida, of, sedert Willis, Cullen en anderen, wegens de zenuwverschijnselen, febris nervosa zagen; niet elke

atactische of adynamische koorts van Pinel enz. De oudere geneeskunde rekende de febres malae indolis, de rot- en zenuwkoorts, tot de zoogenaamde idiopathische koortsen; beschouwde de koorts, de asthenische, torpide, met velerlei stoornissen in de verrigtingen van het zenuwstelsel en met verschijnselen van ontbinding verbondene terugwerking der vaten, welke, behalve bij de Typhi, ook bij velerlei andere aandoeningen kan voorkomen, als haar wezentlijk kriterium, en nam aan, dat zij (even als de idiopathische koorts over het algemeen) in ziekten van het geheele organismus bestonden, zonder bepaalden stoffelijken grondslag, in zuiver dynamische, met het ontleedkundige mes niet aan te toonen aandoeningen. De nieuwere geneeskunde daarentegen ziet, even als overal, zoo ook hier, in de koorts slechts het afbeeldsel van het plaatselijke lijden, gelooft, door de vorderingen in de ziektekunde ondersteund, aan geene algemeene ziekte in den zin der Ouden, en verstaat onder Typhi eene reeks van ziektevormen, die niet alleen, even als de zenuw- en rotkoorts van vroegere Geneeskundigen, door het torpide, asthenische karakter van de vergezellende terugwerking der vaten, maar meer nog door eigenaardige primaire stoornissen van het bloed- en zenuwleven, door bepaalde voorteekenen op de slijmvliezen en nu en dan op de uitwendige huid, door bijzondere oorzaken, cyclisch beloop, duurzame ontleedkundige veranderingen enz. als onderdeelen van een ziekteproces gekenmerkt en van velerlei andere aandoeningen onderscheiden worden, die men eertijds, van de vermelde grondbeginselen uitgaande, tot de kwaadaardige rot- en zenuwkoortsen rekenen en met onze Typhi vereenigen moest. Terwijl de benamingen der Ouden niet veel meer aanduidden, dan het karakter van terugwerking der onderhavige ziekten, en, volgens hunne eigene getuigenis, de meest verschillende aandoeningen tot zenuwkoortsen, rotkoortsen enz. over-

gaan of zich met dezelve verbinden konden, vormen Typhi eene waarlijk natuurlijke, uit verscheidene bepaaldelijk gekenmerkte Geslachten te zamengestelde ziektefamilie, die, wel is waar, wat de oorzaken aangaat, met de meeste andere aanverwant, doch van de meeste, zooals Schönlein door eene voortreffelijke beschrijving bewezen heeft, scherp gescheiden is.

Even als van andere Familiën, zoo zal ik ook van de Typhi alleen de grondtrekken der algemeene kenmerken trachten aan te toonen, om de verhouding duidelijk te maken, in welke de, bij verscheidene hiertoe behoorende ziekten voorkomende huidveranderingen tot het oorspronkelijke inwendige lijden staan, en zal slechts ten opzigte dezer veranderingen en Typhusvormen, als welker verschijnsel zij zich voordoen, naauwkeuriger te werk gaan.

Kenmerken.

1. Het typheuse ziekteproces is een der meest ontwikkelde en beperkt zich niet tot de enge grenzen van één orgaan; bij elken waren Typhus lijden het bloed, het zenuwstelsel en de slijmvliezen.

2. Het lijden van het bloed schijnt primair te zijn, en zoowel de beweging en verspreiding, als de menging van hetzelve worden ziekelijk veranderd.

3. Het eerste tijdperk van elken Typhus kenmerkt zich door congestie; de werkdadigheid in het vaatstelsel is vermeerderd en er vormen zich puisten in het centraalzenuwtelsel, naar hetwelk de bloedstroom zich zamentrekt. Vele ziektevormen beginnen met eene overvulling van bloed in de hersenen; bij anderen worden de zenuwknoopen met bloed overvuld, en wanneer Marcus den Porphyrotyphus voor ontsteking der hersenen, en Schneider den Enterotyphus voor ontsteking van het geheele stelsel der zenuwknoopen hielden, zoo zijn zij, door de verschijnselen van bloedsophooping gedurende het leven en bij de lijkopeningen, tot deze dwalingen

verleid geworden, welke dáár de opgeloopene hersenvliezen, buitengewonen rijkdom aan bloed van de zelfstandigheid der hersenen en somwijlen zelfs eene uitstorting van bloedwater of lympha, hier echter roode en opgezwollene zenuwknoopen van den buik deden bespeuren. Deze overvullingen van bloed in de centraalorganen van het zenuwstelsel zijn overigens in onderscheidene gevallen van eene zeer verschillende hevigheid, zelden van eenen activen, meestal van eenen passiven aard en komen nu eens alleen in het begin der ziekte, dan weder in haar geheele beloop voor, ja beperken zich menigmaal niet tot de hersenen of zenuwknoopen, maar bevinden zich bovendien in de longen, de klierachtige ingewanden van den buik enz.

4. Waarschijnlijk is ook de bloedmenging, hoewel ook alleen in de hyperaemische organen, reeds in de eerste tijdperken van het typheuse proces veranderd; wij kennen echter den cyclus van wijzigingen nog niet, welke zij noodzakelijk doorloopen moet, alvorens zij dien graad van oplossing verkrijgt, die zich later, bij vele ziektevormen reeds na weinige dagen, bij andere eerst na weken, vertoont. Alsdan is het bloed van het geheele ligchaam donker, bruinachtig, violet of zwartachtig gekleurd, het is meestal dun en specifiek ligter, dan in den normalen toestand, stolt langzaam en niet tot eenen vasten bloedkoek, maar tot eene weeke, smerige, teerachtige massa, van welke de wei zich slechts onvolkomen, troebel en menigmaal bloedkleurig afzondert, en vertoont onregelmatig gevormde, rondachtige bloedkogeltjes. Zoowel zijne stremmende bestanddeelen (vezelstof en eiwit) als de roode kleurstof schijnen ziekelijk veranderd te zijn, en welligt duiden de gesteldheid der bloedligchaampjes en de luchtblaasjes, die men somwijlen in de vaten, voornamelijk in de aderen van het zachte hersenvlies, bij de Typhoses aantreft, eene ware, reeds gedurende het leven beginnende ontbinding aan.

De groote krachteloosheid in de latere tijdperken van alle hiertoe behoorende ziekten, de bloedingen uit de verschillendste organen, de Purpuravlekken op de huid, de neiging van alle afgescheidene stoffen tot bederving enz., verschijnselen, die bij alle Typhi voorkomen, worden aan deze veranderingen van het bloed toegeschreven en met haar staat het ook in verband, dat de lijken zoo lang warm blijven en zoo spoedig tot ontbinding overgaan, dat de spieren bruin, wankleurig en murw zijn, dat er zich Ecchymoses en uitstortingen van bloed in de meest verschillende organen vertoonen, en dat, bijna bij alle aan Typhus gestorvene voorwerpen, het inwendige vlies der vaten en van het hart (door doorweeking van het opgeloste bloed) kersrood gekleurd is. Ten onregte hebben velen de laatste verschijning voor eene ontstekingachtige roodheid gehouden en het wezen van den Typhus in Phlebitis (Amstrong) of hersenontsteking (Ardevol) gezocht.

5. Het zenuwstelsel toont zich bij geen ander proces der Haematonoses zoo standvastig, zoo vroegtijdig en zoo hevig aangedaan, als bij het typheuse. Gedeeltelijk kan men zijn lijden verklaren uit de vermelde overvulling van bloed der hersenen, der zenuwknoopen enz., gedeeltelijk uit de ontmenging van het bloed, met welke de zenuwtoevallen veelal gelijken tred houden, en die noodzakelijk den invloed moet veranderen, welken het bloed op de zenuwen uitoefent; het kan echter wel naauwelijks ontkend worden, dat de Miasmata, welke wij als oorzaken der Typhi zullen leeren kennen, even als op het bloed, zoo ook op de zenuwen primair (even als met vele septische, zoo ook met vele narcotische giften overeenkomende) haren invloed uitoefenen, en van daar, dat de stoornissen van het sensitive leven, die zich bij de Typhi zoo veelbeduidend vertoonen, wel naauwelijks als zuiver secundaire verschijnselen kunnen worden aangemerkt. Deze stoornissen zijn zeer veelvuldig,

nemen haren oorsprong nu eens meer uit de hersenen, dan weder meer uit het stelsel der zenuwknoopen en, zoo het schijnt, bij vele ziektevormen zelfs uit het ruggemerg, en doen voornamelijk de sensoriële en psychische, dikwijls echter ook de locomotorische zijde van het zenuwstelsel aan. In den beginne dragen zij menigmaal het kenmerk van exaltatie der ziekelijk gestegen werkdadigheid, en vele Typhi verloopen eerst met levendige, woedende ijlingen (Typhomanie), met hevige stuipen en dgl. meer; het is nogtans opmerkenswaardig, dat de peripherische zenuwdeelen ongevoeliger voor uitwendige indrukken worden, naarmate de inwendige werkdadigheid der centraalorganen zich ziekelijk verhoogt: eene misverhouding, die bij geen ander ziekteproces zoo duidelijk waargenomen wordt. De primaire Exaltatie duurt echter zelden lang, en bij alle Typhi vertoont zich in latere tijdperken, bij vele ziektevormen en gevallen reeds van het begin af aan, de werkdadigheid der centraalorganen even zoo goed, als die van den omtrek, onderdrukt. Verdooving, ongevoeligheid, verlamming vergezellen het volkomen ontwikkelde ziekteproces, hetwelk zelfs zijnen naam (τῦφος, Rauch, Stolz, verdooving) aan een dezer verschijnselen te danken heeft.

6. Behalve de grondfactoren des levens: het bloed en de zenuwen, zijn bij alle Typhi ook de slijmvliezen aangedaan en leggen velerlei, voor het ziekteproces eigenaardige veranderingen aan den dag. Hun lijden geeft zich bijna gelijktijdig met de stoornissen in het bloed- en zenuwleven, reeds in de eerste tijdperken van den Typhus te kennen, neemt echter, met den tijd, aan hevigheid en uitgebreidheid toe en bereikt, even als de ontbinding van het bloed en het zenuwlijden, zijnen hoogsten graad in de latere tijdperken der ziekte. Bij vele ziektevormen, vooral bij de zoodanigen, welker zenuwtoevallen hunnen oorsprong uit de hersenen ne-

men, begint het lijden der slijmvliezen aan de luchtwegen; bij de meeste echter, vooral die, bij welke de zenuwknoopen lijden, wordt het eerst het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen aangedaan, en bij alle worden van lieverlede meerdere, somwijlen zelfs alle slijmvliezen mede in het bereik der ziekelijke verandering betrokken, hoewel ook oorspronkelijk aangedane steeds het sterkste zijn aangedaan. De lijdende slijmvliezen bevinden zich in eenen staat van prikkeling, hunne afscheiding is vermeerderd en in hoedanigheid veranderd, zij worden de zitplaats van eigenaardige, exanthematische vormingen en hebben eindelijk eene bepaalde neiging tot ontbinding en verstoring. De primaire prikkeling geeft zich echter in zeer verschillende graden, door pijn en andere stoornissen in de verrigtingen, te kennen; de vermeerdering der afscheidingen is nu eens meer, dan minder aanmerkelijk, en de verandering in de hoedanigheid der afgescheidene stoffen schijnt niet bij alle ziektevormen hetzelfde te zijn en is nog lang niet genoegzaam onderzocht. Bij de meeste Typhi vertoonen zich wel is waar, en wel in verband met de verandering van het bloedrood, in de afgescheidene stoffen van vele slijmvliezen, tegennatuurlijke, donkere kleurstoffen, welke de tong, de tanden, de neusgaten enz. met een roetachtige overdekking bedekken, de uitgebraakte zelfstandigheden bij gele koorts zwart kleuren en dgl. meer; doch deze bemerkt men niet bij alle ziektevormen en niet op alle slijmvliezen, en maken niet de eenige verandering hunner afscheiding uit, zooals de groote hoeveelheden phosphorzure kalk in de darmontlastingen bij Enterotyphus, de eigenaardige hoedanigheid der choleramassa's, de galachtige natuur van het slijm der longpijptakken bij de Petechiaalkoorts en dgl. meer, zulks bewijzen. Exanthematische vormingen (een binnenwaartsche uitslag, volgens John) komen, wel is waar, bij alle Typhi op de slijmvliezen voor, doch ook

zij vertoonen, naar gelang der verschillende ziektevormen en naar het verschil der aangedane slijmvliezen, velerlei, hoewel ook welligt slechts trapsgewijze verscheidenheden. Nu eens doen zij zich slechts voor als donkerroode, violetkleurige vlekken, door eene aderlijke overvulling van bloed te weeg gebragt en met zwelling en verweeking van het slijmvlies verbonden; dan weder ontwikkelen zich op deze vlekken weeke, vaatlooze, schijnvliesaardige en breiachtige massa's, die welligt met schimmelvorming overeenkomen, of ook ontstaan er verhevenheden, die vooral haren oorsprong uit de slijmklieren nemen en aan eene doorzijging derzelve met eigenaardige stoffen haar bestaan verschuldigd zijn, en nu eens meer met de knopjes, dan met de puisten of ook met de furunkels op de uitwendige huid overeenkomen. Hoe spoediger een Typhus verloopt, des te minder is, over het algemeen, deze binnenwaartsche uitslag ontwikkeld, en terwijl men de beide eerste graden op alle slijmvliezen heeft waargenomen, bemerkt men de typheuse uitwassen bijna alleen op het slijmvlies der darmen bij Enterotyphus, de aziatische cholera en welligt ook bij de pest. De gedaante van dezen uitslag moge echter zijn zoo zij wil, altijd heeft hij eene bepaalde neiging tot ontbinding; het slijmvlies, op hetwelk hij wortelt, stoot deszelfs Epithelium onder eene voortdurend vermeerderde afscheiding af, verweekt en lost zich steeds meer op en gaat, voornamelijk bij de hoogere graden, onder den invloed der veretterende schijnvliezen of door de oplossing der doorgezijgde massa's, in eene putride verzwering over. Even als overal, waar men roodheid zag, zoo ook heeft men in deze veranderingen der slijmvliezen ontsteking en hare gevolgen willen erkennen, en Broussais meende het wezen van den Typhus in eene Enteritis te vinden, anderen zagen het in eene ontsteking der Peyersche, Brunnersche klieren en dgl. meer. Het behoeft echter naauwelijks opmer-

king, hoe wezentlijk deze ziekelijke voorteekenen van de ware ontsteking afwijken. Ook kunnen wij niet uit het oog verliezen, dat niet de aandoening der slijmvliezen op zich zelve, maar alleen in verbinding met het primaire bloed- en zenuwlijden het Typhusproces uitmaakt, en dat die ziektevormen, bij welke oorspronkelijk slechts het slijmvlies op de aangetoonde wijze lijdt, niet tot de Typhi, maar tot de Typhoideae (zie bladz. 365. I. D.), eene hen wel is waar na aanverwante, doch niet gelijkvormige Familie behooren.

7. In al deze wezentlijke verschijnselen van den Typhus, in het lijden van het bloed, van het zenuwstelsel en der slijmvliezen, vertoont zich eene regelmatige opeenvolging, en het typheuse ziekteproces vervalt, bij alle hiertoe behoorende ziektevormen, in twee duidelijk onderscheidene tijdperken, welke het in meer of minder bepaalde tijdruimten doorloopt. Het eerste tijdperk is dat der bloedsophooping, der exaltatie, der prikkeling; het tweede daarentegen dat der ontbinding, van den Torpor en der verstoring, en als grondtypus voor den duur der enkele tijdperken, even als voor dien der geheele ziekte, doet zich hier de zevendaagsche periode gelden, hoewel er ook Typhi zijn, die reeds in de helft van dezen tijd den dood aanbrengen, en anderen, bij welke hij zich twee- en drievoudig verdubbelt. Dit cyclische, bepaalde beloop, hetwelk aan de eene zijde in de aandoening van het zenuwstelsel, aan de andere in de exanthematische natuur van het lijden der slijmvliezen zijnen grond hebben kan, is niet alleen voor de erkenning en voorzegging, maar ook voor de behandeling van belang, dewijl ook bij den Typhus, even als bij andere cyclische ziekten, hij, die eenmaal in den ziektekring getreden is, hem doorloopen moet en niet voor den tijd genezen kan.

8. Er komen menigmaal typheuse ziektevormen voor, bij welke de veranderingen in het bloed, de stoornissen

in het zenuwleven en de aandoening der slijmvliezen de geheele ziekte uitmaken. De uitwendige huid wordt bij haar naar die mate week en droog, als de slijmvliezen dieper worden aangedaan, en is, op het gevoel, gewoonlijk heet, somwijlen echter ook koel en (bij eenen hevig vermeerderden bloedtoevoer) zelfs koud. Menigmaal toont zij, vooral in het tweede tijdperk, eene Calor mordax, die bijtende, brandende hitte, welke voor de onderzoekende hand veel gevoeliger is, dan voor den Thermometer, en die op eigenaardige electrische voorteekenen schijnt te berusten. Meestal heeft de huid een' bleeken, in de latere tijdperken dikwijls een' aardkleurigen tint, en wanneer de ontmenging des bloeds aanmerkelijker wordt, bedekt zij zich niet zelden met Purpuravlekken, Ecchymoses en Vibices. Andere aanmerkelijk veranderingen komen echter, in het beloop der ziekte, niet op haar voort, en eerst omstreeks den tijd der krises wordt zij levendig, vochtig en brengt somwijlen eenen uitslag voort, die echter niets eigenaardigs heeft, en nu eens in Erythema, dan in Miliaria, furunkels of Ecthiyma (naar gelang der zamenstelling en der heerschende ziektegesteldheid) bestaat.

9. Bij andere Typhusvormen daarentegen slaat het lijden der slijmvliezen op de uitwendige huid over en er verschijnen, gewoonlijk omstreeks het einde van het eerste tijdperk, ware Dermexantheses, die aan den binnenwaartschen uitslag der slijmvliezen, zooals die bij de Typhi voorkomen, in velerlei opzigten beantwoorden. Het is opmerkenswaardig, dat de exanthematische Typhi juist in die ziektevormen bestaan, welke in de grootste uitgebreidheid, als geschiedkundige epidemiën, en met de ontwijfelbaarste kenteekenen van besmettelijkheid voorkomen, dat echter juist bij hen, in evenredigheid tot hunne overige ontwikkeling, de veranderingen der slijmvliezen weinig ontwikkeld zijn, zoodat het ook bij hen aan de eene zijde blijkt, dat de verschijning van Der-

mexantheses in verband staat met het streven der ziekten naar eene mededeelingskracht en tot hoogere ontwikkeling, terwijl aan de andere zijde zich eene zekere tegenstelling tusschen den typheusen binnenwaartschen uitslag en de Typhoses der huid openbaart.

10. De veranderingen, die door de typheuse Dermexantheses der huid worden te weeg gebragt, zijn niet minder veelvormig dan die, welke dit ziekteproces in de slijmvliezen te voorschijn roept. Nu eens bestaan zij in eene eenvoudige oplooping met de daaropvolgende nederzetting van kleurstof; dan weder vormen zich roode, omschrevene vlekken, die echter wel van de Purpuravlekken moeten worden onderscheiden; nu eens verschijnen er schijnvliesaardige, tot ontbinding geneigde vormingen, en dan weder ontstaan er, door nederzetting van eigenaardige stoffen te weeg gebragte knobbels (Carbunculi), die in versterving eindigen. In weêrwil dezer groote uitwendige verscheidenheid bestaan er toch nog verscheidene puisten, door welke de typheuse huidveranderingen zich reeds uitwendig als met elkander verwant, kenmerken:

a. Hare verschijning wordt steeds voorafgegaan door bloed- en zenuwverschijnselen van het typheuse proces, als voorteekenen, die doorgaans eenen bepaalden tijd aanhouden en onder zoodanige toevallen uitbreken.

b. Zij leggen geene merkbare vooringenomenheid voor bijzondere plaatsen der huid aan den dag, verschijnen aan de meest verschillende ligchaamsdeelen en dikwijls over het geheele ligchaam.

c. Zij hebben eene donkere, vuilachtig roode kleur, door de oplossing des bloeds en de nederzetting van kleurstof te weeg gebragt wordende.

d. Vele ziektevormen beperken zich tot de oppervlakkige lagen der lederhuid; anderen daarentegen dringen dieper, ja zelfs tot in het onderhuidscelweefsel en de onderliggende deelen door.

e. Zij veroorzaken geen of naar verhouding weinige pijn.

f. Bevatten zij eene vloeistof, zoo heeft deze eene alkalische geaardheid.

g. Zij zijn van eene vlugtige natuur en geneigd om terug te treden. Verloopen zij echter ongestoord, dan eindigen zij, na eenen bepaalden tijd, nu eens met afschilfering der opperhuid, dan weder met verstoring der geheele huid. In het laatste geval blijven er likteekens terug.

h. Zij zijn — met inachtneming der ziekten, bij welke zij verschijnen — mededeelbaar; deze smetstof heeft echter, zooals later blijken zal, veel eigenaardigs, en alle hiertoe behoorende ziektevormen kunnen hetzelfde voorwerp meer dan eenmaal in het leven aandoen.

11. Even als andere Dermexantheses, zoo oefenen ook de Typhoses, bij hare verschijning, menigmaal eenen verzachtenden invloed op het inwendige wortelproces uit; bij de meeste exanthematische Typhi laten de verschijnselen, nadat de uitbotting gevolgd is, eenigzins na. Deze beterschap is echter bijna altijd slechts voorbijgaande, en de ergste toevallen der Typhi (hun tweede tijdperk) vertoonen zich eerst na de uitbotting, ja bij vele ziektevormen eerst na het verdwijnen van den uitslag.

12. Even als het typheuse lijden der slijmvliezen bij de exanthematische Typhi, op de uitwendige huid terugslaat, zoo deelt het zich somwijlen ook aan andere organen en weefsels mede, en bij vele vormen en gevallen bespeurt men op de weivliezen, in de klieren, in parenchymateuse organen enz. veranderingen, die meer of minder overeenkomst met die der slijmvliezen en der uitwendige huid hebben en zich natuurlijk gedurende het leven ook door velerlei verschijnselen aan den dag leggen. Wij zullen op deze minder standvastige, hoewel ook voor vele Typhi, b. v. de pest, gewigtige veranderingen der klieren, weivliezen enz. bij de beschrij-

ving der afzonderlijke Geslachten, welke zij gewoonlijk vergezellen, terugkomen.

Deelneming van het geheele organismus.

Het typheuse ziekteproces wordt steeds door koorts vergezeld. In den aanvang, alvorens de ontmenging des bloeds aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft, kan zij het drievoudige karakter hebben, is echter slechts zelden bij rustige voorwerpen, van eenen ontstekingachtigen Genius morborum en zoodanige Typhi, bij welke voornamelijk de hersenen en de ademhalingswerktuigen lijden, synochaal en, ten minste in onze luchtstreken, ook slechts zelden en bij wijze van uitzondering tevens torpide. In het tweede tijdperk daarentegen wordt de koorts bij alle hiertoe behoorende ziekten, welk haar karakter vroeger ook moge geweest zijn, asthenisch, en aan deze omstandigheid moet men het toeschrijven, dat de Ouden in hunne febris maligna, putrida en nervosa, de verschillendste, met torpide terugwerking der vaten verbondene aandoeningen, met de ware Typhi verwarden. Voor het overige verhoudt de koorts zich bij de exanthematische Typhi volkomen op dezelfde wijze, als bij de niet exanthematische; ten hoogste bespeurt men, voor de uitbotting, eene sterkere verheffing, dan gewoonlijk, en na dezelve, eene meer in het oogvallende, doch voorbijgaande nalating. Van eene deelneming van het zenuwstelsel in denzelfden zin, als bij de Catarrhoses, Erysipelatoses enz., kan hier de rede niet zijn, dewijl eene aandoening van het gewaarwordingsleven wezentlijk tot het begrip van den Typhus behoort; wel echter merkt men op, dat aan de dusgenoemde hersentyphi het stelsel der zenuwknoopen, en aan de zenuwknooptyphi de hersenen met hare zenuwen medelijdend aandeel nemen. Ook is die invloed meldenswaardig, welken het typheuse proces op de voeding uitoefent; alle door hetzelve aangedane voorwerpen vermageren gewoonlijk spoedig.

Verspreiding en mededeeling.

Eene verspreiding en mededeeling van het typheuse proces in zijnen geheelen omvang vindt hier niet plaats. Het zenuwstelsel, het bloed en de slijmvliezen moeten, om eenen Typhus te vormen, gelijktijdig lijden; worden er nu nog andere organen aangedaan, dan is dit geene verdere uitbreiding van het geheele ziekteproces, maar slechts van enkele zijner verschijnselen. Wel echter kan elk zijner grondbeginselen nu eens eene grootere, dan weder eene geringere uitgebreidheid innemen, met den tijd toenemen, van het eene orgaan op het andere overgaan enz. Ik heb reeds gezegd, dat de eigenaardige verandering des bloeds in de met hetzelve overgevulde centraalorganen van het zenuwstelsel schijnt te beginnen en zich eerst langzamerhand aan de geheele bloedmassa mede te deelen, dat aan het lijden van het zenuwknoopstelsel de hersenen aandeel nemen enz. Het meest in het oogvallende heeft er overigens eene verspreiding en mededeeling plaats, met betrekking tot de veranderingen der slijmvliezen en der uitwendige huid. Gene beperken zich nu eens slechts tot enkele slijmvliezen, tot die der darmen, der luchtwegen enz., dan weder treffen wij haar op alle slijmvliezen aan, of ook gaan zij zelfs op andere weefsels, zooals gezegd werd, op de huid, de klieren, de weivliezen enz. over. De typheuse huidaandoeningen echter, zelfs die door mededeeling, door terugkaatsing van het lijden der slijmvliezen ontstaan en, even als dit, somwijlen slechts op enkele plaatsen zigtbaar, menigvuldiger echter over het geheele ligchaam verspreid zijn, zijn, zooals reeds vermeld is, vlugtig, verplaatsen zich en bewerken, bij hare terugtreding, behalve eene verergering vcn het typheuse grondlijden in het algemeen in de organen, aan welke zij zich mededeelen, soortgelijke veranderingen, als vroeger op de uitwendige huid aanwezig waren, carbunculi interni en dgl.

Zamenstelling.

Het typheuse ziekteproces, een der meest ontwikkelde van de Klasse der Haematonoses, gaat slechts weinige verbindingen aan; want de veelvuldige plaatselijke aandoeningen met neiging tot versterving (Typhoides), die men nevens de Typhi in de meest verschillende organen waarneemt, zijn niet zoo zeer zamenstellingen, als wel verschijnselen der ziekte, en wanneer ook de hiertoe behoorende ziektevormen in het begin dikwijls met eenen gastrischen of catarrhalen tint verloopen, zoo verliest zich deze meer eenvoudige aandoening der slijmvliezen in de latere tijdperken doorgaans in de hooger ontwikkelde Typhoses, en is slechts voor zoo verre van eenige beteekenis, als zij deze of gene slijmvliezen voornamelijk aandoet. Alleen met het ontstekingachtige proces schijnt het typheuse, in dien aard verbindingen aan te gaan, dat de vermeerderde toevoer van bloed, welke in de eerste tijdperken naar verschillende organen plaats heeft, nu en dan tot ontsteking opklimt. Voor het overige komt ook deze zamenstelling slechts bij weinige ziektevormen en waarschijnlijk altijd slechts in het eerste tijdperk, dat van congestie, van den Typhus voor.

Gewigtiger is de vijandige verhouding van den Typhus tegen andere ziekteprocessen, die voor hem, even als voor den scharlakenuitslag, de pokken enz., of voor altijd wijken, of evenwel terugtreden. Dit ziet men bij de uitbarsting der typheuse ziektevormen, voornamelijk der exanthematische Typhi, Eczematoses, Scrophulae, Scabies, zelfs met vele ontstekingen enz., gebeuren.

Oorzaken.

De Typhi ontstaan vrijwillig en door mededeeling en deze beide wijzen van ontstaan komen bij alle ons bekende ziektevormen dezer Familie voor; er bestaat geen Typhus, die, even als Variola, steeds door besmetting moet worden te voorschijn geroepen; doch onder

begunstigende omstandigheden kan elke der hiertoe behoorende ziekte op gezonden overgaan.

Wat het vrijwillige ontstaan betreft, zoo schijnen, als inwendige, voorbeschikkende oorzaken, voornamelijk de ouderdom en de ligchaamsgesteldheid van eenige beteekenis te zijn. Men ziet, wel is waar, Typhi bij kinderen, volwassenen en grijsaards voorkomen, en zwakke voorwerpen worden even goed door hen aangedaan als sterke, doch de huw- en middelbare jaren leveren ons nogtans steeds de talrijkste zieken op, en volbloedige, sanguinische voorwerpen, die tevens met een prikkelbaar zenuwstelsel voorzien zijn, worden meer dan anderen aangedaan. De kunne heeft hierop geenen invloed; daarentegen heeft men in vele epidemiën waargenomen, dat lieden, die een ongeregeld, buitensporig leven leiden, het eerst aangedaan en gedood worden, en dewijl de geringe stand zich menigvuldiger blootstelt aan de uitwendige schadelijkheden, welke Typhi verwekken, zoo wordt deze ook meer door hen bezocht, dan de hoogere.

De uitwendige oorzaken der vrijwillig ontstaande Typhi bestaan altijd in Miasma. Het typheuse ziekteproces is de hoogste ontwikkeling der miasmatische ziektegesteldheid; de tot hem behoorende ziektevormen zijn de meest ontwikkelde en gevaarlijkste onder die verschillende aandoeningen, welke door den invloed der in de ontbinding begrepene organische zelfstandigheden en soortgelijke schadelijkheden worden verwekt. De Typhi kunnen zoowel door plantaardige, als door dierlijke Miasmata ontstaan, hoewel ook vele ziektevormen, b. v. Enterotyphus, gele koorts enz. zich liever door gene, andere, b. v. Porphyrotyphus, zich meer uit dezen vormen. Eene moerassige lucht, het hospitaal-, gevangenis- en scheepsmiasma, de uitwaseming van kerkhoven en slagvelden, het gebruik van onzuiver, met putride stoffen vermengd, bedorven water of van bedorven vleesch,

de opneming van ontbondene organische zelfstandigheden in den omloop des bloeds enz. kunnen alle Typhi voortbrengen, en alles, wat de vorming van Miasmata in het groot bevordert, begunstigt ook het epidemische ontstaan dezer ziektevormen. Tot deze, de ontbinding bevorderende omstandigheden behoort vooral een zekere graad van warmte en vochtigheid, en men ziet deswege de typheuse aandoeningen in warme, vochtige streken en in de lente, den zomer en den herfst menigvuldiger, dan onder andere omstandigheden. Van groot gewigt schijnen ook de eigenaardige, electrische verhoudingen der lucht en der aarde te zijn, over welke Eisenmann ons zulke geestrijke aanwijzingen gegeven heeft, doch aangaande welke wij nog veel opheldering behoeven. Het is bekend, dat de vermenging van zee- en van rivierwater (namelijk door electrische voorteekenen) eene ontbinding te weeg brengt, welke aan de lucht verderfelijke eigenschappen mededeelt; dat de Typhi en aanverwante ziekten in de nabijheid van brak water menigvuldig voorkomen, en welligt heeft er ook eene soortgelijke verhouding tusschen de zee- en landlucht plaats, welke ons de menigvuldigheid der miasmatische aandoeningen aan de kusten verklaart. Waardoor echter een vulcanische grond eene bron van Miasmata wordt, wat de aarde van Calabrië tot den oorsprong van typheuse ziekten maakt, hoe het komt, dat (zooals de geschiedenis der epidemiën aantoont) voornamelijk na aardbevingen, uitbarstingen van vuurspuwende bergen, menigvuldig noorderlicht en dgl., groote, algemeen bekende Typhusepidemiën volgen, en waarin het Miasma eigenlijk bestaat, hetwelk in de veertiende eeuw den zwarten dood en in onzen tijd de Cholera morbus, insgelijks een' typheusen ziektevorm, de reis rondom de wereld liet maken, zijn vragen, op welke wij eerst na verdere onderzoekingen en waarnemingen, een voldoend antwoord verwachten.

Wanneer de Miasmata in eenen hoogen graad ontwik-

keld zijn, zoo is alleen hun sterk werkende invloed op voorbeschikte personen, en geene andere gelegenheid gevende schadelijkheid noodig, om Typhi te verwekken. Men heeft herhaalde malen in hospitalen, op schepen, in gevangenissen enz. Petechiaalkoorts, gele koorts en dgl. zien uitbreken, zonder dat bij de eerst aangedane voorwerpen eene bepaalde aanleiding konde worden aangetoond, en de voorbeelden, in welke het inademen eener moerassige lucht, het gebruik van bedorven water of slecht vleesch en dgl. op zich zelven toereikende waren, eene zoogenaamde zenuwkoorts voort te brengen, zijn niet zeldzaam. Ontbreekt het echter aan miasmatische invloeden, zooals die zich, b. v. bij ons in de lente en den herfst uit de afstervende vegetatien ontwikkelen, aan den behoorlijken graad van hevigheid, om eenige ziekte over het algemeen, of in het bijzonder Typhi op zich zelven alleen te voorschijn te roepen, dan is er, zal het voorwerp in een dusdanig, door de miasmatische gesteldheid slechts in hem voorbereid lijden vervallen, nog eene laatste aanleiding, eene gelegenheid gevende oorzaak noodig. Als zoodanig doen zich bij de onderscheidene ziektevormen zeer verschillende invloeden gelden; het zijn echter voornamelijk na op het zenuwstel werkende schadelijkheden, vrees, schrik, afkeer, bovenmatige inspanning van den geest, aanhoudend nachtwaken en dgl., dat men het veelvuldigst Typhi ziet verschijnen. In andere gevallen geeft echter voorzeker ook verkouding en vocht, eene bovenmatige ligchaamsinspanning, eene afwijking in de diëet enz. de laatste aanleiding tot de ziekte, en men kan met regt zeggen, dat, zoo de epidemische gesteldheid de miasmatische is, alles, wat anders eene eenvoudige catarrhale aandoening verwekt, Typhi kan voortbrengen.

Hieruit kan men verklaren, hoe Typhi nu en dan uit andere ziekten ontstaan. Dit is overigens bij elk voorwerp in het bijzonder veel zeldzamer het geval, dan de

Ouden van hunne febris nervosa en putrida aannamen, welke zich uit de meest verschillende aandoeningen zouden kunnen ontwikkelen, en wanneer zich ook, onder miasmatische invloeden, bij velerlei ziekten verschijnselen van ontbinding en van zenuwaandoeningen vertoonen en aan haar het torpide, septische karakter, in zekere mate eenen typheusen tint mededeelen, dan worden deze ziektevormen, b. v. de putride scharlakenuitslag, de putride febris gastrica enz., daarom nog geene ware Typhi. In ware Typhhi gaan alleen andere miasmatische ziekten, namelijk in de moerassige streken voorkomende intermitterende, en de uit deze ontstaande remitterende koorts, over, en vormen, als het ware, hun eerste tijdperk; zoo ziet men b. v. uit de wisselkoortsen van Holland, het zuidelijke gedeelte van Frankrijk, Italië, en somwijlen ook uit de Typhoses van onze luchtstreken, waren Enterotyphus ontstaan. Hetgeen echter in enkele gevallen slechts zelden geschiedt, is in epidemiën dikwijls het geval en wordt in de typheuse eene der menigvuldigste wijzen van ontstaan. De miasmatische ziektegesteldheid geeft zich eerst door het verschijnen van minder ontwikkelde ziekten te kennen en ontwikkelt zich eerst langzamerhand tot haren hoogsten bloei, het typheuse proces. De meeste epidemiën van den abdominaaltyphus nemen als wissel- en slijmkoorts een' aanvang; de Typhus der keerkringen, de febris flava ontwikkelt zich uit de febris gastrica intermittens en remittens van die luchtstreken, en dikwijls genoeg nemen de epidemiën van den Pophyrotyphus haren oorsprong uit de epidemiën van den kwaadaardigen buikloop, der hospitaalversterving en van andere Typhoides. Deze overgang eener besmettelijke ziekte in eene andere wordt, eene bijzonderheid der meeste miasmatische aandoeningen, door hare vatbaarheid, de Infectie voort te zetten, van welke zoo zal gesproken worden, zeer bevorderd.

Door de overdraging der ziekmakende stof, van zieken

op gezonden, door mededeeling, ontstaan de Typhi op eene tweeledige wijze: door voortgezette Infectie en door eigenlijke besmetting. De eerste wijze van ontstaan komt aan al hunne ziektevormen, gemeenschappelijk met de meeste hooger ontwikkelde besmettelijke ziekten, toe; de laatste daarentegen merkt men alleen bij vele, voornamelijk exanthematische Typhi, op.

De meeste der door Miasmata voortgebragte ziekten, de febris malignae intermittentes en remittentes, de Typhoideae en de Typhi, hebben eene bepaalde neiging, om met ontbinding der organische zelfstandigheid te verloopen, en ontwikkelen daarbij, even goed als de tot bederf overgegane afgestorvene bewerktuigde zelfstandigheden, Miasmata, welke, onder gunstige omstandigheden op gezonden overgedragen, wederom Infectionsziekten verwekken; zij hernieuwen alzoo het Miasma en zetten de Infectie voort. Men heeft, zooals ik reeds vroeger (bladz. 370. I. D.) heb aangemerkt, deze van levende, zieke ligchamen uitgaande Miasmata steeds met de smetstoffen, de eigenlijke ziektezaden, verward; doch daargelaten, dat gene veel afhankelijker van uitwendige omstandigheden, van den warmtegraad, de vochtigheid en overige gesteldheid der lucbt, van de plaats en dgl., zijn, dan deze; dat zij zich slechts in dezelfde verhoudingen met de organische ontbinding ontwikkelen, welke de smetstoffen doodt, en dat het bij haar nimmer, klaarblijkelijk op de hoeveelheid, op de bij elkander plaatsing van vele zieken enz. aankomt, zijn beide in hunne werkingen wezentlijk verschillend; de smetstof brengt, als een waar zaad, steeds denzelfden ziektevorm voort; het hernieuwde Miasma daarentegen menigmaal eene andere besmettelijke ziekte, dan gene, welke hetzelve voorafgegaan was. Op deze wijze vormen de Typhi zich niet zelden door den invloed, welken de uitvloeijingen van de aan minder ontwikkelde miasmatische ziekten lijdende voorwerpen op gezonden uitoefenen,

zooals Porphyrotyphus door het verkeer met lijders aan hospitaalversterving, aan kwaadaardigen loop enz., gele koorts uit andere moerasziekten der keerkringen enz. Even als echter de Typhi door eene voortgezette Infectie ontstaan, zoo kunnen zij ook zelve weder op deze wijze andere ziektevormen voortbrengen. Het is door talrijke daadzaken bewezen, dat de uitwasemingen van typheuse lijders aan hospitaalversterving, Angina maligna, kwaadaardigen loop, Carbunculi enz. bij voorbeschikten kunnen te weeg brengen, en vele uit de geschiedenis der epidemiën afstammende gevallen maken het waarschijnlijk, dat, onder begunstigende omstandigheden, Abdominaaltyphus Petechiaaltyphus, en deze de pest, door voortgezette Infectie kan voortbrengen. Menigmaal wordt, wel is waar, door de uitwasemingen van eenen Typhuslijder, weder dezelfde typheusen ziektevorm, door Enterotyphus weder Enterotyphus, door gele koorts wederom gele koorts, te voorschijn geroepen; doch ook dan draagt bij de meeste vormen de voortplanting nog niet het karakter der zuivere besmetting; heeft geen plaats, tenzij de dampkring zoo gesteld is, dat hij ook het vrijwillige ontstaan der ziekte begunstigt; is te zekerder en sterker, hoe meer gevorderd de organische ontbinding verschijnt, en toont zich afhankelijk van de hoeveelheid zieken in eene enge ruimte, dat is, van de hoeveelheid der ontwikkelde Miasmata. Ik geloof, dat, uit dit verschil tusschen voortgezette Infectie en besmetting, vele tegenstrijdige punten in de Nosogenie, b. v. over het besmettingsvermogen der gele koorts, kunnen worden opgelost.

Veel zeldzamer dan voortgezette Infectie bemerkt men, bij de Typhi, de ware, van de gesteldheid der lucht minder afhankelijke, reeds bij de geringste hoeveelheid ingevoerde stof werkzame en steeds denzelfden ziektevorm voortbrengende besmetting. Men neemt haar hoofdzakelijk bij vele exanthematische Typhi, voornamelijk bij den Porphyrotyphus en de pest waar, en de smet-

stoffen dezer ziekten bezitten veel eigenaardigs, over hetwelk echter bij hare afzonderlijke beschrijving verder zal gesproken worden. Opmerkenswaardig is het, dat zelfs de bewezen besmettelijke Typhi niet, even als vele andere aanstekende ziekten, wanneer men eenmaal aan haar geleden heeft, de vatbaarheid voor hunne terugkeering vernietigen.

Waarvan het afhangt, dat zich deze of gene vorm van Typhus ontwikkelt, of namelijk Typhi met of zonder Dermexanthesis ontstaan, is over het algemeen niet te bepalen, hoewel wij ook bij de Geslachten in het bijzonder invloeden zullen leeren kennen, die, wat de oorzaken aangaat, in betrekking tot dezen of genen vorm staan. Dat de exanthematische Typhi doorgaans de verst uitgebreide epidemiën daarstellen, zoude welligt kunnen doen besluiten, dat hunne oorzaken ook de algemeenste zijn, en menigvuldiger en op meerdere plaatsen, dan die van andere Typhi zouden voorkomen. Men moet echter niet uit het oog verliezen, dat de besmettelijkheid dezer ziektevormen hunne uitbreiding bevordert, en dat ook niet exanthematische Geslachten dezer Familie, b. v. Cholera morbus, de geheele wereld kunnen doortrekken.

Voorkomen en algemeene verbreiding.

De Typhi komen, zooals uit de oorzaken gebleken is, slechts zelden sporadisch voor. Dewijl de ontwikkeling der Miasmata deels van plaatselijke omstandigheden, van moerassen, slecht verzorgde hospitalen, gevangenissen, kerkhoven enz., deels van veranderingen in den tijd, van de afwisseling van warmtegraad, vochtigheid en electriciteit der lucht, van vulkanische uitbarstingen, aardbevingen en dgl. afhangt, zoo vertoonen zich de Typhi, de meest ontwikkelde besmettelijke ziekten, endemisch, epidemisch, of, door de gezamentlijke werking van plaatselijke en tijdelijke vermogens veroorzaakt, als plaatselijke epidemiën. Endemisch, zijn zij voorna-

melijk in moerassen, in de nabijheid van vuurspuwende bergen, aan zeekusten, aan rivieren met geringe beweging en brak water, in onzuivere, overvulde hospitalen, kerkers, schepen enz. Hunne epidemiën echter zijn van zeer verschillende uitbreiding en duur, naar gelang van den aard en de wijze van ontwikkeling der Miasmata, naar de hevigheid en naar de ziektevormen, welke door dezelve worden te voorschijn geroepen. Wanneer de miasmatische luchtsgesteldheid slechts weinig ontwikkeld is, en er nog sterker inwerkende invloeden tot voortbrenging der Typhi noodig zijn, verschijnen dezelve, voornamelijk in den herfst, tusschen de aanverwante ziektevormen slechts in gering aantal. Aanmerkelijker zijn deze epidemiën reeds, wanneer het buitengewoon slechte weder van enkele jaren eene meer rijkelijke ontwikkeling van Miasmata bevordert, zooals de studentenkoorts in Heidelberg, vele epidemiën van Enterotyphus in Frankrijk en aan den Rhijn, van Porphyrokoorts enz. bewezen hebben. Komen zoodanige voorteekenen van ongunstig weder gelijktijdig met overeenkomstige plaatselijke omstandigheden voor, dan wordt hunne verderfelijke werking natuurlijk nog verhoogd, zooals zulks blijkt uit de epidemiën van Groningen, den Porphyrotyphus, die verscheidene jaren in boven-Italië heerschte, de gele koorts, welke van tijd tot tijd de West-Indiën ontvolkt enz., en krijgstogten, volksverhuizingen en dgl. kunnen, deels door het bijeenvoeren van heterogene gesteldheden, deels door de ellende en de gemoedsaandoeningen, welke zij te weeg brengen, en deels wegens de voortgezette Infectie en besmetting er veel toe bijdragen, de uitgebreidheid en den duur der typheuse ziektevormen, welke zoo gaarne in hun gezelschap ontstaan, te vermeerderen. Hiervan getuigen de Hongaarsche hoofd- en maagkoorts der zesde en zevende eeuw, de oorlogspest der jaren 1812 tot 1814 en vele andere epidemiën. Van tijd tot tijd echter

schijnen er, door velerlei afwijkingen in de levenlooze en levende natuur aangekondigd, door aardbevingen, eene aaneenschakeling van vulkanische uitbarstingen, velerlei Meteoren, bezoekingen van sprinkhanen, tegennatuurlijke Vegetatie, misgewas, hongersnood enz. voorafgaan, veranderingen in den dampkring en in het inwendige onzer aarde plaats te grijpen, over welker natuur wij echter geene bepaalde rekenschap kunnen afleggen, maar van welke wij moeten aannemen, dat zij, over eene groote uitgebreidheid van de bewoonde oppervlakte der aarde, Miasmata uitstorten; immers zij worden door groote, algemeen bekende epidemiën van typheuse ziekten opgevolgd. Op deze wijze is de Typhus der Ouden, onder Antonin, onder Gallus en Volusian en ten tijde van Justinianus, de bekende wereld doorgetrokken; onder zoodanige omstandigheden werden Azië en Europa, van de zesde eeuw af, herhaalde malen door moorddadige epidemiën van Anthracotyphus, voornamelijk in 1348 door den zwarten dood, bezocht; op deze wijze vertoonde zich de Porphyrotyphus op het einde der vijftiende en in het midden der vorige eeuw, en aldus (niet, zooals men aanvankelijk geloofde, door besmetting) vond de Indische Cholera, in onze dagen, den weg van den Ganges tot naar Amerika over Azië, een gedeelte van Afrika en Europa, zeeën en bergketens op haren togt overtrekkende en noch menschenrassen, noch volken, noch ouderdom verschoonende. Opmerkenswaardig is het overigens nog, dat ten allen tijde slechts een der typheuse ziektevormen (doorgaans een exanthematische) eene dusdanige uitgebreidheid konde erlangen, dat in de zesde eeuw de Typhus pustulosus der Ouden in Anthracotyphus overging en voor dezen plaats maakte, en dat deze wederom, op het einde der vijftiende en in het begin der zestiende eeuw, zich in Porphyrotyphus veranderde en voor dezen nieuwen ziektevorm langzamerhand uit het beschaafde Europa terugweek.

Uit het uitgebreide voorkomen dezer Typhusepidemiën blijkt reeds, dat de Typhoses in haren geheelen omvang niet tot enge geographische grenzen beperkt zijn; de Porphyro- en Anthracotyphus hebben zich herhaalde malen tot 65 en 70 graden noorderbreedte uitgestrekt; de Landfarsot in Scandinavië en op de Faroëeilanden is even zoo goed een typheuse ziektevorm, als de gele koorts in West-Indië en de ziekte aan den Senegal, van welke Schotte ons verhaalt, en nog in den nieuweren tijd heeft de Indische Cholera bewezen, dat een en dezelfde Typhus, met gelijke hevigheid, de oude en de nieuwe wereld, het zuidelijke en noordelijke gedeelte der aarde bezoeken kan. Eenigen invloed nogtans oefenen ook de geographische liggingen op het geheele ziekteproces uit, en de ziektevormen in het bijzonder zijn, in dit opzigt, aan zeer bepaalde wetten onderworpen. Aan de keerkringen zijn de Typhi over het algemeen ontegenzeggelijk veelvuldiger, meer ontwikkeld en kwaadaardiger, dan in de koudere luchtstreken, en vele Geslachten, b. v. de gele koorst, vinden reeds in het zuidelijke gedeelte der gematigde luchtstreken hunne grenzen. Er zijn ziektevormen, welke alleen in het oostelijke en andere, die alleen in het westelijke halfrond der aarde te huis behooren; de Porphyrotyphus en de pest kwamen slechts vereenvoudigd en veranderd in Amerika voor, en alleen op deze wijze bezocht de Ochrotyphus van Amerika het zuidelijke gedeelte van Europa. Den duidelijksten invloed echter oefent de meer hooge of lage ligging uit, en de meeste hiertoe behoorende ziekten bepalen zich tot diepliggende streken, kustlanden enz.; zoo behoort de pest in de valeijen van Egypte en in Constantinopel, de Cholera Asiatica aan de oevers der Indische zee, de gele koorts op de west-indische eilanden en in de havensteden van het Amerikaansche vasteland te huis, en de laatste komt slechts uiterst zeldzaam op eene hoogte van 6 tot 800 voeten boven de

oppervlakte der zee voor. Dat overigens ook deze regel aan uitzonderingen onderworpen is, blijkt niet alleen uit de verbreiding der pest, der Cholera en van den Petechiaaltyphus, van welke de laatste zich kortelings tot aan het klooster van St. Bernard (7680) verhief, maar er bestaat, volgens de berigten van Humboldt, in Mexico een Typhusvorm, de Matlazahuatl, die eenmaal in elke eeuw vreeselijke verwoestingen onder de inboorlingen aanrigt en nog nimmer van de vulkanische hoogten is nedergedaald.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop van het typheuse proces is steeds acuut, en boven werd reeds aangemerkt, dat zich steeds twee tijdperken (die somwijlen in meerdere onderafdeelingen vervallen) laten onderscheiden, en dat de duur der geheele ziekte, even als die der enkele tijdperken, vrij bepaald is. De mogelijke uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Deze uitgang volgt bij alle Typhi onder krises, welke in bepaalde, aan de zevendaagsche periode en hare onderdeelen beantwoordende tijden plaats hebben. Bij de Typhi van onze luchtstreken vertoonen zij zich slechts zelden, en meer bij abortive; met het eerste tijdperk eindigende ziektevormen reeds op den 7^{den} dag, maar op het einde van het tweede tijdperk, op den 14^{den}, 21sten en zelfs op den 28sten dag. Bij de hooger ontwikkelde Typhi der warme luchtstreken daarentegen, die, over het algemeen, een veel sneller beloop hebben en veel vroeger in het torpide tijdperk overgaan, ontstaat ook de wending tot genezing reeds op den 7^{den} dag. Slechts zelden verschijnen de krises, voornamelijk bij onze vormen, eensklaps; zij gelijken meer eener Lysis, kondigen zich eerst aan, alvorens zij meer bepaald te voorschijn treden, en duren verscheidene, meestal 7- dagen voort, gedurende welke de ziektetoevallen van lieverlede verdwijnen. Dit tijdperk behoort nog tot het ziekteproces, en gewelddadige stoornissen van hetzelve, zijn voor de

zieken zeer verderfelijk. De aard en wijze der krises verschilt naar de ziektevormen en vele andere omstandigheden; nogtans beantwoorden zij altijd gedeeltelijk aan het lijden des bloeds en aan de koorts, deels aan de aandoening van het zenuwstelsel, en deels aan de veranderingen der slijmvliezen, der uitwendige huid enz. Voor het lijden der vaten en van het bloed dient voornamelijk een rijkelijk, warm zweet, dikwijls van eenen eigenaardigen reuk of van velerlei uitbottingen, furunkels, witten gierstuitslag en dgl., vergezeld, tot krises, en hoewel men somwijlen bezinksels in de pis ontwaart, zoo ontbreken zij toch menigvuldiger en zijn van weinig beteekenis. De opwekking van het zenuwstelsel wordt bevredigd door eenen diepen, verkwikkenden slaap, die te duurzamer is, hoe sterker de gemoedsverandering was, en de aandoeningen der slijmvliezen laten, naar gelang van hare natuur, kritisch na, nu eens door Sputa cocta, dan weder door galachtige stoelgangen enz. Bij de exanthematische ziektevormen echter, met welke wij ons hier het meeste bezig houden, ontstaat gelijktijdig met het zweet, de afschilfering, en stoot zich het bedorvene, ontbondene enz. bij die ziektevormen, welke dieper in de huid doordringen, los en heelen de scheidingen van den zamenhang. Behalve deze standvastige krises, welke nimmer ontbreken, komen echter, bij vele vormen en gevallen, nog vele andere toevallen kritisch voor, als bloedingen, opzwellingen van klieren, versterving van peripherische organen enz., over welke, bij de ziekten in het bijzonder zooveel zal gesproken worden, als voor mijn doel noodig is. Altijd blijft er, bij de genezing der Typhi, eene groote prikkelbaarheid van het zenuwstelsel en zwakte terug, en instortingen zijn, ten ware de zieken niet zorgvuldig bewaard worden, menigvuldig. Alsdan ontstaan doorgaans dadelijk weder de verschijnselen van het tweede tijdperk, en de lijders sterven bijna zonder uitzondering.

2. In gedeeltelijke genezing. Niet zelden blijven er, na de Typhi, meer of min aanmerkelijke stoornissen en veranderingen in de door hen voornamelijk aangedane organen terug. In het zenuwstelsel laten zij niet zelden Hysterie, Hypochondriasis, Epilepsie, Amaurosis, doofheid, verlammingen van enkele deelen en dgl., doch nog menigvuldiger zielsaandoeningen, verlies van het geheugen, verstandsverbijstering enz. achter. Door de ontmenging van het bloed worden somwijlen leucophlegmatische en hydropische toestanden als nagebreken der Typhi te weeg gebragt. Op de slijmvliezen ontwikkelen zich niet zelden bovenmatige kritische uitscheidingen, Blennorrhoeae, menigvuldiger echter, ten gevolge der gedurende de ziekte ontstane Pseudoplasmata, verzweringen en soortgelijke stoornissen, en ook op de uitwendige huid komen dikwijls die uitstortingen voor, welke bij de enkele Geslachten der exanthematische Typhi zullen worden opnoemd.

3. In andere ziekten. Men wil waargenomen hebben, dat, even als Typhus uit febris intermittens kan ontstaan, er aldus ook een terugkeer van dezen tot de tusschenpoozende koorts plaats heeft. Voorzeker is deze Diadoche van het zoo hoog ontwikkelde ziekteproces zeer zeldzaam. Wanneer eene typheuse Dermexanthesis plotselijk terugtreedt, dan vormt zich niet, even als bij andere Exanthemata, eene nieuwe ziekte, maar de Typhus wendt zich, met vernieuwde hevigheid, naar inwendige organen, en gewoonlijk is een spoedig doodelijke uitgang hiervan het gevolg.

4. In den dood. Dit uiteinde kan bij het typheuse ziekteproces ten allen tijde van deszelfs beloop plaats hebben, doch houdt zich gaarne aan bepaalde, wederom aan het getal 7 en aan deszelfs onderverdeelingen beantwoordende dagen. In het eerste tijdperk volgt het somwijlen door de hevigheid van den vermeerderden

bloedtoevoer naar de centraalorganen van het zenuwstelsel; door Apoplexia sanguinea, uitstorting van water of ontsteking; menigvuldiger echter nog door eenvoudige zenuwverlamming, en de pest, gele koorts en Cholera brengen, op deze wijze, niet zelden op het eerste oogenblik, met de snelheid van den bliksem, den dood aan. Wanneer, bij de exanthematische ziektevormen, de vorming van den uitslag gestoord of deze teruggedreven wordt, dan kan de doodelijke uitgang op gelijke wijze plaats hebben. In het tweede tijdperk sterven de zieken aan uitputting der zenuwwerking, in eenen zeer diepen slaap, of onder de toevallen van ontbinding, bloedingen, onmagten enz., aan torpide koorts, en de meesten vinden den dood omstreeks den tijd der krises, door de vruchtelooze beproeving, deze te willen opwekken en doordrijven, en wel, bij de Typhi van onze luchtstreken, op den 11den, 13den, 14den tot 17den dag der ziekte. Niettegenstaande echter de krises begonnen zijn, kan elke stoornis derzelve het leven in gevaar brengen, en niet weinige voorwerpen sterven aan de naziekten der Typhi: aan de verzweringen, zenuwaandoeningen, waterzucht enz., welke zij teruglaten.

Voorzegging.

De Typhi zijn de gevaarlijkste van alle acute ziekten. De bronnen des levens, het bloed en zenuwstelsel, zijn bij hen sterk aangedaan, en zij zijn cyclische ziekten, die, voor den tijd niet gunstig geëindigd, op elk punt van haar bestaan echter, in haar beloop, gestoord en daardoor doodelijk worden kunnen. Over het algemeen geldt hier de regel, dat ééne ongunstige verschijning met meer waarschijnlijkheid tot eenen verderfelijken uitgang doet besluiten, dan vele gunstige verschijnselen voor een gelukkig uiteinde pleiten, en altijd is de voorzegging twijfelachtig. Zij wordt overigens gewijzigd:

1. Naar den ziektevorm. De Typhi van onze luchtstreken zijn, over het algemeen, minder kwaad-

aardig, dan die der keerkringen. Of een Typhus exanthematisch is of niet, blijft, zoo het schijnt, voor zijne gevaarlijkheid hetzelfde, en de Petechiaalkoorts verwekt, naar evenredigheid, eene geringere sterfte, dan de niet met uitslag, maar met eene des te hevigere aandoening der darmen, verbonden Enterotyphus.

2. Naar het karakter der epidemie. Alle hiertoe behoorende ziektevormen komen nu eens met grootere, dan weder met geringere kwaadaardigheid voor.

3. Naar de wijze van ontstaan. Gevallen, welke door voortgezette Infectie of besmetting ontstaan zijn, schijnen minder gevaarlijk te zijn, dan die, welke zich vrijwillig vormen.

4. Naar het tijdperk, in hetwelk eene gepaste behandeling wordt in het werk gesteld. Therapeutische misvattingen, die in het eerste tijdperk gemaakt werden, kunnen in het tweede niet weder worden goedgemaakt.

5. Naar het karakter der koorts. Gevallen, in welke de koorts aanvankelijk het synochale of dadelijk het torpide karakter draagt, zijn veel ongunstiger, dan die, welke met erethische koorts aanvangen.

6. Naar de regelmatigheid van het beloop. Hoe strenger de Typhus zich aan zijne tijdruimten houdt, des te gunstiger is de voorzegging.

7. Naar de hevigheid der verschijnselen, voornamelijk van die, welke het zenuwstelsel aangaan, of van den graad der ontmenging des bloeds getuigen; nogtans zijn, namelijk bij vele ziektevormen, ook de veranderingen der slijmvliezen van groot gewigt. Bij de exanthematische Typhi is eene weelderige ontwikkeling der huidveranderingen wenschelijker, dan het tegenovergestelde geval.

8. Naar het gestel, den ouderdom en de overige omstandigheden der zieken. Zeer volbloedige en zeer zwakke voorwerpen staan meer aan gevaar bloot,

dan andere; de middelbare leeftijd wederstaat de Typhi doorgaans het ligtste; arme lieden sterven meestal in grooter aantal aan hen, dan voorname, en dgl. meer.

Behandeling.

De vervulling der aanwijzing voor de oorzaken komt bij de Typhi voornamelijk als voorbehoedende geneeswijze in aanmerking en verschilt naar de wijze van ontstaan. Men komt het vrijwillige ontstaan voor, door opheffing of vermijding der miasmatische bronnen, door het opdroogen van moerassen, door gestrenge gezondheidsmaatregelen in ziekenhuizen, gevangenissen, op schepen enz., door de verwijdering van nadeelige uitvloeijingen en door eene zorgvuldige beschutting voor al die maatregelen, welke als aanleidende oorzaken worden beschuldigd. Is de Typhus echter reeds aanwezig, dan moet men, ten einde de hervorming van het Miasma en de voortgezette Infectie te verhoeden, de zieken uit elkander en in eene groote ruimte plaatsen, de lucht in de ziekenvertrekken dikwijls hernieuwen, de strengste zuiverheid in acht nemen en daar, waar men smetstof ontwaart, de gezonde menschen van de zieken en van alles, wat van hen afkomt, zoo veel mogelijk verwijderd houden. Het groote gevaar, hetwelk alle Typhi te weeg brengen, en de gemakkelijkheid, met welke de meeste van hen zich over geheele bevolkingen uitbreiden, regtvaardigt overal, waar de ziekte niet vrijwillig ontstaat, en voornamelijk bij de bewezen besmettelijke vormen, de strengste beperkings- en Quarantaineinrigtingen. Ten einde de Miasmata en de smetstoffen, naarmate zij zich ontwikkelen, te verstoren, vaste ligchamen, welken zij aanhangen, te reinigen en dgl., bedient men zich bij de Typhi, even als bij andere miasmatische en besmettelijke aandoeningen, voornamelijk van de chlore, de zuren en soortgelijke middelen, en voedt men achterdocht, dat een voorwerp de ziektestof in zich mogt opgenomen hebben,

dan kan men hier, even als bij de aanverwante ziekten, gedurende het tijdperk van inwerking, beproeven, door braakmiddelen, warme baden, zuren enz., het inwortelen der ziekte voor te komen.

Wat de eigenlijke behandeling der ziekte, de vervulling der ziekte-aanwijzingen betreft, zoo bestaat er welligt over de geneeswijze van geen ander ziekteproces zoo weinig overeenstemming onder de Geneeskundigen, als over die van het typheuse. Juist de meest tegengestelde geneeswijzen, de ontstekingwerende en de opwekkende, worden ieder door hare vereerders, de eerste door Marcus en vele Franschen en Engelschen, de laatste door de aanhangers der oudere school, die nog aan het vroegere begrip van febris nervosa hechten, als de eenige geschikte aangeprezen, en de Materia medica noemt naauwelijks een geneesmiddel op, hetwelk niet in de zenuwkoorts is aanbevolen. In weêrwil dezer groote beweging echter, stierven er ten allen tijde ontelbare menschen aan de Typhi, en het is bewezen, dat, gedurende de groote epidemie van 1813 tot 14, de sterfte onder die zieken, welke zonder behandeling bleven, geringer was, dan onder die, welke de Geneeskundigen, óf volgens het stelsel van Brown, met wijn, opium, kamfer enz., óf volgens Marcus, met rijkelijke bloedontlastingen behandelden. De poging der natuur tot genezing was, aan zich zelve overgelaten, eene meer vermogende hulp, dan wanneer de kunst, welke dikwijls de natuur tegenstreefde, er zich in mengde. De Typhi zijn, zooals vermeld en door naauwkeurige waarnemingen bewezen is, cyclische ziekten, uit welke slechts na verloop van eenen zekeren tijd, door krises, de weg tot genezing leidt, doch die, voor dezen tijd, slechts gewelddadig en tot verderf der zieken ten einde kunnen gebragt worden. Dit geldt niet alleen van de exanthematische vormen, maar ook van de overige; want niet slechts de veranderingen der

uitwendige huid, maar ook die der slijmvliezen, welke bij alle Typhi voorkomen, verhouden zich als Exanthemata. Alle proeven, de ziekte te beperken of hare krises voor den tijd met geweld te willen te voorschijn roepen, zijn alzoo vruchteloos, ja menigmaal schadelijk, en terwijl eene al te ontstekingwerende behandeling aan het organismus de kracht ontneemt, die het later, tot daarstelling der krises behoeft, geschiedt dit, bij eene te prikkelende behandeling langs eenen meer middellijken weg, doordien zij het terugwerkingsvermogen verstompt en vruchteloos uitput. Bovendien is, ten minste in de vroegere tijdperken der Typhi, de aanwending van opwekkende geneesmiddelen menigmaal nog onmiddellijk nadeelig, doordien zij de bloedsophooping en prikkeling vermeerdert en afwijkingen in het normale beloop der ziekte brengt. Ik behandel daarom de Typhi, met Schönlein, op dezelfde wijze, als den scharlakenuitslag, de mazelen, de pokken enz., in hunne eerste tijdperken meer toeziende en symptomatisch, en ga eerst omstreeks den tijd der krises krachtdadiger, tot hare ondersteuning, te werk. Ten einde dit echter te kunnen doen, is eene naauwkeurige Chronologie der ziekte noodig, bij welke men zich niet op de dikwijls valsche opgaven der zieken en omstanders alleen verlaten, maar de verschijnselen en hunne bepaalde opeenvolging naauwkeurig gadeslaan moet. Deze toeziende, symptomatische behandeling bestaat echter geenszins uit eene volkomene onwerkzaamheid; zij verschilt naar de ziektevormen, tijdperken en verschijnselen en moet, naar gelang de Typhus normaler en ligter verloopt, of naar mate er zich meer afwijkingen, zamenstellingen, gevaren enz. vertoonen, ook meer of minder werkdadig zijn. De exotische Typhi, de pest, gele koorts, Cholera enz., vorderen daarom in het algemeen eene meer inwerkende behandeling, dan de bij ons te huis behoorende vormen, en over het geheel vereischt

bijna elk der bijzondere Geslachten velerlei aanwijzingen, die bij de overige niet voorkomen. Overal echter zoude men, bij de behandeling, de volgende punten in het oog kunnen houden.

1. Den vermeerderden bloedtoevoer. Is deze, vooral naar de centraalorganen van het zenuwstelsel, aanmerkelijk, dan moet hij door koude omslagen, plaatselijke bloedontlastingen, afleidende middelen enz. worden gematigd; eene inwerkende, ontstekingwerende behandeling daarentegen wordt slechts in die zeldzame gevallen gevorderd, in welke hij tot ontsteking wil opklimmen.

2. De bloedmenging. Ten einde de ontbinding des bloeds zoo veel mogelijk te beperken, zijn, in de behandeling der Typhi, vooral de mineraalzuren aanbevelenswaardig, hoewel ook in de latere tijdperken de China en soortgelijke artsenijen dikwijls uitstekende diensteu bewijzen. Dat symptomatische bloedingen, ontbindingen der afscheidingen, stoornissen in deze of gene organen en andere, met de ontmenging des bloeds in verband staande verschijnselen, dikwijls nog eene bijzondere geneeswijze vereischen, spreekt van zelf.

3. De veranderingen der slijmvliezen. Deze verschillen naar de onderscheidene ziektevormen en tijdperken en vereischen alzoo, om niet excessief of gevaarlijk voor het leven te worden, ook eene verschillende behandeling. In den aanvang moeten zij dikwijls, hoewel zij ook geene ware ontstekingen zijn, verzachtend en ligt ontstekingwerend, later echter dikwerf met zamentrekkende en soortgelijke geneesmiddelen behandeld worden.

4. De gesteldheid der huid. De inachtneming van dit orgaan, door hetwelk bij alle Typhi de hoofdzakelijkste krisis plaats heeft, is niet alleen bij de exanthematische, maar ook bij de overige ziektevormen noodzakelijk, en zure wasschingen, koude begietingen

en dgl. bewijzen overal, waar een hevige Calor mordax bestaat, goede diensten, en wel, zoo het schijnt, doordien zij de tegennatuurlijke electrische spanning vernietigen, en aan de huid de noodige kracht en werkdadigheid voor de krises mededeelen. Eene dubbel groote opmerkzaamheid moet men echter bij die Typhi aan de huid wijden, die Dermexantheses ontwikkelen, ten einde deze niet in hare ontwikkeling opgehouden of in haar beloop gestoord worden, en vele huidveranderingen vereischen, zooals bij de ziektevormen in het bijzonder zal worden opgegeven, eene bijzondere behandeling.

5. Het karakter der koorts. Erethische koorts in het eerste en niet al te hevige torpide koorts in het tweede tijdperk zijn natuurlijke verschijnselen der Typhi en vereischen geene aanwijzing tot geneeskundige behandeling. Is daarentegen, zooals somwijlen bij jeugdige, bloedrijke voorwerpen, onder den invloed van den Genius morborum synochalis enz., het geval is, de terugwerking van het geheele bloedvatenstelsel synochaal, dan moet zij, door eene ontstekingwerende behandeling en diëet, tot het erethische karakter worden verlaagd; slechts moet men nimmer uit het oog verliezen, dat ook deze bovenmatige terugwerking door een torpied tijdperk gevolgd wordt en dat daarom de ontstekingwerende behandeling binnen zekere palen moet gehouden worden. Nog veel gewigtiger is het, wanneer de koorts dadelijk, van het begin der ziekte af, het torpide karakter draagt of deze zich reeds vroegtijdig met buitengewone hevigheid aankondigt. De prikkelende middelen, die in zoodanige gevallen schijnen aangewezen te zijn, voldoen niet aan de verwachting, op de tijdelijke opwekking volgt eene te grootere ontspanning, en wanneer de zieken den tijd der krises bereiken, is het terugwerkingsvermogen en de geneeskracht der natuur uitgeput. Men bepale zich alzoo slechts met voorzigtigheid en zoo laat mogelijk tot derzelver gebruik,

wende niet dadelijk de sterkst opwekkende middelen aan, en beschouwe dezelve, wanneer men voor het tijdperk der krises tot hen zijne toevlugt moet nemen, steeds meer als door de Indicatio vitalis gebodene middelen, die men, zoodra zij hun doel bereikt, de verschijnselen verzacht en het gevaar voor eenen ongeneeslijken Collapsus verholpen hebben, weder ter zijde kan stellen. Vooral vermijde men, in de vroegere tijdperken der Typhi, het aanhoudende gebruik van die prikkelende middelen, welke sterk op de huid werken, en van welke men zich voornamelijk omstreeks den tijd der krises bedienen moet, en geve, boven hen, aan den wijn, de verzoete zuren, Naphthae enz. in verbinding met Calmus, China en andere, wegens de bloedverandering aangewezene middelen, de voorkeur.

Nadert onder eene zoodanige, de vermelde toevallen in het oog houdende geneeswijze, het tijdperk der krises, dan behouden de zieken doorgaans nog zoo veel terugwerkingskracht over, dat zich vrijwillig sporen van krises vertoonen, en deze zijn de aanwijzing voor eene inwerkende, de opwekking dezer krises ten doel hebbende behandeling. Ontbreken echter deze aanwijzingen, hetgeen altijd ongunstig voor de voorzegging is, dan moet de chronologie der ziekte den tijd bepalen, dat men van de symptomatische tot de beslissende behandeling kan overgaan. Dewijl de krisis bij alle Typhi voornamelijk door de huid plaats heeft, zoo moet men ook voornamelijk daarop werken, de afscheiding der huid op te wekken, terwijl als zoodanig aangewezen zijn zuurdeegen, blaartrekkende pleisters, warme baden en begietingen, wasschingen met geestrijke en aromatische middelen, het inwendige gebruik van Pulvis Doveri, aromatische stortbaden, de Ammoniumverbindingen, de Valeriana, Serpentaria en voornamelijk de kamfer enz. Men moet nogtans ook deze middelen in eene zekere orde en opklimming aanwenden en, buiten de Diaphoretica,

die middelen niet vergeten, welke aan de krises der slijmvliezen enz. beantwoorden, zoo deze namelijk in hare verschijning vertragen of opwekking behoeven. Zijn de krises volkomen in werking, dan worden zij, nu eens door eene gepaste verhouding in de diëet, dan weder door het voortgezette gebruik van gepaste artsenijen onderhouden, en het spreekt van zelf, dat ook de buitengewone kritische uitscheidingen, de bloedingen, uitslagen, kliergezwellen enz., eene behandeling vereischen, die hare kwade gevolgen voorkomt, doch dat men daarbij in het oog houdt, van welk belang zij voor den Typhus zijn, en dat zij niet plotselijk mogen onderdrukt worden.

Wat de aanwijzingen voor de uitgangen betreft, zoo moeten gedurende de genezing, alle inspanningen vermeden, een strenge leefregel gehouden worden, en niet zelden moet er eene opwekkende nabehandeling plaats grijpen. Terugblijvende stoornissen moet men, volgens hare natuur, bij de onderscheidene ziektevormen, op verschillende wijzen behandelen.

Verdeeling.

Er bestaat een vrij groot aantal van ziektegeslachten, die tot de Familie der Typhi kunnen gerekend worden; doch vele van dezelve, b. v. onze gewone Enterotyphus en de Cholera indica, kunnen, dewijl zij zonder Dermexanthesis verloopen, ons hier geen belang inboezemen, en andere, b. v. de Matlazahuatl, de Bulamkoorts, de verderfelijke koortsen van Zuid-Amerika en van het Afrikaansche en Aziatische binnenland, zijn ons zoo weinig bekend, dat wij niet eens weten, of zij met of zonder huidverandering verloopen. Er blijven mij alzoo slechts drie Geslachten: Porphyrotyphus, Athracotyphus en Ochrotyphus, ter behandeling over, bij welke de uitwendige bekleedselen eigenaardige veranderingen aan den dag leggen. Een vierde exanthematische vorm van Typhus, de *Λοιμὸς*, de Typhus antiquorum pustulosus, over welken ik reeds vroeger (bladz. 321. III. D.) eenige

opmerkingen mededeelde, is sedert de zesde eeuw van onze tijdrekening, verdwenen en bezit nog alleen geschiedkundige waarde.

I. Geslacht. Porphyrotyphus.

De Petechiaaltyphus.

Synonymen. Febris pestilens, maligna cum petechiis; febris peticularis, puncticularis, lenticularis, purpurea, petechialis; febris hungarica, pannonica var. — Purpura rubra Neucrantz en anderen. — Typhus contagiosus, exanthematicus, petechialis, bellicus; Typhus s. febris nosocomialis, carcerum; Typhus κατ' ἐξοχὴν nostrat. — De besmettelijke zenuwkoorts, de Typhus, de vlekkenkoorts, petechiaalkoorts, hospitaalkoorts, de oorlogspest enz. — Das Fleckfieber, Petechialfieber, der Typhus, das ansteckende Nervenfieber, das Spital-, Kerker-, Lager-und Schiffsfieber, die Kriegspest. — Typhus contagieux, fièvre lenticulaire, fièvre d'hopital. — Typhus-fever. — Tifo contagioso. — Tavardillo; Tabardete, Pintas Luis de Toro.

Wawruch en anderen hebben in de pest van Thucydides en over het algemeen in den *Λοιμὸς* der Ouden den Petechiaaltyphus willen erkennen, en het is niet te loochenen, dat beide ziekten in vele opzigten met elkander overeenstemmen, dat is, dat ook de door Thucydides, Diodorus en Galenus beschrevene epidemiën tot eenen exanthematischen, besmettelijken Typhus behoorden. Doch de pest der Ouden met haren pokachtigen, korsten vormenden uitslag en vele andere, aan de vlekkenkoorts vreemde verschijnselen waren niet gelijkvormig, noch behoorden tot hetzelfde ziektegeslacht met den

Petechiaaltyphus, zooals zulks reeds door Krause, C. Pfeufer en anderen is aangetoond geworden. Onze ziekte is van veel lateren oorsprong, en wij vinden eerst omstreeks het einde der 15de eeuw, bijna gelijktijdig in Italië (tusschen 1477 en 85.) en in Spanje (in 1490), duidelijke sporen derzelve. In beide landen en in vele andere plaatsen, welke zij later bezocht, verscheen zij het eerst nevens, voor of na Anthracotyphus, stond in klaarblijkelijk verband met dezen, toen in geheel Europa te huis behoorenden Typhusvorm, en schijnt op gelijke wijze uit hem ontsproten te zijn, zooals zich, bijna duizend jaren vroeger, de epidemie van Anthracotyphus zelve uit den Typhus antiquorum pustulosus vormde. Weldra echter verhief zich de nieuw ontstane ziekte in groote zelfstandige epidemiën tot mededingster harer moeder, heerschte reeds in 1505 en 1528 in Italië, in 1531, 1545 en 1557 in Frankrijk en in 1557 tot 70 in Spanje, brak als Hongaarsche hoofd- en maagkoorts van 1566, in Bohemen, Duitschland, Zwitserland en in Nederland uit en heerschte van 1580 tot 1600 bijna in alle landen van Europa. Zij zette hare verwoestingen ook in de 7de eeuw voort; de jaren 1620 tot 24, 1635, 1641, 43, 58, 71 tot 74, 83, 92 tot 93 enz. verhalen ons van hare epidemiën in de meest verschillende streken, en toen de pest bij de vorderende beschaving en betere gezondheidsmaatregelen haar regt in het westelijke gedeelte van Europa meer en meer verloor, steeds zeldzamer werdt en eindelijk geheel naar den Levant terugtrok, kwam de Petechiaalkoorts in hare plaats en werdt de meest ontwikkelde, grootste en algemeenste Typhusvorm van onze luchtstreek. De bijna onafgebroken oorlog der vorige eeuw, de strijd om de Spaansche en Oostersche troonsopvolging, de zevenjarige en Beyersche oorlog, gaven hem gelegenheid, zich als zoodanig te doen gelden, en het was de Petechiaaltyphus, die in alle veldtogten der

Fransche Republiek en van Napoleon, voornamelijk echter in 1812 tot 14, het verslagene leger op de hielen volgde en meer menschen doodde, dan het zwaard van de oorlog. Doch deze, bij ons op zich zelven staanden Typhus komt niet slechts in uitgebreide groote, maar ook in kleine, plaatselijke, op vele plaatsen, endemische epidemiën voor. Het meeste van hetgeen als gevangenis-, hospitaal-, of scheepskoorts wordt waargenomen, en menige zoogenaamde zenuw- of rotkoorts behoort hem toe, en ik heb denzelven, in 1828, te Versbach, een bij Würzburg, gelegen dorp, epidemisch gezien en, in 1830, zoowel op de galeijen van Toulon, als in het groote hospitaal van Milaan aangetroffen. Uit het laatste zoude hij, zoo als Sacco mij verzekerde, bijna nimmer verdwijnen, dewijl hij in de naburige dorpen, welke hunne zieken in het hospitaal leveren, endemisch is.

Hoe menigvuldig echter de Petechiaaltyphus ook moge voorkomen, zoo gelooven toch niet alle Geneeskundigen aan zijn bestaan als eigenaardige, waarlijk exanthematische typhusvorm. De Geneeskundigen der 15de en 16de eeuw, Fracastori, Luis de Toro, Roboreto, Coyttarus, Ruland, Neucrantz en anderen, hebben hunne febris puncticularis wel is waar scherp van alle andere kwaadaardige ziekten onderscheiden en somwijlen waarlijk classisch afgebeeld; doch later rekende men, de theoriën van den tijd huldigende en vooral de koorts in het oog houdende, ook onze ziekte tot de veel omvattende febris putrida en nervosa, verwisselde haren eigenaardigen uitslag op eene bijna onbegrijpelijke wijze met de kleine bloedvlekken (Purpura minima bladz. 35. II. D.), die bij de meest verschillend ontbindingsziekten voorkomen, en beweerde, dat er geene idiopathische Petechiaalkoorts bestond, dat de Petechiae bij de meest verschillend ziekten konden uitbreken, en dat hetgeen men vroeger febris petechialis noemde en

nog thans in grootere of kleinere epidemiën waarneemt, eene zenuwkoorts, even als elke andere, doch slechts besmettelijker dan gewoonlijk was. Enkele stemmen, die hare getrouwe waarneming wilden doen gelden, werden niet gehoord, en toen Hildebrand, in zijn voortreffelijk werk over den besmettelijken Typhus (Weenen 1810) verdedigde, hetgeen Fracastori, Roboreto, Coyttarus enz. van de ziekte gezegd hadden, was men hem als eenen Neoloog vijandig, en zijne leer vond, ofschoon de groote epidemie van 1812 tot 14 zijne stellingen luisterrijk bevestigde, lang geenen algemeenen bijval. Sedert men echter in den nieuweren tijd, den Enterotyphus naauwkeuriger heeft leeren kennen, schijnen verscheidene, voornamelijk Fransche Geneeskundigen geneigd te zijn om aan te nemen, dat deze ziektevorm ook den Petechiaaltyphus, de oorlogspest zoude omvatten, eene meening, in welke echter niemand zal deelen, die de laatste ooit gezien heeft; want terwijl bij den Abdominaaltyphus de wezentlijke toevallen der Petechiaalkoorts, voornamelijk de ware Petechiae, ontbreken, komen bij dezen de voor den Enterotyphus eigenaardige veranderingen van het slijmvlies der darmen niet (of slechts zeer zeldzaam) voor.

Porphyrotyphus is, zooals ik hoop aan te toonen, een eigenaardig, wezentlijk exanthematisch Geslacht van de Familie der Typhoses.

Kenmerken.

Somwijlen na eene onpasselijkheid van verscheidene dagen, somwijlen plotselijk ontstaan er hevige, schuddende huiveringen, op welke hitte volgt, vermeerderde toevoer van bloed naar het hoofd, sterke aandoening van het algemeene gevoel en typheuse prikkeling der slijmvliezen, voornamelijk der luchtwegen. 3 tot 5 dagen later verschijnt, onder verergering van alle toevallen, een uitslag, welke uit kleine, linzenvormige, dikwijls eenigzins boven de huid verhevene vlekken van eene

roode kleur bestaat, die onder den vingerdruk verdwijnen en zich boven den romp en de ledematen uitbreiden. De toevallen van vermeerderden bloedtoevoer, Typhomanie, de slijmvliesverschijnselen en koorts duren nevens den uitslag voort; 4 dagen echter na zijne uitbotting, op den zevenden tot negenden der ziekte, verbleekt hij, dikwijls met eene merkbare nalating van alle verschijnselen en met kritische verschijnselen. Deze nalating is echter meestal slechts voorbijgaande, en met de nieuwe verheffing, neemt het torpide tijdperk een' aanvang, door alle teekenen van ontbinding, van onderdrukking van het zenuwstelsel en der torpide koorts, zooals die het typheuse proces eigen zijn, gekenmerkt. Eerst op den 14den, 17den of 21sten dag volgen er beslissende krises door slaap, zweet en zemelvormige afschilfering der opperhuid. De ziekte ontstaat vrijwillig, door voortgezette Infectie en door besmetting.

Verdeeling.

Men kan bij den Petechiaaltyphus, even als aan de meeste tot deze Klasse behoorende aandoeningen, eenen eenvoudigen, in het eerste tijdperk erethischen hoofdvorm en talrijke variëteiten onderscheiden.

Hoofdvorm. Porphyrotyphus simplex.

De eenvoudige Petechiaaltyphus.

Synonymen. De goedaardige, gewone, erethische Petechiaalkoorts.

Afbeeldingen. Tab. XXXI. 1. 1a.

Verschijnselen.

De Petechiaalkoorts bestaat, even als alle Typhi, in de tijdperken van prikkeling, van torpor en der krises.

Dikwijls echter wordt het eigenlijke begin der ziekte nog door een stadium opportunitatis of prodromorum voorafgegaan, en het schijnt dienstig, het tijdperk van irritatie tot twee afdeelingen, stadium invasionis en exanthematicum, te brengen, zoo dat wij 5 tijdperken der ziekte, stadium opportunitatis, invasionis, exanthematicum, torpidum en criseos, onderscheiden. Hildebrand heeft nog een tijdperk van besmetting aangenomen en de tijdruimte der krises in die van den aanvang der krises, der afneming en der genezing verdeeld; hij noemt dus 8 tijdperken op. Het schijnt mij echter toe, dat deze verdere onderverdeeling noch op de natuur gegrond is, noch de duidelijkheid van het ziektebeeld vermeerdert.

Eerste tijdperk. Opportunitatis s. prodromorum.

Voorwerpen, welke zich aan Miasmata, die Typhus verwekken, hebben blootgesteld, voornamelijk diegenen, op welke eene voortgezette Infectie of besmetting ingewerkt heeft, gevoelen zich, eenige dagen, nadat deze invloeden hebben plaats gevonden, en 3 tot 7 dagen voor de eigenlijke uitbarsting der ziekte, onpasselijk, ontstemd van gemoed en krachteloos. Zij hebben een gevoel van zwaarte in het hoofd, de neus is droog en verstopt, het oog licht rood, en zij hebben eene drooge kuch. De eetlust is verminderd, de dorst vermeerderd en de stoelgang vertraagd. Zij slapen onrustig, zijn over het algemeen zeer opgewekt, ligt vermoeid, en geringe huiveringen wisselen meermalen met vliegende hitte af. Dikwerf klagen zij over dwalende pijnen in alle ledematen. Dit tijdperk, welks onbepaalde verschijnselen gewoonlijk voor eene catarrhale aandoening gehouden worden, duurt nu eens slechts 3, dan weder echter ook 5, 7 en meerdere dagen, en neemt bij verscheidene voorwerpen met verschillende hevigheid een' aanvang. Niet zelden ontbreekt het echter ook geheel en de ziekte begint plotselijk.

Tweede tijdperk. Invasionis, catarrhale s. congestivum.

De aanvang van dit tijdperk en der eigenlijke ziekte wordt doorgaans aangekondigd door schuddende huiveringen, op welke aanhoudende, hevige hitte volgt. Daarbij stijgt het gevoel van zwaarte in het hoofd tot hevige kloppende pijnen in het voor- en achterhoofd; de zieken worden duizelig, zwaaijen bij het gaan; de huid van het hoofd is heet op het gevoel, het aangezigt rood, het oog glanzend, opgeloopen, tranende; de strot- en slaapslagaderen kloppen hevig. Er ontstaan schemering voor de oogen en geruisch en klopping in de ooren; de aangezigtstrekken verkrijgen eene meer benaauwde uitdrukking, en de zieken slapen niet meer. De neus is droog of zondert een helder slijm af; de hoest wordt hevig, doch blijft droog. Niet zelden vertoonen zich angineuse bezwaarnissen en brandende pijnen in het strottenhoofd, de luchtpijp, de luchtpijptakken; somwijlen zelfs ligte toevallen van Pneumonie. De tong is witachtig beslagen, de eetlust geheel verloren, de dorst hevig, de stoelgang vertraagd en nu en dan bemerkt men neiging tot braken, werkelijk braken en dergelijken. De huid is heet en droog, slechts aan het hoofd bemerkt men somwijlen een voorbijgaand zweet; de pols is menigvuldig, vol, doch week, de pis somwijlen hooger gekleurd, over het algemeen echter zeer veranderlijk. De koorts laat des morgens na en verheft zich des avonds; omstreeks dezen tijd nemen ook de verschijnselen in het hoofd toe, en in de meeste gevallen ontstaan er reeds thans, in de slapelooze nachten, ijlingen, die doorgaans van eenen levendigen, woedenden aard zijn.

Derde tijdperk. Exanthematicum.

Gewoonlijk na de 3de, somwijlen echter ook na de 4de of 5de verheffing, slechts zelden later en nimmer na den 7^{den} dag der ziekte (van de huiveringen af te rekenen),

verschijnt het eigenlijke Petechiaalexanthema, hetwelk somwijlen voorafgegaan wordt door een gevoel van doofheid of prikkeling in de ledematen en eene grootere werkdadigheid der huid. Het vertoont zich het eerst aan het bovenste gedeelte der borst en in de buiging van den arm, doch verspreidt zich weldra, nu eens meer, dan minder ver, over het geheele ligchaam, doorgaans slechts het aangezigt verschoonende. Het bestaat uit talrijke, vrij regelmatig ronde vlekken, van de grootte eens speldeknops, tot die eener linze, welke menigmaal in eene gelijke oppervlakte met de huid liggen, doch ook dikwijls, voornamelijk bij eene warme verhouding, eenigzins boven haar verheven, en in het midden met een klein knopje voorzien zijn. Nu eens staan zij afzonderlijk, dan weder vrij digt opeen, doch vloeijen slechts zelden in elkander. Hare kleur is rood, hard rozenrood, scharlaken- of purperrood. Zij verdwijnen ligtelijk onder den vingerdruk, met achterlating van een geelachtig vlekje; spoedig echter herstelt zich de roodheid weder, van het middelpunt naar den omtrek. Zij jeuken en branden niet. Met de uitbotting van het Exanthema nemen de verschijnselen meer toe, dan af. De ijlingen duren thans ook bij dag voort, zijn luid, onstuimig, woedende; de huid van het hoofd is, op het gevoel, brandend heet, het aangezigt meer donkerrood, de uitdrukking van het gelaat bevreesd, het oog strak, mat, het oor verstompt. De zieken zinken in het bed ter neder, zijn moeijelijk bij te brengen en kunnen niet meer regtop zitten; in hunne ijlingen echter verlaten zij niet zelden het leger, doen aanmerkelijke krachtsinspanningen, storten zich uit het venster, loopen weg, springen in het water en dgl. meer. De hoest duurt daarbij voort, en wordt tegen het einde van het tijdperk los en vochtig. De tong is vleeschrood, droog, de dorst hevig, de pols vermenigvuldigd, kleiner dan voor de uitbotting, de huid

brandend heet, de pis zelden veranderd. De nalatingen zijn minder duidelijk dan vroeger, de verheffingen hevig. Aldus duurt het tot den 7^{den} of, zoo de uitslag eerst op den 5^{den} uitbrak, tot den 9^{den} dag voort. Op dezen dag echter, welke (als dies index) voor de voorzegging van veel gewigt is, ontstaat er doorgaans eene merkbare nalating van alle verschijnselen en verbleeking van den uitslag. Het hoofd is minder heet; de zieken zijn bij zich zelven, lijden aan gedeeltelijk zweeten, ligte Epistacis, slapen ook wel een uurtje, en de uitslag wordt bleek en geelachtig. Slechts zeer zelden echter is deze stilstand een werkelijk ontstaan van beslissende krises; meestal vertoont zich reeds op den avond van denzelfden dag eene sterke verheffing en met haar het volgende tijdperk.

Vierde tijdperk. Torpidum, nervosum s. typhosum.

De huid wordt weder droog, verliest hare levenskracht, vertoont de sporen van den uitslag nog slechts in onduidelijke, geelachtige vlekken, is week, hard en brandend heet. De pols wordt snel, klein, zwak en onregelmatig; de tong vertoont zich drooger dan vroeger, donker beslagen, zamengetrokken en beeft bij het uitsteken; de tanden en neusvleugels worden met een zwartachtig belegsel bedekt. Er ontstaan op nieuw ijlingen, die onafgebroken voortduren: zij zijn nogtans minder levendig, dan in de vroegere tijdperken, niet meer woedend, en eindigen veelal in Sopor. Hierbij voegen zich peeshuppeling, vliegenvangen en overeenkomstige verschijnselen. Het strakke, doffe oog kleeft door taai slijm aan elkander; de neus wordt door korsten verstopt, en de hoest duurt voort en levert thans een geelachtig, bruinachtig, dikwijls met ontbonden bloed gekleurd, taai speeksel op. Weldra echter houdt de uitwaseming op, de ademhaling wordt rogchelend, beklemd en er vertoonen zich veneuse verschijnselen

in het aangezigt. Dikwijls wordt men ook thans buikloop gewaar; vaak echter blijft, gedurende het geheele beloop der ziekte, de stoelgang vertraagd. Daarentegen doen zich in dit tijdperk, verschijnselen van ontbinding voor, er ontstaan, even als bij de andere Typhi, bloedingen uit verschillende organen, ontbondene pis en voornamelijk ook purpuravlekken (welke men met den waren Petechiaaluitslag verwisseld heeft). Dit tijdperk duurt 7 dagen.

Vijfde tijdperk. Criseos.

Gewoonlijk op den 14^{den}, somwijlen echter ook eerst op den 17^{den} of 21sten dag der ziekte, naarmate de eerste tijdperken korter of langer duurden, volgt er een rijkelijk zweet en een diepe, verkwikkende slaap. Bij geenen anderen Typhusvorm is de krisis zoo scherp uitgedrukt en zoo spoedig beslissend, als bij den Porphyrotyphus, en de zieken ontwaken gewoonlijk reeds uit hunnen eersten slaap met het volle bewustzijn en als in een nieuw leven. Het zweeten houdt echter aan; er ontstaan krises door de slijmvliezen, sputa cocta en in die gevallen, welke met stoelverstopping verbonden waren, darmontlastingen en menigvuldiger, dan bij andere Typhi, maakt de pis kritische uitscheidingen. Bij volbloedige voorwerpen volgt er niet niet zelden Epistaxis, welke geen zulk ontbonden bloed meer oplevert, als gedurende het 4de tijdperk uit verschillende organen ontlast werd, en in minder goedaardige gevallen vertoonen zich, even als bij alle Typhi, velerlei bijkomende krises, zwellingen der oorklieren, furunkels, gangraena ex decubitu en dgl. Iets, den Porphyrotyphus eigenaardigs daarentegen, is de afschilfering der opperhuid, welke nu eens reeds met den aanvang van het tijdperk der krises, dan weder eenige dagen later begint, altijd zemelvormig is en, van de borst beginnende, zich over het geheele ligchaam uitbreidt. Meestal vallen ook de haren en nagels uit, en hernieuwt zich het slijmvlies

der mondholte en van andere zigtbare plaatsen, doordien deszelfs epithelium zich loslaat. Het tijdperk der krises duurt ten minste 7, somwijlen echter ook 14 dagen.

Variëteiten.

Er zijn verscheidene afwijkingen van dit normale beloop van den Porphyrotyphus, welke deels door het karakter van terugwerking der eerste tijdperken, deels door de meer of minder volkomene ontwikkeling der ziekte en deels door het buitengewoon sterke te voorschijn treden van enkele verschijnselen en zamenstellingen worden daargesteld. Ik zal alleen van de voornaamste dezer variëteiten, met weinige woorden gewagen.

a. Variëteiten naar het karakter van terugwerking. Men merkt hier dezelfde verscheidenheden als bij den scharlakenuitslag, de mazelen enz. op; nogtans heeft het verschil in het karakter der koorts enz. alleen op de eerste tijdperken betrekking, omdat bij elken Typhus de terugwerking, in de latere tijdperken, torpide is.

---

1. *Variëteit. Porphyrotyphus synochalis.*

De ontstekingachtige petechiaaltyphus.

De koorts draagt in de eerste tijdperken het synochale karakter, verloopt met eene drooge, heete huid, harden en vollen pols, spaarzame en roode pis enz.; de aandoening der slijmvliezen, van het oog, der luchtwegen enz., nadert meer tot ontsteking; de vermeerderde toevoer van bloed naar het hoofd is van eenen meer activen aard en klimt niet zelden op tot Meningitis, even als het lijden der borst tot Pneumonie. De uitslag verschijnt vroegtijdig, rijkelijk, hoogrood gekleurd en is meestal boven de huid verheven. Na het verbleeken van

den uitslag wordt, wel is waar, ook hier de koorts torpide, doch er vertoonen zich dikwijls nog vrij laat plaatselijke ontstekingen. De krises en voornamelijk de afschilfering zijn rijkelijk. Deze ziektevorm was, in de epidemie van 1812 tot 14, de heerschende en de moeder der Typhustheorie van Marcus.

---

2. *Variëteit. Porphyrotyphus nervosus.**

De zenuwachtige petechiaaltyphus.

De koorts is hier reeds in den aanvang torpide en met hevige zenuwachtige verschijnselen, ijlingen, peeshuppeling, vliegenvangen, algemeene stuipen en dgl. verbonden. Het tweede tijdperk duurt lang, en de uitbotting volgt onregelmatig, is zeer bleek, vlak, zelden over het geheele ligchaam verspreid en zeer geneigd om terug te treden. In de latere tijdperken komt de variëteit meer met den gewonen vorm overeen; slechts zijn ook dan de zenuwtoevallen duidelijker, dan gewoonlijk en de krises vertragen meestal tot den 17den of 21sten dag, zijn spaarzamer en verloopen langzamer, dan bij den hoofdvorm. Bij deze variëteit komen hoofdzakelijk zwellingen der oorklieren en dgl.

---

3. *Variëteit. Porphyrotyphus septicus.*

De putride petechiaaltyphus.

Afbeeldingen. Tab. XXXI. 2.

Ook hier is de koorts dadelijk in het begin der ziekte torpide, en reeds in het stadium invasionis komen de

verschijnselen van ontbinding des bloeds, dikwijls met passive bloedsophoopingen, te voorschijn. Zeer vroegtijdig ontstaan er Calor mordax, bloedingen uit verschillende organen, kleverig, stinkend zweet, drooge, vuilachtige tong, kleine, weeke, ledige pols, meer mussiterende ijlingen of slaapzucht enz., en de uitslag is donker, blaauwachtig rood, violet en somwijlen zwartachtig gekleurd. Dikwijls verschijnen er tusschen de ware Petechiae, purpuravlekken en zelfs grootere Ecchymoses (Vibices), die echter niet, gelijk de Dermexantheses, tusschen den 7den en 9den dag verbleeken, maar tot aan het einde der ziekte blijven voortbestaan. De verschijnselen van ontbinding nemen natuurlijk met den voortgang des gebreks toe, en het zijn voornamelijk de tot deze variëteit behoorende gevallen, bij welke, in de latere tijdperken, versterving van groote oppervlakten der huid, bedorven reuk der uitwaseming, ontbinding aller afscheidingen enz. zijn waargenomen geworden. Vooral droegen menige gevangenis- en scheepskoorts, somwijlen echter ook meer uitgebreide epidemiën, dit karakter.

b. V a r i ë t e i t e n n a a r d e o n t w i k k e l i n g d e r z i e k t e. Er komen, in dit opzigt, 2 afwijkingen voor.

---

4. *Variëteit. Porphyrotyphus abortivus.*

De abortive petechiaaltyphus.

Even als in andere exanthematische epidemiën, zoo vertoonen zich ook in die van den petechiaaltyphus somwijlen gevallen, in welke het opgenomene Miasma of de smetstof de ziekte slechts in hare onvolkomene, abortive gedaante te voorschijn roept. Somwijlen ont-

wikkelt zich alleen het tijdperk invasionis en, in plaats van den uitslag, volgen de krises; het lijden is alsdan in weinige dagen afgeloopen en de afschilfering ontbreekt. In andere gevallen daarentegen, zooals ik dezelve in de epidemie van Versbach herhaalde malen heb waargenomen, komt de uitslag te voorschijn en verloopt vrij regelmatig, met alle verschijnselen van den volkomen ontwikkelden Petechiaaltyphus; doch bij zijne verbleeking, op den 7den of 9den dag, volgt niet, zooals gewoonlijk, het torpide tijdperk, maar dadelijk de krises en wel hier met afschilfering der opperhuid. Dusdanige gevallen zijn meestal goedaardig, en waarschijnlijk behoorde de typhus ambulatorius van vele oude Geneeskundigen tot de Categorie der abortive, onvolkomene vormen.

---

5. *Variëteit. Porphyrotyphus sine exanthemate.* *

De petechiaaltyphus zonder uitslag.

Volgens de verzekering van geloofwaardige getuigen komen er, in de epidemiën van den Petechiaaltyphus, gevallen voor, welke zonder uitslag, voor het overige echter volkomen als de heerschende epidemie, verloopen, even goed als deze den dood kunnen aanbrengen en, wanneer zij eenen gunstigen uitgang maken, met afschilfering eindigen. Onder meer dan 30 zieken, die ik in de epidemie van Versbach, en onder 19, die ik, in het voorjaar van 1830, in het hospitaal te Milaan zag, deed zich geen zoodanig geval voor, en deze variëteit is wel niet zoo menigvuldig, als vele schrijvers aannemen, welke de exanthematische natuur dezer ziekte ontkennen. Men heeft voorzeker dikwijls, in gevallen, welke voor besmettelijken Typhus zonder uitslag gehou-

den werden, den uitslag, die slechts weinige dagen op de huid stond, over het hoofd gezien, of andere Geslachten der Familie met den Petechiaaltyphus verwisseld, en de voorbeelden van enkele gevallen zonder uitslag bewijzen, evenmin als scarlatina, variola, morbilli sine exanthemate, dat de uitslag niet tot de ziekte zoude behooren.

c. Variëteiten naar de zamenstellingen en eenige meest gewone verschijnselen. Het werd reeds vermeld, dat de (ontstekingachtige) Petechiaaltyphus zich somwijlen met Meningitis of Pneumonie verbindt. Bovendien ziet men ook nu en dan, in enkele gevallen of geheele epidemiën, dat het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen, hetwelk gewoonlijk weinig en slechts secundair bij dit Geslacht der Typhi lijdt, mede een buitengewoon aandeel neemt, dat er in deze of gene slijmvliezen, op deze of gene plaats der uitwendige bekleedselen of in inwendige organen, buitengewone ziekelijke voorteekenen plaats grijpen, die, hoewel ook slechts hoogere trappen van ontwikkeling der, voor den eenvoudigen Petechiaaltyphus normale veranderingen, zijne verschijnselen veelvuldig wijzigen, en dat zich aldus talrijke variëteiten vormen, die, namelijk voor de verwantschap der Typhi onder elkander en met de Typhoides, met deze zelfstandig gewordene typheuse plaatselijke toevallen, van groot gewigt zijn. De voornaamste dezer variëteiten zij de volgende:

---

6. *Variëteit. Porphyrotyphus gastricus.*

De gastrische petechiaaltyphus.

Reeds in het eerste tijdperk der ziekte bestaat er eene aanmerkelijke gastrische zamenstelling; de tong is sterk

beslagen, men bespeurt neiging tot braken en werkelijk braken en dgl. meer. De uitslag is meestal bleek of donker gekleurd, en over het algemeen neigt de ziekte vroegtijdig tot het torpide karakter. Somwijlen reeds op den vierden tot vijfden, menigvuldiger tegen den zevenden dag ontstaan er echter diarrhoeën, die met pijn aan den blinden darm verbonden zijn en bij welke overeenkomstige massa's, als bij den Enterotyphus ontlast worden; de verschijnselen der ontbinding van het torpide tijdperk zijn zeer belangrijk. Ik houd deze variëteit, van welke ik enkele voorbeelden zag, voor eenen overgangsvorm tusschen Entero- en Porphyrotyphus. Zij schijnt vooral menigvuldig in warme luchtstreken, bijv. in Lombardijë, en dáár voor te komen, waar de Petechiaalkoorts, met betrekking tot de oorzaken, met de Typhoses en Abdominaaltyphi in verband staat.

---

7. *Variëteit. Porphyrotyphus anginosus.**

De petechiaaltyphus met Angina.

Nevens de verschijnselen der Petechiaalkoorts, vertoonen zich die van Pharyngocace, en de Typhus verloopt als putridus. Deze meer gevaarlijke variëteit kwam voornamelijk in de Spaansche en Italiaansche Typhus-epidemiën der 16de eeuw, uit welke zich de idiopathische angina maligna, de Garotillo, het Mala in canna ontwikkelden, doch ook in Duitschland, in de zoogenaamde hongaarsche koorts, menigvuldig voor en werd ook later somwijlen waargenomen.

---

8. *Variëteit. Porphyrotyphus dysentericus.**

De petechiaaltyphus met Dysenterie.

—

De verschijnselen van dysenteria maligna, putrida, van den Typhoid van den dikken darm, vertoonen zich nevens die van den Typhus, en de verschijnselen van ontbinding ontstaan zeer vroegtijdig en hevig. Men heeft deze variëteit voornamelijk dan gezien, wanneer de Typhus zich door voortgezette Infectie uit Dysenteriae vormde, en zij was in 1812 tot 14 zeer menigvuldig.

9. *Variëteit. Porphyrotyphus cum Traumatocace.**

De Petechiaaltyphus met Traumatocace.

—

Wanneer Typhus bij gekwetsten voorkomt, worden hunne wonden door hospitaalversterving aangedaan, en de ziekte neemt vroegtijdig het putride karakter aan. Ook van dezen ziektevorm hebben de Typhusepidemiën van den Napoleonschen krijg, even als alle vroegere epidemiën, in welke de Petechiaalkoorts als oorlogspest voorkwam, talrijke voorbeelden opgeleverd.

10. *Variëteit. Porphyrotyphus carbunculosus**

De petechiaaltyphus met Carbunculi.

—

Er verschijnen in de Petechiaalkoorts, welke natuurlijk het kwaadaardige karakter draagt, Carbunculi en somwijlen ook wel Bubones, even als in de pest. Deze ziektevorm, welke eene verbinding van onze ziekte met

de ware pest uitmaakt, was vooral in de 15de en 16de eeuw, in dien tijd, veelvuldig, in welken Anthracotyphus langzamerhand in Porphyrotyphus overging, en heeft toenmaals dikwerf tot de strijdvraag aanleiding gegeven, of namelijk de heerschende epidemiën pest of pestilential vlekkenkoorts waren. Zij kwam nogtans ook nog later, bijv. in de, in 1807 te Krakau, door Staar waargenomene epidemie, op welke ware pest volgde, en, zooals mij Broussonet te Montpellier als ooggetuige verzekert, zelfs nog in de 90 jaren der verloopene eeuw, in het fransche leger der Pyrenaeën voor.

Erkenning.

De Petechiaaltyphus zoude hoofdzakelijk met de niet exanthematische Typhi van onze luchtstreken en, wegens zijnen uitslag, met de mazelen en de Purpura, zooals zij in de veelvuldigste, met torpide koorts verloopende ziekten voorkomt, kunnen verwisseld worden, want van Meningitis, Phlebitis en soortgelijke ziektevormen, met welke hij nu en dan werd verward, onderscheidt hij zich door den geheelen aard en de wijze van zijn voorkomen, zijn beloop enz. zoo wezentlijk, dat eene dwaling naauwelijks mogelijk is. Voor het overige is ook de erkenning der eerst genoemde aandoeningen niet moeijelijk.

1. De niet exanthematische Typhi, voornamelijk de bij ons meest gewone vorm, de Abdominaaltyphus, komen niet in zoo belangrijke epidemiën voor, als de petechiaalkoorts; in hunne eerste tijdperken ontbreken de verschijnselen van vermeerderden toevoer van bloed naar het hoofd; zij ontwikkelen zich, over het algemeen, meer slepend, langzamer, en in plaats van de ontbrekende uitslag worden de slijmvliezen des te sterker aangedaan, vooral bij den Enterotyphus het slijmvlies der darmen, hetwelk bij onze ziekte slechts zelden en secundair lijdt. Woedende ijlingen komen bij hen bijna nimmer voor; de nalating op den zevenden

dag ontbreekt, en de krises volgen niet zoo beslissend en zonder afschilfering. Bovendien zijn doorgaans de oorzaken dezer Typhusvormen waarschijnlijk verschillend van die der Petechiaalkoorts, en er vertoonen zich bij hen veel zeldzamer en op andere wijzen sporen van mededeeling, dan bij den besmettelijken Petechiaaltyphus. Vroeger werd echter reeds gezegd, dat Entero- en Porphyrotyphus hunne verwantschap door tusschenvormen aan den dag leggen.

2. De mazelen komen, even als de Petechiaalkoorts, met eene aandoening der luchtwegen te voorschijn, en derzelver uitslag is aan dien van den Typhus niet ongelijk. Zij komen echter meestal bij kinderen voor, terwijl Typhus voornamelijk volwassenen aandoet; de hevige zenuwtoevallen ontbreken bij haar; de uitslag verschijnt voornamelijk in het aangezigt, hetwelk van den Petechiaaluitslag bijna nimmer verschoond wordt, is bleeker, minder scherp omschreven, blijft langer staan en eindigt, dadelijk bij het verbleeken, in afschilfering, terwijl, bij onze ziekte, het geheele torpide tijdperk, hetwelk bij de mazelen ontbreekt, tusschen het verdwijnen der Petechiae en hare afschilfering ligt. Morbilli komen slechts eenmaal in het leven voor, Typhus meermalen, en de nagebreken van beide ziekten zijn van eenen geheel verschillenden aard.

3. De bloedvlekken, Purpura minima, onware Petechiae, moeten vooral naauwkeurig van het ware Petechiaalexanthema worden onderscheiden; want deze kleine nederzettingen van bloed onder de opperhuid, welke nu en dan, wel is waar, zonder eenige koorts, dikwijls echter ook met het meest verschillende koortsachtige lijden, met neiging tot ontbinding, en in het bijzonder bij alle ziektevormen van de Familie der Typhi voorkomen, hebben er hoofdzakelijk toe bijgedragen, de begrippen over den Petechiaaltyphus te verduisteren en te verwarren. Men zag in haar den

Typhusuitslag, en sommigen verklaarden deswege de meest verschillende aandoeningen, bij welke zij verschijnen, voor Petechiaalkoorts, terwijl anderen, van het wezentlijke verschil der ziekten, bij welke d e z e Petechiae voorkwamen, overtuigd, in een ander uiterste vervielen, en het bestaan eener bijzondere Petechiaalkoorts geheel ontkenden. Deze bloedvlekken, hoewel zij ook bij den waren Petechiaaltyphus even goed als bij den Enterotyphus, bij de putride Variola, Scarlatina enz. voorkomen, is van de eigenaardige Dermexantheses van onzen ziektevorm, in alle opzigten onderscheiden. Want daargelaten, dat de typheuse uitslag in het eerste, de Purpuravlekken daarentegen gewoonlijk in de latere tijdperken der bestaande ziekten te voorschijn komen, is gene meestal rood en in of boven de gelijke oppervlakte der huid gelegen; deze daarentegen zijn blaauw- en zwartachtig en liggen, als kleine bloeduitstortingen, steeds onder de kleurlooze opperhuid. De Petechiaaluitslag is minder naanwkeurig omschreven, verdwijnt onder den vingerdruk en herstelt zich spoedig weder; de bloedvlekken zijn scherp begrensd en veranderen door drukking niet het minste; gene verbleekt 4 dagen na zijne verschijning, in het midden van het beloop der ziekte, spoedig en slechts een licht, geelachtig spoor nalatende; deze bestaan eenen onbepaalden tijd tot aan het einde der ziekte, en worden slechts langzaam en onder bepaalde kleurveranderingen, opgeslurpt; op gene volgt afschilfering, op deze niet; in het kort, de typheuse uitslag is eene ware Dermexanthesis, even als de mazelen, de scharlakenuitslag enz.; de Purpuravlekken daarentegen zijn Dermapostases, kleine uitstortingen van bloed onder de opperhuid.

O o r z a k e n e n v o o r k o m e n.

Hoewel de Petechiaaltyphus ook, in de 15de eeuw, bij zijne eerste verschijning, uit de pest schijnt ontsproten te zijn en nog in latere epidemiën nevens haar

voorkwam, zijne verwantschap met haar door overgangsvormen te kennen gevende, zoo is hij toch een zelfstandig, van zijnen oosterschen zustervorm onafhankelijk lijden geworden, hetwelk niet, zooals velen geloofden, even als Variola, enkel door besmetting ontstaat, maar zich bij ons te lande vrijwillig vormt.

Lieden in den bloei hunner jaren zijn meer dan kinderen en grijsaards voor hem voorbeschikt, hoewel ook geen ouderdom en geslacht, geen gestel enz. volkomen voor hem gewaarborgd is, en men ziet hem veelvuldiger in den geringen, dan in den hoogeren stand.

De uitwendige oorzaken der Petechiaalkoorts zijn, even als die van alle Typhi, Miasmata, namelijk de zoodanige, die van eenen dierlijken oorsprong zijn. Zij ontstaat vooral gaarne, waar vele onzuiver gehoudene, ellendige, zieke menschen of dieren, bij eenen hoogen warmtegraad, in enge, slecht geluchte ruimten bij elkander geplaatst zijn, of waar dierlijke stoffen tot verrotting overgaan. Bijna elke hospitaal-, gevangenis-, oorlogs- en scheepskoorts, de meeste door kerkhoven, slagvelden, riolen en dgl. verwekte, kwaadaardige ziekten, van welke ons de geschiedenis der epidemiën verhaalt, behoorden tot den Petechiaaltyphus, en de misdadigers, die in 1577 voor het geregtshof te Oxford gebragt werden, verwekten de ziekte, zonder zelve aangedaan te zijn, onder de regters en toeschouwers, en dit was ook het geval met de gevangene Franschen, in het jaar 1813, hoewel er geene Typhoses onder hen heerschte bij diegenen, die hen herbergden en verpleegden. Veel zeldzamer schijnen plantaardige Miasmata, een moerassige lucht en dgl., de bron der Petechiaalkoorts te zijn; nogtans ziet men somwijlen epidemiën van febris intermittens, van Enterotyphus en andere soortgelijke ziekten, tot Porphyrotyphus opklimmen en, vergis ik mij niet te zeer, dan vertoont zich voornamelijk in zoodanige gevallen de gastrische variëteit. Welligt is echter bij

deze stijging van minder ontwikkelde miasmatische aandoeningen tot Petechiaalkoorts, reeds eene voortgezette Infectie werkzaam, door welke over het algemeen geen andere Typhusvorm zoo veelvuldig ontstaat als Typhus petechialis. Nergens ontwikkelt hij zich sneller en heviger, dan in veldhospitalen, welke met lijders aan hospitaalversterving, met voorwerpen, die aan dysenteria maligna lijden, en soortgelijke lijders opgevuld zijn, en zijne grootste epidemiën hebben zich bijna altijd in vereeniging met oorlog voerende legers, nadat eerst Dysenterie, Traumatocace en overeenkomstige door Infectie voortgebragte ziekten waren voorafgegaan, en het eerst in hospitalen, in welke zich dusdanige lijders bevonden, vertoond. Altijd was de ziekte uitgebreider en kwaadaardiger in het verslagene, dan in het overwinnende leger, hetwelk, aan de eene zijde, daaraan mag worden toegeschreven, dat ter neêr gedrukte gemoedsaandoeningen de vatbaarheid voor de aandoening vermeerderen; aan de andere zijde echter voorzeker ook daardoor verklaard wordt, dat het overwonnen leger steeds grootere ontberingen moet lijden en minder op gezondheidsmaatregelen en dgl. kan bedacht zijn, dan het overwinnende. Even als de Typhus echter door voortgezette Infectie ontstaat, zoo ook hernieuwt zich het Miasma weder en verwekt, voornamelijk in zijn torpide tijdperk en in gevallen met belangrijke verschijnselen van ontbinding bij voorwerpen, die met de zieken in aanraking komen, naar gelang hunner voorbeschiktheid, nu eens weder Typhus, dan dysenteria maligna, Traumatocace, Stomacace en dgl. meer. Ten einde de ziekte op deze wijze ontstaan of andere aandoeningen verwekken zoude kunnen, schijnt er nogtans altijd eene zekere warmte en vochtigheid, een met Miasma rijkelijk verzadigde dampkring en een vrij gemeenzaam verkeer met de zieken noodig te zijn. De voortgezette Infectie is voornamelijk daar, waar talrijke zieken bijeen liggen, zelfs in de in-

hospitalen, gevangenissen enz., zelden van enkelen op enkelen en in eene vrije, zuivere lucht werkzaam. Daardoor komt het niet zelden voor, dat, terwijl er in eenig hospitaal Typhus heerscht, en lieden, die het gesticht bezoeken, door hem worden aangedaan, deze de ziekte niet verder verbreiden, ofschoon zij in de stad, in eenen zuiveren, niet met Miasmata bezwangerden dampkring, door anderen verpleegd worden; de gevangeniskoorts van Oxford deed bijna allen aan, die bij de regtszitting tegenwoordig waren, doch plantte zich van deze niet op andere menschen over.

Dit is echter niet altijd het geval, maar deze, meer dan andere, exanthematische Typhusvorm ontwikkelt ligter en veelvuldiger, dan de andere onderdeelen dezer Familie, eene s m e t s t o f, een waar ziektezaad, welke onafhankelijker van uitwendige verhoudingen is, dan het Miasma en altijd Petechiaaltyphus, nimmer een ander lijden te voorschijn roept. Wanneer de Typhus zich over uitgebreide landstreken verspreidt en in de meest verschillende jaargetijden zijne verwoestingen voortzet, wanneer enkele zieken geheele steden aansteken, wanneer de Typhus, van alle miasmatische bronnen verwijderd, bijv. op de hoogte van den berg St. Bernard, uitbreekt, dan zijn dit werkingen eener ware smetstof. Deze smetstof der Petechiaalkoorts schijnt de volgende eigenschappen te bezitten:

1. Zij ontwikkelt zich slechts bij menschen en heeft ook alleen op hen vatbaarheid. Er bestaan, wel is waar, typheuse aandoeningen der dieren, bijv. de runderpest, welke veel overeenkomst met den Porphyrotyphus hebben en niet zelden gelijktijdig met dezen heerschen; doch deze ontstaan nimmer door zijne smetstof en kunnen nimmer door besmetting bij menschen Petechiaalkoorts verwekken.

2. Zij begint eerst met de vorming van den uitslag werkzaam te worden en is het krachtigste in het tijdperk

van afschilfering. Het mededeelingsvermogen door voortgezette Infectie daarentegen, houdt altijd gelijken tred met de verschijnselen van ontbinding en heeft, in het tijdperk van afschilfering, meestal reeds opgehouden.

3. De smetstof van den Typhus hecht zich aan den adem, en de huiduitwaseming der zieken schijnt geenen vloeibaren geleider te hebben en deelt zich door de lucht, doch, zoo het schijnt, niet op eenen grooten afstand mede.

4. Zij wortelt op het sijmvlies der ademhalingswerktuigen.

5. Zij heeft een tijdperk van inwerking van 6 tot 12 dagen. Somwijlen willen voorwerpen, op het oogenblik der besmetting, eigenaardige gewaarwordingen, huivering, afkeer, hoofdpijn en dgl., bij zich waargenomen hebben; menigvuldiger echter ontbreken deze, en de verschijnselen van het stadium opportunitatis ontstaan eerst eenige dagen na de besmetting.

6. De smetstof vat ook bij eenen warmtegraad onder o graden Reaumur, in eene volkomen zuivere lucht en in de meest verschillende plaatsen, jaargetijden enz. wortel, eene eigenschap, door welke zij zich wezentlijk van het primaire en hernieuwde Miasma onderscheidt.

7. Zij bezit over het algemeen een vrij groot aanklevingsvermogen, hecht zich eenen geruimen tijd aan de genezenden, aan de van de zieken afstammende voorwerpen enz.; door zuren schijnt zij nogtans vrij ligt verstoord te kunnen worden.

8. Tegen chronische ziekten, Dyscrasiae en dgl. verhoudt zij zich op dezelfde wijze, als de smetstof van den scharlakenuitslag, der pokken enz.; ook wil men waargenomen hebben, dat bloode, cretinen, epileptische en diergelijke voorwerpen eene geringe vatbaarheid voor haar bezitten.

9. Eenmaal door den Petechiaaltyphus aangedaan geweest te zijn, heft de vatbaarheid voor zijne besmet-

ting niet op, hoewel zij denzelven ook, ten minste voor den duur der Epidemie, geringer maakt.

Of zich deze of gene variëteit der ziekte ontwikkelen zal, hangt voorzeker van soortgelijke invloeden af, als bij den scharlakenuitslag, de mazelen enz.; nogtans schijnen Porphyrotyphus putridus en de hem nabij komende variëteiten vooral gaarne door Infectie, zeldzamer door eigenlijke besmetting te ontstaan.

Wat het voorkomen van den Petechiaaltyphus aanbelangt, zoo ziet men hem bijna nimmer sporadisch, dewijl de oorzaken, welke zijn vrijwillig ontstaan te weeg brengen, steeds op meerdere voorwerpen te gelijk invloed hebben en hij eene groote mededeelingskracht bezit. Hij vertoont zich, nu eens in vereeniging met andere door Infectie voortgebragte ziekten, dan weder geheel afzonderlijk, in grootere of geringere pandemische verbreiding. Op vele plaatsen, bijv. in het zuidelijke gedeelte van Lombardijen, in het Venetiaansche, in vele streken van Spanje enz., is hij, nevens tusschenpoozende koortsen, Abdominaaltyphi en dgl. endemisch, en men heeft herhaalde malen gezien, dat hij, in slecht onderhoudene hospitalen, gevangenissen, in de nabijheid van kerkhoven enz., als het ware, gewoon werd en jaren lang bleef voortbestaan. Menigvuldiger daarentegen komt hij epidemisch voor, door de vereeniging der boven vermelde oorzaken met eene voor hem gunstige weêrsgesteldheid enz. verwekt. Deze epidemiën, welke meer in de lente en den herfst, dan in andere jaargetijden beginnen, bezitten eene zeer onderscheidene uitbreiding, beperken zich nu eens (wanneer de Infectie werkzaam is) tot een hospitaal, een dorp enz., en verspreiden zich dan weder (door besmetting voortgeplant) over geheele landen en werelddeelen, en groeijen tot algemeene epidemiën aan. Dusdanige groote epidemiën heeft men voornamelijk als gevolg van oorlogen waargenomen en de ziekte daarom oorlogspest genaamd; zij nemen

dikwijls haren oorsprong gelijktijdig uit verscheidene bronneu van Infectie, uit de met zieken overvulde veldhospitalen, en verbreiden zich alsdan, volgens de gemeenschap, door de veldtogten enz. Zij houden, zooals de laatste dezer epidemiën, na den Russischen veldtogt bewijzen, dikwijls verscheidene jaren lang aan.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop van den Petechiaaltyphus is steeds acuut en de duur in zoo verre bepaald, als de krises bijna altijd op die dagen voorkomen, welke aan den zevendaagschen Typhus beantwoorden. Ik heb overigens reeds vroeger gezegd, dat er abortive vormen bestaan, die reeds op het laatst der eerste week ten einde loopen, dat doorgaans den 14^{den} de krises beginnen en dat de aandoening somwijlen tot den 17^{den} en 21sten dag voortduurt. De mogelijke uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Ik heb reeds bij de Symptomatologie de kritische verschijnselen beschreven, met welke de aandoening ten einde loopt. De genezing duurt, voornamelijk bij den eenvoudigen Petechiaaltyphus, meestal minder lang, dan na andere Typhi, en het gevoel van een groot inwendig welbehagen, over hetwelk de herstellenden zich verheugen, de vroegtijdig terugkeerende eetlust, de opgewekte geslachtsdrift enz. verleiden de naauwelijks aan den dood ontsnapten niet zelden tot uitspattingen, voor welke zij, door snel doodelijke instortingen van het torpide tijdperk, moeten boeten. De uitgevallene haren en afgevallene nagels hernieuwen zich doorgaans spoedig weder.

2. In gedeeltelijke genezing. Niet zelden worden er, bij den Petechiaaltyphus, door de nu en dan terugkeerende, ongewone krises, als zwellingen der oorklieren, die in verharding of verettering overgaan, gangraena ex decubitu, furunkels en dgl., stoornissen te weeg gebragt, welke nog langen tijd na het verdwijnen van den oorspronkelijken uitslag blijven voortbe-

staan, en de kritische uitscheidingen der longpijptakken of van het darmkanaal kunnen zich als Blennorrhoeae voordoen. Bovendien blijven er, ten gevolge der hevige hersenaandoeningen, zwakte van het geheugen, bloo-heid, Amaurosis, doofheid, Epilepsie en soortgelijke Neuronoses terug, en in zoodanige gevallen, in welke de ontbinding der bloedmassa eenen hoogen graad bereikt heeft, kan, voornamelijk wanneer er stoornissen in de afschilfering ontstaan, Hydrops op den Typhus volgen.

3. In andere ziekten. In vroegeren tijd kwamen er verscheidene epidemiën voor, in welke zich de van de pest nog niet geheel afgescheidene Petechiaal-koorts, verder tot deze ontwikkelde, en in waren Anthracotyphus overging. In den nieuweren tijd heeft men, wel is waar, in de, als Porphyrotyphus carbunculosus opgenoemde variëteit, nog aanwijzingen van eenen zoodanigen overgang, doch niet dezen, of eenen overeenkomstigen Metaschematismus zelven meer waargenomen.

4. In den dood. Deze uitgang kan in elk tijdperk der ziekte volgen. Men ziet hem somwijlen reeds in het stadium invasionis door verlamming der hersenen, ten gevolge der hevige bloedsophooping, door uitstorting van bloed of van water in de schedelholte, ontstaan, of uit de borst, door Apoplexia pulmonum zijnen oorsprong nemen. In het stadium exanthematicum kan de uitslag, zonder bepaalde oorzaak of na verkouding en soortgelijke schadelijkheden, plotselijk terugtreden, en alsdan zijn nu eens hevige stuipen, dan weder onwederstaanbare Sopor, of toevallen van stikking, de gewoonlijk spoedig doodelijke gevolgen. Zijn Meningitis, Pneumonie, Angina maligna enz. nevens den Typhus aanwezig, dan kunnen ook deze, op de aan dezelve beantwoordende wijze, den doodelijken uitgang te weeg brengen. De meeste zieken sterven echter in het torpide tijdperk, omstreeks den tijd der krises, tusschen den 11den en

14den dag, onder de verschijnselen van ontbinding en van Torpor, of nadat de krises reeds aangevangen hebben, doch wanneer het organismus de kracht ontbreekt, dezelve door te drijven. De plotselijke onderdrukking der afschilfering, het zamenzinken der kritische Parotitis en dgl. kan eenen spoedigen dood veroorzaken, en wanneer zich versterving van enkele deelen, gangraena ex decubitu, verettering der Parotitis en dgl. vertoonen, sterven de lijders somwijlen nog, verscheidene weken na dat de Typhus verloopen is, aan uitteringskoorts.

Voorzegging.

De Petechiaaltyphus is met regt eene gevreesde ziekte en komt niet alleen de pest, de gele koorts en de Cholera, maar zelfs de zoogenaamde sporadische Typhi, voornamelijk den Enterotyphus, in kwaadaardigheid zeer nabij. Bij een gelijk getal aangedane voorwerpen sterven er meer aan den Abdominaal- dan aan den Petechiaaltyphus, en het kan alleen aan de meer uitgebreide epidemiën, in welke de laatste niet zelden voorkomt, worden toegeschreven, dat hij meer dan de eerste door de volken gevreesd wordt. In vergelijking met andere Dermexantheses is hij voorzeker altijd een der belangrijkste ziektevormen. Zijne voorzegging rigt zich naar de bij de Typhi over het algemeen in acht te nemene omstandigheden, voornamelijk naar de variëteiten, de wijze van ontstaan, het karakter en het tijdperk der epidemie enz. Er zijn epidemiën, in welke slechts 5 tot 10, en andere, in welke 25 tot 40 lijders van de honderd sterven. Ook de hoedanigheid van den uitslag is hier van gewigt, en een vroegtijdig verschijnende, duidelijke, helderroode uitslag laat gewoonlijk eene gunstigere voorzegging doen, dan wanneer deze laat uitbreekt en merkbaar bleek of donker gekleurd is. Wanneer de Petechiaaltyphus zich met Carbunculi zamenstelt, is het gevaar zeer groot, en, volgens de verzekering van Broussonet, genas er, in het jaar 1793, geen, bij welken de ziekte zich als typhus carbunculosus voordeed.

Lijkopening.

Ik heb nimmer gelegenheid gehad, de huidveranderingen van den Petechiaaltyphus ontleedkundig te onderzoeken; nogtans lijdt het geen twijfel, dat zij niet, even als de bloedvlekken, in eene uitstorting van bloed onder de opperhuid gelegen zijn, maar, even als de mazelen, de scharlakenuitslag en het roodvonk, door eene eigenaardige oplooping en zwelling van omschrevene plekken van de oppervlakte der lederhuid veroorzaakt worden. Bij het septische karakter der ziekte moge er, even als bij den septischen scharlakenuitslag enz., eene bloeduitstorting nevens de Injectie voorkomen, doch het wezen der huidaandoening heeft geenen invloed op de geheele verhouding der ware Petechiae.

Van de inwendige organen vertoonen zich voornamelijk de hersenen veranderd. De hersenvliezen en de zelfstandigheid der hersenen zelve zijn met bloed overvuld; daarbij is de laatste menigmaal weeker, dan gewoonlijk, en dikwijls heeft er zich tusschen de vliezen en in de boezems helder water, zeldzamer bloed, uitgestort. Bij den meer ontstekingachtigen Typhus, als in de jaren 1812 tot 14, vertoonen zich ook wel de sporen van ware ontsteking, vergroeijing en verdikking der hersenvliezen, uitstorting van lympha tusschen dezelve, en zelfs willen Springle, Marcus en Hildenbrand ettergezwellen der hersenen gezien hebben. Weinhold vond ook de zenuwen slap en verweekt, en anderen zagen de zenuwknoopen verstoord, rood, wankleurig enz. In de weinige gevallen echter, die ik gelegenheid had te onderzoeken, vond ik geene dusdanige verandering.

Van de slijmvliezen zijn die der ademhalingswerktuigen het sterkst en duurzaamst aangedaan. Het strottenhoofd, de luchtpijp en de longpijptakken vertoonen zich vuilachtig, donker, en vlekkig rood gekleurd; hun weefsel is daarbij opgezwollen en zij zijn met een eigenaardig, bruinachtig, taai slijm opgevuld; somwijlen zelfs

bij gedeelten met dunne schijnvliezen bekleed. De longen zijn met aderlijk bloed opgevuld, nu en dan zuchtig en, in zeldzame gevallen, ontstoken. Op het slijmvlies der darmen bemerkt men somwijlen in het geheel geene verandering, en eene overvulling der klierachtige ingewanden van den buik, met bloed, donker gekleurde gal en dgl. is alsdan alles, wat men in den buik aantreft; menigvuldiger echter, vooral zoo vroegtijdig diarrhoeën aanwezig waren, is het onderste gedeelte der dunne, en het begin der dikke darmen opgeloopen en met kleine donkere knopjes of, zooals Ozanam wil opgemerkt hebben, met eene soort van kristalgierstuitslag bezet. Of men overeenkomstige uitwassen, als bij den Enterotyphus, op het slijmvlies der darmen gevonden heeft, weet ik niet; nogtans komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat, ten minste bij Porphyrotyphus gastricus, overeenkomstige veranderingen worden aangetroffen, en dat welligt de darmzweren, welke men nu en dan ook bij lieden, die aan onze ziekte stierven, wil gezien hebben, door dezelve veroorzaakt worden. Veel menigvuldiger echter dan zweren vond men, in gevallen met duidelijke ontbinding, op alle slijmvliezen bruine, zwarte, bloedige vlekken, sporen van beginnende versterving, zooals Hildenbrand zich uitdrukt.

Ook de weivliezen zijn dikwijls met bloedvlekken bezet, en niet zelden ontmoet men in inwendige parenchymateuse organen soortgelijke uitstortingen. Al het bloed verhoudt zich overigens even als bij de Typhi over het algemeen, en de spieren, de inwendige vliezen der vaten enz. leggen de boven vermelde hoedanigheid aan den dag. Bij de 7de tot 10de variëteit vertoonen zich nog bovendien de aan Angina of Dysenteria maligna, aan Traumatocace of aan Carbunculi en Bubones beantwoordende veranderingen.

Behandeling.

Aan de aanwijzing voor de oorzaken wordt vol-

komen naar de voor de Typhi over het algemeen opgegevene regelen beantwoord, en men moet vooral dan in de hospitalen enz. eene strenge voorbehoedende geneeswijze handhaven, wanneer zich in dezelve lijders aan Dysenteria, Traumatocace en aan andere Typhoides, in het kort door infectie voortgebragte ziekten aangedane voorwerpen in menigte bevinden.

In het stadium opportunitatis gelukt het somwijlen nog, door een braakmiddel (wanneer het niet door bloedsophoopingen tegenaangewezen is), door een warm bad of door de in- en uitwendige aanwending van Aqua chlorata, de uitbotting der ziekte te voorkomen. Zijn echter de zieken met de eerste huiveringen eenmaal in den kring der eigenlijke Typhusverschijnselen getreden, dan staat het niet meer in de magt der kunst, het ziekteproces op te houden of voor den tijd te eindigen; de ziekte-aanwijzingen, die voor de geheele Familie geldig en boven opgegeven zijn, treden in werkzaamheid, en aan dezelve wordt wezentlijk op dezelfde wijze, naar gelang der tijdperken, variëteiten en voornaamste verschijnselen, echter door verschillende geneeswijzen en middelen voldaan.

In het stadium invasionis is over het algemeen en voornamelijk bij den hoofdvorm eene verkoelende, zacht ontstekingwerende behandeling aangewezen. Men zette bloedzuigers aan de slapen en aan de tepelvormige uitsteeksels der slaapbeenderen; make koude omslagen op den afgeschoren schedel; late, langs de luchtpijp, kwikzilverzalf en olie van bilzenkruid inwrijven, en, waar de prikkeling heviger is, ook wel hier bloed ontlasten; geve inwendig middenzouten of Aqua chlorata met slijmachtige Vehiculi en zorge, door klisteren, voor darmontlastingen. Slechts wanneer de overvulling van bloed der hersenen of der borst buitengewoon sterk is, of verschijnselen ontstaan, die voor ontsteking doen vreezen, is eene aderlating en, als krachtig afleidend middel, de

Calomel in groote giften aangewezen; eene zoo sterke ontstekingwerende behandeling echter, als Marcus aanwendde, vereischt de Petechiaaltyphus wel nimmer, en men moet niet uit het oog verliezen, dat er een tijdperk van Torpor op dat van prikkeling volgt. Bij eene meer passive overvulling van bloed, een gevoel van zwaarte, duizeligheid en hitte in het hoofd, donkerroode kleur van het aangezigt enz. bewijzen, nevens de plaatselijke bloedontlastingen, koude stortbaden goede diensten, en maken de aderlatingen ontbeerlijk. Dat aan deze behandeling ook de verhouding der zieken moet overeenkomen, spreekt van zelf. Hunne kamer moet donker, stil en niet warmer dan 12 tot 13 graden Reaumur, hun kost een weinig rijst of gerst, hnn drank limonade, met Chlore of Syrupus mineralis vermengd water of Decoct. alth. en dgl. zijn.

In het stadium exanthematicum is het van het grootste belang, dat de uitslag tot ontwikkeling kome en op de huid bevestigd worde. Vormt hij zich van zelf en is hij levendig gekleurd, rijkelijk enz., dan wordt de geneeswijze van het vorige tijdperk vervolgd, en men moet slechts zorgen, dat verkouding, het overmatig gebruik van afvoerende middelen en dgl., geene stoornissen in zijn beloop te weeg brengen, terwijl men, om de ontmenging des bloeds tegen te gaan, de zuren toedient. Vertraagt daarentegen de uitbotting of verschijnt de uitslag slechts bij gedeelten, bleek en vlugtig, en is de huid daarbij slap, droog en niet bijzonder heet, dan zijn warme, en bij eene werkdadige, brandend heete, drooge huid, koude begietingen aangewezen, welke op dezelfde wijze, als bij den scharlakenuitslag, worden ondernomen. In beide gevallen bewijzen echter, zoowel tot bevordering der uitbotting, als om de Dermexanthesis te bepalen, wasschingen met warmen azijn, met Aqua chlorata enz., uitstekende diensten. Eene bijzondere beschouwing verdienen de kritische verschijnselen, welke

gewoonlijk met het verbleeken van den uitslag en met eene merkbare nalating van alle toevallen, op den 7den of 9den dag der ziekte ontstaan; immers, daargelaten, dat de natuur hier reeds in enkele gevallen de ziekte eindigt, schijnt het torpide tijdperk te goedaardiger te verloopen, hoe duidelijker deze krises, voor deszelfs aanvang, zijn. Men breke daarom noch de Epistaxis, noch den slaap af, die omstreeks dezen tijd ontstaan, en ondersteune zelfs de krisis door de huid met ligte aromatische aftreksels, zuurdeegen op de kuiten en soortgelijke zachte middelen.

Neemt het stadium torpidum een' aanvang, dan moeten voornamelijk de verschijnselen van ontbinding, de toestand der slijmvliezen en de zenuwtoevallen worden in aanmerking genomen, hoewel het ook nog in dit tijdperk noodig kan zijn, bij meer hevige bloedsophoopingen naar gewigtige organen, afleidend en plaatselijk ontstekingwerend te werk te gaan. De ontbinding des bloeds bestrijdt men door het voortgezette gebruik van zuren, die men zoowel in- als uitwendig, tot wasschingen aanwendt, de kina, de ijzerzouten enz., terwijl bloedingen door koude, drukking, bloedstempende middelen enz. moeten gestild worden. De aandoening van het slijmvlies der ademhalingswerktuigen vereischt somwijlen zelfs nog thans de verzachtende olie-slijmachtige, menigvuldiger echter, ten einde de verwijdering van het ziekelijk afgescheidene te bevorderen en eene overvulling der longpijptakken te verhoeden, de Expectorantia, als Vin. stibiat., Flor. benzoës, Extr. myrrh., Liq. ammon. succ. en dgl.; en lijdt ook het slijmvlies der darmen, zijn er Diarrhoeën ontstaan, dan moeten ook deze, naar den graad van prikkeling, verschillend, nu eens met emulsiën, een afkooksel van Saleb of Columbo en zelfs met bloedzuigers, dan weder met zamentrekkende middelen, als aluin, Ferr. chlorat. of sulphuric., Rad. arnic. en dgl., worden behandeld. De zenuwver-

schijnselen, de groote onderdrukking der krachten het vliegenvangen en de peeshuppeling, de mussiterende ijlingen, de Sopor enz., vorderen de aanwending van prikkelende en zenuwbedarende middelen; nogtans moet men, naar de omstandigheden van elk geval en de meest in het oogloopende verschijnselen, nu eens dit, dan dat geneesmiddel uitkiezen en over het algemeen zich gestreng aan die voorzorgen houden, die in dit opzigt als voor de behanling der Typhi geldende, boven zijn opgegeven. Waar bederfwerende en opwekkende middelen dienstig zijn, moet ook de dieët der zieken worden veranderd, en zij mogen vleeschnat, dojers van eijeren, moutdranken met rooden wijn, en bij eene sterke ontbinding, Dec. turion. pin. met suiker en dgl. tot drank gebruiken.

Nadert, onder deze behandeling, het tijdperk der krises, dan wordt de tot dusverre symptomatische geneeswijze, door eene beslissende handelwijze om de krises te leiden, vervangen. Er worden (op den 12den en 13den dag in gewone gevallen) blaartrekkende pleisters op de kuiten, de bovenarmen of de borst aangelegen en de zieken, van dezen tijd af, dagelijks 2 tot 3 malen warm begoten. Inwendig verkrijgen zij, naarmate van den graad van Torpor, nu eens de zachtere, dan weder de sterkere Diaphoretica, Infus. valerian., serpentar., Pulv. Doveri, Liq. ammon. acetic., succin., anisat., en voornamelijk kamfer in een slijmachtig Vehiculum. Ontstaan de krises, dan moet men met deze middelen niet dadelijk uitscheiden, maar, door het voortgezette gebruik der Diaphoretica, de afscheiding en afschilfering der huid, door Expectorantia de sputa cocta, door het Pulv. Doveri den slaap enz. trachten te bevorderen. De Epistaxis, die ten tijde der krises verschijnt, moet niet beperkt, maar door warme dampen en dgl. begunstigd worden. Zwellingen der oorklieren moeten noch door koude onderdrukt, noch, zonder bepaalde aanwijzing, met prikkelende middelen behandeld worden. Men

zette bloedzuigers op dezelve en bedekke haar met verweckende omslagen. Doorgaans nemen zij alsdan spoedig in omvang toe en verdeelen zich later, of gaan in verettering over. Is het laatste het geval, dan moet men de opening van het ettergezwel zoo lang uitstellen, tot dat de Typhus geheel verloopen is en de etter zijn omhulsel tot eene blaar opligt. Gaat men vroeger tot de opening over, dan loopt men gevaar, dat de Parotitis terugtreedt en er een spoedige dood op volgt. Alleen waar de zwelling zich niet uit wil zetten of begint te verdwijnen, zijn prikkelende middelen, harspleisters, aromatische stovingen, drooge koppen, blaartrekkende pleisters en zelfs de lamp van Dzondi aangewezen, om haar tot ontwikkeling te brengen en staande te houden. De versterving der huid, voornamelijk uit het doorleggen ontstaan, trachte men reeds gedurende het beloop der ziekte, door eene zachte ligging, zuiverheid enz. zoo veel mogelijk te verhoeden. Wordt de huid echter rood, dan zijn geestrijke wasschingen, gaat zij tot ontbinding over, prikkelende en zamentrekkenden middelen, Balsam. Arcaei, Plumb. acet. en tannic., Lap. confort. Himly en dgl. aangewezen. Andere, ongewone krises, zooals furunkels en dgl., vereischen de haar eigene behandeling. Terwijl de krises aan den gang zijn, moet de ziekekamer warmer dan vroeger, en langzamerhand ook helderder en minder stil zijn; de lijders krijgen alleen nog vloeibaren, doch eenigzins meer krachtigen kost en wijn tot drank.

Het spreekt van zelf, dat deze behandeling der eigenlijke ziekte, naar de variëteiten van Porphyrotyphus, velerlei wijzingen ondergaat; dat bij de ontstekingachtige variëteit eene antiphlogistische behandeling, bij de zenuwachtige de aanwending van huidprikkels en Nervina, en bij de putride de bederfwerende geneeswijze in eenen grooteren omvang moet plaats grijpen. De abortive vormen vereischen gewoonlijk geene groote hoeveelheid van

artsenijen; de Typhus zonder uitslag daarentegen, wordt even als de gewone Petechiaalkoorts behandeld. Bij Porphyrotyphus gastricus moet men de behandeling met een braakmiddel uit Ipecacuanha, met zwavelzuur zink of koper beginnen en gedurende het geheele beloop op de darmen letten, en eene behandeling, die aan den Enterotyphus beantwoordt, met die der Petechiaalkoorts verbinden; de 7de tot 10de der vermelde variëteiten echter vereischen, buiten eene krachtdadige, rottingwerende Geneeswijze, die aan den hier meestal putriden Typhus beantwoordt, eene gepaste behandeling der Angina, Dysenteria maligna, gangraena nosocomialis of Carbunculi.

Wat de aanwijzingen voor de uitgangen betreft, zoo moeten de van den Petechiaaltyphus genezene voorwerpen zich wachten voor fouten in de diëet, verkoudingen en voornamelijk voor uitspattingen in Baccho et Venere, tot welke zij dikwijls zeer geneigd zijn. Men waarschuwe hen, dat zulk eene onvoòrzigtigheid hun leven in gevaar brengt. De veelvuldige nagebreken, welke de ziekte somwijlen teruglaat, moeten volgens hunne natuur, verlammingen met prikkelende middelen, Blennorrhoeae met Adstringentia, Hydrops met afscheidingbevorderende en opwekkende middelen enz. worden behandeld.

II. Geslacht. Anthracotyphus *

De Pest.

S y n o n y m e n. *Λοιμώδεις βουβῶνες* Ruph. — *Πάθος βουβωνικόν*, pestis s. lues inguinaria, clades glandolaria sec. VI. et sequ. — Pestis, pestilentia; Typhus pestilentialis, bubonicus, carbunculosus; Loimopyra var. —

Die Bubonenpest, die orientalische Pest, die Pestilenz; die Pest. — La peste. — The plague.

Het oudste narigt over de pest, hetwelk tot ons is overgekomen, vinden wij in het 44ste boek der *συναγωγαὶ* van Oribasius (ed. Maji Rom. 1831. bladz. 11.) in eene uit Ruphos van Ephesen genomene plaats. Deze, onder Trajanus (98 tot 117 jaren na Chr. geb.) geleefd hebbende Geneeskundige maakt van zeer doodelijke en spoedig verloopende pestaardige Bubones gewag (*λοιμώδεις καλούμενοι βουβῶνες θανατωδέτατοι καὶ ὀξυτατοι*), welke hoofdzakelijk in Lybië, Egypte en Syrië voorkwamen, en van welke Dioscorides en Posidonius, bij gelegenheid der in hunnen tijd (waarschijnlijk 628 p. u. cond., 126 voor Chr. geb.) in Lybië ontstane pest, het meeste zouden gesproken hebben. Deze pest zoude, volgens hunne beschrijving, met pijn en ongesteldheid (*σύστασις*) van het geheele ligchaam, met verwarring en met uitbotting van groote, harde en met veretterende Bubones (*βουβώνων ἐπανάστασις μεγάλων τε καὶ σκληρῶν καὶ ἀνεκπυήτων*) niet alleen op de gewone plaatsen, maar ook in de kniebolte en in de buiging van den arm, verbonden geweest zijn.

De Pest is uit deze beschrijving niet te miskennen en zij heeft alzoo reeds voor Christus geboorte bestaan. Zij was echter toenmaals en ook in de eerste eeuwen van onze tijdrekening, niet de gewone Pestvorm; Ruphos zelf, die haar waarschijnlijk nooit zag, spreekt van haar meer als van eene ongewone, slechts aan zekere landen eigene ziekte, en noch bij Hippocrates, noch bij Celsus, Aretaeus, Galenus, Caelius Aurelianus enz. vinden wij van hare zoo eigenaardige verschijnselen melding gemaakt. Het was een andere, wezentlijk van haar verschillende, door eenen puistachtigen uitslag en hevige aandoening der slijmvliezen, niet echter door Bubones gekenschetste Typhusvorm, welken Thucydides, Diodorus, Galenus, Eusebius en Cyprianus, Nicephorus en andere

schrijvers tot aan de 5de eeuw toe, ons als Λοιμὸς, als algemeene, van tijd tot tijd in groote epidemiën terugkeerende pest van dien tijd beschrijven. Mogt echter de Pest ook nu en dan nevens hem voorgekomen zijn, zoo was zij toch slechts een ondergeschikt lijden, als het ware eene plaatselijke variëteit van den heerschenden Typhus pustulosus.

Anders verhield het zich in de vreeselijke epidemie, welke omstreeks het midden der 6de eeuw, onder Justinianus, het hoofd verhief, en, gedurende haren bijna 70 jarigen duur, alle bekende deelen der aarde, het Oosten zoo wel als het Westen, ontvolkte; in de pest, over welke Procopius, Agathias, Evagrius, Gregorius van Tours en anderen ons berigt geven en in welke ik den oorsprong der pokken (bladz. 322. III. D.) meen aangetoond te hebben. Ook deze epidemie, welker uitgangspunt, volgens sommigen naar Egypte, volgens anderen, naar Aethiopië verplaatst werd, begon als Typhus antiquorum pustulosus; doch weldra veranderde zij van gedaante, en terwijl haar exantematisch grondbeginsel zich tot de pokken ontwikkelde, veranderde de typheuse grondslag zich in de klierpest, in de Clades glandolaria, zooals de schrijvers van dien tijd uit het Westen haar noemden. Het kan geen twijfel lijden, of de Justiniaansche pest was de eerste algemeen verspreide typhusepidemie, in welke de Λοιμὸς der Ouden verdween en met welke zich de, tot dusverre slechts tot enkele landen beperkte Anthracotyphus tot eenen heerschenden typheusen ziektevorm, zoowel van het Oosten als van het Westen verhief.

Hij heeft deze heerschappij in het Oosten, in Turkijë, Syrië, Egypte enz. tot op den huidigen dag gehandhaafd en ook in het Westen bijna een duizendtal jaren lang eene vreeselijke strengheid uitgeoefend. De chronijkschrijvers noemen ons vooral de jaren 618, 680, 709, 740 tot 75; 812 tot 820, 927, 985, 1016 tot 22, 1125 tot 30, 1193, 1225 tot 34, 1254, 1283 tot 88,

1308 tot 9, 1311 tot 16 enz. als tijden van vreeselijke epidemiën, welke zij pest noemen en die wel grootendeels tot onze ziekte behoorden, alsmede den zwarten dood, eene der verwoestendste epidemiën van Anthracotyphus, welke in de jaren 1347 en 1360, zoo men zeide, van China af de geheele wereld bezocht en 2 derden der levenden zoude gedood hebben. Tot op het einde der 16de eeuw verdween de pest bijna niet meer in het westelijke Europa, had zich het volle burgerregt verworven, en verhief bijna jaarlijks, nu hier, dan daar, nu eens in grootere, dan weder in geringere uitgebreidheid het hoofd, niet, zooals velen geloofden, enkel door besmetting, maar ook door op zich zelve staande omstandigheden, zoo als heden de Petechiaaltyphus in onze luchtstreken. Eerst toen deze nieuwere Typhusvorm uit haren schoot ontsprongen en de plaatsvervanger der op zich zelve staande pest geworden was; eerst toen de vorderingen der beschaving en betere gezondheidsmaatregelen de miasmatische bronnen verminderd hadden, werdt zij zeldzamer in het beschaafde Europa, ontstond zij niet meer vrijwillig, maar slechts door mededeeling en liet zij zich langzamerhand door Quarantainen en afperkingslijnen in de landen aan gene zijde der Karpathen, naar Azia en Afrika terugdringen.

In die streken echter, welke gedeeltelijk reeds door Ruphos als haar vaderland zijn genoemd geworden, is zij in al hare kracht gebleven, vertoont zij zich deels vrijwillig, deels door mededeeling voortgebragt, soms in kleinere, soms in grootere epidemiën, in korte tusschenruimten, en breekt nu en dan, door besmetting voortgeplant, de grenslijnen, die het Westen van Europa tegen haar getrokken had. Aldus verscheen zij in 1706 tot 13 in Polen, Zweden en Duitschland tot Regensburg, in 1720 te Marseille en in geheel Provence, in 1771 te Moscau, in 1815 te Noja, in 1821 op Malta enz.

Ik zal mij, bij de beschrijving van dezen tropischen ziektevorm, voor welken de ziekelijke voorteekenen op de huid bovendien niet van zoo groot gewigt als bij de Petechiaalkoorts schijnen te zijn, slechts tot de belangrijkste punten bepalen.

Afbeeldingen. Tab. XXXI. 3. 3^a. 3^b. 3^c.

Kenmerken.

De ziekte begint gewoonlijk eensklaps met koorts, hoofd- en lendenpijn en zeer sterke afneming der krachten, door welke somwijlen een oogenblikkelijke dood volgt. Ontstaat er terugwerking, dan verschijnen onder hevige, zenuwachtige verschijnselen van congestie en aandoening der slijmvliezen, Bubones en Carbunculi. Somwijlen zijn zij kritisch; menigvuldiger echter wordt hunne uitbotting of hunne wederverdwijning gevolgd door eenen hevigen, algemeenen ontbindingstoestand, met torpide koorts, die de meeste der aangedane voorwerpen binnen eenen zeer korten tijd doodt. De pest verloopt somwijlen reeds in 1 tot 3, meestal in 7 dagen; in haar vaderland ontstaat zij vrijwillig, door voortgezette Infectie en door besmetting, bij ons daarentegen alleen door de laatste.

Verschijnselen.

Ook aan de pest laten zich, ten minste bij een normaal, gewoon beloop, de tijdperken der andere Typhi, namelijk der Petechiaalkoorts, onderscheiden; slechts verloopen zij spoediger en dikwijls in weinige uren, en het stadium opportunitatis s. prodromorum ontbreekt in de meeste gevallen. Is het aanwezig, dan bestaat het in een gevoel van zwaarte in het hoofd, gastrische bezwaarnissen, groote afmatting, onrust, lendenpijn enz. en duurt doorgaans slechts korten tijd.

Gewoonlijk begint het lijden met het stadium invasionis, het eerste der eigenlijke ziekte en niet zelden is de eerste aanval zoo plotselijk en hevig, dat lieden, die zich weinige minuten vroeger nog volkomen wel be-

vonden, als apoplectisch ineenstorten en sterven. In zachtere gevallen kenmerkt de aanvang van dit tijdperk zich door huiveringen, welke langzamerhand in schokkende bewegingen overgaan en met meer of minder hevige hoofdpijn, doffe spanning en trekking in den rug en zeer groote krachteloosheid verbonden is. Het aangezigt neemt eene andere uitdrukking aan; de zieken zwaaijen bij het gaan, even als beschonkenen, en kunnen naauwelijks staande blijven. Weldra wordt de huivering opgevolgd door hitte, die echter zelden zeer aanmerkelijk is; de zintuigen worden verstompt, de oogen troebel, opgeloopen, de blik wild; de zieken kunnen zich niet meer oprigten; de ledematen zijn verslapt en als verdraaid, en er ontstaan groote angst, knagende pijn in het hartekuiltje, neiging tot braken en werkelijk braken eener galachtige stof. Vele zieken vervallen in ijlingen, en deze zijn, even als bij den Petechiaaltyphus, dikwerf van eene vrij levendige natuur, meer woedend; nu eens zijn zij verbonden met rood aangezigt, heete huid van het hoofd enz.; dan weder zien de lijders er, in weêrwil der hevigste dwaalredenen, bleek en verstoord uit en vertoonen geene verschijnselen van bloedsophooping naar het hoofd. De tong is in dit tijdperk doorgaans vochtig, breed, wit of blaauwachtig wit beslagen, de huid droog, de pols menigvuldig, klein, onregelmatig, de pis normaal of weinig afwijkend en de stoelgang vertraagd. Er bestaan overigens gevallen, in welke er reeds vroegtijdig diarrhoeën volgen. Dit tijdperk der ziekte duurt somwijlen slechts 3 tot 4, meestal 12 tot 24 uren.

Het tweede tijdperk, dat der uitbotting, kenmerkt zich door het verschijnen der Bubones en Carbunculi. De eerste bestaan in knobbelachtige opzwellingen der lymphatische klieren, welke voornamelijk gaarne in de liesstreek, dikwijls echter ook onder den arm of aan den hals, zeldzamer in den nek, in de knie-

holte enz. voorkomen. Zij zijn menigvuldiger langwerpig, dan rond, hebben nu eens slechts de grootte van hazelnoten en duiveneijeren, dan weder die van hoendereijeren en kleine vuisten, zij zijn, op het gevoel, vrij vast, veroorzaken zoowel vrijwillig als bij de aanraking pijn, en dikwijls is de boven hen gelegene huid donkerrood gekleurd. Meestal bemerkt men bij denzelfden zieke twee tot drie, zelden meerdere Bubones. De Carbunculi, Anthraces daarentegen, welke de eigenlijke Dermexanthesis der pest uitmaken, beginnen op dezelfde wijze als de bladz. 290. II. D. beschreven Anthrax malignus, met donkerroode vlekken en knopjes, doen echter weldra het onderhuidscelweefsel door medelijdendheid aan en veranderen zich in meer of min groote, nu eens uitpuilende, dan weder meer vlakke gezwellen, die zich met aanvankelijk heldere, later wankleurige blaasjes bedekken. Deze Phlyctaenae vormen donkere verstorvene korsten, die zich spoedig verder uitbreiden. De Carbunculi verschijnen doorgaans iets later, dan de Bubones, meestal op den 2^{den} of 3^{den} dag der ziekte, en schijnen in zooverre eene tegenstelling met de kliergezwellen te vormen, als zij doorgaans talrijker en meer ontwikkeld zijn, wanneer de Bubones ontbreken, en omgekeerd voornamelijk dan veelal wegblijven, wanneer de kliergezwellen vroegtijdig aanwezig, zeer ontwikkeld en groot zijn. Ook ziet men somwijlen de Bubones wederom verdwijnen of afnemen, wanneer de Carbunculi te voorschijn komen; in andere gevallen daarentegen staan beide vreedzaam naast elkander en somwijlen wortelt de Anthrax zelfs onmiddellijk op den Bubo. Voor het overige komen de Carbunculi aan alle niet behaarde ligchaamsdeelen, voornamelijk echter aan den romp, de beenen en handen voor, en vertoonen zich nu eens bij enkele, dan weder vrij talrijk. Gedurende deze uitbotting nemen doorgaans alle verschijnselen toe; de vermindering der krachten is buitengewoon, de ijlingen

zijn hevig, de angst en onrust groot, de ademhaling beklemd, zuchtend, de brakingen niet te stillen en dikwerf vertoonen zich stuipen. Wanneer de uitbotting echter afgeloopen is, de Bubones zich behoorlijk ontwikkeld, de Carbunculi zich verheven en met Phlyctaenae bedekt hebben, laten de verschijnselen, onder een gedeeltelijk zweeten, meestal eenigzins aan hevigheid na, de zieken komen tot zich zelven, de brakingen, de bezwaarnissen in de ademhaling, de stuipen matigen zich enz. Somwijlen ontstaan, in gevallen, die slechts met Bubones verloopen, reeds hier de krises; doch, even als bij den Petechiaaltyphus, zoo is ook bij de pest deze nalating, op het einde der eerste helft van het ziektebeloop (hier op den 3^{den} of 4^{den} dag) meestal slechts voorbijgaande en schijnbaar, en volgt hierop reeds na weinige uren eene te hevigere verergering.

Met deze verheffing op den 3^{den} of 4^{den} dag der ziekte begint het derde, torpide tijdperk der aandoening. De Bubones blijven gedurende hetzelve onveranderd, of wel verdwijnen ook weder; de Carbunculi daarentegen breiden zich, zoo zij niet insgelijks verdwijnen, in eene rotaardige verstoring, spoedig over groote oppervlakten uit, zonder dat deze door ontsteking begrensd wordt. De zieken bevinden zich weder meer in eenen staat van verdooving, zonder gewaarwording, in, thans mussiterende, ijlingen. De oogen schijnen als afgestorven, met een witachtig vliesje overtrokken, de blik is strak, het gehoor verzwakt, de thans drooge, bleeke tong stottert en beeft bij het uitsteken. Het braken duurt, zoo het schijnt, zonder bewustheid van den lijder, voort en levert eene koffijdikachtige, donkere, bloederige massa op, of gaat langzamerhand in eenen krampachtigen hik over; bij de meesten vertoonen zich onwillekeurige, zeer stinkende diarrhoeën, en de pis is opgestopt of loopt, buiten weten der zieken, af. Van tijd tot tijd keert de angst en

beklemming terug, de lijders ademen sneller, moeijelijk, werpen zich onrustig om, rigten zich op en vallen waggelend weder in een. De huid is droog en heet, de pols klein, zwak, menigvuldig en onregelmatig; er ontstaan bloedingen uit de meest verschillende holten des ligchaams; op de huid vormen zich niet alleen kleine Purpuravlekken, even als bij andere torpide koortsen, maar ook groote, onregelmatige, donkerblaauwe en zelfs zwartachtige vlekken en striemen (Vibices), alle afgescheidene stoffen worden ontbonden, en hierbij voegen zich nog onmagten, peeshuppeling, enz.; sterven de zieken, dan worden zij soporeus, de ademhaling steeds moeijelijker, de ledematen koud en de pols verdwijnt; in het ontstelde, wankleurige gelaat en ook over het geheele ligchaam breekt er een koud zweet uit, de buik zwelt op, en de dood verschijnt langzamerhand, of plotselijk onder hevige stuipen of in eene onmagt. Dit tijdperk duurt doorgaans slechts 3 tot 4 dagen, hoewel men somwijlen, zoowel met doodelijken als met gunstigen uitgang, eene verlenging van hetzelve tot 7 en meer dagen ziet. Alsdan ontwikkelen de verschijnselen zich langzamer en meer met die van den Petechiaaltyphus overeenkomende.

Neigt de ziekte zich ten beste, dan vangt gewoonlijk op den 7den zeldzamer op den 9den of 11den dag, het vierde tijdperk, dat der krises, aan. Een algemeener, rijkelijker en warmer zweet en een verkwikkende slaap maken ook hier de hoofdzakelijke krises uit, door welke de gevaarlijke toevallen gewoonlijk eensklaps opgeheven worden. Tevens worden de Carbunculi door eenen ontstekingsrand begrensd, en zij gaan, even als de Bubones tot verettering over, die langzaam voortgaat en dikwijls weken en maanden lang aanhoudt. De bloedvlekken en Vibices worden weder opgeslurpt en het lijden der slijmvliezen maakt overeenkomstige krises. Slechts zelden en bij wijze van uitzon-

dering verdeelen zich de Bubones, de Carbunculi nimmer, zonder in verettering over te gaan, of zij verharden.

Variëteiten.

Van dit normale beloop van Anthracotyphus bestaan er vele afwijkingen, die echter hier te meer mogen voorbijgegaan worden, als zij niet de veranderingen der huid aangaan en zich, over het algemeen, tamelijk op dezelfde wijze verhouden als die van het voorgaande Geslacht. Even als bij den Petechiaaltyphus, zoo komen er ook bij de pest variëteiten voor, naar gelang, in het eerste synochale tijdperk, de zenuwachtige of septische toevallen de overhand behouden; ook zij heeft hare abortive vormen, bij welke, of in stede der Bubones en Carbunculi, of met hunne uitbotting, beslissende krises volgen; alsmede hare gevallen zonder Carbunculi, nu eens met, dan zonder Bubones, en ook bij haar worden, door zamenstellingen of buitengewone verschijnselen, vele afwijkingen gevormd. Zoo is het bijv. niet onwaarschijnlijk, dat in den zwarten dood, die met bloederige, stinkende uitwerpselen en hevige borsttoevallen verbonden, dikwijls echter zonder Carbunculi en Bubones voorkwam, de Anthracotyphus met den Typhoid der longen, de longenversterving volgens Laennec, zamengesteld geweest zij, en in andere gevallen heeft men de verschijnselen van Dysenteria maligna en soortgelijke ziektevormen, nevens hem, even als nevens den Petechiaaltyphus, waargenomen. Ook is het in epidemiën der pest geene zeldzaamheid, dat voorwerpen, die met de zieken omgaan, slechts door Carbunculi of Bubones, zonder algemeene aandoening, als van eene apyretische pest bezocht worden, of dat de ziekte, door Infectie of besmetting overgeplant, op dezelfde wijze als de ingeënte Variola, met deze plaatselijke toevallen begint en zich eerst later volkomen ontwikkelt.

Erkenning.

De Bubones en Carbunculi, het snelle beloop, de be-

smettelijkheid, de spoedige en veelvuldige doodelijke uitgang enz. verzekeren, voor de verwisseling met andere ziekten. Het ligtste zoude nog porphyrotyphus carbunculosus, deze overgangsvorm van de Petechiaalkoorts tot de pest, voor deze kunnen gehouden worden; doch buiten de Carbunculi en Bubones vertoont zich bij hem ook een ware, aan de pest vreemde Petechiaaluitslag, en het beloop is gewoonlijk minder snel, dan bij de eigenlijke pest.

Oorzaken en Voorkomen.

Ik heb reeds gezegd, dat ik niet, met zoo vele anderen, de pest voor eene ziekte houd, die slechts eenmaal ontstaan, sedert steeds door mededeeling is voortgeplant geworden, maar dat ik aan haar steeds vernieuwd, vrijwillig ontstaan geloof. De onderzoekingen van Larrey, Pugnet, Pariset, Clot Bey en anderen schijnen mij met zekerheid te bewijzen, dat de pest zich in Egypte, in, naar evenredigheid, korte tusschenruimten uit de Miasmata — welke de overstrooming van den Nijl en de in dat land in menigte rottende dierlijke en plantaardige overblijfselen, onder den invloed van den electrischen Chamsin enz. ontwikkelen — als eene op zich zelve staande, vrijwillige ziekte vormt, en bij eene naauwkeurige beschouwing van den aard en de wijze, waarop de pestepidemiën in Constantinopel, in Syrië, in de Barbarijsche staten enz. ontstaan, zoude men ook daar, in plaats van de steeds vooronderstelde, doch nimmer aangetoonde, ingebragte smetstof, overeenkomstige oorzaken van haar oorspronkelijk ontstaan vinden. Ja ik geloof zelfs het geschiedkundige bewijs te kunnen leveren, dat de ziekte gedurende de middeleeuwen en tot aan de 16de eeuw toe, in onze luchtstreken niet altijd door besmetting, maar menigmaal vrijwillig, door uitwendige schadelijkheden, even als die nu den Petechiaaltyphus te voorschijn roepen, ontstaan is.

De pest vormt zich overigens niet alleen uit primaire

Miasmata, maar, even als de Petechiaaltyphus, ook door voortgezette Infectie. Ik heb reeds gezegd, dat in de 16de en 17de eeuw de epidemiën niet zelden als Petechiaalkoorts begonnen, en zich later in waren Anthracotyphus veranderden, en ook in Egypte, Constantinopel enz. wordt de eigenlijke pest dikwijls door andere typheuse aandoeningen, kwaadaardige koorts en dgl. voorafgegaan, en personen, welke met voorwerpen omgaan, die aan deze gebreken lijden, vervallen in Anthracotyphus. In Aleppo ontstond in 1745 de pest uit Dysenteria maligna, even als in 1812 de oorlogstyphus, en de door Humboldt waargenomene epidemie aan het uralisch gebergte, van welke reeds vroeger (bladz. 397. I. D.) melding werd gemaakt, maakt het waarschijnlijk, dat zelfs de miltversterving der dieren onder zekere omstandigheden, door voortgezette Infectie, in plaats van den eenvoudigen Anthrax malignus, onze ziekte kan voortbrengen (even als de pest eenen Anthracotyphus); dat niet alleen aan de kustlanden van den Levant, maar ook in de woestijnen van Noordelijk Azië, de pest zich, deels uit primaire, deels uit hernieuwde Miasmata voortplant, en dat alzoo haar vaderland niet in een enkel der gewoonlijk beschuldigde landen, maar in elk derzelve gelegen is.

Waarop het overigens berust, dat schadelijke invloeden, die bij ons Petechiaaltyphus en dgl. te voorschijn roepen, in die luchtstreken de pest verwekken en dezelve vroeger ook bij ons voortgebragt hebben, beken ik niet te kunnen aantoonen.

Hoewel ik echter ook overtuigd hen, dat de Anthracotyphus in de bedoelde landen vrijwillig ontstaat en, even als Typhi, eene door Infectie voortgebragte ziekte is, zoo ontken ik daarom toch het bestaan eener smetstof niet, maar geloof aan de mededeelbaarheid der onderhavige ziekte. Voorzeker draagt hare mededeeling menigmaal meer het kenmerk van voortgezette Infectie, dan van besmetting, heeft dikwijls slechts in eenen met Miasmata be-

zwangerden dampkring, somwijlen binnen zeer enge grenzen, in een dorp, in eene familie enz. plaats, toont zich gewoonlijk onafhankelijk van den warmtegraad, de vochtigheid, de electriciteit der lucht en, even als bij den Petechiaaltyphus, zoo heeft men ook bij de pest somwijlen andere door Infectie voortgebragte ziekten, als zij, door den omgang met pestlijders zien ontstaan. De waarnemingen echter van Russel, Larrey, Pugnet, Wolmar, Bulard en anderen, de inentingen van Valli en Sola en vooral de pestepidemiën, welke zich, alleen door besmetting voortgebragt, in de vorige en tegenwoordige eeuw, in zeer verschillende jaargetijden en streken, buiten het eigenlijke gebied der pest hebben vertoond, bewijzen, naar mijne gedachte, ontegenzeggelijk, dat de pest ook eene ware s m e t s t o f voortbrengt, hoewel dan ook niet elk ziektegeval in het bijzonder besmettelijk is. Deze smetstof schijnt de volgende eigenschappen te hebben:

1. Zij vormt zich slechts bij menschen en ook alleen deze hebben vatbaarheid voor haar. Wanneer men ook nu en dan dieren, die zich bij de pestlijders bevonden, heeft zien ziek worden en sterven, zoo schijnt dit nogtans meer het gevolg der voortgezette Infectie, dan van ware besmetting geweest te zijn.

2. Zij ontwikkelt zich eerst in het stadium exanthematicum der ziekte, met de vorming der Carbunculi en Bubones en ontbreekt welligt altijd, waar deze niet aanwezig zijn.

3. Zij hecht zich aan den etter der Carbunculi, der Bubones, aan de ademhaling, de huiduitwaseming en welligt ook aan het bloed der zieken.

4. Op eenen afstand bezit zij geene groote werkzaamheid; er wordt, tot besmetting, de aanraking of eene groote nabijheid der lijders en der van hen afkomende, aangedane stoffen vereischt.

5. Even als voor de pest over het algemeen, zoo heb-

ben ook voor haar, de meeste menschen, elke ouderdom, beide geslachten, alle gestellen enz. vatbaarheid.

6. Zij wortelt op de uitwendige, zoo gekwetste als ongekwetste huid en op het slijmvlies der spijsverteringswerktuigen.

7. Zij heeft van alle smetstoffen het kortste tijdperk van inwerking; somwijlen reeds weinige uren, meestal 3 tot 4 dagen na de besmetting, breekt de pest uit.

8. Hoewel hare ontkieming ook door warmte bevorderd wordt, zoo vat zij toch ook bij eenen vrij geringen warmtegraad, zooals bijv. de epidemie in Rusland, in de jaren 1770 tot 1771, bewezen heeft.

9. Zij behoudt haar werkingsvermogen eenen geruimen tijd, hangt goede smetstofdragers, als zijde, wol, bontwerk, vederen en dgl. lang aan, en laat zich met hen, voornamelijk wanneer zij voor den toegang der lucht verzekerd zijn; ver medevoeren.

10. Door chlore, zuren enz. wordt zij verstoord.

11. Andere ziekten wijken, zoowel bij den persoon in het bijzonder, als in het algemeene lijden, voor de pest. Zoo men echter van meening ware, dat voorwerpen met etterende wonden enz. voor haar gewaarborgd waren, overtuigen talrijke daadzaken ons van het tegendeel.

12. De Anthracotyphus doet hetzelfde voorwerp meermalen in het leven, doch zelden tweemaal in dezelfde epidemie, aan. Ook zijn de latere aanvallen van pest gewoonlijk goedaardiger, dan de eerste.

Even als de pest, in hare wijze van ontstaan, groote overeenkomst met de Petechiaalkoorts aan den dag legt, zoo is het ook met haar voorkomen gelegen. Men ziet haar zelden sporadisch; meestal vertoont zij zich epidemisch, nu eens in grootere, dan in kleinere epidemiën, en in vele landen en streken; bijv. in neder-Egypte, in Constantinopel enz. is zij, even als de Petechiaaltyphus in Lombardije, endemisch, en

verschijnt, uit plaatselijke schadelijkheden ontspringende, alle jaren, nu eens in grootere, dan weder in geringere uitgebreidheid. Gelijk andere op zich zelve staande, door Infectie voortgebragte ziekten, vertoont zij zich aldaar voornamelijk in die jaargetijden, welke de ontwikkeling van Miasmata meer dan andere begunstigen; in Egypte in de lente (Maart tot Junij), in Constantinopel in den herfst, en beperkt zich, even als andere Typhi, somwijlen tot de naaste omstreken der Infectiebron, tot enkele planten enz., terwijl zij op andere tijden, zich tot volkomen ontwikkelde, vreeselijke, algemeene epidemiën verheft, welke, door buitengewone voorteekenen in de doode en bezielde natuur voorbereid en begunstigd en door besmetting voortgeplant, zich ook in landstreken kan uitbreiden, waar de pest zich nimmer vrijwillig ontwikkelt, en hare verwoestingen in alle jaargetijden kan voortzetten. De oude, als ook de nieuwe geschiedenis der epidemie verhalen ons hiervan genoeg voorbeelden.

Beloop, Duur, Uitgang.

De pest in hare volle ontwikkeling is eene zeer snel verloopende ziekte. In hare meeste epidemiën sterven niet weinige menschen in den eersten aanval, plotselijk, als door beroerte getroffen, en velen reeds op den 2den tot 4den dag der ziekte. Doorgaans neigt zij zich op den 7den dag ten beste of ten kwade; nogtans ziet men somwijlen ook de krises, alsmede den dood, eerst op den 9den of 11den dag volgen, en het schijnt, als of vooraf die pest, welke zich uit andere, door Infectie voortgebragte ziekten, uit Dysenteria maligna, Typhus en dgl. ontwikkelt, en zoodanige gevallen, in welke zich eerst aan de Infectieplaats Carbunculi of Bubones, en eerst later de verschijnselen van het algemeene lijden te kennen geven, langzamer, dan gewoonlijk verloopen. De waargenomene uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. Het werd reeds vermeld, onder welke omstandigheden deze plaats heeft. De

genezing duurt doorgaans vrij lang en wordt voornamelijk door de verettering der Bubones en Carbunculi menigmaal vertraagd, welke steeds likteekens teruglaat, die dat eigenaardige zouden hebben, dat zij, bij latere pestepidemiën, weder pijnlijk worden. Nu en dan heeft men gezien, dat voorwerpen, bij welke de krises aangevangen en alleen nog Bubones voorhanden waren, eensklaps weder door de pest werden aangedaan, toen hunne kliergezwellen na verkoudingen en dgl. terugtraden.

2. In gedeeltelijke genezing en andere ziekten. De Bubones kunnen verharden en, even als de Carbunculi, bij kwaadsappige voorwerpen, in meer of min kwaadaardige zweren veranderen. Bovendien heeft men na de pest bijna alle nagebreken van den Petechiaaltyphus waargenomen. Dat daarentegen de pest in eene andere ziekte zoude kunnen overgaan, betwijfel ik.

3. In den dood. Deze uitgang kan in elk tijdperk dezer vreeselijke ziekte volgen. Somwijlen ontstaat hij, zooals reeds gezegd werd, dadelijk bij den eersten aanval der ziekte; de zieken storten op de straat, gedurende hunne bezigheden enz., als door den bliksem getroffen, neder en sterven aan Apoplexia nervosa of sanguinea. Menigmaal volgt hij in het eerste tijdperk, alvorens de Bubones en Carbunculi verschijnen of gedurende de uitbarsting, onder stuipen, en niet zelden sterven de zieken, doordien de pestbuilen, die zich reeds ontwikkeld hadden, weder zamenvallen en Sopor, kramppijnen, algemeene Collapsus enz. ontstaan. Het menigvuldigste echter wordt het torpide tijdperk, met zijne bloedingen, onmagten, diarrhoeën enz., onder de boven beschrevene verschijnselen, doodelijk.

Voorzegging.

De pest is een der gevaarlijkste Typhusvormen, doch ook hare kwaadaardigheid is in alle epidemiën niet dezelfde. Men heeft somwijlen naauwelijks eene sterfte van

20 en in andere epidemiën eene van 70 tot 80 ten honderd waargenomen. De door Infectie verwekte gevallen schijnen gewigtiger te zijn, dan die, welke hun ontstaan aan besmetting te danken hebben; in den aanvang der epidemie is de ziekte steeds verderfelijker, dan tegen het einde, en zieken, bij welke de mededeeling door de uitwendige huid plaats had, genezen over het algemeen veelvuldiger dan diegenen, welke de peststof door de slijmvliezen opnamen. Zeer volbloedige en zeer zwakke voorwerpen staan het meeste aan gevaar bloot, en lieden, die de pest reeds vroeger eenmaal hebben doorgestaan, worden doorgaans ligter aangedaan, doch men heeft voorbeelden, dat eerst de 3de, 4de, ja zelfs de 7de aanval doodelijk werd. Bubones zijn over het algemeen een beter voorteeken, dan Carbunculi, en wanneer de laatste talrijk zijn, sterven de zieken meestal. Het zamenvallen of verdwijnen der eene, zoowel als der andere, groote Vibices, rijkelijke bloedingen, veelvuldige diarrhoeën, Sopor, stuipen enz. kondigen doorgaans den dood aan.

Lijkopening.

De lijken van aan pest gestorvene voorwerpen blijven lang warm, worden niet stijf, bedekken zich spoedig met blaauwe vlekken en gaan snel tot verrotting over. Dikwerf vloeit hun nog een zwart bloed uit den mond en den neus, en men wil herhaalde malen gezien hebben, dat Carbunculi en Bubones eerst na den dood te voorschijn gekomen zouden zijn. De eerste verhouden zich ontleedkundig geheel en al, als Anthrax malignus (zie bladz. 398. I. D), en de laatste bestaan in opzwellingen der lymphatische klieren en van het haar omgevende celweefsel, te weeg gebragt door oplooping en eigenaardige doorzijging, die nu eens in verettering, dan weder in verstorvene verweeking eindigt. Van de inwendige organen zijn de centraalorganen van het zenuwstelsel, de hersenen en het ruggemerg, nu eens weeker, dan weder vaster dan gewoonlijk, en zoowel in hunne zelfstandig-

heid als in hunne omhulsels vertoonen zich de kenteekenen van eene aderlijke overvulling van bloed, somwijlen van uitstorting van bloed of van water. Ook de buikszenuwknoopen zijn meestal vergroot, week en met bloedpunten bezet; de longen doen zich gemarmerd voor, met donker bloed gevuld en, even als het borstvlies der ribben, Ecchymoses en somwijlen zelfs verstorvene vlekken aantoonende. Bij de meeste lijken is het slijmvlies der longpijptakken donker en rood gevlekt, en bij allen is het hart week, verscheurbaar, met blaauwe vlekken bedekt en met een donker, teerachtig bloed opgevuld. Men heeft in de groote vaatstammen gasstoffen gevonden, die, bij het ontwijken, door een nabij gehouden licht, met een blaauwe vlam brandden (Bulard). In den buik vertoonen zich het buikvlies en de weivliesaardige bekleedselen der ingewanden somwijlen met Purpuravlekken bezaaid, de lever en de milt doorgaans bloedrijk, van grooten omvang en dikwijls, vooral de laatste, brijachtig verweekt. De meest in het oog vallende veranderingen komen echter doorgaans op het slijmvlies van het spijsverteringskanaal en in de watervaatklieren van het darmscheil enz. voor. De maag bevat bijna altijd eene zwartachtige, gele of groene vloeistof en vertoont eene gedeeltelijke of algemeene roodheid, alleen staande of te zamenvloeijende Purpuravlekken, verweeking, zwelling, zweren van eenen bijna altijd langwerpigen vorm tusschen hare plooijen, naar Carbunculi gelijkende puisten en somwijlen zelfs versterving der weivliezen. Soortgelijke veranderingen treft men ook in den twaalfvingerige en kronkeldarm aan en vooral is het klapvlies van den blinden darm dikwerf met zweren bezet. De watervaatklieren daarentegen zijn bestendig vergroot, zelfs bij lieden, die voor het verschijnen der Bubones den dood vonden, en vertoonen zich, even als bij de uitwendige kliergezwellen, aanvankelijk verhard en opgeloopen, later graauwachtig gekleurd, gedeeltelijk of geheel verweekt, hier en daar zelfs veretterd,

violet- of wijnmoerkleurig en door uitstortingen van bloed omgeven. Ook in het stelsel der piswerktuigen en der geslachtsdeelen bemerkt men dikwijls passive uitstortingen van bloed en sporen van beginnende ontbinding.

Behandeling.

Wat aanwijzing voor de oorzaken betreft, zoo zouden welligt betere gezondheidsmaatregelen, dan tot nog toe in de landenbestaan, waar de pest te huis behoort, haar vrijwillig ontstaan zeldzamer kunnen maken en, met den tijd, welligt geheel kunnen opheffen, zooals zulks der gevorderde beschaving in het westelijke gedeelte van Europa gelukt is. Van die landen echter, in welke deze vreeselijke ziekte zich alleen door mededeeling voortplant, wordt zij, door strenge afperkingen en quarantainen tegengehouden, en Europa zoude het zwaar te verantwoorden hebben, zoo het zich, door het geschreeuw der Noncontagionisten, liet verleiden, zijne cordons op te heffen en zijnen vijand de deur te ontsluiten. Zelfs in de pestlanden kan men zich, door strenge afzondering der zieken en door verwijdering van alle voorwerpen enz., welke van hen afkomen, hoewel ook niet zeker, dan toch in de meeste gevallen, beschutten, en dat in onze luchtstreken de reeds uitgebrokene pest zich niet verder verspreidt, wanneer alle verkeer met de aangedane voorwerpen wordt afgebroken, heeft, behalve talrijke gevallen aan de Oostenrijksche grenslijn en in de verschillende Quarantaine inrigtingen der Zuid-Europesche kusten, vooral de uitkomst der bij de pest van Noja ingeslagene energieke behandeling bewezen. Hoe lang echter Quarantainen te houden zijn, op welke wijze men eenig verdacht voowerp het zekerste van deszelfs smetstof zoude kunnen zuiveren en soortgelijke vragen meer, hebben, tot eene meer gepaste beantwoording, dan wij tot nu toe in staat zijn te geven, nog wel aanhoudende waarnemingen noodig. Ook zoude het voor de bewoners van die landen, in welke de pest te huis behoort, van groot

gewigt zijn, om met meer zekerheid, dan tot nu toe te weten, op welken afstand de peststof werkzaam is, of zij zich alleen door aanraking, of ook door de lucht mededeelt enz. Onder de verschillende voorbehoedende maatregelen, die men voor zoodanige lieden, welke alle verkeer met de pestlijders enz. niet kunnen vermijden enz., heeft aangeraden, schijnen voornamelijk inwrijvingen met olie over het geheele ligchaam aanbevelenswaardig te zijn. Vermoedt men daarentegen, dat de ziektestof reeds is opgenomen geworden, dan kan welligt, waar dit op de slijmvliezen heeft plaats gehad, een braakmiddel haar vernietigen, terwijl, om hare ontkieming in de uitwendige huid te verhinderen, koude, zuren of het gloeijende ijzer zouden kunnen aangewezen zijn.

De ziekte-aanwijzing vereischt ook bij de pest, gelijk bij alle Typhi, eene leiding en doordrijving der krises, en de hevigheid der ziekte verbiedt natuurlijk eene toeziende geneeswijze, in den gewonen zin des woords. Men dwaalt echter, wanneer men gelooft, dat men zich daarom, zooals vele schrijvers aanraden en de meeste geneeskundigen der middeleeuwen plagten te doen, dadelijk tot de Diaphoretica calida, de zoogenaamde Alexipharmaca enz., moet wenden; ook de Anthracotyphus moet zijne tijdperken doorloopen en wijkt niet te allen tijde; ook bij hem moet, naar het verschil der variëteiten, naar de omstandigheden van elk geval, naar het gestel der zieken, naar de zamenstellingen enz., de behandeling verschillend zijn.

De hevige bloedsophoopingen, die, voornamelijk in de eerste tijdperken, naar verschillende organen, hoofdzakelijk echter naar het hoofd plaats hebben, vereischen niet zelden plaatselijke en zelfs algemeene bloedontlastingen, de gastrische toevallen niet zelden het braakmiddel of zachte afvoerende middelen, en de hevige opwekking van het zenuwstelsel maakt dikwijls de uit- en inwendige aanwending van krampwerende, afleidende en

bedarende artsenijen, zuurdeegen, baden, Pot. River., Flor. zinci, Castor., Mosch., kleine giften Opium en dgl. noodzakelijk. Ten einde echter de ontwikkeling der Bubones en Carbunculi en later het ontstaan der krises te bevorderen, verdienen, even als bij alle Typhi, volgens de ondervindingen der meeste geneeskundigen, die pestlijders met goed gevolg behandeld hebben, de uitwendige middelen de voorkeur boven de inwendige, en zouden warme en koude begietingen, voornamelijk echter inwrijvingen met warme olie, uitstekende diensten bewijzen; deze moeten echter een- of twee malen daags, maar alle 2 tot 3 uren herhaald worden. Inwendig prikkelende middelen, onder welke voornamelijk Camphora, Ammonium, Phosphorus, Serpentaria enz. geprezen worden, stelle men ook hier uit, tot de krises op handen zijn, in de latere tijdperken der ziekte, in welke de krachten zeer gezonken, de lijders soporeus, alle werkingen des levens uitgeput en er meer vermogende opwekkende middelen noodig zijn, om de terugwerking en de krises te bewerken. Eene bijzondere opmerkzaamheid vereischen ook hier de verschijnselen van ontbinding en, even als bij den Petechiaaltyphus, worden ook tegen dezelve mineraalzuren, aluin, kina, ijzerzouten enz. gebruikt.

Bovendien vorderen de Bubones en Carbunculi eene plaatselijke behandeling, bij welke men niet mag vergeten, dat het terugtreden dezer veranderingen van de bovenste helft des ligchaams meestal in eenen korten tijd den dood aanbrengt. De Bubones worden, even als de gezwellen der oorklieren bij andere Typhi, met verweekende omslagen, kwikzilverinwrijvingen, rijp makende middelen en dgl., de Carbunculi echter met prikkelende middelen en op dezelfde wijze als de Anthrax malignus in zijne latere tijdperken behandeld, ten einde hunne verdere uitbreiding te beperken. Zijn deze of gene geneigd om zamen te vallen of te verdwijnen, dan moeten bijt-

middelen of het gloeijende ijzer op dezelve aangewend worden, om hen te bepalen.

Wat de aanwijzingen voor de uitgangen aanbelangt, deze zijn wezentlijk dezelfde als die van den Petechiaaltyphus. Voornamelijk moeten de Bubones, waar deze terug blijven, met voorzigtigheid behandeld en tot rijpheid gebragt worden. Dewijl het niet zeker is, of genezenden niet besmetten kunnen, houde men hen nog eenen geruimen tijd van gezonden verwijderd.

III. Geslacht. Ochrotyphus. *

De gele koorts.

Synonymen. Typhus icterodes, americanus, nauticus, cum flavedine cutis; Pestis americana; Febris flava, maligna biliosa americana, flava remittens biliosa var. — Synochus icterodes Currie. — Causus tropicus endemicus Moseley. — Ochropyra Swediaur. — Carditis intertropica Ardevol. — Loimocholosis Eisenmann. — Das gelbe Fieber, die westindische Pest; der Gelbtyphus; die Gallenpest. — Fièvre jaune, matelote, de la Barbade. — Yellow fever. — Febbre gialla — Fiebre amarilla; Vómito negro, prieto der Spanjaarden. — Coup de barre, mal de Siam, fièvre de Kendal, fièvre des lacs in de fransche Westindiën. — Chapetonada in Peru. — De amerikaansche Pest.

Deze plaatsvervanger van den Porphyrotyphus en Anthracotyphus in de nieuwe wereld schijnt, volgens Ovidius, reeds in het jaar 1494, onder de Spanjaarden op St. Domingo geheerscht te hebben en heeft, sedert dien tijd, onder de Europeanen, die de kusten van de golf van Mexico en de Antillische eilanden bezochten, van

tijd tot tijd, vreeselijke verwoestingen aangerigt. Hij is noch, zooals Labat verhaald heeft, in 1690 uit Siam, noch, zooals Chisholm geloofde, in 1793, uit Bulama naar Amerika overgebragt geworden, maar behoort aldaar, op de westindische eilanden en aan de kusten van het naburige vasteland, te huis en heeft lang aldaar bestaan, alvorens het schip Oriflamme de overblijfselen der koloniën Mergny en Bancock van Siam terugvoerde en op Martinique aanlandde. De ziekte beperkte zich echter niet tot haar oorspronkelijk vaderland, maar verbreidde zich vroegtijdig noordwaarts over de kusten der tegenwoordige Vereenigde Staten (reeds in 1699 heerschte zij in Philadelphia en Zuidwaarts naar Brazilië (1643, 47 en 87 tot 93), ja verscheen zelfs in het begin der 18de eeuw in Europa. In 1723 heerschte zij te Lissabon, in 1730 te Cadix.

Van dezen tijd af vertoonde zij zich herhaalde malen in moorddadige epidemiën in Spanje en Italië, in 1741 op Malaga, in 1764 te Cadix. in 1800 in dezelfde stad en geheel Andalusië, alwaar 79,500 menschen stierven; in 1803 tot 4 op Malaga en in de naburige landstreken, in 1804 te Livorno, in 1810 tot 11 te Cadix, Carthagena, Alicante en Gibraltar, in 1813 en 1819 te Cadix, in 1821 in dezelfde stad en te Barcelona, in 1828 op Gibraltar enz. Nimmer echter heeft zij zich, noch in Amerika, noch in Europa, buiten het gebied van 43 tot 45 graden breedte tot epidemie verheven, ofschoon zij in 1802 in de haven van Brest en in 1821 in de Quarantaine van Marseille op schepen voorkwam, die uit Westindiën teruggekeerd waren.

Hoe veelvuldig echter europesche Geneeskundigen ook gelegenheid hadden, de gele koorts te zien en hoe talrijk ook hare beschrijvingen zijn, zoo zijn nogtans vele punten van de geschiedenis harer natuur niet genoegzaam opgehelderd. Vooral is de erkenning van den galachtigen Typhusvorm, van de tusschenpoozende en nalatende

galkoortsen der heete luchtstreken nog lang niet voldoende bepaald, en hoeveel men ook over het besmettingsvermogen der ziekte gestreden heeft, zoo is deze vraag echter nog niet opgelost.

Ik heb gemeend, ook aan dezen Typhusvorm, dewijl hij met eigenaardige huidveranderingen verloopt, eenige bladzijden te moeten toewijden. Dat ik aan deze huidaandoening echter niet de geheele eigenschap van den Petechiaaluitslag of der Carbunculi toeken; dat ik de gele koorts niet voor eenen, in denzelfden graad exanthematischen Typhus als de Petechiaalkoorts of de pest houd, zal uit hare beschrijving blijken.

Afbeeldingen. Tab. XXXI. 4–4ᶜ. bis.

Kenmerken.

Op hevige huiveringen volgt eene buitengewone hitte met hoofdpijn, lendenpijn en pijn in de ledematen met een pijnlijk, knagend gevoel in het hartekuiltje. De zieken braken eene kleurlooze massa, hebben hevige bloedsophoopingen naar het hoofd en andere organen, zijn zeer onrustig en opgewekt. Na eenige dagen kleurt zich het witte oogvlies en de huid aanvankelijk bleek en langzamerhand donkergeel, dikwijls met nalating van alle verschijnselen. Op den 3^{den} of 4^{den} dag echter ontstaat er een torpide tijdperk met braking eener koffijdikachtige, zwarte stof en donkeren, bloederigen stoelgang, met hevige septische en zenuwtoevallen, hetwelk voorts, op den 7^{den} of 9^{den} dag, door een geelkleurend zweet en soortgelijke krises, verdwijnt, menigvuldiger echter met den dood eindigt. De ziekte ontstaat vrijwillig en deelt zich door voortgezette Infectie, bezwaarlijk echter door ware besmetting mede.

Verschijnselen.

Ook aan den Ochrotyphus kan men de 3 tijdperken van alle de tot deze Familie behoorende ziektevormen, het tijdperk van prikkeling, Torpor en der krises onderscheiden, hoewel zij ook veel menigvuldiger, dan bij

onze gewone Typhi, niet alle doorloopen worden en veel spoediger op elkander volgen. Het eerste tijdperk, even als bij de Petechiaalkoorts en de pest, af te deelen, en een stadium invasionis en exanthematicum te onderscheiden, schijnt mij toe, hier niet met de natuur overeen te komen en noodzakelijk te zijn, en een stadium opportunitatis of prodromorum ontbreekt hier bijna altijd; hoogstens gaan hoofdpijn, afmatting, verlies van eetlust en dergelijke onbepaalde verschijnselen de ziekte eenige dagen vooraf.

Het eerste stadium — Irritationis — begint met hevige, schuddende huiveringen, op welke eene levendige hitte volgt. Buitengewone pijn in het voor- en achterhoofd, pijn in de lenden, als bij geene andere ziekte voorkomt, en een gevoelig trekken in alle ledematen begeleiden hetzelve steeds. De zieken gevoelen zich zeer afgemat en onrustig; hun hoofd is heet, het aangezigt rood, het oog opgeloopen, somwijlen zelfs lichtschuw; zij meenen vlokken en vonken te zien, hebben een ruischend en kloppend gevoel in de ooren; hun slaap wordt door verschrikkende droomen afgebroken en somwijlen vertoonen zich reeds thans ligte ijlingen. Nog meer echter, dan door deze verschijnselen aan het hoofd, worden de aangedane voorwerpen door een pijnlijk, drukkend en knagend gevoel in het hartekuiltje, met grooten angst en beklemdheid der borst gekweld, hebben neiging tot braken en braken werkelijk lijmerige en kleurlooze stoffen. De tong is daarbij slijmachtig beslagen, bleek en vochtig, de huid brandend heet en in eenen opgewekten toestand, de dorst hevig, de smaak bitter, de eetlust verloren, de pis spaarzaam en rood en de stoelgang verstopt. De pols is menigvuldig en meestal vol en hard, somwijlen echter ook week en leêg. Tegen het einde van dit tijdperk kleurt zich eerst het oog en het belegsel der tong, vervolgens het aangezigt en weldra het geheele ligchaam licht geelachtig. Menig-

maal geschiedt dit reeds na 12 tot 24 uren; de werkdadigheid der huid verdwijnt, de pols valt te zamen en de ziekte gaat dadelijk in haar tweede tijdperk over. Menigvuldiger echter duren de toevallen van het tijdperk van prikkeling tot op den derden dag, en alsdan ontstaat er doorgaans op den ochtend van dezen dag eene merkbare nalating der koorts en van alle andere verschijnselen, terwijl zich, te gelijker tijd, het witte oogvlies en de huid icterisch kleuren en er een gedeeltelijk zweet uitbreekt. Slechts een gevoel van zwaarte en angst, van afmatting en onmagt, en de neiging tot braken blijven terug; de pols is zwak en rustig, somwijlen langzamer dan normaal; de dorst en hitte zijn gering. Nu en dan verdwijnen met deze nalating zelfs alle ziekteverschijnselen; het zweet breidt zich over het geheele ligchaam uit, wordt rijkelijk en kleurt het linnen geel; er volgt ligte Epistaxis, en het lijden verdwijnt abortief en wel reeds op het einde van zijn eerste tijdperk. Menigvuldiger echter is deze nalating, welke zich ook bij de voorgaande Typhusvormen, op de grenzen van het stadium irritationis en torpidum vertoonen, slechts voorbijgaande; reeds op den avond van denzelfden of op den volgenden dag verschijnt er eene hevige verheffing en de ziekte gaat voort.

In het tweede tijdperk — het torpide — neemt de pijn in het hartekuiltje aan hevigheid toe, de angst vermeerdert, de ademhaling wordt kort en zuchtend. Het regter Hypochondrium zwelt op en wordt dikwijls gevoelig voor de aanraking; de gele kleur der huid wordt donkerder, vuilachtig geel, okerkleurig, bruinachtig, en het witte oogvlies helt somwijlen, door passive overvulling zijner vaten, van het gele tot het meer donkere over. Het braken wordt steeds menigvuldiger en meer aanhoudend; de lijders behouden bijna niets meer bij zich en worden zeer uitgeput; de gebraakte stof doet zich nu eens geel, vloeibaar, dan weder echter bruin, zwart,

koffijdikachtig voor. In plaats der vroegere stoelverstopping ontstaan er donkere, dunne, bloederige diarrhoeën van eenen zeer stinkenden reuk. Doorgaans beginnen de lijders tevens, zelden woedend, meestal mussiterend te ijlen; er ontstaan peeshuppeling en bevingen der ledematen. Nu en dan leggen de lijders echter ook, zonder beweging en sprakeloos, in het bed neêrgezonken, in eenen volkomen apathischen toestand, en wanneer men hen aanspreekt, krimpen zij, als door eenen electrischen slag geschokt, ineen en sidderen en beven. De pols is daarbij zeer onregelmatig, nu eens langzaam, dan ontelbaar, klein, uitzettend, draadvormig, dicrotus en myurus; de tong wordt droog, met spleten bezet, donkerrood en langzamerhand zwart; de pis wordt soms in het geheel niet, of wel, onwillekeurig ontlast, is spaarzaam, troebel en donker. Meestal op den 5den of 6den dag, bij eenen korten duur van het eerste tijdperk echter ook vroeger, voegen zich bij deze verschijnselen nog die der ontbinding. Op de donkergele huid vormen zich bruine en blaauwe Purpuravlekken; de gebraakte stof bestaat in een donker, stinkend bloed; zij ontlasten bloed bij den afgang, uit den neus, het tandvleesch, de longen, de scheede en de nieren; reeds voor lang geheelde likteekens breken weder open en bloeden, ja zelfs heeft men bloederig zweet waargenomen. Weldra worden de ledematen koud, blaauw en bruin, de pols niet voelbaar en het geheele ligchaam loodkleurig; de zieken liggen soporeus, met eenen starren blik, angstige ademhaling, en met bloed bedekt, reeds thans naar lijken zweemende, tot welke zij doorgaans ook spoedig, door stuipen of Lethargus, overgaan. Dit tijdperk duurt 4, hoogstens 7 dagen.

Alleen wanneer de verschijnselen van ontbinding niet den hoogsten graad bereikt hebben, verschijnt er nog een derde tijdperk, der krises, hetwelk meestal op den 7den, slechts zelden eerst op den 9den of 11den dag

een' aanvang neemt. Even als in die gevallen, in welke de ziekte op het einde van het eerste tijdperk abortief te niet gaat en de krisis zich onmiddellijk aan het tijdperk van prikkeling aansluit, zoo is ook thans nog een rijkelijk, warm, geelkleurend zweet de hoofdzakelijkste kritische uitscheiding. Bovendien vormen zich echter niet zelden bezinksels in de pis en ontstaat er, even als bij alle Typhi, slaap. Somwijlen verschijnen er nog velerlei, niet altijd goedaardige bijkomende krises, in gangraena overgaande furunkels, zwellingen der oorklieren, versterving van enkele deelen enz., en zelfs in het tijdperk der krises, hetwelk meestal 7 en meerdere dagen verwijlt, sterven nog vele lijders. De gele kleur der huid verliest zich altijd slechts langzamerhand, eerst na weken en maanden volkomen.

Variëteiten.

Afwijkingen van het gewone beloop komen bij den Ochrotyphus, zoowel met betrekking tot het karakter van terugwerking, als tot de ontwikkeling en zamenstelling der ziekte, niet minder voor, dan bij de Petechiaalkoorts en de pest; ja er wordt, door de later aan te toonen wijze van ontstaan des gebreks, zelfs eene grootere veelvuldigheid en trapsgewijze verscheidenheid der enkele gevallen, onder elkander voortgebragt, dan bij de reeds genoemde Typhi. Doch alle de naar deze punten te vormen variëteiten hebben geenen invloed op de huidverandering, welke hoogstens bij den zenuwachtigen Ochrotyphus iets bleeker, in vroegtijdig putride gevallen daarentegen donkerder dan gewoonlijk gekleurd is, en zij kunnen daarom te meer hier worden voorbij gegaan, daar zij zich geheel en al tot den beschrevenen hoofdvorm verhouden, als de variëteiten der vlekkenkoorts tot porphyrotyphus simplex. Volgens Gillkrest en anderen komen er overigens ook gevallen voor, in welke de huid niet geel gekleurd wordt, alle overige gewigtige verschijnselen der ziekte daarentegen voorhanden

zijn, en somwijlen heeft men in de gele koorts, even als in de pest, Carbunculi en Bubones zien uitbreken. Er bestaat alzoo ook een ochrotyphus sine exanthemate en carbunculosus, doch beide variëteiten schijnen zeer zeldzaam te zijn.

Erkenning.

Het zoude zeer wenschelijk zijn, bepaalde grenslijnen tusschen de gele koorts en de endemische en epidemische galkoortsen der heete luchtstreken te kunnen trekken. De galkoortsen der keerkringen, die nu eens met eenen tusschenpoozenden, dan weder met eenen nalatenden Typus en niet zelden met hevige zenuwachtige en putride verschijnselen verloopen, verhouden zich op dezelfde wijze tot Ochrotyphus, als de gastrische en slijmaardige febres intermittentes en remittentes van onze luchtstreken tot den gewonen Enterotyphus, vormen den grondslag, op welken zich de hoogere, typheuse vorm ontwikkelt, en niettegenstaande het reeds moeijelijk is, eene torpide slijmkoorts van den waren Abdominaaltyphus te onderscheiden, zoo biedt de erkenning der nog minder naauwkeurig uitgevorschte gele koorts van de kwaadaardige Cholopyra nog grootere zwarigheden aan. In de meeste epidemiën heeft men de gelijktijdig met Ochrotyphus voorkomende galkoorts niet genoegzaam van genen gescheiden, en reeds menig dwalend begrip, menig misverstand enz. is uit deze gebrekkige erkenning ontsproten. Voorzeker kan men slechts daar zeker zijn van gele koorts, waar zich het snelle en daarbij toch regelmatige beloop, de eigenaardige pijn in het hartekuiltje, de hevige deelneming van het zenuwstelsel reeds in het begin der ziekte, de zwarte brakingen, de bloedingen enz. vertoonen, en de sterfte groot is. Doch ook deze punten zijn voor elk geval nog niet voldoende, en wij moeten van den tijd en de voortgezette waarnemingen nog hopen, dat men aan den Ochrotyphus (even als aan den aanverwanten Enterotyphus van onze luchtstreken)

nog bepaalde abdominaalverschijnselen zal ontdekken, op welke men de erkenning beter grondvesten kan.

Veel ligter is de erkenning der gele koorts van den eenvoudigen Enterotyphus, de Petechiaalkoorts, pest, Hepatitis en andere ziekten, welke men nu en dan met haar verward heeft. De wezentlijke kenteekenen van onzen ziektevorm, het eigenaardige beloop, de gele huidkleur en het zwarte braken, ontbreken bij de meeste dezer aandoeningen, en waar zich enkele derzelve vertoonen, komen zij in verbinding met andere, aan Ochrotyphus vreemde toevallen voor.

Oorzaken en voorkomen.

De gele koorts behoort, zooals reeds gezegd werd, in middel-Amerika, op de Antillische eilanden en aan de kusten van den zeeboezem van Mexico, tusschen den evenaar en 30 tot 35 graden noorder breedte te huis en ontstaat aldaar ontwijfelbaar vrijwillig.

Zij doet in die luchtstreken bijna uitsluitend Europeanen, slechts zelden Amerikanen, negers of Creolen aan, en de zich aldaar bevindende blanken worden zoo veel te ligter en heviger door haar aangedaan, hoe korteren tijd zij zich nog in die streken bevinden, hoe verder naar het Noorden en hoe meer verschillend van de West-Indiën, met betrekking tot de luchtstreek, hun vaderland is, en hoe minder zij hunne levenswijze naar die der onder den evenaar gelegene streken schikken. Lieden in den bloei hunner jaren, mannen, volbloedige, krachtige personeu en voorwerpen, die eene weeke, werkzame huid hebben, worden over het algemeen meer dan andere aangedaan.

Als aanleidende oorzaak der ziekte in die luchtstreken kan men het moerasmiasma aanmerken, hetwelk door de sterke vegetatie, de groote vochtigheid en den hoogen warmtegraad van den dampkring, door het zee- of brakwater der kusten en welligt ook door eigenaardige electrische verhoudingen aldaar eene veel grootere werkzaamheid

verkrijgt, dan in de koudere luchtstreken, en zich, nu eens in grooteren omvang, over geheele eilanden en landen, dan weder in eene meer beperkte ruimte, bijv. op schepen, uit het bedorven grondwater, uit eene vochtige modderige koffijlading enz., ontwikkelt. De naaste en meest gewone gevolgen van de inwerking dezer Miasmata op het menschelijke organismus, zijn intermitterende en remitterende galkoortsen, en in alle streken, die als de vaderlanden van Ochrotyphus bekend zijn, komen zoodanige koortsen jaarlijks, waarlijk endemisch onder de Europeanen voor. Van tijd tot tijd echter, wanneer de verhoudingen eene buitengewone voorbeschiktheid der op nieuw aangekomenen of eene opklimming der miasmatische invloeden te weeg brengen, ontwikkelt zich (even als uit onze tusschenpozende en nalatende moeraskoortsen, de Enterotyphus) uit en in plaats van de galkoortsen dier landen, de aan haar beantwoordende typheuse ziektevorm, de gele koorts, en deze verschijnt tevens in verband met de Cholopyra, als hoogste ontwikkeling der gastrisch-miasmatische gesteldheid van die luchtstreken. Even als de galkoorts, zoo houdt zich daarom ook de Ochrotyphus aan moerassige streken, aan de kusten en gaat slechts met groote rivieren landwaarts in; even als zij verschoont hij ook oorden, die aanmerkelijk hoog liggen en verdwijnt bij den aanvang van koel weder, en dezelfde schadelijkheden, welke bij de Europeanen op de Antillische eilanden gewoonlijk den laatsten stoot tot de verschijning eener febris biliosa intermittens of remittens geven, de nachtlucht, fouten in de diëet, bovenmatige inspanning van ligchaam en geest en dgl., kunnen, bij aanwezige voorbeschiktheid en begunstigende uitwendige omstandigheden, de aanleidende oorzaken der gele koorts worden. Of, hetgeen de vergelijking niet onwaarschijnlijk maakt, het verkeer van eenen gezonden met lijders aan galkoorts, welke zich in eene enge ruimte bevinden en verschijnselen van ontbinding aan den dag

leggen, gele koorts zoude kunnen voortbrengen of niet, is niet met zekerheid bekend. Ook kan men geenen voldoenden grond opgeven, waarom zich alleen in de tusschen de keerkringen gelegene streken van Amerika uit de endemische koortsen Ochrotyphus, in Oost-Indië echter uit dezelfde bron typheuse Cholera, aan den Senegal de door Schotte beschrevene ziekte, in Egypte de pest enz. ontwikkelen; doch het schijnt mij toe, dat in de nieuwe wereld, uit mij voorzeker onbekende plaatselijke oorzaken, de febres intermittentes en remittentes in eenen meer hevigen graad den gastrischen tint dragen, dan in de oude wereld onder dezelfde graden, en dat in de overdraging dezer eigenschap op den aan haar beantwoordenden Typhusvorm, de grond voor de eigenaardige bijzonderheden van deze gelegen zij.

Hoewel echter de Ochrotyphus, zoo als zulks uit het gezegde blijkt, in de genoemde streken ook vrijwillig ontstaat, zoo schijnt zij mij nogtans ook toe mededeelbaar te zijn. Het zoude mij te ver afleiden, zoo ik al het voor en tegen de besmettelijkheid der gele koorts hier wilde herhalen, en ik ben niet voornemens, de enkele daadzaken en punten, die Bouneau, Matthaei en Eisenmann met zoo veel vlijt bijeen verzameld en zoo scherpzinnig toegepast hebben, te verhandelen. Ik zal niet trachten te bewijzen, dat eene mededeeling der ziekte in de West-Indiën nevens haar vrijwillig ontstaan plaats heeft. Ook ontken ik niet, dat welligt in Noord-Amerika en in Brazilië, in Spanje en in Italië, in het kort, overal, waar thans de gele koorts ver van haar vaderland verwijderd, is voorgekomen, de ziektegesteldheid zich zoo zoude kunnen voordoen, dat Ochrotyphus vrijwillig uit haar ontsproot, en ik houd het zelfs niet voor onmogelijk, dat de gele koorts, op dezelfde, ons onverklaarbare en niet door mededeeling veroorzaakte wijze, als onlangs de Cholera, de reis om de wereld zoude kunnen maken. Doch ik kan het onmogelijk voor een spel

van het toeval aanzien, dat tot nu toe al de epidemiën der zoogenaamde West-Indische pest, in Europa en Noord-Amerika, korten tijd na de aankomst van schepen uitbraken, die uit het vaderland der gele koorts kwamen; dat altijd die steden en dikwijls die gedeelten van steden het eerst door de ziekte werden bezocht, voor welke deze vaartuigen ankerden; dat de eerst aangedane voorwerpen menigmaal lieden waren, die met de schepen of hunne Equipage in aanraking kwamen; dat zich de verdere uitbreiding der ziekte volgens de gemeenschap, ten minste in het begin der epidemie, niet zelden van huis tot huis, van plaats tot plaats liet vervolgen enz. Waar zoodanige aanwijzingen kunnen worden opgegeven (en wij bezitten dezelve, zoo als gezegd is, bijna voor alle epidemiën der gele koorts aan gene zijde van den keerkring), houd ik de ziekte voor overgebragt, en wanneer ik aannemen wil, dat somwijlen (zooals Devèze en anderen beweren, en men, bijv. in 1821 in Norfolk wil waargenomen hebben) het primaire Miasma in het bedorvene grondwater of de lading der schepen werd overgebragt, zoo verklaart dit al de vermelde verschijnselen echter nog niet, en voorzeker bestaat veel menigvuldiger het uit Amerika naar Europa gebragte en hier epidemiën voortbrengende, schadelijk werkend vermogen, in uitvloeijingen der door Ochrotyphus aangedane voorwerpen, die of zelve, of welker goederen zijn ingevoerd geworden.

Eene andere vraag echter is het, of deze uitvloeijingen eene ware smetstof of een hernieuwd Miasma bevatten; of de mededeeling der gele koorts in besmetting of in voortgezette infectie gelegen zij. Ik moet mij ten voordeele van het laatste uitlaten; immers ook in Europa is de ziekte slechts in die streken op de bevolking overgegaan, welker klimaat warm, even als dat van Amerika, welker lucht rijk aan Miasmata en welker ziektegesteldheid de galachtige was; in noordelijke

havens ingebragt, ging zij te niet, en vlugtelingen uit de aangedane steden voerden haar wel in ongezonde, niet echter in luchtige en wel gelegene oorden mede. Ook in Europa bepaalde zij zich tot de zeekusten, ging slechts langs grootere rivieren landwaarts in en vermeed hoog gelegene plaatsen; volgde er koude, dan nam, gelijk op de Antillische eilanden, de epidemie spoedig in uitgebreidheid af en verdween, zoo deze aanhield. Men wil, wel is waar, opgemerkt hebben, dat de gele koorts zich door aanraking en door de lucht, van levenden en van lijken, het ligtste des nachts en in eene geslotene ruimte zoude kunnen mededeelen, en Valli werd door haar gedood, nadat hij zich met het hemd van eenen aan de ziekte gestorvene de huid gewreven had; doch men heeft nog geene bepaalde afgescheidene stof kunnen ontdekken, aan welke de smetstof zich hechtte, en Lavallée, Chervin, Guyon, Stubbius en anderen hebben zich op de verschillendste wijzen ingeënt, met de vochtige hemden der zieken bekleed, de uitgebraakte zwarte zelfsstandigheid gedronken enz., zonder door de ziekte aangedaan te worden, hetgeen, bij een wezentlijk besmettelijk lijden, wel naauwelijks het geval zoude kunnen geweest zijn. Ook stemmen alle waarnemers daarin met elkander overeen, dat in de Europesche zoo wel als in de Westindische epidemiën niet alle zieken aan waren Ochrotyphus, maar vele van hen aan minder ontwikkelde gastrische en miasmatische aandoeningen leden, hetwelk over het algemeen een onderscheidingskenteeken der voortgezette Infectie en niet der besmetting is.

Even als de overige Typhi, zoo doet ook de gele koorts niet zelden een en hetzelfde voorwerp meermalen in het leven aan; nogtans zijn de latere aanvallen gewoonlijk goedaardiger, dan de eerste.

Wat het voorkomen van onze ziekte betreft, zoo willen vele waarnemers haar in haar vaderland sporadisch gezien hebben, en wanneer hieronder een ver-

eenvoudigd voorkomen tusschen de gewone galkoortsen van die streken verstaan wordt, zoo kan hier niets tegen worden ingebragt. In vele oorden van Westindiën is zij endemisch, verschijnt bijna jaarlijks, gewoonlijk na den regentijd, in geringer of grooter aantal nevens de aanverwante ziekten. In buitengewoon heete en vochtige jaren echter en wanneer, door verplaatsingen der troepen en soortgelijke voorteekenen, het aantal der nieuw aangekomene Europeanen merkbaar toegenomen was, komt zij epidemisch voor. Deze op zich zelve staande epidemiën beperken zich, gelijk die van andere Typhi, nu eens slechts tot kleine distrikten, tot enkele eilanden, steden enz.; dan weder breiden zij zich, zooals die van de jaren 1793, 1800, 1802 tot 3, 1808 tot 9 en 1819 tot 20, bijna over het geheele gebied der ziekte, en alsdan ook veelal buiten hare gewone grenzen, uit. Bij den over het algemeen zeer gelijkmatigen warmtegraad der keerkringlanden kan het niet vreemd voorkomen, dat zoodanige epidemiën somwijlen, zonder het jaargetijde in aanmerking te nemen, zoo lang voortduren, als zij vatbare voorwerpen aantreffen. In Europa en Noordamerika daarentegen kwam de gele koorts, tot heden, altijd slechts in het warme jaargetijde, steeds epidemisch en nu eens slechts in enkele steden, dan weder over talrijke oorden verbreid, voor. Het aantal der lijders was, in evenredigheid tot de bevolking, niet zelden aanmerkelijker, dan in Westindiën, waar de gekleurde en aan de luchtstreek gewone inwoners meestal verschoond bleven. Altijd heeft het begin van den winter de epidemiën aan gene zijde van den keerkring geëindigd; nogtans gebeurde het nu en dan, dat zij in den volgenden zomer weder te voorschijn traden.

Beloop, Duur, Uitgang.

Het beloop der gele koorts is zeer acuut, en alleen de pest en Cholera morbus onder de Typhi dooden somwijlen nog sneller. De gunstige uitgang kan, zooals gezegd

is, soms reeds op den 3den of 4den dag volgen; menigvuldiger eindigt het lijden kritisch op den 7den, ten langste op den 9den tot 11den dag. Ook de dood volgt somwijlen reeds op den 2den of 3sten, gewoonlijk tusschen den 4den en 8sten dag, zelden later. Van 251 sterfgevallen, welke Matthaei en Towsend bijeen verzameld hebben, volgden er op den 2den dag der ziekte 2, op den 3den 14, op den 4den 42, op den 5den 43, op den 6den 62, op den 7den 41, op den 8sten 17, op den 9den 12 enz. De waargenomene uitgangen zijn:

1. In volkomene genezing. De verschijnselen, onder welke deze plaats heeft, werden reeds bij de Symptomatologie opgegeven. De genezing duurt meestal lang en men heeft, even als bij andere Typhi, instortingen waargenomen.

2. In gedeeltelijke genezing. Men heeft, na de gele koorts, dezelfde stoornissen opgemerkt, als na andere ziektevormen dezer Familie, als veretterende gezwellen der oorklieren, Gangraena ex decubitu, Furunkeluitslag, hardhoorendheid, zwakte van het geheugen enz.; vooral blijven dikwijls Icterus, Cardialgia en Hydrops terug.

3. In andere ziekten. In West-Indiën wil men waargenomen hebben, dat de ziekte in febris intermittens biliosa zoude overgaan.

4. In den dood. De doodelijke uitgang kan reeds in het eerste tijdperk, door de hevigheid der congestie en Apoplexie, of door plotselijke verlamming der buikszenuwen volgen; menigvuldiger echter ontstaat hij in het tweede tijdperk of bij het begin der krises door de toevallen van ontbinding en door uitputting der levenswerkdadigheid. Somwijlen sterven de zieken echter ook later, in het tijdperk der krises, wanneer de uitscheidingen afgebroken, doch voornamelijk, wanneer de gezwellen der oorklieren en dgl. in hunne ontwikkeling gestoord worden.

Voorzegging.

De West-Indische pest doet in kwaadaardigheid weinig voor de Oostersche onder; doch ook bij haar zijn alle epidemiën niet even verderfelijk. In Europa was de sterfte doorgaans geringer, dan in de West-Indiën. Van 16,000 Franschen, die in 1802 op St. Domingo aanlandden, vonden meer dan 10,000, en terzelfder tijd op Guadaloupe van 3500 man, 2700 den dood; te Cadix daarentegen stierven, in het jaar 1800, van 48,520 zieken, naauwelijks 10,000, op Malaga in 1803 van 26,500 slechts 6,884, en in het volgende jaar van 18,582 zieken 7726; te Livorno (1804) 1560: 5500, te Barcelona nagenoeg 17,000: 30,000, op Palma (1821) 5341: 7400 enz. Even als andere epidemiën, zoo bragten ook die der gele koorts in haar begin naar evenredigheid veelvuldiger den dood aan, dan later; in Murcia genazen, in 1804, van de eerste 134 lijders slechts 3 of 4, en te Barcelona (1821) stond aanvankelijk de sterfte als 19 tot 20, later als 1 tot 3. Voor de voorzegging van elk geval in het bijzonder is voornamelijk de snelheid des beloops, de hevigheid der zenuwachtige en gastrische toevallen in het eerste, en der verschijnselen van ontbinding in het tweede tijdperk, het aanwezen of het gebrek eener duidelijke nalating op den 3den dag. de gesteldheid der zieken en alles, wat bij de Typhi over het algemeen van toepassing is, van gewigt. Niet zelden echter eindigen gevallen doodelijk, die in den aanvang in het geheel niet bedenkelijk schenen.

Lijkopening.

De Bubones en Carbunculi daargelaten, hebben de lijken der aan de gele koorts gestorvene voorwerpen eene groote overeenkomst met die, welke de pest gedood heeft; zij blijven lang warm, gaan vroegtijdig tot verrotting over en ontlasten bloed uit hunne holten. Even als de pestbuilen, ziet men somwijlen ook de gele huidkleur eerst na den dood te voorschijn komen, en altijd wordt deze

donkerder, dan zij gedurende het leven was, aan de ledematen somwijlen zelfs bruin of zwartachtig; meestal is zij met talrijke bloedvlekken vermengd. Deze gele kleur ontstaat door de doorzijging van eene vloeistof, welke eene niet naauwkeurig onderzochte kleurstof bevat, en zij beperkt zich gewoonlijk niet alleen tot de huid, maar vertoont zich ook in het celweefsel onder de huid en tusschen de spieren, op de wei- en slijmvliezen, ja zelfs in het beenvlies. De spieren zijn gewoonlijk met ontbonden bloed doortrokken, zwart, week en ligt verscheurbaar.

Van de inwendige organen zijn die van den meestal meteoristisch opgezwollenen buik het duidelijkst en bestendigst ziekelijk veranderd. Even als bij de pest zijn de weivliezen dikwerf met Purpuravlekken bezaaid, vertoonen zich de aderen met een donker, dun bloed opgevuld, en verschijnen de milt, de lever, de alvleeschklier, de nieren enz. in eenen toestand van overvulling met aderlijk bloed, congestive verweeking of buitengewone hardheid. Nu eens is dit, dan weder dat orgaan bij voorkeur aangedaan, doch standvastige veranderingen in de lever en de galblaas, zooals sommigen, bijv. Gillkrest, wilden gezien hebben, komen niet voor, en de darmscheilsklieren, die bij de pest altijd aangedaan zijn, leggen meestal niets tegennatuurlijks aan den dag. Altijd zijn de maag en het darmkanaal aanmerkelijk uitgezet, reeds uitwendig opgeloopen, wankleurig, rood en blaauw gevlekt en bevatten een stinkend gas en meestal aanmerkelijke hoeveelheid eener zwarte, koffijdikachtige vloeistof, welke, gedurende het leven, werd uitgebraakt. Men heeft verscheidene ontledingen dezer massa's in het werk gesteld, doch hare natuur nog niet geheel ontsluijerd; het waarschijnlijkst is het, dat zij uit veranderd bloed, in de maag met rijkelijke bijmenging van zoutzuren, bestaan. Het slijmvlies van de maag, den twaalfvingerigen en dunnen darm echter, nu eens

35*

dit, dan weder meer dat, zeldzamer dat van den dikken darm, verschijnt met eene geleiachtige, bruine massa overtrokken, met roode, blaauwe, aschgraauwe en zwarte vlekken, en somwijlen met puisten, wratvormige uitwassen en verstorvene plekken, zelden met zweren bezet en is doorgaans van zijn epithelium beroofd, dikwijls breiachtig verweekt en opgelost. Ook de zenuwknoopen werden door de meeste waarnemers veranderd, groot, week- en door overvulling van bloed, scharlakenrood en zwart bevonden.

In de borst ziet men het hart gewoonlijk door eene geelachtige wei omgeven, vergaan, verscheurbaar en, nu eens met dun bloed of week stremsel gevuld, dan weder leêg. Zijn inwendig vlies is, even als dat der groote vaatstammen, somwijlen geel, menigvuldiger donkerrood gekleurd. De longen vertoonen dikwijls sporen van passive overvulling, somwijlen zelfs van uitstorting van bloed in haar parenchyma. Het slijmvlies der luchtwegen is menigmaal rood gekleurd, dikwijls onveranderd.

Bij de opening der schedelholte ontlasten de boezems van het harde hersenvlies gewoonlijk eene aanmerkelijke hoeveelheid dun bloed; de hersenvliezen en de zelfstandigheid der hersenen zijn over het algemeen zeer bloedrijk, en niet zelden treft men uitgestort bloed of water tusschen de bekleedselen of in de boezems der hersenen aan. De mergachtige zelfstandigheid toont zich meestal weeker dan normaal. Overeenkomstige veranderingen heeft men ook in het ruggemerg gevonden; nogtans komen er ook gevallen voor, in welke zich zoowel de hersenen als het ruggemerg geheel normaal bevinden.

Behandeling.

Wat de aanwijzingen voor de oorzaken betreft, zoo kan men de schadelijkheden, welke op de Antillische eilanden en aan de kusten van Middel-Amerika de

gele koorts als eene op zich zelve staande, vrijwillige ziekte voortbrengen, wel naauwelijks met eenig goed gevolg te keer gaan, en wanneer zich ook, met den tijd, door het droogmaken van vele moerassen, door eene meer algemeene, betere bebouwing van den grond enz., de gezondheidsverhoudingen van die luchtstreken eenigzins mogten verbeteren, zoo zal het toch nimmer gelukken, het oponthoud der nieuw aangekomene Europeanen aldaar voor dezelve onschadelijk te maken en de gele koorts en zijne verwantschap geheel op te heffen. Eene matige, aan de luchtstreek beantwoordende levenswijze, vermijding der koele, met Miasmata bezwangerde nachtlucht, van laag gelegene, moerassige streken, van bovenmatige inspanning enz,, en de verwijdering uit de landstreken, waar de ziekte zich vertoont, naar hooger gelegene, droogere en meer gezonde gewesten, is alles, wat den in Westindië, aan de luchtstreek nog niet gewonen Europeanen tot vermijding der vreeselijke ziekte kan worden aangeraden.

Streken, die buiten den keerkring liggen, zijn voor den Ochrotyphus door quarantainen te waarborgen. Of deze echter even zoo moeten worden ingerigt als die tegen de pest en of zij in de noordelijke havens noodig zijn, kan eerst worden beslist, wanneer wij over de wijze van mededeeling der ziekte naauwkeuriger onderrigt zijn, dan thans. Is aan een zoodanig, van het vaderland van den Ochrotyphus verwijderd oord, de ziekte reeds uitgebroken, dan kunnen somwijlen, zooals herhaalde ondervindingen bewezen hebben, de afperking en afzondering de verdere uitbreiding der epidemie nog tegengaan, terwijl enkele zich beschutten door de vermijding der zieken en al de van hen afstammende voorwerpen of door de vlugt. Als onwerkzaam makende middelen wil men ook bij de gele koorts voornamelijk chlore, zuren en dgl. van nut bevonden hebben, en vermoedt men, dat een voorwerp de ziektekiem reeds in zich draagt, dan

kan men ook, even als bij andere soortgelijke ziektevormen beproeven, hare ontwikkeling, door braakmiddelen en dgl., te verhoeden.

De ziekte-aanwijzing komt geheel met die der pest overeen, hoewel hare vervulling ook in vele opzigten nog door andere middelen wordt verkregen. Men heeft zeer verschillende behandelingswijzen tegen de gele koorts geroemd, en het schijnt, dat de behandeling niet alleen naar de tijdperken en variëteiten, maar ook na vele eigenaardige bijzonderheden der enkele epidemiën, naar het gestel der zieken enz. moet worden gewijzigd. Over het algemeen kunnen echter dienaangaande de volgende regelen gelden:

In het eerste tijdperk moet men, bij den hevig opgewekten toestand in het vaatstelsel en de dikwijls zeer belangrijke bloedsophoopingen naar het hoofd, de borst of de organen der buikholte, meestal eene meer afleidende en ontstekingwerende behandeling inslaan. Bloedzuigers achter de ooren en aan het hartekuiltje, koude omslagen en stortbaden, klisteren met azijn, met middenzouten, zuurdeegen aan de kuiten en bovenarmen, voet- en handbaden enz. bewijzen goede diensten, en bij jonge, volbloedige voorwerpen, bij meer ontstekingachtige koorts, hevige beklemming der borst enz. is zelfs eene aderlating aangewezen. Inwendig heeft men nu en dan braakmiddelen uit Ipecacuanha met Tart. stibiat. aanbevolen, hoewel zij steeds de grootste voorzigtigheid vereischen en veel menigvuldiger zijn Potio Riveri en diergelijke middelen noodig, ten einde het hevige braken, waarmede de ziekte verschijnt, te bestrijden. Het hoofdmiddel in dit tijdperk is echter de Calomel, in giften van 5 tot 15 grein, om eene rijkelijke uitscheiding en afleiding naar beneden te verwekken. Tot drank krijgen de zieken limonade, ijswater, Aqua chlorata diluta en dgl. Vertoonen zich, bij de nalating op het einde van dit tijdperk, aanwijzingen tot krises, dan moeten deze

door warme baden en begietingen, door Epispastica, door warme dranken, nieuwe giften Calomel enz. worden opgewekt.

Begint daarentegen het tweede tijdperk, dan kan natuurlijk ten hoogste alleen aan plaatselijke bloedontlastingen, in de nabijheid van voornamelijk overgevulde of nog geprikkelde organen gedacht worden, en zelfs deze vereischen voorzigtigheid; de Calomel is niet meer aangewezen en de hevige braking laat over het algemeen slechts eene geringe inwendige aanwending toe. Somwijlen gelukt het, door kleine giften Opium (of azijnzuur Morphium), door ijspillen met eenige droppels Naphta, door drooge koppen op de bovenbuikstreek en dgl., de groote prikkelbaarheid van de maag te verstompen; doch zelfs dan worden zuren, kina en soortgelijke voorgeslagene middelen niet, ten hoogste een ligt aromatisch aftreksel, met een weinig Extr. opii, verdragen. Men ziet zich daardoor grootendeels tot de aanwending van uitwendige middelen beperkt, en bij eene heete, werkdadige huid zijn koude baden en begietingen, bij koude en slappe uitwendige bekleedselen echter, warme waschingen aanbevelenswaardig, welke zooveel te werkzamer zijn, wanneer zij met zuren, azijn, Aqua chlorata en dgl. gemaakt worden. Ten einde de Diarrhoeën te keer te gaan, zette men klisteren met aluin, zwavelzuur ijzer, chloorkalk en dgl.; zij brengen echter doorgaans weinig voordeel aan, en wanneer de bloedingen en overige toevallen van ontbinding ook de aanwending van Styptica, van welke nogtans alleen de uitwendige kunnen worden gebruikt, noodzakelijk maken, zoo beantwoordt de uitkomst toch zelden aan de verwachting.

Vertoont zich onder deze behandeling zweet en slaap — het derde tijdperk — dan moeten de krises, even als bij de andere Typhi, worden opgewekt; slechts worden zelfs nu nog inwendige middelen, vooral sterkere Diaphoretica, slecht verdragen, en men moet alzoo de

huidafscheiding meer door baden, warmte, Epispastica enz. aanzetten.

Met betrekking tot de aanwijzing voor de uitgangen valt op te merken, dat bij de genezing moet worden in het oog gehouden, hoe sterk de gele koorts de spijsverteringswerktuigen aandoet en hoe langzaam deze tot hunne vroegere Integriteit terugkeeren. De nagebreken der ziekte worden op dezelfde wijze, als die der pest en van den Petechiaaltyphus, behandeld.

REGISTER.

I. ALPHABETISCH REGISTER,

VOLGENS DE IN HET WERK GEBEZIGDE NOMENCLATUUR.

F.

G.

H.

I.

R.

S.

T.

II. SYNONYMENLEXICON.

A.

B.

C.

E.

F.

G.

H.

I.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

X.

Y.

Z.

III. RANGSCHIKKING

DER

VERHANDELDE HUIDAANDOENINGEN

NAAR HARE UITWENDIGE GEDAANTE,

VOLGENS HET DENKBEELD VAN PLENK, WILLAN, BATEMAN EN ANDEREN.

(Ik beoog met deze rangschikking een tweevoudig doel. Zij kan aan de eene zijde de erkenning bevorderlijk zijn en aantoonen, hoe elke ziekte van andere, elkander uitwendig gelijkende ziekten moet onderscheiden worden; doch, van eene andere zijde beschouwd, ook bewijzen, hoe men, door streng naar de uitwendige gedaante te werk te willen gaan, aanverwante ziekten uit en vreemdsoortige bij elkander brengen moet. Wanneer eene en dezelfde huidaandoening te gelijk, later of in verschillende gevallen, onderscheidene veranderingen voortbrengt, zoo wordt zij onder meerdere Rubrieken genoemd en deze heb ik met een sterretje aangeduid.)

1. *Kleurveranderingen der geheele Huid.*

Albinismus universalis. — Argyria. — Chloasma uterinum. * — Cyanosis. — Icterus. — Melasma universale. — Morbilli confluentes. — Ochrotyphus. — Pneumatelectasis. — Scarlatina laevigata. — Sclerosis.*

2. *Vlekken.*

a. *Van eene helderroode kleur.*

Amorpha. * — Dermatitis. — Erysipelas. — Erythema. — Lupus sine tuberculis. — Morbilli. * — Plantaria. * — Porphyrotyphus. * — Pygagria amorpha. * — Rubeolae. — Scarlatina variegata. — Syphilokelis fugax.

tica * — Pompholyx Epinyctis. * — Porphyrotyphus carbunculosus. * — Traumatocace.

16. *Andere scheidingen van den Zamenhang.*

Adermia. — Dermatrotrauma. — Excoriatio.

17. *Ziektevormen met parasitische dieren in de Huid.*

Cnesmus Acariasis.* — Filaria.* — Psora.* — Scabies.* — Serpigo.*(?)

18. *Ziektevormen met parasitische vegetabilien.*

Alphus. * — Favus. * — Rhypia. * (?) — Bovendien de korsten van verscheidene andere klierziekige of met klierziekte zamengestelde huidaandoeningen.

19. *Huidaandoeningen met tegennatuurlijke uitscheidingen.* (*Profluviae.*)

Bromidrosis. * — Chromidrosis. — Dermathaemorrhois. — Galactidrosis. — Hyperhidrosis. — Menidrosis. — Miliaria sine exanthemate. — Pachydermia lactiflua. * — Seborrhagia. * — Uridrosis.

20. *Huidaandoeningen zonder zigtbare verandering.*

Anaesthaesia. — Bromidrosis. * — Dermatalgia. — Dermatotyposis. — Morbilli, Porphyrotyphus, Scarlatina, Variola enz. sine exanthemate.

21. *Ziekten der Nagels.*

Anonychia. — Onychatrophia. — Onychauxe. — Paronychia. — Polyonychia. — Scrophulonychia. — Syphilonychia. — Bovendien veranderen de meeste lepreuse ziektevormen de nagels; zij lijden dikwerf bij Plica en vallen niet zelden, in het tijdperk van afschilfering van acute Exanthemata, met de opperhuid af.

22. *Ziekten der Haren.*

Alopecia. — Atrichia. — Plica. — Poliosis. — Polytrichia. — Syphilopsiloma. — Trichauxe. — Even als de nagels, zoo worden ook de haren, door het lepreuse ziekteproces, aangedaan en verstoord, en het uitvallen derzelve, in vereeniging met andere huidaandoeningen, komt nog veel menigvuldiger voor, dan het afvallen der nagels.

